Bundel van de Economie, Energie & Bestuur (2015-2019) van 11 februari 2019

Agenda bijlagen

Spreektijd 3 uur.docx

Agenda Economie en Bestuur 11 februari 2019 (2).docx

Beantwoording technische vragen cie EEB 11 februari 2019 (en RW).docx

Technische briefing PS Ontwerp-Klimaatakkoord 11-2-19.pdf

Conceptverslag commissie EEB 11 februari 2019.voorvisie.doc

0 Technische briefing voor alle Statenleden- en duo leden over het concept Klimaatakkoord

1 19:00 - Opening en mededelingen

2 Inloophalfuur

3 Vaststelling van de agenda, het verslag van de vorige vergadering, lange termijn agenda en moties- en toezeggingenlijsten

Concept-verslag commissie EEB 21 januari 2019 .voorvisie).doc

StrA EEB februari 2019.docx

Moties commissie EEB februari 2019.docx

Toezeggingen hr. Bond EEB februari 2019.docx

Toezeggingen hr. Tekin EEB februari 2019.docx

Toezeggingen hr. Van der Hoek EEB februari 2019.docx

4 Rondvraag portefeuille dhr. Van Dijk en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa(naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Remkes behorende punten uit de c-agenda stellen)

5 Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Bond behorende punten uit de c-agenda stellen)

6 19:35 - B-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

6.a Klimaat: Brief van GS aan PS inz. Ontwerp van het Klimaatakkoord (B-agenda alle commissie in februari).

Voorstel voor behandeling:
Concreet wordt aan de commissies gevraagd kennis te nemen van het Ontwerp van het Klimaatakkoord, de punten die GS hebben ingebracht en aan te geven of er aanvullende punten zijn vanuit de portefeuille van uw commissie. Hierbij geldt opnieuw, net als bij de ronde van eind november/begin december, dat wij onze inbreng aan het IPO leveren, dat IPO hieruit een gezamenlijke reactie namens de provincies opstelt en dat IPO één van de deelnemende partijen aan het opstellen van een Klimaatakkoord is. Het is met name van belang om in dit stadium aan te geven welke punten voor de provincies zo zwaar wegen dat ze een breekpunt kunnen worden.

Brief aan PS over het Ontwerp van het klimaatakkoord (2).pdf

Brief van GS aan PS inz. Ontwerp van het Klimaatakkoord.pdf

Ontwerp van het Klimaatakkoord.pdf

Aanbiedingsbrief Ed Nijpels.pdf

Brief Wiebes aan TK Ontwerp Klimaatakkoord.pdf

Doorrekening ontwerp Klimaatakkoord en aanvullende vragen en varianten.pdf

Aanvullende vragen kabinet bij het ontwerp Klimaatakkoord.pdf

IPO-brief aan GS Analyse Ontwerp van het Klimaatakkoord.pdf

Persbericht- Decentrale overheden stellen randvoorwaarden aan realiseren klimaatopgave 21-12-2018.pdf

6.b Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa(naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Tekin behorende punten uit de c-agenda stellen)

6.c Cultuur: Brief GS aan PS inz. Uitwerking motie 47-2018 culturele instellingen en evenementen (B-agenda EEB 11/2/2019)

Voorstel voor behandeling:
U wordt gevraagd om het uitwerkingsvoorstel te bespreken en aan te geven of u akkoord gaat met het voorstel en daarmee motie 47-2018 als afgehandeld beschouwt. In dat geval zullen de uitvoeringsregelingen
verder uitgewerkt worden voor besluitvorming door GS.

Brief GS aan PS inz. Uitwerking motie 47-2018 culturele instellingen en evenementen.pdf

Uitwerking motie 47-20182019035094DDF3FDFA5194103B2FE1EE125EEF2E3pdf.pdf

M47-2018.pdf

6.d Erfgoed: verzoek tot agendering Adempauze sloop stolpen (op verzoek van D66, PvdA, GL, VVD en CDA wordt dit punt geagendeerd)

Toelichting van de agenderende partijen:
In de commissie EEB van 17 september 2018 is in een discussienota (deze "oude discussienotitie" is voor de volledigheid bijgevoegd) aandacht gevraagd voor een nog betere bescherming van de stolpen, inclusief de mogelijkheid van een adempauze.
Daarop is door GS een groot aantal maatregelen gepresenteerd dat zeker bijdraagt aan deze bescherming. Maar de mogelijkheid van een adempauze kan nog beter verankerd worden.
Daarom wordt GS verzocht om in de komende vergadering van de commissie EEB van 11 februari, de commissie bij te praten over de voortgang op dat punt, en expliciet aan te geven hoe de voorgestelde adempauze verankerd kan worden, bijvoorbeeld door daarover iets in de PRV op te nemen, zodat daar vervolgens in de commissie over van gedachten kan worden gewisseld.

Discussienotitie behoud stolpboerderijen 28 augustus 2018.pdf

7 Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Van der Hoek behorende punten uit de c-agenda stellen)

8 21:15 - Sluiting

9 C-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)

9.a Economie: Brief GS aan PS inz. Resultaat Breedband buitengebied Noord-Holland (C-agenda EEB 11 februari 2019)

Brief GS aan PS inz. Resultaat Breedband buitengebied Noord-Holland.pdf

9.b Economie: Brief GS aan PS inz. Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020 (c-agenda EEB 11-2-2019)

Brief GS aan PS inz. Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020.pdf

Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020.pdf

10 C-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

10.a Circulaire economie: Brief GS aan PS inz. Voortgangsrapportage Actieagenda Circulaire Economie 2017-2020 (C-agenda EEB 11 februari 2019).

Brief GS aan PS inz. Voortgangsrapportage Actieagenda Circulaire Economie 2017-2020.pdf

Voortgangsrapportage circulaire economie 2017-2020.pdf

10.b Energie: Brief GS aan PS inz. Uitvoeringsregeling Warmtetransitie in de gebouwde omgeving (C-agenda EEB 11-2-2019 en C-agenda R&W 25-2-2019)

Brief GS aan PS inz. Uitvoeringsregeling Warmtetransitie in de gebouwde omgeving.pdf

10.c Erfgoed: Brief GS aan PS inz. Definitieve herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon (C-agenda EEB 11-2-2019)

Brief GS aan PS inz. Definitieve herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon.pdf

10.d NZKG/bestuur: Brief GS aan PS inz. bestuurlijke aanwezigheid Amsterdam bij regionale overleggen (C-agenda M&F en EEB 11-2-2019).

Brief GS aan PS inz. bestuurlijke aanwezigheid Amsterdam bij regionale overleggen.pdf

Brief Amsterdam Bestuurlijke aanwezigheid bij regionale overleggen.pdf

10.e Water/ Energie: Energieverkenning IJsselmeergebied

Brief GS aan PS. Energieverkenning IJsselmeergebied.pdf

10.f Klimaat/ressen: Brief cie MER aan PS inz. regionale energiestrategie en milieueffectrapportage (C-agenda alle commissies februari 2019)

Brief cie MER aan PS inz. regionale energiestrategie en milieueffectrapportage.pdf

Factsheet Naar een regionale energiestrategie.pdf

10.g Bestuur: Brief van GS aan PS inz. Beslissing op Wob-verzoek geheimhouding vertrouwelijkheid van stukken (c-agenda EEB 11-2-2019)

Brief van GS aan PS inz. Beslissing op Wob-verzoek geheimhouding vertrouwelijkheid van stukken.pdf

10.h Duurzame energie: Brief van GS aan PS inz. Beantwoording vragen hr. Van der Sluijs subsidie Duurzaamheidsinitiatieven (C-agenda EEB 11-2-2019)

Brief van GS aan PS inz. Beantwoording vragen hr. Van der Sluijs subsidie Duurzaamheidsinitiatieven

10.i Recreatie: Brief GS aan PS inz. uitstel reactie op initiatiefvoorstel van de fractie D66 Next Step een recreatie netwerk NH (behandeling na de verkiezingen).

Brief GS aan PS inz. uitstel reactie op initiatiefvoorstel van de fractie D66 Next Step een recreatie netwerk NH.pdf

11 C-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)

12 C-agenda Communicatiebeleid, integriteit, PS/GS zaken, juridische zaken en intern. betrekkingen/public affairs

13 C-agenda Algemeen

13.a Ruimte: Lakmoesproef voor het omgevingsbeleid (Raad voor de leefomgeving en infrastructuur) (C-agenda R&W, NLWM, EEB en M&F)

advies_nationale_omgevingsvisie._lakmoesproef_voor_het_omgevingsbeleid_.pdf

13.b Europastrategie: Brief GS aan PS rapportage 2018 Europastrategie Noord-Holland (C-agenda M&F en EEB 11-2-2019, NLWM en R&W 25-2-2019)

Brief rapportage 2018 Europastrategie NH.pdf

rapportage 2018 Europastrategie NH.pdf

13.c Heel PS: Maandelijks MRA Raads- en Statenleden Bericht januari 2019 (c-agenda M&F en EEB 11-2-2019 en NLWM en R&W 25-2-2019)

Maandelijks MRA Raads- en Statenleden Bericht - Januari 2019.pdf

Fractie	Vergadering van 3 uur
VVD	10 minuten
D66	9 minuten
PvdA	8 minuten
PVV	7,5 minuten
SP	7,5 minuten
CDA	7 minuten
GroenLinks	7 minuten
PvdD	6 minuten
50Plus	6 minuten
CU-SGP	5,5 minuten
Ouderenpartij NH	5,5 minuten
GS	50 minuten
Diversen	50 minuten

Agenda Economie, Energie & Bestuur

Datum	11-02-2019
Tijd	19:00 - 21:15
Locatie	Statenzaal
Voorzitter	Rosan Kocken
Omschrijving	Voorafgaande aan de vergadering zal van 18.00 uur tot 19.00 uur een technische briefing worden gehouden voor alle Staten- en duoleden over het concept Klimaatakkoord in de Statenzaal. Let op: alle genoemde tijden bij de afzonderlijke agendapunten zijn richttijden. Indien er geen, of een beperkt aantal, aanmeldingen zijn voor het inloophalfuur zullen de agendapunten vanaf punt 3 ca. 30 minuten eerder beginnen.

0	**Technische briefing voor alle Statenleden- en duo leden over het concept Klimaatakkoord**
1 19:00	**Opening en mededelingen**
2	**Inloophalfuur**
3	**Vaststelling van de agenda, het verslag van de vorige vergadering, lange termijn agenda en moties- en toezeggingenlijsten**
4	**Rondvraag portefeuille dhr. Van Dijk en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa(naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Remkes behorende punten uit de c-agenda stellen)**
5	**Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Bond behorende punten uit de c-agenda stellen)**
6 19:35	**B-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)**

6.a **Klimaat: Brief van GS aan PS inz. Ontwerp van het Klimaatakkoord (B-agenda alle commissie in februari).**

Voorstel voor behandeling:

Concreet wordt aan de commissies gevraagd kennis te nemen van het Ontwerp van het Klimaatakkoord, de punten die GS hebben ingebracht en aan te geven of er aanvullende punten zijn vanuit de portefeuille van uw commissie.

Hierbij geldt opnieuw, net als bij de ronde van eind november/begin december, dat wij onze inbreng aan het IPO leveren, dat IPO hieruit een gezamenlijke reactie namens de provincies opstelt en dat IPO één van de deelnemende partijen aan het opstellen van een Klimaatakkoord is. Het is met name van belang om in dit stadium aan te geven welke punten voor de provincies zo zwaar wegen dat ze een breekpunt kunnen worden.

6.b **Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa(naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Tekin behorende punten uit de c-agenda stellen)**

6.c **Cultuur: Brief GS aan PS inz. Uitwerking motie 47-2018 culturele instellingen en evenementen (B-agenda EEB 11/2/2019)**

Voorstel voor behandeling:

U wordt gevraagd om het uitwerkingsvoorstel te bespreken en aan te geven of u akkoord gaat met het voorstel en daarmee motie 47-2018 als afgehandeld beschouwt. In dat geval zullen de uitvoeringsregelingen verder uitgewerkt worden voor besluitvorming door GS.

6.d **Erfgoed: verzoek tot agendering Adempauze sloop stolpen (op verzoek van D66, PvdA, GL, VVD en CDA wordt dit punt geagendeerd)**

Toelichting van de agenderende partijen:

In de commissie EEB van 17 september 2018 is in een discussienota (deze "oude discussienotitie" is voor de volledigheid bijgevoegd) aandacht gevraagd voor een nog betere bescherming van de stolpen, inclusief de mogelijkheid van een adempauze.

Daarop is door GS een groot aantal maatregelen gepresenteerd dat zeker bijdraagt aan deze bescherming. Maar de mogelijkheid van een adempauze kan nog beter verankerd worden.

Daarom wordt GS verzocht om in de komende vergadering van de commissie EEB van 11 februari, de commissie bij te praten over de voortgang op dat punt, en expliciet aan te geven hoe de voorgestelde adempauze verankerd kan

worden, bijvoorbeeld door daarover iets in de PRV op te nemen, zodat daar vervolgens in de commissie over van gedachten kan worden gewisseld.

7	**Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Van der Hoek behorende punten uit de c-agenda stellen)**
8	**Sluiting**
21:15	
9	**C-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)**
9.a	**Economie: Brief GS aan PS inz. Resultaat Breedband buitengebied Noord-Holland (C-agenda EEB 11 februari 2019)**
9.b	**Economie: Brief GS aan PS inz. Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020 (c-agenda EEB 11-2-2019)**
10	**C-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)**
10.a	**Circulaire economie: Brief GS aan PS inz. Voortgangsrapportage Actieagenda Circulaire Economie 2017-2020 (C-agenda EEB 11 februari 2019).**
10.b	**Energie: Brief GS aan PS inz. Uitvoeringsregeling Warmtetransitie in de gebouwde omgeving (C-agenda EEB 11-2-2019 en C-agenda R&W 25-2-2019)**
10.c	**Erfgoed: Brief GS aan PS inz. Definitieve herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon (C-agenda EEB 11-2-2019)**
10.d	**NZKG/bestuur: Brief GS aan PS inz. bestuurlijke aanwezigheid Amsterdam bij regionale overleggen (C-agenda M&F en EEB 11-2-2019).**
10.e	**Water/ Energie: Energieverkenning IJsselmeergebied**
10.f	**Klimaat/ressen: Brief cie MER aan PS inz. regionale energiestrategie en milieueffectrapportage (C-agenda alle commissies februari 2019)**
10.g	**Bestuur: Brief van GS aan PS inz. Beslissing op Wob-verzoek geheimhouding vertrouwelijkheid van stukken (c-agenda EEB 11-2-2019)**
11	**C-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)**
12	**C-agenda Communicatiebeleid, integriteit, PS/GS zaken, juridische zaken en intern. betrekkingen/public affairs**
13	**C-agenda Algemeen**

13.a Ruimte: Lakmoesproef voor het omgevingsbeleid (Raad voor de leefomgeving en infrastructuur) (C-agenda R&W, NLWM, EEB en M&F)

13.b Europastrategie: Brief GS aan PS rapportage 2018 Europastrategie Noord-Holland (C-agenda M&F en EEB 11-2-2019, NLWM en R&W 25-2-2019)

13.c Heel PS: Maandelijks MRA Raads- en Statenleden Bericht januari 2019 (c-agenda M&F en EEB 11-2-2019 en NLWM en R&W 25-2-2019)

Technische vragen cie EEB, 11-02-2019						
nr	Partij en indiener	Punt	Gedeputeerde	Onderwerp	Vraag	Antwoord
1	D66	6a	Van der Hoek	Ontwerp Klimaatakkoord	Op pagina 3 van de IPO-brief staat dat het kabinet per jaar 30 miljoen euro beschikbaar stelt voor de RES. Daarvan wordt 5 miljoen gebruikt voor het Nationaal Programma RES en 15 miljoen euro gaat naar de regio's. Vragen: 1. Waar worden de resterende 10 miljoen euro per jaar aan besteed?	Van de overige € 10 mln. per jaar voor de RES is € 2,5 mln. bestemd voor een participatiecoalitie van Natuur- en Milieufederaties, Energie Samen, Energieloketten, HIER, Buurtkracht en LSA Bewoners voor ondersteuning van bewoners bij de warmtetransitie. De resterende € 7,5 mln. is bestemd voor een Expertisecentrum Warmte dat wordt samengevoegd met het expertisecentrum voor de RES.
2	D66	C-agenda 10a	Van der Hoek	Agendapunt Tussenrapportage circulaire economie	Vragen: 1. In de tussenrapportage circulaire economie valt te lezen dat een leerpunt is dat naast startups ook bestaande bedrijven en scale-ups betrokken zouden moeten worden. Hoe wil GS dit concreet gaan doen?	Concreet gebruiken we het bestaande MKB innovatie-instrumentarium (CIRCO, GO!-NH, Startup in Residence, Icoonketens, PIM, Innovatiefonds Noord-Holland, PDNH en Innovatiestimulering topsectoren NH (zie figuur 1, Voortgangsrapportage, pagina 7)). Er wordt actief ingezet op deelname en gebruik van dit innovatie-instrumentarium door bestaande bedrijven en scale-ups.
3	SP		Bond	Zonnepark Distriport	1. In uw beleidsvoornemen van 14 november 2017, stelt u onder meer het volgende: "Het	1. De gronden langs de Jaagweg, ooit bedoeld voor bedrijventerrein Distriport, worden sinds de aankoop door de provincie in 2007 en 2008 kortdurend verpacht aan verschillende agrariërs.

Technische vragen cie EEB, 11-02-2019						
nr	Partij en indiener	Punt	Gedeputeerde	Onderwerp	Vraag	Antwoord
					voornemen te hebben Distriport tot maximaal 66 hectare te doen ontwikkelen als zonnepark, alle provinciale gronden in het plangebied voor minimaal een termijn van 26 jaar in erfpacht uit te geven en na realisatie van het zonnepark de bestemming van Distriport te (doen) wijzigen in een agrarische bestemming." De gronden aan de Jaagweg in Berkhout, waar Distriport zou moeten komen, zijn nu verpacht aan agrariërs, die er ook daadwerkelijk landbouw op bedrijven. Kunt u ons meedelen of u voornemens bent de grond de komende 26 jaar te verpachten aan de huidige pachters? Kunt u uw antwoord toelichten? 2. U gaat één exploitant kiezen via een aanbestedingsprocedure. Deze ene exploitant zal dan 66 hectare grond in erfpacht	Conform het provinciale pachtbeleid met een maximale pachtduur van 4 jaar aan dezelfde pachter om te voorkomen dat de agrariërs in de continuïteit van hun bedrijfsvoering afhankelijk worden van de gepachte grond. Het huidige gebruik is momenteel agrarisch, maar de bestemming is sinds 2010 'bedrijventerrein'. Het ontwerp van de zonneweide is bepalend voor de vraag of er straks (deels) agrarisch gebruik mogelijk is. Het ontwerp moet nog in overleg met de omwonenden vorm gegeven worden, waardoor het nu te vroeg is om antwoord te geven op deze vraag. 2. Uw vraag gaat grotendeels in op de uitgangspunten van de aanbesteding. Deze uitgangspunten moeten nog bepaald worden door GS en zullen ook eerst voorgelegd worden aan de gemeente. Het is daardoor nu te vroeg om uw vragen te beantwoorden. Wel hebben GS besloten om de gronden in erfpacht uit te geven. Erfpacht is een vorm van een gebruiksrecht dat niet te vergelijken is met reguliere en/of geliberaliseerde pacht. 3. De provincie is grondeigenaar. De gemeente geeft omgevingsvergunningen af. Uw vraag betreft een politieke vraag. 4. De provinciale gronden aan de Jaagweg hebben

Technische vragen cie EEB, 11-02-2019						
nr	Partij en indiener	Punt	Gedeputeerde	Onderwerp	Vraag	Antwoord
					verkrijgen voor minimaal een termijn van 26 jaar. Gaat u een hogere erfpachtsom bedingen van de nieuwe exploitant dan die u nu van de huidige pachters ontvangt? Zo ja, hoeveel zal de erfpachtsom dan stijgen? Nu u de gronden een agrarische bestemming gaat geven in plaats van een bedrijventerrein, kunt u de erfpachtcanon dan verhogen? Gaat het in dit geval om reguliere pacht volgens de regionorm of gaat het om geliberaliseerde pacht? 3. In de begroting 2019 troffen wij de volgende tekst aan: "Op basis van het taxatierapport van 12 feb 2016 is bij de jaarrekening de boekwaarde afgewaardeerd tot de residuele waarde. Deze afwaardering bedroeg € 12,7 mln. De boekwaarde op basis van de residuele waarde bedraagt € 13,1 mln. De	de bestemming 'bedrijventerrein', waardoor dit terrein juridisch gezien bestaand stedelijk gebied (BSG) is. De bevoegdheid voor het vaststellen van een bestemmingsplan en het afgeven van een omgevingsvergunning ligt bij de gemeente. GS hebben besloten om na de realisatie van de zonneweide de bestemming te laten wijzigen naar agrarisch. De bedoeling van dit besluit is om te borgen dat de zonneweide van tijdelijke aard is en dat na de afschrijvingstijd de zonneweide wordt verwijderd en het gebied weer agrarisch gebruikt wordt. 5. Op grond van het provinciaal ruimtelijk beleid voor zonne-energie zijn zonneparken groter dan 25 hectare toegestaan binnen Bestaand Stedelijk Gebied (BSG) dan wel door middel van de aanwijzing als "stimuleringsgebied". De locatie aan de Jaagweg heeft de bestemming bedrijventerrein en is daarmee bestaand stedelijk gebied. De latere wijziging naar de bestemming agrarisch is toegelicht onder vraag 4. 6. Zie de beantwoording van vraag 5. 7. De bevoegdheid voor het vaststellen van een bestemmingsplan en het afgeven van een omgevingsvergunning ligt bij de gemeente. GS hebben besloten om de provinciale eigendommen langs de Jaagweg minimaal 26 jaar in erfpacht uit

Technische vragen cie EEB, 11-02-2019						
nr	Partij en indiener	Punt	Gedeputeerde	Onderwerp	Vraag	Antwoord
					agrarische waarde is getaxeerd op € 7,3 mln." Beoogt u met de omgevingsvergunning voor een zonnepark uw verlies terug te verdienen? Zo ja, hoe dan? 4. Enige jaren geleden wilde de gemeente Texel ten behoeve van zonneakkers een wijziging in een bestemmingsplan doorvoeren. U oordeelde destijds dat deze wijziging strijdig was met provinciaal beleid om verstedelijking van het buitengebied tegen te gaan. Destijds was u van mening dat zonneakkers een vorm van verstedelijking is die niet samengaat met het agrarische gebied. Nu wilt u het zonnepark juist een agrarische bestemming geven. Kunt u ons meedelen waarom en wanneer u van gedachten bent veranderd? Kunt u uw	te geven t.b.v. de realisatie van een zonneweide en na de realisatie van de zonneweide de bestemming te laten wijzigen naar agrarisch. 8. De door u genoemde pachtvoorwaarden zien toe op de tijdelijke uitgifte van de provinciale gronden voor agrarisch gebruik. Erfpacht betreft een gebruiksrecht dat daar niet mee is te vergelijken en daarmee niet onder de provinciale uitgangspunten verpachting valt. 9. De gemeente is het bevoegd gezag om de bestemming te wijzigen. GS zouden graag een agrarische bestemming zien na realisatie van de zonneweide om te borgen dat de zonneweide van tijdelijke aard is en dat na de afschrijvingstijd de zonneweide wordt verwijderd en het gebied weer agrarisch gebruikt wordt. Of en zo ja, hoe agrarisch gebruik mogelijk is in combinatie met de zonneweide is nu nog niet bekend. Zie hiervoor ook het antwoord onder vraag 1 en 4. 10. Dit citaat is juist. De bevoegdheid voor het vaststellen van een bestemmingsplan en het afgeven van een omgevingsvergunning ligt respectievelijk bij de gemeenteraad en bij B&W van de gemeente. De provincie en gemeente hebben al wel eerder in een aantal ambtelijke en bestuurlijke overleggen geconcludeerd dat zij beiden de ontwikkeling van

Technische vragen cie EEB, 11-02-2019						
nr	Partij en indiener	Punt	Gedeputeerde	Onderwerp	Vraag	Antwoord
					antwoord uitgebreid toelichten? 5. Op 31 oktober 2017 werd de Uitvoeringsregeling opstellingen voor zonne-energie in het landelijk gebied gewijzigd. In deze Uitvoeringsregeling worden een aantal omstandigheden genoemd die het mogelijk maken zonneparken te realiseren in het landelijk gebied. Volgens de vastgestelde ruimtelijke spelregels zijn zonneparken groter dan 25 hectare niet mogelijk. Is, doordat er een bestemmingsplan voor een bedrijventerrein geldt, de locatie van Distriport nu een bestemming binnen BSG? Zo ja, waarom gaat u dan - na het plaatsen van de zonnepanelen - een agrarische bestemming aan het gebied geven? Of is, wat u betreft, het gebied een zogenaamd	een zonneweide een goed idee vinden. Vervolgens is afgesproken dat de provincie als eigenaar de regie neemt voor de vervolgstappen, waaronder de organisatie van de informatiemarkt van 5 februari jl.

Technische vragen cie EEB, 11-02-2019						
nr	Partij en indiener	Punt	Gedeputeerde	Onderwerp	Vraag	Antwoord
					'stimuleringsgebied zonne-energie'? Kunt u uw antwoord uitgebreid toelichten? 6. In geval van stimuleringsgebieden gaat het om gebieden waar zonne-opstellingen met een grotere omvang of afwijkende ligging passend zijn gelet op de regionale ruimtelijke- en energetische beleidsuitgangspunten. Als het voormalige Distriport-gebied, uws inziens, een stimuleringsgebied is, kunt u dan uitleggen wat de regionale ruimtelijke en energetische beleidsuitgangspunten ter plekke zijn? 7. De omgevingsvergunning voor zonne-energie geldt volgens de PRV voor een bepaalde termijn die maximaal 25 jaar bedraagt. Na het verstrijken van die bepaalde termijn wordt de vóór de verlening	

Technische vragen cie EEB, 11-02-2019						
nr	Partij en indiener	Punt	Gedeputeerde	Onderwerp	Vraag	Antwoord
					van de omgevingsvergunning bestaande toestand hersteld en wordt de opstelling voor zonne-energie verwijderd en voor het verwijderen van de panelen wordt financiële zekerheid gesteld. Voor welke termijn bent u van plan de omgevingsvergunning voor het zonnepark te verlenen? Welke bestemming krijgt het terrein zodra de termijn verstreken is en de panelen verwijderd zijn? Wordt dit dan een agrarische bestemming of zal de bestemming wederom bedrijventerrein worden? Of bent u voornemens een omgevingsvergunning 'strijdig gebruik' af te geven? 8. In de Uitgangspunten verpachting 2018-2019 kunnen we lezen: "Weliswaar is het beheer van de grond gericht op optimalisatie van pachtinkomsten en op waardebehoud van de grond,	

Technische vragen cie EEB, 11-02-2019						
nr	Partij en indiener	Punt	Gedeputeerde	Onderwerp	Vraag	Antwoord
					niettemin worden ook in het pachtseizoen 2018-2019 bij de gronduitgifte provinciale doelen op de beleidsterreinen natuur (waaronder biodiversiteit), water (kwaliteit & kwantiteit) en duurzame landbouw (bodem & korte ketens) meegenomen." Onzes inziens valt een zonnepark niet onder deze omschrijving. Kunt u ons meedelen waarom de hiervoor genoemde omschrijving uws inziens wél van toepassing is op een zonnepark? 9. Na de realisatie van het zonnepark wilt u de bestemming van Distriport wijzigen in een agrarische bestemming. Kunt u ons meedelen welke teelten u onder de zonnepanelen gerealiseerd wilt zien? Kunt u uw antwoord toelichten? 10. Wij lazen het artikel 'Gedeputeerde Bond in	

Technische vragen cie EEB, 11-02-2019						
nr	Partij en indiener	Punt	Gedeputeerde	Onderwerp	Vraag	Antwoord
					Berkhout: Bedrijventerrein? Geschrapt!' in het Noordhollands Dagblad van 6 februari 2019. Gedeputeerde Bond wordt in dit artikel geciteerd en hij deelde onder meer het volgende mee: "Maar het is geen gelopen koers. Wij gaan met een avond als deze peilen wat het draagvlak is. Daarna is het nog altijd aan de gemeenteraad van Koggenland. Als die hier geen zonneweide wil, dan houdt het gewoon op." Is dit citaat juist en is het inderdaad uitsluitend aan de gemeenteraad van Koggenland om al dan niet een zonnepark op het overbodige bedrijventerrein Distriport toe te staan? Kunt u uw antwoord toelichten?	
4						
5						

Technische vragen cie EEB, 11-02-2019						
nr	Partij en indiener	Punt	Gedeputeerde	Onderwerp	Vraag	Antwoord
6						

Technische briefing PS
Ontwerp van het Klimaatakkoord

11 februari 2019

Provincie
Noord-Holland

Wat langs lopen?

- Voorgeschiedenis
- Duiding van wat nu voorligt
- Belangrijkste issues landelijk
- Voorwaarden provincies
- Duiding opgave hernieuwbaar op land en proces RES
- Vervolgproces

Provincie
Noord-Holland

Voorgeschiedenis

- 2017: Investeringsagenda IPO, VNG en UvW
- 2017: Regeerakkoord
- 2018: Interbestuurlijk Programma
- 2018: Instelling kerndelegatie door IPO-bestuur
- 2018: Voorstel voor Hoofdlijnen van het Klimaatakkoord

Provincie
Noord-Holland

Wat ligt voor?

- Behoorlijk ver geïnstrumenteerd ontwerp-akkoord (circa 600 maatregelen/afspraken)
- Extra varianten op cruciale punten
- Bij alles afspraken over monitoring en borging
- Routekaarten c.q. stappenplannen per onderdeel
- Veel aandacht voor participatie
- Duiding economische kansen
- Veel vervolgonderzoeken
- Financiële tegemoetkomingen
- Aanpassing wet- en regelgeving op korte termijn, idem besluiten over marktordening

Provincie Noord-Holland

Landelijke issues

- Status van wat voor ligt
- Haalbaarheid doelen / nut- en noodzaak

➢ **Lastenverdeling / betaalbaarheid**

- Ophoging doel naar 55%
- Biomassa en CO2-opslag

Provincie
Noord-Holland

Lastenverdeling/betaalbaarheid

- Extra varianten voor:
  - schuif in energiebelasting gas-elektriciteit
  - dekking subsidie emissieloze auto's
  - hoogte malusheffing industrie
    - CO2-heffing bedrijven
- Onderzoeken:
  - bestuurslasten decentrale overheden
  - uitvoerbaarheid wijkenaanpak gemeenten
  - uitvoerbaarheid/betaalbaarheid voor woningbouwcorporaties (Aedes)
  - Level playing field industrie
- Fondsen: Noordzee, Kolen, Verduurzaming woningen, Participatie

Provincie Noord-Holland

Voorwaarden provincies

- IPO, VNG en UvW: “haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar”
- Eigen belastinggebied en open huishouding
- Taakverdeling provincies-RVO bij toezicht industrie
- Democratische besluitvorming

Provincie
Noord-Holland

“Haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar”

- Randvoorwaarden IPO, VNG en UvW aan definitief akkoord
  - “Haalbaarheid en betaalbaarheid”: doorrekening planbureaus
  - “Uitvoerbaarheid”: door ROB, samen met dat voor VNG, oplevering in 2021

    - IPO-bestuur: wat dit betekent voor besluitvorming?

Provincie Noord-Holland

Eigen belastinggebied

- IPO aanvankelijk tevreden met toezeggingen:
  - aanpassing Provinciewet (via Belastingplan 2020) zodat provincies belasting kunnen heffen over alle personenvoertuigen
  - eigen belastinggebied provincies en open huishouding randvoorwaarde bij herziening belastingstelsel voor periode na 2024

- Positief dat erkend wordt dat opcenten eigen algemene inkomstenbron provincies zijn, maar:
  - risico: provincies blijven heffen over elektrische auto's terwijl Rijk dat niet doet (instemming TK vereist)
  - geen garantie compensatie mogelijke inkomstenderving bij niet tijdig gereedkomen wetswijziging of ontbreken akkoord TK

Provincie
Noord-Holland

Taakverdeling toezicht industrie

- Bedrijven met CO2-uitstoot meer dan 10 Kton maken CO2-reductieplan (circa 17 bedrijven in NZKG)
- RVO toetst plannen, krijgt indien nodig wettelijke taak
- CO2-reductieplan voorwaarde voor SDE-subsidie, bij niet voldoen malusheffing
- Rijk, IPO en VNG maken afspraken over samenwerking

  ➢ CO2-reductieplannen ook toetsen aan milieu- en externe veiligheidsregelgeving

Provincie Noord-Holland

Democratische besluitvorming

- Nu beter geborgd door IPO-bestuur te laten tekenen ná consultatie PS-sen
- Precieze gang van zaken nog nader uit te werken

Provincie Noord-Holland

Duiding opgave hernieuwbaar op land

	49% basispakket	+ PM KA	55% Europa
Wind op zee (WOZ)	49 TWh	PM	71 TWh ?
Grootschalig (>15 kW, SDE) hernieuwbaar op Land (HOL)	35 TWh	PM	49 TWh ?
Totaal	**84 TWh**	**PM**	**120 TWh**
Kleinschalig zon PV op daken (saldering)	*7 TWh*		
Overige hernieuwbare opties (incl. CO2 vrij regelbaar vermogen)	*PM*	*PM*	

Provincie Noord-Holland

Eenheid			Waarde	Berekening
J			Joule = energie	1 J = 1 Nm (Newton meter)
W			Watt = vermogen	1 W = 1 Joule per seconde
MW			Megawatt = 1.000.000 W	1000 MW = 1 GW
Wh			Opbrengst/verbruik, vermogen * tijd	1 uur = 3600 seconden 1 Wh = 3600 J
Vollastuur			Gemiddeld aantal draaiuren p/j	(kolen)centrale = 8000 vlu Windturbine = 2000-4000 vlu Zonnepaneel NL = 900 vlu
J KJ MJ GJ TJ PJ EJ	W KW MW GW TW		1 Kilo = 1.000 Mega =1.000.000 (10 -6) Giga =1.000.000.000 (10 -9) Tera = 1.000.000.000.000 (10 -12) Peta = 1.000.000.000.000.000 (10 -15) Exa = 1.000.000.000.000.000.000 (10 -18)	

Verdeelsleutels provinciale opgave

Mogelijke verdeelsleutels	Aandeel Noord-Holland	Aandeel in opgave van 35 TWh
Gelijkelijk over 12 provincies	1/12 = 8,3 %	2,91 TWh
Onderhandelde verdeelsleutel WOL	685,5 / 6000 MW = 11,4%	3,99 TWh
Aandeel elektriciteitsverbruik NL	19%	6,65 TWh
Aandeel inwoners NL	16,4 %	5,74 TWh
Aandeel landoppervlak NL bebouwd	12,7 %	4,45 TWh
Aandeel landoppervlak NL onbebouwd	7,3 %	2,55 TWh
Bandbreedte **Gemiddelde uit 6 verdeel-sleutels**	***2,55 – 6,65 TWh*** **4,38 TWh**	

Provincie Noord-Holland

Planning en pijplijn

Berekening EZK	Opbrengst NL	Aandeel N-H	Opbrengst N-H
Wind op Land 2020	6000 MW bij 3000 vlu = 18 TWh	685,5 MW bij 3000 vlu =	2,05 TWh
Pijplijn SDE+ 2012-2019* grootschalig zon	12,21 TWh	Aanname 1/12	1,02 TWh
Wind + zon pijplijn**			**3,07 TWh**

- *Bron EZK via EZK KA
- ** exclusief kleinschalige zon zoals woningen

Provincie Noord-Holland

Oefening resterende opgave NH

	Verdeelsleutel laagste uitkomst geen verhoging naar 55%, geen extra elektrificatie	**Verdeelsleutel gemiddelde uitkomst** geen verhoging naar 55%, geen extra elektrificatie	**Verdeelsleutel hoogste uitkomst** geen verhoging naar 55%, geen extra elektrificatie	**Verdeelsleutel gemiddelde uitkomst, plus verhoging naar 55%,** geen extra elektrificatie
TWh aandeel prov NH	2,55 TWh	4,38 TWh	6,65 TWh	1/12 van 49 TWh? = 4,49 TWh
WOL 2020	2,05 TWh	2,05 TWh	2,05 TWh	2,05 TWh
1/12 verwachte productie zon grootschalig	1,02 TWh	1,02 TWh	1,02 TWh	1,02 TWh
Resterend	**-0,52** TWh	**1,31** TWh	**3,58** TWh	**1,42** TWh

Hoeveel nodig voor 1 TWh ?

Grote verschillen tussen gekozen types/opstelling en regio's

Methode		*Factor*	Aantal
Wind	7,5 MW turbine	*4000 vollastuur*	36
	3 MW turbine in Kop	*3200 vollastuur*	104
	3 MW turbine in Gooi	*2600 vollastuur*	128
	'microwind' < 1 MW	*1000 vollastuur*	1100
Zon (900 vollastuur)	Zuidopstelling veld	*0,6 MW/ha.*	1850 hectare
	O-W-kasopstelling	*1,4 MW/ha*	799 hectare
	Zon op water, draaiend	*1,3 MW/ha*	819 hectare
	Zon op water, vast	*1,2 MW/ha*	833 hectare
	Op daken bedrijventerrein	*80% dakopp, FSI 20%*	1235 ha. terrein
	Op daken woningen	*12 panelen per woning*	333070 woningen
	Langs infrastructuur	*1800 panelen/km*	635 kilometer

7,5 MW turbines

+ grote opbrengst, beperkt aantal turbines

+ kleine impact op grondgebruik

- zeer hoog

-zeer grote zichtbaarheid

> 5 km invloedssfeer

-beperkt aantal plekken mogelijk

36 turbines voor 1 TWh

36 x de Ambtenaar Medemblik

Provincie Noord-Holland

3 MW turbines

+ relatief hoge opbrengst in NH (windsnelheid)

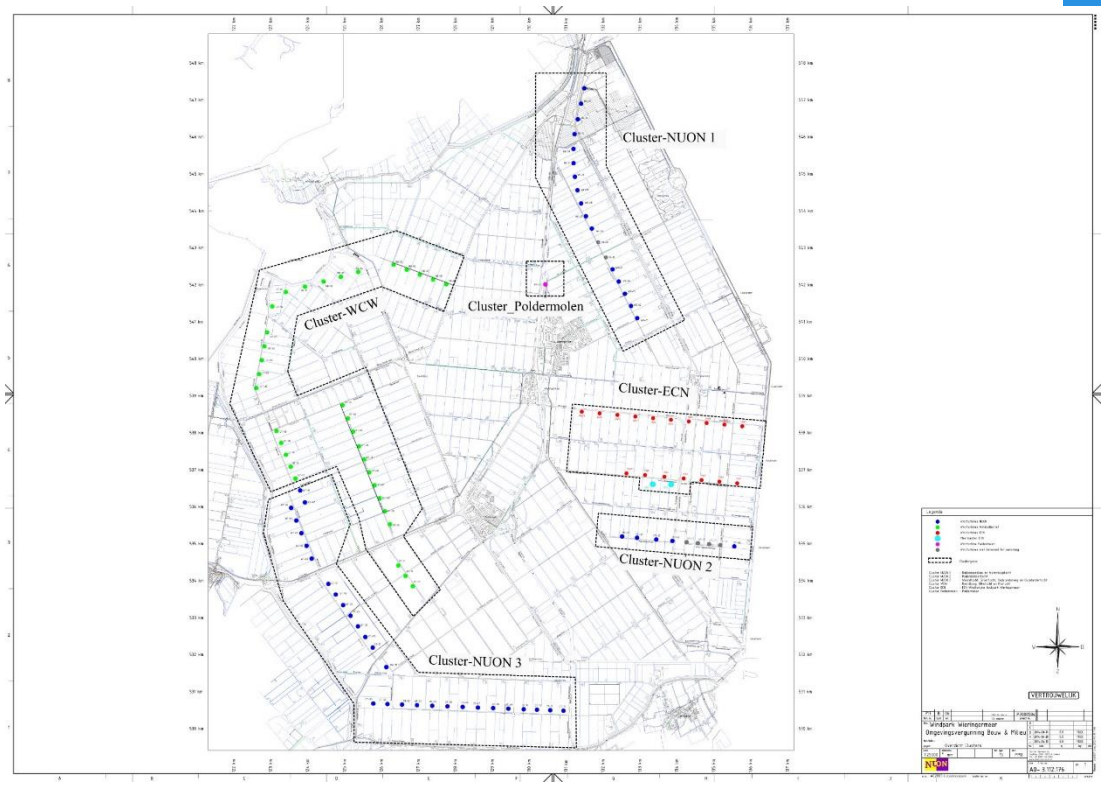
+ beperkte ruimteclaim

+ visuele impact minder groot dan 7,5 MW

- Grote hindercontour
- Weinig draagvlak

104 turbines voor 1 TWh

Iets meer dan WP Wieringermeer

Provincie Noord-Holland

Standaard zonnepark zuidopstelling

+ inpasbaarheid

+ draagvlak

- Groot ruimtebeslag
- Aantasting agrarisch areaal

1850 hectare voor 1 TWh

74 x zonnepark Groene Hoek Hoofddorp

Provincie Noord-Holland

Efficiënt zonnepark O-W opstelling

+ weinig ruimtebeslag

+ beperkt agrarisch grondgebruik

800 hectare voor 1 TWh

72 x zonnepark Andijk Zuid

- Oogt als kas
- Geen meervoudig ruimtegebruik
- Effecten voor bodem en natuur

Provincie Noord-Holland

Grootschalig zon op daken

+ meervoudig ruimtegebruik

+ sparen landelijk gebied

- Complexe ontwikkeling
- Versnellen lastig

Circa 50% van alle bedrijfsdaken in NH voor 1 TWh

Of ca. 123 zeer grote distributiecentra met daken van 100.000 m2

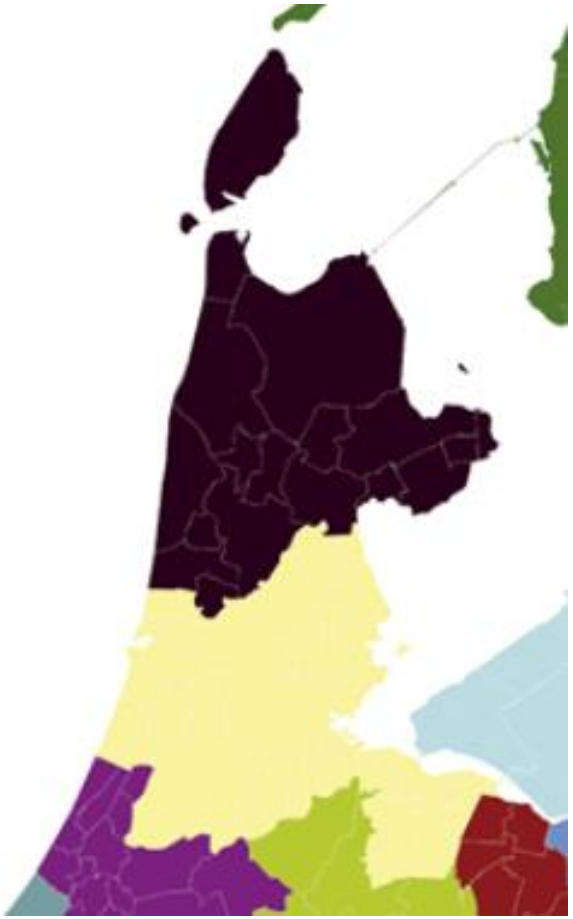
Provincie Noord-Holland

Afspraken rond RES in Ontwerp-akkoord

- Betreft hernieuwbaar op land, warmtetransitie gebouwde omgeving en infra
- Nationaal programma met landelijke en regionale stuurgroepen
- Na 12 maanden RES 1.0 opleveren, met instemming raden, Staten en AB's
- Na 6 maanden concept-RES, met instemming colleges en DB's
- Op te stellen vermogen in MW en verwachte productie in MWh
- Verdeelsystematiek bepaald door decentrale overheden en Rijk, met inbreng maatschappelijke organisaties, klaar vóór oplevering concept-RES
- Tijdpad implementatie: in 2021 nieuw ruimtelijk beleid klaar, vóór 2025 alle vergunningen verleend (om in 2030 klaar te zijn en i.v.m. aflopen SDE++ na 2025)
- Vergunningen bij voorkeur voor 25 jaar (t.b.v. kostprijsdaling)
- Overheden herbezien "bovenwettelijke regelgeving" indien nodig voor RES

Provincie Noord-Holland

RES-sen Noord-Holland

- NH Noord
- NH Zuid
- Opgaven centraal
- Onafhankelijke programmamanagers
- Startnotities worden vastgesteld door raden, Staten en AB’s
- Betrokkenheid PS nader uit te werken, conform amendement
- Provincie meerdere rollen

Provincie Noord-Holland

Vervolgproces

- Doorrekening planbureaus 13 maart
- Aanpassing ontwerp-akkoord tot concept-akkoord
- Kabinetsappreciatie, TK-behandeling en appreciatie IPO-bestuur
- PS consultatie vóór ondertekening door IPO-bestuur

  - Nb: Startnotities RES-sen

Provincie Noord-Holland

Status ontwerp-akkoord

- IPO-inzet: “tussentijdse stand van zaken”
- Nijpels: kabinet gecommitteerd, ministeries zaten aan tafel
- Wiebes: het is een ontwerp, kabinet zal zich - na doorrekening en aanvullende onderzoeken - verzekeren van steun van alle partijen

Nb: stukken behoorlijk compleet, alle grote issues geadresseerd, veel in detail uitgewerkt, maar impact daarvan nog niet bekend

Provincie Noord-Holland

Rekening wordt voor velen onbetaalbaar

Energiearmoede dreigt voor honderdduizenden vergeten Nederlanders

ARTIKEL • Klimaatverandering • #Klimaatakkoord #Politiek

‘Ambitieloos en vaalgroen’: dit klimaatakkoord steunen wij niet

door Greenpeace NL • 20 december, 2018

Kritiek op Klimaatakkoord conservatieven onwaardig

We zouden trots moeten zijn op het Klimaatakkoord staaltje Hollandse samenwerking.

AFSHIN ELLIAN

Klimaatakkoord vormt achilleshiel voor Rutte III

RUB KAWAKER

We vallen ten prooi aan klimaattheologie

‘Burgers beginnen de pijn te voelen’

’Politici bevangen door collectieve gekte’

Door WIERD DUK
Updated 27 dec. 2018 26 dec. 2018 in BINNENLAND

57

‘Klimaatpakket belangrijke stap naar een duurzamer Nederland’

Ophoging doel naar 55%

- Nodig voor Parijs, blijft ambitie kabinet, in EU- of NW-Europees verband, Europese besluitvorming hierover in 2020
- Valt deels samen met extra elektrificatie, dus consequenties voor opgave hernieuwbaar (op zee en op land)
- RES-sen worden gevraagd hiermee rekening te houden, ook vanwege doorkijk naar 2050

Provincie Noord-Holland

Biomassa

- Ontwikkeling integraal duurzaamheidskader voor alle biomassa-toepassingen
- Tot 2030 transitiebrandstof, op langere termijn alleen hoogwaardige toepassingen en in sectoren waar weinig alternatieven zijn
- Voorzorg: voor periode tot 2030 monitort PBL jaarlijks de mondiale schaarste aan duurzame biomassa. Uitkomst bepaalt mede besluit over inzet bij elektriciteitsproductie (“overig hernieuwbaar”)
- Terughoudendheid bij nieuwe SDE-subsidiebeschikkingen indien jaarlijkse monitoring schaarste laat zien

Provincie Noord-Holland

CO2-opslag

- Nodig voor 2030 doel
- Alleen in de industrie, daar waar kosteneffectieve alternatieven niet op tijd beschikbaar zijn, passend in lange termijn transitiepad
- Bij voorkeur waar in de toekomst ook hergebruik mogelijk is
- Geen verdringing, wellicht plafond in de SDE ++, van naar verwachting circa 7 Mton (van de 14,3 Mton die de industrie moet realiseren), afhankelijk van CO2-reductieplannen van de industrie
- Opslag in onderzeese gasvelden
- Rijk komt medio 2019 met visie op marktordening en financiering van benodigde infrastructuur
    - ➢ Speelt bij Tata

Provincie Noord-Holland

Verslag concept

Commissie Economie, Energie en Bestuur

Datum	:	11 februari 2019
Commissievoorzitter (plv.)	:	mw. R. Kocken
Commissiegriffier	:	mw. M. de Zwart
Telefoonnummer/e-mail	:	023-5143756/zwartm@noord-holland.nl

Aanwezig:

Commissievoorzitter (plv.)		mw. R. Kocken
Commissiegriffier		mw. M. de Zwart
Leden van de commissie	VVD	dhr. M.R.F. Wiesehahn
	D66	mw. S. Klaassen, dhr. Buijtendorp
	PvdA	mw. Doevendans, mw. C. van Rooij, dhr. N. Papineau Salm
	PVV	--
	SP	dhr. J. Haijen
	CDA	mw. W. van Andel
	GroenLinks	dhr. A. Hietbrink, dhr. J. Gringhuis
	PvdD	dhr. A. van Liere
	50PLUS	mw. O. de Meij
	CU/SGP	dhr. M.C.A. Klein (deels)
	ONH	dhr. B.I.M. Bouberg Wilson
Gedeputeerden		dhr. J. van der Hoek, dhr. A. Tekin
Notulist		Verslagbureau Moneypenny/mw. H. Mutsaerts
Afwezig met bericht		CdK, gedeputeerde Bond, mw. I. Bezaan (PVV), mw. Z. Pels (GL), mw. F.M. Lagerveld (VVD), dhr. N. Kaptheijns (PVV), dhr. M. Klein (CU/SGP), dhr. F. Zoon (PvdD), mw. C. Boelhouwer (SP), dhr. F. de Groot (D66), dhr. P. de Kam (CDA)

Agenda

1. Opening en mededelingen

2. Inloophalfuur

3. Vaststellen agenda, verslag van 21 januari 2019, lange termijnagenda en moties- en toezeggingenlijsten

4. Rondvraag portefeuille dhr. Van Dijk en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

5. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

6. B-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)
6.a. Klimaat: Brief van GS aan PS inzake Ontwerp van het Klimaatakkoord
6.b. Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

6.c. Cultuur: Brief GS aan PS inzake uitwerking motie 47-2018 culturele instellingen en evenementen (B-agenda EEB 11/2/2019)

6.d. Erfgoed: verzoek tot agendering Adempauze sloop stolpen (op verzoek van D66, PvdA, GL, VVD en CDA wordt dit punt geagendeerd)

7. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

8. Sluiting

9. C-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies algemeen (Bond)

9.a Economie: Brief GS aan PS inz. Resultaat Breedband buitengebied Noord- Holland (C-agenda EEB 11 februari 2019)

9.b Economie: Brief GS aan PS inz. Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020 (c- agenda EEB 11-2-2019)

10. C-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

10.a Circulaire economie: Brief GS aan PS inz. Voortgangsrapportage Actieagenda Circulaire Economie 2017-2020 (C-agenda EEB 11 februari 2019).

10.b Energie: Brief GS aan PS inz. Uitvoeringsregeling Warmtetransitie in de gebouwde omgeving (C-agenda EEB 11-2-2019 en C-agenda R&W 25-2- 2019)

10.c Erfgoed: Brief GS aan PS inz. Definitieve herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon (C-agenda EEB 11-2-2019)

11. C-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)

12. C-agenda Communicatiebeleid, integriteit, PS/GS zaken, juridische zaken en intern. betrekkingen/public affairs

13. C-agenda Algemeen

13.a Ruimte: Lakmoesproef voor het omgevingsbeleid (Raad voor de leefomgeving en infrastructuur) (C-agenda R&W, NLWM, EEB en M&F)

13.b Europastrategie: Brief GS aan PS rapportage 2018 Europastrategie Noord- Holland (C-agenda M&F en EEB 11-2-2019, NLWM en R&W 25-2-2019)

13.c Heel PS: Maandelijks MRA Raads- en Statenleden Bericht januari 2019 (c- agenda M&F en EEB 11-2-2019 en NLWM en R&W 25-2-2019)

Agenda

1. Opening en mededelingen

De **voorzitter** opent de laatste commissievergadering EEB van deze Statenperiode om 19.00 uur en heet alle aanwezigen welkom. Bericht van verhindering is ontvangen van de CdK en gedeputeerde Bond, de heer Zoon (PvdD), mevrouw Bezaan (PVV), de heer Kaptheijns (PVV), mevrouw Lagerveld (VVD) en de heer Klein (CU/SGP). Op 28 februari a.s. in de avond staat het afscheid van de commissie gepland.

Gedeputeerde **Van der Hoek** meldt dat GS op 29 januari hebben besloten om als aandeelhouder toe te treden tot SolaRoad. Niet alleen de provincie wordt aandeelhouder, maar ook Strukton, een van de partijen in het consortium die ook heeft meegewerkt aan de pilot fietspad Krommenie en aan de pilot zwaar verkeer in de Haarlemmermeer en Zuid-Holland. Strukton neemt voor 20% deel en de provincie en TNO beide voor 40%. De bijdrage van de provincie aan de bv bedraagt nu 400.000 euro in plaats van 500.000 euro waar eerder sprake van was. Op 14 of 15 februari vindt de formele toetreding van de provincie plaats. Na de verkiezingen zal in de commissie verder worden gesproken over SolaRoad. Hiertoe nemen GS het initiatief.

De heer **Klein** (CU/SGP) vraagt wat er gebeurt met de 100.000 euro die wel zijn gereserveerd.

Gedeputeerde **Van der Hoek** meldt dat na de splitsing de inhoudelijke rol van SolaRoad aan de gedeputeerde Mobiliteit wordt toegekend. Hij zal schriftelijk toelichten hoe wordt omgegaan met het bedrag van 100.000 euro.

De heer **Klein** (CU/SGP) pleit ervoor het onderwerp SolaRoad te behouden voor de portefeuille Duurzaamheid.

2. Inloophalfuur

Er zijn geen insprekers.

3. Vaststellen agenda, verslag 21 januari 2019, lange termijnagenda en moties- en toezeggingenlijsten

Agenda
De agenda wordt ongewijzigd vastgesteld.

Verslag 21 januari 2019
Het verslag wordt ongewijzigd vastgesteld.

Strategische Statenagenda
Er zijn geen opmerkingen of vragen.

Moties- en toezeggingenlijsten
De lijsten wordt voor kennisgeving aangenomen.

4. Rondvraag portefeuille dhr. Van Dijk en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

5. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

De heer **Haijen** (SP) constateert dat op 66 ha van het voormalige Distriportterrein dat nu nog bestemd is als bedrijventerrein maar voor agrarische doelen in gebruik is, zonnepanelen worden geplaatst en dat de bestemming van het terrein omgezet wordt in agrarisch. In

dagblad Trouw zijn meerdere artikel geplaatst waarvan de teneur is dat de provincies allemaal een tandje bij moeten zetten voor het realiseren van de doelstellingen NNN. Dit is een uitgelezen kans om aan deze oproep in Trouw gehoor te geven. Actiegroepen en bewoners waren en zijn tegen bebouwing van het terrein maar zijn ook tegenstander van zonneakkers. Is het mogelijk dat het gebied een dubbelbestemming krijgt van enerzijds agrarisch en anderzijds toevoegen aan NNN zodat er geen zonneakkers worden aangelegd?

De **voorzitter** zegt toe dat gedeputeerde Bond deze vraag schriftelijk zal beantwoorden.

6. B-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)
6.a. Klimaat: Brief van GS aan PS inzake Ontwerp van het Klimaatakkoord

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) ondersteunt de visie van GS evenals de brief met kenmerk 1128753 van GS aan PS waarin wordt gemeld dat geen enkele vorm van energieopwekking bij voorbaat wordt uitgesloten en dat de invulling van de taakstelling met andere innovatieve vormen van energieopwekking wordt opengehouden.

De heer **Van Liere** (PvdD) vindt het belangrijkste breekpunt of de provincie met het voorgestelde pakket bijdraagt aan de doelstelling van 1,5 graad en daar bestaan twijfels over. Is het pakket wel ambitieus genoeg? Er zijn genoeg scenario's beschikbaar en een groot deel daarvan kan ertoe leiden dat de CO2-doelstellingen wel gehaald worden, maar dat het klimaat alsnog 3 graden zal opwarmen. De vraag aan het IPO is of men met dit pakket eerlijk bijdraagt aan de doelstelling van de CO2-reductie zodat men binnen 1,5 graad blijft.

Mevrouw **Van Andel** (CDA) onderschrijft de inhoud van de brief van GS aan PS. Enerzijds staat men voor de opgave, anderzijds moet het wel betaalbaar, haalbaar en uitvoerbaar zijn, want anders gebeurt er niets. De wens om de doelstelling in 2030 te halen, mag niet leiden tot het overslaan van te veel stappen. Er is niets afgesproken over het klimaatakkoord en de discussies door de volksvertegenwoordigers moeten allemaal nog gevoerd worden en ook moeten zij nog een besluit nemen. Daarom wordt de organisatie opgeroepen om nog niet te veel op de toekomst vooruit te lopen met allerlei veronderstellingen en aannames ten aanzien van het wel of niet continueren van geldende regelgeving.

Mevrouw **Klaassen** (D66) vraagt of de ruimtelijke kaders van de provincie in de RES'en leidend zijn of dat dat de Omgevingsvisie is.

Mevrouw **Van Andel** (CDA) vindt 'leidend' niet het juist woord, maar de RES'en moeten wel meegenomen worden, evenals ruimte en betaalbaarheid. Alle huidige regels blijven gelden totdat er nieuwe zijn afgesproken en vastgelegd.

De heer **Wiesehahn** (VVD) meldt dat in de laatste PS-vergadering van 4 februari jl. door de VVD is opgeroepen tot het zoeken van de verbinding met alle betrokken partijen, ook op regioniveau. De oproep van de PvdD om nu al een grotere inzet te plegen, past hier niet bij.

De heer **Van Liere** (PvdD) vraagt of de VVD ernaar streeft om binnen de 1,5 graad te blijven.

De heer **Wiesehahn** (VVD) onderschrijft de doelen van het Klimaatverdrag van Parijs.

De heer **Van Liere** (PvdD) stelt daarom voor om het uitvoeringskader te toetsen.

De heer **Wiesehahn** (VVD) meent dat men in Noord-Holland en richting de landelijke politiek tot een pragmatische oplossing moet komen, zodat er echt verschil wordt gemaakt. De suggestie van de PvdD zal wellicht geen breed draagvlak krijgen in PS, want iedereen weet dat dit het niet gaat halen.

De heer **Van Liere** (PvdD) heeft helemaal niet de ambitie een voorstel te doen wat de VVD realistisch, uitvoerbaar en haalbaar vindt, maar om de planeet te behouden voor toekomstige generaties. De PvdD kiest voor een andere invalshoek.

De heer **Wiesehahn** (VVD) herhaalt dat de VVD de landelijke doelen onderschrijft maar over de wijze om deze doelen te behalen, kan men van mening verschillen. Echter alle opties die

kunnen bijdragen aan het halen van de CO2-reductie moeten op tafel blijven. In de stukken van het klimaatakkoord staat dat er jaarlijks een klimaatenergieverkenning komt als basis om in oktober de stand van zaken te toetsen. Dit tijdstip valt samen met de beleidswijzigingen in de begrotingscyclus van de provincie. Daarom zou het handig zijn om de resultaten van deze klimaatenergieverkenning twee maanden eerder beschikbaar te hebben, zodat de uitkomsten verwerkt kunnen worden in de eigen begrotingscyclus. Graag een reactie van de gedeputeerde en van de fracties. De VVD ondersteunt de conclusie van GS, maar helaas mist men het alternatief van kernenergie/thorium – hoewel een meerderheid van PS tegenstander is – en om daar middelen en onderzoekscapaciteit voor beschikbaar te stellen, teneinde de doelen in 2050 te kunnen behalen.

De heer **Haijen** (SP) constateert dat de VVD eerder heeft aangegeven dat er geen plannen moeten worden gepresenteerd waar geen draagvlak voor is. Waarom wordt dan nu kernenergie/thorium voorgesteld aangezien bekend is dat hier geen draagvlak voor is.

De heer **Wiesehahn** (VVD) doet geen voorstel, maar maakt er enkel gewag van. De CO2-heffing voor de industrie: in het Klimaatakkoord staat vermeld dat gewerkt gaat worden met CO2-reductieplannen voor de industriële bedrijven en dat wordt ondersteund door de VVD. Een CO2-heffing en een mogelijk scherpere normstelling op Europees vlak in het verlengde van de ETS is bespreekbaar, maar om alleen in Nederland voor de industrie een extra CO2-heffing te introduceren lijkt buitengewoon onverstandig. Voorgesteld wordt dat PS hier afstand van nemen.

Mevrouw **Doevendans** (PvdA) vraagt aan welke oplossing de VVD denkt om de kosten eerlijk te verdelen wanneer het bedrijfsleven/grootverbruikers niet meegenomen worden.

De heer **Wiesehahn** (VVD) vindt dit een valse tegenstelling, want het bedrijfsleven is voor de economie een hele belangrijke schakel die heel veel werkgelegenheid biedt en waar veel mensen van afhankelijk zijn. Daar moet men dus heel zuinig op zijn.

Mevrouw **Klaassen** (D66) refereert aan het bestuurslastenonderzoek dat wordt uitgevoerd. Hoe ziet de VVD dit onderzoek met het oog op de timing? 2021 is erg laat mede met het oog op het feit dat er al eerder besluiten moeten worden genomen.

De heer **Wiesehahn** (D66) vindt het ook onhandig om deze cijfers pas te presenteren als de uitvoering al gestart is. De VVD is voorstander van het eerder op tafel krijgen van deze cijfers.

Mevrouw **Van Andel** (CDA) constateert dat ook GS in de brief aangeven dat er eigenlijk geen besluit kan worden genomen wanneer deze cijfers nog niet bekend zijn.

De **voorzitter** verzoekt de fracties te reageren op het voorstel van de VVD om de klimaatenergieverkenning een aantal maanden naar voren te halen. Zij concludeert dat de meerderheid dit voorstel ondersteunt.

De heer **Gringhuis** (GL) kijkt uit naar de doorrekening van het klimaatakkoord. Het pleidooi van de PvdD wordt ondersteund, namelijk dat dit pakket moet leiden tot een reductie en maximaal 1,5 graad opwarming. GL is het eens met de stelling van GS dat er op Europees niveau een level playing field voor de industrie moet zijn, mits de ambities gehandhaafd blijven. Wanneer andere lidstaten zich niet aan de klimaatdoelstellingen houden, dan mag dit voor Nederland geen reden zijn om lager in te gaan zetten. Delen GS dit standpunt? GL wil graag een visie zien op de toekomstige energiemix als handvat voor de verduurzaming van de energie. Er moet in de visie worden opgenomen dat er zoveel mogelijk wordt ingezet op zonne- en windenergie op zee en op land. GL is het daarom niet eens met het voorbehoud van GS bij de opgave hernieuwbaar op land. GL kan zich wel vinden in de uitspraak op pagina 155 ontwerp-klimaatakkoord, punt a.1, hoofdstuk hernieuwbaar op land. Hij citeert de betreffende tekst waaruit blijkt dat overheden en partijen zich moeten inzetten om hernieuwbare energie op land mogelijk te maken. Dat betekent niet dat er overal windturbines geplaatst moeten worden, maar er is dus veel meer mogelijk dan nu wordt verondersteld. Kunnen GS bevestigen dat zij hier op deze manier aan mee gaan werken? Kunnen PS alleen voor of tegen het klimaatakkoord stemmen of kunnen er nog wijzigingen in het klimaatakkoord worden aangebracht?

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) leest in de brief van GS dat zij het enkel inzetten op zon en wind om de doelstelling van 35 TWh te realiseren, geen goed idee vinden en dat zij daarvoor een andere werkwijze prefereren. Hij heeft al eerder gepleit om geen enkele vorm van energieopwekking uit te sluiten. Hoe denkt GL hierover?

De heer **Gringhuis** (GL) vindt dat zoveel mogelijk energie met zon en wind moet worden opgewekt. Als dit onvoldoende blijkt, dan moeten andere methoden ingezet worden, maar dat moet tegen die tijd beoordeeld worden.

De heer **Wiesehahn** (VVD) vraagt of GL Noord-Holland eerst helemaal vol wil zetten met windmolens en zonneparken voordat een andere mogelijkheid van energieopwekking wordt overwogen.

De heer **Gringhuis** (GL) constateert dat GS in de brief aangeven dat alle belangen gewogen moeten worden bij de opwekking van energie, maar deze zin insinueert volgens GL dat er zo weinig mogelijk zon en windenergie op land opgewekt moet worden, terwijl GL van mening is dat moet worden gekeken naar waar ruimte is om zon en wind op land te realiseren. Dat betekent niet dat overal waar windmolens geplaatst kunnen worden, dat ook gebeurt, maar wel dat naar de ruimte wordt gekeken.

Mevrouw **Klaassen** (D66) sluit zich aan bij de PvdD en de opmerking dat het doel centraal moet staan. Dit pakket moet leiden tot 49% reductie in 2030, maar dat moet men wel waar kunnen maken en daarvoor moet eerst bekend zijn of er voldoende capaciteit, kennis en ruimte bij de provincie aanwezig is. Daarom wordt gevraagd of het bestuurslastenonderzoek naar voren gehaald kan worden of dat GS een appreciatiebrief schrijven met daarin een beschrijving van de voorgenomen plannen. Een lastig punt is de governance, want nog niet is bekend hoe de betrokkenheid van PS wordt vormgegeven. Het gevoel bestaat dat men in stapjes geïnformeerd wordt, waardoor men achter de informatie aanloopt, terwijl men juist van de regio's een aanbod verwacht om met hen aan de voorkant van het proces mee te kunnen denken en niet pas een jaar later. Hoe kan de governance goed geborgd worden? Nu lijkt het een MRA-plus te worden. De vraag van de VVD over de klimaatenergieverkenning (KEV) wordt ondersteund. Elke vijf jaar wordt het klimaatplan bijgesteld, maar wat is de positie van PS hierin? Wat zijn precies de bijsturingsmogelijkheden of rol van PS? Hoe wordt omgegaan met de samenloop met de Omgevingsvisie die gericht is op 2050? Het zou mooi zijn wanneer deze processen samen kunnen oplopen want hier zitten veel meer mogelijkheden in en hierin is ook de betrokkenheid van de burger geborgd. Bij het opstellen van de RES moeten partijen zich niet te beperkt voelen door alle bestaande regelgeving. Op de RES 1.0 kunnen PS invloed uitoefenen en gaan hier uiteindelijk over stemmen, maar wanneer PS op dat moment wijzigingen zouden willen aanbrengen, dan kan dat zeker tot een jaar uitstel leiden en dat zou jammer zijn.

De heer **Van Liere** (PvdD) benadrukt dat de doelstelling van het Klimaatverdrag van Parijs 1,5 graad is. Moet deze doelstelling niet zwaarder wegen dan de 49% reductie in 2030?

Mevrouw **Klaassen** (D66) gaat ervan uit dat het doel in 2030 moet leiden tot het realiseren van de doelstelling van het Klimaatakkoord van Parijs in 2050.

De heer **Van Liere** (PvdD) gaat er niet zonder meer vanuit dat dit het geval zal zijn. Moet er niet getoetst worden aan de 1,5 graad?

Mevrouw **Klaassen** (D66) vindt dat men realistisch moet zijn want het aantal knoppen waaraan gedraaid kan worden, is beperkt. De CO2-uitstoot kan wel beperkt worden, dus die link is logisch.

Mevrouw **Doevendans** (PvdA) begrijpt het zo dat de provincie als partner meewerkt aan de RES en dat de kaders van PS over het milieu en van de Omgevingsvisie worden meegenomen in de onderhandelingen. Klopt deze veronderstelling? In de brief van GS over het bestuurslastenonderzoek staat vermeld dat dit onderzoek pas is afgerond in 2021. Men moet samenwerken in de energietransitie, dus hoe kan het dat er iets besloten wordt waarvan niemand op de hoogte is? Hoe kan het IPO zichzelf versterken om tot een plan te komen met andere partijen?

Mevrouw **De Meij** (50plus) is het eens met de eerdere bijdrage van de PVV in PS van 4 februari jl. De technische briefing voorafgaande aan deze vergadering, leidt tot nog meer angst bij 50plus dat de energietransitie onhaalbaar en onbetaalbaar wordt, want naast de reeds doorgevoerde verhoging van 55% extra energiebelasting per 1 januari 2019 komen al deze kosten voor de burgers er ook nog bij.

Mevrouw **Klaassen** (D66) leest in het verkiezingsprogramma van 50plus dat de partij voorstander is van schone energie en dit van harte ondersteunt.

Mevrouw **De Meij** (50plus) antwoordt dat 50plus in principe de doelen van het klimaatakkoord ondersteunt, maar absoluut wel benadrukt dat het haalbaar en betaalbaar moet zijn, want burgers mogen niet extra belast maar moeten juist meer ontzien worden. De VVD zegt dat er een level playing field voor de industrie moet zijn, maar dat moet er juist voor iedereen zijn.

Mevrouw **Klaassen** (D66) constateert dat 50plus niet helemaal op een lijn zit met de PVV en dat 50plus erkent dat er maatregelen moeten worden genomen om klimaatverandering te voorkomen.

Mevrouw **De Meij** (50plus) is er voorstander van om realistisch te blijven en de uitvoerbaarheid van alle maatregelen goed in het oog te houden. Hier wordt nu sterk aan getwijfeld, zeker na de technische briefing voorafgaande aan de vergadering. De warmte-infrastructuur wordt de komende jaren volledig op de schop genomen, maar wat is er eigenlijk mis met gas?

De heer **Wiesehahn** (VVD) vindt het bijzonder dat 50plus al kennis heeft die nog niet bij anderen bekend is, zoals bij het CPB en PBL.

Mevrouw **De Meij** (50plus) antwoordt dat wind op land de afgelopen jaren heel veel weerstand heeft opgeroepen en nu zegt GL dat er nog veel meer windmolens en zonnepanelen bij moeten komen. Hierdoor komt het groene gebied sterk onder druk te staan.

De heer **Wiesehahn** (VVD) deelt de zorgen van 50plus, maar uiteindelijk moet men op basis van wetenschappelijk gegenereerde gegevens een besluit nemen. 50plus gaat uit van emoties en angsten en dat is niet een juiste basis voor verstandig besturen.

Mevrouw **De Meij** (50plus) herhaalt de eerder geuite wens om eerst te wachten op doorrekeningen. Het blijkt nu al onhaalbaar te zijn om alle huizen van het gas af te halen en bovendien werkt een warmtepomp onvoldoende in oudere huizen.

De heer **Gringhuis** (GL) vraagt GS enkel te kijken naar meer ruimte voor zon en wind op land en wil echt niet elke meter volbouwen.

De heer **Van Liere** (PvdD) vraagt hoe 50plus de 1,5 graad dan wel wil realiseren.

Mevrouw **De Meij** (50plus) geeft aan GS mee voor het IPO dat indien mocht blijken dat alle plannen na de doorrekening onhaalbaar en onuitvoerbaar en onbetaalbaar zijn, er moet worden gekeken naar andere mogelijkheden, want mensen moeten wel normaal kunnen doorleven. Warmte en energie zijn basisrechten en hier mag niet aan worden getornd, ook niet om het doel van 1,5 graad te realiseren.

De heer **Haijen** (SP) constateert dat wanneer 50% van alle bedrijfsdaken in Noord-Holland worden voorzien van zonnepanelen, er al 1 TWh wordt gerealiseerd. Hij refereert aan de brief van GS aan het IPO en vraagt om een toelichting op het gemelde streven van 50% lokale eigendomsparticipatie. Er wordt door GS benadrukt dat het bedrijfsleven internationaal wel concurrerend moet kunnen blijven met de kostenefficiëntie en betaalbaarheid, maar gezien de recente grote miljardenwinsten van bijvoorbeeld Shell lijkt het nodig om zich zorgen te maken over de concurrentiepositie van het grootkapitaal en het bedrijfsleven. Het bedrijfsleven – hoewel het grote belang hiervan erkend wordt – moet wel daadwerkelijk en serieus en eerlijk gaan meebetalen aan de energietransitie, want het gaat om een collectieve opgave die niet alleen mag worden afgewenteld op de burger.

De heer **Wiesehahn** (VVD) constateert dat producenten van fossiele brandstoffen een andere entiteit betreffen dan de reguliere maakindustrie, terwijl de SP alles op een hoop veegt. Dus hopelijk worden GS niet in deze lijn geadviseerd. Is de SP bekend met het ETS-systeem en dat als het prijsverloop van de ETS-rechten wordt gehandhaafd, er in 2030 in totaal 43% CO2-vermindering is bereikt inclusief de Nederlandse industrie?

De heer **Haijen** (SP) is van mening dat ook de industrie een eerlijk aandeel aan de energietransitie moet leveren, want de opgave mag niet afgewenteld worden op enkel de huishoudens en burgers. Het bedrijfsleven dient een eerlijk aandeel te betalen. Hij heeft meer vertrouwen in een CO2-heffing dan in een ETS-systeem. In de IPO-brief wordt gezegd dat er weinig ruimte is om te investeren in het OV, dit in het kader van de mobiliteitstafel. GS worden opgeroepen om als overheid hier wel fors in te investeren want anders worden de duurzaamheidsdoelstellingen niet gehaald.

Gedeputeerde **Van der Hoek** neemt de toelichtingen van partijen op hun politieke standpunten voor kennisgeving aan. De doelstelling is 49% en er wordt niet gerekend met 1,5 graad en het is aan PS om de wens in te brengen om een andere meetlat te hanteren. Het Klimaatverdrag van Parijs streeft naar 1,5 graad, maar dit is geen formele afspraak, want iedereen is het erover eens dat de maatregelen haalbaar, betaalbaar en realistisch moeten zijn. De gemeenten moeten aan de voorkant de ruimte krijgen om op het eigen grondgebied na te gaan welke mogelijkheden er zijn om met de RES'en aan de slag te gaan en zich niet onmiddellijk beperkt te laten voelen door bestaande regelgeving. Daarna kan worden getoetst aan welk Rijks- en of provinciaal beleid en/of de regels de plannen raken en of die aangepast moeten worden. Een open houding aan het begin is dus van groot belang, want afwegingen moeten zorgvuldig kunnen worden gemaakt. De KEV wordt niet jaarlijks voorgelegd – wel wordt door het Rijk tussen Prinsjesdag en de begroting de monitoring voorgelegd maar daarop kan niet veel invloed uitgeoefend worden – maar elke twee jaar is er een evaluatie en elke vijf jaar volgt een plan- en actualiseringscyclus op grond van de Klimaatwet, hetgeen met alle partijen is afgesproken. Ook wordt door de provincie een eigen monitoring uitgevoerd over de staat van de energietransitie. GS zullen bij de uitwerking nog terugkomen op waar er mogelijk dubbelingen zouden kunnen gaan ontstaan tussen de landelijke en provinciale monitoring. De gedeputeerde gaat er bovendien vanuit dat de kans klein is dat op de aanlevering van de KEV-resultaten invloed kan worden uitgeoefend. Noord-Holland zou de enige provincie zijn met dit verzoek en de kans dat anderen zich hierbij aansluiten, wordt niet groot geacht. Mocht de meerderheid van de commissie van mening zijn dat dit thema toch aan het IPO moet worden voorgelegd, dan zal de gedeputeerde dat verzoek natuurlijk uitvoeren. De inzet van GS is om uit te gaan van een level playing field in Europa. Het kan niet zo zijn dat het klimaatdoel bovenliggend is aan alle maatregelen, want belangen zoals van ruimtegebruik en natuurwaarden kunnen in bepaalde situaties zwaarder wegen. Zoals het er nu uitziet, is het klimaatakkoord nog niet volledig afgerond, maar waarschijnlijk wordt het klimaatakkoord integraal voorgelegd en PS kunnen ja of nee zeggen, tenzij een meerderheid van de provincies zich uitspreekt voor andere oplossingen. GS zullen geen eigen appreciatiebrief formuleren want het bestuurslastenonderzoek is essentieel om het te kunnen waarderen. PS kunnen wel iets zeggen over de RES 1.0. De afstemming tussen PS en GS over de uitwerking zal nader bestudeerd worden, mede naar aanleiding van het rekenkameronderzoek. De programmamanagers van RES Noord-Holland-Noord en Noord-Holland-Zuid horen als eerste in hun contacten over de plannen van de gemeenten en op basis daarvan worden PS geïnformeerd over de RES'en en kunnen GS hier een mening over geven. Rond het klimaatakkoord zijn twee structuren van toepassing, enerzijds de normale IPO-structuur waarbij alle besluiten eerst aan een IPO-adviescommissie met alle gedeputeerden worden voorgelegd waarna het bestuur het besluit neemt en anderzijds is er rond het klimaatakkoord een aparte structuur gecreëerd met kerndelegaties. Hier is besloten om aan te haken bij het bestuurslastenonderzoek van de VNG zodat het in een keer kan worden meegenomen. Deze gezamenlijke aanpak leidt ertoe dat het bestuurslastenonderzoek niet zoals verwacht, in 2019 zal zijn afgerond. In antwoord op 50plus wordt gemeld dat gewacht wordt op de doorrekeningen waaruit zal blijken wat onhaalbaar en/of onbetaalbaar zal zijn.

Mevrouw **De Meij** (50plus) vraagt op basis van welke criteria wordt beoordeeld of maatregelen haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar zijn.

Gedeputeerde **Van der Hoek** antwoordt dat het gaat over het toetsen van of de lasten te dragen zijn en hoe deze verdeeld worden en of het proces wel of niet snel genoeg gaat, maar

uiteindelijk besluit de meerderheid in PS. De 50% maatschappelijke acceptatie betreft bewonerscollectieven, gemeenten en omgevingsfondsen, dat is dus een breed kader.

Tweede termijn

De heer **Gringhuis** (GL) legt aan PS de suggestie voor om een Europees level playing field voor de industrie te hanteren en dat het verlagen van de ambities door een van de lidstaten niet tot vertraging of verlaging van de ambities in Nederland mag leiden.

De **voorzitter** legt deze vraag aan de commissie voor maar enkel de PvdD ondersteunt deze stelling. Partijen kunnen hun specifieke reactie geven in de tweede termijn.

De heer **Wiesehahn** (VVD) kan zich niet voorstellen dat er partijen in het IPO zijn die tegenstander zijn van het naar voren halen van de data van de monitoring en de jaarlijkse en vijfjaarlijkse rapportages gelijk te trekken met de cycli van de lagere overheden, zodat men de data tijdig kan verwerken in de eigen begroting en men niet hoeft te wachten tot de volgende begrotingscyclus.

Mevrouw **Klaassen** (D66) is meer gerustgesteld omdat er volgens de gedeputeerde wordt gekeken naar adaptief beleid en dat er discussie wordt gevoerd over het kunnen stellen of aanpassen van de kaders. Ook de nauwe betrokkenheid van PS bij de RES heeft tot meer geruststelling geleid. Zij verzoekt meer duidelijkheid over de mogelijkheid om het bestuurslastenonderzoek toch te vervroegen.

Mevrouw **Doevendans** (PvdA) sluit zich aan bij D66 ten aanzien van het bestuurslastenonderzoek. De planning voor 2019 moet gehandhaafd blijven.

Gedeputeerde **Van der Hoek** meldt dat de monitoring over landelijke uitkomsten gaat en er zijn geen regionale gegevens beschikbaar. Gezien het bredere verband wordt verwacht dat het niet mogelijk is om de gegevens en data van de jaarlijkse en vijfjaarlijkse monitoringrapportages eerder aan te leveren. Aangezien de meerderheid van de fracties hier voorstander van is, zal dit verzoek in de reactie van GS aan het IPO worden opgenomen. Het bestuurslastenonderzoek kan door het IPO helaas niet eerder worden aangeleverd dan 2021, maar erkend wordt dat het niet handig en efficiënt is en dat het kan leiden tot onduidelijkheid bij de besluitvorming over het klimaatakkoord. Wanneer de commissie in meerderheid van mening is dat de tekst in de brief over het bestuurslastenonderzoek aangescherpt moet worden omdat het niet enkel gaat om het uitspreken van de zorgen en dat dit onderzoek afgerond moet zijn alvorens PS kunnen besluiten, dan zullen GS dit meenemen.

De **voorzitter** brengt deze vraag in stemming. Zij concludeert dat de meerderheid van de commissie voorstander is van aanscherping van de tekst.

Gedeputeerde **Van der Hoek** zegt toe het verzoek van PS mee te nemen in de brief aan IPO.

6.b. Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

6.c. Cultuur: Brief GS aan PS inzake uitwerking motie 47-2018 culturele instellingen en evenementen (B-agenda EEB 11/2/2019)

De heer **Buijtendorp** (D66) steunt het voorstel van GS. Voorgesteld wordt om een prijsvraag in het leven te roepen voor het stimuleren van duurzaam en energetisch erfgoed. De motie kan als afgedaan worden beschouwd.

Mevrouw **Van Andel** (CDA) dankt voor het goede voorstel. Wat is de reden om bij evenementen de provinciale subsidie gelijk te stellen aan de gemeentelijke subsidie en waarom niet maximaal 50% cofinanciering namens de provincie toe te kennen? Toonaangevende musea zijn nu in staat om te gaan verduurzamen. Hopelijk kunnen ook kleinere evenementen in de regio aan de criteria voldoen om voor deze subsidie in aanmerking te komen, zoals de Paasveententoonstelling in Schagen. Er staat vermeld dat het

een eenmalige impuls betreft. Daarom wordt voorgesteld om hieraan het woord 'vooralsnog' toe te voegen, zodat er voor de nieuwe coalitie ruimte ontstaat om andere afspraken te maken.

De heer **Wiesehahn** (VVD) hoopt dat het CDA ook van mening is dat provinciale middelen vooral zodanig moeten worden ingezet dat er regionale effecten ontstaan en niet dat elk klein evenement wordt gesubsidieerd.

Mevrouw **Van Andel** (CDA) ondersteunt het standpunt van de VVD, maar een evenement zoals de Paasveetentoonstelling in Schagen, trekt ook veel bezoekers uit de regio aan.

De heer **Wiesehahn** (VVD) ondersteunt het voorstel. De motie kan als afgedaan worden beschouwd.

Mevrouw **Doevendans** (PvdA) ondersteunt het voorstel. De motie kan als afgedaan worden beschouwd

De heer **Van Liere** (PvdD) vindt een Paasveetentoonstelling niet passen in de subsidieregeling en ook niet in de geest van de motie.

De heer **Hietbrink** (GL) stelt voor de uitvoeringsregeling in te voeren en daarna kan de nieuwe coalitie de regeling nader beoordelen of er meer geld voor beschikbaar stellen. Waarom wordt een plafond van 300.000 euro gehanteerd?

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) ondersteunt het bestendigen van deze regeling in de volgende bestuursperiode.

Mevrouw **De Meij** (50plus) sluit zich hierbij aan. Regionale effecten zijn niet absoluut noodzakelijk, ook gemeenten moeten een beroep kunnen doen op de regeling.

Gedeputeerde **Van der Hoek** dankt voor de positieve reacties. Het toevoegen van het woord 'vooralsnog' is een politiek besluit – waarover eventueel bij de coalitieonderhandelingen nader overlegd kan worden – en dat is niet aan GS want zij voeren enkel een regeling uit. Wanneer de regeling wordt opengesteld, dan zal er een persmoment georganiseerd worden om de regeling onder de aandacht te brengen. GS streven ook draagvlak bij de gemeenten na, daarom wordt de provinciale subsidie gelijkgesteld aan de gemeentelijke subsidie. Wanneer gemeenten daarom vragen, kan ambtelijk advies worden gegeven over het gebruik kunnen maken van de regeling en om te adviseren over het kunnen voldoen aan de criteria. Het bedrag van 300.000 euro is deels arbitrair tot stand gekomen, maar het totale bedrag van 2 miljoen euro is gelimiteerd zodat meerdere musea er evenredig gebruik van kunnen maken met een substantieel bedrag. GS stellen de uitvoeringsregeling vast en mocht er straks door de nieuwe coalitie een structurele regeling van gemaakt worden, dan kan na een evaluatie naar bevind van zaken het bedrag door GS worden aangepast c.q. verhoogd.

De **voorzitter** sluit de beraadslagingen en zal het presidium adviseren dat de motie als afgedaan kan worden beschouwd.

6.d. Erfgoed: verzoek tot agendering Adempauze sloop stolpen (op verzoek van D66, PvdA, GL, VVD en CDA)

De heer **Buijtendorp** (D66) constateert dat er veel goed geregeld is voor de stolpen maar nog steeds worden gemiddeld twee stolpen per jaar gesloopt en in sommige gevallen is dat ten onrechte. Daarom dient eerst een herbeoordeling plaats te vinden wanneer een eigenaar het voornemen heeft om tot sloop over te gaan. Daartoe wordt voorgesteld een adempauze van 6 weken in te bouwen na de melding van het voornemen tot sloop zodat de eigenaar de kans krijgt om zich alsnog te bedenken, want pas na 6 weken kan er dan inderdaad gesloopt worden. Graag een reactie van GS. In de Leidraad Landschap en Cultuur staan stolpen in een stolpenlint opgesteld en de vraag is of deze stolpen ook beschermd moeten worden door uitbreiding van de beschermingsstatus. Om hoeveel stolpen gaat het? Is het mogelijk om hele oude stolpen bijvoorbeeld ouder dan 1600, ook onder het beschermingsregiem te laten vallen?

Gedeputeerde **Van der Hoek** antwoordt dat een aantal zaken al in gang is gezet maar de vraag is of de commissie voorstander is van aanscherping van de regels. Het inlassen van een adempauze bemoeilijkt het slopen van een stolp. Eerst kan dan worden bepaald wat de waarde is van de stolp en kan worden nagegaan of er bijvoorbeeld stijlkamers aanwezig zijn. Hierover is de gedeputeerde met gemeenten in gesprek of dit op basis van vrijwilligheid kan gebeuren. De gemeenten Koggenland en Drechterland hebben hier ervaring mee en voor de evaluatie van dit proces bij deze gemeenten wordt binnenkort een extern bureau ingezet. Een andere mogelijkheid is het door de gemeente opleggen van een beschermingsregiem per stolp of voor de stolpenstructuur en dan zou hierover iets in de Omgevingsvisie kunnen worden opgenomen maar daarbij dient benadrukt te worden dat de Omgevingsvisie juist ziet op deregulering en niet op het weer toevoegen van extra regels. Medio 2019 wordt een nota voorgelegd door GS met daarin de mogelijkheden voor verdere aanscherping van de regels. Daarnaast kan gedacht worden aan het in het leven roepen van een sloopvergunning – met name vanwege de preventieve werking – of aan het koppelen van de Loods aan de herbestemming van stolpen. GS stellen voor om te focussen op stolpen die dateren van voor 1950.

De heer **Buijtendorp** (D66) vraagt of het klopt dat een adempauze gemakkelijk te regelen is maar dat dat niet geldt voor uitbreiding van het beschermingsregiem.

De heer **Papineau Salm** (PvdA) is van mening dat de regels opgenomen moeten worden in de Omgevingsverordening. Er zijn 500 stolpen met een monumentenstatus maar de overige 4500 hebben geen monumentenstatus. Wanneer de ervaringen van de twee gemeenten bekend zijn, zijn GS dan bereid om met een voorstel te komen?

De heer **Wiesehahn** (VVD) stelt voor een adempauze in te lassen om eigenaren bewust te maken van de waarde van hun stolp zodat voorkomen wordt dat waardevolle stolpen gesloopt worden, maar wel op basis van zo weinig mogelijk regels. Dat betekent dus een licht regiem zoals het verplicht melden van het voornemen van het slopen van een stolp waarna een termijn van 6 weken ingaat, zodat een gemeentelijk adviseur kan helpen bij het bepalen van de waarde of bij het vaststellen dat het gaat om belangrijk erfgoed of dat een historisch onderzoek moet worden uitgevoerd (op kosten van de gemeenschap). Het regiem mag niet te zwaar zijn, want dat kan ertoe leiden dat geen enkele stolp meer kan worden gesloopt.

Mevrouw **Van Andel** (CDA) sluit zich hierbij aan. Een beschermingsregiem hoort eerder bij de gemeente thuis.

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) meent dat het voor uitzonderlijke gevallen wel mogelijk moet zijn om een beschermingsregiem in het leven te roepen. Hij is benieuwd naar de uitkomst van de ervaringen van de twee gemeenten en of een juridisch instrument wel of niet wenselijk is.

Mevrouw **De Meij** (50plus) ondersteunt het opstellen van een licht regiem geen zwaar beschermingsregiem voor de resterende 4.500 stolpen, want ook gemeenten gaan niet zo maar over tot sloop. Ook de gemeenten spreken eerst met de belanghebbenden en zij maken een serieuze afweging. Gemeenten gaan niet zo maar lichtzinnig over tot sloop.

De **voorzitter** constateert dat de gedeputeerde Van der Hoek een notitie heeft toegezegd.

7. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

8. Sluiting

De **voorzitter** dankt iedereen voor zijn en haar bijdrage en sluit de vergadering om 21.15 uur.

9. C-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies algemeen (Bond)

9.a Economie: Brief GS aan PS inz. Resultaat Breedband buitengebied Noord- Holland (C-agenda EEB 11 februari 2019)

9.b Economie: Brief GS aan PS inz. Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020 (c- agenda EEB 11-2-2019)

10. C-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

10.a Circulaire economie: Brief GS aan PS inz. Voortgangsrapportage Actieagenda Circulaire Economie 2017-2020 (C-agenda EEB 11 februari 2019).

10.b Energie: Brief GS aan PS inz. Uitvoeringsregeling Warmtetransitie in de gebouwde omgeving (C-agenda EEB 11-2-2019 en C-agenda R&W 25-2- 2019)

10.c Erfgoed: Brief GS aan PS inz. Definitieve herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon (C-agenda EEB 11-2-2019)

11. C-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)

12. C-agenda Communicatiebeleid, integriteit, PS/GS zaken, juridische zaken en intern. betrekkingen/public affairs

13. C-agenda Algemeen

13.a Ruimte: Lakmoesproef voor het omgevingsbeleid (Raad voor de leefomgeving en infrastructuur) (C-agenda R&W, NLWM, EEB en M&F)

13.b Europastrategie: Brief GS aan PS rapportage 2018 Europastrategie Noord- Holland (C-agenda M&F en EEB 11-2-2019, NLWM en R&W 25-2-2019)

13.c Heel PS: Maandelijks MRA Raads- en Statenleden Bericht januari 2019 (c- agenda M&F en EEB 11-2-2019 en NLWM en R&W 25-2-2019)

Verslag concept

Commissie Economie, Energie en Bestuur

Datum	:	21 januari 2019
Commissievoorzitter (plv.)	:	mw. R. Kocken
Commissiegriffier	:	mw. M. de Zwart
Telefoonnummer/e-mail	:	023-5143756/zwartm@noord-holland.nl

Aanwezig:

Commissievoorzitter (plv.)		mw. R. Kocken
Commissiegriffier		mw. M. de Zwart
Leden van de commissie	VVD	mw. F.M. Lagerveld
	D66	dhr. F. de Groot, mw. S. Klaassen, dhr. W. Bakker
	PvdA	mw. Doevendans, mw. C. van Rooij
	PVV	mw. I. Bezaan
	SP	dhr. J. Haijen
	CDA	dhr. P. de Kam, mw. W. van Andel
	GroenLinks	mw. Z. Pels, dhr. J. Gringhuis
	PvdD	dhr. F. Zoon
	50PLUS	mw. O. de Meij
	CU/SGP	dhr. M. Klein
	ONH	dhr. B.I.M. Bouberg Wilson
Gedeputeerden		dhr. A. Tekin, dhr. J. van der Hoek, dhr. J. Bond
Notulist		Verslagbureau Moneypenny/mw. H. Mutsaerts
Afwezig met bericht		dhr. Buijtendorp (D66), dhr. M.R.F. Wiesehahn (VVD), dhr. N. Kaptheijns (PVV), dhr. A. van Liere (PvdD), mw. C. Boelhouwer (SP), dhr. A. Hietbrink (GL)

Agenda

1. Opening en mededelingen

2. Inloophalfuur

3. Vaststellen agenda, verslag 26 november 2018, lange termijnagenda en moties- en toezeggingenlijsten

4. Rondvraag portefeuille dhr. Van Dijk en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

5. Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

6. A-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)
6.a. Gewijzigd initiatiefvoorstel Regenboogprovincie 2.0
6.b. Energietransitie: Rapport diverse Rekenkamers inz. Energietransitie

7. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

8. B-Agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen

8.a. Kop werkt: jaarprogramma 2019 /voortgangsrapportage 2018 en Maatschappelijke en Economische Effectrapportage

9. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

10. Sluiting

Agenda

1. Opening en mededelingen

De **voorzitter** opent de vergadering om 18.15 uur en heet alle aanwezigen welkom. Bericht van verhindering is ontvangen van dhr. Buijtendorp (D66), dhr. M.R.F. Wiesehahn (VVD), dhr. A. van Liere (PvdD). Niet aanwezig zijn mw. C. Boelhouwer (SP), dhr. A. Hietbrink (D66) en dhr. N. Kaptheijns (PVV). Tevens zijn de CdK en gedeputeerde Loggen verhinderd. Laatstgenoemde wordt vervangen door gedeputeerde Van der Hoek. In de vergadering van 11 februari a.s. wordt het concept Klimaatakkoord behandeld. De vergadering wordt voorafgegaan door een uitgebreide technische briefing van 18.00 uur tot 19.00 uur. De commissie gaat hiermee akkoord. Voorgesteld wordt om de expertmeeting Economie op 1 maart van 13.00 tot 16.00 uur te agenderen.

Mw. **De Meij** (50plus) stelt voor deze meeting voor de nieuwe commissieleden na de Statenverkiezingen te organiseren.

Dhr. **De Groot** (D66) benadrukt dat de huidige commissie erop aangedrongen heeft om deze meeting te organiseren. Bovendien heeft deze commissie veel ervaring met de economische agenda.

De **voorzitter** constateert na inventarisatie dat slechts 3 commissieleden deze meeting ondersteunen. Daarom wordt besloten wordt om de meeting uit te stellen tot na de verkiezingen.
Alle commissies mogen een uitje organiseren om afscheid te nemen van elkaar. Voorgesteld wordt om het uitje voor deze commissie op donderdagavond 28 februari a.s. (reservedatum) te plannen. De commissie gaat hiermee akkoord.

Gedeputeerde **Tekin** meldt dat het rapport over de recreatieschappen bijna afgerond is. Op 12 februari a.s. staat het rapport met een aantal scenario's geagendeerd voor het college. Het college neemt hier kennis van en geeft bouwstenen mee voor de nieuwe coalitiepartners. Dit betekent dat het rapport niet meer in de commissie EEB behandeld kan worden deze periode. Voorgesteld wordt om het rapport te agenderen in de commissie NLWM op 25 februari a.s. met uitnodiging van de commissie EEB. De commissie gaat hiermee akkoord.

2. Vaststellen agenda, verslag 26 november 2018, lange termijnagenda en moties- en toezeggingenlijsten

Agenda
De agenda wordt ongewijzigd vastgesteld.

Verslag 26 november 2018
Mw. **Klaassen** (D66) constateert dat er diverse malen GL achter haar naam staat. Zij verzoekt om correctie. Is er al een gesprek gepland van de commissie met de ceo van Alliander?

De **voorzitter** zal de foutieve vermelding laten aanpassen. Zij stelt voor om te proberen het gesprek met de CEO te plannen voor de volgende commissievergadering op 11 februari a.s., aangezien dan ook het Klimaatakkoord geagendeerd staat. [1]
Het verslag wordt gewijzigd vastgesteld.

Strategische Statenagenda
De volgende onderwerpen staan geagendeerd voor de volgende vergadering: het Klimaatakkoord, Uitvoeringsregeling Cultuur en het initiatiefvoorstel D66 Next Step.

Moties- en toezeggingenlijsten
De lijsten wordt voor kennisgeving aangenomen.

Gedeputeerde **Van der Hoek** meldt mbt tot de toezeggingenlijst het volgende:

- Ontwikkelperspectief Circulaire Economie: is ter kennisname aan PS is gestuurd;
- Oprichting innovatiefonds: de gedeputeerde heeft de fondsmanager verzocht om extra aandacht te geven aan inclusiviteit en goed werkgeverschap. De fondsmanager heeft benadrukt dat deze beide onderwerpen expliciet worden genoemd in de leningsvoorwaarden. In deze voorwaarden is ook opgenomen dat het fonds het recht heeft om de Wet Bibob toe te passen indien daar aanleiding voor is.
- Klimaatakkoord staat geagendeerd voor de vergadering van 11 februari a.s. maar benadrukt wordt dat nog niet alle informatie beschikbaar is omdat de doorrekeningen nog ontbreken. Tevens wordt er een bestuurslastonderzoek voor de provincie uitgevoerd. De eerder gedane toezegging kan derhalve nog niet volledig nagekomen worden.

3. Inloophalfuur

Er zijn geen insprekers.

4. Rondvraag portefeuille dhr. Van Dijk en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

5. Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

6. A-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)
6.a. Gewijzigd initiatiefvoorstel Regenboogprovincie 2.0

Gedeputeerde Loggen is verhinderd, hij wordt vervangen door gedeputeerde Van der Hoek.

Mw. **Pels** (GL) bedankt de PvdD en SP voor de steun voor het initiatiefvoorstel en de enthousiaste reacties van de overige partijen. Het college wordt bedankt voor de voortvarendheid waarmee de eerste stappen zijn gezet en voor de acties die reeds ondernomen zijn. Door de Nashville-verklaring die door heel veel mensen is ondertekend, is recent de noodzaak tot het actief uitdragen van inclusiviteit extra duidelijk geworden, mede omdat uitsluiting vaak op subtiele en verborgen wijze plaatsvindt. Het beschermen van de belangrijke vrijheden en waarden vraagt om een continu inspanning en het bespreekbaar maken van hetgeen net onder het oppervlak ligt. De steun van GS en de oproep voor inclusief werkgeverschap wordt toegejuicht. De provincie heeft een voorbeeldfunctie, daarom wordt voorgesteld om in de provinciale organisatie een roze werkgroep in te stellen om de inclusiviteit binnen de eigen organisatie te bevorderen en te stimuleren. GS zorgen voor een goede start van de werkgroep, waarna de werknemers het initiatief overnemen. De

[1] De CEO van Alliander heeft aangegeven in de nieuwe Statenperiode graag met de commissie van gedachten te wisselen.

verantwoordelijkheid is echter breder dan die van de eigen organisatie. Gemeenten moeten gefaciliteerd worden om de eigen inclusiviteit te bevorderen. Het is een bestuurlijke opgave van de provincie om gemeenten aan te spreken op hun eigen verantwoordelijkheid voor inclusiviteit. In november jl. heeft een eerste succesvolle bijeenkomst over inclusiviteit plaatsgevonden. Daarom wordt voorgesteld om jaarlijks samen met de gemeenten een symposium en werkatelier te organiseren. Tevens dienen gemeenten gestimuleerd te worden om aan te sluiten bij het project Regenboogsteden en samenwerking te zoeken met de meldpunten discriminatie, het COC en andere maatschappelijke LHBTQI-plus organisaties. Met dit initiatief wordt het signaal afgegeven dat iedereen in Noord-Holland zichzelf mag zijn. Noord-Holland dient voorop te lopen in het uitdragen van deze belangrijke waarden, zodat men de meest inclusieve provincie van Nederland wordt.

Dhr. **Zoon** (PvdD) is mede-indiener van het initiatiefvoorstel dat duidelijk maakt dat iedereen erbij hoort en dat iedereen zichzelf mag zijn. De PvdD is trots op het feit dat de provincie zich als regenboogprovincie afficheert en allerlei stappen zet die een enorme impact hebben.

Dhr. **Haijen** (SP) sluit aan bij de voorgaande sprekers. De actualiteit van de afgelopen weken toont aan dat dit initiatiefvoorstel noodzakelijk is en dat het belangrijk is dat de provinciale overheid inclusiviteit actief uitdraagt.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) stemt in met het voorstel.

Mw. **Bezaan** (PVV) waardeert de genomen moeite van de indieners om dit initiatiefvoorstel te formuleren, maar de belangrijkste oorzaak van homohaat, de islam, wordt helaas niet genoemd. Dat is hypocriet.

Dhr. **De Groot** (D66) vindt het van groot belang en is trots op het feit dat de provincie de regenboogvlag heeft gehesen. Het voorstel om een bijeenkomst te organiseren in de volgende Statenperiode, wordt ondersteund. Wel dient er een tussentijdse evaluatie plaats te vinden om na te gaan of het juiste middel wordt ingezet om de doelstellingen te bereiken. Daarvoor is het opstellen van een planningshorizon noodzakelijk.

Mw. **Pels** (GL) vraagt een nadere toelichting op de voorgestelde evaluatie.

Dhr. **De Groot** (D66) stelt dat de evaluatiedatum goed ingepland moet worden.

Mw. **Van Andel** (CDA) ondersteunt het voorstel. Over de praktische uitwerking zijn GS en de indieners het nagenoeg eens, dus dat komt goed.

Mw. **De Meij** (50plus) steunt het voorstel. Het is goed dat de inclusiviteit verbreed is naar meerdere doelgroepen.

Mw. **Lagerveld** (VVD) dankt de indieners voor het voorstel. De reactie van GS wordt afgewacht.

Mw. **Doevendans** (PvdA) is voorstander van met name inclusief werkgeverschap en het aanbieden van trainingen binnen HR. GS dienen de werkgroep in het leven te roepen en te faciliteren maar daarna dient de roze werkgroep het initiatief over te nemen en uit te voeren.

Mw. **Pels** (GL) meldt dat het inderdaad de bedoeling is dat GS de werkgroep instellen en de organisatie zoekt daar zelf leden voor. Daarna dient de werkgroep door de werknemers overgenomen en gedragen te worden.

Mw. **Doevendans** (PvdA) vindt het van belang dat GS de werkgroep initiëren en faciliteren, maar daarna is het van belang dat de energie van de werkgroep bottom-up ontstaat en dienen de medewerkers de werkgroep te trekken.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vindt het van belang dat in Noord-Holland iedereen mag en kan zijn wie hij of zij is want dat is een essentiële waarde. De overheid dient de inclusiviteit te waarborgen maar dat geldt ook voor de vrijheid van meningsuiting zolang de wet niet wordt overtreden. Daar kan het af en toe even schuren, zoals de afgelopen weken gebleken is. Maar ook is de afgelopen week duidelijk geworden dat de Nashvilleverklaring niet door een hele grote groep

mensen wordt ondersteund. Overigens moeten ook die meningen gerespecteerd worden. Het gaat volgens GS bij inclusief werkgeverschap om diversiteit in de breedte, dus niet alleen gericht op LHBT, maar ook op gehandicapten en andere etnische achtergronden. Deze lijn van GS wordt ondersteund.

Gedeputeerde **Van der Hoek** vindt het belangrijk dat de provincie een regenboogprovincie wil zijn waar inclusiviteit echt aan de orde is en waar geen uitsluiting plaatsvindt.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) verzoekt GS in dat kader nog een keer goed naar het persbericht over het hijsen van de vlag te kijken.

Gedeputeerde **Van der Hoek** zegt toe de tekst opnieuw te beoordelen. Hij ondersteunt het bespreekbaar maken van alle aspecten en problemen die samenhangen met de doelgroep. GS hebben in de organisatie de behoefte aan een roze werkgroep geïnventariseerd om het draagvlak te toetsen en daaruit blijkt dat hier niet direct behoefte aan bestaat. Dat neemt niet weg dat het initiatiefvoorstel uitgevoerd zal worden gezien de brede steun, maar wel met een bredere blik ook op mensen met een handicap of andere mensen die onvoldoende gehoord en/of gezien worden. Uit de evaluatie van de eerste bijeenkomst met de gemeenten blijkt dat de gemeenten meer behoefte hebben aan een regionale aanpak voor het organiseren van dergelijke bijeenkomsten. Daar ziet men geen toegevoegde waarde voor de provincie. Daarom heeft de provincie zich wel bereid verklaard om dergelijke initiatieven en behoeften te faciliteren, maar niet de organisatie op zich te nemen van twee bijeenkomsten per jaar.

Tweede termijn

Mw. **Pels** (GL) dankt voor de brede steun van de commissie. Het is jammer dat de PVV bij het verdedigen van de Nederlandse waarden en vrijheden enkel focust op één groep.

Mw. **Bezaan** (PVV) deelt het standpunt van de indieners over de Nashvilleverklaring, maar wil benadrukken dat de oorzaak van uitsluiting met name uit één hoek komt.

Mw. **Pels** (GL) keurt alle vormen van uitsluiting af. Het is jammer dat de PVV niet bereid is om met een positieve insteek de Nederlandse waarden te verdedigen en dat zij het voorstel niet ondersteunt.

Mw. **Bezaan** (PVV) heeft niet gezegd dat zij niet instemt met het voorstel. Zij heeft enkel aangegeven dat de oorzaak van uitsluiting met name in de islam te vinden is en dat wordt niet genoemd in het initiatiefvoorstel.

Mw. **Pels** (GL) geeft de voorkeur aan het door GS instellen van een werkgroep waarna de werkgroep overgedragen wordt aan de organisatie en de medewerkers. Het voorstel is vergelijkbaar met het aanstellen van de werkambassadeur om discriminatie op de arbeidsmarkt aan te pakken waarna werkgevers er zelf mee aan de slag gaan.

Mw. **Doevendans** (PvdA) verzoekt GS nogmaals in de organisatie na te gaan of er voor de roze werkgroep voldoende steun is want de werkgroep moet zelf het initiatief continueren. Wat gebeurt er als niemand wil deelnemen aan de werkgroep?

Mw. **Pels** (GL) vindt het ook prima als werknemers die niet tot de doelgroep behoren, aan de werkgroep deelnemen, maar er moet wel sprake zijn van een zo divers mogelijke afspiegeling.

Mw. **Doevendans** (PvdA) is het hiermee eens.

Mw. **Pels** (GL) heeft van diverse gemeenten tijdens de bijeenkomst verschillende geluiden gehoord over de betrokkenheid van de provincie, dat wisselt sterk per gemeente. Het is juist wel van belang om een bijeenkomst te organiseren, omdat niet elke gemeente beschikt over een specifieke diversiteitsambtenaar en omdat het besef van uitsluiting nog moet groeien. Hiermee wordt het goede voorbeeld gegeven dat ertoe kan leiden dat het onderwerp bij de gemeenten op de agenda komt.

Dhr. **De Groot** (D66) is er voorstander van dat gemeenten onderling kennis en ervaring uitwisselen. Daarom stelt hij voor om het onderwerp in de eerste twee jaar van de nieuwe

Statenperiode wel te agenderen en afhankelijk van het verloop en de uitkomst af te wegen of het zinvol is om wel of niet door te gaan met het organiseren van bijeenkomsten voor gemeenten.

Mw. **Pels** (GL) is enthousiaster over het eerste voorstel, namelijk om de bijeenkomsten gedurende de gehele Statenperiode te organiseren en na twee jaar de behoefte bij de gemeenten te inventariseren.

Gedeputeerde **Van der Hoek** meldt dat het juist de bedoeling is dat de kleinere gemeenten zich in eerste instantie richten op de 100.000-plus gemeenten om samen in de regio het beleid vorm te geven en elkaar te ondersteunen. Hij vindt het niet juist om aan de provinciale vergadertafel te bepalen wat het beste is voor anderen om wel of niet te doen, mede omdat het geen kerntaak van de provincie is. De gemeenten hebben er juist de voorkeur aan gegeven om de bijeenkomsten samen met de 100.000-plus gemeenten/kerngemeenten regionaal te organiseren. Dan kan over een jaar een bijeenkomst worden georganiseerd om de ervaringen te toetsen. Hij handhaaft de reactie van GS dat het twee keer per jaar organiseren van dergelijke bijeenkomsten te veel van het goede is wanneer daar bij de gemeenten geen behoefte aan bestaat.

Mw. **Lagerveld** (VVD) is het ermee eens dat de provincie niets moet opleggen maar wel de ruimte moet bieden. Wanneer mensen er geen behoefte aan hebben, dan hoeft er geen werkgroep geïnstalleerd te worden. Daarom wordt het voorstel om na een jaar te bekijken hoe gemeenten met dit onderwerp omgaan, ondersteund.

Gedeputeerde **Van der Hoek** benadrukt dat de behoefte aan een roze werkgroep in de organisatie al actief is geïnventariseerd, maar hij zegt toe deze ronde nogmaals breed te organiseren en de mate van belangstelling te melden aan de commissie.

Mw. **Van Andel** (CDA) roept de indieners op om samen met GS een oplossing te zoeken.

Dhr. **De Groot** (D66) wil zich tevens aanmelden als indiener van het voorstel en meewerken aan de uitdieping van het onderwerp. Voorgesteld wordt om in de volgende periode een aantal bijeenkomsten te plannen om de behoefte van gemeenten te inventariseren. Als er geen belangstelling voor is, dan houdt het op.

Mw. **De Meij** (50plus) is geen voorstander van dwang. Als er bij gemeenten geen belangstelling is, dan moet dat gerespecteerd worden.

Mw. **Doevendans** (PvdA) ondersteunt het voorstel om gedurende een periode bijeenkomsten te organiseren. Het vraagstuk van inclusief werkgeverschap en aannamebeleid kan wellicht betrokken worden in de HR-trainingen. De PvdA meldt zich graag aan als mede-indiener van het voorstel.

De **voorzitter** constateert dat het voorstel mischien in licht gewijzigde vorm – wellicht Statenbreed – geagendeerd wordt voor de volgende PS-vergadering op 4 februari a.s.

6.b. Energietransitie: Rapport diverse Rekenkamers inz. Energietransitie

Dhr. **Van Mekel** en mw. **Bijkerk** van de Randstedelijke Rekenkamer sluiten aan.

De **voorzitter** geeft het woord aan de hr. **Mekel** voor een korte toelichting op het rapport. Daarna kunnen commissieleden vragen stellen aan de opstellers van het rapport.

Dhr. **Van Mekel** geeft een korte toelichting op het rapport. Het was een bijzondere situatie omdat de vijf rekenkamers die op provinciaal niveau actief zijn, het inventariserende onderzoek in 12 provincies gezamenlijk hebben uitgevoerd. Er is geen waardeoordeel gegeven aan de resultaten per provincie in vergelijking met overige provincies. Een aantal zaken valt op. De doelstellingen van de provincies zijn ambitieus. Voor Noord-Holland gaat het om 14% hernieuwbare energie in 2020. De cijfers van 2016 tonen dat er 6% is gerealiseerd en in 2050 moet dat 100% zijn. Overigens lopen deze cijfers achter bij de actualiteit maar de provincie doet er alles aan om de cijfers actueel te houden. Er moet nog het nodige gebeuren om deze ambities te realiseren, maar men moet zich realiseren dat de effecten vertraagd in

beeld komen. De verantwoording van het publieke geld is conform BBV, maar niettemin was het moeilijk om de provincies te vergelijken op het gebied van de beschikbare middelen, want de provincies starten vanuit verschillende posities, de middelen worden op verschillende manieren besteed (in diverse soorten fondsen) en in verschillende programma's. Geadviseerd wordt om de terminologie te harmoniseren, omdat anders moeilijk aan te tonen is wat de inspanningen van de provincies in 2050 hebben opgeleverd. Uit het onderzoek komt naar voren dat de provincies een belangrijke rol spelen bij de energietransitie, maar zij zijn niet de enige. Het speelveld verandert voortdurend, daarom moet er een balans zijn tussen sturen op doelen en het vertrouwen geven aan partners. De aanbevelingen zijn voor de 12 provincies algemeen geformuleerd maar GS geven in hun reactie aan deze grotendeels te onderschrijven. Een aantal wordt al uitgevoerd. In IPO-verband zal een aantal aanbevelingen gezamenlijk worden opgepakt. De rekenkamers hebben het voornemen om de energietransitie bijvoorbeeld een keer per bestuursperiode te evalueren.

Vragen aan de Randstedelijke Rekenkamer:

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) vraagt of de rekenkamers zich kunnen vinden in de specifieke reactie van GS op de algemene aanbevelingen.

Dhr. **Van Mekel** kan zich vinden in de reactie van GS van Noord-Holland. De reacties van alle provincies geven voor de rekenkamers geen aanleiding om hierop nog een keer inhoudelijk te reageren.

Dhr. **Gringhuis** (GL) vraagt of gezien het vertraagde effect van de cijfers, pas in 2022 bekend is of de doelstelling van 2020 is gerealiseerd.

Dhr. **Van Mekel** constateert dat de laatste cijfers die voor het onderzoek in 2018 beschikbaar waren, dateren van 2016. Die vertraging vormt ook voor de provincies een probleem. Er worden in Noord-Holland extra inspanningen verricht om de cijfers te actualiseren maar dat is op dit moment nog niet mogelijk. De verwachting is dat dit zal verbeteren, want ook de Klimaatmonitor wordt verder doorontwikkeld.

Commissiebehandeling:

Dhr. **Klein** (CU/SGP) dankt voor het opstellen van het rapport, maar de vraag is hoe de follow-up plaatsvindt. Het lijkt enigszins gemakkelijk om de aanbevelingen van GS aan PS zo maar over te nemen, want het gaat juist over de concrete invulling. Misschien is het wenselijk om de aanbevelingen van de rekenkamer aan de nieuwe Staten voor te leggen en nader te concretiseren. In dat kader wordt de rekenkamer gevraagd naar ideeën voor een concrete vertaling. De reactie van GS is overwegend positief, maar er is wel een aantal voorbehouden gemaakt en wanneer alle provincies hiertoe overgaan, dan wordt het doel van het rapport ondergraven. Het eerste voorbehoud wordt bijvoorbeeld gemaakt bij het doorrekenen van de effecten van de afzonderlijke instrumenten. GS stellen voor om eerst een expert judgement te laten uitvoeren. De CU/SGP verzoekt GS nadrukkelijk om waar mogelijk, de resultaten wel door te rekenen zodat er enig zicht ontstaat want anders lijken de aanbevelingen nutteloos te zijn. Het is positief dat aanbeveling 4 wordt overgenomen. Bij aanbeveling 7.b. wordt ook een voorbehoud gemaakt, dit betreft de omvang van hernieuwbare energie als percentage van het finale energieverbruik, omdat het geen doel op zich is. Dat is ook zo, maar niettemin lijkt het nuttig om deze omvang vast te stellen en te vergelijken. Daarom worden GS verzocht deze informatie wel aan te leveren.

Mw. **De Meij** (50plus) vindt het rapport erg complex om te lezen. Zij mist concrete voorstellen in het rapport. Uit artikelen in de pers blijkt dat een aantal provincies nu al niet kan voldoen aan bijvoorbeeld het opslaan en doorleveren van elektriciteit. Hoe is deze stand van zaken in Noord-Holland? Niet alle uitgangspunten van de provincies zijn hetzelfde, dus hoe kunnen deze dan met elkaar worden vergeleken? Het is niet duidelijk wat het ontwerpbesluit precies inhoudt.

Dhr. **Gringhuis** (GL) vond het ook een ingewikkeld stuk. Hij sluit aan bij de CU/SGP dat PS hun rol moeten bepalen. Daarom wordt punt d. onderschreven, PS nemen de ambassadeursrol op zich. Hij vraagt GS of het mogelijk is om de cijfers over de doelstellingen in 2020 eerder aan te leveren dan pas in 2022.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) meent dat het algemene probleem is dat de opgaven aan de voorkant niet helder zijn en of de te nemen acties bij elkaar opgeteld de doelstelling wel gaan realiseren. Daarbij komt dat de taakstellingen misschien gewijzigd worden omdat de problematiek groter is dan nu wordt verondersteld. Niettemin moeten er wel afspraken gemaakt worden. Voorgesteld wordt om op basis van uniforme landsdekkende uitgangspunten de provinciale taakstelling te bepalen, die overigens weer geactualiseerd moet worden wanneer ontwikkelingen daar aanleiding voor geven. Op basis van de provinciale taakstelling kan besloten worden over de inhoud en actualisatie van de regionale energiestrategie voor de provincie. In de regionale energiestrategieën kunnen de ambities en kaders voor de korte en lange termijn vastgelegd worden voor het optimaal faciliteren van het realiseren van productiedoelstellingen. Na actualisatie van de ambities en kaders dient op basis van actuele procesinformatie geborgd te worden dat bijsturen waar nodig tijdig kan plaatsvinden. Dan ontstaat er een kader om ondanks alle bestaande onzekerheden snel en adequaat te kunnen reageren. Het feit dat de reactie van GS wordt gedeeld door de rekenkamers wordt toegejuicht.

Mw. **Klaassen** (D66) dankt de onderzoekers voor het gedegen werk, mede namens de leden van PvdD en de PvdA als vooruitgeschoven post voor de Randstedelijke Rekenkamer. Het rapport is inderdaad complex, mede omdat er heel veel informatie wordt aangeboden. Daarom wordt aangesloten bij het eerdere verzoek van commissieleden om een meer concrete formulering. Het is niet de bedoeling dat er een wedstrijdelement ontstaat tussen provincies, maar zo voelde het wel een beetje bij het lezen van de tekst. Erkend wordt dat het soms kan helpen om de ambities op te krikken. PS is nog niet echt aangehaakt bij de regionale strategieën om te beoordelen of de processen goed georganiseerd zijn en of de juiste partijen aan tafel zitten. De regionale strategieën moeten binnen 6 maanden nadat het klimaatakkoord is ondertekend, in concept afgerond zijn. Daarom is D66 benieuwd naar de voorstellen van de twee programmamanagers in Noord-Holland die hopelijk het advies concreter maken. Verzocht wordt om hier meer procesinformatie over te ontvangen zodat PS hun rol als ambassadeur kunnen spelen en kunnen beoordelen of de stakeholders goed zijn aangesloten. Om het draagvlak voor de energietransitie te laten groeien dienen alle partijen tijdig aangesloten te zijn.

Mw. **De Meij** (50plus) vraagt hoe geconcludeerd kan worden dat er veel meer draagvlak ontstaat.

Mw. **Klaassen** (D66) heeft gezegd dat de procesinformatie en de betrokkenheid van stakeholders nodig zijn om te kunnen borgen dat partijen op tijd zijn aangehaakt, zodat er kan worden gewerkt aan een groot draagvlak.

Mw. **De Meij** (50plus) vraagt of de burgers hierbij meegenomen worden.

Mw. **Klaassen** (D66) bevestigt dit. Dit is vergelijkbaar met de procedure bij de Omgevingsvisie.

Dhr. **Zoon** (PvdD) dankt voor het nuttige rapport van de rekenkamers en de positieve reactie van GS op de aanbevelingen. Het rapport stelt dat de provincie Noord-Holland streeft naar een goede mix van duurzame energie, maar de vraag is wat een goede mix is, aangezien een belangrijk deel van de mix afkomstig is van grootschalige kap van bossen en verbranding van bomen. In 2019 zal Nederland tot de 5 grootste houtpelletgebruikers/leveranciers van de wereld behoren. De inzet zal zeker zijn om alleen duurzaam gekapt hout te gebruiken, maar iedereen weet dat dit niet mogelijk is. De provincie blijkt het principe food before fuel te hanteren, maar dit zou vervangen moeten worden door nature before fuel. De energietransitie gaat over de overgang van een fossiele eindige vervuilende energiebron voor bedrijven naar een onuitputtelijke schone energiebron voor iedereen. Het concept van sociale windmolens van Urgenda geeft de mogelijkheid om lokaal te investeren in duurzame energie en dat raakt aan de kern van de energierol van de provincie. Daarom dienen GS het vergunningsbeleid voor kleine en sociale windmolens te versoepelen voor een transitie naar eerlijker lasten voor de burgers. Partijen die hierbij betrokken moeten worden, zijn bewonersgroepen, agrariërs en organisaties zoals Urgenda. GS houden een voorbehoud bij aanbeveling 6, indicator finaal energieverbruik als percentage van 1990. Die reactie is opvallend te noemen. Willen GS ervoor zorgen dat deze gegevens en cijfers toch boven tafel komen?

Dhr. **Haijen** (SP) bedankt de rekenkamer voor het rapport. Na de inhoudelijke invulling van de regionale energiestrategieën door alle betrokken partijen zal een meer concreet programma ontstaan. Het rapport vergelijkt instrumenten die de verschillende provincies inzetten en een van die instrumenten kan een Energiefonds zijn. In Noord-Holland bestaan al meerdere van dergelijke fondsen, zoals het innovatiefonds Noord-Holland en een programma Investeringsgereed Innovatief mkb Noord-Holland. De SP is groot voorstander van het inzichtelijk maken van hoe het geld van de fondsen bijdraagt aan de energietransitie, dus die aanbeveling wordt van harte onderschreven. De verschillende vormen van energiefondsen worden zeker gesteund, omdat deze collectieve oplossingen mogelijk maken. Helaas ligt het zwaartepunt op dit moment bij het bedrijfsleven en op de aanbodkant bij innovatiesubsidies voor bedrijven. Het is vanzelfsprekend dat provincies van elkaar leren, daarom wordt de betreffende aanbeveling zeker onderschreven.

Mw. **Bezaan** (PVV) bedankt de rekenkamer voor het rapport. De energietransitie is kostbaar en zal leiden tot gigantisch hoge rekeningen voor de burgers, terwijl er amper een noodzaak voor is. Het idee dat de provincie invloed kan uitoefenen op het mondiale klimaat is een vorm van grootheidswaanzin. Daarom ziet de PVV geen enkele rol weggelegd voor de provincie bij de energietransitie.

Mw. **Lagerveld** (VVD) bedankt de rekenkamer voor het rapport. Het is inmiddels duidelijk geworden dat het landelijk concept klimaatakkoord dat nu wordt doorgerekend, voor de Noord-Hollandse burgers mogelijk veel geld gaat kosten. Daarom is ook de VVD Noord-Holland voorstander van realisme in de aanpak van de energietransitie. Rekening houden met het draagvlak in de samenleving moet ook bij het provinciale klimaataanpak prioriteit hebben. Hoe gaat de gedeputeerde het draagvlak in Noord-Holland de komende periode realiseren?

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt zich af hoe de VVD nu al kan weten dat de kostenverdeling gaat leiden tot veel kosten voor de burger en dat de verdeling niet eerlijk zal plaatsvinden. De verdeling is nog helemaal niet bekend.

Mw. **Lagerveld** (VVD) weet inderdaad nog niet hoeveel geld het gaat kosten, maar het is duidelijk dat de transitie erg duur wordt. De VVD is positief over de aanbevelingen van de rekenkamer aan PS en over de reactie van GS. De VVD zal de komende jaren bijdragen aan een gezamenlijke aanpak van de energietransitie met het nieuwe college, draagvlak creëren en het stellen van de juiste kaders voor de beleidsagenda energietransitie 2020 en verder. GS worden verzocht rekening te houden met het in ontwikkeling zijnde draagvlak in de samenleving en PS voldoende gelegenheid te geven om mee te denken, juist in het vervolgproces. De energietransitie vraagt naast een coöperatief proces, ook om een transparante en flexibele aanpak en daar hoort een luisterend oor van een kritisch meedenkend PS zeker bij. Graag een reactie van de gedeputeerde hierop. De aanbeveling aan GS om PS over een jaar te informeren over de verwerking van de aan hun adres gedane aanbevelingen wordt onderschreven. In hoeverre wordt naast de uitkomsten van de klimaattafel ook het programma van de RES'en verwerkt in de routeplanner 2050? Voor het draagvlak is van belang dat op programmaniveau het college samen met andere spelers in het veld tot een betrouwbare doorrekening van de ingezette instrumenten gaat komen en PS hierover regelmatig informeren. Kan de gedeputeerde zich inzetten voor de maximale mogelijkheden? Aanbeveling 5 om aan te sluiten bij het landelijk monitoringssysteem, wordt omarmd door GS en dat wordt toegejuicht, want bij de introductie van het eigen regionale monitoringssysteem is al gewezen op het nut hiervan. Daarom is het goed te zien dat deze lijn in de praktijk nader invulling krijgt. Welke budgettaire gevolgen ontstaan er voor de portefeuille van de gedeputeerde?

Mw. **Doevendans** (PvdA) vraagt zich af hoe men ervoor kan zorgen dat het proces zo vloeiend mogelijk gaat verlopen gezien alle ontwikkelingen en verschillende invloeden met allerlei effecten. Er zijn allerlei deskundige partners en experts betrokken, maar PS is het kaderstellende orgaan. Hoe kunnen PS tijdig aanhaken en bijsturen zodat de juiste kaders worden meegegeven die ontwikkelingen niet tegenwerken? PS moeten goed aangehaakt zijn bij de ontwikkelingen, mede met het oog op allerlei verschillende initiatieven en innovaties die ontstaan richting 2050. Hoe kan het proces zo vloeiend mogelijk verlopen en kan er naar aanleiding van het klimaatakkoord nog geschoven worden met de aanbevelingen en inbreng van PS?

Mw. **De Meij** (50plus) vindt het logisch dat eerst moet worden afgewacht wat de uitkomsten van het klimaatakkoord zijn en wat het de burgers gaat kosten en pas dan komt de kaderstellende rol van de provincie en de monitoring aan de orde.

Mw. **Doevendans** (PvdA) wil niet wachten met het nemen van initiatief. Zij benadrukt de noodzaak van een eerlijke verdeling tussen bedrijfsleven en burgers. Aan het begin van deze coalitieperiode is men hiermee gestart, er zijn allerlei fondsen in het leven geroepen die worden gecontinueerd. Ook die ontwikkelingen moeten gemonitord blijven worden en aangescherpt waar nodig.

Mw. **De Meij** (50plus) vindt de PvdA en CU/SGP erg naïef, want uit allerlei reacties van burgers in de afgelopen periode blijkt veel onrust te bestaan over de enorme toename van de energiebelasting sinds 1 januari jl. en het feit dat de industrie vooralsnog geen of slechts een minimale bijdrage gaat leveren aan het klimaatakkoord. De burgers zijn straks de sigaar, dat is duidelijk.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) heeft nog geen enkele partij gehoord die voorstander zou zijn van een oneerlijke verdeling van de kosten van de energietransitie. Iedereen is ervan overtuigd dat de kosten eerlijk moeten worden verdeeld. Als men nu als provincie niets doet, dan worden de burgers straks met nog grotere problemen opgezadeld. Er moet nu actie worden genomen.

Mw. **Doevendans** (PvdA) sluit zich aan bij de CU/SGP. De landelijke PvdA wil juist de heffing bij de bedrijven neerleggen, daarom wordt gerekend op een eerlijke verdeling. PS moeten de kaders stellen ook na het klimaatakkoord, maar gezien de complexiteit moeten PS hun kaderstellende rol nog nader definiëren. Het is van belang om voortvarend door te gaan, maar de organisaties mogen niet door de provincie geblokkeerd worden bij het realiseren van de stip op de horizon in 2050.

Dhr. **De Kam** (CDA) vindt het goed om aan het einde van deze Statenperiode terug te kijken naar de duurzame ambitie en daadkracht van de coalitie. In het rapport zijn de middelen die de provincie ter beschikking heeft gesteld, niet bij elkaar opgeteld, maar uit de optelling die hijzelf gemaakt heeft, blijkt dat inmiddels 150 miljoen euro beschikbaar is gesteld voor de energietransitie. Noord-Holland wendt de middelen vooral aan als vliegwiel voor innovatie, waardoor de impact vele malen groter is dan de concrete investering. De actualiteit van de data is net als in de energiemonitor pilot van vorig jaar achterhaald. Kan de ambitie om in 2020 14% van de benodigde energie duurzaam op te wekken gehaald worden? Daarvoor zou 14% van 250 PJ duurzaam opgewekt moeten worden. In 2016 zat men rond 15 PJ. Wordt de gerealiseerde 685,5 MW wind op land meegenomen in dit getal? Ligt men op koers voor het tussendoel van 14% in 2020? Hoe kijkt de gedeputeerde naar het formuleren van concrete tussendoelstellingen voor de relatief korte termijn met het oog op de doelstellingen op lange termijn tot 2050, met uitzondering van de tussendoelen van 14% in 2020 en 16% in 2023? Het ligt voor de hand om met de tussendoelen aan te sluiten op de ijkmomenten van het Rijk op basis van de Klimaatwet, een klimaatplan per 5 jaar. Hoe kijkt de gedeputeerde hiernaar? Is het inderdaad de bedoeling dat de provincies het eigen energieverbruik duurzaam gaan opwekken? Is de rol van de provincie in het klimaatakkoord helderder geworden in het gepresenteerde ontwerp Klimaatakkoord?

Dhr. **Van Mekel** meldt dat aan PS één aanbeveling is gegeven en die richt zich op hoe de volksvertegenwoordiging kan omgaan met netwerksturing. Het is niet eenvoudig om hier concreet invulling aan te geven, omdat de rekenkamer niet op de stoel van de volksvertegenwoordiging wil gaan zitten. Wel is gesignaleerd dat er na de tweede wereldoorlog een plangeleide periode ontstond (de overheid maakte plannen die werden uitgevoerd), maar dat is in toenemende mate niet meer het geval. De provincie is niet de alleenbepaler in de energietransitie, daarom moet er in het speelveld sturend worden geopereerd. Om de doelstellingen te bereiken moet daarom samengewerkt worden met andere partijen in het kader van proceslegitimiteit. Hierbij spelen de regionale energiestrategieën een grote rol. Hieraan kunnen PS samen met GS doelstellingen meegeven zonder alles dicht te regelen, want er moet ook rekening gehouden worden met de wensen van de andere partners.

Dhr. **De Kam** vraagt hoe de doelstellingen nader geconcretiseerd kunnen worden.

Dhr. **Van Mekel** antwoordt dat er een concrete doelstelling is geformuleerd, namelijk 100% hernieuwbare energie in 2050. Het gaat om de weg naar het realiseren van deze doelstelling in 2050. Daarom wordt geadviseerd aan te sluiten op de ijkmomenten van bijvoorbeeld het Rijk (2020, 2023, 2030, 2050). Daarmee kan men de vinger aan de pols houden. Voor de realisatie van 685,5 MW Wind op land in Noord-Holland wordt verwezen naar figuur 13, pagina 54 van het rapport, waarin de stand van zaken van wind op land 2017 vermeld staat.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt naar de gevolgen van de voorbehouden die gemaakt worden door de colleges van de diverse provincies.

Dhr. **Van Mekel** meldt dat er voldoende goede wil en dynamiek is bij de provincies, maar de echte kracht moet wel komen uit IPO-verband omdat provincies het in hun eentje niet gaan redden.

Gedeputeerde **Van der Hoek** benadrukt dat vandaag enkel de inhoud van het rapport voorligt en niet de aanpassing of versnelling van het beleid. Het gaat nu om de vraag hoe de provincies elkaar kunnen versterken en wat zij zelf kunnen doen. De provincie is een van de vele spelers in het veld, dus de provincie bepaalt niet alles zelf. In de routeplanner staat aangegeven wanneer de stand van zaken wordt getoetst en ook wordt de periodieke staat en voortgang van de energietransitie voorgelegd. Besluitpunt 2: GS stellen voor dit punt te koppelen aan de monitoringssystematiek van de nieuwe beleidsagenda, afgestemd op het klimaatakkoord. Daarbij kan worden ingegaan op de aanbevelingen, reden waarom een extra rapportagemoment overbodig lijkt. De voorbehouden van GS zien vooral op de beperkingen in de al of niet tijdige uitvoerbaarheid van maatregelen. GS trachten zoveel mogelijk door te rekenen, maar soms ontbreken daar de juiste instrumenten voor. Agendapunt 7.b., 1990: De cijfers zijn echt niet beschikbaar en er is geen mogelijkheid om deze eerder op tafel te leggen. Het concreter maken van de kaders en doelstellingen gebeurt aan de hand van de RES'en die worden voorgelegd aan PS. Daarmee hebben PS gelegenheid om aanpassingen in de uitvoering door te voeren en maatregelen concreter te maken.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) heeft een procesgang aan de voorkant geschetst om tijdens de rit tot bijstelling van de kaders te komen, omdat op dit moment de doelstelling van de (wellicht extra) taakstelling van het Klimaatakkoord nog niet bekend is.

Gedeputeerde **Van der Hoek** bevestigt dat het proces nog open ligt en er zijn nog veel vragen die beantwoord moeten worden. Na vaststelling van het klimaatakkoord zal er voor PS een traject volgen om uiteindelijk tot besluitvorming te komen. Het is bijzonder dat een aantal partijen nu al weet dat de kosten voor de burgers enorm gaan oplopen, want het ontwerp Klimaatakkoord moet nog definitief vastgesteld worden. Bovendien heeft het IPO een eerlijke lastenverdeling als randvoorwaarde gesteld om door te praten. De verdeling van de kosten is nog steeds onderwerp van gesprek en dit zal steeds opnieuw een belangrijk punt zijn in de reactie aan Den Haag. Er zal ook een bestuurslastenonderzoek volgen om de kosten van de taken voor de provincie voor de energietransitie te bepalen. Eerst moet de doorrekening van het klimaatakkoord bekend zijn alvorens een oordeel gevormd kan worden. De budgettaire gevolgen van de aansluiting bij de landelijke monitor kunnen nu nog niet geschetst worden, dat wordt onderdeel van de uitwerking. Los van wat er rond het klimaatakkoord speelt, is er al veel beleid geformuleerd om de doelstellingen te halen en dat beleid wordt gewoon doorgezet, overigens wel in samenhang met het klimaatakkoord. Uiteindelijk is het criterium losgelaten dat de provincies voor hun eigen energieopwekking moeten zorgen. De provincie speelt diverse rollen, aanjagen en faciliteren en innovatie bevorderen maar gelijktijdig moeten de afspraken uit het klimaatakkoord gehandhaafd worden. Deze diverse rollen zullen wellicht altijd blijven bestaan.

Tweede termijn

Mw. **Bezaan** (PVV) meldt als voorbeeld van een oneerlijke lastenverdeling dat er voor 2050 6 miljoen huizen van het gas moeten worden gehaald waarvan de kosten 18.000 euro per woning bedragen. In december 2018 hebben 24 onderzoekers en experts een manifest opgesteld waarin een ander oordeel over het klimaatakkoord wordt gepresenteerd. Wellicht kan de gedeputeerde daar ook kennis van nemen om tot een meer genuanceerd oordeel te komen.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt of de PVV ervan op de hoogte is dat de ondertekenaars van dit manifest geen klimaatwetenschappers zijn en dat degenen die zich professor noemen, allemaal gepensioneerd zijn.

Mw. **Bezaan** (PVV) meent dat wanneer mensen gepensioneerd zijn, zij nog wel degelijk van waarde kunnen zijn voor de maatschappelijke discussie. Emeritus hoogleraar Kees de Lange is een natuurkundige en geen klimaatkundige, maar ook in de natuurkunde heeft men te maken met natuurwetten.

Mw. **Klaassen** (D66) vraagt hoe de PVV dan de verwarming van huizen in 2050 voor zich ziet.

Mw. **Bezaan** (PVV) heeft een voorkeur voor de toepassing van thorium voor de verwarming.

Dhr. **De Kam** (CDA) wil nog even nadenken over het formuleren van een voorstel en/of opdracht voor de nieuwe PS.

Mw. **Lagerveld** (VVD) vraagt of GS kunnen kijken wat wel mogelijk is in het kader van het opstellen van betrouwbare doorrekeningen met het oog op het creëren van draagvlak.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vindt het een goede suggestie van het CDA om het iets explicieter te maken. De uitleg van de rekenkamer over de uitvoering van netwerksturing is helder. Naast het overnemen van de aanbevelingen in de voordracht kunnen de nieuwe PS samen met de nieuwe GS een plan opstellen om de netwerksturing te realiseren.

Mw. **De Meij** (50plus) weet nog niet of zij het voorstel kan steunen, omdat de uitkomsten van het klimaatakkoord op dit moment nog niet bekend zijn.

Gedeputeerde **Van der Hoek** heeft het onderzoek van de 24 wetenschappers gelezen en er kennis van genomen, maar zijn bezwaar bij het voorbeeld van de PVV is dat er een generiek bedrag van 18.000 euro wordt genoemd dat de aanpassing van de huizen voor iedereen gaat kosten, terwijl het bij verduurzaming juist om maatwerk gaat want elke woning is anders. Bovendien is het niet juist dat er aan de voorkant wordt uitgegaan van het feit dat het niet betaalbaar is. Bovendien is reeds erkend dat de betaalbaarheid en de lastenverdeling terechte zorgpunten zijn. Daarom wil het IPO eerst de doorrekening van alle maatregelen afwachten en er dan pas een oordeel over vormen want de lastenverdeling is een zwaarwegend punt. In antwoord op de vraag van de VVD wordt verwezen naar het antwoord van GS over de doorrekenbaarheid.

De **voorzitter** constateert dat de voordracht wordt doorgeleid naar PS.

7. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Dhr. **Klein** (CU/SGP) refereert aan de beantwoording van de schriftelijke vragen over de twee initiatiefvoorstellen over maatschappelijk verantwoord inkopen en groene energie. Het wordt op prijs gesteld dat GS zich hier enorm voor hebben ingezet. Er is een collectief gevormd voor de stroominkoop waarmee additionele opwekcapaciteit wordt gerealiseerd. In het kader van mvo is al veel ondernomen en er volgt nog een rapportage. Een punt is nog niet geconcretiseerd, namelijk het stimuleren van goede werkomstandigheden bij de productie van elektronica. Er is contact geweest met de organisatie Electronic Watch, maar dit heeft niet geleid tot een opdracht of concrete samenwerking. Zijn GS bereid die samenwerking te onderzoeken en alsnog aan te gaan?

Gedeputeerde **Van der Hoek** antwoordt dat de mogelijkheid van samenwerking met Electronic Watch nog steeds onderzocht wordt. De commissie zal worden geïnformeerd zodra er iets te melden is over de vorderingen. GS staan hier positief tegenover.

8. B-Agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen

8.a. De Kop werkt: jaarprogramma 2019/voortgangsrapportage 2018 en Maatschappelijke en Economische Effectrapportage

Mw. **Bezaan** (PVV) concludeert dat er veel projecten met de voorbereiding zijn gestart maar de uitvoering blijft achter, omdat participatie, planologische procedures en aanbestedingen veel tijd kosten. In 2019 zouden vele projecten uitgevoerd moeten worden, maar bij een aantal loopt de uitvoeringsfase langer door dan de voorziene vier jaar in het programma. De verwachting is daarom dat het programma na 2020 deels zal doorlopen. Wat zijn de financiële consequenties voor de maatschappelijke en economische effectrapportage na 2020 waarvan de metingen medio 2020 starten?

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) constateert bij destinatiemarketing dat juist het aantal reële bezoekers aan de Kop bepaalt of de investeringen in 'de Kop werkt' succesvol zijn en niet het aantal bezoekers van de website. Voorgesteld wordt om als het budget per einddatum niet volledig besteed is, dit ook na de einddatum beschikbaar te blijven stellen, zoals voor de bewonersparticipatie. Is een halfjaarlijkse evaluatie waar veel geld en tijd mee gemoeid is, een werkbare situatie, mede gezien de beperkte vorderingen waarvan sprake is?

Dhr. **Zoon** (PvdA) is blij dat de rapportages kwalitatief verbeterd zijn, maar er moet kritisch worden gekeken naar de bestedingen van de gelden binnen de kaders van de overeenkomst. Gebleken is dat veel projecten stroef verlopen, maar daar maakt men nu nog geen punt van.

Mw. **Van Rooij** (PvdA) sluit aan bij de vraag van de PVV over de vertraging in het programma en de personele en financiële consequenties voor de provincie en deelnemende gemeenten. Hoe kijken GS naar het trage verloop van de projecten?

Mw. **Lagerveld** (VVD) constateert ook de vertraging in de uitvoering en er komt een aantal nieuwe projecten aan. Gaat de vertraging leiden tot grotere financiële consequenties voor de provincie?

Dhr. **Gringhuis** (GL) sluit zich aan bij de vraag van de PVV. GL is blij met de nulmeting voor de Maatschappelijke en Economische Effect Rapportage, zodat na afloop van het programma kan worden vastgesteld of de investering van 30 miljoen euro effect heeft gesorteerd. Hoe wordt over twee jaar vastgesteld of men tevreden is over de uitkomsten van het programma? Er is een duidelijke doelstelling geformuleerd maar de cijfers in het doelscenario zijn dermate algemeen dat men er alle kanten mee op kan. Hoe kijkt de gedeputeerde hier tegenaan? De aandacht voor duurzaamheid lijkt bij sommige projecten te leiden tot greenwashing en dat vindt GL een gevaarlijke ontwikkeling.

Mw. **Van Andel** (CDA) vindt het jammer dat er minder projecten zijn afgerond dan gehoopt, maar het is aan de regio en dat kan helaas niet afgedwongen worden door de provincie. Dit proces wordt ook beïnvloed door de noodzakelijke onderlinge afstemming en samenwerking tussen vier gemeenten. Bovendien moet er naar andere financiering worden gezocht, de omstandigheden veranderen snel en er zijn nieuwe portefeuillehouders aangetreden in 2018. De verantwoording over de inhoud van de projecten vindt plaats in de gemeenteraden en daar bestaan ook zorgen over de uitvoeringskracht en voortgang van sommige projecten. Een aantal bestuurders is heel blij met het programma, maar het project kent geen precedent en is volledig nieuw omdat het Wieringerrandmeer destijds niet doorging. Wat zou de gedeputeerde anders gedaan hebben als hij op het proces terugkijkt?

Dhr. **Bakker** (D66) vraagt of de voorgestelde projecten inderdaad de juiste projecten zijn die gaan zorgen voor deze eenmalige impuls in de regio. Uit de nulmeting valt op dat er een groot personeelstekort is in de Kop waar nota bene 40.000 banen zijn gecreëerd. Dat is een gigantisch tekort. Wie gaan die banen invullen, voor wie vinden de investeringen plaats, hoe wordt dat opgelost? Met de voorgestelde projecten gaat men het niet redden. Hoe kijkt de gedeputeerde hiernaar en hoe vinden de gesprekken in de regio plaats? Hoe gaat men in de pas lopen met het oog op het personeelstekort?

Dhr. **Haijen** (SP) wacht de antwoorden op de gestelde vragen af.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) verzoekt de focus te blijven houden op het realiseren van de doelen. Bij destinatiemarketing bleken er veel digitale bezoekers te zijn, maar het gaat uiteindelijk om de aantallen echte bezoekers.

Gedeputeerde **Bond** meldt dat het programma door de regio zelf is opgesteld en die is daar ook verantwoordelijk voor. Het is goed dat de vier gemeenten redeneren vanuit het regionale belang want dat was de eerste stap. Dit proces heeft voor alle betrokkenen langer geduurd dan verwacht, mede omdat de gemeenten kritisch zijn over de eigen projecten ter versterking van de regionale economie. De regioraad is een samenwerking van vier gemeenten op raadsniveau en die voert de controle uit. Dat is een passende structuur voor het gebiedsprogramma. De provincie heeft echter een vetorecht op alle projecten en deelnemers. 37 van de 50 projecten zijn opgepakt, waarbij 2019 een cruciaal jaar wordt voor de uitvoering. De regioraad evalueert elk half jaar. De projecten raken alle portefeuilles zodat GS-leden bij toerbuurt deelnemen aan het overleg over de agenda voor de Kop werkt. Die structuur werkt prima en is voor herhaling vatbaar bij vergelijkbare toekomstige initiatieven. De enige kosten bij een langere looptijd van het programma zijn de proceskosten. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om personeelskosten en de kosten van de regioraad. Het kleine team functioneert goed en acteert snel. De monitoring van de bestedingen van de bezoekers vindt plaats door het Ontwikkelingsbedrijf, dus het gaat niet enkel om de digitale bezoekers van de website, hoewel dat ook een interessant gegeven is omdat daaruit blijkt of doorgeklikt wordt naar websites zoals booking.com en Trivago. Het programma van collega Tekin, Take and Connect en het programma van technisch personeel in de Kop zijn aparte programma's. Het gaat om parallelprojecten in de Haven en deze projecten versterken en ondersteunen elkaar. Deze zijn cruciaal voor de werkgelegenheid. Een aantal projecten betreft onderzoeken die moeten leiden tot een volgende stap in het project. De regio is voldoende kritisch op de projecten en men houdt elkaar scherp. Het antwoord op de vraag wanneer men tevreden is over de resultaten, volgt midden 2019, omdat pas recent is gestart met de uitvoering. Op dat moment ontstaat er ook zicht op de eerste evaluatie van de regioraad.

Tweede termijn

Dhr. **Bakker** (D66) is positief over de onderlinge aansluiting en verwevenheid van projecten uit de Kop met lopende projecten. Het lijkt niet juist dat de provincie een veto uitspreekt over projecten, omdat het om een programma van de regio gaat. Wellicht kan het zwaartepunt in de verdeling van het geld – mede naar aanleiding van de nulmeting – in de projecten verschoven worden naar de grote opgave bij het personeelstekort en iets minder naar ruimtelijke projecten in de kernen.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) stemt in met het vaststellen van het concept jaarprogramma 2019 en de voortgangsrapportage 2018. Verzocht wordt wel om de tekst van de Maatschappelijke en Economische Effectrapportage 'voor kennisgeving aan te nemen' te wijzigen in 'voor kennisneming aan te nemen'.

Gedeputeerde **Bond** zal de tekst zoals voorgesteld, aanpassen. Het grootste deel van de projecten heeft niet alleen gevolgen voor de regionale economie, maar ook voor het maatschappelijke aspect, want uiteindelijk gaat het om het totaalpakket. De prioriteit ligt bij de economische versterking en het vervullen van de grote aantallen vacatures.

9. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

Gedeputeerde **Bond** meldt in het kader van de ontwikkelingen bij de Jaagweg, Distriport dat er op 5 februari a.s. een bijeenkomst in de avond gepland staat om samen met wethouder Van der Pol met de omgeving in gesprek te gaan over het aanleggen van een zonneweide. De commissieleden zijn hiervoor van harte uitgenodigd.

10. Sluiting

De **voorzitter** dankt alle aanwezigen voor hun inbreng en sluit de vergadering om 21.00 uur.

11. C-agenda Algemeen

11.a Heel PS: Maandelijks MRA raads- en Statenleden bericht - editie 21 (C-agenda M&F en EEB 21-1-2019, NLWM en R&W 24-1-2019)

11.b Brief GS aan PS inz. Voortgang uitvoering motie 110 aanvullende initiatieven coalitieakkoord (C-agenda alle commissies: M&F & EEB 21-01-2019 / NLWM & R&W 24-01-2019)

11.c Heel PS: Brief GS aan PS inz. regiodeals in Noord-Holland (C-agenda M&F en EEB 21-1-2019 en NLWM en R&W 24-1-2019)

11.d Heel PS: Maandelijks MRA raads- en Statenleden bericht - editie 22 (c-agenda M&F en EEB 21-1-2019, NLWM en R&W 24-1-2019)

12. C-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

12.a Bestuur: Brief GS aan PS inz. arhi-procedure Gooi en Vechtstreek (c-agenda EEB 21 januari 2019)

12.b Cultuur/erfgoed : Brief GS aan PS inz. Brief GS aan PS inz. Regioprofiel MRA 2019-2024 “Meer dan de delen, programma Kunst, Cultuur en Erfgoed (C- agenda EEB 21-1-2019)

12.c Mobiliteit: Ontwikkelstrategie Energie Noordzeekanaalgebied (C-agenda M&F (leidend) 21-01-2019 & EEB 21-01-2019)

12.d Bestuur: Brief van GS aan PS inz. WOB-verzoek concept beleidskader gemeentelijke herindeling (C-agenda EEB 21-1-2019)

13. C-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)

13.a Mobiliteit/Toerisme: brief Noordzeekanaalgebied inz. zeecruise in het NZKG (C-agenda M&F 26-11-2018 en EEB 21-1-2019)

13.b Economie: Brief GS aan PS inz. Regionale detailhandelsvisie Zuid- Kennemerland (C-agenda EEB 21-1-2019)

13.c Economie: Brief GS aan PS inz. Garantstellingen breedband buitengebied (C- agenda EEB 21-1-2019)

13.d Economie: Brief GS aan PS inz. derde tranche Pallas (C-agenda EEB 21-1- 2019)

13.e Economie/Ruimte: Brief GS aan PS inz. Eindrapportage West-as (C-agenda EEB 21-1-2019 en R&W 24-2-2019)

13.f Economie: Brief GS aan PS inz. nieuwe beslissing op bezwaar hangende beroep WOB Distriport (C-agenda EEB 21-1-2019)

14 C-agenda Communicatiebeleid, integriteit, PS/GS zaken, juridische zaken en intern. betrekkingen/public affairs

14.a Integriteit: Brief GS aan PS inz. Beleidsplan Integriteit 2019 (C-agenda EEB 21- 1-2019)

15 C-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)

15.a Recreatieschappen: agenda vergadering AB Twiske-Waterland 6 december 2018 (de stukken die bij de agenda horen kunt u inzien op de site van het recreatieschap) (C-agenda EEB 21-1-2019)

15.b Arbeidsmarkt: Brief GS aan PS inz. Ondertekening Regionaal Skills-akkoord Metropool Regio Amsterdam en Verkenning Individuele leerrekening voor tekortberoepen (C-agenda EEB 21-1-2019).

15.c Recreatieschappen: agenda vergadering AB RAUM 11 januari 2019 (C-agenda EEB 21-1-2019; de openbare stukken die bij deze vergadering horen kunt u downloaden op de site van het recreatieschap).

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

			2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**15 okt**	**26 nov**	**21 jan.**	**11 Februari**			
Economie en subsidies algemeen							
Gevolgen Brexit voor N-H							Behandeld in EEB 22-1-2018 Toezeggingen gedaan bij de behandeling: • In de volgende notitie zal breder worden ingezet op de Brexit waarbij ook de bereikbaarheid en mobiliteit – ook op provinciale wegen – arbeidsplaatsen en personeelstekorten aan de orde komen. Vergadering EEB19/2/2018: rondvraag hr. Tekin: Mw. Lagerveld (VVD) refereert aan de door de staatssecretaris aangekondigde werving van 930 extra douanebeambten vanwege het tekort aan douanespecialisten dat ontstaat bij handels- en productiebedrijven ten gevolge van de Brexit. Ook Inspectie- en controle-instanties moeten extra mensen gaan aannemen en opleiden. Kan de werkambassadeur inzichtelijk maken in welk vakgebieden extra mensen nodig zijn en om hoeveel fte het gaat? Kan hij aangeven of hierbij ondersteuning van de provincie en/of overheid nodig is? Gedeputeerde Tekin meldt dat de werkambassadeur een flinke werkagenda heeft en bovendien niet fulltime werkt. Daarom is het niet eenvoudig om de werkambassadeur ook nog hiervoor in te zetten. In de notitie over de Brexit van dhr. Loggen staat een aantal vervolgacties van het college vermeld en de vragen van de VVD vallen binnen dit kader. De gedeputeerde zegt toe

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

							de vragen van de VVD voor te leggen aan dhr. Loggen, die tevens verzocht zal worden aan te geven wanneer de notitie voor PS beschikbaar komt.
Programma investeringsgereedheid Innovatief MKB		Voortgang PIM en andere MKB instrumenten loopt via de voortgangsrapportage Economie					Programma helpt MKB en startups om tot gerichte ontwikkeling te komen. Deze resultaten zijn concreet meetbaar. T.z.t. wordt de evaluatie van de resultaten van deze programma's aan de commissie toegestuurd. Voortgang PIM en andere MKB instrumenten loopt via de voortgangsrapportage Economie (26 november 2018 in EEB behandeld).
Proof of concept (MKB) fondsen						Gedeeltelijk Bob model, GS besluiten	Uitgangspunten MKB fondsen zijn eerder in de commissie besproken. Besproken in EEB 22 januari 2018 Toezeggingen gedaan bij de behandeling: • PS zal geïnformeerd worden over de voortgang • Gedeputeerde Van der Hoek zal aan de fondsmanager als notie meegeven om bij aanvragers aandacht te vragen voor goed werkgeverschap en inclusiviteit

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

Voortgangsrapportage/actualisatie economisch uitvoeringsbeleid/Dashboard							Jaarlijkse update van het uitvoeringsprogramma Economie (uitvoering van het strategisch beleidskader economie zoals behandeld in EEB van 11/4/2016 en vastgesteld in PS van 23 mei 2016). 1e uitvoeringsprogramma is behandeld in de cie EEB van 12 september 2016. 1e Voortgangsrapportage is behandeld in de cie EEB van 16 oktober 2017, toezeggingen hierbij: -van de volgende barometer zal ook levensgeluk uitmaken; - de barometer wordt jaarlijks geagendeerd als instrument voor het integrale beleid van de provincie, niet alleen economie maar ook andere portefeuilles; - Gedeputeerde bond zal een expertmeeting organiseren; - Het woningtekort/expats zullen toegevoegd worden aan de 5 thema's voor het vestigingsklimaat 26 november 2018 is de 2e voortgangsrapportage behandeld in EEB (incl. voortgang PIM en andere MKB instrumenten).
Pallas							Uitbetaling 3e tranche 17-9-2018 in EEB agenda. Ged. Bond: De vraag of de lening op een later moment terugbetaald kan worden, komt aan de orde wanneer het Rijk met deze vraag aan de slag gaat. Hier moet een apart besluit over genomen worden. Hier hoeven PS niet betrokken te

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

							worden, want in feite gaat het om een uitvoeringsbesluit en is het budgetrecht van PS niet aan de orde. EEB 26 november 2018: Aan het presidium zal worden voorgesteld motie 60 van 15 december 2014 als afgedaan te beschouwen omdat de hr. Bond het volgende toezegt: zodra er meer informatie bekend is over private investeerders, hij PS onmiddellijk zal informeren. Dat geldt ook voor de informatie over het op hetzelfde niveau brengen van de provinciale lening als die van het Rijk en het besluit hierover vanuit Den Haag.
HIRB							EEB 20 maart 2017 behandeling Uitvoeringsprogramma toekomstbestendige werklocaties en Evaluatie HIRB:. Hr. Bond zegt toe: - De rol van de ambassadeur en aanjager parkmanagement wordt meegenomen in de volgende evaluatie - Op verzoek van dhr. Hietbrink wordt leegstand gemonitord en een 0 meting uitgevoerd - Het onderdeel glasvezel wordt bij breedband meegenomen (zie C-agenda EEB 11-9-2017: Brief GS inz. Wijziging Uitvoeringsregeling toekomstbestendige werklocaties N-H 2017 - Er wordt een overzicht gestuurd met bedrijventerreinen die zijn geherstructureerd (zie: http//www.nhwerklocaties.nl) Evaluatie HIRB na 2 jaar (maart 2019). In september 2018 zal de commissie een overzicht ontvangen van de toegekende projecten binnen de subsidies en de resultaten van de ambassadeurs tot nu toe.

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

Jaarprogramma van De Kop Werkt! (wensen en bedenkingen').			Jaarprogramma 2019				Cie EEB 8 mei 2017 is de Samenwerkingsovereenkomst en Jaarprogramma 2017 De Kop Werkt behandeld. Hr. Bond heeft toegezegd: PS wordt op de hoogte gehouden van het nieuwe jaarplan en van hetgeen gerealiseerd gaat worden. 27-11-2017: Jaarprogramma 2018 in EEB. EEB januari 2019 : Jaarplan 2019. Hr. Bond zal in stuurgroep de aanlevering van het digitale jaarverslag aan de orde stellen (onwerkbaar).
Voorstel herstructure-ring Winkelgebieden							Komt voort uit de afgedane motie 45 van 9 november 2015: pilot herstructurering, herverkaveling of transformatie winkelstraat of buurtwinkelcentrum. De uitvoeringsregelingen (tkn) en evaluatiecriteria zijn op 24 mei 2018 in de commissie behandeld: Hr. Bond zegt toe: - de aanvragen voor duurzaamheid als evaluatiepunt toe te voegen; - Gedeputeerde Bond antwoordt dat PS het beleid hebben vastgesteld om subsidies kleiner dan 5.000 euro niet toe te kennen, omdat deze meer geld kosten dan opbrengen. Hij zegt toe deze aanvragen mee te nemen in het project en in de evaluatie na te gaan of sprake is geweest van dergelijke aanvragen voor kleinere bedragen; -Het meten van de meerwaarde van de provinciale inzet en na te gaan of de projecten tot stand waren gekomen zonder deze regeling, wordt toegevoegd als evaluatiecriterium
Continuering regionale economische			rapportage				23 maart 2017 in commissie EEB behandeld. Hr. Bond zegt toe: - het uitvoeringsprogramma waarin de acties zijn

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

samenwerking NHN							opgenomen wordt tzt aan PS gestuurd (najaar 2018) - functieboek kan desgewenst aan PS worden gestuurd (zie brief C-agenda EEB 9-4-2018)) - Elk jaar wordt een rapportage aan PS voorgelegd (1e rapportage\; jan/febr. 2019) - Halverwege de 7 jarige overeenkomst zal een tussenevaluatie worden uitgevoerd waarbij de inzet van ieders rol wordt geëvalueerd om zo de gerealiseerde effecten te kunnen meten (over ongeveer 3,5 jaar).
PDENH fonds							Cie 16-10-2017: stand van zaken komt jaarlijks terug in de jaarrekening (participaties). Zie ook c-agenda EEB 17-9-2018: brief gs aan ps inz. evaluatie fonds management PDENH
Uitkomsten evaluatie detailhandelbeleid				tkn		tkn	
Initiatiefvoorstel D66 NEXT STEP Een recreatie netwerkNH				PS 4 maart 2019			
Duurzame Energie							
Stand van zaken programma energietransitie en grondstoffen							
klimaat akkoord (alle commissies)							Voorafgaande aan de vergadering van 11 februari 2019 zal een technische briefing worden gegeven over de tussenstand van het klimaatakkoord (van 18.00 uur tot 19.00 uur)

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

uitvoeringsprogramma Energietransitie							Zie C-agenda EEB 9 april 2018
Routekaart							Routekaart is op 9 april 2018 in de commissie behandeld. Toezeggingen: -een tijdschema zal worden opgesteld voor de eerstvolgende routeplanner
Jaarlijkse staat van de transitie							Is op 9 april 2018 in de commissie behandeld. Toezeggingen: -signaal aan CBS zal afgegeven worden om sneller cijfers beschikbaar te stelen; -IPO voortgangsbrief zal met de commissie worden gedeeld (EEB vergadering 24 mei 2018: integrale IPO brief delen is niet mogelijk, maar de relevante teksten uit de voortgangsrapportage zullen worden gedeeld met de commissie, met daarbij een nadere duiding en eventuele aanvulling door GS. - dashboard zal worden voorgelegd dat een simpel maar representatief beeld geeft van de ontwikkelingen en aan te geven wanneer dit wordt gepresenteerd (zie brief B-agenda EEB26 november 2018 inz. uitgangspunten dasboard Energietransitie N-H)
Stand van zaken Circulaire Economie				tkn			Òntwikkelperspectief behandeld in EEB 12 juni 2017. Hr. Van der Hoek zegt toe dat de voortgang en de rapportage over de ambitie jaarlijks aan PS worden voorgelegd. Brief GS aan PS inz. Voortgangsrapportage Actieagenda Circulaire Economie 2017-2020 staat op c-agenda EEB 11-2-2019)
Rapport Randstedelijke Rekenkamer inz.			Februari PS				

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

energietransitie							
Cultuur/Inkoop /Social Return/Bestuur /communicatie							
Notitie en actieprogramma duurzaam inkopen							
Voortgang Social Return			*Evaluatie*				Het periodiek leveren van voortgangsinformatie aan GS/PS is vastgelegd in besluitvorming van GS d.d. 8 december 2015
Arhi procedure Gooi- en Vecht							Zie brief GS bij de ingekomen stukken PS van september 2017 inz. Arhi procedure. GS hebben op 7 november een besluit genomen. Dit besluit is besproken in de cie EEB van 27 november 2017 Voorlopige planning: onbekend Arhi procedure stopgezet door GS (zie brief C-agenda EEB 21 januari 2019)
Gevolgen regeerakkoord voor N-H							Behandeld in EEB 22-1-2018 Toezeggingen gedaan bij de behandeling: • GS zullen de rijksnotitie over de bestuurskracht en het aangepast beleidskader toesturen, zodra dit beschikbaar is. Is toegestuurd bij de beantwoording statenvragen 132/2018 van de hr. Klein

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

Rapport Randstedelijke Rekenkamer provinciale subsidieregelingen rijksmonumenten							Behandeld in commissie EEB van 17 september 2018. Ged. Van der Hoek: Begin 2019 vindt de concrete opvolging van alle aanbevelingen plaats en medio 2019 zullen deze afgerond zijn. PS worden geïnformeerd over eventuele vertragingen of problemen in dit proces
Initiatiefvoorstel GL, SP, PvdD N-H Regenboogprovincie 2.0			*4 februari 2019 PS*				
Recreatieschappen en arbeidsmarkt en onderwijs							
Modernisering recreatieschappen							In EEB van 21 november 2016 zijn het initiatiefvoorstel van de SP, de discussienotitie van de PvdA en de het advies van GS behandeld. Naar aanleiding hiervan is Motie 76 van 12-12-2016 aangenomen : PS verzoeken het College van GS om: * in het MRA proces als vervolg op de actie agenda metropolitaan landschap een voorstel in te brengen waarin: - de kwaliteit van recreatieterreinen wordt vergroot door, op basis van onderzoek, duidelijke grenzen te bepalen tussen natuur en recreatie; - alle gebruikers meer worden betrokken bij de inrichting en het gebruik van de recreatiegebieden; - de inverdieneffecten voor de financiering van de recreatieschappen binnen de bestaande randvoorwaarden

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

							maximaal worden benut; * na uitwerking van dit voorstel in goed overleg met alle betrokken de bestaande gemeenschappelijke regelingen in deze lijn bij te stellen. StvZ: 2018 Wijzigingstraject PRV: . wijzigingsvoorstel PRV: juni 2018 (NLWM (met uitnodiging EEB) en R&W . terinzagelegging: juli-sept 2018 . cie en PS vaststelling: december 2018 (NLWM (met uitnodiging EEB) en R&W. Commissie EEB 18 juni 2018: hr. Tekin: vlak na de zomer zal een uitgebreide brief worden opgesteld voor PS o.a. over de governance en bestuurlijke spaghetti. Hierbij wordt ingezoomd op een rapport over de evaluatie van RNH en hoe het college omgaat met de aankomende aanbestedingsperiode (loopt af per 1/1/2019). Deze brief is behandeld op B-agenda EEB 17-9-2018 (met uitnodiging cie NLWM). 15 oktober 2018: BOT overleg met verkenner. Rapport verkenner komt naar alle waarschijnlijkheid op 25-2-2019 in commissie NLWM met uitnodiging van EEB aan de orde (qua vergaderdata lukt het niet meer om het in de commissie EEB te behandelen; mededeling gedeputeerde Tekin 21-1-2019)

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

Arbeidsmarkt: presentatie werkambassadeur en visie arbeidsmarkt – onderwijs en cijferrapportage, midterm review 2016-2018							Midterm review arbeidsmarkt 17 september 2018 op B-agenda EEB behandeld
Financiële stukken recreatieschappen							
Algemeen							
Kaderbrief 2020							
Jaarstukken 2018							
Zomernota							

Strategische Statenagenda Commissie EEB februari

2019

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

Provinciale Begroting 2019	*PS 12 nov 2018*						
evaluaties van de Europa-strategieën							
IPO begroting							PS december 2017: in vervolg zal IPO begroting in alle commissies worden behandeld.
MRA begroting 2019 en werkplan 2020							Agendacommissie heeft op 2 -10-2017 besloten dat MRA begroting en werkplan - net zoals de provinciale begroting- in alle commissies zal worden behandeld. September 2018 in commissies en oktober PS
MRA verantwoording en globale begroting 2019							TBV input regiegroep 13 april 2018 Toezeggingen: -over onduidelijkheden in het kleurenschema zullen nadere vragen gesteld worden; - tegengaan verspilling bouwmaterialen zal de hr. Van der Hoek agenderen op het portefeuillehoudersoverleg duurzaamheid; - opmerking om aan dashboard economie toe te voegen welke knelpunten worden opgelost en met welke prioriteit neemt de hr. Bond mee naar het PRES.

Onderwerp	Inhoud	Nummer	Fractie	Portefeuillehouder	Datum PS	Stand van zaken GS	Voorstel Presidium
Motie Vreemd a/d Orde toekomst recreatieschappen in het Metropolitane Landschap.	PS verzoeken het College van GS om: * in het MRA proces als vervolg op de actie agenda metropolitaan landschap een voorstel in te brengen waarin: - de kwaliteit van recreatieterreinen wordt vergroot door, op basis van onderzoek, duidelijke grenzen te bepalen tussen natuur en recreatie - alle gebruikers meer worden	M76 -2016	PvdA, CDA, D66, VVD	Tekin, A.	12-12-2016	5 november 2018: De Staten stemden niet in met het voorstel om de Motie M76-2016 als afgedaan te beschouwen. Als de verkenning naar de beheertaken recreatieschappen afgerond is, naar verwachting begin 2019, zal het rapport door GS aan de Staten worden gezonden. De leden van de cie EEB en cie	21-01-2019: rapport van de verkenner zal op 25/2/2019 in cie NLWM worden behandeld met uitnodiging van de commissie EEB 21-9-2018: stand van zaken modernisering recreatieschappen is 17-9-2018 in commissie EEB besproken waarbij GS voorstellen deze motie als afgedaan te beschouwen.

	betrokken bij de inrichting en het gebruik van de recreatiegebieden - de inverdieneffecten voor de financiering van de recreatieschappen binnen de bestaande randvoorwaarden maximaal worden benut * na uitwerking van dit voorstel in goed overleg met alle betrokken de bestaande gemeenschappelijke regelingen in					NLWM hebben op 15 oktober 2018 met het bureau dat de verkenning uitvoert een Benen Op Tafel (BOT) sessie-gehad over hun visie en ideeën. Het gewijzigde artikel 19 van PRV en de WKW-beschrijvingen zullen per 1-2-2019 in werking treden. 23-07-2018: uit besluitenlijst GS d.d. 17-07-2018: Het college besluit: 1. kennis te nemen van het	Meerderheid commissie vindt dat de motie nog niet afgedaan is. 31-7-2018: Proces optimalisatie natuur/recreatie is verwerkt in wijziging PRV:. wijzigingsvoorstel PRV: juni 2018 (cie NLWM met uitnodiging EEB) . terinzageleggingg: juli-sept 2018 . PS vaststelling: december 2018 Brief over stand van zaken modernisering

	deze lijn bij te stellen.					evaluatierapport door adviesbureau Berenschot over het functioneren van Recreatie Noord-Holland N.V. en het plan van aanpak dat Recreatie Noord-Holland heeft opgesteld 2. een verkenning uit te voeren naar de uitvoering van de beheertaken in de recreatieschappen, teneinde hierover, als medeopdracht gever en	recreatieschappen en voorstel tot afdoening van deze motie zal in EEB van 17-9-2018 worden behandeld. 27-03-2018 op 5 april vindt het volgende BOT overleg plaats 07-02-2018: Aanbevelingen RR over Recreatieschap Spaarnwoude overgenomen PS 18-12-2017. Op 22 januari 2018 en 5 februari BOT overleg over natuur/recreati

						eigenaar van Recreatie Noord-Holland, een standpunt te kunnen innemen 3. Provinciale Staten met een brief te informeren over de stand van zaken met betrekking tot het project modernisering van de recreatieschappen, de evaluatie naar Recreatie Noord-Holland en de genoemde verkenning 4. aan Provinciale Staten voor te	e plaatsgevonden met commissies EEB en NLWM. 14-11-2017: Rapport van de Randstedelijke Rekenkamer is behandeld in EEB van 27-11-2017, evenals de brief van GS inz. stand van zaken modernisering recreatieschappen. 3-10-2017: Raden- en Statenconferentie heeft op 20 septmber plaatsgevonden. 06-04-

						stellen motie M76-2016, aangenomen op 12 december 2016, als afgedaan te beschouwen 5. De portefeuillehouder te machtigen - gehoord de vergadering - de brief aan te passen. 17-7-2018: voorgesteld aan GS om motie af te doen. Er is een brief naar PS verzonden waarin op alle punten uit de motie wordt	2017: Resultaten TAUW en hoe Raden en Statenconferentie eruit moet komen te zien zijn orienterend besproken in een (besloten) BOT overleg met de commissies EEB en NLM op 3 april 2017.

						ingegaan. Daarom voorstel tot afdoening motie. 25-6-2018: De wijziging artikel 19 PRV en de aanpassingen van de WKW-beschrijving zijn in procedure gebracht. Als er positief besloten wordt zal per 1-1-2019 de wijziging in werking treden. De zomerperiode wordt gebruikt voor de ter inzage legging,	

						deze periode wordt verlengd ivm vakanties. Ook wordt deze periode gebruikt om de laatste aanpassingen te doen in samenspraak met de terreinbeheerders. Wij zullen PS een voorstel tot afdoen van deze motie doen bij de definitieve vaststelling van de PRV-wijziging die nu in procedure is. 10-04-2018: Op 25 juni zal de	

						ontwerpwijziging van de PRV, met daarin de WKW beschrijvingen, worden voorgelegd aan de commissies R&W en NLWM. Dan volgt de ter inzagelegging. Op 3 december wordt de definitieve wijziging van de PRV voorgelegd aan de Statencommissie, waarna PS de wijziging van de PRV naar verwachting op 17 december 2018	

						vaststellen. Na dit moment is het voorstel deze motie als afgedaan te beschouwen. 10-04-2018 op 5 april vindt het volgende BOT overleg plaats 07-02-2018: Aanbevelingen RR over Recreatieschap Spaarnwoude overgenomen 1-2-2018: BOT overleg vindt plaats op 29 januari en 5 februari. Tijdens dit overleg vindt een gedachtenwiss	

						eling plaats met de Statenleden over de balans tussen natuur en recreatie in het Natuurnetwerk Nederland (NNN). De discussie en gedachtewisseling kan dan op een open en informele manier gevoerd worden op basis van de voorliggende en gepresenteerde informatie door de aanwezigen 14-11-2017: Deze brief is op 31 oktober	

						door GS vastgesteld en verstuurd aan PS. BOT-overleg gaat december/januari plaatsvinden. 23-10-17: Deze zomer zijn de laatste twee ecologische verkenningen van Tauw naar de recreatieschappen afgerond. Op de Staten en Radenconferentie van 20 september jl. hebben wij globaal aangegeven	

						hoe wij bestuurlijk met deze vijf rapporten om willen gaan. Wij constateren dat er bij de op de conferentie aanwezige partijen draagvlak bestaat voor de door ons in te zetten koers, maar dat deze wel kritisch gevolgd wordt. Wij zullen u binnenkort door middel van een brief informeren over de door ons te genomen stappen in het	

						kader van de modernisering van de recreatieschappen. Daarbij zullen wij in deze brief ook nader aangeven welke stappen wij willen nemen om de ecologische verkenningen Tauw rapporten een bestuurlijke vertaling te geven en daarmee de balans tussen natuur en recreatie te optimaliseren. Ook stellen wij voor over dit	

						onderwerp op korte termijn een BOT te organiseren, zodat u goed zicht krijgt op de vervolg stappen wij voor ogen hebben. Wij hopen dat u deze mening deelt en het agenda technisch mogelijk is hiervoor tijd vrij te maken. Op de Staten en Radenconferentie van 20 september is ook het rapport van de Randstedelijke	

						Rekenkamer gepresenteerd naar het bestuurlijk en financieel opereren van het recreatieschap Spaarnwoude. Zonder heel diep op de statenbehandeling van dit rapport te willen vooruitlopen gaan wij in bovengenoemde brief ook beknopt op dit rapport in. Door de volle agenda van de Raden en Statenconferentie is het	

						onderwerp burgerparticipatie slechts zijdelings aan de orde gekomen. Wij gaan er vanuit dat o.a. door de aanbeveling in rapport van de Randstedelijke Rekenkamer dit onderwerp in de komende periode wel de nodige aandacht zal krijgen. 27-06-2017: Het advies bureau Tauw heeft inmiddels de eerste drie ecologische verkenningen	

						opgeleverd. De resterende twee verkenningen worden eind juli afgerond. Conform onze handelswijze bij het rapport van Tauw over het recreatieschap Spaarnwoude sturen wij de Staten deze rapporten ter kennisname toe. Op basis van deze verkenningen zullen wij een provinciaal standpunt innemen met het doel de bestaande	

						verhouding tussen natuur en recreatie te optimaliseren. Finale besluitvorming zal op grond van de huidige inschatting plaats vinden bij de vaststelling van het volgende Natuurbeheerplan in het najaar van 2018. Wij verwachten dat het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer naar de o.a. de financiële situatie van het recreatieschap Spaarnwoude	

						volgens planning eind augustus gereed zal zijn. De uitkomsten van dit rapport zullen o.a. besproken worden op 20 september tijdens de Staten- en Radenconferentie over de modernisering van de recreatieschappen. Op deze conferentie besteden wij conform daar de daarover met de werkgroep uit de Staten gemaakte	

						afspraak ook aandacht aan burgerparticipatie door de toekomstvisies van diverse belanghebbende te inventariseren. Daarnaast verwachten wij na de zomer een overzicht van Recreatie Noord-Holland over de activiteiten die in de afgelopen periode zijn ondernomen om gebruikers meer te betrekken bij inrichting van de recreatieterrein	

						en en welke activiteiten op dit vlak in de komende periode zullen plaats vinden. 22-03-2017: Het adviesbureau Tauw heeft opdracht gekregen om tot een ecologisch onderzoek in de recreatieschappen uit te voeren. Op basis van deze onderzoeken willen wij de spanning tussen recreatie en natuurbelange	

						n beter reguleren. Het eerste rapport over het recreatiegebied Spaarnwoude is afgerond en wordt eind maart ter kennisname aan de Staten toegezonden. De rapporten over de vier andere recreatieschappen zullen voor de zomer worden opgeleverd. In de begeleidende brief waarmee wij het rapport over het recreatiegebied	

						Spaarnwoude aan de Staten hebben doen toekomen zijn wij uitgebreid ingegaan op de hierna te nemen stappen om op basis van dit onderzoek te komen tot een goede balans tussen recreatieve mogelijkheden en ecologische bescherming in de recreatieschappen. Met betrekking tot de optimalisering van de financiën zijn	

						wij in afwachting van het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer over Spaarnwoude. In dit rapport wordt de financiële situatie van Spaarnwoude vergeleken met de andere recreatieschappen. Volgens planning komt het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer eind augustus uit. Verder zijn wij in overleg met Recreatie	

						NH over de betrokkenheid van gebruikers bij de inrichting en het gebruik van recreatievoorzieningen. Tot slot willen we na de zomer een Raads- en Statenconferentie over de modernisering van de recreatieschappen organiseren, waarin deze onderwerpen ook een plaats zullen krijgen. 07-02-2017: Het adviesbureau Tauw heeft	

						opdracht gekregen om tot een zonering van de gebieden in de recreatieschappen te komen. Deze zonering willen wij gebruiken om de spanning tussen recreatie en natuurbelangen beter te reguleren. Deze methodiek is bijna gereed en wordt nu als eerste in het recreatieschap Spaarnwoude toegepast en zal daarna in	

						de overige recreatieschappen worden uitgerold. In het voorjaar worden deze resultaten bekend. Hierbij willen we ook het onderzoek van de Randstedelijke Rekenkamer in Spaarnwoude betrekken . Verder zijn wij in overleg met Recreatie NH over de betrokkenheid van gebruikers bij de inrichting en het gebruik van recreatievoorzieningen. Tot	

						slot willen we na de zomer een Raads- en Statenconferentie over de modernisering van de recreatieschappen organiseren	
Provinciale uitvoeringsregeling Cultuur Noord-Holland	PS verzoeken GS: met de vrijgevallen middelen een nieuwe uitvoeringsregeling op te stellen, waarbinnen voornoemde culturele instellingen of evenementen succesvol een beroep kunnen doen op	M47-2018	D66, VVD, CDA, PvdA	Hoek van der, J.	12-11-2018	24-01-2019: uit besluitenlijst GS d.d. 15-01-2019: Het college besluit: 1. om op basis van motie 47-2018 twee uitvoeringsregelingen uit te werken ter ondersteuning van culturele instellingen en evenementen	

	provinciale middelen ter ondersteuning van projecten die tot doel hebben: - het (te bouwen) vastgoed dan wel exploitatie te helpen verduurzamen, - of de regionale economie helpen versterken, - of de uitvoering van het monumenten- en landschapsbeleid vervolmaken, - of bij te dragen aan de					2. Provinciale Staten via bijgaande brief over dit besluit te informeren en te vragen om de uitwerking van motie 47-2018 culturele instellingen en evenementen op de B-agenda van de vergadering van de commissie EEB van 11 februari 2019 te plaatsen.	

	regionale cultuurhistorie						
Geen nieuwe kerncentrale in Noord-Holland	PS verzoeken GS: - dat het plaatsen van een nieuwe kerncentrale in Noord-Holland om kernenergie op de wekken niet aan de orde is	M46-2018	D66, PvdA, SP, GroenLinks, PvdD	Hoek van der, J.	12-11-2018		
Grootste duurzame waterstofcluster van Europa	PS verzoeken GS: - zich in te spannen om te doen wat binnen haar bereik ligt om zo de aanlanding van wind op zee in IJmuiden in combinatie met een waterstoffabriek mogelijk te	M45-2018	VVD, D66, CDA, PvdA	Hoek van der, J. Tekin, A.	12-11-2018		

	maken - zich in te spannen voor nader onderzoek naar waterstof en het gebruik van gasleidingen voor dit doel in Den Helder - dit te doen bijvoorbeeld (maar niet uitsluitend) in samenspraak met het Rijk of aan de klimaattafels waar onderhandeld wordt over het Klimaatakkoord						

Toezeggingen gedeputeerde Bond commissie EEB februari 2019

Onderwerp	Portefeuillehouder	Inhoud	Behandeld in agenda	Stand van zaken
Pallas	Bond, J.	Gedeputeerde Bond heeft al toegezegd dat zodra er meer informatie bekend is over private investeerders, hij PS onmiddellijk zal informeren. Dat geldt ook voor de informatie over het op hetzelfde niveau brengen van de provinciale lening als die van het Rijk en het besluit hierover vanuit Den Haag.	Economie, Energie & Bestuur 26-11-2018 3. Vaststelling van de agenda, het verslag van de vorige vergadering, lange termijn agenda en moties- en toezeggingenlijsten (de lijst met moties zal volgende week worden toegevoegd)	
MRA begroting en werkplan 2019	Bond, J.	Er zijn beslist formele aspecten en onderdelen aan de informele samenwerking verbonden, zoals de vastgelegde en ondertekende afspraken over financiering door partijen in de drie platformen Wonen, Mobiliteit en Economie. PS zullen worden	Economie, Energie & Bestuur 17-09-2018 4.b. Voordracht MRA begroting en werkplan 2019	

		geïnformeerd over de besteding van de gelden.		
Zonnepanelen op daken van datacentra	Bond, J.	• Dhr. Klein (CU/SGP) pleit ervoor om daken van datacentra van zonnepanelen te voorzien om bij te dragen aan de energieopwekking, maar het blijkt dat de eigenaren niet altijd aan deze mogelijkheid denken. Kan de provincie deze ontwikkeling stimuleren? Gedeputeerde Bond meldt dat dit deels een verantwoordelijkheid van de gemeenten is. Er staan vaak innovatieve koelinstallaties op daken zoals bij de datacenters in de Wieringermeer, waardoor de ruimte voor zonnepanelen beperkt is. De energievoorziening is afkomstig van windmolens in het park	Economie, Energie & Bestuur 18-06-2018 11. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Bond behorende punten uit de c-agenda stellen).	

		waar 350 MW wordt opgewekt, reden voor Google om een datacenter te bouwen in Agriport. De gedeputeerde zegt toe de suggestie van de CU/SGP mee te nemen in de gesprekken. Er loopt ook nog een onderzoek naar het gebruik van warmte van de tuinbouwkassen voor de datacenters		
Kaderbrief/innovatiestimuleringsregeling mkb	Bond, J.	Gedeputeerde Bond: Extra bijdrage innovatiestimuleringsregeling mkb: Noord-Holland was de enige provincie die hier niet een meedeed, maar is nu gestart met een klein bedrag van 500.000 euro, waaraan het aspect 'duurzaamheid' is toegevoegd. Vanwege het grote succes van de regeling is het bedrag	Economie, Energie & Bestuur 18-06-2018 4.b. Voordracht Kaderbrief 2019	

		verdubbeld naar 2 miljoen euro. Er zal een projectenoverzicht worden toegestuurd inclusief een overzicht van de aanvragen die niet zijn gehonoreerd.		
Beleidsvoorstel uitbreiding inzet provincie herstructurering winkelgebieden	Bond, J.	- De suggestie om de verduurzamingsvraag van het CDA en VVD in de verdieping te betrekken, neemt de gedeputeerde graag over, want dit betekent besparing op kosten van energie waardoor de positie van de ondernemers verstevigd wordt. Op het moment dat met de gemeenten de verdiepingsslag is gemaakt, zal het onderwerp terugkomen bij de commissie. - Dhr. Haijen (SP) vraagt naar de criteria voor de evaluatie,	Economie, Energie & Bestuur 16-10-2017 9.b. Brief GS inz. Beleidsvoorstel uitbreiding inzet provincie herstructurering winkelgebieden .	De uitvoeringsregeling is op 24 mei 2018 ter kennisname in EEB geagendeerd. De evaluatiecriteria zijn ter bespreking in EEB van 24 mei 2018 geagendeerd: de hr. Bond heeft hierbij toegezegd: - de aanvragen voor duurzaamheid als evaluatiepunt toe te voegen - Gedeputeerde Bond antwoordt dat PS het beleid hebben vastgesteld om subsidies kleiner dan 5.000 euro niet toe te kennen, omdat deze meer geld kosten dan

		waar wordt op gelet en wanneer is sprake van een succes? Gedeputeerde Bond zegt toe dat hij de criteria zal bespreken met PS.		opbrengen. Hij zegt toe deze aanvragen mee te nemen in het project en in de evaluatie na te gaan of sprake is geweest van dergelijke aanvragen voor kleinere bedragen -Het meten van de meerwaarde van de provinciale inzet en na te gaan of de projecten tot stand waren gekomen zonder deze regeling, wordt toegevoegd als evaluatiecriterium
Continuering regionale economische samenwerking NHN	Bond, J.	- het uitvoeringsprogramma waarin de acties zijn opgenomen wordt eind 2017 aan PS gestuurd. Ook zal dan het functieboek worden toegezonden. - Elk jaar wordt een rapportage aan PS voorgelegd. Halverwege de 7 jarige	Economie, Energie & Bestuur 23-03-2017 12.b. Brief GS inz. Continuering regionale economische samenwerking NHN'	In najaar 2018 het uitvoeringsprogramma Functieboek toegestuurd: zie c-agenda EEB 9-4-2018 Rapportage: jan/februari 2019 Evaluatie over 3,5 jaar.

		overeenkomst zal een tussenevaluatie worden uitgevoerd waarbij de inzet van ieders rol wordt geevalueerd om zo de gerealiseerde effecten te kunnen meten.		
Herstructurering bedrijventerreinen	Bond, J.	- De rol van de ambassadeur en aanjager parkmanagement wordt meegenomen in de volgende evaluatie - Op verzoek van dhr. Hietbrink wordt leegstand gemonitord en een 0 meting uitgevoerd	Economie, Energie & Bestuur 23-03-2017 12.a. Brief GS inz. Uitvoeringsprogramma toekomstbestendige werklocaties en Evaluatie HIRB (B-agenda EEB 20-3-2017).	28-9-2017: Hirb wordt elke 2 jaar geevalueerd. Bij de volgende evaluatie (2019) worden de toezeggingen meegenomen. Wel in september 2018 een overzicht van de toegekende projecten binnen de subsidies en de reultaten van de ambassadeurs tot dan toe (actieve informatie).
Distriport, onderzoek Zonnepark	Bond, J.	Na onderzoek Zonnepark en overleg met de gemeente zal het dossier opnieuw voorgelegd worden in deze commissie of in de	Economie, Energie & Bestuur 16-01-2017 7.b. Brief GS inzake Consultatie over Distriport	21-1-2019: Commissie is uitgenodigd om aanwezig te zijn bij informatiemarkt over de zonneweideplannen voor inwoners Berkhout of

		commissie RO, mede vanwege de juridische consequenties.		Groshuizen op 5 maart 2019 27-11-2017: Zie brief GS op c-agenda EEB 27-11-2017: GS hebben besloten het voornemen te hebben Distriport tot maximaal 66 hectare te doen ontwikkelen als zonnepark. Daarnaast hebben zij besloten alle provinciale gronden in het plangebied voor minimaal een termijn van 26 jaar in erfpacht uit te geven en na realisatie van het zonnepark de bestemming van Distriport te (doen) wijzigen in een agrarische bestemming. GS gaan hun voornemen nader uitwerken en bespreken met de gemeente Koggenland. Daarna zullen ze PS verder informeren. EEB 15

				oktober 2018: hr. Bond heeft nogmaals aangegeven dat zodra er nieuws is hij de commissie informeert.

Toezeggingen gedeputeerde Tekin commissie EEB februari 2019

Onderwerp	Portefeuillehouder	Inhoud	Behandeld in agenda	Stand van zaken
Arbeidsmarkt	Tekin, A.	- De heer Klein (CU/SGP) vraagt of de diploma's van de interne opleiding bij Tata ook buiten de onderneming erkend worden. Kan de provincie iets meer doen aan public relations, want het aantal afgestudeerde technische VMBO'ers neemt af. Waar zit het knelpunt? Bij de evaluatie dienen concrete percentages benoemd te worden. Heeft het college meer budget nodig en zo ja, waar zou dit dan aan besteed worden? de heer Tekin: De vraag over het organiseren van een promotiecampagne zal aan de werkgevers voorgelegd worden. - De heer De Groot (D66) stelt voor een subcategorie van 67-plus te benoemen in	Economie, Energie & Bestuur 17-09-2018 6.a. Arbeidsmarkt: Brief GS aan PS inz. Midtermrapportage Uitvoeringsagenda Arbeidsmarkt (B-agenda EEB 17-9-2018)	

		het kader van de grens van 75 jaar die door de EU is opgelegd. Gedeputeerde Tekin zegt toe deze subcategorie in de volgende rapportage mee te nemen.		
Modernisering recreatieschappen	Tekin, A.	Op 27-11-2017 is het rapport van de Randstedelijke Rekenkemer over Spaarnwoude in EEB behandeld en de brief van GS over stand van zaken modernisering recreatieschappen. Hierbij is door de hr. Tekin toegezegd: • Tekin: In januari zal in het algemeen bestuur van Spaarnwoude worden gesproken over het rapport RR en de uitkomsten zullen aan de commissie teruggekoppeld worden.	Economie, Energie & Bestuur 21-11-2016 4.a.2. Brief GS inz. Notitie modernisering recreatieschappen en initiatiefvoorstel.	Zie stand van zaken strategische agenda commissie EEB: In EEB van 21 november 2016 zijn het initiatiefvoorstel van de SP, de discussienotitie van de PvdA en de het advies van GS behandeld. Naar aanleiding hiervan is Motie 76 van 12-12-2016 aangenomen StvZ: Optimalisatie natuur/recreatie is neergelegd in wijzigingsvoorstel PRV: . wijzigingsvoorstel PRV: juni 2018 (cie NLWM met uitnodiging EEB) . terinzagelegging: juli-

		• Mw Keur: Wat is het tijdschema en de prioritering van de aanbevelingen en worden hier afspraken over gemaakt met het bestuur? Mevrouw Keur (CDA) vraagt of de gedeputeerde terugkomt op het tijdschema nadat hij hierover in het algemeen bestuur in januari heeft gesproken. Gedeputeerde Tekin bevestigt dit.		sept 2018 . PS vaststelling: december 2018 Het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer naar de o.a. de financiële situatie van het recreatieschap Spaarnwoude is op 27-11-2017 in EEB en op 18-12-2017 in PS besproken en is ook besproken bij de conferentie modernisering van de recreatieschappen. Op deze conferentie is ook aandacht besteed - conform de wens van de Staten aan burgerparticipatie door de toekomstvisies van diverse belanghebbende te inventariseren. Op 27-11 2017 is ook de stand van zaken brief GS over modernisering recreatieschappen

				besproken. Hr. Tekin zal na bespreking van het rapport in het AB van het recreatieschap Spaarnwoude in januari een tijdschema en de prioritering van de aanbevelingen aan de commissie sturen. Ook uitkomsten van bespreking in AB zullen teruggekoppeld worden. 31-7-2018: brief over modernisering recreatieschappen en voorstel tot afdoening motie 76-2016 is behandeld in EEB van 17-9-2018. De motie werd nog niet als afgedaan beschouwd. 15 oktober 2018 BOT overleg met verkenner 25-2-2019: rapport verkenner wordt behandeld in cie NLWM met uitnodiging van de

				leden van de commissie EEB

Toezeggingen gedeputeerde Van der Hoek commissie EEB maart 2019

Onderwerp	Portefeuillehouder	Inhoud	Behandeld in agenda	Stand van zaken
Maatschappelijk Verantwoord inkopen	Hoek van der, J.	Hr. Klein CU/SGP: Een punt is nog niet geconcretiseerd, namelijk het stimuleren van goede werkomstandigheden bij de productie van elektronica. Er is contact geweest met de organisatie Electronic Watch, maar dit heeft niet geleid tot een opdracht of concrete samenwerking. Zijn GS bereid die samenwerking te onderzoeken en alsnog aan te gaan? Gedeputeerde Van der Hoek antwoordt dat de mogelijkheid van samenwerking met Electronic Watch nog steeds onderzocht wordt. De commissie zal worden geïnformeerd zodra er iets te melden is over de	Economie, Energie & Bestuur 21-01-2019 7. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Van der Hoek behorende punten uit de c-agenda stellen)	

		vorderingen. GS staan hier positief tegenover.		
Rapport Rekenkamers inz. Energietransitie	Hoek van der, J.	Hr. Van der Hoek: - Het concreter maken van de kaders en doelstellingen gebeurt aan de hand van de RES'en die worden voorgelegd aan PS. Daarmee hebben PS gelegenheid om aanpassingen in de uitvoering door te voeren en maatregelen concreter te maken. - Na vaststelling van het klimaatakkoord zal er voor PS een traject volgen om uiteindelijk tot besluitvorming te komen -Er zal ook een bestuurslastenonderzoek volgen om de kosten van de taken voor de provincie voor de energietransitie te bepalen.	Economie, Energie & Bestuur 21-01-2019 6.b. Energietransitie: Rapport diverse Rekenkamers inz. Energietransitie (portefeuille gedeputeerde Van der Hoek).	

Toezeggingen gedeputeerde Van der Hoek commissie EEB maart 2019

Klimaatakkoord	Hoek van der, J.	Hr. Van dr Hoek zegt toe dat er bij de volgende consultatie een analyse komt van de haalbaarheid en knelpunten, maar dat zou gepaard moeten gaan met een doorkijkje naar de kansen voor bedrijven en inwoners om ook daar de knelpunten weg te nemen.	Economie, Energie & Bestuur 26-11-2018 6.a.1. Consultatie tussenstand Klimaatakkoord (in alle commissies)	Commissie EEB 21-1-2019: Hr. Van der Hoek deelt mee: Klimaatakkoord staat geagendeerd voor de vergadering van 11 februari a.s. maar benadrukt wordt dat nog niet alle informatie beschikbaar is omdat de doorrekeningen nog ontbreken. Tevens wordt er een bestuurslastonderzoek voor de provincie uitgevoerd. De eerder gedane toezegging kan derhalve nog niet volledig nagekomen worden.
Inzet gelden voor de warmtetransitie van de gebouwde omgeving	Hoek van der, J.	De heer KLEIN (CU/SGP): Voorzitter. Er wordt nu uitgegaan van 50% cofinanciering, maar ik wil de gedeputeerde verzoeken om in overleg te gaan met gemeenten	PS 08-10-2018 12. Inzet gelden voor de warmtetransitie van de gebouwde omgeving (VD-58).	Zie brief GS C-agenda EEB 11-2-2019 inz. inzet gelden warmtetransitie gebouwde omgeving.

		om te kijken of dat reëel is. Ik heb zelf geen inzicht in hoe duur dat soort onderzoeken zijn, maar het zou heel jammer zijn als gemeenten graag mee willen doen en dat vanwege de financiële drempels niet kunnen. Misschien kunt u in de evaluatiecriteria van de regeling opnemen dat u gaat kijken in hoeverre die mate van cofinanciering passend is. Hr. Van der Hoek:, in overleg met de gemeenten zou je ook naar de reële situatie kunnen kijken, dus moet het altijd 50/50 zijn en als je ziet dat het anders moet of anders kan, wil je dat in de evaluatie meenemen. Dat zal ik zeker doen.		

Toezeggingen gedeputeerde Van der Hoek commissie EEB maart 2019

Rapport Randstedelijke Rekenkamer restauratie rijksmonumenten	Hoek van der, J.	Hr. Van der Hoek: begin 2019 vindt de concrete opvolging van alle aanbevelingen plaats en medio 2019 zullen deze afgerond zijn. PS worden geïnformeerd over eventuele vertragingen of problemen in dit proces.	Economie, Energie & Bestuur 17-09-2018 8.b. Monumenten: rapport van de Randstedelijke Rekenkamer 'Restauratie van rijksmonumenten' (A-agenda EEB 17-9-2018).	

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

Gedeputeerde Staten

Uw contactpersoon

mw. G.H. Dinkelman

BEL/OMB

Telefoonnummer +31235143571

dinkelmang@noord-holland.nl

Verzenddatum

Kenmerk

1128753/1166474

Uw kenmerk

Betreft: Bespreking Ontwerp van het Klimaatakkoord

Geachte leden,

Hierbij verzoeken wij u de bespreking van het Ontwerp van het Klimaatakkoord op de B-agenda van de volgende commissies te plaatsen:

- EEB van 11 februari 2019;
- M&F van 11 februari 2019;
- NLWM van 25 februari 2019;
- R&W van 25 februari 2019.

De stukken hiervoor heeft u reeds ontvangen. In deze brief gaan we – in aanvulling op onze brief van 14 januari jl. (1128753/1166474) en de brief van het IPO van 2 januari jl. - in op onze inbreng tot dusver en de punten die voor ons van belang zijn. De Agendacommissie heeft hierom ook gevraagd in de brief van 10 januari jl.

Voorafgaand aan de cie EEB van 11 februari zal - zoals met de griffie afgesproken - een technische presentatie worden verzorgd.

Concreet wordt aan de commissies gevraagd kennis te nemen van het Ontwerp van het Klimaatakkoord, de punten die GS hebben ingebracht en aan te geven of er aanvullende punten zijn. Hierbij geldt opnieuw, net als bij de ronde van eind november/begin december, dat wij onze inbreng aan het IPO leveren, dat IPO hieruit een gezamenlijke reactie namens de provincies opstelt en dat IPO één van de deelnemende partijen aan het opstellen van een Klimaatakkoord is. Het is met name van belang om in dit stadium aan te geven welke punten voor de provincies zo zwaar wegen dat ze een breekpunt kunnen worden.

Van belang is dat het IPO – in afwijking van de procedure zoals geschetst in de brief van het IPO-bestuur van 2 januari jl. – nu inzet op een andere wijze van besluiten. Na een appreciatie van het IPO-bestuur van de doorrekeningen en aanvullende onderzoeken zal het (eventueel bijgestelde) akkoord nu éérst aan de PS-sen worden voorgelegd vóórdat het IPO-bestuur het akkoord ondertekent. Het voorleggen aan de PS-sen gebeurt in de nieuwe bestuursperiode. Hiermee is naar onze mening de democratische besluitvorming beter geborgd dan met het aanvankelijke voornemen dat de PS-sen achteraf geconsulteerd zouden worden.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Wij hebben op 22 januari besloten het IPO-bestuur van 23 januari het volgende mee te geven:

- We kunnen nu niet aangeven of we wel of geen vertrouwen hebben in de mogelijkheid om dit jaar tot een definitief akkoord te komen. Daarvoor hangt te veel af van de uitkomst van de doorrekeningen en de onderzoeken die nog moeten plaatsvinden. Deze moeten eerst beschikbaar zijn en door ons beoordeeld.
- We noemen hieronder (deels nogmaals) de punten die - naast haalbaarheid, betaalbaarheid, uitvoerbaarheid en democratische besluitvorming - voor ons het zwaarst wegen:

Algemeen

- De transitie moet betaalbaar zijn voor inwoners en bedrijven;
- Er moet op Europees niveau een *level playing field* zijn om te voorkomen dat bedrijven zich elders vestigen;
- De maatregelen moeten uitvoerbaar zijn - ook in de tijd - voor de organisaties die ermee aan de slag gaan. Er is zorg dat de opgave op de lange termijn niet uitvoerbaar c.q. niet realistisch is, o.a. vanwege de benodigde innovatie. Dit zorgt er voor dat de haalbaarheid nu niet onderbouwd kan worden. Het (ontwerp van een) Klimaatakkoord moet meer zijn dan een optelsom van losse maatregelen, het gaat om een systeemtransitie. Dit vraagt om een gedegen uitwerking die alle bestuurslagen raakt;
- Wij missen een visie op de toekomstige energiemix, zowel voor de transitieperiode, als ook voor de lange termijn
- Het IPO-bestuur zal zich moeten beraden of het Klimaatakkoord een zaak is waarover bij meerderheid kan worden besloten;
- Wij spreken onze zorg uit over het proces binnen het IPO. Dat verloopt rommelig en onoverzichtelijk. Ter illustratie: het verzoek in de aflopen weken om namens GS een eerste reactie te geven op het Ontwerp van een Klimaatakkoord. Daar doorheen komt vervolgens in dezelfde week een verzoek om vanuit de verschillende BAC's een reactie te geven, èn een nieuwsbrief van het IPO waarin wordt aangekondigd dat er 'besloten' is (door wie is onduidelijk) dat het bestuurslastenonderzoek nu door de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) wordt uitgevoerd met nota bene als einddatum 2021. Dit verhoudt zich niet met het gevraagde besluitpunt van het IPO bestuur van 23 januari 2019 waarin wordt uitgegaan van een onderzoek in het eerste kwartaal van 2019.

Financieel

- De borging van het eigen belastinggebied en de open huishouding van de provincies, in de periode 2020-2024, en de periode daarna. Hierover zijn weliswaar toezeggingen gedaan, maar deze geven geen garantie dat de maatregelen uiteindelijk door de Tweede Kamer worden geaccordeerd;
- De garantie dat een eventuele derving van inkomsten uit de opcenten wordt gecompenseerd. Al eerder heeft het

IPO aangegeven dat het ontbreken van een dergelijke garantie een breekpunt is. De provincie Noord-Holland sluit zich daarbij aan.

RES

- Wij pleiten ervoor de regio's geen taakstelling op te leggen wanneer niet meteen wordt voldaan aan het landelijke doel van 35 TWh. In plaats daarvan achten wij het realistischer om - net als de gekozen methodiek bij het Akkoord van Parijs - met (bijvoorbeeld 2-jaarlijkse) rondes te werken waarin de regio's hun bod per ronde ophogen. M.a.w. de vernieuwde RES moet altijd beter zijn dan de vorige. Hierdoor kan er o.a. rekening gehouden worden met tussentijdse innovaties en gewerkt worden aan draagvlak voor bepaalde maatregelen. Maar bovenal wordt voorkomen dat de dwingende verdeelsystematiek zoals die nu in de stukken zit, de bestuurlijke verhoudingen op scherp zet. Wij verwachten dat dit tot veel (onnodige en onproductieve) bestuurlijke en maatschappelijke weerstand zal leiden, gelijk de gang van zaken bij de huidige taakstelling voor Wind op Land. Het voor ons nieuwe gegeven dat het landelijke doel van 35 TWh nu helemaal met grootschalig zon en wind moet worden ingevuld, vergroot de noodzaak dit echt anders te doen, zodat er niet opnieuw grote verschillen in realisatie optreden. We realiseren ons dat het collectieve doelbereik wel zeker moet worden gesteld. Wij denken graag actief mee over de mogelijkheden om dat bij een dergelijke aanpak toch te realiseren.

Ruimtelijke ordening

- In de teksten moet duidelijk komen te staan dat het heroverwegen van ruimtelijk beleid dat uitvoering van de RES-sen in de weg staat (nb. de term "bovenwettelijk" is onjuist), niet automatisch betekent dat alle regelgeving en besluiten op de RES-sen worden toegesneden. Bij elke heroverweging van ruimtelijk beleid moeten álle belangen (opnieuw) worden gewogen. Energietransitie is dan - hoe belangrijk ook - niet per definitie prioritair aan al het andere (zoals bijvoorbeeld natuur of woningbouw).

Industrie

- De op te bouwen samenwerking met RVO voor het toezicht op de industrie mag er niet toe leiden dat onze VTH-taak erodeert.
- Provincies en gemeenten zullen partij moeten zijn bij het opstellen van de CO2-reductieplannen, omdat die ruimtelijk, milieutechnisch en qua externe veiligheid wel inpasbaar moeten zijn. De toets hierop moet niet pas plaatsvinden bij de vergunningverlening.

Bestuurslastenonderzoek

In het uit te voeren bestuurslastenonderzoek dienen in elk geval de volgende nieuwe activiteiten (die tot een verzwaring van de provinciale bestuurslasten leiden) meegenomen te worden:

- Opstellen van regionale mobiliteitsplannen;

- Uitbreiden van de organisatie voor het realiseren van de benodigde laadinfrastructuur;
- Opstellen van regionale veenweidestrategieën;
- Uitbreiding van de VTH-taak voor de industrie;
- Nieuwe VTH-taak zakelijke kilometers bedrijven met meer dan 100 werknemers;
- Clusteraanpak industrie;
- Gebiedsvisies glastuinbouw;
- Regionale sociaal-economische agenda's (arbeidsmarkt en onderwijs);
- Intensivering verduurzaming eigen organisatie.

Het voornemen was - zie de IPO-brief van 2 januari jl. - dit onderzoek tegelijk uit te voeren met de doorrekeningen van de planbureaus zodat de uitkomsten beschikbaar zouden zijn wanneer over het definitieve akkoord moet worden besloten. In een nieuwsbrief van IPO van 17 januari jl. wordt gemeld dat het bestuurslastenonderzoek wordt gekoppeld aan het door de Raad voor Openbaar Bestuur uit te voeren bestuurslasten-onderzoek voor de VNG waardoor de uitkomsten niet voor 2021 zijn te verwachten. Inzicht in de bestuurslasten en afspraken daarover zijn een randvoorwaarde voor instemming met het uiteindelijke Klimaatakkoord. Deze dienen dan ook in samenhang te worden bezien. Wanneer de resultaten van het bestuurslastenonderzoek inderdaad pas in 2021 beschikbaar komen, dan achten wij het niet reëel om voor die tijd een definitief besluit te nemen.

Ons college ziet, naast bovenstaande, zeker kansen. Bijvoorbeeld voor de transitie van de industrie (de nieuwe invulling van de draaischijffunctie van het Noordzeekanaalgebied en in de toekomst mogelijk ook Den Helder). Wij denken hierbij o.a. aan waterstof. Verder zijn er kansen voor de verduurzaming van de glastuinbouw en in bredere zin de landbouw, de kwalitatieve verbetering van de bestaande woningvoorraad, het tegengaan van bodemdaling, een nieuwe aanpak van mobiliteitsvraagstukken, en veel nieuwe werkgelegenheid.

Het 'Ontwerp van het Klimaatakkoord' geeft daarmee op dit moment voldoende basis om er met alle partijen over in gesprek te blijven.
We kunnen nu echter, zoals eerder gezegd, niet beoordelen of het genoeg zekerheid biedt om tot een definitief akkoord te komen.
Dat is (naast de gewenste duidelijkheid over bovenstaande punten) voor ons vooral afhankelijk van het voldoen aan de eerder geformuleerde randvoorwaarden: betaalbaar, haalbaar en uitvoerbaar. Daarom zien wij de doorrekening van de planbureaus en de uitkomst van de aanvullende onderzoeken met grote belangstelling tegemoet.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

voorzitter

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

Gedeputeerde Staten

Uw contactpersoon
mw. G.H. Dinkelman
BEL/OMB

Telefoonnummer +31235143571
dinkelmang@noord-holland.nl

INGEKOMEN 14 JAN. 2019

Verzenddatum
14 JAN. 2019

Kenmerk
1128753/1166474

Uw kenmerk

Betreft: Ontwerp van het Klimaatakkoord

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u ter informatie het Ontwerp van het Klimaatakkoord met de bijbehorende stukken.

In het bijzonder wijzen wij op de brief van het IPO-bestuur aan de colleges van Gedeputeerde Staten. Deze brief schetst het totstandkomingsproces, het verdere besluitvormingsproces, een eerste oordeel over wat nu voorligt en de IPO-reactie.

Inbreng bij het IPO bestuur
In aanvulling hierop laten wij u weten dat wij het IPO-bestuur in het laatste stadium van de onderhandelingen - mede gevoed door opmerkingen die door diverse partijen zijn gemaakt tijdens de bespreking van de het Klimaatakkoord in de verschillende commissies in november en december jl. - de volgende punten hebben meegegeven:

Ten aanzien van de opcenten:
"Wij maken ons grote zorgen over de afspraken voor de periode na 2020. In deze periode leiden de stimuleringsmaatregelen voor Elektrisch vervoer tot versmalling van de belastinggrondslag van provincies en daarmee de open huishouding van de provincies. Hoewel wij het positief vinden dat BZK de intentie heeft op dit punt de Provinciewet te wijzigen, is dit niet afdoende omdat het ministerie van Financiën en uiteindelijk de Tweede Kamer hiermee ook moeten instemmen. Wij willen de garantie dat het eigen belastinggebied van de provincies en de open huishouding wettelijk geborgd gaan worden. Wij willen ook het risico niet dragen van het niet tijdig gerealiseerd zijn van deze wetswijziging. Ons inziens is een garantie van Rijkszijde voor compensatie nodig voor het geval deze inzet niet tijdig (dus uiterlijk begin 2020) tot het beoogde resultaat leidt."

Ten aanzien van de opgave hernieuwbaar op land:
"Wij maken een voorbehoud ten aanzien van de omvang van de opgave voor hernieuwbaar op land en de manier waarop we daarmee omgaan, omdat de ophoging van deze opgave in een zo laat stadium in de teksten is gekomen dat wij de achtergrond en de haalbaarheid ervan niet kunnen beoordelen.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Het onderscheid dat nu gemaakt wordt tussen groot- en kleinschalig hernieuwbaar op land beperkt onze keuzevrijheid en is geen beloning voor het volop inzetten op die opties die het minste ruimtebeslag met zich meebrengen. Wanneer het Rijk aan dit onderscheid vasthoudt, moet helder worden vastgelegd dat provincies en gemeenten niet verantwoordelijk zijn voor het behalen van de doelen op het gebied van kleinschalig en overig hernieuwbaar. Maar wij zien liever dat dit onderscheid, dat puur is ingegeven door de voor verschillende subsidieregelingen beschikbare financiën, komt te vervallen.

In de teksten over de randvoorwaarden voor hernieuwbaar op land wordt de suggestie gewekt dat provincies en gemeenten bij het gereed komen van de RES-sen hun ruimtelijk beleid zo aanpassen dat de RES-sen voor 100% uitgevoerd kunnen worden. Wij wijzen erop dat bij elke aanpassing van ruimtelijk beleid ruimtelijke belangen opnieuw gewogen moeten worden. De energietransitie is heel belangrijk, maar het is niet per definitie een prioritair ruimtelijk belang waarvoor al het andere moet wijken. Dit moet duidelijker in de teksten tot uitdrukking komen.

De verdeelsystematiek die moet worden toegepast wanneer de Regionale energiestrategieën na een half jaar samen niet voldoende opleveren, legt een enorme druk op de bestuurlijke verhoudingen en zal grote maatschappelijke weerstand oproepen, vergelijkbaar met die bij de huidige taakstelling voor wind op land. Wij willen in plaats hiervan hetzelfde mechanisme toepassen als bij het Akkoord van Parijs, n.l. dat elke RES-regio na een eerste bod zijn aanvankelijke bod elke twee jaar ophoogt totdat we samen het nationale doel hebben bereikt."

Tot zo ver onze eerder aan het IPO bestuur meegegeven opmerkingen.

Tot slot
Tijdens de tussentijdse consultatie van Provinciale Staten van eind vorig jaar, toen het Voorstel voor hoofdlijnen van het Klimaatakkoord voor lag, hebben wij met u afgesproken in februari nogmaals een tussentijdse consultatie te hebben op basis van het Ontwerp van het Klimaatakkoord. U ontvangt van ons nog een aparte brief ter voorbereiding van deze consultatie. Hierin zal onder andere de reactie worden verwoord van Gedeputeerde Staten op het ontwerp van het Klimaatakkoord zoals wij dat zullen inbrengen in het IPO-bestuur op 23 januari aanstaande. Op dit punt - een extra consultatie - wijken wij dus af van het proces zoals dat wordt geschetst in bijgaande brief door het IPO-bestuur.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A.Th.H. van Dijk

7 bijlagen:
-Ontwerp van het Klimaatakkoord
-Brief van dhr. Ed Nijpels, voorzitter van het Klimaatberaad, aan minister Wiebes
-Brief van minister Wiebes aan de Voorzitter van de Tweede Kamer
-Brief van minister Wiebes aan het Planbureau voor de Leefomgeving
-Brief van minister Wiebes aan het Centraal Planbureau
-Brief van het IPO-bestuur aan de colleges van Gedeputeerde Staten
-Persbericht van VNG, IPO en UvW

Provincie
Noord-Holland

21 december 2018

Ontwerp van het Klimaatakkoord

Ontwerp van het Klimaatakkoord

Den Haag
21 december 2018

Klimaatakkoord

Aan de Minister van Economische Zaken en Klimaat
Ir. E.D. Wiebes
Postbus 20401
2500 EK 'S-GRAVENHAGE

BETREFT Aanbieding Ontwerp van het Klimaatakkoord

DEN HAAG 21 december 2018
ONS KENMERK 18.38749
BIJLAGE(N)

E-MAIL r.weterings@ser.nl
TOESTELNUMMER 070 3499 712

Geachte heer Wiebes,

Het doet mij genoegen u bijgaand het ontwerp van het Klimaatakkoord te kunnen aanbieden. Op 10 juli bood ik u het Voorstel voor Hoofdlijnen van een Klimaatakkoord aan. Na de analyses van de Planbureaus en uw appreciatie heeft intensief overleg aan de vijf sectortafels, de drie taakgroepen en tientallen werkgroepen plaatsgevonden. Meer dan honderd partijen waren direct bij de voorbereiding betrokken. U en uw collega's zijn op mijn verzoek zeer nauw bij dat overleg betrokken. Het resultaat hiervan is een omvangrijk pakket van afspraken, maatregelen en instrumenten dat de Nederlandse CO_2-uitstoot in 2030 met ten minste 49 procent moet terugdringen.

De gesprekken waren intensief en soms ook emotioneel. Hoe kan het ook anders. Dit gaat over een complexe operatie, die raakt aan alles. Aan hoe we werken, wonen, en leven. En ieder heeft zijn of haar eigen ideeën, belangen en wensen. Om tot een gezamenlijk product te komen, hebben alle partijen over hun schaduw heen moeten springen. Ik constateer dat velen tot de rand van hun mandaat zijn gegaan. Het kabinet was bereid over de grenzen van het Regeerakkoord heen te gaan.

Alle deelnemers aan het proces staan voor het realiseren van ten minste 49 procent CO_2 reductie in 2030. Allen zijn het erover eens dat er in korte tijd zeer veel is bereikt. Voorstellen zijn concreet uitgewerkt en er zijn gaandeweg het proces nieuwe initiatieven ontstaan die illustreren dat de aanpak van klimaatverandering zich steeds breder vertakt. Zo hebben partijen in de financiële sector – pensioenfondsen, banken, verzekeringsmaatschappijen en vermogensbeheerders - de afspraak gemaakt dat zij in 2022 hun eigen reductiedoelstellingen voor 2030 voor al hun relevante financieringen en beleggingen bekend zullen maken.

Het geeft velen een gevoel van trots dat we zijn gekomen tot een doorrekenbaar pakket dat de kabinetsambities waar kan maken en in zijn uitwerking naar mijn overtuiging ook maatschappelijk aanvaardbaar is. Dat wil niet zeggen dat alle partijen alle onderdelen van het pakket dat er nu ligt onderschrijven. Milieuorganisaties en de FNV hebben aangegeven het definitieve Klimaatakkoord alleen te tekenen als een aantal

voor hen fundamentele punten wordt opgelost en kijken voor die oplossingen ook nadrukkelijk naar het kabinet.

Sinds de zomer is hard gewerkt, binnen en tussen sectoren, aan een pakket van maatregelen dat voldoet aan de uitgangspunten zoals die door het kabinet zijn geformuleerd. Drie typen instrumenten stonden in de beleidspakketten steeds centraal: normering, beprijzing en subsidiëring, naast convenanten en vormen van faciliterend beleid.

Het woord is nu aan de rekenmeesters van het Planbureau van Leefomgeving en het Centraal Planbureau om te toetsen of de voorstellen een geloofwaardig pad schetsen naar 49 procent reductie in 2030. Het commitment van partijen is mede afhankelijk van de uitkomsten van de doorrekening. Telt het niet op? Dan gaan we door, tot het wel optelt. Er is immers geen andere keuze. Daar zijn alle partijen van doordrongen.

Verdeling en draagvlak

Toch gaat het partijen niet alleen om de vraag of het optelt tot 49 procent. De discussie is niet slechts technisch: maatregelen moeten voor iedereen haalbaar en betaalbaar zijn. Het komt in alle gesprekken steeds terug. De kosten van deze operatie wegen ruimschoots op tegen de brede welvaartsbaten, zoals ook het PBL stelt. Maar die kosten moeten wel voor alle huishoudens te dragen zijn. Daarnaast dient de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven behouden te blijven. De lasten moeten, kortom, zo veel mogelijk worden beperkt en op rechtvaardige wijze worden verdeeld tussen huishoudens en bedrijven om het draagvlak voor deze transitie te behouden.

Dat is geen gemakkelijk vraagstuk. Het verdelingsvraagstuk is bovendien bij uitstek onderwerp van politieke besluitvorming. Partijen aan de tafels zullen de lastenverdeling onderling niet oplossen en willen dat ook niet. Ze vragen heldere keuzes van de politiek. Ze rekenen erop dat het kabinet toeziet op het realiseren van een rechtvaardige lusten- en lastenverdeling. Ten aanzien van burgers, tussen burgers en bedrijven, maar ook tussen de overheden. Decentrale overheden vragen aandacht voor de financiële verhouding tussen de Rijksoverheid en provincies, gemeenten en waterschappen, zodat decentrale overheden hun ambities kunnen waarmaken.

Maar draagvlak draait uiteindelijk niet alleen om de vraag wie de rekening betaalt. Draagvlak is veel breder. Het hangt samen met voldoende handelingsperspectieven van burgers, bedrijven en werknemers. In het ontwerp van het Klimaatakkoord klinkt dat luid door. Zo komen er voor bewoners bijvoorbeeld voorzieningen ter ondersteuning bij de overgang naar gasloze wijken en is voorzien in fiscale voordelen voor mensen die een elektrische personenauto aanschaffen. Daarnaast is zeggenschap bij burgerparticipatie een kernbegrip in het gehele proces van planvorming en uitvoering van het klimaatbeleid.

Het industriebeleid is erop gericht vooroplopende bedrijven te belonen en achterblijvers te bestraffen. Dit moet de industrie uitdagen om te innoveren en uit te groeien tot een bloeiende, circulaire en wereldwijd toonaangevende sector. Daarbij moeten zeker ook de werknemers niet worden vergeten. Een flankerend arbeidsmarktbeleid heeft tot doel voldoende gekwalificeerde arbeidskrachten beschikbaar te hebben om de transitie uit te kunnen voeren. Tegelijkertijd moeten mensen die door de transitie hun baan dreigen te verliezen zoveel mogelijk naar nieuw werk worden geholpen. Lukt dat niet dan maakt

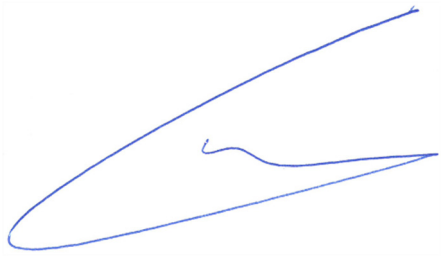
het kabinet nadere afspraken met sociale partners over de invulling van de verantwoordelijkheid die overheid en sociale partners hebben, waaronder het beschikbaar stellen van toereikende en tijdige instrumenten en middelen, zo mogelijk via een kolenfonds.

Vervolgproces
Het woord is nu aan de planbureaus: onze rekenmeesters het Planbureau voor de Leefomgeving en het Centraal Planbureau. Zij zullen het ontwerp doorrekenen op de verwachte CO_2-reductie, de kostenefficiëntie, de budgettaire effecten en de lasten- en inkomenseffecten. Uit de CPB-doorrekening zullen de effecten voor de lastenverdeling zichtbaar zijn.

De komende weken zullen partijen dit ontwerp van het Klimaatakkoord alvast bespreken met hun achterban, voor een finaal oordeel van partijen en kabinet is uiteraard de doorrekening essentieel. Die doorrekening kan leiden tot aanpassingen die nodig zijn om het doel van ten minste 49 procent CO_2-reductie in 2030 veilig te stellen of de vormgeving van instrumenten aan te passen.

Met de voorzitters van de sectortafels en de taakgroepen ben ik graag bereid om in het eerste kwartaal van 2019 de laatste stap te zetten op weg naar een solide pakket van maatregelen en afspraken die invulling geven aan een breed gedragen en vertrouwenwekkend Klimaatakkoord.

Met vriendelijke groet,

Ed Nijpels
Voorzitter Klimaatberaad

Inhoud

Voorwoord 5
A Inleiding 7
B Een adaptief klimaatakkoord met 5 pijlers 13
B1 Eén doel: -49% in 2030 13
B2 Verhoging van de Europese doelstelling naar -55% 13
B3 Uitgangspunten monitoring 14
B4 Uitgangspunten borging en governance 16
C Afspraken in sectoren 21
C1 Gebouwde omgeving 21
C1.1 Visie 2050 21
C1.2 Opgave en ambitie 2030 21
C1.3 Aanpak gebouwde omgeving 22
C1.4 Opschaling en kostenreductie mogelijk maken: arrangementen en standaarden 23
C1.5 Financiering van de verduurzaming van woningen en gebouwen 27
C1.6 Wegnemen onrendabele top: beprijzen en subsidiëren woningbouw 28
C1.7 Een wijkgerichte aanpak 29
C1.8 Een voortvarende start via de startmotor huursector 35
C1.9 Nieuwbouw nu al aardgasvrij 37
C1.10 Normering en opschaling verduurzaming Utiliteitsbouw 37
C1.11 Meer duurzame warmte 41
ANNEX 45
C2 Mobiliteit 49
C2.1 Visie en ambitie 2050 49
C2.2 Opgave en ambitie 2030 52
C2.3 Afspraken Duurzame hernieuwbare energiedragers in mobiliteit 53
C2.4 Afspraken Elektrisch vervoer 57
C2.5 Verduurzaming in logistiek 70
C2.6 Afspraken Verduurzaming personenmobiliteit 75
C2.7 Zeevaart en luchtvaart 84
Annex: Verkenning Andere vormen van bekostiging mobiliteit 86
C3 Industrie 91
C3.1 Visie 2050 91
C3.2 Opgave en ambitie 2030 91
C3.3 Instrumentarium 95
C3.4 Afspraken afvang en opslag CO2 104
C3.5 Overige afspraken 106
C4 Landbouw en Landgebruik 113
C4.1 Visie 2050 113

C4.2 Opgave en ambitie 2030 114
C4.3 Generieke voorwaarden 117
C4.4 Emissiereductie Veehouderij 123
C4.5 Landgebruik 131
C4.6 Glastuinbouw 140
C4.7 Voedselconsumptie en -keten 144
C5 Elektriciteit 149
C5.1 Visie 2050 149
C5.2 Opgave en ambitie 2030 149
C5.3 Perspectief richting 2050 150
C5.4 Windenergie op zee 151
C5.5 Productie uit hernieuwbare bronnen op land 154
C5.6 Elektriciteitssysteem en infrastructuur 155
C5.7 Waterstof 163
C5.8 Instrumentarium 167
C5.9 Ruimtelijke inpassing 171
C5.10 Hogere ambities voor 2030 173
D Cross-sectorale samenhang 177
D1 Systeemintegratie 177
D2 Biomassa 180
D3 Integrale kennis- en innovatieagenda 183
D4 Arbeidsmarkt & Scholing 193
D5 Bevordering draagvlak 207
D6 Ruimte 212
D7 Regionale Energie Strategie (RES) 214
D8 Financiering door de markt 220
D9 Uitgangspunten uitwerking Verbreding SDE+ 223
D10 Een voorbeeldrol voor de Rijksoverheid 226

Voorwoord

Voor u ligt het ontwerp van het Klimaatakkoord. Deze tekst kwam in twee etappes tot stand. De eerste fase startte begin maart van dit jaar en eindigde op 10 juli. Toen presenteerde ik in het SER-gebouw het Voorstel voor hoofdlijnen van een Klimaatakkoord. Ik noemde dat polderen zoals nog nooit is vertoond.

Terugkijkend was dit een dynamische periode. Partijen moesten eerst gezamenlijk tot een gedeelde probleemanalyse komen en vervolgens ook samen oplossingsrichtingen bepalen. Met de zomer in zicht liep de druk op. Toen werd duidelijk dat de planbureaus strikte eisen aan afspraken stelden alvorens de begeerde tonnen CO_2-reductie toe te kennen.

De tweede fase startte op 5 oktober. Het kabinet gaf zijn appreciatie van het Voorstel. Daarbij baseerde het kabinet zich mede op de analyse hiervan door het Planbureau van de Leefomgeving en het Centraal Planbureau. Voor de meeste betrokkenen was de voorbereiding op deze tweede etappe echter al in september begonnen. In grote lijnen wisten de tafels en werkgroepen wel op welke onderdelen een verdiepingsslag nodig was.

De afgelopen maanden kenmerkten zich door een hoge mate van gedrevenheid van alle betrokkenen. Er verschenen diverse rapporten die aangeven dat het klimaatprobleem nog ernstiger is dan we tot voor kort dachten. Hierdoor nam de intensiteit van besprekingen toe, zowel aan de tafels als in overleggen daarbuiten.

De gesprekken waren intensief en soms ook emotioneel. Dat is logisch want het gaat om een ingrijpende transitie van het land. We zullen er nog lang mee te maken hebben. Om tot een gezamenlijk product te komen, hebben alle partijen over hun schaduw moeten springen. Ik constateer dat velen over de rand van hun mandaat zijn gegaan. Dat geldt ook voor het kabinet. Dat was bereid de grenzen op te zoeken van de uitgangspunten die bij de start van de onderhandelingen zijn geformuleerd.

Ik ben daarom trots op het resultaat dat nu voorligt. We zijn tot een volwaardig pakket gekomen. In zijn uitwerking kan het de kabinetsambities waarmaken. Naar mijn overtuiging is het ook maatschappelijk aanvaardbaar.

Nu zijn de rekenmeesters van het Planbureau van Leefomgeving en het Centraal Planbureau aan zet. Uit hun analyse moet blijken of dit ontwerp ook echt de gewenste 49 procent reductie oplevert.

De komende weken zullen partijen dit ontwerp alvast bespreken met hun achterban. Voor een finaal oordeel van partijen en kabinet is uiteraard de doorrekening essentieel. De uitkomst van hiervan kan leiden tot aanpassingen die nodig zijn om het doel van ten minste 49 procent CO_2-reductie in 2030 veilig te stellen. Het kan ook betekenen dat de vormgeving van sommige instrumenten aanpassing verdient.

Het doel van 49 procent reductie staat bij geen enkele partij ter discussie. Iedereen is het er ook over eens dat het eerlijk en rechtvaardig moet zijn. Dat sterkt mij in mijn overtuiging dat we tot een goed akkoord gaan komen.

Ed Nijpels,
Voorzitter Klimaatberaad

A Inleiding

In Klimaatakkoord van Parijs is in 2015 afgesproken dat de opwarming van de aarde wordt beperkt tot minder dan twee graden Celsius ten opzichte van het pre-industriële tijdperk. Het streven is om de opwarming beperkt te houden tot anderhalve graad.
Het kabinet heeft met het nationale Klimaatakkoord een centraal doel: het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen in Nederland met ten minste 49 procent ten opzichte van 1990. Daarnaast kan de Europese inzet van het kabinet leiden tot een aangescherpte ambitie richting de 55 procent. Daarmee vult het kabinet de Nederlandse bijdrage aan het Klimaatakkoord van Parijs in.

Het centrale doel van het Klimaatakkoord, het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen, raakt aan het leven van alledag. De transitie is in de eerste plaats een maatschappelijke transitie. Burgers en bedrijven staan voor een reeks beslissingen die van invloed zijn op hoe we wonen, ons verplaatsen, wat we eten, de producten die we kopen, hoe we ons geld verdienen. Het zijn niet altijd gemakkelijke keuzen, waarbij burgers en bedrijven bovendien op elkaar en op de overheid zijn aangewezen. Een bundeling van daadkracht, investeringen, kennis en kunde is nodig.

Het voorliggend Ontwerp van het Klimaatakkoord vormt het resultaat van intensief overleg van vijf sectortafels, drie taakgroepen en tientallen werkgroepen. In de afgelopen drie maanden hebben zij op basis van de analyses van de planbureaus en de appreciatie van uw kabinet en de Tweede Kamer, uitwerking gegeven aan het *Voorstel voor hoofdlijnen van het Klimaatakkoord (VHKA)*. Het resultaat daarvan is een omvangrijk pakket van afspraken, maatregelen en instrumenten dat de Nederlandse CO_2-uitstoot in 2030 fors zal terugdringen.

Aanpak

Voor deelname aan de sectortafels heeft het Rijk organisaties en bedrijven uitgenodigd die concreet kunnen bijdragen aan de transitie binnen de sector. Aan elke sectortafel neemt ook het verantwoordelijk departement deel. Per sectortafel is een onafhankelijke voorzitter benoemd, die verantwoordelijk is voor een goed verloop van de besprekingen. De voorzitters hebben de ruimte genomen om ook partijen te betrekken die op specifieke onderwerpen een bijdrage kunnen leveren, maar niet direct vertegenwoordigd zijn aan de sectortafels.

Er zijn taakgroepen ingesteld voor Financiering, Arbeidsmarkt en scholing en Kennis en Innovatie ingesteld om deze thema's in samenwerking met de sectortafels uit te werken. Onder leiding van een gezaghebbend voorzitter hebben de taakgroepen relevante kennis en expertise aangereikt en de voorbereidingen getroffen om de voor hun thema relevante maatregelen te integreren tot een samenhangend pakket.
De onderlinge samenhang van alle maatregelen en instrumenten is geborgd door het Klimaatberaad bestaande uit de voorzitters van de sectortafels, een vertegenwoordiger van het coördinerend ministerie van Economische Zaken en Klimaat en een vertegenwoordigers van de drie koepels van decentrale overheden. Dit Klimaatberaad wordt geleid door een onafhankelijke voorzitter die verantwoordelijk is voor de algehele voortgang en samenhang en voor versterking van het bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak.

Ook belangstellenden die niet actief aan een sectortafel of taakgroep deelnemen is de kans geboden bieden om hun ideeën in te brengen. Daarvoor zijn dit voorjaar regionale bijeenkomsten georganiseerd in Breda, Zutphen, Groningen, Utrecht en Leiden. In totaal bezochten ongeveer 800 mensen deze bijeenkomsten. Daarnaast waren er meer kleinschalige burgergesprekken, om zicht te krijgen op de wensen en zorgen van burgers over klimaatverandering en klimaatbeleid. Aan deze gesprekken namen in totaal ongeveer 200 mensen deel.
De beoordeling die het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) deze zomer heeft gegeven van de hoofdlijnen voor het Klimaatakkoord, laat zien dat de voorstellen voldoende potentieel

zouden bieden om een reductie van tenminste 49 procent te realiseren. Het instrumentarium om dat potentieel te realiseren behoefde nog uitwerking, aldus PBL. In de kabinetsappreciatie heeft uw kabinet richting gegeven aan de keuzes die daarbij gemaakt zouden moeten worden.

Het Klimaatberaad, het overleg van voorzitters van sectortafels, heeft 29 sectorale en cross-sectorale werkgroepen ingesteld om de hoofdlijnen uit het VHKA verder uit te werken in concrete afspraken en instrumenten. De selectie van deze onderwerpen kwam tot stand gekomen in overleg met de departementen en de deelnemers van de sectortafels. Onderhandeling over de voorstellen van de werkgroepen vond plaats aan de sectortafel(s), niet binnen de werkgroepen.

Het resultaat is een concreet pakket aan maatregelen en instrumenten waarover afspraken zijn gemaakt tussen Rijk, mede overheden, maatschappelijke organisaties, vakbonden en het bedrijfsleven.

Het Planbureau voor de Leefomgeving rekent het Ontwerp van het Klimaatakkoord door op de verwachte CO_2-reductie en de kostenefficiëntie, naast beoordeling op een aantal kwalitatieve elementen. Het Centraal Planbureau (CPB) beziet budgettaire effecten en de lasten- en inkomenseffecten van de afspraken. Parallel aan deze doorrekening toetsen de partijen aan de sectortafels het draagvlak voor dit Ontwerp van het Klimaatakkoord bij hun achterban.

Het moment van ondertekening is voorzien nadat de resultaten van de finale beoordeling door PBL en CPB beschikbaar zijn, het kabinet heeft gereageerd, en een debat met de Tweede Kamer heeft plaatsgevonden.

Handtekeningen van partijen zullen staan voor een drieledig commitment, te weten:
- Commitment aan de uitvoering van afspraken waarbij partijen direct betrokken zijn
- Commitment aan (gezamenlijke) realisatie van de ambities en afspraken van hun sectortafel.
- Commitment aan (gezamenlijke) realisatie van doel van het Klimaatakkoord: ten minste 49% emissiereductie in 2030 (en de daarmee samenhangende afspraken over borging en governance).

Leeswijzer

Dit document is opgebouwd uit drie onderdelen.

Deel B licht de doelstellingen van het Klimaatakkoord kort toe en beschrijft de uitgangspunten voor de monitoring waarmee de voortgang van de maatregelen zal worden gevolgd. Ook schetst dit deel de uitgangspunten van de beoogde governance en borging van het akkoord, op basis van de Klimaatwet en ervaringen met het Energieakkoord voor duurzame groei.

Deel C bevat de afspraken die aan vijf sectortafels zijn gemaakt: (C1) Gebouwde omgeving, (C2) Mobiliteit, (C3) Industrie, (C4) Landbouw en landgebruik, (C5) Elektriciteit. Elk sectorhoofdstuk start met een visie op de transitie richting 2050 en ligt de ambitie voor 2030 nader toe, alvorens de maatregelen en instrumenten te beschrijven. Aan elke tafel liep het gesprek anders, hetgeen ook zichtbaar is aan het feit dat elk sectorhoofdstuk een eigen opbouw kent.

Deel D bevat de afspraken die zijn gemaakt voor de thema's die meerdere sectoren raken. De resultaten van de taakgroepen zijn samengevat in drie hoofdstukken: (D3) Integrale kennis- en innovatieagenda, (D4) Arbeidsmarkt en scholing en (D8) Financiering door de markt. Rijkswerkgroepen hebben uitwerking gegeven aan de thema's (D2) Biomassa en (D6) Ruimte. Hoofdstuk D7 geeft toelichting op de afspraken die zijn gemaakt over Regionale Energiestrategieën. Verder in deel D aandacht voor het overkoepelende thema Systeemintegratie (D1), afspraken gericht op bevordering van maatschappelijk draagvlak (D5), de invulling die de Rijksoverheid geeft aan haar voorbeeldrol (D10) en de uitgangspunten voor verbreding van de SDE+ regeling (D9).

B Een adaptief klimaatakkoord met 5 pijlers

B Een adaptief klimaatakkoord met 5 pijlers

B1 Eén doel: -49% in 2030

De opgave om de nationale broeikasgasuitstoot in 2030 met 49% terug te dringen ten opzichte van 1990 is het centrale doel van dit Klimaatakkoord.
Het gesprek aan de tafels over invulling van deze opgave heeft plaatsgevonden aan 5 sectortafels. Om het gesprek over maatregelen en de concrete instrumenten mogelijk te maken en richting te geven is aan elke sectortafel een sectorale opgave toegekend: het aantal Mton dat per sector, ten opzichte van vastgesteld en reeds voorgenomen beleid, in 2030 moet zijn gereduceerd om samen in dat jaar te komen tot 49% reductie.
De sectorale opgaven zijn indicatief. Ze zijn door het kabinet geformuleerd op basis van berekeningen van PBL over de nationale kosteneffectiviteit van verschillende CO_2-reducerende maatregelen. In deze berekeningen is een referentiescenario gehanteerd met aannames over de onzekere toekomst.

De doorrekening van het Klimaatakkoord wordt afgezet tegen de referentieraming van de Nationale Energieverkenning (NEV) 2017. In deze referentieraming wordt verondersteld dat emissiereductie plaatsvindt tussen 2017 en 2030 op basis van het bij NEV 2017 betrokken voorgenomen beleid. De opgave voor de tafels in 2030 is aanvullend geformuleerd ten opzichte van de reducties waarmee in de NEV 2017 al rekening is gehouden. Uit de doorrekening moet blijken of met de afspraken in dit Klimaatakkoord ten opzichte van de NEV 2017 de indicatieve reductieopgave(n) worden gerealiseerd.

B2 Verhoging van de Europese doelstelling naar -55%

Het kabinet heeft deelnemers aan het Klimaatakkoord gevraagd een op basis van kostenefficiëntie bepaalde reductiebijdrage te leveren waardoor de totale reductie in 2030 uitkomt op 49% ten opzichte van 1990. Het is echter denkbaar dat Nederland al in 2030 een verdere reductie moet bereiken dan de -49% op Nederlands grondgebied die in dit Klimaatakkoord centraal staat. Dat is afhankelijk van een Europees besluit over verhoging van de Europese CO_2-reductiedoelstelling, dat in 2020 wordt verwacht.

Het kabinet pleit in internationaal verband voor een verhoging van de Europese doelstelling naar 55% in 2030. Wat de doorvertaling van een dergelijke ambitie precies betekent is afhankelijk van doorvertaling in niet-ETS en ETS-doelen en (aanvullend) Europees bronbeleid. Zeker is dat door een ambitieuze verhoging van het Europees doel de (internationale) context al in 2020 zou kunnen veranderen.

Het kabinet heeft de tafels van het Klimaatakkoord gevraagd na te denken over aanvullende maatregelen, als een verhoging van de Europese doelstelling naar 55% in 2030 – welkome internationale rugwind voor de inspanningen in dit akkoord - hiertoe (in 2020) zou nopen. Er is door het kabinet geen indicatieve vertaling gemaakt op basis van nationale kosteneffectiviteit in termen van de additioneel te reduceren tonnen per tafel. De vraag naar de ‘aanvullende strategie’ is dan ook in de eerste plaats een vraag over tafels heen: wat als we méér zouden moeten doen dan -49% in 2030?

Een antwoord op die vraag is niet alleen relevant in het geval in 2020 een besluit wordt genomen over een verhoging van de Europese doelstelling in 2030 naar -55%, maar onderdeel van de doorkijk naar 2050. Immers: verdergaande reductie is op z’n vroegst aan de orde voor 2030, maar anders met zekerheid in de jaren daarna. Vanwege lange doorlooptijden is het van belang dat de mogelijkheid van aanvullende maatregelen de

komende jaren wordt meegewogen in de inzet op ontwikkeling van technologie; de investeringsplannen voor benodigde infrastructuur en de planning voor ruimtelijke inpassing. Meer doen dan wat in dit Klimaatakkoord is afgesproken impliceert een (verdere) stimulering van CO_2-reducerende opties (productie en vraag) voorbij wat nodig is voor de -49% in 2030, via normering, beprijzing en subsidie. Dat is mogelijk, in de zin dat het technisch potentieel groter is dan het potentieel dat met de afspraken in dit Klimaatakkoord moet worden ontsloten. De sectoren hebben ten behoeve van het voorstel van Hoofdlijnen in de zomer aanvullende opties geïnventariseerd voor verdergaande CO_2-reductie. Veelal gaat het om intensivering van de technische maatregelen die onderdeel zijn van dit akkoord, waarbij de kanttekening past dat over de technische haalbaarheid van nu nog duurdere opties grote onzekerheden bestaan.

De afspraken in dit Klimaatakkoord zijn gericht op de realisatie van 49% reductie in 2030 binnen de financiële en niet-financiële kaders van het kabinet; en rekening houdend met andere voorwaardelijkheden die in de gesprekken aan de tafels naar voren zijn gekomen, ten aanzien van onder andere technische mogelijkheden, ruimtegebruik, en maatschappelijk draagvlak. Instrumentatie van eventuele aanvullende maatregelen is dus geen onderdeel van dit akkoord. Afspraken over (verdere) stimulering van CO_2-verarming van productie en vraag, alsook een kosteneffectieve verdeling van in 2030 te reduceren 'extra tonnen', kunnen alleen dan worden gemaakt als de veranderde context na besluitvorming in 2020 (en marktverwachtingen) daadwerkelijk aan de orde is. Binnen de huidige internationale context – waarin bijvoorbeeld het ETS nog geijkt is op 40% reductie in Europa - stuiten afspraken over een hogere (nationale) ambitie dan -49% onvermijdelijk op de grenzen van de kaders die door het kabinet aan dit Klimaatakkoord zijn gesteld, in het bijzonder de wens om weglek van nationale inspanningen te vermijden.

Omdat een eventuele verhoging van het ambitieniveau naar verwachting gerealiseerd zal moeten worden door een zeer stevig deel elektrificatie, waaronder de conversie naar andere energiedragers in de sectoren industrie, mobiliteit, gebouwde omgeving en landbouw, zijn aan de elektriciteitstafel afspraken gemaakt over voorbereiding op dit opschalingsscenario en de randvoorwaarden die dan aan de orde zouden moeten zijn.

Nadere verkenning van aanvullende maatregelen vindt plaats na ommekomst van de doorrekening.

B3 Uitgangspunten monitoring

In de Klimaat- en Energieverkenning (KEV), die vanaf 2019 jaarlijks in oktober verschijnt, zal gerapporteerd worden over de verwachte CO_2-emissies in 2030, op basis van de stand van zaken rondom de klimaat- en energiehuishouding in Nederland en te verwachten toekomstige ontwikkelingen.
Het referentiescenario in de KEV wordt jaarlijks geactualiseerd.

De prognose van de verwachte emissies in 2030, en het doelbereik van 49% reductie in 2030, zal jaarlijks kunnen wijzigen als gevolg van zowel het op dat moment vastgesteld en voorgenomen beleid (al dan niet uit het Klimaatakkoord), als veranderingen in de (internationale) omgeving.

Als achterblijvende inspanningen de oorzaak zijn van vertraging in de uitvoering van de afspraken, is het evident dat betrokken partijen elkaar hierop aanspreken. Het kunnen echter ook omstandigheden zijn in de (internationale) omgeving, waarop partijen geen invloed hebben, die maken dat het doelbereik in 2030 afwijkt (mee- of tegenvalt) ten opzichte van de indicatieve opgaven in dit Klimaatakkoord. PBL zal in de KEV zo goed mogelijk inzichtelijk maken in welke mate mee- en tegenvallers in het doelbereik van het Klimaatakkoord (49%

reductie in 2030) veroorzaakt worden door exogene factoren (bijvoorbeeld: een hoger of lager dan verwachte groei van de economie) of door internationaal en nationaal beleid, waaronder onvoldoende voortgang in de uitvoering van afspraken in dit Klimaatakkoord.

Om stabiliteit te bieden aan alle partijen die uitvoering moeten geven aan het klimaatbeleid zal worden aangesloten bij de plan- en actualiseringscyclus die wordt vastgelegd in de Klimaatwet (en aansluit bij het Klimaatakkoord van Parijs, en de Lange Termijn Strategie en het Integraal Nationaal Energie en Klimaatplan die voortkomen uit EU-regelgeving). Dit houdt in dat herijking van de resterende opgave(n), en daarmee de heroverweging van benodigde inzet van (aanvullende) maatregelen en instrumenten, iedere vijf jaar plaatsvindt. Op dit vijfjaarlijkse moment van herijking wordt, vertrekkend vanuit het centrale CO_2-reductiedoel, een integraal perspectief gehanteerd: over sectoren heen, met oog voor beleid in ons omringende landen en met een horizon van 10 jaar (inclusief doorkijk naar 2050). Dit betekent dat niet gestuurd wordt op de restemissies per sector.

In de tussenliggende jaren staat de voortgang van de concrete afspraken in dit klimaatakkoord centraal zoals die (jaarlijks) wordt vastgesteld op basis van de KEV en de jaarlijkse monitoring van de voortgang van het Klimaatakkoord. In deze voortgangsmonitor, die in de eerste helft van 2019 wordt uitgewerkt als onderdeel van de bredere governance van het Klimaatakkoord, zullen per sector operationele indicatoren worden gehanteerd daar waar dit noodzakelijk is om de jaarlijkse voortgang (beter) in het oog te kunnen houden en/of de effectiviteit van ingezet beleid te kunnen evalueren.

Het kabinet in heeft in zijn reactie op de beleidsdoorlichting Klimaatbeleid aangekondigd in te zetten op een integrale evaluatie voor het (nationaal) klimaatbeleid, waarin aandacht zal zijn voor de samenhang tussen instrumenten en sectoren die bijdragen aan het behalen van de nationale doelstellingen.[1] De ontwikkeling van het evaluatieplan (voorzien in het voorjaar, en nadat het Klimaatakkoord is gesloten) zal worden afgestemd met de ontwikkeling van de voortgangsmonitor Klimaatakkoord.

'Indirecte emissiereductie': CO_2-keteneffecten en CO_2-voetafdruk

Het doel van het Klimaatakkoord is een nationaal reductiedoel, zoals volgt uit de Klimaatwet. Voor het klimaatbeleid en doelbereik van het klimaatakkoord wordt uitgegaan van de in VN-verband (IPCC) afgesproken systematiek voor monitoring en rapportage van broeikasgasemissies. Deze systematiek monitort de emissies daar waar ze daadwerkelijk plaatsvinden ('schoorsteenbenadering').

Zowel maatregelen binnen sectoren als maatregelen die sectorgrenzen overstijgen dragen bij aan het nationale CO_2-doel. In die tweede categorie vallen bijvoorbeeld de levering van restwarmte vanuit de industrie aan de gebouwde omgeving en de installatie van zonnepanelen op huizen. Dergelijke maatregelen worden in de emissieboekhouding niet dubbel geteld, maar tellen mee in de sector waar de reductie plaatsvindt. Voor het doelbereik van het Klimaatakkoord is het niet relevant aan welke sector CO_2-reductie in de boekhouding wordt toegerekend.

Aan de tafels van het Klimaatakkoord is de wens uitgesproken beter zicht te krijgen op de interactie tussen sectoren in de vorm van keteneffecten, zodat de gezamenlijke bijdrage van sectoren aan CO_2-reductie duidelijk(er) wordt. Tevens is aandacht gevraagd maatregelen die bedrijven in Nederland kunnen nemen, maar waarvan de emissiereductie plaatsvindt in de (internationale) ketens waarin bedrijven opereren. Deze reducties worden niet aan Nederland toegerekend, maar dragen in potentie wel bij aan de oplossing van het mondiale klimaatvraagstuk. Zicht op dergelijke effecten maakt het mogelijk ook de Nederlandse CO_2-voetafdruk (beter) te kunnen bepalen.

[1] Zie: Kamerstuk 30991, nr.34

Het Rijk zal in overleg met CBS, RIVM en PBL onderzoeken hoe beter zicht kan worden verkregen op bijdragen van verschillende sectoren aan CO_2-reductie via sectoroverstijgende maatregelen, zoals bij levering van restwarmte, waterstof en CO_2. Tevens zal worden verkend hoe bestaande systematieken gericht op het in kaart brengen van de CO_2-voetafdruk kunnen worden verbeterd, zodat beter zicht ontstaat op (internationale) keteneffecten van maatregelen waarvoor bedrijven zich inspannen.

B4 Uitgangspunten borging en governance

Ervaringen Energieakkoord

De ervaringen met het Energieakkoord leren dat er drie mechanismen nodig zijn om een effectieve voortgang van afspraken te borgen:

- Duidelijkheid over de organisaties en personen die verantwoordelijk en aanspreekbaar zijn op de uitvoering van afspraken.
- Borging door een gezaghebbend, onafhankelijk gremium dat op basis van objectieve informatie bijstuurt en escaleert wanneer de voortgang daar aanleiding toe geeft.
- Ondersteuning door een onafhankelijk secretariaat dat de voortgang inzichtelijk maakt via (proces)monitoring en waar nodig begeleidt en bevordert.

Samen zorgen deze drie mechanismen ervoor dat taken en verantwoordelijkheden helder worden verdeeld en de voortgang wordt gevolgd en waar nodig bijgestuurd.

Kader: Klimaatwet

De Klimaatwet is het kader voor het Klimaatakkoord. Het Klimaatakkoord zal (een groot deel van) de invulling van het Klimaatplan vormen, dat in 2019 voor het eerst wordt vastgelegd.

Uitgangspunten van de Klimaatwet zijn:

- Het doelbereik voor 2030 en 2050 is leidend.
- In 2019 wordt voor de eerste keer een klimaatplan vastgelegd, met daarin de hoofdlijnen van het klimaatbeleid voor de komende tien jaar.
- Vervolgens wordt iedere vijf jaar het plan geactualiseerd. In beginsel vinden ingrijpende wijzigingen van beleid alleen plaats in deze vijfjaarscyclus.
- Eens per jaar wordt een Klimaat- en Energieverkenning (KEV) en klimaatnota (appreciatie) uitgebracht die inzicht geven in de voortgang van het klimaatplan.
- Eens per twee jaar wordt in het kader van de klimaatnota door het kabinet geëvalueerd of de uitvoering op koers ligt. De KEV en actualisatie kunnen aanleiding geven tot aanpassing van het bestaande beleid.
- De Raad van State adviseert de regering over klimaatnota en klimaatplan.
- De Eerste en Tweede Kamer houden toezicht op de wenselijkheid van het beleid in het plan en het doelbereik van de plannen.
- De borging en governance van het Klimaatakkoord moet worden ingepast binnen het kader van de Klimaatwet conform voornoemde uitgangspunten.

Het streefdoel voor 2030 in de Klimaatwet bepaalt het doel van het Klimaatakkoord. Dit impliceert dat, indien bij het Klimaatakkoord betrokken partijen niet tot gedragen voorstellen kunnen komen, de minister of het kabinet eindverantwoordelijkheid draagt om tot besluitvorming te komen.

Uitwerking governance

De voorzitter van het Klimaatberaad is door het kabinet gevraagd een voorstel voor governance uit te werken. De periode van doorrekening zal hiervoor worden benut, zodat het voorstel door kabinet, Tweede Kamer en partijen hierna kan worden besproken.
In het voorstel worden in ieder geval betrokken:

- De organisatie van het borging(soverleg), cross-sectoraal, op sectorniveau en met de regio.
- De organisatie van de uitvoeringsstructuur.
- Borging van de voortgang met onafhankelijke procesmonitoring en de jaarlijkse KEV.
- De (actieve) betrokkenheid van maatschappelijke partijen uit alle geledingen.
- De wijze waarop het parlement wordt betrokken.

Een belangrijk deel van de uitvoering van het Klimaatakkoord ligt in de regio. Uitwerking en coördinatie van de regionale uitvoering valt primair binnen de taakstelling van het Klimaatakkoord. In aanvulling daarop wordt het nationaal programma Regionale Energiestrategieën (RES) ingericht voor afstemming en coördinatie tussen de energiestrategieën van regio's.

Intensivering, bijsturing en aanvullende maatregelen

Als uit de monitoring blijkt dat de uitvoering van maatregelen onvoldoende effectief is, vormt dit reden voor intensivering of bijsturing, binnen het kader van de afspraken in het Klimaatakkoord. Intensivering en bijsturing van maatregelen beogen de effectiviteit van de aanpak te verhogen, zonder aanpassing van doel en middelen. Het is aan de betrokken partijen om, onder regie van het in te richten (sectorale) borgingsoverleg, de uitvoering te intensiveren en bij te sturen.

Wanneer de indicatieve opgave niet binnen bereik is, kan het nodig zijn om tussentijds aanvullende maatregelen te treffen. Het gaat dan om nieuwe maatregelen, waarvoor extra middelen of extra inzet van partijen nodig is en waarover binnen kader van het Klimaatakkoord nog geen afspraken zijn gemaakt. Onder regie van het in te richten borgingsoverleg kunnen betrokken partijen weliswaar voorstellen doen voor aanvullende maatregelen, maar deze gremia zijn gezien hun samenstelling niet in staat om besluiten te nemen.

Herijking van de indicatieve opgaven vindt een keer per vijf jaar plaats, waarbij rekening gehouden zal worden met alle veranderde externe factoren. Deze herijking betekent dat in dialoog tussen partijen dat nieuwe maatregelpakketten worden ontwikkeld om de nieuwe indicatieve opgaven binnen bereik te brengen.

Adequate kennisinfrastructuur als randvoorwaarde voor een adaptieve aanpak

Voor het succes van het klimaatakkoord en daarmee het welslagen van de energietransitie is een goede, consistente informatievoorziening van belang: voor politieke besluitvorming, innovatie in techniek en beleid en draagvlak bij burgers en bedrijven. Binnen de uitvoering van het Klimaatakkoord zal kennisontwikkeling en -ontsluiting goed verankerd moeten zijn.

Partijen aan de tafels zijn het erover eens dat de kennisinfrastructuur die hierin moet voorzien kan worden verbeterd. Het Rijk neemt hiertoe, in samenwerking met maatschappelijke stakeholders en kennisorganisaties, het initiatief.

In dit akkoord zijn afspraken gemaakt over de (kennis)ondersteuning van het Expertise Centrum Warmte en een expertisecentrum hernieuwbare opwek voor decentrale overheden, die inbreng kan leveren voor de Leidraad en informatieproducten voor de Regionale Energiestrategieën. Hiermee wordt de basis gelegd voor een brede informatievoorziening die de komende jaren verder kan worden uitgebouwd. In 2019 wordt gestart met een traject waarin nationale databeheerders hun data met betrekking tot de energietransitie zullen afstemmen, deze data op een gebruiksvriendelijke wijze zullen ontsluiten, en gezamenlijk gaan werken aan tekortkomingen in de datavoorziening.

C Afspraken in sectoren

C1 Gebouwde omgeving

C Afspraken in sectoren

C1 Gebouwde omgeving

C1.1 Visie 2050

We staan aan de vooravond van een grote verbouwing. Een transformatie van onze ruim 7 miljoen huizen en 1 miljoen gebouwen, veelal matig geïsoleerd en vrijwel allemaal verwarmd door aardgas, tot goed geïsoleerde woningen en gebouwen, die we met duurzame warmte verwarmen en waarin we schone elektriciteit gebruiken of zelfs zelf opwekken.

Klimaatverandering is een belangrijke reden voor deze verbouwing. Maar er is meer. We willen immers zo snel mogelijk kunnen stoppen met de aardgaswinning in Groningen. En we hebben allemaal wel behoefte aan een minder hoge energierekening en een comfortabeler woning.

Die verbouwing is een enorme opgave. Maar we hebben tot 2050. Dit kunnen we uitvoeren, als we het gestructureerd aanpakken en alle randvoorwaarden verbeteren. Als we de verduurzamingsopgave breder zien dan alleen een energieopgave en ook circulariteit een voorwaarde laten zijn. Maar vooral als we ons realiseren dat de grootste uitdaging van deze verbouwing geen technische, financiële of bestuurlijke opgave is, maar een sociale opgave. Dit gaat over mensen.

De grote verbouwing slaat neer in wijken. Warmtenetten of verbouwingen worden op wijkniveau georganiseerd. Alle praktijkvoorbeelden tot nu toe tonen aan dat dat succesvoller verloopt, naarmate buren daarin meer met elkaar en met de (lokale) overheid optrekken. Gezamenlijk de juiste afwegingen maken, gezamenlijk de mogelijke ingrepen in de wijk en in de huizen organiseren - voor het gemak en de kosten - en misschien zelfs gezamenlijk de nieuwe (aard)warmtebron of zonnepanelencentrale bezitten. De duurzame verbouwing is ingrijpend maar biedt ook nieuwe kansen.

Deze verbouwing slaagt dus alleen als iedereen mee kan doen. Daarvoor moet ze ook voor iedereen betaalbaar zijn. Woonlastenneutraliteit is het uitgangspunt. Dat kan, als we de kosten door opschaling via aanbod- en vraagbundeling, digitalisering en innovatie laten dalen en met betere financiering ervoor zorgen dat voor het overgrote deel van de bewoners de maandlasten van de lening die je aangaat voor de verbouwing niet hoger zijn dan het voordeel dat je op de energierekening boekt. Waar dat niet lukt, zullen we met gerichte ondersteuning moeten komen. Dit is geen project van enkelen, maar van ons allemaal.

C1.2 Opgave en ambitie 2030

Om de klimaatdoelen voor 2030 te halen, moeten we gestaag het tempo van de verduurzaming opvoeren tot meer dan 50.000 bestaande woningen per jaar in 2021. En vóór 2030 moeten we al in een ritme van 200.000 per jaar zitten. Het doel is om in 2030 in de gebouwde omgeving 3,4 Mton minder CO_2 uit te stoten dan in het referentiescenario.

We kiezen daarvoor een gestructureerde aanpak. Door wijk voor wijk aan de slag te gaan. Gemeenten spelen daarbij een cruciale rol. Samen met bewoners en gebouweigenaren zal in een zorgvuldig proces een afweging moeten worden gemaakt wat per wijk de beste oplossing is, als huizen niet langer met de traditionele cv-ketel worden verwarmd. Per wijk kan de oplossing verschillen. Dichte bebouwing, veel hoogbouw, woningen van voor 1995? Dan is vaak een warmtenet de oplossing. Nieuwe huizen in een ruim opgezette wijk? Dan kan all electric beter voldoen. En voor veel wijken geldt dat het aardgasnet tot na 2030 gewoon nog

blijft liggen en mogelijk benut kan worden voor groen gas of waterstof. Isoleren en met een hybride ketel (veel) minder (duurzaam) gas verstoken, is dan een mogelijke verstandige (tussen)oplossing. Maar de staat van de woningen is niet de enige factor; de wensen van bewoners en andere uitdagingen in de wijk dan de energievoorziening, bepalen net zo goed het tempo en de uitkomst.

Omdat we graag snel meters willen maken, kiezen we voor een voortvarende start. Op veel plekken kunnen woningbouwcorporaties de komende jaren al tienduizenden woningen verduurzamen en aansluiten op een andere warmtevoorziening dan aardgas, onder de voorwaarde dat de maandlasten van huur en energierekening samen niet stijgen, ook niet voor de first movers. Zo krijgen huurders een betere woning tegen gelijke of lagere maandlasten. Ook in de nieuwbouw is een versneld afscheid van aardgas mogelijk.

Om dit allemaal mogelijk te maken, zijn vele afspraken nodig. Over de manier waarop gemeenten samen met bewoners en gebouweigenaren besluiten over de toekomst van de wijk. Over hoe flinke kostenreducties bij de aanleg van warmtenetten, het aanbrengen van isolatie of de installatie van warmtepompen bereikt kunnen worden. Over een aanpassing van de energiebelasting, waarbij we datgene wat we méér nodig gaan hebben - elektriciteit - lager belasten en datgene wat we minder willen gebruiken - aardgas - hoger. Over meer duurzame warmte uit de bodem, of uit het vele oppervlaktewater in Nederland. Over een aanbod dat iedere huizenkoper krijgt om zijn huis, als er toch verbouwd wordt, te isoleren met aantrekkelijke leningsvoorwaarden.

Deze en meer afspraken zijn in dit Klimaatakkoord vastgelegd. Ze vormen een integraal geheel waarmee de opgave voor 2030 kan worden gerealiseerd en de visie voor 2050 kan worden waargemaakt.

C1.3 Aanpak gebouwde omgeving

Om de doelstelling van 3,4 Mton CO_2-reductie in 2030 in de gebouwde omgeving te halen, moeten er ongeveer 1,5 miljoen bestaande woningen verduurzaamd worden en moet de CO_2-uitstoot in de bestaande utiliteitsbouw in 2030 met 1 Mton extra worden teruggebracht.

Om de opgave behapbaar te maken, stelt de sectortafel een gefaseerde en programmatische aanpak voor, waarbij enerzijds gewerkt wordt aan een voortvarende start en anderzijds aan de voorwaarden voor latere opschaling en uitrol. Belangrijk is dat aanbiedende partijen snel, via o.a. de startmotor-projecten, leren omgaan met het efficiënt(er) verduurzamen van grote aantallen woningen. De lessen uit deze eerste grotere gebundelde vraag bieden kansen voor technische en organisatorische innovaties. Hierdoor kunnen aanbieders een efficiënter en goedkoper aanbod ontwikkelen. Opdrachtgevers doen hiermee ervaring op met het tenderen van grotere aantallen renovaties. Dit zijn noodzakelijke condities voor daadwerkelijke opschaling. Er zal breed ervaring opgedaan moeten worden met wat kosteneffectief is en in verschillende situaties praktisch haalbaar, voordat aanpakken opgeschaald en grootschalig uitgerold kunnen worden. Dat geeft ook de tijd om de voorwaarden voor latere opschaling en uitrol zorgvuldig uit te werken.

Voor woningen kiezen we voor een aanpak van verleiding en regie via de wijkgerichte aanpak en de startmotor. Ook op individueel niveau kunnen gebouweigenaren worden verleid om te verduurzamen. Die aanpak slaagt als de verduurzaming via de (gedaalde) energierekening kan worden terugverdiend. Om deze investeringen via energiebesparing en lagere energielasten te kunnen financieren en betaalbaar te maken, is nog veel innovatie en kostenreductie nodig. Daarom starten we met Proeftuinen Aardgasvrije Wijken en met een innovatieprogramma om systematisch te kunnen leren en experimenteren, zodat na deze kabinetsperiode een kosteneffectieve opschaling en uitrol kan gaan plaatsvinden. Zonder dat

perspectief kan een gemeente geen warmtenetten (laten) aanleggen of verhuurders en woningeigenaren in een wijk aanzetten tot investeren in verduurzaming. Het streven is immers woonlastenneutraliteit voor huiseigenaren. Ook corporaties kunnen zonder dat perspectief geen woonlastenneutrale verduurzaming voor huurders realiseren.

Dat perspectief bieden we door de voorwaarden voor opschaling, innovatie, grotere efficiëntie en kostenreductie te scheppen, financiering beschikbaar te maken en voorstellen te doen om via beprijzing en subsidiëren de resterende onrendabele top van gebouwgebonden maatregelen, infrastructuur en duurzame bronnen weg te nemen. Het gaat dan om een schuif in de energiebelasting waardoor investeringen in verduurzaming worden gestimuleerd en om aantrekkelijke financieringsvormen waardoor de investeringen ook kunnen worden betaald. Verdere stimulans en handelingsperspectief worden geboden door via normering kenbaar te maken naar welke (eind)situatie gebouwen gebracht moeten worden om in de toekomst zonder aardgas verwarmd te kunnen worden.

Wanneer aan die voorwaarden wordt voldaan, kan met een geregisseerde aanpak middels startmotor, de wijkgerichte aanpak en ook door generieke stimulering van woningeigenaren op alle mogelijke manieren (zoals bij het aankoopmoment van de woning) het benodigd aantal woningen van 1,5 miljoen tot 2030 worden behaald. Een forse opschaling die in zichzelf ook weer nodig is als voorwaarde voor kostenreductie.

Dit alles bijeen is een uiterst ingrijpende, complexe en omvangrijke opgave die achter elke voordeur komt en waarvoor de betrokkenheid, investeringsbereidheid en draagvlak van burgers bedrijven en instellingen onmisbaar is. Financierbaarheid en haalbaarheid van maatregelen alsmede leveringszekerheid zijn daarbij cruciale randvoorwaarden.

Voor utiliteitsbouw wordt gekozen voor een zorgvuldig vormgegeven normering richting 2030 en 2050 die leidt tot een extra CO_2-reductie van 1 Mton in 2030.

Tot slot moet er voldoende duurzame warmte beschikbaar worden gemaakt om te voldoen aan de doelstelling van 3,4 Mton CO_2-reductie in de gebouwde omgeving.

De Sectortafel Gebouwde Omgeving presenteert daartoe een samenhangend pakket van afspraken.

C1.4 Opschaling en kostenreductie mogelijk maken: arrangementen en standaarden

Voor het bereiken van de benodigde kostenreductie is een flinke opschaling van de verduurzaming nodig. Ter bevordering van die opschaling maken partijen afspraken over de ontwikkeling van *arrangementen* en *standaarden*.

De *arrangementen* dienen ter ondersteuning van verregaande industrialisatie en innovatie in de aanbodketen alsmede van bundeling aan de vraagzijde. Die bundeling stimuleert, gecombineerd met digitalisering en innovatieve aanbestedingsvormen (o.a. de renovatieversneller in de startmotor) de ontwikkeling van innovatieve oplossingen (zie ook innovatieprogramma) en leidt tot noodzakelijke volumegroei waardoor product- en procesefficiëntie en reductie van systeemkosten ontstaan.

Een *standaard* (in kWh/m^2/jaar) voor de jaarlijkse netto warmtevraag van woningen draagt bij aan het doel van een CO_2-arme gebouwde omgeving in 2050.

De *standaard* wordt gebaseerd op de bouwkundige/technische mogelijkheden in combinatie met de financiële haalbaarheid. Bijvoorbeeld: woningen zonder spouwmuur vergaand isoleren

vraagt hogere investeringen. De standaard zal daarom voor vooroorlogse woningen minder strikt zijn dan voor woningen uit de jaren ’90 van de vorige eeuw. Woningen die verregaand kunnen worden geïsoleerd tegen acceptabele kosten, kunnen volstaan met een lage(re) temperatuur warmtebron. Voor andere woningen is een midden of hoge temperatuur warmtebron nodig. De standaard kan daarom gelden als één van de inputs voor de leidraad en daarmee voor het kiezen van de voor die wijk meest geschikte warmtebron.

De *standaard* kan gebruikt worden bij de financiering en subsidiëring van verduurzamingsmaatregelen. Een verbouwing tot aan de standaard kan de grondslag zijn voor aanspraak op subsidie. De differentiatie (korting) van de overdrachtsbelasting zal worden verkend. Hierbij wordt expliciet gekeken naar de effectiviteit, uitvoerbaarheid en effecten van een dergelijke maatregel op de toegankelijkheid van de woningmarkt. Het geeft banken en toezichthouders een standaard voor een woonlastenbenadering bij de financiering van een verbouwing.

Een *standaard* kan bovendien handelingsperspectief geven aan woningeigenaren die nu al maatregelen willen nemen, vooruitlopend op het alternatief voor aardgas dat wordt gekozen in de wijkgerichte aanpak. Een ‘op weg naar aardgasvrij’-standaard voor woningen voorkomt dat gebouweigenaren en bewoners spijtmaatregelen treffen, zoals isolatie die later onvoldoende blijkt te zijn.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

Arrangementen

a. Marktpartijen zetten zich, in afstemming met (woon) consumentenorganisaties, in om voor de meest kenmerkende woning- en gebouwtypen zoveel mogelijk arrangementen (gestandaardiseerde of industrieel vervaardigbare pakketten voor energiebesparing (isolatie) en duurzame energie- en warmteoplossingen) te ontwikkelen. Met deze arrangementen en opschaling, programmatische aansturing en innovatie kan een efficiencyverbetering worden bereikt, die in 2030 leidt tot een reductie van de beoogde 20% tot mogelijk 40% van de systeemkosten afhankelijk van het soort pakket.
b. De verschillende arrangementen worden gekoppeld aan de startmotor, proeftuinen en wijkgerichte aanpak. Ook worden nieuwe initiatieven (zoals de renovatieversneller) ontwikkeld die leiden tot een structurele opschaling.
c. Organisaties in de sector en betrokken overheden, tezamen met belangenorganisaties vanuit de consumenten en eigenaren, gaan samenwerken om de afspraken verder uit te werken en de uitvoering daarvan te monitoren en de onderlinge afspraken te borgen en waar mogelijk te verbeteren. Dit zal ook worden besproken in het sectorale Borgingsoverleg.
d. Voor 1 juli 2019 zal door de Rijksoverheid, in samenwerking met Aedes en marktpartijen een monitoring protocol worden ontwikkeld om in het sectorale Borgingsoverleg de ontwikkeling te volgen in de richting van het gewenste doel. Daarbij zal informatie uit de wijkgerichte aanpak, de renovatieversneller en de startmotor inzicht moeten bieden in behaalde efficiëntieverbetering en algemene trends in de kostprijsontwikkeling.
e. Om bewoners en gebouweigenaren te ontzorgen bij het advies, uitvoering en financiering van de verduurzaming van hun woning/gebouw wordt per 1 januari 2020 een digitaal platform gelanceerd zodat vraag en aanbod ten aanzien van verduurzaming van woningen beter bij elkaar komen. Bestaande initiatieven worden daarbij zoveel mogelijk gestroomlijnd zodat de informatie eenduidig is. Naast proposities voor individuele woningverbeteringen, kan het platform ook een rol krijgen bij het zodanig bundelen van vraag die de markt in de gelegenheid stellen een aantrekkelijk aanbod te formuleren. Voor aanbieders zullen kwalitatieve eisen worden geformuleerd. Het digitale platform levert hiermee een bijdrage aan het bij elkaar brengen van vraag en aanbod binnen de

wijkgerichte aanpak. Belangrijk is dat in 2019 hier snel duidelijkheid over komt. Het bij elkaar brengen van vraag en aanbod is een harde voorwaarde voor opschaling.

f. Kennisinstituten en het bedrijfsleven intensiveren hun samenwerking op het gebied van innovatie aan de hand van de Integrale Kennis en Innovatieagenda (IKIA) van het Klimaatakkoord gericht op de gebouwde omgeving. De Rijksoverheid draagt jaarlijks bij aan de financiering van de IKIA voor de gebouwde omgeving met voldoende middelen, minimaal rond het niveau van 2019. TKI Urban Energy en het Bouw en Techniek Innovatie Centrum (BTIC) hebben een belangrijke rol bij de uitvoering van het innovatieprogramma. Brancheorganisaties zoals NVDE, Energie Nederland, Bouwend Nederland, Techniek Nederland en onderwijsorganisaties zoals de hogescholen zorgen voor verdere verspreiding van de ontwikkelde kennis.
g. Partijen zullen de aansluiting van onderwijs op de behoefte uit de sector aanzienlijk versterken door het onderwijs in te bedden c.q. te betrekken bij de wijkgerichte aanpak. Daar is de nationale 'Intentieverklaring arbeidsmarkt en scholing in de wijkgerichte aanpak' op gericht, net als het zogeheten convenant MBO-aanbod klimaattechniek (een specifieke uitwerking van de Intentieverklaring voor het MBO-onderwijs) alsmede de Green Deal Ontwikkeling Decentrale Duurzame Warmte- en Koudetechnieken. Partijen zetten zich onverminderd in, mede via sectorale opleidingsfondsen, voor het verder opbouwen van de uitvoeringscapaciteit. De afspraken van de nationale 'Intentieverklaring arbeidsmarkt en scholing binnen de wijkgerichte aanpak' worden onder andere geïmplementeerd middels regionale PPS-en.

Standaard[2]

a. Van dominante, dan wel kenmerkende typen woningen in Nederland kan worden bepaald wat, op basis van kosten-baten en gewenste reductie van de warmtevraag, een ‘verstandige’ verduurzaming is. Een zogenaamde ‘spijtvrije’ verbouwing waarmee de gebouweigenaar ervan verzekerd is dat niet meermaals binnen de technische levensduur een ingrijpende aanpassing aan dezelfde bouwdelen noodzakelijk is, vooruitlopend op het alternatief voor aardgas dat wordt gekozen in de wijkgerichte aanpak. Het is dus nuttig als de overheid in overleg met partijen betrokken bij dit akkoord in ieder geval voor de dominante woningcategorieën en bouwtypologieën zo’n standaard bepaalt. Die standaard wordt geformuleerd op het niveau van de gehele woning (netto warmtevraag in kWh/m^2/jaar, aansluitend op de NTA8800-bepalingsmethodiek). Bij bepaling van de standaard wordt verkend wat de gevoeligheid is van de standaard voor de (latere) definitieve keuze van het warmte-alternatief. Dit aspect wordt meegenomen bij de evaluatie.
b. In het eerste kwartaal van 2019 gaan VNG, Rijk en NVDE onderzoeken hoe de standaard en de wijkgerichte aanpak goed op elkaar aansluiten.
c. Niet iedereen verbouwt de hele woning bij verduurzaming. Voor verbouwingen, waarbij maar één of enkele bouwdelen worden aangepakt (zoals dak, gevel, vloer), worden er streefwaarden gegeven voor isolatie (in Rc, dan wel U waarden) en benodigde ventilatie(voud). De standaard voor de gehele woning is leidend, de streefwaarden voor bouwdelen dragen hieraan bij. De standaard en de streefwaarden worden uiterlijk 1 juli 2019 vastgesteld. De standaard kan gelden als één van de inputs voor de leidraad en daarmee voor het kiezen van de voor die wijk meest geschikte warmtebron. De ‘spijtvrije’ standaard is daarbij een middel om het beoogde doel van een CO_2-arme gebouwde omgeving te bereiken.
d. De beoogde standaard voor de bestaande bouw wordt voor eigenaar-bewoners vooralsnog niet verplichtend voorgeschreven, maar geeft duiding over de gewenste energieprestaties van bestaande woningen vooruitlopend op de wijkgerichte aanpak. In 2025 wordt de standaard geëvalueerd op basis van nader vast te stellen criteria, in samenhang met andere instrumenten en de wijkgerichte aanpak. Daarna kan de standaard zo nodig

[2] Zie ook de notitie ‘Verduurzaming bestaande woningen‘.

worden aangescherpt, beter worden ondersteund of hij kan een meer verplichtend karakter krijgen. Dit zal worden besproken in het sectorale Borgingsoverleg.

e. Anders dan eigenaar-bewoners hebben huurders niet de vrijheid om zelf te bepalen hoe de woningen worden aangepast om te voldoen aan de minimumeisen die er vanuit de alternatieve warmtebron aan de woning worden gesteld. Om de verhuurders een handelingsperspectief te geven en huurders te beschermen tegen hoge energielasten wordt de standaard in 2050 daarom verplicht voor woningen bestemd voor verhuur. De verplichting voor verhuurders leidt er niet toe dat zij onevenredig delen in collectieve kosten (vollooprisico).
f. Verhuurders zijn verantwoordelijk voor het aanpassen van een woning, zodat deze voldoet aan de standaard op het moment dat via de wijkgerichte aanpak de woningen op de nieuwe infrastructuur worden aangesloten. Huurders zullen hun medewerking verlenen aan de benodigde aanpassingen, om te voorkomen dat zij of opvolgende huurders in de kou komen te staan of hele hoge energielasten krijgen.
g. Renovaties van woningen zijn ingrijpende momenten. De positie van huurders is gewaarborgd doordat zij over de redelijkheid van een voorstel een uitspraak kunnen doen. Verhuurders moeten in staat zijn om aanpassingen door te kunnen voeren. Daarom wordt bezien hoe moet worden omgegaan met dit instemmingsvereiste indien het aanpassingen aan woningen betreft die nodig zijn voor de wijkgerichte aanpak en de voorgestelde huurverhoging gecompenseerd wordt door de verlaging van de energielasten. Rijk, huurders en verhuurders gaan hierover in het voorjaar van 2019 nader in gesprek.
h. De Rijksoverheid en Aedes maken afspraken zoals genoemd in de annex.
i. In 2019 gaan de Rijksoverheid en de grotere verhuurders met elkaar in gesprek over het maken van tussendoelen voor grotere verhuurders, niet zijnde corporaties, in 2030, en zullen de resultaten afstemmen met de Woonbond.
j. De Rijksoverheid zal de standaard (en streefwaardes) integreren in bestaande methodieken, namelijk in:
    - Het Bouwbesluit / Besluit bouwwerken leefomgeving;
    - Het Energielabel. De standaard wordt uitgedrukt in kWh/m^2/jaar en toegevoegd aan het vernieuwde energielabel, dat gebaseerd wordt op de nieuwe bepalingsmethode NTA8800;
    - Huurprijsregelgeving, waaronder het woningwaarderingsstelsel. De regelgeving zal zodanig worden aangepast dat deze de juiste prikkels geeft om woningen te renoveren naar de standaard. Daarnaast zal de regelgeving uitgaan van een gestandaardiseerde woonlastenbenadering, waardoor verhuurders direct na aanpassing een huurverhoging kunnen doorvoeren (of extra servicekosten in rekening kunnen brengen) die gelijk is aan de verlaging van de energielasten van de huurder;
    - Zorgvuldig uitbreiden van het bestaande initiatiefrecht voor huurders gericht op energetische verbeteringen, zoals in situaties waarin verhuurders niet kunnen of willen verduurzamen.
k. Bestaande en toekomstige subsidieregelingen gericht op woningen, zoals de ISDE-regeling, zullen, rekening houdend met de uitvoerbaarheid, zoveel mogelijk worden afgestemd op maatregelen die nodig zijn om aan de standaard te voldoen.
l. De Rijksoverheid, energieloketten, consumentenorganisaties, financiële instellingen, adviseurs, makelaars, en aanbieders zullen, gebruikmakend van zoveel mogelijk bestaande informatiekanalen, woningeigenaren en huurders breed informeren over de *standaard*, de *streefwaarden* en de benodigde maatregelen die nodig zijn om aan de standaard te voldoen. Daarbij wordt extra aandacht gegeven aan het handelingsperspectief voor eigenaren en bewoners en de kwaliteitsaspecten van het aanbod. Om woningeigenaren optimaal te informeren en te ontzorgen bij de verduurzaming van de eigen woning wordt per 1 januari 2020 op energiebesparendoejenu.nl voor alle bewoners en investeringsprofielen gevalideerde informatie verschaft over verduurzamingsmaatregelen en de bijbehorende indicatieve energiebesparing. Dit wordt gekoppeld aan financierings- en subsidiemogelijkheden. Op energiebesparendoejenu.nl worden ook professionele partijen in staat gesteld (in hoge

mate *gestandaardiseerde*) verduurzamingspakketten gevalideerde besparingsinformatie en indicatieve investeringsbedragen aan te bieden.

m. De ontwikkeling van verwarmingsapparaten die niet of veel minder gas verbruiken (bijvoorbeeld (hybride) warmtepompen) is in volle gang. Partijen werken samen in een daarvoor opgezet innovatieprogramma om deze alternatieven efficiënter, competitiever en comfortabeler (qua geluid en omvang) te maken. Daardoor zullen steeds meer consumenten hierop overgaan bij vervangen van hun cv-ketel. Ter versnelling van deze ontwikkeling kunnen na 2025 verdere prestatie-eisen aan technische verwarmingsinstallaties worden overwogen, passend binnen EU-regelgeving. Dit zal worden besproken in het sectorale Borgingsoverleg.

C1.5 Financiering van de verduurzaming van woningen en gebouwen[3]

Om het perspectief te bieden dat de financiering van verduurzamingsmaatregelen zich via de besparing op de energierekening kan terugbetalen, dient er in ieder geval een breed palet aan aantrekkelijke, toegankelijke én verantwoorde financieringsmogelijkheden beschikbaar te zijn voor alle doelgroepen. Daarnaast kan verbeterde en geïntensiveerde communicatie over de mogelijkheden van aantrekkelijke financiering van verduurzamingsinvesteringen, met name bij aankoop van een woning, meer woningeigenaren aanzetten tot verduurzaming.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:
De Rijksoverheid stelt een bepaling op voor het Burgerlijk Wetboek zodat overdraagbaarheid van financiering mogelijk wordt via gebouwgebonden financiering (GGF). Deze vormgeving (BW) moet het mogelijk maken om financierings- en ontzorgingsproducten via verschillende aanbieders beschikbaar te stellen aan de klant. Intentie is dat de aanpassing gereed is voor 2022.

a. De financiële sector ontwikkelt parallel aan het wetstraject, voor 2022, een voorstel hoe GGF-producten kunnen worden aangeboden die ook zonder fiscale facilitering voldoende aantrekkelijk zijn voor woningeigenaren.
b. Partijen verkennen voor 1 juli 2019 of en onder welke voorwaarden en met in achtneming van zorgplichtaspecten ook vrijwillig erfpacht ingezet kan worden als extra variant van GGF.
c. Partijen bezien voor 1 juli 2019 of en in hoeverre de krediettoets, bij het afsluiten van een aanvullende hypotheek voor verduurzaming, kan worden vereenvoudigd ten behoeve van laagdrempeligheid, zonder dat dit tot overkreditering leidt.
d. Partijen verkennen in 2019 de ontwikkeling van een methodiek van woonlastenneutraliteit die leidend kan zijn bij het verstrekken van krediet ten behoeve van verduurzaming.
e. NIA/ Invest NL in oprichting, SVn, VvE Belang, NEF en Rijk verkennen verder wat, in aanvulling op uitbreiding van het Nationaal Energiebesparingsfonds (NEF) en het beschikbaar komen van 30 jaar financiering, nodig is om marktpartijen in de toekomst aantrekkelijke leningen te laten aanbieden voor energiebesparing door Verenigingen van Eigenaren (VvE's). Het NEF is onder bepaalde condities bereid om te bezien of VvE's met 6-10 appartementen ook voor NEF-financiering in aanmerking komen. Als dit niet mogelijk blijkt, zet SVn pilots op. Voor VvE's kleiner dan 6 wordt onderzocht hoe zij een passend financieringsaanbod kunnen krijgen.
f. Ontzorgingsconcepten voor (particuliere) gebouweigenaren zullen op basis van de ervaringen en experimenten met lokale en regionale initiatieven, gecombineerd met verschillende vormen van (gebouwgebonden) financiering, verder worden uitgewerkt. Daarbij zal ook worden bezien welke vormen van samenwerking tussen overheden,

[3] Zie ook de notitie 'Financiering particuliere woningeigenaren'.

netbeheerders, investeerders/financiers en energiebedrijven mogelijk zijn en vervolgens op welke wijze aanbestedingen kunnen worden vormgegeven om te komen tot een bundeling van vraag en aanbod, zodat expertise van marktpartijen (bouwbedrijven, installatiebedrijven, energiebedrijven) ingezet kan worden t.b.v. een voor (particuliere) gebouweigenaren vertrouwenwekkend ontzorgingsaanbod en kostenreductie.

g. De Rijksoverheid verkent voor 1 juli 2019 samen met SVn, NHG en andere partijen welke woningeigenaren geen toegang hebben tot bestaande en nog te ontwikkelen financieringsvormen en of en op welke wijze deze woningeigenaren hierin kunnen worden ondersteund.
h. De partijen in de keten stimuleren kopers en woningeigenaren in een zo vroeg mogelijk stadium om tot verduurzaming over te gaan. Partijen streven ernaar dat woningtaxaties standaard worden voorzien van een beschrijving van de mogelijk te nemen energiebesparende maatregelen, bijbehorende investeringen, de meerwaarde van een onderpand na realisatie en een indicatie van de energielastenbesparing, daardoor gebruik makend van de te ontwikkelen *standaarden*. NHG zal hiervoor de samenwerking zoeken met de brancheorganisaties van makelaars en taxateurs, het NRVT en geldverstrekkers, en afstemmen met andere betrokkenen. Hierbij in acht nemend dat het niet tot onacceptabele prijsstijgingen voor taxaties leidt. Hypotheekadviseurs wijzen in hypotheekadviezen op de mogelijkheden voor financiering van verduurzamingsmaatregelen.

C1.6 Wegnemen onrendabele top: beprijzen en subsidiëren woningbouw

Kostenreductie en aantrekkelijke financiering overbruggen een deel van de nu nog hoge onrendabele top van verduurzaming. Een verstandig uitgevoerde wijkgerichte aanpak en startmotor zorgen ervoor dat tot 2030 de woningen met de aantrekkelijke onrendabele top relatief sneller aan de beurt komen. Maar ook dan resteert tot 2030 nog een onrendabele top. Veel gebouweigenaren zullen dus zonder aanvullende maatregelen geconfronteerd worden met een situatie waarin de financieringslasten van de verbouwing (fors) hoger zijn dan de besparing op de energierekening. Verleiding van woningeigenaren, of een geregisseerde aanpak vanuit corporaties of gemeenten, zal dan niet van de grond komen.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:
De volgende mix aan beprijzings- en subsidie instrumenten wordt ingezet:

- 100 miljoen euro/jaar ISDE subsidie;
- 100 miljoen euro/jaar korting Verhuurderheffing voor corporaties;
- 50 miljoen euro /jaar t/m 2022 Energie Investeringsaftrek voor verhuurders;
- 100 miljoen euro/jaar t/m 2021 en 70 miljoen euro/jaar vanaf 2022 voor de wijkgerichte aanpak en de renovatieversneller uit de klimaatenvelop.
- Eén van de volgende varianten van een lastenneutrale schuif in de energiebelasting:
  A. Een verhoging van de energiebelasting van jaarlijks +1 cent op gas vanaf 2020 t/m 2029 i.c.m. de eerste vier jaar een verhoging belastingvermindering oplopend tot 65 euro, en daarna zes jaar verlaging elektriciteitstarief met -0,5 cent. Aangevuld met een extra ISDE budget van 50 miljoen euro/jaar t/m 2022.
  B. Een verhoging van de energiebelasting op gas in 2020 met +4 cent en verhoging belastingvermindering met 65 euro met in de zes jaar daarna een verhoging van de energiebelasting op gas van jaarlijks +1 cent en een verlaging van de energiebelasting op elektriciteit van jaarlijks -0,5 cent tot 2030.

Het PBL en CPB worden gevraagd beide varianten door te rekenen.

Doorrekening door PBL en CPB moet uitwijzen of deze inzet voldoende is om de benodigde verduurzaming van 1,5 miljoen bestaande woningen te realiseren in een verwachte verhouding van ongeveer 50% warmtenetten, 25% hybride warmtepompen, 25% all electric warmtepompen. Mocht blijken dat er aanvullend instrumentarium nodig is om de doelstelling van 3,4 Mton CO_2-reductie te halen, dan zullen partijen in het voorjaar bezien welk aanvullend instrumentarium daarvoor kan worden ingezet.

C1.7 Een wijkgerichte aanpak[4]

Het wegnemen van de onrendabele top van verduurzaming is op zichzelf onvoldoende om het gewenste tempo van verduurzaming te bereiken. Gebouweigenaren hebben vaak nog aanvullende incentives nodig om tot verduurzaming over te gaan. Er is dus ook een planmatige aanpak nodig. Die loopt via de wijkgerichte aanpak.

Samen met bewoners en gebouweigenaren zal in een zorgvuldig proces een afweging moeten worden gemaakt wat per wijk de beste oplossing is, als huizen niet langer met de traditionele cv-ketel worden verwarmd. Per wijk kan de oplossing verschillen. Om tot een wijkgerichte aanpak te komen zijn afspraken nodig over een *leidraad, het Expertise Centrum Warmte, samenhang met de RES, participatie, besluitvorming, uitvoering, een kennis- en leerprogramma, de wetgevingsagenda voor de wijkgerichte aanpak en voldoende financiering.* Die staan in deze paragraaf toegelicht.

Leidraad en Expertise Centrum Warmte ter ondersteuning[5]

Om tot een zorgvuldig afwegingsproces te komen voor zowel de transitievisie warmte als voor het uitvoeringsplan op wijkniveau, worden gemeenten en stakeholders ondersteund vanuit een leidraad. Hierin wordt objectieve informatie beschikbaar gesteld op basis van transparante, gevalideerde feitelijke data. Deze data worden digitaal en op uniforme en gestandaardiseerde wijze ontsloten en gedeeld. Hiermee krijgen alle stakeholders een eenduidige, openbare referentie die ondersteuning biedt voor de maatschappelijke en politieke discussie waarin de gemeenteraad een afgewogen besluit neemt. De leidraad bevat zelf geen afweging.

De leidraad is een instrument bestaande uit twee componenten: De eerste component van de leidraad, de technisch-economische analyse op basis van een open source model, geeft tot op wijkniveau de gevolgen van de verschillende (warmte)opties weer voor zowel de maatschappelijke kosten als de kosten voor verschillende eindgebruikers in de wijk. De tweede component bestaat uit een handreiking met richtlijnen (m.b.t. de data, aannames en rekenregels) waarmee gemeenten het open source model kunnen verrijken met eigen, lokale data waaronder met betrekking tot planning(en) ten behoeve van de besluitvorming (transitievisie warmte en uitvoeringsplannen op wijkniveau).

Bij elke gebiedsontwikkeling kijkt de gemeente immers breder om te bezien welke opgaven er liggen en hoe deze mee te koppelen. Wanneer de straat open moet voor de aanleg van een warmtenet neemt de gemeente vanzelfsprekend eventueel onderhoud aan riolering mee. De Rijksoverheid biedt gemeenten en koepels hierbij ondersteuning aan om te komen tot concrete voorbeelden van ruimtelijk ontwerp om inpassing van de warmtetransitie in de gebouwde omgeving mogelijk te maken, in combinatie met de andere opgaven die de komende jaren in buurten en wijken gerealiseerd moeten worden. Onder meer in de Proeftuinen Aardgasvrije Wijken.
De Regionale Energiestrategieën (RES) omvatten regionale afspraken over elektriciteit, (groen) gas en warmte. Voor elektriciteit wordt in de RES een verdeling gemaakt van het

[4] Zie ook de notitie 'Wijkgerichte aanpak'.
[5] Zie ook de notitie 'Leidraad + ECW'.

landelijk doel voor opwek van duurzame elektriciteit. Voor warmte wordt het aanbod van duurzame warmte in de regio in kaart gebracht. Hiervoor worden landelijke data over bijvoorbeeld geo- en aquathermiebronnen aangevuld met regionaal bekende restwarmtebronnen. Dit gebeurt in een vast format zodat de gegevens gebruikt kunnen worden als input voor de leidraad. De inhoud van dit format wordt uitgewerkt door de werkgroep leidraad, i.s.m. de werkgroep RES. Voor warmte wordt het aanbod van duurzame warmte in de regio in kaart gebracht. Hiervoor wordt een regionale energiepotentieanalyse gemaakt welke begin 2019 beschikbaar komt voor de regio's, zodat stilstand in de uitvoering van bestaande afspraken wordt voorkomen. Deze analyse komen tot stand in overleg met PBL en de werkgroep leidraad.

Vanuit de RES wordt de inventarisatie van warmtebronnen opgenomen in de eerste component van de leidraad. De output van de leidraad kan aanleiding zijn om op regionaal niveau tot afstemming te komen over de verwachte inzet van beschikbare duurzame warmtebronnen. In deze fase kan de RES als platform dienen om regionaal afspraken te maken over de maatschappelijk meest optimale inzet, maar de RES zal niet zelf modellen of afspraken hierover bevatten. In de gesprekken over deze inzet kunnen de uitkomsten uit de leidraad worden gebruikt.

Het – nog nader vorm te geven - Expertise Centrum Warmte (ECW) ondersteunt gemeenten zodanig dat zij in staat gesteld worden plannen te maken en voor te bereiden vanuit een geharmoniseerd startpunt. Het ECW heeft hiertoe een tweetal hoofdfuncties:

- Beheer en ondersteuning van de leidraad;
- Kenniscentrum, voornamelijk op het gebied van technische, economische en duurzaamheidsaspecten, maar ook als het gaat over nationale ontwikkelingen zoals marktordening, aquathermie en geothermie.

Om het ECW tot een gezaghebbende, onafhankelijke organisatie te maken, zijn een zorgvuldige voorbereiding en inrichting nodig. Tegelijkertijd is het zaak dat er op korte termijn sprake is van een operationeel steunpunt voor de ontwikkelingen in de warmtetransitie. Daarbij staan bij het ECW als kenniscentrum nationale ontwikkelingen centraal alsmede de technische-, economische- en duurzaamheidsaspecten die in de leidraad een rol spelen. (Het is de intentie om het ECW en het Expertise Centrum Energietransitie, welke ondersteunend is aan de RES, op termijn te integreren als daarmee synergievoordelen behaald kunnen worden.)

Het Kennis- en Leerprogramma (KLP, meer hierover later in de tekst), het ECW, netbeheerders en mogelijk andere partijen werken actief samen om te komen tot een totaalpakket aan ondersteuning voor gemeenten.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

a. De Rijksoverheid - in overleg met de voorlopige Adviesraad ECW en de voorlopige Stuurgroep ECW - vraagt aan het Planbureau voor de Leefomgeving om de leidraad (eerste component) te maken en te beheren.
b. De Adviesraad ECW adviseert in samenwerking met Rijksoverheid, VNG en IPO de Stuurgroep ECW inhoudelijk over de leidraad en de actualisaties van de leidraad.
c. Indien het ECW nog niet formeel van start is, zal advies en besluitvorming gebeuren door respectievelijk de voorlopige Adviesraad ECW en de voorlopige Stuurgroep ECW van het – nog nader vorm te geven – ECW in oprichting.
d. In de (voorlopige) Stuurgroep ECW hebben zitting: Rijksoverheid, VNG, UvW en IPO. In de (voorlopige) Adviesraad ECW hebben in ieder geval zitting: Netbeheerder Nederland, Energie Nederland, NVDE, Techniek Nederland en Aedes. In het eerste kwartaal van 2019 zal de samenstelling van de (voorlopige) Adviesraad ECW nader worden bepaald.

e. De Stuurgroep ECW stelt de leidraad vast.
f. De conceptversie van de leidraad (“Leidraad 0.8”: een werkbaar concept) zal zo spoedig mogelijk, maar uiterlijk in september 2019 worden opgeleverd.
g. In maart 2020 wordt de definitieve versie van de leidraad opgeleverd.
h. VNG en de Rijksoverheid zorgen voor een goede afstemming en samenwerking tussen het ECW en het KLP zodat gemeenten in de breedte ondersteund gaan worden.

Acceptatie als voorwaarde

De transitie van aardgas naar duurzame warmte zal worden gerealiseerd met betrokkenheid van de gebouweigenaren en huurders en andere partijen in de omgeving waar deze overstap aan de orde is. Het vroegtijdig betrekken van de omgeving in en rond de wijk zorgt ervoor dat verschillende perspectieven, kennis en creativiteit snel op tafel komen. Een goed ingericht participatieproces draagt op die manier bij aan kwalitatief betere besluitvorming en kan daarmee ook helpen om de acceptatie van de maatregelen uit de wijkgerichte aanpak te vergroten.

Om die reden is het belang van goede participatie vastgelegd in de Omgevingswet. De RES en transitievisies warmte zullen worden geborgd in met name de gemeentelijke omgevingsvisies, programma’s en omgevingsplannen. Hierop is de Omgevingswet van toepassing: een overheid geeft bij het omgevingsplan in een kennisgeving aan hoe het participatietraject eruit komt te zien. Voor omgevingsvisies, omgevingsplannen en programma’s moet gemotiveerd worden hoe burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen zijn betrokken bij de voorbereiding en wat de resultaten daarvan zijn. En als iemand zich dan niet voldoende gehoord voelt, dan is er voor iedereen de mogelijkheid om een zienswijze in te dienen. Een rechter kan uiteindelijk een besluit vernietigen als dat niet zorgvuldig is voorbereid of deugdelijk is gemotiveerd.

Participatie is maatwerk. Daarom schrijft de Omgevingswet niet voor hoe de participatie moet plaatsvinden. De wet geeft het bevoegd gezag en de initiatiefnemer de vrijheid eigen keuzes te maken voor de inrichting van het participatieproces. Belangrijk is wel dat iedereen die dit wil de kans krijgt te participeren. De locatie, het soort besluit, de omgeving en de betrokkenen zijn immers elke keer anders. Ook het moment waarop participatie start, verschilt per keer. Tegelijkertijd zijn er elementen die in elke wijk zullen terugkomen.

Communicatie is een belangrijke basis voor participatie. Zo moet het gebouweigenaren en bewoners in een desbetreffende wijk helder zijn waarom de overstap op alternatieven voor gas nodig is. Tegelijk zullen zij willen weten waarom de desbetreffende wijk op het desbetreffende moment aan de beurt is om de overstap te maken. Communicatie zal plaats vinden via twee sporen: enerzijds een landelijke kernboodschap via bestaande communicatiekanalen en -campagne(s) en anderzijds communicatie op wijkniveau. De landelijke kernboodschap voorziet in communicatiematerialen die op regionaal of lokaal niveau ingezet kunnen worden zodat er herkenbaarheid en consistentie ontstaat. Deze communicatiematerialen zijn gemakkelijk aan te passen zodat ze aansluiten op de communicatiebehoefte op lokaal niveau. De ervaringen uit het Programma Aardgasvrije Wijken worden daarbij benut. Partijen betrokken bij de uitvoering van de wijkgerichte aanpak kunnen gebruik maken van deze materialen.

Cruciaal is dat bewoners gaan meedenken en meedoen in de transitie naar aardgasvrije wijken. Er zijn goede voorbeelden van bewonersinitiatieven om tot energietransitie in een wijk te komen. De Natuur en Milieufederaties, Energie Samen, Energieloketten, HIER, Buurkracht en LSA Bewoners hebben de afgelopen jaren veel ervaring opgedaan met het meedenken en meedoen van bewoners. Gezamenlijk vormen zij de participatiecoalitie en hebben ze een plan voor een bewoners ondersteuningsstructuur gemaakt, waarmee ze decentrale overheden kunnen ondersteunen bij het participatieproces. Gemeenten behouden altijd de vrijheid om hier al dan niet gebruik van te maken.

Van belang is in ieder geval een open, lerende aanpak rond participatie bij het aardgasvrij maken van wijken. Daarbij hoort het gericht inzetten van expertise en het uitwisselen van kennis en ervaringen. Lopende trajecten als het kennis- en leerprogramma Aardgasvrije wijken worden daarvoor optimaal benut.

Partijen spreken het volgende af:
a. Aanvullend op bestaande en voorziene instrumenten voor het borgen van participatie zijn participatieprincipes ontwikkeld. Deze principes worden getoetst in de Proeftuinen Aardgasvrije Wijken.
b. Daarnaast stelt de Rijksoverheid in samenwerking met de VNG en andere betrokkenen een handreiking over participatie op, mede op basis van de ervaringen in de Proeftuinen Aardgasvrije Wijken.
c. De Rijksoverheid, IPO, VNG en Aedes gaan samen met belanghebbende partijen, zoals VEH, EnergieSamen en Woonbond, uitwerken hoe de positie van eigenaars, gebruikers en/of bewoners in het kader van de wijkgerichte aanpak wordt geborgd.
d. De participatiecoalitie werkt in overleg met decentrale overheden en de Rijksoverheid een ondersteuningsstructuur voor bewoners nader uit. De Rijksoverheid zal hiervoor een financiële bijdrage leveren. Hierover worden in het eerste kwartaal van 2019 nadere afspraken gemaakt. Individuele gemeenten of provincies kunnen naar behoefte op projectbasis van de participatiecoalitie gebruik maken door middel van een eigen bijdrage.

Transparante afweging en besluitvorming

In de transitievisie warmte legt de gemeenteraad een realistisch tijdspad vast waarop wijken van het aardgas gaan. Voor de wijken waarvan de transitie vóór 2030 gepland is, zijn ook de potentiële alternatieve energie infrastructuren (all electric, (type) warmtenet etc.) bekend. Nadat in de transitievisie warmte de mogelijke alternatieven in beeld gebracht zijn, bepaalt de gemeente het uitvoeringsplan (een planning op uitvoeringsniveau vergelijkbaar met het instrument programma in de Omgevingswet) de uitvoering op wijkniveau en besluit zij over de alternatieve energie infrastructuur van een wijk. Dit biedt het kader waarbinnen gebouweigenaren, netbeheerders, warmtebedrijven, gemeenten, aanbieders van verduurzamingspakketten en andere partijen investeringsbeslissingen nemen. Om te komen tot het uitvoeringsplan op wijkniveau heeft een gemeente ongeveer twee jaar nodig. Om tot een zorgvuldig afwegingsproces te komen voor zowel de transitievisie warmte als voor het uitvoeringsplan op wijkniveau, worden gemeenten en stakeholders ondersteund vanuit een leidraad. De leidraad biedt alle stakeholders een eenduidige referentie m.b.t. de consequenties van de verschillende alternatieven voor aardgas in een wijk. De leidraad is erop gericht om de keuze voor de maatschappelijk meest kosteneffectieve opties en de kosten voor de eindgebruiker te objectiveren. Definitieve keuzes met betrekking tot de inzet en het gebruik van warmte die voortkomen uit de uitvoeringsplannen op wijkniveau worden opgenomen in de RES 2.0.

Partijen spreken het volgende af:
a. Gemeenten maken met betrokkenheid van stakeholders uiterlijk eind 2021 een transitievisie warmte waarin ze het tijdpad vastleggen waarop wijken van het aardgas gaan. Voor wijken waarvan de transitie voor 2030 is gepland, maken zij ook de potentiële alternatieve energie infrastructuren bekend en bieden zij inzicht in de maatschappelijke kosten en baten en de integrale kosten voor eindverbruikers hiervan. Het totaal van de transitievisies warmte (voor alle gemeenten opgeteld) is gericht op het isoleren en aardgasvrij maken van 1,5 miljoen woningen en andere gebouwen in de periode 2022 t/m 2030, met een aanloopperiode van 2019-2021, met het oog op het CO_2-arm maken van de gebouwde omgeving. Gemeenten actualiseren in eerste instantie de transitievisie warmte elke 5 jaar. VNG en Rijk evalueren uiterlijk in 2022 of deze actualisatietermijn van iedere 5 jaar de juiste is.
b. De gemeente bepaalt in samenspraak met de betrokken stakeholders op welke datum daadwerkelijk de toelevering van aardgas wordt beëindigd en legt dit vast in het

uitvoeringsplan op wijkniveau. Bij het vaststellen van de termijn worden gemeenten geacht zorgvuldig rekening te houden met in ieder geval voldoende tijd benodigd voor investeringsplannen van onder andere netbeheerders en gebouweigenaren, waaronder woningcorporaties en relevante instellingen, maar uiterlijk 8 jaar voor de einddatum van het aardgas. Uiterlijk in 2022 wordt – onder andere op basis van ervaringen in het Programma Aardgasvrije Wijken – bepaald of 8 jaar inderdaad de beste termijn is.

c. De Rijksoverheid en de VNG laten in 2019 een tool ontwikkelen (naar voorbeeld van het Actieplan Geluid) waarmee gemeenten hun voortgang om te komen tot de transitievisie warmte zullen doorgeven. Deze tool zal erna worden uitgebouwd om ook de voortgang van de uitvoeringsplannen op wijkniveau te monitoren. Hier zullen de transitievisies warmte en de uitvoeringsplannen op wijkniveau openbaar worden gemaakt na raadsbesluit.
d. De Rijksoverheid en de decentrale overheden stellen uiterlijk in 2020 een procedure op over de wijze waarop (onder andere) in het sectorale Borgingsoverleg wordt bijgestuurd indien blijkt dat de transitievisies warmte gezamenlijk onvoldoende optellen tot de streefwaarde van 1,5 miljoen gebouwen. Hierin wordt niet alleen gekeken naar de monitoring en het aanspreken van gemeenten maar van alle stakeholders die moeten bijdragen aan het behalen van deze doelstelling.
e. De Rijksoverheid en de VNG onderzoeken hoe de gemeente twee keer per jaar inzicht kan krijgen in het recente, algemene energiegebruik van een gebied (op postcode 6 niveau) mede op basis van input van netbeheerders en warmtebedrijven.

Uitvoering(sagenda)

Om de partijen die betrokken zijn bij de wijkgerichte aanpak te faciliteren, worden energieloketten ingericht. Hierbij zullen onafhankelijkheid, financiering, standaardisering en uniforme werkwijzen worden vormgegeven, met ruimte voor aanpassing aan de specifieke lokale omstandigheden.

Partijen spreken het volgende af:

a. Er moet een onafhankelijk (regionaal) energieloket zijn, onder verantwoordelijkheid van de gemeente, dat de spil is tussen de verschillende stakeholders in de wijkgerichte aanpak. Het energieloket kan onder regie van de gemeente een coördinerende rol hebben rondom de communicatie over de uitvoering van gemeentelijke besluiten en acties gericht op gebouweigenaren binnen de wijkgerichte aanpak. Het loket voorziet in het bieden van onafhankelijke informatie over de uitvoering van de wijkgerichte aanpak. Uitvoering van dit loket kan uitbesteed worden. Andere functies, zoals het doen van een verduurzamingsaanbod (inclusief financiering) aan bewoners en gebouweigenaren en verwijzen naar aanbieders zullen door de Rijksoverheid, in samenwerking met diverse partijen, worden opgepakt en ondergebracht in een landelijk digitaal platform. Doel is om de verschillende functies direct naar elkaar te laten doorverwijzen zodat de gebouweigenaar één loket heeft.
b. Onder regie van VNG en de Rijksoverheid komt er in 2019 een uitwerking voor deze energieloketten inclusief voorstellen voor minimumcriteria, standaardisering en uniformering van de werkwijze van de huidige energieloketten.
c. Om te komen tot een soepele en integrale realisatie van het uitvoeringsplan worden in 2019 nadere afspraken uitgewerkt door netbeheerders, VNG en ondergenoemde partijen.
d. Daarbij wordt ook verkend of energieloketten of een digitaal platform kunnen bijdragen aan vraagbundeling van eigenaar-bewoners en wordt waar mogelijk een verbinding gelegd met de renovatieversneller. Belangrijk is dat er snel duidelijkheid over komt. Het bij elkaar brengen van vraag en aanbod is een harde voorwaarde voor opschaling.
e. Techniek Nederland, Bouwend Nederland, Onderhoud NL, Stroomversnelling, NVDE en Energie-Nederland doen medio 2019 een voorstel om aanbodbundeling te stimuleren en faciliteren en hoe hiermee te experimenteren in de Proeftuinen Aardgasvrije Wijken.

Kennis- en leerprogramma

Gemeenten krijgen de regie bij de wijkgerichte aanpak. Deze rol is nieuw voor gemeenten en dit vraagt om nieuwe kennis, expertise en competenties. Daarom is binnen het interbestuurlijke programma aardgasvrije wijken (PAW) afgesproken dat een kennis- en leerprogramma (KLP) wordt opgezet. Het programma moet meerjarig worden tot en met in ieder geval 2021. Onder trekkerschap van de VNG wordt in samenspraak met de betrokken overheden in het programma (BZK, EZK, IPO en UvW), een plan voor de invulling van het KLP ontwikkeld.

Partijen spreken het volgende af:

a. De Rijksoverheid zorgt voor een meerjarig KLP voor ondersteuning van gemeenten tot en met in ieder geval 2021. VNG en de Rijksoverheid zorgen voor een goede afstemming en samenwerking tussen het ECW en het KLP, zodat gemeenten op een eenduidige manier op inhoud en proces worden ondersteund.
b. Ook andere partijen, zoals netbeheerders, aanbieders, energiecoöperaties, woningcorporaties en maatschappelijke organisaties, geven aan binnen de wijkgerichte aanpak een nieuwe rol te gaan spelen. Zij spreken af hun kennis en leerervaringen met elkaar te delen, waar relevant in samenhang met het KLP. Waar het niet-gemeente-gerelateerde vragen (bijvoorbeeld lessen m.b.t. vraagbundeling) betreft, faciliteert de Rijksoverheid de kennisuitwisseling waar nodig.

Wetgevingsagenda wijkgerichte aanpak

Om de gemeenten in staat te stellen om deze wijkgerichte aanpak tot een succes te maken, moet een aantal randvoorwaarden ingevuld worden waaronder bevoegdheden en doorzettingsmacht die zijn verankerd in landelijke wet- en regelgeving. De Rijksoverheid zorgt voor de tijdige beschikbaarheid van een wettelijk kader dat gemeenten voldoende mogelijkheden biedt om hun regierol bij de wijkgerichte aanpak te vervullen.

Partijen spreken het volgende af:

a. De Rijksoverheid maakt – in afstemming met de medeoverheden - de wet- en regelgeving op het terrein van elektriciteit, gas, warmte, mijnbouwactiviteiten en het omgevingsrecht geschikt voor de wijkgerichte aanpak. De (her)ijking gaat in samenhang geschieden: de regels moeten op elkaar zijn afgestemd.
b. De Rijksoverheid (her)ijkt de (uitvoerings)regels van de Omgevingswet om de energietransitie zoveel mogelijk te faciliteren en onnodige belemmeringen weg te nemen. Beoogde inwerkingtreding: 1-1-2021.
c. de Rijksoverheid zorgt vooruitlopend hierop dat het wettelijk kader voldoende uitvoerbare experimenteerruimte bevat, met name voordat de nieuwe wetgeving in werking treedt.
d. De transitievisie warmte wordt vormgegeven als onderdeel van de gemeentelijke omgevingsvisie en daarmee samenhangende uitvoeringsprogramma’s en omgevingsplannen. de Rijksoverheid beziet in overleg met de medeoverheden of er nadere inhoudelijke vereisten gesteld moeten worden aan de transitievisies en stelt hier zo nodig kaders voor op, uiterlijk in juli 2019. Hierbij wordt ook aandacht besteed aan de monitoring van de uitvoering.
e. Vervolgens besluit de gemeente (door het wijzigen van het omgevingsplan) wanneer welke wijk van het aardgas afgaat. Rijk en VNG werken uit aan welke voorwaarden deze besluitvorming moet voldoen. Tegen dit gemeentelijk besluit staat beroep open bij de Raad van State. Bij het aardgasvrij maken van gebieden geldt de bestaande regeling voor nadeelcompensatie bij rechtmatige overheidsdaad.
f. Complementair daaraan wordt in de Energiewet opgenomen dat op basis van dit besluit van de gemeente wordt vastgesteld vanaf welke datum een wijk geen gebruik meer kan maken van het gasnet. Daarbij wordt ook het vervallen van de gasaansluitplicht in de Energiewet opgenomen en krijgt de netbeheerder de mogelijkheid en instrumenten om de gasafsluiting uit te voeren. Ter bescherming van de consument en van gebouweigenaren worden hier voorwaarden aan gekoppeld. De Rijksoverheid zorgt er daarbij voor dat de

gemeente juridische doorzettingsmacht heeft om afkoppeling van het aardgasnet te (laten) realiseren (bestuursdwang, last onder dwangsom, bestuurlijk boete en binnentredingsrecht). Rijk en VNG bezien via welke wetgeving dit zal lopen. Beoogde inwerkingtreding: 1-1-2021.

g. De Rijksoverheid spant zich ervoor in dat wet- en regelgeving op het gebied van huur en verhuur zonodig wordt aangepast om ervoor te zorgen dat huurders – ook wanneer verhuurders niet meewerken - aanspraak kunnen maken op de benodigde aanpassing van de woning bij uitvoering van de juridische doorzettingsmacht van de gemeente om afkoppeling van het aardgasnet te realiseren.
h. De Rijksoverheid zal samen met de VNG, Energie Nederland, Netbeheer Nederland en ACM bezien of in de Energie- en/of Warmtewet regels moeten worden opgenomen ter voorkoming van afwenteling van kosten die samenhangen met individuele keuzes van lokale overheden of gebouweigenaren, dan wel dat dit op een andere manier voorkomen kan worden. De verplichting voor verhuurders leidt er niet toe dat zij onevenredig delen in collectieve kosten (vollooprisico).
i. De Rijksoverheid zal voorstellen doen over de wijze waarop de kosten die netbeheerders moeten maken voor het verwijderen, aanpassen en vervroegd afschrijven van de bestaande gasnetten kunnen worden vergoed via de tarieven. Bijvoorbeeld om de kosten daarvan niet onevenredig neer te laten slaan bij de aangeslotenen die later van het aardgas zullen gaan.
j. Voor de snelle uitbreiding van warmtenetten is het noodzakelijk dat rollen, bevoegdheden en verantwoordelijkheden bij aanleg en exploitatie van warmtenetten duidelijk zijn. De Rijksoverheid zal derhalve wetgeving in gang zetten over de marktordening van warmtenetten. Om aansluiting bij de (planning van de) wijkgerichte aanpak mogelijk te maken, is het wenselijk deze wetgeving uiterlijk 1-1-2022 in werking te laten treden.

Voldoende financiële middelen

VNG en Rijk zijn het erover eens dat gemeenten extra taken krijgen om de energietransitie in de gebouwde omgeving vorm te geven.

Partijen spreken het volgende af:

a. De Rijksoverheid stelt voor de periode 2019 t/m 2021 middelen ter beschikking (150 miljoen euro). Deze middelen zijn aanvullend op de al gereserveerde middelen in de Klimaatenvelop voor onder andere de Proeftuinen Aardgasvrije Wijken en de RES. Nadruk bij deze aanvullende middelen ligt op de ondersteuning van de decentrale overheden bij het realiseren van de RES en de gemeenten bij de transitiesvisies warmte. Tevens is het in deze periode nodig bewoners en particuliere gebouweigenaren goed te informeren en om in voorkomende gevallen een start te maken met het opstellen van uitvoeringsplannen op wijkniveau. Verder kan een start worden gemaakt met laadpalen voor elektrisch vervoer.
b. Het PBL gaat de maatregelen uit het Klimaatakkoord nog doorrekenen op hun bijdrage aan de CO_2-reductie. Mogelijk leidt dit nog tot nieuwe inzichten wat betreft de Gebouwde Omgeving, waarover de Rijksoverheid en de koepels samen om tafel gaan.
c. Hoe de extra uitvoeringskosten voor gemeenten (met name de kosten voor de wijkgerichte aanpak) er na 2021 uitzien, is nog onzeker. De Rijksoverheid en de VNG vragen de Raad voor Openbaar Bestuur om dit inzichtelijk te maken middels een artikel 2-onderzoek, waarbij ook de eerste bevindingen van de proeftuinen benut kunnen worden. Het onderzoek moet voor 2021 gereed zijn. De uitkomsten worden door zowel de Rijksoverheid als de VNG overgenomen.

C1.8 Een voortvarende start via de startmotor huursector

De wijkgerichte aanpak zal vanaf 2021 vorm krijgen en ook het aanpassen van wetgeving zal nog enige tijd vergen. We willen en kunnen echter niet zo lang wachten met het begin van de

transitie. Partijen hebben dus afspraken gemaakt om al zo snel mogelijk bestaande woningen te verduurzamen via de startmotor huursector.

Partijen spreken het volgende af:

a. Het kabinet wil voor het einde van de kabinetsperiode 30.000 tot 50.000 bestaande woningen per jaar aardgasvrij/aardgasvrij-ready maken. Aedes, VNG, IVBN, Vastgoed Belang, Bouwend NL, Techniek Nederland, Netbeheer Nederland, Energie Nederland, OnderhoudNL en de warmtebedrijven hebben de ambitie om in de periode 2019 t/m 2022 minimaal 100.000 woningen aardgasvrij/aardgasvrij-ready te maken aanvullend op de afspraken uit het Energieakkoord. Uiterlijk op 1 april 2019 hebben deze partijen zo concreet mogelijk gemaakt om welke woningen het gaat en voor welke verduurzamingsoptie gekozen kan worden (warmtenet, all electric, hybride) teneinde aan de levering van producten en diensten te kunnen voldoen. Deze verduurzamingsopties zijn vooraf afgestemd met de desbetreffende gemeenten.
b. Vanaf 1 december 2018 coördineert Aedes met betrekking tot de optie aansluiting op een warmtenet de 'matchmaking' tussen woningcorporaties, gemeenten, warmtebedrijven, netbeheerders, warmteproducenten, installatie, onderhouds- en bouwbedrijven - op complex-, straat- en/of wijkniveau. Partijen betrokken bij deze matchmaking borgen dat de projecten en daarvoor te maken keuzes passen binnen de te ontwikkelen wijkgerichte aanpak en maken afspraken over de te voeren regie op de werkzaamheden in de openbare ruimte.
c. In samenspraak met de Woonbond worden voor alle opties afspraken gemaakt over het borgen van woonlastenneutraliteit voor de huurders. Met het oog op draagvlak voor warmtenetten streven de betrokken partijen (lokaal) naar een goede facilitering van huurders bij de overstap van aardgas naar warmtenet en elektrisch koken.
d. Op basis hiervan zal Aedes aangeven welk deel van deze woningen verduurzaamd kan worden binnen de financiële mogelijkheden en opgaven van de betrokken woningcorporaties en voor welk deel sprake is van een zodanige onrendabele top dat uitvoering niet mogelijk is. Aedes en de Rijksoverheid voeren hier nader overleg over.
e. Met betrekking tot de optie warmtepompen (hybride en all electric) stemmen Aedes en de marktpartijen af met de lokale gemeente en de netbeheerder teneinde tijdig noodzakelijke aanpassingen aan de elektriciteitsinfrastructuur te kunnen waarborgen.
f. Per 1 januari 2019 start de Renovatieversneller[6]. Doel is om te komen tot kostenreductie en innovatie (o.a. via BTIC en TKI Urban Energy) waarbij gebruik wordt gemaakt van een deel van de woningen die vanuit de startmotor worden verduurzaamd. Woningcorporaties zullen daartoe corporatie overstijgende vraag bundelen. Bouwbedrijven, energiebedrijven, onderhoudsbedrijven en installateurs zullen processen (productie en logistiek) inrichten om een adequaat aanbod te kunnen doen.
g. Naast een bestuurlijke stuurgroep met vertegenwoordigers van de betrokken partijen wordt een kwartiermaker aangesteld en een uitvoeringsteam met (tender)experts en procesbegeleiders opgericht. De Rijksoverheid financiert en faciliteert het uitvoeringsteam dat als doel heeft om tot succesvolle en zo mogelijk corporatie overstijgende verduurzamingstenders te komen. Toegankelijkheid voor het kleinere, of lokale MKB-bedrijf zal worden gewaarborgd.
h. Het uitvoeringsteam Renovatieversneller werkt verduurzamingstenders uit voor gelijksoortige woningen op basis van woningclassificatie, verduurzamingsaanpakken en functionele prestatie-eisen, met een stapsgewijs oplopende omvang.
i. Het uitvoeringsteam Renovatieversneller bereidt de eerste tenders voor. Te beginnen met een eerste proefveiling in de tweede helft van 2019 en veilingen met passende contractvolumes zijn deze vanaf 2020 gericht op verdere opschaling en kostenreductie om een grootschalige en continue bouwstroom mogelijk te maken.

[6] Zie ook de notitie 'Renovatieversneller'.

j. De Rijksoverheid verkent daarbij of het nodig en binnen de regels van staatssteun en mededingaspecten mogelijk is (financiële) ondersteuning te bieden ten behoeve van verdere opschaling.

C1.9 Nieuwbouw nu al aardgasvrij[7]

Per 1 juli 2018 is de Gaswet veranderd. Hierdoor krijgen nieuwe gebouwen geen gasaansluiting meer. De wetswijziging heeft invloed op nieuwe gebouwen waarvan de bouwvergunning is aangevraagd op of na 1 juli 2018. Deze verandering geldt voor alle kleinverbruikers (< 40 m^3 gas/uur), zoals woningen en kleine bedrijfsgebouwen.

Veel plannen voor nieuwbouw zaten echter al in de pijplijn. Het is wenselijk om in voorbereiding zijnde projecten of reeds goedgekeurde projecten mét aardgasaansluitingen aan te passen naar aardgasvrije nieuwbouw. Zo worden maatschappelijke meerkosten - van het later aanpassen van deze gebouwen - vermeden.

Partijen spreken het volgende af:

a. Partijen werken toe naar het aardgasvrij realiseren van 75% van de totale nieuwbouw in de periode van 1 juli 2018 tot eind 2021.
b. Projectontwikkelaars, bouwbedrijven, corporaties, netbeheerders en warmtebedrijven stellen een pool van medewerkers beschikbaar voor het switchteam. Het switchteam ondersteunt partijen die plannen voor nieuwbouwprojecten willen wijzigen om te kunnen switchen van aardgas naar een alternatieve vorm van warmtevoorziening. Het beheer van de pool en het selecteren en beschikbaar stellen van teams vindt plaats door RVO in opdracht van BZK. De bijdrage van BZK bestaat daarnaast uit het beschikbaar stellen van ruimtelijk ontwerpers op kosten van BZK. Loonkosten van de ingezette teamleden blijven bij hun werkgever. De inhurende partijen betalen gezamenlijk aan de werkgever een tegemoetkoming van € 500 per dag per persoon (maximaal € 7.500).
c. Het Nationaal Energiebesparingsfonds (NEF) is voornemens om eind januari 2019 een leenfaciliteit aan te bieden voor kopers van nieuwbouwwoningen die deze alsnog aardgasvrij willen maken, mits de juiste afspraken hiervoor met relevante partijen voor die tijd gemaakt zijn.
d. Het aandeel aardgasvrije nieuwbouw wordt gemonitord. De Rijksoverheid brengt de voortgang per kwartaal in beeld. Dit zal worden besproken in het sectorale Borgingsoverleg.

De komende jaren ligt er een grote bouwopgave. Dit biedt kansen voor circulair bouwen. Dat vraagt om het slim op elkaar afstemmen van ingrepen bij nieuwbouw en verbouw.

Partijen spreken het volgende af:

a. De Rijksoverheid neemt de waardering van circulaire maatregelen in de milieuprestatie-eis op. De Rijksoverheid onderzoekt in deze kabinetsperiode in afstemming met de markt op welk moment deze wettelijke eis kan worden aangescherpt en ingevoerd.

C1.10 Normering en opschaling verduurzaming Utiliteitsbouw[8]

Energiebesparing en eigen duurzame opwek kennen bij alle sectoren van de utiliteit een breed draagvlak. Tegelijkertijd wordt geconstateerd dat het treffen van vergaande maatregelen in de weerbarstige en diverse praktijk geen makkelijke opgave is, en dat voor een kosteneffectieve en betaalbare transitie ook maatwerk per sector nodig is. Tegen deze

[7] Zie ook de notitie 'Nieuwbouw aardgasvrij'.
[8] Zie ook de notitie 'Verduurzaming bestaande utiliteitsbouw'.

achtergrond stellen partijen voor om in nauwe samenwerking met de diverse sectorale koepelorganisaties en de Rijksoverheid een samenhangend pakket van wettelijke normen en ondersteunende instrumenten te ontwikkelen dat leidt tot 50% CO_2-reductie in 2030 t.o.v. 1990 en CO_2-arme utiliteitsbouw in 2050.

Introductie van streefdoel en eindnorm voor utiliteitsbouw

Om de CO_2-doelstellingen voor de utiliteitsbouw te halen, is een helder tijdspad richting 2030 en 2050 gewenst.

Partijen spreken het volgende af:

a. Om de CO_2-doelstelling voor 2030 te halen, is een additionele reductieopgave van 1 Mton CO_2 nodig in de bestaande utiliteitsbouw. Deze reductieopgave wordt voor 1 juli 2019 vertaald in een concreet streefdoel voor bestaande utiliteitsbouw (commercieel en maatschappelijk vastgoed), inclusief evaluatiemethodiek om te bepalen of dit doel tijdig wordt behaald. De indicator voor dit streefdoel (kWh/m^2/jaar, minimum isolatiewaarden voor de gebouwschil, maatregelenpakket, etc.) en de mate van differentiatie naar verschillende gebouwcategorieën moeten nog worden bepaald. De focus ligt daarbij op aardgasbesparende opties. Door relatief goedkope maatregelen zoals het inregelen van installaties, warmteterugwinning etc. zoveel mogelijk te benutten en op natuurlijke momenten te investeren in de gebouwschil, kan de CO_2-reductieopgave van 1 Mton in 2030 op een kosteneffectieve manier worden ingevuld. Om dit te onderbouwen zal in 2019 een impactanalyse uitgevoerd worden naar de integrale kosten en opbrengsten van deze CO_2-reductie opgave.
b. Met de implementatie van de herziene richtlijn EPBD wordt door de Rijksoverheid onder meer de regelgeving ten aanzien van de energieprestatie van technische bouwsystemen en de energiezuinige afstelling van installaties verbeterd, zodat kosteneffectieve maatregelen op dit gebied zoveel mogelijk worden benut. De beoogde invoeringsdatum is 10 maart 2020.
c. Daarnaast komt er een wettelijke eindnorm voor de energieprestatie van gebouwen in 2050, gebaseerd op de nieuwe bepalingsmethode energieprestatie van gebouwen (NTA8800) en uitgedrukt in kWh/m^2/jaar, die leidt tot CO_2-arme utiliteitsbouw in 2050. Deze eindnorm wordt ingevoerd op 1 januari 2021, wordt gedifferentieerd naar diverse gebouwcategorieën en betreft de gehele utiliteitsbouw (commercieel en maatschappelijk vastgoed). Onderzocht wordt wat een realistische eindnorm is voor monumenten, en welke uitzonderingen zullen gelden (bijvoorbeeld gebouwen < 100 m^2, gebouwen zonder ruimteverwarming of -koeling, grote industrie). De verplichting berust op de gebouweigenaar, en het toezicht op de naleving ervan ligt bij lokale overheden. Op natuurlijke (onderhouds- en investerings-)momenten wordt zoveel als mogelijk verduurzaamd richting deze eindnorm.
d. Voor het bepalen van het streefdoel voor 2030 en de eindnorm voor 2050 zijn het werkelijke energieverbruik van verschillende gebouw- en gebruiksfuncties, de haalbaarheid en kosteneffectiviteit van maatregelen, vergaande energiebesparing en aansluiting bij de wijkgerichte aanpak belangrijke uitgangspunten, evenals de mate waarin maatregelen no-regret zijn. Het streefdoel en de eindnorm worden bepaald door de Rijksoverheid in overleg met de sectorale koepels en bevoegde gezagen.
e. De Rijksoverheid monitort en evalueert de voortgang richting het streefdoel voor 2030 en de eindnorm voor 2050 elke vier jaar. De eerste integrale evaluatie vindt plaats in 2025. Als uit deze evaluatie blijkt dat de resultaten voor bestaande utiliteitsbouw achterblijven, wordt het streefdoel voor 2030 voor verschillende gebouwcategorieën in dialoog met de sectoren alsnog omgezet in dwingende normering.
f. Grote gebouweigenaren brengen via vierjaarlijkse routekaarten op portefeuilleniveau, duurzame meerjaren onderhoudsplanningen en/of meerjarige vastgoed verduurzamingsplannen in beeld welke maatregelen zij al hebben getroffen en hoe zij

toewerken naar het streefdoel voor 2030 en een CO_2-arme vastgoedportefeuille in 2050. De wijze van rapporteren wordt voor 1 juni 2020 gestandaardiseerd door de Rijksoverheid in samenwerking met de sectorale koepels en bevoegde gezagen. Aandachtspunt bij de verdere uitwerking van de vierjaarlijkse rapportages is de rol van duurzame opwek (zowel op individueel gebouw- als op gebiedsniveau) en de relatie met de wijkgerichte aanpak. IVBN en Vastgoed Belang moedigen hun leden aan om vóór 2021 routekaarten op portefeuilleniveau of meerjarige vastgoed verduurzamingsplannen voor hun vastgoed op te stellen. Ook andere grote gebouweigenaren worden - al dan niet via hun koepels - uitgenodigd om dit voorbeeld te volgen. Voor grote ondernemingen is een vierjaarlijkse rapportage verplicht in de vorm van een energie-audit (EED). Voor individuele MKB-ers en eigenaren van utiliteitsgebouwen die geen routekaarten op portefeuilleniveau ontwikkelen biedt de wijkgerichte aanpak een concreet handelingsperspectief, met aandacht voor hun specifieke financieringsvraagstukken.

g. Bestaande wettelijke verplichtingen voor utiliteitsbouw (Wet Milieubeheer incl. bijbehorende informatieplicht, EED, eisen t.a.v. nieuwbouw, vangneteisen bij ingrijpende renovatie, labelverplichting, etc.) worden voor 1 januari 2021 geharmoniseerd en voorzien van een integrale en tevens intensievere handhavingsstrategie, met als doel maximale effectiviteit tegen minimale administratieve lasten voor zowel bedrijven en instellingen als bevoegd gezag. Kosteneffectiviteit en haalbaarheid van maatregelen zijn hierbij een belangrijk uitgangspunt, evenals een goede aansluiting van wet- en regelgeving voor utiliteitsbouw bij de wetgevingsagenda voor de wijkgerichte aanpak, goede afstemming tussen de verschillende eisen binnen de Omgevingswet en een duidelijke afbakening tussen (grote) industrie en overige utiliteitsbouw, zodat voor alle bedrijven en instellingen duidelijk is onder welk regime zij vallen en aan welke wettelijke verplichtingen zij moeten voldoen. In de regelgeving zal tevens aandacht zijn voor verhuursituaties, waarbij gebouweigenaar en gebruiker gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor het voldoen aan de wettelijke verplichtingen.
h. De verplichting om maatregelen met een terugverdientijd van 5 jaar of minder te treffen, blijft bestaan, inclusief een vierjaarlijkse informatieplicht per 1 juli 2019. De Rijksoverheid maakt in de bijbehorende erkende maatregelenlijsten echter een duidelijker onderscheid tussen gebouwgebonden maatregelen en niet-gebouwgebonden maatregelen, zodat helder is wie waarvoor verantwoordelijk is. De terugverdientijdmethodiek wordt door de Rijksoverheid mogelijk aangepast om beter aan te sluiten bij het CO_2-reductiedoel. Hiervoor wordt aangesloten bij de uitkomsten van de Industrietafel.
i. Bovenstaande wetgeving dient ruimte te bieden voor individuele maatwerkafspraken waarbij bevoegd gezag rekening kan houden met bedrijfsspecifieke omstandigheden (o.a. kredietwaardigheid) en met de planning en uitvoering van de wijkgerichte aanpak. Daarnaast dient de wetgeving mogelijkheden te bieden voor verantwoording door gebouweigenaren en huurders aan bevoegd gezag op basis van behaalde CO_2-reductie en/of werkelijk energieverbruik, en voor verantwoording op portefeuille- of concernniveau middels bovengenoemde vierjaarlijkse rapportages. De randvoorwaarden voor verantwoording op basis van werkelijk energieverbruik zullen bij invoering van de eindnorm op 1 januari 2021 bekend zijn, waarbij gebruik wordt gemaakt van de eerder vermelde benchmarks van diverse gebouwcategorieën en gebruiksprofielen. Als uit de praktijk blijkt dat beoordeling op basis van werkelijk energieverbruik beter uitvoerbaar en handhaafbaar is dan beoordeling op energieprestatie van gebouwen en erkende maatregelen en tevens bijdraagt aan vereenvoudiging van wet- en regelgeving, dan zal dit een plek krijgen in de normering voor bestaande utiliteitsbouw.
j. De combinatie van vierjaarlijkse rapportages op concern- of portefeuilleniveau, de transitievisies warmte van gemeenten en de informatieplicht i.h.k.v. de Wet milieubeheer levert een relatief compleet beeld op van de voortgang van de verduurzaming van de utiliteitsbouw, en dus ook of de utiliteitsbouw op koers ligt voor de doelstellingen van

2030 en 2050. Bij de vierjaarlijkse integrale evaluaties, waarbij gestreefd wordt naar zo weinig mogelijk regeldruk, kan zo nodig worden bijgestuurd.

Routekaarten maatschappelijk vastgoed

Twaalf sectoren in het maatschappelijk vastgoed stellen een sectorale routekaart op met betrekking tot het CO_2-arm maken van hun vastgoed: Rijksvastgoedbedrijf, VNG, IPO, Politie, PO en VO, MBO, HBO en WO, zorg- en sportvastgoed en monumenten.

Partijen spreken het volgende af:

a. In deze routekaarten wordt beschreven wat het vertrekpunt van de betreffende sector is en volgens welke planning de sector op een kosteneffectieve manier toewerkt naar het streefdoel voor 2030 en een CO_2-arme vastgoedportefeuille in 2050. Daarnaast inventariseert de routekaart de benodigde randvoorwaarden en veelvoorkomende sectorale knelpunten met betrekking tot financiering, wetgeving, organisatie etc., en biedt daarvoor waar mogelijk praktische oplossingen, in samenwerking met ketenpartners zoals de Nederlandse Vereniging van Banken, Techniek Nederland en Bouwend Nederland.
b. De routekaart voor monumenten betreft monumentaal vastgoed in zijn algemeenheid, ongeacht gebouw- of gebruiksfunctie. Deze routekaart geeft inzicht in de maximaal haalbare CO_2-reductie voor deze categorie gebouwen, met inachtneming van kosteneffectiviteit en monumentale waarden.
c. Rijksvastgoedbedrijf, VNG, IPO, Politie, PO en VO, MBO, HBO en WO, zorg- en sportvastgoed en monumenten dienen op 1 mei 2019 hun sectorale routekaarten in bij het (nog in te stellen) sectorale Borgingsoverleg van het Klimaatakkoord. Het sectorale Borgingsoverleg beoordeelt of de ingediende sectorale routekaarten zicht bieden op het halen van het streefdoel voor 2030. Als dit niet het geval is, worden in 2020 aanvullende afspraken gemaakt om het streefdoel alsnog binnen bereik te brengen, waarna de eerste ronde routekaarten definitief worden vastgesteld.
d. De sectoren rapporteren vervolgens elke 2 jaar over de voortgang aan het sectorale Borgingsoverleg. Dit is tevens het moment waarop de routekaarten worden herijkt, bijvoorbeeld om een koppeling te kunnen leggen met de wijkgerichte aanpak of om de nieuwste ontwikkelingen in de sector te kunnen integreren. Ook de inventarisatie van randvoorwaarden wordt daarbij geactualiseerd, zodat eventuele knelpunten in de uitvoering kunnen worden geadresseerd. De eerste voortgangsrapportage vindt plaats in 2022. Het initiatief voor de voortgangsrapportages ligt bij de sectorale koepels. De administratieve lasten voor individuele instellingen blijven daardoor tot een minimum beperkt.
e. Bij de integrale evaluatie in 2025 wordt op basis van de voortgangsrapportages van 2024 getoetst of de vastgestelde routekaarten voor ten minste 90% zijn uitgevoerd conform planning. Indien dit niet het geval is, wordt zo nodig een pakket van haalbare en kosteneffectieve maatregelen verplicht gesteld om het streefdoel voor 2030 alsnog binnen bereik te brengen.
f. Het maatschappelijk vastgoed vult haar voorbeeldrol onder andere in door duurzame gebiedsontwikkeling aan te jagen.
g. In de sectorale routekaarten wordt aangegeven of de specifieke bekostigings- en (structurele) financieringssystematiek van de verschillende sectoren aanpassing behoeft om de routekaarten te kunnen uitvoeren. De Rijksoverheid stimuleert dat sectoren kennis uitwisselen en van elkaar leren. Onder andere wordt bezien of de bekostigingssystematiek van het rijkskantorenstelsel (RVB) breder kan worden toegepast (binnen de Rijksoverheid, en waar relevant ook bij andere sectoren binnen het maatschappelijk vastgoed).
h. Specifiek het primair en voortgezet voor onderwijs geldt dat gemeenten en schoolbesturen gezamenlijk een meerjarig Integraal Huisvestingsplan (IHP) opstellen met een concrete doorkijk voor de komende 16 jaar en waar mogelijk een globale doorkijk naar 2050. Daarnaast stellen schoolbesturen een meerjarenonderhoudsplan (MJOP) op, dat als input dient bij de concretisering van de IHP's. In de MJOP worden geplande

onderhoudswerkzaamheden en te besteden middelen aangegeven. Het IHP en het MJOP voor het funderend onderwijs worden verankerd in relevante wetgeving (de Wet op het Primair Onderwijs, de Wet op het Voortgezet Onderwijs en de Wet op de Expertise Centra, voor speciaal onderwijs). Daarnaast wordt renovatie als voorziening in de wet opgenomen en wordt het investeringsverbod als beschreven in de Wet op het Primair Onderwijs aangepast en versoepeld.

i. Het Kennis- en innovatieplatform verduurzaming maatschappelijk vastgoed in oprichting kan de maatschappelijke sectoren ondersteunen bij de uitvoering van de sectorale routekaarten.
j. Commerciële sectoren, waaronder MKB-sectoren, worden uitgenodigd om zich bij deze aanpak van sectorale routekaarten aan te sluiten als hun koepelorganisaties dat wenselijk achten.

Overig instrumentarium utiliteitsbouw

Door het standaardiseren, bundelen en ontsluiten van kennis en informatie wordt de verduurzaming van de utiliteitsbouw verder gestimuleerd.

Partijen spreken het volgende af:

a. Om aan individuele gebouweigenaren en huurders inzicht te bieden in hun werkelijke energieverbruik en hun individuele reductiepad naar een CO_2-arme vastgoedportefeuille in 2050, starten de Rijksoverheid, VO raad, PO raad, VSNU, zorg- en sportkoepels, IVBN, DGBC, Techniek Nederland en VNG in januari 2019 via het reeds bestaande samenwerkingsverband Platform Duurzame Huisvesting met het ontwikkelen van onderling vergelijkbare benchmarks op basis van het werkelijke energieverbruik van diverse gebouwcategorieën en gebruiksprofielen. Daarbij worden andere relevante koepelorganisaties voor commercieel en maatschappelijk vastgoed, kennispartners en marktpartijen nadrukkelijk uitgenodigd om ook deel te nemen.
b. Alle partijen – opdrachtgevers, aanbieders en overheid – zijn gebaat bij bundeling van nu nog versplinterd beschikbare energieverbruiksgegevens, bouwtechnische gegevens en gebouwgebruik-gegevens in een datastelsel. Vanuit deze gedeelde behoefte start het Platform Duurzame Huisvesting in 2019 de *agile* ontwikkeling van een datastelsel. Met behulp van het datastelsel kunnen gebouweigenaren een goed gedocumenteerde uitvraag voor verduurzaming richting aanbieders doen. Bovendien kan het datastelsel slimmere en kostenefficiëntere handhaving voor omgevingsdiensten faciliteren, met minder regeldruk voor de ondernemer.
c. Partijen die samenwerken via het Platform Duurzame Huisvesting spreken af dat reeds bestaande tools m.b.t. *shared incentive* bij verduurzaming van huurobjecten naar behoefte verder ontwikkeld kunnen worden en/of toegespitst op specifieke doelgroepen.
d. Het Nederlands Register Vastgoed Taxateurs en Nederlandse Vereniging van Banken zullen samen een format ontwikkelen voor de duurzaamheidsparagraaf in taxatierapporten.

C1.11 Meer duurzame warmte[9]

De verduurzaming van 1,5 miljoen woningen en vele utiliteitsgebouwen die (groten)deels op een andere manier dan met aardgas moeten worden verwarmd, vergt een forse opschaling van het aanbod aan duurzame warmte.
De verwachte warmtevraag voor de gebouwde omgeving (woningen en diensten) bedraagt in 2030 333 PJ (op basis van de PBL-analyse van het Voorstel voor hoofdlijnen voor het Klimaatakkoord, VHKA). Duurzame warmte en duurzame gassen hebben een technisch potentieel aanbod van elk meer dan 100 PJ. Om de doelstellingen te realiseren, is een combinatie van alle warmtetechnieken en -bronnen nodig.

[9] Zie ook de notitie 'Vraag en aanbod duurzame warmte en duurzame gassen'.

Het is een enorme opgave om het technisch potentieel van het aanbod daadwerkelijk te ontsluiten, zowel qua aantallen als in de tijd en in de ruimte: innovatie en kostenreductie van (nieuwe) technieken, implementatie, draagvlak en voldoende financiële middelen zijn nodig. Dit vraagt om commitment van commerciële bedrijven, publieke bedrijven en (mede)overheden.
De gezamenlijke kennis en kunde over vraag en aanbod duurzame warmte en duurzaam gas wordt zoveel mogelijk ingezet bij de verdere uitwerking van de leidraad en het opstellen van de RES waar het gaat om een regionale analyse van vraag en aanbod. De RES biedt een regionaal overzicht van alle beschikbare bronnen, de totale warmtevraag en een overzicht van de bestaande en geprojecteerde infrastructuur voor warmte.

Partijen spreken het volgende af:

a) Inzet van warmtesector en groen gas sector op CO_2-reductie in 2030

Duurzame warmte

a. Warmtebedrijven realiseren een groei in stadswarmte oplopend naar circa 80.000 woningequivalenten per jaar in 2025, en dit niveau vasthoudend t/m 2030. Dit resulteert in een warmtevraag van 40 PJ in 2030. Met het verder verduurzamen van warmtebronnen en de groei in warmtenetten kan een CO_2-reductie van circa 1 Mton gerealiseerd worden. Om deze groei te realiseren is het nodig dat voldaan wordt aan randvoorwaarden omtrent de marktordening, de Energiebelasting-schuif (of subsidie) voor afdekken van de onrendabele top van warmtenetten, programmatische aanpak van de vraag en normering van gebouwen. Onder de juiste voorwaarden, waaronder een voldoende businesscase, is richting 2030 een groter aantal woningequivalenten dan 80.000 mogelijk.
b. Voor de woningen en utiliteitsgebouwen die aangesloten zijn of worden op een stadswarmtenet (40 PJ in 2030), zullen de warmtebedrijven een gemiddelde CO_2-reductie realiseren van 70% in 2030 ten opzichte van een huidige cv-ketel op aardgas: dit betekent dat de CO_2-intensiteit van de warmte geleverd door stadswarmtenetten wordt verlaagd naar 18,9 kg CO_2/GJ. De warmtesector (productie en levering) zal hiertoe een groei realiseren van de inzet van duurzame warmtebronnen, waaronder geothermie, aquathermie, restwarmte, zonnewarmte, biomassa, power to heat en duurzame gassen. Hiervoor is het nodig dat de eventuele onrendabele top hiervan wordt afgedekt door de Rijksoverheid en deze bronnen worden gewaardeerd in relevante regelgeving (o.a. BENG, CO_2-reductierapportage en norm voor bestaande bouw). Al deze soorten duurzame warmtebronnen zijn nodig om de hier genoemde doelstelling te realiseren. De exacte mix van warmtebronnen in 2030 is afhankelijk van ontwikkelingen in toekomstige beschikbaarheid, (integrale) kosten en inpasbaarheid.
c. Zodra de transitievisies warmte in 2021 beschikbaar zijn, zal de inzet van partijen nader worden gespecificeerd.

Duurzame gassen

d. De groen gas sector heeft als ambitie om 70 PJ aan groen gas (3,6 Mton CO_2-reductie) te realiseren in 2030, waarvan een substantieel deel kan worden ingezet voor de gebouwde omgeving (direct invoeden in gasnet, hybride warmtepomp of via warmtenet).
e. De groen gas sector streeft naar 1 tot 2 Mton additionele CO_2-reductie in 2030 door CCS en CCU (negatieve emissies).[10, 11]
f. De groen gas sector streeft ernaar om in 2030 uit te komen op een kostenniveau van 100-150 euro per vermeden ton CO_2. Middelen daartoe zijn daling van productiekosten, het combineren van groen gas productie met CO_2-opslag of hergebruik (CCS en CCU) en verdere verbetering van de opbrengsten door meervoudige verwaarding.

---

[10] Voor negatieve emissie zie "Analyse van het voorstel voor hoofdlijnen van het klimaatakkoord" (PBL, 2018)
[11] CE Delft/De Gemeynt, november 2018, "Contouren en instrumenten voor een Routekaart Groen Gas"

g. De cross-sectorale werkgroep waterstof ziet een groeiende belangstelling voor waterstof in de gebouwde omgeving, die zich waarschijnlijk pas na 2030 gaat manifesteren in meer grootschalige toepassingen. Met het oog daarop is inzet op pilots en demo's de komende jaren van belang.

b) SDE+ en andere stimuleringsinstrumenten

Duurzame warmte

a. De Rijksoverheid stelt SDE+ middelen beschikbaar, zodat er tijdig duurzame warmtebronnen operationeel kunnen worden om bij te dragen aan de afspraken voor de sector gebouwde omgeving in 2030.
b. De Rijksoverheid werkt in samenspraak met de sectoren de verbrede SDE+ verder uit, waarbij onder andere wordt bepaald welke technieken in aanmerking komen voor de verbrede SDE+. De verbreding van de SDE+ is bedoeld om op een kosteneffectieve manier een emissiereductie van 49% in 2030 te bereiken. De sector zet zich in om de onrendabele top van duurzame warmtebronnen zo veel mogelijk te verkleinen.
c. Voor de openstelling van de SDE++ in 2020 wordt door de Rijksoverheid samen met de sector een meer adequate stimulering van de toepassing van geothermie in de gebouwde omgeving onderzocht.

Duurzame gassen

d. Als onderdeel van de uitwerking van de verbrede SDE+ wordt onderzocht hoe groen gas via de SDE+ kan worden gestimuleerd. De Rijksoverheid en de sector onderzoeken gezamenlijk of op termijn andere of aanvullende beleidsinstrumenten nodig zijn.
e. Voor waterstof wordt verwezen naar de cross-sectorale werkgroep waterstof.

c) Randvoorwaarden

Duurzame warmte

a. De Rijksoverheid onderzoekt onder welke voorwaarden (hoge en/of lage temperatuur) restwarmte (die anders geloosd zou worden) als duurzaam gewaardeerd kan worden in regelgeving (BENG en CO_2-reductierapportage).
b. De Rijksoverheid onderzoekt samen met de sector en de milieuorganisaties onder welke voorwaarden de kwaliteitsverklaringen van warmtenetten beter rekening kunnen houden met de toekomstige, gefaseerde verduurzaming van warmtenetten.
c. Als woningbouwcorporaties, andere gebouweigenaren en gemeenten betere isolatie en warmte-afgiftesystemen van gebouwen realiseren, zoals beschreven in paragraaf C1.4, dan schept dat de mogelijkheid voor warmtebedrijven om de temperaturen in warmtenetten te verlagen (tot middentemperatuur in gebouwen), ten bate van de invoeding van lage temperatuur warmtebronnen.
d. De industrie maakt in 2019 haar beschikbare restwarmtepotentieel inzichtelijk in de warmteatlas (inclusief de temperatuurniveaus) en zal dit jaarlijks updaten.
e. De sector en de Rijksoverheid onderzoeken gezamenlijk of de energiebelasting kan worden gewijzigd zodat warmte- en energiebedrijven, door het toevoegen van duurzame bronnen aan warmtenetten, geen nadeel ondervinden in de belasting die zij op aardgas betalen.
f. De sector en de Rijksoverheid onderzoeken gezamenlijk hoe instrumentarium ingezet kan worden om piekketels kosteneffectief te verduurzamen, onder andere middels de inzet van biobrandstoffen, groen gas en hernieuwbare elektriciteit.
g. Lokale overheden en woningcorporaties zetten zich actief in om de warmtevraag effectief te bundelen ten behoeve van de ontwikkeling van duurzame warmtebronnen en -netten.

Duurzame gassen

h. Netbeheerders zullen invoeding van groen gas op een efficiënte manier faciliteren. Hiertoe moeten de aanbevelingen uit het adviesrapport "Creëren voldoende invoedruimte voor groen gas"[12] geïmplementeerd worden.

Duurzame warmte & duurzame gassen

i. De Rijksoverheid zorgt voor een robuust duurzaamheidskader voor biomassa (inclusief groen gas). Onderdeel van dit kader kan zijn dat biomassa als transitie-, piek- en back-up warmtebron in de gebouwde omgeving gebruikt kan worden.
j. Overheden zetten zich in om de ontwikkeltijd van projecten te verkorten door efficiëntere vergunningsverleningstrajecten.

d) Ontwikkelings- & innovatieagenda

Duurzame warmte

a. De geothermiesector heeft zich via het Masterplan Aardwarmte reeds gecommitteerd aan een opschaling van geothermie in zowel de glastuinbouw als de gebouwde omgeving. De sector zet zich daarbij in voor verdere kostenreductie, het ontwikkelen van een (aard)warmte propositie met warmtebedrijven, het verbreden van de basis en het verder professionaliseren van de sector over de gehele waardeketen en het zorgen voor een lokaal en regionaal maatschappelijke dialoog over aardwarmte in de context van de energietransitie. Dit onder de (financiële) randvoorwaarden zoals hierboven gesteld.
b. Er wordt een programma aquathermie opgezet en in 2019 bekrachtigd met een Green Deal tussen de Rijksoverheid en de waterbeheerders. Het doel van deze voorgenomen Green Deal Aquathermie is om de waarde van aquathermie in de warmtetransitie in beeld te brengen, met alle kansen en afhankelijkheden en de vervolgstappen die nodig zijn om de markt van aquathermie op gang te brengen en brede, grootschalige toepassing mogelijk te maken.
c. In aanvulling op het Europese project Heatstore zet de warmtesector zich in voor de ontwikkeling van hoge temperatuur seizoensopslag.

Duurzame gassen

d. De Rijksoverheid zal in 2019 samen met de sector met een routekaart groen gas komen om innovatie, productie en gebruik van groen gas te bevorderen.
e. Om het realiseren van de doelstelling voor de gebouwde omgeving in 2050 mogelijk te maken onderzoeken de Rijksoverheid en de sector hoe waterstof gerelateerde pilots en demo's in de gebouwde omgeving gestimuleerd kunnen worden en hoe hiervoor ruimte te creëren in wet en regelgeving.

[12] Netbeheer Nederland 2018

Annex

De Rijksoverheid en Aedes voeren in 2019 een breed (interdepartementaal) onderzoek uit naar de ontwikkeling van de financiële positie van de corporatiesector en de haalbaarheid van de lange-termijnopgaven. Op basis van dat onderzoek, en met inachtneming van de standaarden waaraan woningen moeten voldoen in 2050, worden afspraken gemaakt over tussendoelen. De normstelling zal gebaseerd zijn op CO_2-besparing, in lijn zijn met de financiële mogelijkheden en ruimte bieden aan kostenefficiënte keuzes en verschillende verduurzamingsstrategieën binnen de kaders van de regionale energiestrategieën, gemeentelijke transitievisies warmte en uitvoeringsplannen op wijkniveau.

a. Partijen onderschrijven het doel om in 2050 een CO_2-neutrale woningvoorraad te hebben. Als belangrijke speler op de woningmarkt, hebben woningcorporaties een belangrijke rol in het behalen van deze doelen.
b. Kerntaak voor corporaties is de betaalbaarheid en beschikbaarheid van kwalitatief goede woningen. Algemeen uitgangspunt is daarom dat de middelen en opgaven (betaalbaarheid, beschikbaarheid en verduurzaming) voor de sector met elkaar in balans moeten zijn.
c. First-moverschap heeft een breed maatschappelijk belang (opschaling en omlaag brengen van kosten). Aan de additionele kosten die gepaard gaan met first-moverschap, zoals verbonden aan de startmotor, zal de overheid passende financiële ondersteuning leveren.
d. Om de benodigde zekerheid voor langjarige investeringen in verduurzaming te geven, is het van belang om meer inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de financiële positie op de lange termijn. De Rijksoverheid en Aedes komen overeen dat in 2019 een breed interdepartementaal onderzoek naar de haalbaarheid van de lange-termijn-opgaven wordt uitgevoerd. In het onderzoek wordt inzicht gegeven in de financiële ruimte voor verduurzaming aan de hand van verschillende scenario's. Daarbij wordt onder andere gekeken naar kostenontwikkelingen, beschikbare en gekozen verduurzamingsstrategieën, financieel-economische en fiscale ontwikkelingen, volkshuisvestelijke opgaven en beleidskeuzes als de betaalbaarheid en nieuwbouw. Bij het onderzoek wordt ook gekeken naar de meest effectieve inzet van de bestaande middelen binnen de sector (waaronder collegiale ondersteuning en herverdeling) en naar welke financiële stimuleringsinstrumenten, zoals een Duurzaamheidsinvesteringsaftrek (DIA), wenselijk zijn. Bij dit onderzoek worden Aw en WSW betrokken.
e. De Rijksoverheid stelt in 2019 een standaard op voor zestien dominante woningtypen. De uitkomsten van het overeengekomen onderzoek naar de financiële positie geven inzicht in welk tussendoel, op welk moment en onder welke condities haalbaar is. Vervolgens maken partijen afspraken over tussendoelen voor 2030.
f. De overeen te komen normstelling voor 2030 zal gebaseerd zijn op CO_2-besparing en ruimte bieden aan kostenefficiënte en no-regret keuzes en verschillende verduurzamingsstrategieën binnen de kaders van de regionale warmtevisies en wijkplannen. Bij het bepalen van de norm voor 2030 wordt recht gedaan aan verschillen in bezit (zoals type woningen, monumenten en sloop).
g. In 2025 vindt een evaluatie plaats van de afspraken. Hierbij worden middelen, opgaven (alle) en randvoorwaarden meegenomen. Ook met het oog op de opgave van de corporaties na 2030.
h. Daarnaast werken partijen aan het wegnemen van belemmeringen en split-incentives (in wet- en regelgeving, ook financiële instrumenten) voor verduurzaming en het creëren van de juiste randvoorwaarden zoals het uitwerken van een woonlastenbenadering.
i. Voor de corporaties is verder randvoorwaardelijk dat gemeenten tijdig hun wijkplannen klaar hebben en dat ook andere gebouweigenaren verduurzamen.

C2 Mobiliteit

C2 Mobiliteit

C2.1 Visie en ambitie 2050

Zorgeloze mobiliteit, voor alles en iedereen in 2050. Geen emissies, uitstekende bereikbaarheid toegankelijk voor jong en oud, arm en rijk, valide en mindervalide. Betaalbaar, veilig, comfortabel, makkelijk én gezond. Slimme, duurzame, compacte steden met optimale doorstroming van mensen en goederen. Mooie, leefbare en goed ontsloten gebieden en dorpen waarbij mobiliteit de schakel is tussen wonen, werken en vrije tijd.

Dit is de visie die de deelnemers aan de Mobiliteitstafel willen bereiken door in te zetten op een integrale benadering van het mobiliteitssysteem, waarbij alle modaliteiten en de infrastructuur optimaal worden ontwikkeld en benut én uiteindelijk alle modaliteiten schoon zijn. Hiermee wordt niet alleen voldaan aan de afspraken van Parijs, maar wordt ook een significante bijdrage geleverd aan de terugdringing van overige milieuschade.

Voorwaarden voor een toekomstbestendig mobiliteitssysteem
Het kabinet heeft aan de tafel gevraagd om effectieve maatregelen te zoeken, die passen in het meest kosteneffectieve pad naar 2050[13]. Het kabinet geeft aan niet doof te zijn voor eventuele aantoonbaar betere ideeën om de opgave te realiseren dan de beleidsvoornemens opgenomen in het regeerakkoord. Het doel is een evenwichtig en toekomstgericht pakket aan afspraken. Het is voor het kabinet evident dat de afspraken in het Klimaatakkoord meer moeten zijn dan een optelsom van deelbelangen. Een integrale aanpak is nodig, waarbij de landelijke overheid regie voert, regionale overheden met ruimtelijke maatregelen inzetten op ruimte-efficiënte en zero-emissie mobiliteit, en werkgevers samen de massa creëren om zero-emissie woon-werk en werk-werk verkeer te stimuleren. Het publieke belang moet voor alle betrokken partijen voorop staan. Daarbij hoort dat het akkoord naast CO_2-reductie, ook borgt dat bestaande publieke doelstellingen niet ter discussie staan.

In het perspectief van deze opdracht en de doelen voor 2030 en 2050 concludeert de Mobiliteitstafel dat de bestuurlijke kaders en uitgangspunten uit het Regeerakkoord ontoereikend zijn om het mobiliteitssysteem toekomstbestendig te maken. De langetermijnhorizon van een robuust mobiliteitssysteem vereist diverse systeemveranderingen.

De Mobiliteitstafel stelt dat de volgende drie maatregelen onmisbaar zijn, en in 2019 uitwerking vergen voor zo spoedig mogelijke invoering:

1. *De Rijksoverheid vormt het Infrastructuurfonds om naar een mobiliteitsfonds*. Toewerken naar zorgeloze mobiliteit sluit aan op de omvorming van het Infrastructuurfonds tot een Mobiliteitsfonds dat door het huidige kabinet wordt uitgewerkt en waarin vanaf 2030 niet langer de modaliteit maar de mobiliteitsopgave centraal staat. Deze omvorming is nodig om beter in te kunnen spelen op een optimale benutting van bestaande infrastructuur, het stimuleren van intelligente transportsystemen als de zelfrijdende auto, CO_2-neutrale mobiliteitsoplossingen en Mobility as a Service. Belangrijk hierbij is om de nieuwe uitgangspunten bij het Mobiliteitsfonds op korte termijn al toe te passen bij nieuwe opgaven, zoals het nadrukkelijker meewegen van slimme maatregelen waarmee de flexibiliteit tussen de modaliteiten (OV, weg, waterweg, fiets) wordt vergroot. Extra investeringen om bestaande en nieuwe knelpunten in (stedelijke) bereikbaarheid op te

[13] Zoals opgenomen in de Kamerbrief Kabinetsinzet voor het Klimaatakkoord (23 februari 2018) en Opdracht voorzitter sectortafel Mobiliteit.

lossen en modal shift een verdere impuls te geven acht de tafel noodzakelijk[14]. De huidige budgettaire ruimte is op dit moment niet toereikend.

2. *Overheden maken tempo met regionale mobiliteitsplannen en een daarmee samenhangend nationaal mobiliteitsplan*. Voor het realiseren van zorgeloze mobiliteit heeft iedere regio een specifieke integrale aanpak nodig. De regionale schaal is hét schaalniveau om met concrete oplossingen en maatwerk te komen. Overheden werken daarom al samen, bijvoorbeeld in de bereikbaarheidsprogramma's in de Metropoolregio Amsterdam (MRA), Metropoolregio Rotterdam-Den Haag (MRDH) en de Utrechtse metropoolregio (U Ned), om toekomstbestendige oplossingen voor bereikbaarheidsopgaven te realiseren (plannen voor infrastructuur, aanbod van (keten)mobiliteit, en sturing op ruimte en gedrag). Deze plannen vormen de gedeelde basis voor gezamenlijke investeringen en de afspraken uit het Klimaatakkoord worden hier onderdeel van. In gebieden waar nog geen passende governance structuur is, wordt deze ontwikkeld. Samenwerking van overheden in deze regionale programma's is cruciaal (en equivalent aan de Regionale Energiestrategieën (RES). Op een bestuurlijk overleg begin 2019 wordt daarom een uitvoeringsagenda vastgesteld voor het proces om zowel de regionale programma's aan te haken als om tot een nationaal programma te komen. De plannen worden uiteindelijk in het kader van het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) vastgesteld.

3. *Een verkenning naar een andere bekostigingssystematiek.* Het kabinet constateert in de kabinetsappreciatie van 5 oktober 2018 dat: "de transitie op termijn structurele gevolgen heeft voor de inkomsten van de overheid, bijvoorbeeld doordat de inkomsten via de energiebelasting op aardgas en verschillende belastingen in de mobiliteitssector teruglopen. Daarom zal het kabinet zich, als onderdeel van de verkenning voor de verbetering van het belastingstelsel, buigen over de mogelijkheden deze endogene belastingderving op te vangen".

   Tevens hecht het kabinet eraan dat deze herziening de afspraken uit het regeerakkoord van 100% zero-emissie nieuwverkoop vanaf 2030 en de uitfasering van fiscale stimulering wanneer elektrisch het nieuwe normaal wordt, binnen bereik brengt.

   In de uitwerkingen die de Mobiliteitstafel heeft gedaan om de klimaatdoelstellingen te realiseren is de problematiek zeer manifest geworden. Om enerzijds een ambitieuze stimulering van elektrisch rijden voor een breed publiek te realiseren en anderzijds de overheidsinkomsten op peil te houden én de elektrische rijders op termijn ook een reële bijdrage aan het mobiliteitssysteem te laten leveren is een herziening van het stelsel noodzakelijk.

   In het huidige systeem ligt de nadruk op belasten van bezit (BPM/MRB) en betalen naar gebruik van fossiele brandstoffen (accijns). De Rijksoverheid zal in 2019 een verkenning uitvoeren hoe de autobelastingen op termijn anders vormgegeven kunnen worden, waarbij wederom een op proportionele bijdrage gerichte vorm van heffen zal worden uitgewerkt. De omvorming moet voor de Rijksbegroting "neutraal" worden vormgegeven. Met de verkenning wordt gewerkt aan een oplossing voor de derving in het autodomein en niet aan andere financiële vraagstukken op rijksniveau. Anderzijds dient wel te worden gewaarborgd dat het systeem geen terugval in middelen uit het autodomein voor de algemene middelen betekent.

   Het gewenste, toekomstige belasting- en heffingssysteem past bij het eindbeeld dat de

[14] Decentrale overheden nemen in dit akkoord een neutrale positie in waar het investeringen en belastingopbrengsten betreft. Dat geldt in het bijzonder ook voor de bepleite verkenning in punt 3 hieronder.

Mobiliteitstafel geeft van zorgeloze mobiliteit. Dit betreft zowel personen- als goederenvervoer. De reiziger en de vervoerder staan centraal. Prijsprikkels zijn gericht op optimale intermodale mobiliteitskeuzes voor de reiziger. Zij zetten aan tot bewust reisgedrag over weg, spoor en water en gelden ook voor fiets en openbaar vervoer. Het huidige systeem van betalen voor bezit en betalen naar gebruik van fossiele brandstoffen zal in verband met de elektrificatie van het vervoer over moeten gaan naar een ander systeem, waarmee gericht(er) kan worden gestuurd op bereikbaarheid, milieu- en leefkwaliteit.

De leden van de Mobiliteitstafel hebben een voorstel voor dergelijke (deel)verkenning opgesteld. Het kabinet zal dit voorstel benutten als input bij de uitwerking van de verkenning.

Het bereiken van een volledig duurzaam mobiliteitssysteem in 2050 vereist ingrijpende systeemveranderingen en de inzet van een groot aantal CO_2-reducerende maatregelen. Het missiegedreven meerjarig kennis- en innovatieprogramma legt hiervoor de basis. Het is niet mogelijk om een blauwdruk te maken voor de marsroute waarmee het 2050 doel gehaald kan worden. Er zijn grote onzekerheden met betrekking tot o.a. de ontwikkeling van het potentieel en de kosten van bestaande en nieuwe oplossingsrichtingen, de acceptatie van deze innovaties, en de respons van actoren op beleidsmaatregelen. Gegeven deze onzekerheden en complexiteit is adaptief programmeren nodig om de benodigde transities doelgericht te managen. De voor adaptief programmeren benodigde kennis dient objectief en onafhankelijk te zijn en op een transparante, navolgbare en consistente wijze tot stand te komen. Hiervoor is een infrastructuur van kennis noodzakelijk.

Globale ontwikkelingen in de tijd
De ontwikkelingen in de mobiliteitssector voltrekken zich via uiteenlopende patronen en in verschillende snelheden. Hoe het toekomstbeeld eruit gaat zien is niet met zekerheid te voorspellen. Wel is zeker dat mobiliteit schoner, slimmer en anders zal zijn dan in het verleden. De rode draden zijn in onderstaand schema samengevat.

	2019-2030	2030-2050
Schoner (modaliteiten)	Elektrische personenauto's worden concurrerend (rond 2025). Laadinfrastructuur voor elektrische voertuigen wordt verder uitgerold, incl. eventuele netaanpassingen.	Zero-emissie is de norm; zelfrijdende voertuigen breken door.
	Snelle groei van elektrische bestelbusjes, OV-bussen en lichte vrachtauto's (in 2025 zero-emissie milieuzones in veel binnensteden).	Zero-emissie is de norm; zelfrijdende voertuigen breken door.
	Ook voor zwaar wegvervoer komen er steeds meer elektrische alternatieven (batterij elektrisch en waterstof) in gebruik. Tijdelijk gebruikt zwaar wegvervoer duurzame en synthetische biofuels/biokerosine/bioLNG als overgangsbeleid naar zero-emissie energiedragers. Duurzame biobrandstoffen bij voorkeur voor modaliteiten waarvoor nog geen alternatieven voor handen zijn (scheepvaart en luchtvaart). Ook: opkomst elektrisch (incl. waterstof); aanpassing laad- en tankinfrastructuur	Zero-emissie wordt dominant (waterstof elektrisch) en norm in vrachtverkeer; zelfrijdende voertuigen breken door; elektrisch en synthetische brandstoffen vormen hybride standaarden.
Slimmer	Personenvervoer: zero-emissie-modaliteiten worden steeds aantrekkelijker en sluiten steeds beter op elkaar aan. 'Slim laden' wordt een standaard voor elektrische voertuigen en daarmee onderdeel van het elektriciteitssysteem. Informatiesystemen bepalen steeds vaker reisgedrag. In de ruimtelijke ordening worden duurzaamheids- en bereikbaarheidscriteria zwaarwegend.	Dominant: schone mobiliteit is een dienst; vervoersmiddelen zijn laagdrempelig toegankelijk, eigen bezit (vooral in stedelijke gebieden) minder noodzakelijk en aantrekkelijk. Mobiliteitscriteria mede-structurerend voor ruimtelijke inrichting. Steden zijn ingericht op optimale bereikbaarheid, met bijzondere aandacht voorlopen, fietsen en OV.
	Logistiek: stedelijke zero-emissie milieuzones nemen grote vlucht, evenals bundeling van toeleverende vervoerstromen naar en binnen stedelijke regio's door ketenregie en innovatieve logistieke systemen.	Ketenregie en innovatieve zero-emission-concepten zijn de norm
Anders	Personenvervoer: reisgedrag meer contextafhankelijk. Vaker gecombineerde vervoerssystemen met grotere rol voor OV en fiets. Meer thuiswerken en teleconfereren.	Digitale innovaties en zelfrijdende auto's leiden tot geheel nieuw en moeilijk voorspelbaar mobiliteitsgedrag.
	Logistiek: grotere rol voor multimodale hubs	Multimodale hubs hebben centrale scharnierfunctie in logistieke ketens.

C2.2 Opgave en ambitie 2030

De sectordoelstelling voor mobiliteit is een maximale CO_2-uitstoot van 25 Mton in 2030. Uitgaande van de huidige emissies en de verwachte mobiliteitsontwikkelingen leidt dit tot een reductieopgave van minimaal 7,3 Megaton CO_2 in 2030, als tussendoel naar het nationale doel om in 2050 de CO_2-uitstoot met minimaal 95 procent ten opzichte van 1990 terug te dringen. In zijn Voorstel voor hoofdlijnen onderscheidt de Mobiliteitstafel vier thema's die samenhang vertonen en zich lenen voor een verdere verdiepingsslag. Deze thema's zijn ook terug te vinden in de taakopdrachten van het Klimaatberaad. Voor de Mobiliteitstafel is onderscheid gemaakt in vier grote thema's plus een verkenning. Hieronder de hoofddoelstellingen per thema:

- Duurzame energiedragers
  - Hernieuwbare energiedragers
  - Stimuleren waterstof
  - Duurzaam inkopen overheden
- Stimulering elektrisch (personen)vervoer
  - 100% emissieloze nieuwverkoop van personenauto's in 2030
- Verduurzaming logistiek
  - Middelgrote zero-emissiezones stadslogistiek in 30 tot 40 grotere gemeenten in 2025
  - Zero-emissie bouwverkeer en mobiele werktuigen
  - Klimaatneutrale en circulaire grond-, weg- en waterwerken (GWW)
  - 30% reductie van de CO_2-uitstoot door achterland en continentaal vervoer in 2030
  - Binnenvaart
- Verduurzaming personenmobiliteit (inclusief zakelijk reizen, OV en fiets)
  - 8 miljard zakelijke (auto)kilometers minder in 2030
- Verkenning andere vormen van bekostiging mobiliteit

Samenwerking is en blijft essentieel. Partijen hebben afgesproken dat de publiek private samenwerkingsovereenkomsten op het gebied van elektrisch rijden (FET), waterstof (H2 Platform) en duurzame biobrandstoffen (Platform duurzame biobrandstoffen inclusief bioLNG) worden gecontinueerd en geïntegreerd.
Hieronder volgt een beleidspakket dat maximaal inzet op de gewenste CO_2-reductie en naast kosteneffectiviteit zoveel mogelijk bijdraagt aan de andere waarden van mobiliteit en mag rekenen op brede maatschappelijke steun.
Hieronder volgt een beleidspakket dat maximaal inzet op de gewenste CO_2-reductie en naast kosteneffectiviteit zoveel mogelijk bijdraagt aan de andere waarden van mobiliteit en mag rekenen op brede maatschappelijke steun.

C2.3 Afspraken Duurzame hernieuwbare energiedragers in mobiliteit

Centraal in de vergroening van de mobiliteitssector staat de beweging naar het gebruik van meer duurzame energie voor alle transportmodaliteiten op weg, water en in de lucht. Naast een gedragsverandering in onze personenmobiliteit die moet leiden tot minder kilometers, meer deelauto's, meer fietsen en OV, is het nodig dat er zo snel mogelijk een transitie plaatsvindt naar 0 procent fossiele brandstoffen in het vervoer.

Dit vraagt om inzet op batterij (hernieuwbaar) elektrisch, groene waterstof, zonne-energie, hernieuwbare brandstoffen zoals *Power-to-X* en synthetische brandstoffen en duurzame biobrandstoffen. In de strategie voor het verduurzamen van de verschillende vervoersmiddelen ligt de prioritering op elektrificeren en is de inzet van hernieuwbare brandstoffen een middel om tijdig de emissiereducties te bereiken. De hoop en verwachting is dat de elektrificering van het personenvervoer en korte afstandstransport zich sterk zal versnellen de komende jaren, waardoor de emissiereducties op deze wijze gerealiseerd kunnen worden, en grootschalige inzet van biomassa in deze sectoren niet noodzakelijk is voor het bereiken van de nationale doelstellingen. De in dit hoofdstuk opgenomen 2 Mton vormt daarmee een plafond voor het wegverkeer én een communicerend vat met de in het volgende hoofdstuk opgenomen maatregelen voor elektrificering. De schaarse duurzame biobrandstoffen worden bij voorkeur ingezet voor de zwaardere segmenten daarbinnen. Daarbij wordt gestuurd op een lage CO_2-emissie in de brandstofketen van alle energiedragers.

Hernieuwbare energiedragers

Bij de inzet van hernieuwbare brandstoffen is duurzaamheid een randvoorwaarde zowel kwalitatief als kwantitatief. Om de duurzaamheid te borgen van de hernieuwbare brandstoffen

die in Nederland worden ingezet voor het behalen van de Europese doelstelling voor hernieuwbare energie in transport, zijn de Europese duurzaamheidseisen van de nieuwe Europese Richtlijn hernieuwbare energie (artikel 29 van RED II: *Renewable Energy Directive*) leidend. Het is alleen mogelijk om voor hernieuwbare biobrandstoffen die naast deze Europese doelstelling worden ingezet afwijkende nationale duurzaamheidscriteria te hanteren. Daarnaast zal de Europese Commissie op grond van de RED II in februari 2019 criteria vaststellen welke biobrandstoffen een hoog risico hebben op indirect veranderend landgebruik (*indirect land use change: ILUC*) en vervolgens richting 2030 afgebouwd dienen te worden. De huidige praktijk waarbij geen inzet plaatsvindt van biobrandstoffen geproduceerd uit palm- en sojaolie in Nederland, wordt voortgezet.

Afspraken

Partijen spreken af:

a. In breder kader neemt het kabinet het initiatief voor een integraal duurzaamheidskader voor alle biomassa (zie D.2 Biomassa) om een consistent kader over de verschillende sectoren waar biomassa wordt ingezet, te verzekeren. Aan een speciale (SER-) commissie wordt advies gevraagd over dit duurzaamheidskader, daarbij zullen ook stakeholders worden geconsulteerd. Naar verwachting is dit kader in 2019 beschikbaar. Daarbij wordt bijzondere aandacht besteed aan borging, uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid.
b. Het implementatieproces van RED II is gestart en moet vóór 1 juli 2021 zijn afgerond. Het duurzaamheidkader is in principe leidend bij de implementatie van de REDII, tenzij dit niet mogelijk is door de verplichtingen uit de RED II of om redenen van borging, uitvoerbaarheid of handhaafbaarheid.
c. Om de afgesproken klimaatdoelstellingen te realiseren wordt naast de inzet van elektriciteit en waterstof, maximaal 27 PJ hernieuwbare brandstoffen in het wegverkeer bovenop het 2030 scenario van de Nationale Energieverkenning (NEV) 2017 ingezet. De 27 PJ komt (in de formele CO_2-berekeningen) overeen met een CO_2-reductie van 2 Mton.
d. Afspraak is om in de Wet milieubeheer een verplichting hernieuwbare energie in transport vast te leggen. Voor het vaststellen van de hoogte van deze verplichting zal gekeken worden naar het aandeel hernieuwbaar elektriciteit in vervoer en het aandeel hernieuwbare brandstoffen (inclusief de 27 PJ). In nieuwe wetgeving zullen ook bepalingen opgenomen worden over de wijze waarop in de keten op CO_2-emissies gestuurd gaat worden. In het integraal duurzaamheidskader biomassa wordt bepaald op welke wijze de CO_2-emissies veroorzaakt door indirect veranderend landgebruik (ILUC) bij berekeningen in de CO_2-emissies in de biomassaketen meegenomen gaan worden.
e. Partijen verkennen onder regie van de Rijksoverheid de mogelijkheden voor de inzet van Green Truck Fuel. Voorwaarde daarbij is dat naar het oordeel van het PBL de CO_2-reductie daadwerkelijk behaald gaat worden, de brandstof voldoet aan de duurzaamheidseisen van het duurzaamheidskader en er geen lock-in ontstaat die de introductie van zero-emissie voertuigen vertraagt.
f. Veel biobrandstoffen worden nu al uit afvalstoffen en residuen geproduceerd. De toename in biobrandstoffen moet overwegend worden gehaald uit duurzame reststoffen (met inbegrip van cascadering). Dit past binnen de doelstelling van het kabinet om biomassa zo hoogwaardig mogelijk in te zetten en bij het ontwikkelen van de circulaire economie. Daarom komen alle partijen overeen dat voor het realiseren van deze hernieuwbare energiedoelstelling voor transport (inclusief de 27 PJ) in ieder geval niet meer additionele biobrandstoffen uit voedsel- en voedergewassen in Nederland worden ingezet dan het niveau van 2020. Dit zal bij de implementatie van RED II in nationale regelgeving worden verankerd. Daarmee wordt bevorderd dat de groei wordt gerealiseerd met duurzame geavanceerde biobrandstoffen, geproduceerd uit afval en residuen.
g. Biobrandstoffen van landbouwgewassen (niet zijnde voedsel- en voedergewassen) met een laag ILUC-risico die voldoen aan de wettelijk kaders van RED I en RED II worden nu niet in Nederland ingezet. Partijen maken in 2019 afspraken over de toekomstige inzet en

het geldende duurzaamheidskader, en gaan in die periode niet over tot de extra inzet van genoemde gewassen.

h. Om het veld te ondersteunen in deze transitie zijn ook andere stimuleringsmaatregelen aanwezig, zoals de nieuwe regeling Stimulering Duurzame Energieproductie (SDE++). Het Rijk reserveert 200 miljoen euro. Het voornemen is deze middelen in te zetten op het vergroten van om de productie van en innovatie op duurzame geavanceerde biobrandstoffen en hernieuwbare synthetische brandstoffen. Het Rijk bekijkt welk instrumentarium hiervoor het meest geschikt is. Het Rijk zal deze middelen niet eerder dan vanaf 2020 inzetten. Partijen maken afspraken welke productie van deze hernieuwbare brandstoffen in Nederland hiervoor in aanmerking komt voor de SDE++ en dat deze productie, aanvullend is op de Europese verplichting voor hernieuwbare energie, en passend is binnen het duurzaamheidskader.

i. Een belangrijke aanjager voor de infrastructuur is de Europese Alternative Fuels Infrastructure Directive (AFID), die voorschriften geeft voor de uitrol van tank- en laadinfrastructuur. Het veld aan vervoermiddelen is divers en kan op diverse wijzen ondersteund worden. De Rijksoverheid en decentrale overheden zullen, in samenspraak met de regionale programma's voor slimme en duurzame groei, een integraal plan opstellen voor de behoefte in Nederland aan alternatieve tank- en laadinfrastructuur inclusief opslag. Dit plan wordt afgestemd met marktpartijen en zal worden opgenomen in de rapportage over het nationale beleidsplan infrastructuur voor alternatieve brandstoffen dat eind 2019 zal worden opgeleverd. De nationale agenda laadinfrastructuur zal daar onderdeel van uitmaken. De wettelijke verplichtingen vanuit de Europese AFID-richtlijn zal worden gemonitord.

j. Naast de afspraken over het rijkswegennet (zie de Nationale Agenda Laadinfrastructuur, bijlage op www.klimaatakkoord.nl) spreken de Rijksoverheid, het Interprovinciaal Overleg (IPO)/de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en leveranciers van energiedragers voor vervoer ook voor het onderliggende wegennet af om in de concessieverlening op tankstations de tank- en laadinfrastructuur voor duurzame energiedragers voor vervoer te versnellen. Met betrokken partijen, decentrale overheden en het NEN maakt de Rijksoverheid de benodigde aanpassingen op het gebied van veiligheid. Partijen zorgen voor een heldere en eenduidige informatievoorziening naar de consument voor alle hernieuwbare brandstoffen op en rond het wegennet en bij publiektoegankelijke tank- en laadinfrastructuur conform vereisten uit de AFID-richtlijn.

Stimuleren Waterstof

De ontwikkeling van waterstof is belangrijk als energiedrager in de mobiliteit, zeker voor het zware transport. Afhankelijk van de marktontwikkelingen zijn aanvullende maatregelen nodig. Binnen het personenvervoer wordt uitgegaan van 15.000 brandstofcel-voertuigen (FCEV = *Fuel Cell Electric Vehicles*) in 2025, mogelijk doorgroeiend naar 300.000 voertuigen in 2030. De verwachte energiebehoefte aan waterstof bedraagt bij deze aantallen 141 miljoen kg per jaar in 2030.

Aanvullend op de afspraken over Elektrisch Vervoer (zie C2.4), spreken partijen af:

a. Het H2 Platform stelt een *Convenant stimulering waterstofmobiliteit* op – samen met autoproducenten (*Original Equipment Manufacturers*: OEM's), brandstof-/waterstofleveranciers, leasemaatschappijen, zakelijke gebruikers en overige stakeholders. Het convenant heeft als ambitie de realisatie van 50 waterstoftankstations, 15.000 FCEV-personenauto's en 3.000 zware voertuigen met een brandstofcel op waterstof in 2025, als strategische basis voor versnelde groei richting 2030 en met name 2050. OEM's, brandstof-/waterstofleveranciers, leasemaatschappijen en zakelijke gebruikers zeggen in het convenant toe dat zij zich inspannen voor tijdige en adequate allocatie van voertuigen, het tijdig bouwen van tankstations, het aggregeren van vraag daaromheen en dat zij via innovatie en schaalvergroting streven naar een reductie in investeringskosten voor H2 tankinfrastructuur van gemiddeld 10 procent per jaar. Om voornoemde doelen in 2025 te bereiken de deelnemers van het H2 Platform en het

ministerie van IenW zullen samenwerken om Europese fondsen (zoals CEF/TEN-T en TEN-E CVD fund, FCHJU, Interreg) maximaal aan te wenden voor het bereiken van de gestelde doelen.

Duurzaam inkopen, bussen, doelgroepenvervoer, reinigingsvoertuigen

a. De Rijksoverheid stimuleert de verduurzaming van de eigen vloot door de inzet van schone voertuigen, duurzame energiedragers en het programma Duurzaam Inkopen (o.a. elektrificatie wagenpark batterij en waterstof elektrisch). De Rijksoverheid zal met de decentrale overheden overleggen hoe zij hierbij kunnen aansluiten (zie ook hoofdstuk Voorbeeldrol Rijksoverheid). Daarnaast treedt de Rijksrederij op als *launching customer* voor duurzame biobrandstoffen in vaartuigen en zet Defensie waar mogelijk duurzame biobrandstoffen in al hun operationele voer-, vaar- en vliegtuigen in.

b. Provincies, vervoersregio's, netbeheerders, energieproducenten, de Rijksoverheid en het bedrijfsleven werken samen aan de verdere uitrol en opschaling van zero-emissie bussen en de noodzakelijke alternatieve tank- en laadinfrastructuur door middel van het *Bestuursakkoord zero-emissie bus* (BAZEB). In 2025 zullen alle nieuw instromende OV-bussen zero-emissie zijn, zodat in 2030 alle ongeveer 5.000 OV-bussen zero-emissie zijn (BAZEB zit reeds in de NEV). Na 2025 is de verwachting dat de markt voor batterij-elektrische bussen volwassen is. Voor waterstofbussen is de verwachting dat in 2025 ook flinke sprongen gemaakt zullen zijn. In de tussenliggende periode kent de *businesscase* nog een onrendabele top, die binnen de huidige werkwijze onvoldoende snel daalt. Bundelen van vraag (over de diverse concessies), nieuwe financieringsarrangementen (waarbij risico's worden verlegd – bijvoorbeeld via leaseconstructies – en kapitaallasten voor projecten worden verlaagd met publieke leningen) en het betrekken van het Nederlands bedrijfsleven en internationale exportkansen moeten zorgen voor een snellere daling van de kostprijs. De Rijksoverheid en het IPO hebben het initiatief genomen voor het ontwikkelen van een roadmap die deze vragen adresseert en waarvan het resultaat in 2019 opgeleverd moet zijn.
   Om te voorkomen dat vervoerders de *businesscase* voor zero-emissie bussen nu niet rond krijgen en de invoer van zero-emissie materieel uitstellen naar een latere concessieperiode, werken de Rijksoverheid en concessie verlenende overheden al samen. Dekking vinden voor de onrendabele top vraagt maatwerk per project en het ondersteuningspakket moet in hoofdzaak worden gedekt uit de nationale en internationale co-financieringsinstrumenten (zoals CEF/TEN-T en TEN-E, FCHJU, Interreg, MIA/Vamil en DKTI)[15] en uit gezamenlijk te ontwikkelen (innovatieve) financieringsconstructies (arrangementen) met nationale en Europese publieke, semipublieke (zoals InvestNL en InvestEU) en private instellingen.
   De Rijksoverheid en concessie-verlenende overheden zeggen toe de organisatie rondom BAZEB te versterken door samen met alle betrokken partijen vanuit de provincie en de markt (inclusief OEM's) de acties op te pakken die volgen uit de *roadmap*. In het kader van de gezamenlijk *roadmap* zegt de Rijksoverheid toe in de periode 2019-2025 jaarlijks een impuls van circa 10 miljoen euro te organiseren vanuit de nationale co-financieringsinstrumenten, waarbij jaarlijkse monitoring plaatsvindt om overstimulering te voorkomen.

c. Gemeenten, provincies, netbeheerders, energieproducenten, de Rijksoverheid en het bedrijfsleven zullen werken aan de verdere uitrol en opschaling van zero-emissie doelgroepenvervoer middels het *Bestuursakkoord zero-emissie doelgroepen vervoer* (BAZED, dit zit niet in de NEV). Onderdeel hiervan is dat 50% van de taxi's in 2025 zero-emissie zullen zijn.

---

[15] CEF/TEN-T en TEN-E = Connecting Europe Facility (CEF) / Trans European Networks-Transport (TEN-T) en Trans European Networks-Energy (TEN-E). FCHJU = Fuel Cells and Hydrogen Joint Undertaking. Interreg = Interreg Europe, een EU-organisatie die regionale en lokale overheden in Europa helpt om beter beleid te ontwikkelen en leveren. MIA/Vamil = Milieu-investeringsaftrek (MIA) / Willekeurige afschrijving milieu-investeringen (Vamil). DKTI = subsidieregeling Demonstratie Klimaattechnologieën en -innovaties in transport.

d. Gemeenten, provincies, energieproducenten, de Rijksoverheid en het bedrijfsleven zullen begin 2019 een nieuw convenant voor zero-emissie reinigingsvoertuigen uitwerken, inclusief tijdpad.
e. Provincies en gemeenten werken samen om te zorgen dat daar waar nodig in de Regionale Energie Strategieën in de behoefte aan duurzame energie voor duurzaam transport wordt voorzien.

C2.4 Afspraken Elektrisch vervoer

100% emissieloze nieuwverkoop personenauto's in 2030

In zijn appreciatie van 5 oktober onderschrijft het kabinet dat het voorstel van de Mobiliteitstafel om elektrische personenauto's versneld in te voeren, leidt tot een geloofwaardig pad naar de kabinetsambitie van 100 procent emissieloze autoverkoop in 2030. Het kabinet gaf ook een aantal verzoeken mee voor verdere uitwerking. Met het nu voorliggende voorstel geven de partijen aan de Mobiliteitstafel invulling aan die verzoeken. Zo is er expliciet gekeken naar de mogelijkheden voor normering, samenwerking met andere Europese koplopers, aansluiting bij het handelingsperspectief van consumenten en de eventuele grenseffecten. Ook is expliciet gekeken naar de mogelijkheden om de tweedehandsmarkt op gang te brengen.

Centraal in de vergroening van de mobiliteitssector staat de beweging van het gebruik van fossiele brandstoffen naar elektrisch aangedreven voertuigen. Nederland staat in de wereldtop als het gaat om elektrisch vervoer. Zo is bijvoorbeeld het aantal verkochte elektrische auto's in 2018 bijna verdubbeld ten opzichte van 2017 (4,6% van alle verkochte auto's), is Nederland wereldwijd koploper qua aantallen laadpunten per km^2 en per km wegdek en zijn er nu bijna 4.000 voltijdbanen in Nederland in deze sector. De uitgangspunten voor de afspraken over het versnellen van de introductie van elektrisch vervoer zijn kosteneffectiviteit, maatschappelijk draagvlak en een verantwoorde en eerlijke kostenverdeling rekening houdend met vervuiling, gereden kilometers en inkomensverdeling.

De verdere uitwerking heeft geleid tot een samenhangend pakket met normering, flankerend beleid, versnelde uitrol van de laadinfrastructuur en fiscale stimulering. Met deze maatregelen wordt beoogd de regeerakkoord-doelstelling te bereiken om in 2030 alle nieuwe personenauto's emissieloos te laten zijn. Deze doelstelling wordt door alle partijen onderschreven. Realisatie van deze doelstelling leidt tot een vloot van circa 2 miljoen elektrische auto's en 3,5 Mton CO_2-reductie. De benodigde energiebehoefte voor het laden van deze auto's bedraagt 7.100 GWh waarbij 1,8 miljoen laadpunten nodig zijn.
De effecten van dit pakket gaan verder dan alleen de CO_2-besparing. Zo heeft een studie van het PBL uitgewezen dat er aanzienlijke positieve effecten te verwachten zijn op het leefklimaat in met name steden en langs snelwegen, en daarmee op de gezondheid in Nederland. Daarnaast levert een snelle ingroei van elektrische auto's een bijdrage aan de energiebesparing door hun grotere energie-efficiëntie. Ook kan door toepassing van slim (in de tijd flexibel) laden volgens een studie van de netbeheerders honderden miljoenen worden bespaard op de kosten van de benodigde verzwaring van het elektriciteitsnetwerk voor het inpassen van meer hernieuwbare stroom op het net.

Omdat de markt zich snel ontwikkelt, is de Mobiliteitstafel conform de kabinetsappreciatie van mening dat de fiscale stimulering voor de zakelijke markt stapsgewijs kan worden afgebouwd. Bij de fiscale herziening rond 2025 zal de ingroei van elektrisch rijden als "het nieuwe normaal" worden meegenomen. De afspraken over maatregelen en dekking worden voor de gehele periode tot en met 2030 vastgelegd in het klimaatakkoord en de Autobrief III (wettelijke verankering). Dit om het houdbaarheidssaldo in stand te houden. Om deze reden is de omvang van de stimulering zoals is gehanteerd in de berekeningen die ten grondslag liggen aan voorliggend maatregelenpakket vanaf 2025 constant verondersteld. Dit leidt er toe

dat de modelmatige uitkomst van het aandeel nieuwverkopen in 2030 op 65% uitkomt. Het kabinet committeert zich aan een fiscale herziening die de tweede helft van het groeipad naar het streven van 100% in 2030 verzekert. Voor alle fiscale stimulering geldt dat overstimulering moet worden voorkomen en dat kosteneffectiviteit wordt geborgd. Bovendien is een evenwichtige lastenverdeling van belang.

Diverse landen, zowel in Europa als wereldwijd, kennen een inzet op het versnellen van de introductie van elektrisch rijden. In vergelijking met andere landen is de omvang van de voorgestelde stimuleringsmaatregelen voor elektrisch vervoer in Nederland in lijn met wat andere landen al doen (zie de vergelijking met enkele andere Europese landen op www.klimaatakkoord.nl).

De fiscale stimulering is techniekneutraal en geldt voor alle emissieloze auto's inclusief waterstof en zonnecelauto's. In de laadinfrastructuur en het flankerende beleid ligt de focus op de versnelling ten behoeve van batterij elektrisch. De maatregelen voor versnelling van de infrastructuur voor waterstof zijn opgenomen in het hoofdstuk over duurzame energiedragers in de mobiliteit.

I. Normeren van elektrische voertuigen (nationaal en in EU verband)

Nederland werkt intensief samen met andere landen om elektrisch vervoer te stimuleren (bijvoorbeeld in het kader van het *Electric Vehicle Initiative* (CEM – EVI) en het internationale partnerschap voor e-mobiliteit). Ook zoekt Nederland afstemming over Europese normeringen zoals bijvoorbeeld de aanscherping van Europese CO_2-normering voor personen- en bestelauto's en zwaar vrachtvervoer. Als gevolg van EU-regelgeving kan Nederland niet zelfstandig CO_2-normen opleggen. Als een voertuig in een EU-lidstaat een typegoedkeuring heeft verkregen, dan mag dit voertuig in de hele EU verkocht worden, dus ook in Nederland. De regels voor de interne markt staan het verbieden van de verkoop en de parallelimport van voertuigen met een conventionele verbrandingsmotor niet toe, ook niet als dat zou komen vanuit een kopgroep van landen. Wel is normering mogelijk op andere onderdelen die bijdragen aan de groei van elektrisch vervoer, zoals hieronder aangegeven. Dit betreft met name de zakelijke markt, waar de fiscale/financiële stimulering dan ook geleidelijk wordt afgebouwd.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

a. Partijen (Rijksoverheid en Formule E-Team[16]) spreken af dat de Rijksoverheid de inzet voor stringentere EU-normen onverminderd doorzet en samen met koploperlanden optrekt om elektrisch vervoer te stimuleren en maatregelen daarover af te stemmen. Dit is in lijn met het streven van het kabinet om vanaf 2030 alleen nog emissieloze personenauto's te verkopen. Concrete invulling vindt plaats via koppeling aan de bijeenkomsten van de *green growth coalition*, die voorafgaand aan de Milieuraad plaatsvinden (Koploperconferentie). Naar verwachting komt de Europese Commissie in 2023/2024 met een voorstel voor een nieuwe norm voor de periode na 2030. De inzet van Nederland is om de CO_2-uitstoot van voertuigen ook in Europees verband zo spoedig mogelijk tot nul te reduceren.
b. De Rijksoverheid werkt aan invoering van een normstellende regeling onder de Omgevingswet die begin 2022, of zo veel eerder als mogelijk, wordt ingevoerd bedoeld om de voor het klimaat negatieve effecten van werk gerelateerd verkeer,

[16] Het Formule E-Team is een door de Rijksoverheid ingesteld adviesorgaan o.l.v. een onafhankelijke voorzitter met als leden ANWB, Automotive NL, BOVAG, De Groene Zaak, Energie-Nederland, E-Laad, Interprovinciaal Overleg, Nederlandse Vereniging Duurzame Energie, RAI Vereniging, Natuur & Milieu, Vereniging DOET, Vereniging van Nederlandse Autoleasemaatschappijen, Vereniging van Nederlandse Gemeenten en 3TU. Het adviesorgaan heeft als doel om de ontwikkelingen rond elektrisch vervoer te bevorderen en aan te sluiten bij ontwikkelingen in het buitenland en bij kansen voor groene groei.

goederenvervoer en eigen wagenparken terug te dringen (zie afspraak 2 onder Verduurzaming personenmobiliteit). Partijen spreken af om de mogelijkheden van elektrisch vervoer binnen de regeling maximaal te benutten en om bij bedrijven en andere organisaties elektrisch vervoer (als een van de mogelijkheden om aan de normstelling te voldoen) maximaal onder de aandacht te brengen. De uitwerking van deze afspraak en het vaststellen van de regelgeving ligt bij de Rijksoverheid. IPO, VNG, werkgevers en omgevingsdiensten worden betrokken bij de uitwerking om zo tot een optimale invulling te komen. Dit adviestraject leidt medio 2019 tot een beslissing over de vorm van regelgeving.

c. De Rijksoverheid en decentrale overheden zeggen toe dat bedrijven die hun wagenpark hebben verduurzaamd een voordeel krijgen bij relevante aanbestedingen, ofwel door een hoge mate van duurzaamheid te eisen, ofwel door duurzaamheid op te nemen als zwaarwegende wegingsfactor bij de gunning.
d. Partijen (Rijksoverheid, BOVAG, RAI Vereniging, ANWB) spreken af te werken aan een verbeterde prijsvergelijking van fossiele brandstof en elektrische auto's in de showroom en online, waarin alle vaste kosten over een nog vast te stellen periode (totale kosten van eigendom) zijn verwerkt. De Rijksoverheid onderzoekt daarbij de mogelijkheden voor een verplichting via bijvoorbeeld een aanpassing van het energielabel (als kop op het Europees beleid) en zal daarover in het voorjaar van 2019 besluiten.
e. Partijen (Laad- en tankinfrastructuur partijen en (alternatieve) brandstofleveranciers) komen in samenwerking met de Rijksoverheid tot een invulling van het Nederlandse plan voor de Europese verordening over de methode voor informatievoorziening aan de consument over onderlinge prijsverschillen tussen fossiele en verschillende alternatieve brandstoffen. De Rijksoverheid neemt hiertoe in het kader van de *Program Support Action (PSA) on Price Comparison* van de Europese Commissie deel aan een consortium met acht andere Europese lidstaten om nadere uitwerking te geven aan de toepassing van de nieuwe Europese methodologie voor prijsvergelijking. De toepassing van deze methodologie voor prijsvergelijking (per eenheid) bij tankstations wordt medio 2020 verplicht voor alle Europese lidstaten, voortvloeiend uit de Europese richtlijn infrastructuur alternatieve brandstoffen.
f. Partijen (Rijksoverheid en Formule E-Team) maken afspraken om in de voorwaarden voor het gebruik van een aanschafsubsidie zoals uitgewerkt in het fiscale pakket een beperking op te nemen voor de export van auto's die met de aanschafsubsidie zijn gesteund. Uitwerking van de aanschafsubsidie zal door RVO in samenwerking met de leden van het Formule E-Team gebeuren. De aanschafsubsidie zal uiterlijk medio 2020 worden gepubliceerd. De partijen spannen zich in om deze maatregel al per 1 januari 2020 in te voeren, of een tijdelijke stimuleringsmaatregel in te voeren in de tussenliggende periode, inclusief de dekking daarvoor.
g. De Rijksoverheid stelt capaciteit ter beschikking voor het trekkerschap van het EU-project[17] dat gericht is op het verbeteren, harmoniseren en ontsluiten van informatie over de locatie en de beschikbaarheid van laadpunten en de prijzen van laden voor elektrisch vervoer. In datzelfde project wordt gewerkt aan unieke identificatiecodes voor laadpalen en laadcontracten, gericht op soepele internationale betalingen. Het project zal mogelijk resulteren in Europese regelgeving in de komende jaren.
h. Regionale overheden stellen regionale programma's op waarin afspraken worden gemaakt over:
   - Stimuleringsmaatregelen voor elektrisch vervoer: route naar zo veel mogelijk emissieloos vervoer in 2030 (inclusief verminderen en veranderen);
   - Inkoop van eigen wagenpark: voor lichte voertuigen emissieloos in 2030, voor zware voertuigen (>3500 kg) zoveel mogelijk in 2030;
   - Duurzame inkoop doelgroepenvervoer: zoveel mogelijk emissieloos in 2025, uiterlijk in 2030 volledig emissieloos;
   - Inkoop van opdrachten: voorwaarde emissieloos vervoer uiterlijk in 2030.

[17] Project titel "*Data collection related to recharging/refueling points for alternative fuels and the unique identification codes related to e-mobility actors*"

i. De Rijksoverheid dient in 2019 het wetsvoorstel in om per 1 januari 2021 of zoveel eerder als mogelijk gedifferentieerde parkeertarieven wettelijk mogelijk maken. De gemeenten zullen in hun parkeerbeleid een afweging maken over het inzetten daarvan in combinatie met andere maatregelen om het effect hiervan zo groot mogelijk te maken.
j. De Rijksoverheid zal zorgen dat het rijkswagenpark in 2028 volledig emissieloos is. De Rijksoverheid zal deelnemen in Anders Reizen en ambieert minimaal 50% CO_2-reductie op de eigen gerelateerde mobiliteit in 2030 via onder andere personeelsbeleid en cao-onderhandelingen. Tevens wordt de hiervoor benodigde laadinfrastructuur bij rijksgebouwen en overige rijkskantoren en locaties gerealiseerd (circa 2.400 laadpunten).

II. Flankerende maatregelen: Wat doet de sector en wat doen regio's?

Bij de overstap van conventionele brandstofauto's naar elektrische auto's is sprake van een systeemtransitie die alleen mogelijk kan worden gemaakt door gelijktijdige interventie op alle vlakken. Naast normering en financiële prikkels om de overstap naar een brede introductie mogelijk te maken en het zorgen voor afdoende laadinfrastructuur zijn ook flankerende maatregelen noodzakelijk. Hiermee zal de drempel voor de overstap naar elektrisch vervoer verder wordt verlaagd.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

<u>Communicatie</u>

a. Partijen (de leden van het Formule E–Team) starten in 2019, naast de eigen communicatie, een centrale campagne over de mogelijkheden, voordelen van en ervaringen met elektrisch rijden gericht op de juiste doelgroep(en) en met gerichte boodschap(pen) die (voor)oordelen van elektrisch rijden onder de aandacht moeten brengen. Inclusief een deel gericht op het elektrificeren van de zakelijke vloot, private lease en autodelen. Goede voorbeelden in het mobiliteitsbeleid van bedrijven zullen daarbij actief gecommuniceerd worden. De campagne wordt gekoppeld aan de site NederlandElektrisch.nl.
b. Partijen (de leden van het Formule E-Team) zorgen, naast eigen communicatie naar hun achterban, dat er in 2019 een centrale website beschikbaar is, met daarin zowel voor consumenten, als ook voor verkopers en beleidsmakers alle informatie die relevant is voor de introductie van elektrisch vervoer. Hiertoe zal de huidige website NederlandElektrisch.nl verder worden uitgebouwd.
c. Partijen (BOVAG en RAI Vereniging) zorgen dat verkopers van auto's, naast de technische kennis van EV-auto's die via merken wordt uitgerold, voor zover niet aanwezig, ook kennis hebben over alle consumentenaangelegenheden in Nederland in relatie tot elektrische personenauto's. Hiertoe wordt in 2019 een branche-brede opleiding ontwikkeld en aangeboden.
d. Partijen (ANWB, BOVAG, RAI Vereniging en Vereniging van Nederlandse Autoleasemaatschappijen VNA) zorgen in samenwerking met het Nationale Kennisplatform Laadinfrastructuur dat de kopers van elektrische auto's bij de aankoop van hun auto geholpen kunnen worden met de aanvraagprocedures van de gewenste laadinfrastructuur.
e. Partijen (ANWB, BOVAG, RAI Vereniging en VNA) verkennen in 2019 de mogelijkheden voor het ontwikkelen een tool waarin de brandstofkosten op basis van de opgegeven gecertificeerde verbruikscijfers en kWh prijs (gedifferentieerd naar privé en zakelijk en AC en DC) en de energiekosten voor het voertuig onder vergelijkbare condities kunnen worden vergeleken. Deze verkenning zal worden gestart op basis van de transparante prijsvergelijkingen die per 1 augustus 2019 worden ingevoerd.
f. Partijen (BOVAG en RAI Vereniging) zorgen in samenwerking met de Rijksoverheid dat eind 2019 universele technische trainingen voor het kunnen en mogen werken aan elektrische voertuigen en hoogspanning beschikbaar zijn voor derden en dat ze gebaseerd zijn op de normen NEN 9140 Veilig werken aan e-voertuigen, NEN 3140 'Bedrijfsvoering van elektrische installaties, Branchenorm Veilig werken aan Elektrische voertuigen (EV) en Hybride elektrische voertuigen (HEV) in garagewerkplaatsen. Leveranciers van elektrovoertuigen zullen hiertoe materiaal aanleveren dat beschrijft hoe dient te worden

omgegaan met het werken aan e-auto's specifiek van hun merk. Via overheidsvoorlichting zal dit onder de aandacht gebracht gaan worden van derden.

g. Partijen (BOVAG en RAI Vereniging) ontwikkelen een duurzaam personeelsbeleid om voorbereid te zijn op de versnelling van de komst van elektrische voertuigen.

Batterijcheck en -garantie

De garantietermijn voor batterijen is in de afgelopen jaren sterk verlengd. Voor nieuwe auto's geldt dat de garantie op de batterij tot gemiddeld zo'n 8 jaar met maximum kilometrages van 100.000 km zelfs onbeperkt is. Dit voldoet in veel gevallen voor het geven van voldoende zekerheid aan kopers. Met een toenemende verkoop in de tweedehandsmarkt is er daarbovenop behoefte aan duidelijkheid over de status van de batterij. Deze kan met verschillend gebruik afwijken en is een bepalende factor in de waarde van de auto. Een gedetailleerde check op de status van de batterij is echter niet voor alle merken beschikbaar, waardoor het in nationaal verband (NEN: kennisnetwerk voor normontwikkeling en normtoepassing) niet is gelukt een universeel toepasbare, gecertificeerde batterijcheck te ontwikkelen. Wel lopen er ontwikkelingen in Europa die op termijn mogelijk zullen leiden tot eisen voor de inzettermijn van de batterij.

Ander aandachtpunt is dat de markt voor toepassingen van gebruikte batterijen nog volop in ontwikkeling is en de restwaarde dus vaak nog ondergewaardeerd is. Zo kunnen batterijen worden ingezet voor stabilisatie van het energienetwerk en kunnen deze interessant zijn voor de terugwinning van grondstoffen of het opwaarderen. Zo lijkt er een trend waarneembaar te zijn waarbij de autofabrikant de batterij terugneemt voor terugwinning van grondstoffen of het opwaarderen hiervan. Als deze mogelijke toepassingen letterlijk meer zouden worden gewaardeerd, kan de afschrijving op elektrische auto's worden beperkt.

h. Partijen (Rijksoverheid, ANWB, BOVAG, DOET, RAI Vereniging en de Vereniging Elektrische Rijders) zetten zich in om inzicht in de levensduur en oplaadcapaciteit van een gebruikte elektrische auto voor de consument Europeesrechtelijk af te dwingen en daar gezamenlijk de lobby voor te voeren. Op basis van dit inzicht wordt het ook mogelijk voor marktpartijen om verlengde garantieproducten te ontwikkelen, gericht op de tweedehandsmarkt. Partijen voeren zo spoedig mogelijk een uniforme batterijcheck in. Zodra dit mogelijk is wordt aan de batterijcheck een garantietermijn verbonden.
i. Partijen (BOVAG, NVDE, RAI Vereniging, Vereniging DOET, Natuur & Milieu, Netwerkbeheerders en Autorecycling Nederland ARN) verkennen met de Rijksoverheid de mogelijkheden om een systeem te ontwikkelen, waarbij de gebruikte batterijen die niet door de fabrikant worden teruggenomen (recycling) tegen reële waarde ingezet kunnen worden, onder andere voor de stabilisatie van het netwerk.

Elektrificeren in de lease

Bij autoleasing neemt de leasemaatschappij veel belemmeringen voor de overstap naar elektrisch rijden weg: géén extra financiering van de hogere nieuwprijs, géén risico's voor accu, kosten en restwaarde en ondersteuning bij het omgaan met het laden. Omdat bij autoleasing niet de aanschaf maar het gebruik centraal staat, komen de voordelen van elektrisch rijden via de leaseprijs direct bij het aanbod al volop in beeld.
Om het elektrificeren van de lease te versnellen spreken de partijen, naast de fiscale en financiële afspraken, het volgende af:

j. De VNA gaat in 2019 met een koplopergroep van autoleasemaatschappijen op basis van hun geleerde lessen, inventariseren welke knelpunten en belemmeringen moeten worden weggenomen om nog meer effectief elektrisch vervoer te kunnen aanbieden en zal deze actief communiceren. Publicatie vindt plaats voor 1 januari 2020. Leergebieden zijn onder andere: ondersteuning bij laadinfrastructuur, elektrische deelauto's en de auto als onderdeel van het lokale energiesysteem.
k. Een toenemend aantal autoleasemaatschappijen gaat toestaan dat hun elektrische private leaseauto's door de leaserijder gedeeld mogen worden. Ook gaan de autoleasemaatschappijen samenwerken met autodeelplatforms en buurauto-achtige initiatieven.

l. De autoleasebedrijven komen samen met andere partijen in de sector voor 2021 tot een branche-brede afspraak dat elektrisch leasen altijd wordt aangeboden onder vermelding van de totale kosten per maand, dus de vaste leaseprijs plus een schatting van de energiekosten - óók als de laadkosten geen onderdeel vormen van het leasecontract. Dat maakt een onder-aan-de-streep-vergelijking tussen een elektrische auto en een conventionele brandstofauto mogelijk, waardoor de consument een duidelijk beeld heeft van de totale kosten. Het aandeel nieuw ingezette EV auto's door autoleasebedrijven zal altijd tenminste het aandeel van de totale Nederlandse EV-verkopen ten opzichte van de totale Nederlandse personenautoverkopen bedragen. Dit geldt zolang (a) het fiscale beleid zakelijk EV-rijden stimuleert zoals nu is voorzien en (b) de leasemaatschappijen gelijke toegang tot het aanbod hebben als de particuliere markt. De VNA zorgt voor een rapportage over het verloop van deze nieuwregistraties.
m. Partijen (ANWB, BOVAG, VNA, NVDE, Natuur & Milieu, Vereniging DOET en de Vereniging Elektrische Rijders) onderzoeken in 2019 de haalbaarheid van het leasen van tweedehands elektrische auto's. Hun aanbevelingen voor een kansrijke occasionleasemarkt worden voor 1 januari 2020 gepubliceerd.
n. De Rijksoverheid, VNA en de coalitie Anders Reizen onderzoeken of in de huidige geldende praktijk bij het voor privédoeleinden gebruiken van de (elektrische) deelauto van de zaak, de minimaal te hanteren "huurtarieven" wellicht moeten worden aangepast. Deze regeling maakt het mogelijk het gebruik voor privédoeleinden door de werknemer buiten de bijtelling te houden door een marktconform tarief als huur te rekenen.
o. De Rijksoverheid, BOVAG, VNA en de coalitie Anders Reizen, spreken af om het elektrificeren van het wagenpark mee te nemen bij het onderzoeken van het gebruik van fiscale regelingen voor het aantrekkelijker maken van het verduurzamen van mobiliteit voor werkgevers.

<u>Elektrificeren autodelen</u>
Elektrisch autodelen kan een belangrijke versneller voor de introductie van elektrisch rijden zijn. In de Green Deal Autodelen II hebben Rijksoverheid, decentrale overheden, marktpartijen en Natuur & Milieu afgesproken in de groei van autodelen verder te versterken tot 100.000 deelauto's en 700.000 gebruikers in 2021. Een belangrijk deel van deze deelauto's zijn consument-consument netwerken waarbij het elektrificeren zal meelopen met het elektrificeren van het totale Nederlandse wagenpark. Het Formule E-Team schat de groei voor de elektrische *business-to-consumer* (B2C) deelauto's tot 2021 op 20.000 elektrische auto's. Richting 2030 wordt een groei verwacht van ten minste 80.000 elektrische B2C deelauto's.

p. Gemeenten stellen de parkeernorm in nieuwbouwprojecten waar mogelijk naar beneden bij, rekening houdend met de voor die locatie gewenste mobiliteitsmix. Bij hoogstedelijke inbreidingslocaties wordt een zo laag mogelijke parkeernorm aanbevolen.
q. Gemeenten, overheidsdiensten en bedrijven stellen hun elektrische deelauto's waar mogelijk open voor gebruik buiten kantooruren door burgers.
r. Voor standplaats gebonden deelauto's zorgt de gemeente voor een vaste parkeerplaats, een bord met aanduiding en markering. Voor deelauto's zonder vaste standplaats onderzoeken gemeenten naar mogelijkheden voor gemeentebrede en wederzijds erkende parkeervergunningen en maken de resultaten daarvan uiterlijk medio 2019 openbaar.
s. De Rijksoverheid, brancheorganisaties, gemeenten, provincies en bedrijfsleven onderzoeken de mogelijkheden van een campagne autodelen. Hierbij wordt aansluiting gezocht bij de centrale campagne over de voordelen van elektrisch rijden.

<u>Elektrificeren van tweewielers</u>
De bijdrage van gemotoriseerde tweewielers aan CO_2-uitstoot is weliswaar gering maar zij zorgen wel lokaal voor een negatief effect op de luchtkwaliteit. Naast onderstaande afspraken is het van belang om aandacht te hebben voor veilig weggebruik door verschillende voertuigen met verschillende snelheden.

t. Partijen (Rijksoverheid, BOVAG, RAI Vereniging en Vereniging DOET) werken samen aan de transitie naar 100% emissieloze snorfietsen. Vanaf 1 januari 2025 zullen alle

nieuwverkopen van snorfietsen op de Nederlandse markt emissieloos zijn. De Rijksoverheid zal zorgen voor een gelijk speelveld op de Nederlandse markt.

u. Partijen (Rijksoverheid en VNG) onderzoeken de mogelijkheden waar en op welke wijze binnen gemeenten versnelling mogelijk is.
v. Partijen (Rijksoverheid, BOVAG en RAI Vereniging) streven er naar om de nieuwverkoop van bromfietsen vóór 2030 over te laten gaan naar emissieloos, analoog aan de personenauto.
w. Partijen (BOVAG, RAI Vereniging en Vereniging DOET) bezien in 2019 de mogelijkheden voor de introductie van leaseproducten voor tweewielers en inventariseren kansen en uitdagingen hierbij. Leaseproducten kunnen mogelijk een oplossing bieden voor de hogere aanschafprijs van elektrische alternatieven aangezien daarbij de lagere gebruikskosten worden meegenomen.
x. Vereniging DOET beziet in samenwerking met het Verbond van Verzekeraars of betere informatievoorziening aan verzekeraars kan leiden tot een betere verzekerbaarheid van *LEV's*.

Partijen (Rijksoverheid, VNG, IPO en Vereniging DOET) onderzoeken in 2019, naar voorbeeld van andere EU-landen, de mogelijkheden voor het beschikbaar stellen van parkeerplekken voor elektrische 2- of 3-wielers met bijbehorende laadinfrastructuur.

Tweedehands auto's
Voor een brede beschikbaarheid van elektrische auto's in Nederland is het van belang dat ook de tweedehandsmarkt tot wasdom gaat komen. Voor een deel is het een kwestie van tijd voordat de modellen die op de markt komen voldoen aan de behoefte van de consumenten. Tegelijkertijd zijn verschillende maatregelen in deze afspraken opgenomen die dit kunnen verbeteren:

- Een lage BPM en MRB voor emissieloze auto's om het prijsverschil met brandstofauto's zo beperkt mogelijk te houden, zoals een MRB-vrijstelling tot en met 2024.
- Het onderzoeken van de mogelijkheden om de subsidie voor emissieloze auto's te koppelen aan een beperking op de export waardoor de auto's langer in Nederland beschikbaar blijven.
- Het verkennen van acties om inzicht in de levensduur en oplaadcapaciteit van een gebruikte elektrische auto voor de consument Europees wettelijk af te dwingen.
- Het verkennen van de mogelijkheden om gebruikte baterijen tegen hun reële waarde in te kunnen zetten in de stabilisering van het elektriciteitsnetwerk. Dit zal een positief effect hebben op de restwaarde van auto's.
- Het onderzoeken van de haalbaarheid van het leasen van tweedehands elektrische auto's.

III. Nationale agenda laadinfrastructuur

Gemeenten, Provincies, Rijksoverheid, netbeheerders, bedrijfsleven en brancheorganisaties hebben gezamenlijk een Nationale Agenda Laadinfrastructuur opgesteld. De afspraken in deze agenda leiden tot een landelijke dekking van (snel)laadpunten en voorzien in de laadbehoefte van het groeiende aantal elektrische voertuigen. De uitvoering van de Nationale Agenda Laadinfrastructuur zal met provincies en gemeenten worden vertaald in regionale mobiliteitsplannen, waarin opgenomen de lokale behoeften voor laadinfra.

Voor personenvervoer wordt een laadbehoefte voorzien van 1,8 miljoen (semi-)publieke en private laadpunten in 2030. Voor de stadslogistiek voorziet een eerste doorrekening van TNO een maximale laadbehoefte voor bestelauto's van 18.600 laadpunten in 2030 en voor vrachtauto's 7.400 laadpunten. In een later stadium wordt uitgebreider gekeken naar het benodigd aantal laadpunten voor bestelauto's en trucks. Daarnaast zal de laadbehoefte van elektrische bussen, binnenvaartschepen en *Light Electric Vehicles* (LEV's) groeien. Het realiseren van deze laadpunten is een stevige opgave waarbij in de laatste fase er ongeveer 700 laadpalen per dag gerealiseerd moeten worden. Dit kan alleen door goede afspraken en samenwerking tussen alle partijen tot stand komen. Bij de opstelling van de Nationale Agenda Laadinfrastructuur is het uitgangspunt dat er geen directe financiële overheidsstimulering nodig is voor de aanleg en exploitatie van de reguliere laadinfrastructuur. In de Nationale

Agenda Laadinfrastructuur zijn afspraken gemaakt die in sommige gevallen gevolgen kunnen hebben voor de organisatie en taken van de betrokken partijen. Daarnaast is mogelijk ondersteuning nodig voor innovaties, procesbegeleiding, monitoring en evaluatie. De komende twee maanden zal daarom samen met de ondertekenaars van de Nationale Agenda Laadinfrastructuur in kaart gebracht worden wat de uitvoeringskosten zijn voor de implementatie van de agenda. Volgens de decentrale overheden zijn volgens een eerste inschatting circa 5 miljoen euro aan uitvoeringskosten per jaar gemoeid met de Nationale Agenda Laadinfrastructuur. Deze kosten dienen nog nader te worden uitgewerkt en onderbouwd en worden meegewogen in de afspraken over de decentralisatie van het klimaatakkoord.

In de Nationale Agenda Laadinfrastructuur staat een volledig overzicht van alle gemaakte afspraken. Hierbij is concreet weergegeven welke partijen wat gaan realiseren en wanneer dat gereed zal zijn. Al deze afspraken vormen een integraal onderdeel van het Klimaatakkoord.

De afspraken in de Nationale Agenda Laadinfrastructuur zijn gericht op:

1. Het versnellen van het proces en het vaststellen van basisvoorwaarden voor de uitrol van publieke laadinfrastructuur voor elektrische voertuigen. Door onder andere:
   a. Samenwerkingsregio's in te richten en te versterken. De samenwerkingsregio's zorgen samen met gemeenten voor de uitrol van laadinfrastructuur in de regio. De samenwerkingsregio's ondersteunen gemeenten bij het opstellen en uitvoeren van een integrale visie en beleid.
   b. Afspraken over laadinfrastructuur en (de voorbereiding op) de uitrol van laadinfrastructuur te borgen in de Regionale Energiestrategie (RES), de omgevingsvisie en het omgevingsplan. De Rijksoverheid zal via de instrumenten van de Omgevingswet (bijvoorbeeld via normering) en eventueel het bouwbesluit zekerheid bieden over voldoende aanbod van publieke laadpunten in gemeenten en de snelheid van realisatie daarvan.
   c. In regio's en gemeenten eind 2020 plaatsingsbeleid inclusief uitrolplanning voor publieke laadinfrastructuur vast te stellen. Het plaatsingsbeleid wordt elke twee jaar geactualiseerd.
   d. Gemeenten en regio's te ondersteunen met handreikingen en tools.
   e. De Rijksoverheid komt samen met netbeheerders en (brancheverenigingen van) marktpartijen in het eerste kwartaal van 2019 met een analyse van de problematiek van de werking van de energiebelasting bij bi-directioneel laden (dubbele belasting op slim laden) waarbij zo nodig oplossingen gezocht worden.
   f. Naast de uitrol van publiek toegankelijke laadinfrastructuur ook maatregelen af te spreken gericht op de uitrol van private laadinfrastructuur, zoals de implementatie van de voorschriften uit de Europese Richtlijn over energieprestaties van gebouwen en de vereenvoudiging van de realisatie van laadpunten bij VvE's.

2. Het verbeteren van de informatievoorziening over de locatie en beschikbaarheid van laadpunten, laadprijstransparantie, gebruik van open protocollen in de laadketen en een open laadmarkt. Door onder andere:
   a. De inrichting van een nationaal toegangspunt voor data over laadpunten, waarmee *service providers* en laadpaalexploitanten uiterlijk 1 augustus 2019 hun statische en dynamische basisinformatie over alle (semi-)publiek toegankelijke laadpunten uitwisselen. Het betreft o.a. basisinformatie over de locatie en de beschikbaarheid van de laadpunten en de prijzen van het laden.
   b. De afspraak dat uiterlijk 1 augustus 2019 alle *service providers* en laadpaalexploitanten op toegankelijke en transparante wijze aan de EV-rijder de prijs van elk type laadsessie weergeven.
   c. Vóór de zomer van 2019 te komen tot één effectief, goed in te passen pictogram voor alternatieve brandstoffen op borden langs de (snel)weg, dat voldoende duidelijk is voor rijders van elektrische voertuigen.

   d. Ten behoeve van een open en competitieve markt van laaddiensten, altijd in contracten voor aanleg en exploitatie van laadpunten afspraken vast te leggen over interoperabiliteit, het toelaten van klanten van andere providers op de laadpalen en toepassing van neutrale en open protocollen.
   e. Samen te werken aan de ontwikkeling en internationale adaptatie en standaardisatie van open protocollen, waaronder protocollen voor *smart charging* en de integratie van EV's met het bredere energiesysteem en de gebouwde omgeving. Uiterlijk 1 augustus 2019 wordt een werkgroep protocollen en open markt opgericht om dit aan te jagen.

3. Het inzetten van *smart charging* om te zorgen voor een stabiel elektriciteitsnetwerk waarin optimaal gebruik gemaakt kan worden van hernieuwbare energie en de voordelen daarvan voor EV-rijders. Onder andere door:
   a. Het opzetten en optimaliseren van marktmodellen waarin het potentieel van slimme energieoplossingen zoals *smart charging* gerealiseerd kan worden.
   b. Gesignaleerde knelpunten in nieuwe marktmodellen voor slim laden via experimenten en wetgevingstrajecten in nieuwe regulering om te zetten;
   c. Een analyse van de problematiek rond de werking van energiebelasting bij bi-directioneel laden waarbij zo nodig mogelijke oplossingen gezocht worden.
   d. De huidige laadinfrastructuur *smart charging ready* te maken en het onderzoeken en ontwikkelen van nieuwe architectuuropties voor *smart charging*.
   e. Het vergemakkelijken van de digitale uitwisseling van gegevens tussen elektrische voertuigen en laadinfrastructuur.

4. Het toekomstbestendig maken van laadinfrastructuur door in te zetten op innovatie. Onder andere door:
   a. De innovatieopgaven die voortkomen uit de Nationale Agenda Laadinfrastructuur op te nemen in de Kennis en Innovatie Agenda Mobiliteit.
   b. Afspraken te maken over het uitvoeren van programma's en projecten die voortkomen uit de Nationale Agenda Laadinfrastructuur en over de experimenteerruimte in wet- en regelgeving die nodig is voor demonstraties en pilots.

5. Het realiseren van robuuste laadinfrastructuur voor (stads)logistiek die een verdere ingroei en ontwikkeling van elektrificering van mobiele werktuigen en elektrisch vervoer van goederen mogelijk maakt. Onder andere door:
   a. Voor zwaar transport in te spelen op de groeiende behoefte aan het inzetten van zero-emissie zware trucks. Deze zware trucks vragen nieuwe laadoplossingen met een groter vermogen en hebben daarmee een grotere impact op het energienet.
   b. Voor stadslogistiek per sector te kijken naar het laadgedrag en de laadbehoefte om zodoende de optimale laadlocaties en de noodzaak voor (lokale) verzwaring van het energienet te bepalen die een verdere ingroei van ZE-stadslogistiek mogelijk maakt.
   c. Voor binnenvaart onderzoek te doen naar benodigde laadinfrastructuur (batterij- en waterstof-elektrisch) voor het uitvoeren van pilots met elektrische binnenvaartschepen en naar hoe de uitrolstrategie voor de benodigde walstroom er op de lange termijn uit zal moeten zien.
   d. Voor mobiele werktuigen onderzoek te doen naar oplossingen voor laadinfrastructuur.

Om de voortgang van de uitvoering van de Nationale Agenda Laadinfrastructuur te volgen wordt door RVO een monitoringsprogramma opgezet. Daarnaast stelt de Rijksoverheid een stuurgroep in met daarin onder andere vertegenwoordigers vanuit het Ministerie van Infrastructuur & Waterstaat, Formule E-Team, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Interprovinciaal Overleg en ElaadNL.

IV. Financiële en fiscale stimulering

Alle partijen onderschrijven de gedeelde ambitie om elektrische personenauto's versneld in te voeren, op basis van een geloofwaardig pad naar 100% emissieloze autoverkoop in 2030. Er is een integraal en samenhangend pakket van maatregelen uitgewerkt waar alle betrokken

partijen aan bijdragen om dit pad te realiseren. Naast de afspraken over normering, samenwerking met andere Europese koplopers, flankerend beleid, versnelde uitrol van de laadinfrastructuur speelt ook fiscale en financiële stimulering hierbij een belangrijke rol. In deze paragraaf wordt de uitwerking daarvan beschreven. Daarbij is rekening gehouden met het handelingsperspectief van consumenten en de risico's van eventuele grenseffecten. Er wordt daarom zo veel mogelijk aangesloten bij het moment van aankoop. En bij het vormgeven van de dekking is zoals verzocht in de kabinetsappreciatie rekening gehouden met de gevolgen voor mensen met minder middelen door kleinere, minder vervuilende auto's minder te belasten dan grotere auto's.

Om mensen die geen nieuwe auto kopen ook perspectief te bieden is expliciet gekeken naar de mogelijkheden om de tweedehandsmarkt op gang te brengen, door elektrische auto's voor de Nederlandse markt te behouden en zo een beter aanbod op gang te brengen. Er worden afspraken gemaakt die bijdragen aan een toegankelijk en aantrekkelijk aanbod van tweedehands elektrische auto's en de daarbij passende informatievoorziening en ondersteuning en ontzorging van de consument bij aanschaf, onderhoud en gebruik van een emissieloze occasion.

Hiermee wordt beoogd de regeerakkoord-doelstelling te bereiken om in 2030 alle nieuwe personenauto's emissieloos te laten zijn. Het afgesproken groeipad is het uitgangspunt waar de partijen zich aan committeren. De stimulering wordt zo effectief vormgegeven tegen zo laag mogelijke kosten en met een goede balans tussen stimulering voor de zakelijke en de consumentenmarkt. Als waarborg voor de kosteneffectiviteit en om overstimulering te voorkomen zal het kabinet daarbij jaarlijks bezien wat nodig is om het beoogde groeipad te realiseren. Om dezelfde reden zal het kabinet de planbureaus vragen om bij doorrekening het basispad expliciet te toetsen aan de meest recente ontwikkelingen, waaronder de meest recente inzichten ten aanzien van kosten van batterijen en de Europese normen en een gevoeligheidsanalyse uit te voeren. De partijen onderschrijven dat hiermee sprake is van een verantwoorde kostenverdeling die rekening houdt met het perspectief van de consument en die leidt tot de gewenste transitie naar een schone en breed toegankelijke markt voor nul emissie auto's.

<u>Financiële en fiscale ondersteuning voor emissieloze auto's</u>

De Partijen (Rijksoverheid en de leden van het Formule E-Team) spreken de volgende fiscale en financiële ondersteuning voor emissieloze auto's af. Deze afspraken zijn doorgerekend door RevNext op de effecten op de nieuwregistraties, de ontwikkeling van de samenstelling van het wagenpark en CO_2-emissies.

Tabel 1: Overzicht stimulering per instrument, 2021-2030

Beleid STIMULERING[1]	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
BPM vaste voet (FC)EV (elektrisch)	0	0	0	0	350	350	350	350	350	350
MRB (FC)EV (elektrisch)	0	0	0	0	25%	30%	35%	40%	40%	45%
Bijtelling	8% <50k	8% <50k	10% <50k	10% <50k	16% <50k	17% <50k	18% <50k	19% <50k	20% <50k	20% <50k
Subsidie particulier	6.000	5.600	5.200	4.800	4.400	3.690	3.520	3.080	2.640	2.200
Lineaire afbouw:	40-60k	40-60k	40-60k	40-60k	40-60k	40-60k	40-60k	40-60k	40-60k	40-60k

Beschrijving van de stimuleringsmaatregelen:

a. Emissieloze auto's blijven vrijgesteld van het betalen van de BPM tot en met 2024. Vanaf 2025 betalen zij een vaste voet van 350 euro per auto, maar deze maatregel wordt meegeteld in het dekkingspakket hieronder.
b. Emissieloze auto's blijven tot 2025 vrijgesteld van het betalen van (het rijksdeel van) de MRB. Vanaf 2025 betalen emissieloze auto's een oplopend percentage van (het rijksdeel

van) de MRB beginnend bij 25% (2025) tot 45% (2030). PHEV betalen MRB met een correctiefactor vanwege het zwaardere gewicht ten opzichte van brandstofauto's.

c. Voor particuliere emissieloze auto's komt een aflopende kostenefficiënte aanschafsubsidie die begint met € 6.000 per auto (2021) en daalt naar € 2.200 (2030). Deze aanschafsubsidie is beschikbaar voor nieuw verkochte auto's tot een maximum van € 60.000 waarbij de subsidie vanaf een aanschafbedrag van € 40.000 euro tot € 60.000 lineair afloopt. De regeling wordt opgezet als een doelsubsidie met een gemaximeerd subsidiebedrag en een subsidieplafond op basis van nieuwverkooppercentages. Met deze subsidie wordt gemiddeld ongeveer de helft van het verschil in aanschafprijs ten opzichte van brandstofauto's gedekt waardoor de elektrische auto zich eerder terugverdient voor de consument. Onderzocht wordt of deze aanschafsubsidieregeling ook beschikbaar gemaakt kan worden voor bepaalde vormen van privélease en deelauto-concepten[18]. Deze aanschafsubsidie wordt voorwaardelijk vorm gegeven om de auto zolang mogelijk in het Nederlandse wagenpark beschikbaar te houden (wens is 8 jaar). Indien hieraan niet wordt voldaan dient de subsidie te worden terugbetaald.

d. Voor zakelijke emissieloze auto's wordt over een maximum van € 50.000 van de catalogusprijs (voor batterij-elektrisch) een verlaagde bijtelling gehanteerd. De verlaagde bijtelling begint bij 8% (2021) en stijgt van 10% in 2023 en 2024 door naar 20% in 2030. Jaarlijks wordt gemonitord en zonodig aangepast om overstimulering te voorkomen, waarbij het ingroeipad leidend is. Voor innovatieve emissieloze auto's die zich nog niet in de markt bewezen hebben, zoals de waterstof- en de zonnecelauto geldt dat de invoering van het maximumbedrag van € 50.000 in de bijtelling wordt uitgesteld tot na 2024. Over de precieze invoering hiervan vindt nog nader overleg plaats.

<u>Dekking voor derving van inkomsten en extra uitgaven</u>

Met dit pakket wordt de transitie naar 100% elektrische nieuwverkoop en het beschikbaar komen van elektrische auto's voor de tweedehandsmarkt structureel ingezet zodat de elektrische auto voor iedereen haalbaar wordt. Net als bij andere disruptieve innovaties is er daarbij sprake van een groep *first movers* die als eerste overgaan op elektrisch rijden. Deze groep is nodig om introductie in de breedte mogelijk te maken. De totale derving voor de periode tot 2025 bedraagt € 3,9 miljard. Voor de periode vanaf 2025 zijn de kosten op € 1,5 miljard per jaar gemaximeerd. Voor de dekking zijn volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Dekking komt uit het autodomein[19], uit de vrijval van dekkingsmaatregelen uit Autobrief II die structureel doorlopen in de jaren vanaf 2021 en uit het mobiliteitsdomein.
- Voor de dekking binnen het autodomein ligt het zwaartepunt bij de veelrijder, het keuzemoment in de showroom, de zwaarste auto's met de hoogste CO_2-uitstoot en is rekening gehouden met inkomenseffecten en het mogelijk maken van een overstap naar een andere wijze van belastingheffing binnen het autodomein.

Tabel 2: Overzicht dekking per instrument, 2021-2030

Beleid DEKKING [1]	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
BPM vaste voet (FC)EV (elektrisch)	0	0	0	0	350	350	350	350	350	350
MRB-verhoging p.j. per ICEV (fossiel)	6	23	41	73	90	103	106	110	115	126
MRB-verhoging p.j. per (FC)EV (elektrisch)	0	0	0	0	150	179	206	231	225	248
MRB-verhoging p.j. per bestelbus	24	24	24	24	0	0	0	0	0	0
Innovatietoeslag op aanschaf	87,5	175	262,5	350	350	350	350	350	350	350
Innovatietoeslag op bezit	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25
Accijns benzine	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Accijns diesel	1	1	2	2	2	2	2	2	2	2

[18] Waarbij geen sprake is van stapeling van voordelen uit zakelijk en privé.

[19] Het Kabinet heeft aangegeven naast de basisvariant ook de effecten van een gedeeltelijke dekking van de fiscale maatregelen buiten het autodomein worden doorgerekend die bestaat uit een stijging van de heffing op vliegverkeer naar 15 euro in de plaats van de beoogde innovatietoeslag op bezit (2 euro per maand per auto).

De partijen (Rijksoverheid en het Formule E-Team) spreken voor de dekking af:

a. Vanaf 2025 betalen emissieloze auto's een vaste voet van 350 euro in de BPM per auto.
b. Er komt een innovatietoeslag op het bezit alle auto's, inclusief emissieloze auto's, van € 25 per jaar. Dit is een doelheffing, gekoppeld aan de duur van de stimulering voor emissieloze auto's.
c. Er komt een eenmalige innovatietoeslag op de aanschaf van niet-emissieloze personenauto's die begint bij € 87,50 (2021) en oploopt naar € 350 in 2024 en verder. Dit is een doelheffing, gekoppeld aan de duur van de stimulering voor emissieloze auto's. Hierbij worden de mogelijkheden verkend om deze eveneens toe te passen op de (parallelle) import van niet-emissieloze personenauto's.
d. De accijns op benzine wordt vanaf 2020 met 1 cent verhoogd en de accijns op diesel per 2020 met 1 cent en per 2023 wederom met 1 cent. Ook dit is voor de duur van de stimulering voor zero-emissie auto's.
e. Er komt een MRB-verhoging van het basistarief in (het rijksdeel van) de MRB voor fossiele auto's. Doordat de MRB gebaseerd is op gewicht neemt de MRB voor auto's in het zwaardere segment het sterkst toe. De MRB-verhoging geldt niet voor zero-emissie auto's. Voor deze auto's geldt alleen het van toepassing zijnde MRB-percentage (uit het rijksdeel) over het basistarief uit 2020.
f. Ook dit is voor de duur van de stimulering voor zero-emissie auto's.
g. De huidige korting op de MRB voor bestelbussen wordt geleidelijk verminderd. Daarbij gaat het om een stijging van 2 euro per maand per bestelbus vanaf 2021 tot en met 2024.
h. Voor Plug-in Hybrides (PHEV) geldt een aparte tarieftabel zodat deze auto's meebetalen aan de BPM. Deze wordt versoberd naar een normaal tarief.

Het totaaloverzicht qua uitgaven en dekking ziet er dan als volgt uit:

Stimuleringskant (16B2 in mln.)	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2025**	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**	**2030**
MRB	136	170	213	275	248	283	314	338	394	425
BPM	278	381	464	623	673	702	689	661	607	584
Bijtelling	47	93	146	208	202	184	128	84	33	16
Accijns	42	91	155	242	314	381	445	500	544	582
Energie belasting	-15	-36	-64	-103	-143	-176	-206	-231	-251	-267
Aanschafsubsidie Particulier	26	35	55	89	120	143	164	188	226	255
Totaal	**514**	**733**	**968**	**1.334**	**1.414**	**1.517**	**1.533**	**1.540**	**1.552**	**1.595**
Dekkingskant (16B2 in mln.)	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2025**	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**	**2030**
MRB	53	193	280	547	729	850	868	889	909	974
Innovatietoeslag	213	216	218	220	223	224	226	228	230	231
Innovatietoeslag op aanschaf	31	60	84	99	96	90	86	78	68	52
BPM vaste voet (FC)EV (elektrisch)	-	-	-	-	47	52	57	65	78	96
Accijns	120	120	187	185	181	175	169	163	155	146
Vrijval Autobrief II	117	132	152	182	182	182	182	182	182	182
Dekking vanuit MRB bestelauto's	19	38	57	76						

gedragseffecten dekkingsmaatregelen	-2	-7	-14	-29	-42	-56	-55	-65	-69	-86
Totaal	**552**	**752**	**965**	**1.280**	**1.414**	**1.517**	**1.533**	**1.540**	**1.552**	**1.596**

Compensatie provincies stimuleringsmaatregelen Elektrisch vervoer

i. De komende jaren leiden de voorgestelde stimuleringsmaatregelen voor Elektrisch vervoer tot versmalling van de belastinggrondslag van provincies. Om dit te voorkomen zal BZK de Provinciewet wijzigen om provincies de mogelijkheid te geven belasting te heffen op alle personenvoertuigen. Deze wijziging zal, tezamen met de overige belastingmaatregelen die voortvloeien uit het Klimaatakkoord, meegenomen worden in het Belastingplan 2020. Hiermee wordt de open huishouding voor provincies gegarandeerd en het belastinggebied wettelijk geborgd. Het Belastingplan wordt -zoals gebruikelijk- aangeboden aan de Tweede Kamer op Prinsjesdag. De borging van het belastinggebied en de open huishouding van provincies is een randvoorwaarde voor de aangekondigde stelsel herziening na 2024.

<u>Evaluatie 2023 en adaptieve planning naar emissieloze nieuwe autoverkoop 2030</u>

Vanaf 2025 is de stimulering en de dekking vanuit het autodomein gemaximeerd op 1,5 miljard euro per jaar. Dit is minder dan, met de inzichten van nu, nodig is om in te groeien naar de kabinetsambitie van 100% emissieloze nieuwverkoop in 2030 wanneer het huidige fiscale stelsel onveranderd zou blijven. Partijen zijn het erover eens dat de onzekerheid na 2025 zo groot is, dat het onverstandig is om daar nu een grotere reservering voor te maken. Alle partijen blijven zich evenwel committeren aan het streven naar 100% emissieloze nieuwverkoop in 2030. Zo is de uitrol van laadinfrastructuur en de vraag naar stroom op die 100% emissieloze nieuwverkoop gedimensioneerd. De CO_2-reductie en het aantal elektrische auto's in het wagenpark die gepaard gaan met 100% emissieloze nieuwverkoop in 2030 blijft dan ook uitgangspunt.
Adaptieve planning van stimulering wordt vormgegeven tijdens het integrale evaluatiemoment van de stimuleringsmaatregelen in 2023, dat wettelijk wordt vastgelegd in Autobrief III en waarbij twee elementen van belang zijn:

1. Ten eerste dient er duidelijkheid te komen over de wijze waarop de financiële stimulering en dekking worden vormgegeven en of deze nog gebaseerd moeten blijven op het huidige systeem van autobelastingen. Zoals recent onderzoek[20] heeft aangetoond is de transitie naar zero-emissie gebaat bij een overgang naar een ander en toekomst bestendig systeem van bekostiging. De leden van het Formule E-Team (inclusief de mobiliteitsalliantie) en de Rijksoverheid erkennen de noodzaak om tot een andere dan de huidige vorm van de bekostiging van de mobiliteit te komen. Doel van deze verkenning is te anticiperen op verminderde overheidsinkomsten door de transitie van fossiel naar duurzaam gedreven mobiliteit. De beoogde verkenning dient ter voorbereiding op beleids- en besluitvorming door een volgend kabinet zodanig dat een nieuw stelsel in 2025 kan worden ingevoerd. De Rijksoverheid zal het initiatief nemen om een verkenning te starten naar een andere vorm van heffen en de overgang van het huidige stelstel naar een nieuw stelsel inclusief handelingsperspectief, zoals is beschreven in de inleiding van dit akkoord (zie C2.1).

2. Naast de jaarlijkse ijking van het stimuleringsinstrumentarium is een integrale evaluatie van belang om aan de hand van de ontwikkelingen in de automarkt (o.a. onrendabele top), maatschappelijke acceptatie, en de laadinfrastructuur te bezien welk beleid en welke fiscale stimulering na 2025 nodig en wenselijk zijn en welke (aanvullende) afspraken moeten worden gemaakt om de zero-emissieambitie van het kabinet te realiseren. Daarbij komen elementen aan bod als:

[20] "Eerlijk betalen naar gebruik" uitgevoerd door Revnext in opdracht van RAI vereniging.

- Doelbereik, kosteneffectiviteit, grenseffecten en eventuele weglek in Europees verband, risico van parallelimport en mogelijke maatregelen die hierbij aangrijpen, zoals een (milieu)registratietaks op auto-import analoog aan de BPM;
- Hoe het aanbod en de totale eigenaarskosten van de verschillende segmenten van elektrische auto's zich ontwikkelen;
- Hoe het draagvlak en de interesse van de automobilisten voor elektrisch rijden zich ontwikkelen;
- Hoe het aanbod, gebruik en export van nieuwe emissieloze auto's (waaronder waterstof en zonnecel) zich ontwikkelen;
- Hoe de tweedehands elektrische automarkt zich ontwikkelt;
- Welke invloed flankerend (niet-autobelastingen) beleid heeft op de noodzaak tot financiële stimulering;
- Hoe de uitrol van de benodigde laadinfrastructuur verloopt?
- Hoe de markt zich ontwikkelt en of de mate van stimulering daar bij past.

Op basis van deze twee elementen moet de tweede helft van het ingroeipad naar 100% elektrische nieuwverkoop fiscaal (en flankerend) worden vormgegeven.

V. Verdere proces

i. Partijen spreken af om voor de flankerende maatregelen tot uitvoeringsplannen te komen in het voorjaar van 2019 in het kader van het Formule E-Team.
j. Partijen spreken af dat voor de Nationale Agenda Laadinfrastructuur uitvoeringsplannen komen in het voorjaar van 2019 in het kader van het Formule E-Team.
k. Partijen spreken af dat de Rijksoverheid de fiscale maatregelen uitwerkt en verankert in Autobrief III.
l. Partijen spreken af mee te werken aan de jaarlijkse monitoring van de maatregelen in het kader van het Klimaatakkoord die door de Rijksoverheid wordt uitgevoerd vanaf 2019. De monitoringsgegevens worden besproken in het Formule E-Team. Op basis van de monitoring zullen stimuleringsmaatregelen worden herijkt en kan flankerend beleid bijvoorbeeld worden geïntensiveerd en kunnen partijen op de voortgang worden aangesproken.

C2.5 Verduurzaming in logistiek

Logistiek is een belangrijke hoeksteen van de economie en de samenleving (Nederland Distributieland). Tegelijkertijd zijn logistieke operaties een belangrijke bron van CO_2-uitstoot en andere emissies. Behalve via het traject van energiedragers, wordt er ook langs andere wegen aangestuurd op een versnelling van de gang naar zero-emissie. Dat gebeurt via middelgrote zero-emissie zones in 30-40 grotere gemeenten, zero-emissie bouwverkeer en mobiele werktuigen, klimaatneutrale en circulaire grond-, weg- en waterbouwwerkzaamheden (GWW), logistieke efficiencyverbetering en een Green Deal Binnenvaart.

Middelgrote zero-emissie zones stadslogistiek in 30-40 grotere gemeenten in 2025

In de 30-40 grotere steden worden in Green Deal Zero-Emissie Stadslogistiek (ZES)-verband uiterlijk in 2020 middelgrote zero-emissie zones (ZE-zones) vastgesteld zoals die met ingang van 2025 voor goederenvervoer zullen gelden. Andere gemeenten kunnen zich hierbij aansluiten. Dit leidt naar verwachting tot een besparing van 1,0 Mton CO_2.

Voor de ZE-zones die met ingang van 2025 zullen gaan gelden, zal uiterlijk in 2020 (via een gestructureerd proces onder gezamenlijke regie van Rijksoverheid en gemeenten) vastgesteld worden hoe de invoering zal plaatsvinden, zodat het bedrijfsleven zich hierop tijdig kan voorbereiden. Andere gemeenten, die in een later jaar een zero-emissie zone instellen, zullen dit minimaal vier jaar van tevoren aankondigen ten behoeve van een gestructureerde voorbereiding voor overheid en bedrijfsleven.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

a. TLN, Evofenedex, Topsector Logistiek en andere sectorpartijen stellen samen met de Rijksoverheid, VNG, IPO, grote gemeenten en Natuur & Milieu een uitvoeringsagenda op voor verschillende deelsectoren in de stadslogistiek (bijvoorbeeld bouw, retail, vers, afvalstromen, horeca, facilitair en e-commerce), met als doel dat de transportactiviteiten uiterlijk in 2025 zonder emissie kunnen worden uitgevoerd. Deze uitvoeringsagenda bevat ten minste afspraken over financiering van oplossingen, communicatie, het faciliteren en ondersteunen van ondernemers, monitoring en governance.
b. Bedrijven in de logistieke ketens nemen initiatief om aantoonbaar duurzame oplossingen te implementeren. Ter ondersteuning van deze initiatieven investeren zij in IT (bijvoorbeeld *control towers*, integratie logistieke planning met Bouw Informatie Modellen) en in de ontwikkeling en aanschaf van schone technologie voor voertuigen.
c. De Topsector Logistiek ontwikkelt kennis, nieuwe concepten en pilots om aangetoonde duurzame logistieke oplossingen te maken, inclusief de monitoring. Tevens ontwikkelt de Topsector Logistiek kwantitatieve modellen voor de logistieke deelsectoren om de afweging tussen financiële inspanning, concurrentievermogen en CO_2-besparing inzichtelijk te maken, zodat investeringsbeslissingen versneld worden.
d. Met ingang van 2025 zullen alle nieuwe vrachtauto's die een ZE-zone in willen, ZE zijn. ZE-zones leiden tot een grote vraag naar ZE bestel- en vrachtauto's. (De verwachting is in totaal 50.000 zero-emissie bestelauto's en 5.000 ZE/PHEV-vrachtauto's in 2025, met een doorgroei naar 115.000 ZE-bestelauto's en 10.000+ ZE/PHEV-vrachtauto's in 2030). De ingroei van deze voertuigen wordt ondersteund door de ontwikkeling van nieuwe diensten waarbij gebruik wordt gemaakt van multi-inzetbare voertuigen, Light Electric Vehicles (LEV's) en E-cargobikes.
   Voor middelgrote ZE-zones zijn meer ZE-vrachtauto's nodig dan de hierboven benoemde verwachte ingroei. Voor bestaande vrachtauto's van voor 1/1/2025 geldt daarom een overgangsregeling tot 1/1/2030 in de vorm van een centraal afgegeven ontheffing op kentekenniveau. Daarvoor komen uitsluitend EURO-VI vrachtauto's in aanmerking die niet ouder zijn dan 5 jaar (bakwagens) en 8 jaar (trekkers). In samenwerking met gemeenten wordt bezien of het mogelijk is om in die periode ZE-vrachtwagens voordelen te geven (zoals bijv. toegang tot aantrekkelijke parkeer/verzorgingsplaatsen) om de ingroei van zero-emissie te stimuleren.
e. Om de ingroei te stimuleren heeft de Rijksoverheid een stimuleringsprogramma dat is overeengekomen met de sector. De omvang van deze stimuleringsregeling is voor vrachtauto's tot en met 2025 94 miljoen euro en voor bestelauto's 185 miljoen euro. Het uitgangspunt van deze stimuleringsregeling is een aanschafregeling met een dekking van maximaal 40 procent van de meerkosten van een ZE-voertuig ten opzichte van het fossiele alternatief. Vanwege de beschikbaarheid geldt dat voor vracht in deze periode ook PHEV-varianten gebruik kunnen maken van deze regeling.
f. De VNG neemt het voortouw om met gemeenten organisatorische en IT-randvoorwaarden te realiseren om in 2025 zero-emissie zones in te kunnen voeren. Gemeenten stimuleren de ontwikkeling van de marktvraag door in vergunningsverlening, inkoop en aanbestedingen (van decentrale overheid én van derden) duurzame logistiek in te bouwen en te belonen. Tevens werken zij aan infrastructurele aanpassingen (aan bijvoorbeeld de fietsinfrastructuur en de publieke laadinfrastructuur) die noodzakelijk zijn om nieuwe concepten mogelijk te maken.
g. Nieuwe concepten voor stadslogistiek worden gestimuleerd. Om de ingroei van bijvoorbeeld *cargo-bikes* en LEV's te stimuleren kan in de komende jaren gebruik gemaakt worden van de DKTI-regeling. Samen met de sector werkt de Rijksoverheid een manier uit om de markt actief te stimuleren hiervan gebruik te maken.

h. In het kader van de Europese regeling bevordering aankoop schone en energiezuinige voertuigen stellen Rijksoverheid en gemeenten eisen aan de inzet van ZE-bedrijfsvoertuigen bij publieke aanbestedingen.
i. Indien de uitvoeringsagenda's in 2025 nog niet geleid hebben tot het instellen van middelgrote zero-emissie zones in 30-40 steden, verplicht de Rijksoverheid uiterlijk in 2026 om in 2030 zero-emissie zones in te stellen. De voortgang van het aansluiten van gemeenten zal voortdurend gemonitord worden. De Rijksoverheid zal reeds starten met het voorbereiden van wetgeving opdat snelle invoering van een wettelijke verplichting kan plaatsvinden.

Zero-emissie bouwverkeer, mobiele werktuigen

Om de invoering van ZE-zones te ondersteunen zetten partijen in op zero-emissie bouwverkeer en op gebruik van zero- en lage emissie mobiele werktuigen in de stad. Hiervoor wordt voortgebouwd op bestaande samenwerkingsverbanden en afspraken die met partijen zijn gemaakt in het kader van de Green Deal Het Nieuwe Draaien en de Green Deal Bouwlogistiek. Met deze Green Deals ontwikkelen overheden en partijen binnen de bouwsector langs verschillende lijnen (gedrag, techniek en brandstoffen, beleid) samen actieplannen voor het verminderen van de CO_2-uitstoot van mobiele werktuigen. Gezamenlijk leiden deze afspraken naar verwachting tot een besparing van 0,4 Mton CO_2.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

a. In 2019 start het bedrijfsleven samen met de overheden, kennisinstituten en Natuur & Milieu met een 'Challenge Klimaatneutrale Bouwplaats' om kennis en ervaringen, kansen en mogelijkheden en mogelijke belemmeringen rondom zero-emissie mobiele werktuigen in beeld te brengen, om hiermee de ingroei van zero-emissie mobiele werktuigen te versnellen en om kennisuitwisseling te bevorderen en zo overheden in deze transitie te faciliteren.
b. Overheden nemen het initiatief om de inzet van zero-emissie mobiele werktuigen en de principes van Het Nieuwe Draaien op te nemen in inkoopprocessen van bijvoorbeeld bouwwerkzaamheden en groenvoorziening. Hierbij streven de Rijksoverheid en andere overheden naar afspraken voor standaardisatie van uitvragen voor zero-emissie werkmaterieel. Landbouwwerktuigen worden toegevoegd aan de Green Deal Het Nieuwe Draaien. De Rijksoverheid stelt de betrokken topsectoren in staat om via crossovers vóór 2023 autonome voertuigen te ontwikkelen die op hernieuwbare energiebronnen transport en veldbewerkingen uitvoeren ten behoeve van precisietoepassingen.
c. De Rijksoverheid creëert randvoorwaarden binnen de regelgeving zodat steden kunnen sturen op groen bouwverkeer en de inzet van zero-emissie bouwmachines, bijvoorbeeld het opleggen van een monitoringsverplichting voor uitstoot en beladingsgraad.
d. De Rijksoverheid zet zich in om CO_2-labeling en -normering van mobiele werktuigen te agenderen bij de Europese Commissie.
e. Indien afspraken hierboven nog niet geleid hebben tot een verwachte reductie van de CO_2-uitstoot door mobiele werktuigen van 0,4 Mton in 2030 (vast te stellen in samenspraak met mede-overheden) verplicht de Rijksoverheid uiterlijk in 2026 om zero-emissie groen bouwverkeer en de inzet van zero-emissie mobiele werktuigen op te leggen. De Rijksoverheid zal reeds starten met het voorbereiden van wetgeving opdat snelle invoering van een wettelijke verplichting kan plaatsvinden.

Klimaatneutrale en circulaire GWW

De Rijksoverheid heeft met andere overheden een stevige invloed op de ontwikkeling van de sector Grond, Weg en Waterbouw (GWW), die vrijwel volledig afhankelijk is van overheidsinkoop. Daarom werken de overheden gezamenlijk toe naar klimaatneutraal en circulair aanbesteden, zodat deze sector als geheel klimaatneutraal gaat opereren. Hiervoor

wordt voortgebouwd op bestaande samenwerking en afspraken die met partijen zijn gemaakt in het kader van de Green Deal Duurzaam GWW 2.0.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

a. Bij Grond-, Weg- en Waterwerken (GWW) zal de Rijksoverheid met regionale overheden de inkoopkracht vergroten en uiterlijk in 2020 afspraken maken om in 2030 zoveel mogelijk klimaatneutraal en circulair te werken (werktuigen, materiaalketens), inclusief aanbestedingen en standaardisatie van uitvragen. De Rijksoverheid en andere overheden stimuleren maatregelen binnen de eigen aanleg- en onderhoudsprocessen en door het sluiten van ketenakkoorden en Green Deals gericht op producten- en materiaalketens (zoals asfalt, beton, grond en staal). De maatregelen richten zich onder meer op levensduur verlengend onderhoud, op het verduurzamen (CO_2-arm maken) en uniformeren van materiaalgebruik. Hierbij wordt gebruik gemaakt van tools uit de aanpak Duurzaam GWW zoals DuboCalc, de CO_2 prestatieladder en aanvullende inkoopcriteria. De Rijksoverheid en provincies zetten waar mogelijk hun infrastructuur in voor energieopwekking en meervoudig ruimtegebruik (zie verder C.5 Elektriciteit).
b. De Rijksoverheid en decentrale overheden stellen hun ervaring met duurzaam GWW beschikbaar (innovaties voor klimaatadaptatie, klimaatmitigatie en circulaire economie) en zullen kennis delen gericht op het verduurzamen van de materiaalketens, energiebesparing en -opwekking in de GWW-sector om zo sneller te leren en kosten te besparen in de uitvoering.
c. De Rijksoverheid scoort bij aanbestedingen en uitvoering van GWW-projecten op CO_2-uitstoot waarbij gunningsvoordeel wordt gegeven aan aanbieders met een lagere uitstoot. In 2019 werkt de Rijksoverheid een strategie en actieprogramma uit met als doel in 2030 zelf circulair te werken en klimaatneutraal te zijn in de GWW. Hierbij formuleert de Rijksoverheid concrete doelstellingen voor CO_2-reductie in projecten die bijdragen aan versnelling van in dit akkoord geformuleerde ontwikkelingen naar zero-emissie voertuigen en optimalisatie van logistiek.

30% reductie van de CO_2-uitstoot door achterland en continentaal vervoer in 2030

Nederland Distributieland is een belangrijke aanjager van de Nederlandse economie. Hierbinnen vormt de hoogwaardige dienstverlening zoals ketenregie en servicelogistiek, samen met het vervoer van en naar de Nederlandse Mainports, logistieke hotspots en productieclusters (zoals greenports, automotive clusters) via de vervoerscorridors de basis. Om de concurrentiepositie te kunnen handhaven wordt door de Rijksoverheid, decentrale overheden, verladers en logistieke dienstverleners fors ingezet om het transport duurzamer te maken en tevens de bereikbaarheid te verbeteren. Dit wordt gedaan door de efficiëntie van de logistiek te verbeteren. Bijvoorbeeld via innovatieve logistieke concepten, slim delen van data en samenwerking in logistieke ketens de beladingsgraad sterk te verbeteren en het gebruik van de beschikbare capaciteit op weg, spoor en binnenvaart te optimaliseren. Tevens wordt ingezet op snelle ingroei van zero-emissie vrachtauto's en binnenvaartschepen en verdere elektrificatie van het spoor.

Om 30% CO_2-reductie te realiseren, wordt tot 2030 naast logistieke efficiëntieverbetering ingezet op versterking van het Europese bronbeleid. Daarnaast nemen overheden en verladers duurzaamheidseisen mee in het inkoopbeleid. Dat inkoopbeleid zal de vraag vergroten naar laag c.q. zero-emissie voer- en vaartuigen. De verstevigde inzet van de sector op logistieke efficiëntie leidt naar verwachting tot 0,4 Mton besparing (bovenop de 0,5 Mton verbetering van de logistieke efficiëntie die in de basisraming van het PBL wordt meegenomen; totale besparing hiermee 0,9 Mton). Daarnaast is er naar verwachting een besparing van 1,0 Mton in 2030 vanuit overheidsbeleid (0,8 Mton Europees bronbeleid en 0,2 Mton invoering van een vrachtwagenheffing voor vrachtverkeer).

Om dit te realiseren, spreken de partijen af:

a. TLN, Evofenedex en Topsector Logistiek nemen het initiatief in de ontwikkeling van een geïntegreerde sectorale aanpak om duurzame oplossingen met (aantoonbaar) minder uitstoot te ontwikkelen en te implementeren voor diverse logistieke ketens, waarbij aandacht is voor de optimalisatie van het gebruik van verschillende modaliteiten. Doel hiervan is een gemiddelde verbetering van de logistieke efficiëntie van 2 procent per jaar. Naast oplossingen binnen de onderneming worden door sectorpartijen ook samenwerkingen in logistieke ketens aangegaan om waar mogelijk de vervoersbehoefte te dempen en de transportprestatie met minder kilometers te realiseren[21].
b. De Rijksoverheid en Natuur & Milieu spannen zich samen met de sector in om op Europees niveau te komen tot (1) ambitieuze CO_2-normen voor bestelauto's en zware bedrijfsvoertuigen, (2) hogere eisen voor voertuigefficiency en (3) voor een stimulans voor verdere verduurzaming binnen het Europees bronbeleid als het gaat om ZE-voertuigen. Het Europees Parlement zet nu in op 20 procent reductie in 2025 en 35 procent reductie in 2030 voor vracht- en bestelauto's.
c. De Topsector Logistiek ontwikkelt kennis, nieuwe concepten en pilots om aangetoonde duurzame logistieke oplossingen te maken, inclusief de monitoring. Tevens ontwikkelt de Topsector Logistiek kwantitatieve modellen voor sectoren om de afweging tussen financiële inspanning, concurrentievermogen en CO_2-besparing inzichtelijk te maken, zodat investeringsbeslissingen versneld worden.
d. Tevens neemt de Rijksoverheid in samenspraak met sectorpartijen maatregelen in de binnenvaart en het spoor om capaciteitsknelpunten weg te nemen en vlot en betrouwbaar vervoer mogelijk te maken. De maatregelen voor het spoor worden vanuit het bestaande maatregelenpakket spoorgoederenvervoer samen met de vervoerders/sector opgepakt[22].
e. De Rijksoverheid voert in 2023 een vrachtwagenheffing in. Bij de invoering van de vrachtwagenheffing worden de netto-opbrengsten in overleg met de heffingsplichtige partijen primair ingezet voor verduurzaming en innovatie van het wegvervoer. Een belangrijk doel hierbij is de reductie van CO_2-uitstoot, bijvoorbeeld het stimuleren van niet-fossiel rijden. Op basis van afspraken met de heffingsplichtige partijen kunnen de opbrengsten ook ingezet worden voor verdere verduurzaming van de logistieke sector. Een besturingsmodel voor de terugsluis wordt door partijen nog nader uitgewerkt. De Mobiliteitstafel acht het van belang dat de invoering van de vrachtwagenheffing, zoals is aangekondigd in het regeerakkoord, een integraal onderdeel gaat uitmaken van het toekomstige belasting- en heffingssysteem (zoals beschreven in C2.1.3).

   Voor de verduurzaming van het wegvervoer op de korte termijn werkt de Rijksoverheid aan een compensatieregeling voor bio-LNG voor de jaren 2019 en 2020.
f. De Rijksoverheid bevordert de ontwikkeling en aanbod van zero-emissie voertuigen en schepen door producenten via Topsectoren (Logistiek, HTSM en Water) en ondersteunt deze via de DKTI-regeling. Bovendien wordt onderzocht of voorfinanciering via NL Next mogelijk is. De Rijksoverheid versnelt de ontwikkeling van laad- en tankinfrastructuur voor zero-emissie voertuigen en voertuigen op alternatieve brandstoffen op corridor niveau. Uitwerking hiervan vindt plaats in het plan voor alternatieve tankinfrastructuur

---

[21] Deze sectorale aanpak kan rekenen op ondersteuning vanuit de Topsector Logistiek / Dinalog en zal voor het bedrijfsleven concrete instrumenten en begeleiding opleveren voor ketensamenwerking in de praktijk. Ter ondersteuning van deze initiatieven investeert het bedrijfsleven in IT (zoals *control towers*), in ontwikkeling en aanschaf van schone technologie voor voertuigen (elektrische binnenvaartschepen, elektrificatie van spoorvervoer op de terminal), in optimalisatie van het gebruik van de verschillende modaliteiten, in inzet van Lange Zware Vrachtauto's (en DUO-trailers) en in *connected & automated driving services (platooning)*. Bij de initiatieven worden verladers sterk betrokken, waarbij zij duurzame logistiek zwaarder meenemen in hun inkoopproces. Bedrijven implementeren een monitoringsysteem om de bedrijfsgebonden CO_2-emissies van het vervoer objectief te kunnen registreren.

[22] Dit maatregelenpakket levert zowel indirect als direct meer treinen op (een MKBA wijst op een groei van ongeveer 200 ton km over het spoor in 2019 naar ongeveer 350 ton km in 2023).

(AFID + DKTI). (Laadinfra logistiek maakt daarnaast onderdeel uit van de Nationale Agenda Laadinfrastructuur).

Binnenvaart

Binnen de Green Deal zeevaart, binnenvaart en havens zal worden opgenomen dat de binnenvaartsector streeft naar een CO_2-reductie in de binnenvaart. Voor maximaal 0,4 Mton in 2030 is de Rijksoverheid bereid om binnen bestaande middelen te zoeken naar mogelijkheden voor ondersteuning van de ambitie van de sector. Voor de invulling worden de verschillende opties uitgewerkt voor de inzet van duurzame energiedragers, waaronder hybride elektrisch, waterstof en duurzame biobrandstoffen (o.a. HVO: Hydrotreated Vegetable Oil), zodat er minimaal 5 PJ aan duurzame energiedragers in de binnenvaart wordt ingezet. De binnenvaartsector en de Rijksoverheid zetten hierbij in op ingroei van tenminste 150 emissievrije schepen (op basis van modulaire energievoorziening) in 2030. In de aanloop naar emissievrije schepen wordt ingezet op een bijmengpercentage van 30% biobrandstoffen voor binnenvaartschepen. De borging van voldoende geavanceerde hernieuwbare biobrandstoffen vindt plaats binnen het duurzaamheidskader voor biomassa.

Om via marktprikkels te komen tot een lagere CO_2-uitstoot in de binnenvaart, zou het GLEC-framework na een verdere uitwerking toepasbaar kunnen zijn. Het doel is te komen tot een systeem waarbij bedrijven via certificering (middels een systeem van onafhankelijke accountants) kunnen aantonen dat zij de CO_2-uitstoot van het eigen vervoer met een bepaald percentage hebben verminderd. Hiervoor is het wenselijk dat de systematiek wordt uitgewerkt, getest in de binnenvaart en bij goed resultaat via een internationale ISO-standaard uitgerold wordt.

C2.6 Afspraken Verduurzaming personenmobiliteit

Mobiliteitsgedrag is – naast technologische ontwikkelingen in de aandrijving van vervoersmiddelen of de brandstoffen die daarvoor worden gemaakt – een belangrijke sleutel tot CO_2-reductie. Het zijn uiteindelijk de keuzes die reizigers maken die de uitstoot bepalen. Door niet of minder te reizen en, door voor de schoonste vorm van de verschillende modaliteiten te kiezen, verduurzamen we ons reisgedrag en verminderen we de CO_2-uitstoot.

8 miljard zakelijke (auto)kilometers minder in 2030

Aangezien meer dan de helft van de wegkilometers in het personenvervoer werkgerelateerd is, hebben werkgevers een grote rol in het verduurzamen van de mobiliteit. Niet alleen in het wagenpark, maar ook door hun werknemers op een duurzame manier te laten reizen of werken. Dit zorgt voor minder CO_2-uitstoot en stimuleert een bredere verduurzaming van personenmobiliteit zowel zakelijk als privé. De afspraken met werkgevers zijn zowel gericht op het vergroten van het aantal werkgevers dat zich inspant voor minder uitstoot van het werkgerelateerde verkeer, als op opschaling en uitrol van *best practices*. Ook wordt er gewerkt aan verankering van duurzame mobiliteit in wettelijk kader. Dit moet het mogelijk maken om het aantal autokilometers in 2030 met 8 miljard te verminderen. Deze reductie leidt tot een forse brandstofbesparing en bespaart minimaal 1 Mton CO_2, bovenop de besparing door elektrificatie van het wagenpark[23].

Partijen merken op dat stimulering van nu al duurzaam vervoer ertoe kan leiden dat knelpunten op de infrastructuur ontstaan. Er is afgesproken dat gekeken zal worden of en hoe bestaande infrastructuur nog beter kan worden benut om de verwachte groei in fiets- en OV-gebruik op te vangen. In het MIRT en de regionale programma's voor slimme en duurzame

[23] Bron: CE Delft (2018) *CO_2-effect van Anders Reizen*

mobiliteit wordt periodiek gekeken naar nieuwe kansen voor projecten en maatregelen die hieraan bijdragen.

Minimaal 1.000 werkgevers halveren de CO_2-uitstoot van zakelijke mobiliteit

De praktijk laat zien dat werkgevers allerlei mogelijkheden hebben om werkgerelateerde mobiliteit te verduurzamen. In de coalitie Anders Reizen hebben ruim 45 grote ondernemingen zich gecommitteerd aan een halvering van de CO_2-uitstoot op zakelijke mobiliteit en woon-werk verkeer in 2016-2030.
Om de beoogde halvering te bereiken is een top tien van maatregelen opgesteld - het Nieuwe Normaal - gebaseerd op *best practices* van deelnemende partijen.

Kader: Huidige top 10 van maatregelen Anders Reizen

1. *Minder reizen door flexibel te werken; spitsmijden, dagje thuiswerken en video-conferencing.*
2. *Parkeerbeleid; parkeren alleen voor medewerkers die woon-werk of zakelijk niet anders kunnen reizen of duurzaam reizen, bijvoorbeeld verder dan 10 km van het werk wonen of niet met OV kunnen komen.*
3. *Verlagen van de CO_2-grens bij aanschaf van een nieuwe auto van de zaak en aantrekkelijk maken van elektrisch rijden.*
4. *Mobiliteitsbudget met bonus-malus systeem; beloon zuinig rij- en reisgedrag, schone autokeuze en (flexibele) keuze voor OV en fiets.*
5. *Mobiliteitskaart voor alle leaserijders; verlaagt de drempel om met OV te reizen.*
6. *Verhuizen naar OV-locatie; stap op natuurlijke momenten over naar een station/OV locatie.*
7. *Nieuwe medewerkers de eerste drie maanden standaard gratis OV-gebruik aanbieden, daarna keuzemoment.*
8. *Aanbieden van gratis OV voor privé en zakelijk aan medewerkers met privéauto.*
9. *Geen vliegtuig maar trein voor afstanden onder de 700 km; waarbij reistijd deur tot deur met trein <150% reistijd vliegreis is.*
10. *Gedragscampagne of wedstrijd om duurzaam reizen te ervaren; periodiek meedoen met* Low Car Diet *of vergelijkbaar programma.*

Partijen spreken af:

1. Zoveel mogelijk, minimaal 1.000 werkgevers, committeren zich vóór 2030 aan minimaal 50% CO_2-reductie van zakelijke mobiliteit in 2030 ten opzichte van 2016. Dit doen partijen door met werknemers te communiceren over duurzame mobiliteit, reductiemaatregelen te nemen en de voortgang te monitoren.

Partijen nemen de volgende acties op zich:

a. Coalitie Anders Reizen breidt uit in 2020 naar 80 en 2030 naar 500 werkgevers. De Rijksoverheid levert een deel van de benodigde ondersteunende capaciteit voor de uitbreiding van Anders Reizen.
b. De Rijksoverheid, IPO en VNG betrekken regionale netwerken van werkgevers bij de uitvoering van het klimaatakkoord en committeren minimaal 80 werkgevers in 2020 en 500 werkgevers uiterlijk in 2030 aan minimaal 50 procent CO_2-reductie van zakelijke mobiliteit in 2030 ten opzichte van 2016. Concrete afspraken o.a. over resultaten worden aan de MIRT tafel gemaakt in het kader van de regionale uitwerking.
c. De Rijksoverheid, IPO, VNG en Anders Reizen zorgen voor een goede afstemming tussen landelijke en regionale inspanningen ten einde de administratieve lasten voor werkgevers beperkt te houden. Met name worden afspraken gemaakt over het opzetten en uitvoeren van een eenduidige, uniforme en onafhankelijke monitoring.

In het verlengde hiervan onderneemt de Coalitie Anders Reizen (AR) i.s.m. betreffende partijen de volgende stappen:

- Deelnemende partijen aan het klimaatakkoord streven er naar zich als werkgever aan te sluiten.
  - De Rijksoverheid sluit zich als werkgever aan.
  - IPO en VNG onderzoeken wanneer zij zich collectief kunnen aansluiten bij AR. Individuele gemeenten sluiten zich waar mogelijk direct aan als werkgever.
  - VNO-NCW werft werkgevers onder haar leden (via regionaal netwerk).
  - AR werft brancheorganisaties om namens leden de doelstelling te omarmen en start met NL Ingenieurs en academische ziekenhuizen.
  - VNA werft via leasemaatschappijen.
- De aangesloten werkgevers streven er naar om alle koplopermaatregelen uit te voeren, omdat deze voor de meeste werkgevers financieel aantrekkelijk zijn. Hierbij gaat het met name om invoeren van parkeerbeleid, overstappen naar volledig elektrische auto's van de zaak, gratis OV (privé en zakelijk), bonus-malus bij invoering mobiliteitsbudget - binnen de daarvoor geldende fiscale kaders -, verstrekken van een mobiliteitskaart voor leaserijders. De lijst met maatregelen is dynamisch. Als een maatregel door de meeste werkgevers is doorgevoerd zoals invoeren van flexibel werken, wordt deze als norm gesteld en wordt een nieuwe *best practice* toegevoegd, zoals bijvoorbeeld fietsstimulering.
- De Coalitie Anders Reizen heeft voor bedrijven een meerwaarde. Bedrijven die meedoen aan AR genieten diverse voordelen, naast het delen en ontwikkelen van kennis en ervaring. Leden van AR tonen aan dat ze serieus bezig zijn met het verduurzamen van mobiliteit (CO_2-reductie, gezondheid en productiviteit). Er wordt gekeken of lidmaatschap van AR onderdeel kan worden van inkoopinstrumenten (bijv. CO_2 prestatieladder), keurmerken en certificaten, zodat lidmaatschap van AR gebruikt kan worden om eenvoudiger aan de normstelling te voldoen.
  Om van deze voordelen gebruik te kunnen maken, nemen de leden van AR de verplichting op zich om een jaarlijkse voortgangsmeting te doen. Bij aanvang stellen leden een CO_2-reductieplan op voor mobiliteit. Indien een lid na het eerste jaar achterloopt op het eigen reductieplan, volgt een waarschuwing en het verzoek aan te tonen dat de doelstelling wel degelijk gehaald gaat worden. Bedrijven die ook in het tweede jaar niet aan het eigen reductieplan voldoen, komen op een zgn. 'oranje' lijst terecht waarbij extra commitment wordt gevraagd voor aanvullende acties. Indien aan het einde van het derde jaar opnieuw blijkt dat doelstellingen niet zijn gehaald, dan wordt het bedrijf ontheven van lidmaatschap en daarmee van de voordelen.

Normering voor werkgevers

Behalve verdere stimulering van de koplopers onder werkgevers komt er ook een normering om ook andere bedrijven in de juiste richting te bewegen.

Partijen spreken af:

2. Vanaf begin 2022 volgt normering in wetgeving voor werkgevers met meer dan 100 medewerkers. In totaal betreft dit ruim 7.000 werkgevers, samen goed voor 4,9 miljoen werknemers. Naar verwachting leveren afspraak 1 en 2 in 2030 een CO_2-winst op van 1,0 Mton.

d. De Rijksoverheid werkt aan invoering van een normstellende regeling onder de Omgevingswet bedoeld om de voor het klimaat negatieve effecten van werkgerelateerd verkeer, eigen wagenparken en logistiek terug te dringen. Onder werkgerelateerd verkeer wordt woon-werk en zakelijk verkeer verstaan. De regeling heeft als doel om een *level playing field* te creëren voor inspanningen van werkgevers op klimaatgebied en om achterblijvers mee te nemen, met als randvoorwaarde minimale lastendruk bij werkgevers en handhavende diensten. Hierbij wordt in het bijzonder gelet op de positie van het MKB.

Kaders en uitgangspunten voor met name woonwerk- en zakelijke mobiliteit en eigen wagenparken:

- Normadressaten: De regeling richt zich tot werkgevers die 100 of meer werknemers in dienst hebben. Voor logistiek wordt de ondergrens bepaald door het aantal vrachtbewegingen.
- Vorm normering: Er wordt ingezet op absolute normering, zoals een maximum uitstoot per werkgever. Deze norm houdt rekening met de locatie en het aantal werknemers. Op deze manier worden werkgevers die al veel inspanningen op dit terrein hebben verricht niet benadeeld. Door met een doelvoorschrift te werken, bepalen werkgevers zelf hoe zij de norm bereiken en is er ruimte voor maatwerk.
- Hoogte norm: De norm wordt vastgesteld in 2019. Uitgangspunt in het adviestraject hiervoor is dat de norm minimaal leidt tot een totaal-reductie over alle bedrijven heen van ten minste 25% van de totale CO_2-uitstoot van werkgerelateerd verkeer in 2030 t.o.v. 2016 (ondergrens). De norm is dynamisch en wordt gefaseerd aangescherpt.
- Ondersteunen nalevingspraktijk: Werkgevers worden gefaciliteerd in de wijze waarop zij aan de norm kunnen voldoen, bijvoorbeeld via Anders Reizen, keurmerken waarmee aan de norm kan worden voldaan of regionale netwerken van werkgevers. Hiermee wordt gestart na het adviestraject in 2019, zodat werkgevers goed voorbereid zijn. Ook wordt gezorgd voor vindbare en duidelijke ontsluiting van informatie en *best practices*, zoals elektrisch rijden, fietsstimulering, thuiswerken of parkeerbeleid, via het platform zoals beschreven in maatregel 3f hierna.
- Rapportage en monitoring: Werkgevers rapporteren de effecten aan de Omgevingsdiensten. Hiervoor wordt een tool ontwikkeld waarmee de CO_2-footprint van werkgerelateerd verkeer per bedrijf inzichtelijk kan worden gemaakt. Dit sluit aan bij de afspraken over het opzetten van eenduidige, uniforme en onafhankelijke monitoring onder 1c.
- Toezicht en handhaving: Decentrale overheden zijn het beoogd bevoegd gezag. Omgevingsdiensten worden belast met het toezicht op en de handhaving van de regelgeving. Hiertoe worden controlebevoegdheden en handhavingsinstrumenten, incl. (herstel) sancties, toegekend.

Uitwerking:

- De uitwerking van deze afspraak en het vaststellen van de regelgeving ligt bij de Rijksoverheid. IPO, VNG, werkgevers en Omgevingsdiensten worden betrokken bij de uitwerking om zo tot een optimale invulling te komen. Dit adviestraject leidt medio 2019 tot een beslissing over de vorm van regelgeving.
- Het adviestraject zal in ieder geval apart rekening houden met personenvervoer en goederenvervoer.
- Het advies moet aansluiten bij bestaande en paralleltrajecten (Energy Efficiency Directive (EED), Meerjarenafspraken Energie-efficiency (MJA)) en een goede overgang tussen huidige en nieuwe regelgeving bewerkstelligen.
- Belangrijk aandachtspunt in dit traject vormt de uitvoerbaarheid en de wijze waarop werkgevers ondersteund kunnen worden in het voldoen aan de norm. Bij de invulling van de regelgeving wordt aangesloten bij certificeringseisen en keurmerken (o.a. CO_2-prestatieladder, Breeam, ISO's) en vice versa. Ook wordt gekeken of lidmaatschap van AR onderdeel kan worden van deze keurmerken en certificaten, zodat dit lidmaatschap gebruikt kan worden om eenvoudiger aan de normstelling te voldoen. In dit kader wordt ook aandacht besteed aan het ontwikkelen van een zo eenvoudig en efficiënt mogelijk toezicht- en handhavingsmechanisme.
- Het streven is om vanaf 2022 over te gaan tot invoering en handhaving van een dynamische norm die gefaseerd kan worden herijkt. De periode tussen herijkingsmomenten moet dusdanig zijn dat duidelijkheid verschaft wordt aan de markt en dat werkgevers de mogelijkheid hebben met de normen rekening te houden bij hun natuurlijke investeringsmomenten (bijv. om de 4 jaar).

- Om eventuele vertraging van de gewenste aanpassing van de Omgevingswet, wordt parallel aan dit traject gekeken naar de mogelijkheden om de zorgplicht voor werkgebonden verkeer in de Wet milieubeheer (art 2.16) te behouden en aan te vullen met de reeds in de AMvB opgenomen maar nu nog bevroren optie om Erkende Maatregelen op te nemen.

Brede publieksvoorlichting
Partijen zullen het brede publiek informeren over de mogelijkheden op het terrein van verduurzamen van mobiliteit.

Partijen spreken af:

3. Brede publieksvoorlichting tot hun gezamenlijke verantwoordelijkheid te rekenen. Deze acties zijn gericht op alle werkgevers en werknemers in Nederland, samen goed voor 7,9 miljoen mensen.

e. ANWB, BOVAG, RAI Vereniging, de Fietsersbond en de coalitie Anders Reizen zetten de komende jaren hun eigen communicatiekanalen in om duurzame mobiliteit (autodelen, fiets, banden, OV, EV, MaaS, reiskostenvergoeding) onder de aandacht te brengen van hun leden.
f. De Rijksoverheid faciliteert het opzetten van een platform dat werkgevers en werknemers informeert en enthousiasmeert over het verduurzamen van mobiliteit.
g. De Rijksoverheid onderzoekt en versterkt in 2019 de structurele gedragseffecten van de campagne *Low Car Diet* (LCD). Mits de effecten voldoende zijn aangetoond, zet de Rijksoverheid zich in om het LCD ook na 2019 mogelijk te maken, opdat elk jaar 10.000 werknemers ervaring opdoen met duurzame reisalternatieven.
h. De Rijksoverheid, RAI Vereniging, BOVAG, ANWB, VNA, Stichting Band op Spanning, NSG en Milieu Centraal spannen zich in om een duurzame gedragsverandering van de automobilist tot stand te brengen voor het monteren van de beste band en het op de juiste spanning houden daarvan. De Rijksoverheid maakt het mogelijk om tot en met 2020 publiekscampagnes uit te voeren, die gericht zijn op het vergroten van het bandenbewustzijn, zoals nu gebeurt binnen het programma Kies de Beste Band. RAI Vereniging, BOVAG, ANWB, VNA en Stichting Band op Spanning nemen in de periode daarna de voortgang van de publiekscommunicatie op zich bv. middels hun eigen communicatiekanalen zoals vakantiechecks van ANWB en BOVAG en events, waardoor het effect zoveel mogelijk op peil gehouden wordt. Dit zal periodiek worden gemonitord.

Uitwerking:

- De Rijksoverheid faciliteert het opzetten van een platform dat werkgevers en werknemers informeert en enthousiasmeert over het verduurzamen van mobiliteit. Het platform schetst de mogelijkheden die werkgevers hebben (bijv. *best practices* AR, programma Kies de Beste Band, OV stimuleren, fiets stimuleren). Middels dit platform informeert de Rijksoverheid over fiscale mogelijkheden om duurzame mobiliteit te stimuleren binnen de huidige grenzen van het fiscale stelsel. Daarnaast geeft het platform een overzicht van dienstverleners die werkgevers kunnen ondersteunen (bijv. *Low Car Diet*, rij2op5, *Lean and Green*) en bestaande keurmerken en benchmarks. Via haar communicatiekanalen besteedt de Rijksoverheid regelmatig aandacht aan het platform en de informatie erop.
- De Fietsersbond en Wandelnet richten de Alliantie Werken in Beweging op. De alliantie geeft werkgevers en werknemers inspiratie voor de meest effectieve maatregelen op het gebied van gezond werken, inclusief vervoer en een gezonde werkvloer.

Versnellen en ondersteunen
Er zijn nog verschillende andere lijnen waarlangs duurzame personenmobiliteit verder kan en zal worden versneld en ondersteund.

Partijen spreken af:

4. Maatregelen overeen te komen om duurzame personenmobiliteit te versnellen en te ondersteunen.

Borgen in cao's

i. De Rijksoverheid en Anders Reizen gaan in 2019 in overleg met vakbonden om de mogelijkheden van de huidige fiscale regelingen ten behoeve van verduurzaming zakelijk vervoer (waaronder fietsregelingen) te borgen in collectieve arbeidsovereenkomsten (cao's).

(Gemeentelijk) parkeerbeleid

j. Parkeren in (binnen)steden dient te worden bezien in samenhang met de ontwikkeling van ruimtelijke kwaliteit, de beschikbaarheid van alternatief vervoer, en stedelijke ontwikkeling. Tariefverhoging en aanpassing van parkeernormen kunnen sturend werken. De Rijksoverheid en VNG spreken af 0,2 Mton CO_2-reductie te realiseren met behulp van gemeentelijk parkeerbeleid in de bredere context van stadsbeleid en regionale programma's. VNG brengt parkeren op de MIRT tafel als een van de te bespreken onderwerpen.

k. IPO, VNG en de Rijksoverheid spreken af binnen de NOVI (en regionale uitwerkingen daarvan) ruime fietsparkeernormen bij bedrijven en woningen als nieuwe norm en eis toe te passen. Hiertoe wordt begin 2019 een convenant gesloten. Vanaf 2019 worden nieuwe normen op nieuwbouwlocaties toegepast maar in de jaren hierna ook bij het vernieuwen van alle omgevingsvergunningen en plannen. Daarvoor hanteren overheden minimaal de herziene kengetallen 2018 (in voorbereiding fietsberaad).

Fiscale regelingen

l. De Rijksoverheid, RAI Vereniging, BOVAG, NS, VNA en Anders Reizen, spreken af fiscale regelingen en het gebruik daarvan te onderzoeken om deze vervolgens in te zetten om verduurzamen van mobiliteit aantrekkelijker te maken voor werkgevers.

In het verlengde hiervan spreken partijen af:

- De Rijksoverheid maakt een actueel overzicht voor werkgevers en werknemers met de fiscale mogelijkheden voor duurzaam werkgerelateerd verkeer. De Rijksoverheid en AR doen onderzoek naar het huidig gebruik van de fiscale mogelijkheden door werkgevers.
- In de visie op het nieuwe stelsel voor autobelastingen na 2020 verkennen de Rijksoverheid, VNA, AR en NS mogelijke afspraken over het onbelast vergoeden van de parkeerkosten van P&R terreinen als mede fietsparkeren als onderdeel van de multimodale reis.
- De Rijksoverheid zal samen met de coalitie Anders Reizen in de communicatie aandacht besteden aan de bestaande mogelijkheden binnen de reiskostenregeling, zoals een reiskostenvergoeding voor fietsers en wandelaars van 19 cent per kilometer en fietsen van de zaak.

Internationaal reizen tot 700 km

- De Rijksoverheid en NS doen in 2019 een onderzoek naar gelijkwaardige omstandigheden in relatie tot de prijs van internationaal vliegen en treinen tot en met 700 km.

Regionale aanpak

m. Regionale aanpak Klimaatakkoord voor het domein mobiliteit: Om de afspraken van het klimaatakkoord goed te borgen, worden afspraken gemaakt over de uitwerking. Alle partijen staan hiervoor gezamenlijk aan de lat, ieder vanuit een eigen rol en verantwoordelijkheid. Een belangrijk deel van de maatregelen moet worden gerealiseerd op regionaal en lokaal niveau. Om de regionale uitvoering van het Klimaatakkoord vorm te geven, wordt per regio een programma voor slimme en duurzame mobiliteit opgezet (hierna te noemen: 'regionale programma's'), met een landelijke equivalent (hierna te noemen: 'nationaal programma'). Hierin participeren gemeenten, provincies,

Rijksoverheid, private partijen als werkgevers en dienstaanbieders en andere regionale stakeholders als onderwijsinstellingen en ziekenhuizen. De programma's geven sturing aan de uitvoering van maatregelen uit het Klimaatakkoord voor mobiliteit, monitoren de voortgang en sturen bij waar nodig. Er wordt waar mogelijk en wenselijk aangesloten bij bestaande structuren, zoals de bereikbaarheidsprogramma's in de Metropool Regio Amsterdam, Metropool Regio Den Haag en Utrecht (U Ned). Dat partijen de tijd nemen om deze programma's op te zetten, laat onverlet dat er afspraken zijn die direct starten.

De Rijksoverheid, gemeenten en provincies starten hier gezamenlijk mee zodra het Klimaatakkoord ondertekend is:

- De Rijksoverheid, Provincies, gemeenten en bovenstaande partners stellen samen plannen van aanpak op voor regionale programma's, waarin onder meer de best passende regio-indeling bepaald wordt. Hierin staan ook concept afspraken over doelstellingen, ontwikkelstrategie, governance, en financiën.
- De Rijksoverheid faciliteert de regionale programma's met actieve participatie en ondersteuning, en voert regie voor onderlinge samenhang en regio-overschrijdende landelijke aspecten (wet- en regelgeving, uniformering, kaders, etc.). Voor deze landelijke regie initieert de Rijksoverheid een nationaal programma Slimme en Duurzame mobiliteit met bestuurlijke, strategische gesprekken met vertegenwoordiging van regio en overige partijen. Onderdeel van dit gesprek zijn:
  - de ingezette omslag naar een duurzaam en klimaatbestendig mobiliteitssysteem;
  - de relatie tussen mobiliteit en ruimte, de Woonagenda en de Nationale Omgevingsvisie (NOVI);
  - de gewenste mobiliteitstransitie zoals verwoord in Zorgeloze Mobiliteit;
  - wat dit vraagt aan instrumenten, zoals de Mobiliteitsagenda en het Mobiliteitsfonds, en afspraken over governance en samenwerking. Over een van deze instrumenten, het Mobiliteitsfonds, vindt momenteel met betrokken partijen reeds overleg plaats.

Op een bestuurlijk overleg begin 2019 wordt een uitvoeringsagenda vastgesteld voor het proces om zowel tot regionale programma's als tot een nationaal programma te komen. De eerste concept plannen van aanpak voor de regionale programma's en het nationale programma kunnen op de Bestuurlijke Overleggen voor het MIRT (BO's MIRT) in het najaar van 2019 worden besproken. De plannen worden uiteindelijk in het kader van het MIRT vastgesteld.

<u>MIRT-programma's</u>

n. Partijen spreken af bestaande MIRT-programma's tot 2028 slim te benutten voor duurzame mobiliteit.

Concreet spreken partijen af:

- De Rijksoverheid, IPO, VNG spreken af om bij lopende MIRT-trajecten te verkennen of maatregelen voor fiets en multimodale hubs, die technisch/financieel en/of maatschappelijk meerwaarde hebben, kansrijk zijn om mee te nemen bij aanpassingen aan weg-, water- en spoorinfrastructuur.
  Dit gebeurt door bij de bepaling van de scope van het project de kansen en impact voor de fiets te overwegen. Tevens wordt een verkenning opgezet naar kansen en belemmeringen voor het realiseren van fietsprojecten binnen de programma's en worden aanbevelingen gedaan hoe hiermee om te gaan.
- De Rijksoverheid, IPO en VNG spreken in het kader van *Tour de Force* af dat begin 2019 een verkenning wordt afgerond naar kansrijke koppelingsmogelijkheden tussen lopende rijksprogramma's en inventarisaties van Provincies, VNG, F10, en RWS naar de gewenste en benodigde fietsinvesteringen. Het gaat om koppelingsmogelijkheden met bijvoorbeeld het programma 'Slimme en Duurzame mobiliteit', Programma's 'Beheer, Onderhoud en Vervanging HWN, HVWN en Spoor', (ook wel bekend als Vernieuwing, Verjonging en Verduurzaming) Programma 'Minder Hinder' en de grote infrastructuurprojecten op rijks- en regionaal niveau. Het gaat hier bijvoorbeeld om het aanleggen van een fietsbrug binnen een vervangingsproject, dat door werk met werk te maken veel goedkoper kan

worden uitgevoerd. Realisatie van koppeling is mogelijk mits budgettair gedekt. Deze koppelingsmogelijkheid mag niet leiden tot een afname van de veiligheid van het bestaande hoofdwegen en -spoornet en tot vertraging in de planning.
- Op basis van de verkenning wordt met de *Tour de Force* voor eind mei 2019 een gezamenlijk overzicht met kansrijke fiets- en stedelijke logistiek projecten en multimodale hubs vastgesteld. Het betreft ofwel projecten die anticiperen op groei die op concrete trajecten verwacht wordt, ofwel projecten die tot een forse kwaliteitsverbetering leiden (zoals het wegnemen van barrières) die de overstap van auto naar fiets of keten fiets-OV aantrekkelijk maken en die ondersteund worden door regionale stimuleringsmaatregelen. Ook wordt hierbij gekeken naar de relatie met de regionale bereikbaarheidsknelpunten en de opgaven in de Regionale Energie Strategieën. Dit overzicht ondersteunt prioritering van (fiets-)projecten en wordt gebruikt in BO MIRT-overleggen, en overleggen binnen de regio en tussen regio en rijk. In de programma's voor slimme en duurzame mobiliteit wordt periodiek gekeken naar nieuwe kansen voor projecten.
- De Rijksoverheid, provincies en VNG nemen in de afspraken over duurzaam aanbesteden op dat er bij aanbesteding, wanneer een aanbesteding de fiets raakt, ook specifiek in de klanteisen hiermee rekening wordt gehouden.

<u>Hyperspits</u>

o. De Rijksoverheid en NS (en eventueel andere vervoerders) geven de aanpak van de hyperspits concreet vorm op basis van afspraken op het gebied van vraagbeïnvloeding, capaciteitsbenutting en (concessie)afspraken t.a.v. optimalisatie van de dienstregeling. Daarbij worden ook andere concessieverleners en vervoerders betrokken, om vergelijkbare initiatieven in het regionaal en lokaal OV en op het Hoofdrailnet goed op elkaar aan te laten sluiten en te voorkomen dat de hyperspits in het regionaal en lokaal OV hierdoor extra toeneemt. NS en de Rijksoverheid komen in 2019 tot een gezamenlijk voorstel om vormen van vraagsturing, waaronder prijsprikkels, op specifieke trajecten in te zetten. De pilots en/of maatregelen zullen in eerste instantie gericht zijn op de drukste trajecten. Het voorstel zal onder meer betrekking hebben op mogelijke trajecten en de financiële dekking. Omdat NS en de Rijksoverheid de hyperspits zien als een maatschappelijk probleem willen NS en de Rijksoverheid tot maatschappelijk gedragen voorstellen komen. Ook gaan de Rijksoverheid, NS en eventueel andere vervoerders en concessie-verlenende overheden met onderwijsinstellingen in gesprek over het spreiden van onderwijstijden om zodoende ruimte te creëren in de hyperspits. Naast een betere benutting van de bestaande treincapaciteit, worden ook acties ondernomen waarmee de capaciteit op het spoor en in de trein kan worden vergroot. Mogelijke pilots met autonoom treinverkeer zijn hier onderdeel van.

Ten aanzien van de aanpak van de hyperspits spreken partijen af:

Op het gebied van vraagbeïnvloeding:
- NS en de Rijksoverheid komen in 2019 tot een gezamenlijk voorstel om het instrument schouderspitskorting - al dan niet in combinatie met pilots met andere vormen van prijssturing en andere vraagsturingsmaatregelen - op specifieke (drukke) trajecten in te zetten. Ook andere concessieverleners en vervoerders worden betrokken bij het vormgeven van deze pilots. Deze maatregelen hebben tot doel om meer reizigers die nu in de hyperspits reizen, gebruik te laten maken van de trein in de randen van de spits of het dal. Hierdoor ontstaat ruimte voor nieuwe treinreizigers in de spits. NS zal in samenwerking met de Rijksoverheid een proces vormgeven waarbij in afstemming met alle relevante stakeholders lokale initiatieven met vraagbeïnvloeding kunnen worden ontworpen. Op deze manier willen NS en de Rijksoverheid samen tot maatschappelijk gedragen voorstellen voor de aanpak van de hyperspits komen. Hierbij zal ook een monitoring- en evaluatiesysteem opgezet worden om de voortgang en (kosten)effectiviteit van de verschillende initiatieven en pilots te kunnen meten. Afhankelijk van de uitwerking

is met dit voorstel mogelijk een aanvullende investering gemoeid. De financiële dekking zal onderdeel uitmaken van het voorstel.
- De Rijksoverheid, NS en eventueel andere vervoerders en concessie-verlenende overheden gaan met onderwijsinstellingen in gesprek over het spreiden van onderwijstijden om zodoende ruimte te creëren in de hyperspits. Doel van deze inzet is dat in 2023 het aantal studenten in de hyperspits met 20% is afgenomen (gecorrigeerd voor autonome groei). Naast forenzen maken studenten een belangrijk deel (ca. 1/3) uit van de hyperspitsreizigers omdat colleges en lessen vaak starten tussen 8.30 en 9.00 uur. Daartoe wordt in navolging van de initiatieven in Nijmegen met de onderwijsinstellingen onderzocht onder welke condities zij hun lestijden kunnen aanpassen. Bij het vormgeven van deze acties wordt rekening gehouden met de regionale situatie en context (rolverdeling), de kosten die een onderwijsinstelling moet maken voor een aanpassing en/of andere vormen van stimuleren, en de consequenties voor studenten en personeel.

Op het gebied van capaciteitsuitbreiding en optimalisatie van de dienstregeling:
- De Rijksoverheid, andere concessie-verlenende overheden en sectorpartijen zetten de bestaande inzet op capaciteitsvergroting en optimalisering van de dienstregeling voort. Dit doen zij onder meer door op diverse trajecten hoogfrequent te rijden en de aanschaf van nieuwe treinen.
- De Rijksoverheid, de Inspectie Leefomgeving en Transport (ILT), vervoerders en eventueel andere partijen onderzoeken voor het einde van 2019 of, en zo ja op welke wijze, aanpassingen in de normeringen mogelijk zijn die de bestaande trein- en/of spoorinfrastructuurcapaciteit vergroten zonder dat dit ten koste gaat van de veiligheid. In dit verband wordt specifiek bijvoorbeeld gedacht aan een andere inrichting van het treininterieur en de aanpassing van remtabellen. Waar nodig en mogelijk kan dit leiden tot optimalisaties in de wet- en regelgeving. Doel is om te bezien hoe bestaande trein- en spoorcapaciteit efficiënter kan worden benut.
- De Rijksoverheid, ProRail, ILT en eventueel andere vervoersautoriteiten onderzoeken of, en onder welke voorwaarden, pilots van vervoerders met autonoom rijdende treinen mogelijk gemaakt kunnen worden. Doel hiervan is onder meer om beter inzicht te krijgen in de (efficiency)effecten van autonoom rijdende treinen.

<u>Mobility as a Service (MaaS)</u>

p. Ten aanzien van de aanpak van Mobility as a Service (MaaS) spreken partijen af:
- De Rijksoverheid voert momenteel 7 landelijk opschaalbare MaaS-pilots uit. De coalitie Anders Reizen en de partijen verenigd in de MobiliteitsAlliantie zullen zich inspannen om bij te dragen aan het succes van die pilots. Tevens zullen vervoerders zich inspannen om mee te werken aan het ter beschikking stellen van vervoerbewijzen met passende techniek aan de partijen die de pilots zullen uitvoeren. Zij geven deze ambitie zelfstandig vorm binnen hun commerciële beleid.
- De Rijksoverheid en lokale overheden faciliteren en stimuleren deelconcepten. In de fysieke ruimte, onder andere dicht bij OV-locaties, neemt de gemeente parkeergelegenheid en laadmogelijkheid op in bestemmingsplannen. Deelconcepten zijn onderdeel van de MaaS-pilots.
- De Rijksoverheid streeft met lokale overheden ernaar gezamenlijk met relevante marktpartijen een standaardtaal en protocollen vast te stellen voor aanbieders binnen MaaS, om het maximaal ontsluiten van verschillende modaliteiten te faciliteren. Het is noodzakelijk dat verschillende overheden data kunnen gebruiken en randvoorwaarden voor mobiliteits- en duurzaamheidsbeleid aan kunnen geven. De reiziger staat hierbij centraal. MaaS kan bijdragen aan gedragsverandering van reizigers en daarmee aan CO_2-reductie. Bijvoorbeeld door het inzien van mobiliteitsgebruik en het aangeven van milieuzones in de apps kan het MaaS-ecosysteem daadwerkelijk bijdragen aan modal optimum. De MaaS-pilots moeten hierin meer inzicht bieden.

Banden

q. Ten aanzien van Banden spreken partijen aanvullend af:

- De Rijksoverheid, RAI Vereniging, BOVAG, ANWB, VNA, Stichting Band op Spanning, Milieu Centraal en NSG werken samen om in 2030 fors meer voertuigen op de beste, beschikbare band voor het voertuig te laten rijden, met de juiste bandenspanning. Deze partijen hebben als ambitie het hele wagenpark gemiddeld op een label te brengen dat een trede hoger is voor rolweerstand dan in 2018. Daarnaast is de ambitie dat in 2030 het aantal voertuigen met de juiste bandenspanning met 50% is toegenomen ten opzichte van 2018.
- De Rijksoverheid, RAI Vereniging, BOVAG, ANWB, VNA en Stichting Band op Spanning spannen zich in om in nationaal verband gezamenlijk een positie in te nemen voor aanscherping van de rolweerstand voor banden en dit in te brengen bij de internationale koepelorganisaties ten behoeve van de gesprekken aan de onderhandelingstafels in Brussel en Geneve.
- De Rijksoverheid, RAI Vereniging, VNA, BOVAG en ANWB spannen zich in om te bewerkstelligen dat bij het monteren van banden, met uitzondering van winterbanden, gebruik gemaakt wordt van exemplaren die minstens even zuinig zijn als vastgelegd in het Certificaat van Overeenstemming (CvO). Als bij een tussenevaluatie in 2022 blijkt dat dit, in combinatie met EU-lobby, onvoldoende effect sorteert, overweegt de Rijksoverheid aanvullende maatregelen om dit te verzekeren.
- De Rijksoverheid heeft samen met BOVAG en ANWB, materialen ontwikkeld ten behoeve van e-learning voor bandenprofessionals. De initiële kosten heeft de Rijksoverheid voor de rekening genomen. BOVAG draagt er zorg voor dat medewerkers de cursus gaan volgen, waarbij minstens de helft deze in 2025 heeft afgerond. De werkgevers van de bandenprofessionals nemen de kosten van deelname aan de cursus voor hun rekening.
- De Rijksoverheid, VNG, IPO, RAI Vereniging, BOVAG, ANWB, VNA en Stichting Band op Spanning zullen bij de aanschaf van vervangingsbanden voor hun eigen wagenpark of bij het aangaan van nieuwe inkoopcontracten van vervangingsbanden voor hun eigen wagenpark, kiezen voor de beste band op basis van het hoogste ambitieniveau van de duurzame inkoopcriteria.

Naar verwachting leveren deze maatregelen een reductie op van minstens 0,1-0,2 Mton.

Autodelen

r. Autodelen:

- Alle partijen ondersteunen de doelstelling van de Green Deal Autodelen II om te groeien naar 100.000 deelauto’s in 2021 en ondersteunen de uitvoering van deze Green Deal. Specifieke voornemens voor het delen van elektrische auto’s staan onder paragraaf C2.4.

C2.7 Zeevaart en luchtvaart

De afspraken over zee- en luchtvaart maken geen onderdeel uit van de afspraken gemaakt door partijen aan de Mobiliteitstafel van het Klimaatakkoord omdat voor de zeevaart en de luchtvaart met name internationale afspraken worden gemaakt vanwege het grensoverschrijdende karakter van deze modaliteiten. Dit is ook afgesproken in het Parijse Klimaatakkoord. In lijn met het Parijse Klimaatakkoord vallen alleen de emissies binnen Nederland onder de nationale doelstelling van het Klimaatakkoord zoals van luchthavenoperaties en binnenlandse vluchten. Dit neemt niet weg dat ook in Nederland er grote stappen moeten worden gezet om de CO_2-uitstoot van de zeevaart en luchtvaart sterk terug te dringen. Nederland wil graag een koploperpositie innemen en zo, naast het terugdringen van CO_2-emissies, leidend zijn in de ontwikkeling van innovaties.

Internationale aanpak

Voor de zeevaart is in april 2018 door de Internationale Maritieme Organisatie (IMO) afgesproken dat de CO_2-uitstoot door de zeevaartsector fors zal worden teruggedrongen. Alle 173 landen die bij IMO aangesloten zijn, waaronder ook Nederland, zijn overeengekomen dat de totale CO_2-uitstoot van de internationale scheepvaart in 2050 moet zijn gehalveerd in vergelijking met 2008 en dat de sector daarna zo snel mogelijk volledig klimaatneutraal gaat werken. Om deze doelen te bereiken is een tussenstap afgesproken: in 2030 moeten schepen gemiddeld al 40 procent minder CO_2 uitstoten. Deze afspraken zijn een belangrijke stap voor het verder uitwerken van maatregelen om de internationale scheepvaartsector versneld te vergroenen.

Rond het Parijse Klimaatakkoord is voor de luchtvaart afgesproken dat de International Civil Aviation Organization (ICAO) verantwoordelijk is voor de CO_2-reductie voor de internationale luchtvaart en de lidstaten verantwoordelijk zijn voor de CO_2-reductie voor de binnenlandse luchtvaart. De na te streven doelstellingen met betrekking tot CO_2-reductie van de internationale luchtvaart liggen vast in ICAO Assembly Resoluties (2010; 2013; 2016). Daarnaast hebben Luchtvaartbedrijven en kennisinstellingen zich in het actieplan 'Luchtvaart Nederland, Slim en duurzaam' gecommitteerd aan het reduceren van de emissies in de (internationale) luchtvaart met 35 procent in 2030. Over aanscherping van deze doelstelling wordt aan de duurzame luchtvaarttafel verder gesproken.

Nationale aanpak

Ook voor de zeevaart en luchtvaart zijn in ons land inmiddels overlegtafels gestart en worden ambities, doelstellingen en acties geformuleerd. Hiermee wordt een ambitieuze aanpak voorbereid voor sectoren die een grote klimaatimpact hebben.
De scheepvaartsector werkt in de Green Deal Zeevaart, Binnenvaart en Havens een actieplan uit om de doelstelling van 40 procent minder CO_2-uitstoot in 2030, die door de International Maritime Organization (IMO) is vastgesteld, te realiseren.
De Duurzame Luchtvaarttafel wil ook via maatregelen die betrekking hebben op emissies van de binnenlandse luchtvaart een actieve bijdrage leveren. In de uitvoering van het Klimaatakkoord zoekt de Duurzame Luchtvaarttafel daarom aansluiting bij de Mobiliteitstafel.

Annex: Verkenning Andere vormen van bekostiging mobiliteit

De leden van de Mobiliteitstafel, hebben een voorstel voor een (deel)verkenning opgesteld. Het kabinet zal dit voorstel benutten als input bij de uitwerking van de verkenning. Het IPO neemt een neutrale positie met betrekking tot de Verkenning Andere vormen van bekostiging mobiliteit.

De Verkenning Andere vormen van bekostiging mobiliteit is een van de taakopdrachten van het Klimaatberaad:

> *Doel van deze verkenning is te anticiperen op verminderde overheidsinkomsten door de transitie van fossiel naar duurzaam gedreven mobiliteit. De beoogde verkenning dient ter voorbereiding op beleids- en besluitvorming door een volgend kabinet en implementatie rond 2024. De Mobiliteitstafel formuleert de* terms of reference *van de verkenning waaronder de ontwerpuitgangspunten en uiteenlopende perspectieven op andere vormen van bekostiging van mobiliteit die de budgettaire gevolgen van de overgang naar niet-fossiele mobiliteit op een stabiele manier kan opvangen en voldoende middelen kan genereren om een voorspelbare en stabiele inkomstenstroom voor de algemene middelen en investeringen in mobiliteit te waarborgen.*

Aanleiding

Er zijn meerdere redenen om een andere vorm van bekostiging van mobiliteit te willen invoeren. De directe aanleiding is de observatie uit de taakopdracht dat op dit moment de overheidsinkomsten uit de automobiliteit voor meer dan de helft bestaan uit brandstofaccijnzen (zie kadertekst). Met de beoogde elektrificering van het personenvervoer zullen bij ongewijzigd beleid de inkomsten van de brandstofaccijnzen teruglopen. Dat zal vooral het geval zijn na het midden van de jaren twintig als het aandeel emissieloze personenauto's naar verwachting snel toeneemt, waarmee een grote CO_2-reductie wordt behaald. De belastingopbrengsten van elektrisch laden voor emissieloze auto's zijn maar een fractie van de brandstofaccijnsopbrengsten. Om de belastingopbrengsten van de automobiliteit op peil te houden zouden dus of de brandstofaccijnzen moeten stijgen dan wel de belastingen op bezit moeten toenemen of een combinatie van beide. Deze constatering betekent dat de bekostigings- en beprijzingssystematiek in samenhang moeten worden bezien. Door de systeemverandering zullen belastingen en heffingen komen te vervallen en komen nieuwe vormen van beprijzing naar gebruik en milieu-effecten hiervoor in de plaats. De noodzaak tot systeemaanpassing wordt extra urgent op het moment dat steeds meer bestelbusjes en vormen van zwaarder goederenvervoer door niet-fossiele systemen worden aangedreven.

<u>Mobiliteit en overheidsinkomsten</u>
Op dit moment zijn er acht vormen van belasting op mobiliteit: Belasting Personenauto's en Motorrijwielen (BPM), Motorrijtuigenbelasting (MRB), provinciale opcenten, BTW, assurantiebelasting, leges, bijtelling en brandstofaccijns. De eerste zeven belasten het bezit van een auto, alleen via de brandstofaccijnzen wordt het gebruik van auto's belast. De ontwikkeling van de overheidsinkomsten van de afgelopen jaren is in de figuur weergegeven.

Een tweede argument voor een andere bekostigingssystematiek heeft te maken met het gewenste eindbeeld van een zorgeloze mobiliteit waarin de reiziger en vervoerder centraal staan en de financiële prikkels zijn gericht op een zo laag mogelijke CO_2-uitstoot en op 'optimale intermodale mobiliteitskeuzes'. Met andere woorden, de prijsprikkels dragen bij aan bewust reisgedrag over weg, spoor en water en gelden ook voor het openbaar vervoer. Dit eindbeeld vereist een eenvoudig, toegankelijk en geïntegreerd systeem voor alle modaliteiten.

Sturing op terugdringing van milieuoverlast om de milieu- en leefkwaliteit te verbeteren en gezondheidsschade te beperken is een van de elementen die in de nieuwe bekostigingssystematiek een plaats moet krijgen. Toepassing van het 'vervuiler betaalt'-beginsel staat hierbij centraal. Gegeven de grote milieu- en klimaatopgaven waar Nederland voor staat, is het noodzakelijk het fiscale regime op dit punt aan te passen.

Door bij de beprijzing in te zetten op optimale capaciteitsbenutting is de beoogde bekostigingssystematiek ook een belangrijk sturingsinstrument voor de aanpak van bereikbaarheidsproblemen. Bereikbaarheid is in steeds meer delen van het land een urgent probleem. Reistijdverlies en filezwaarte bereiken nu al recordhoogtes. Ondanks de forse investeringen in de uitbreiding van het wegennet blijft de filedruk, en daarmee de bereikbaarheid van vooral (groot)stedelijke regio's, volgens de ramingen toenemen. De relatief lage variabele kilometerprijs van elektrische auto's is op zichzelf een stimulans voor meer autokilometers.

Conclusie: Zowel de verwachte uitholling van de overheidsinkomsten en de sectoropgave om de CO_2-reductie fors terug te dringen als het langetermijnperspectief van optimale intermodale mobiliteitskeuzes voor reizigers en vervoerders over weg, spoor en water zijn belangrijke redenen om voor een nieuw bekostigingssysteem van mobiliteit te kiezen. De nieuwe systematiek moet zo worden ingericht dat gericht kan worden gestuurd op milieu- en leefkwaliteit én bereikbaarheid. De noodzaak voor een andere bekostigings- en beprijzingssystematiek neemt toe. Daarom moeten de komende jaren worden gebruikt om tot een nieuw ontwerp te komen dat past bij geschetste uitdagingen.

Terms of Reference

- De Verkenning betrekt in beginsel alle modaliteiten in het personen- en vrachtvervoer bij het ontwerp voor de toekomst: immers om multimodale afwegingen te kunnen maken dient de grondslag consistent te zijn.
- De Verkenning richt zich op besluitvorming in de komende kabinetsperiode en implementatie rond 2024 (als de termijn van Autobrief III afloopt).
- Om een goed maatschappelijk en politiek debat over dit onderwerp te kunnen voeren, wordt de Verkenning begin 2019 gestart en is deze eind van dat jaar gereed.
- Ook worden - conform de afspraak in het regeerakkoord - in deze kabinetsperiode pilots uitgevoerd om ervaringen op te doen met alternatieve vormen van vervoer en betaling, zonder dat dit leidt tot een systeem van rekeningrijden.
- Randvoorwaarde is steeds dat de budgettaire gevolgen van de overgang naar niet-fossiele vormen van mobiliteit op een stabiele manier worden opgevangen. Er moeten voldoende middelen worden gegenereerd om een voorspelbare en stabiele inkomstenstroom voor de algemene middelen en investeringen in mobiliteit te waarborgen. Dit betekent dat bestaande belastingen en heffingen worden vervangen door nieuwe vormen van beprijzing naar gebruik.
- De extra kosten van het betalen naar gebruik voor zakelijk verkeer (veelal veelrijders) moeten opwegen tegen de maatschappelijke baten (zoals reistijdwinsten)
- De Verkenning brengt de diverse modaliteiten van betalen naar gebruik in kaart en schetst hierbij de voor- en nadelen ten aanzien van 1) de effectiviteit (belastingopbrengsten, milieuwinst (CO_2-reductie in het bijzonder) en bereikbaarheid; 2) de maatschappelijke kosten en baten; 3) de uitvoerbaarheid.
- Om gebruik te maken van ervaringen met bestaande systemen (voor personenauto's maar ook voor vrachtauto's) komen ten minste de volgende heffingsgrondslagen aan de orde:
    - Vlakke heffing: vast tarief per gereden/afgelegde kilometer, ongeacht waar en wanneer.
    - Cordonheffing: de reiziger betaalt eenmalig een bedrag bij het betreden van een bepaald gebiedscordon zoals een ringweg rondom de stad.

    - Verblijfs- of gebiedsheffing: de reiziger betaalt bij de toegang tot een gebied en gedurende het verblijf in dit gebied.
    - Tolheffing: belasten van het gebruik van specifieke wegen/vervoersverbindingen.
    - Congestie- of spitsheffing: betalen op bepaalde tijden (spits) veelal in combinatie met een bepaald gebied (bijvoorbeeld Randstad)/spits en schouderspits in OV.
    - Heffingen waarin de negatieve milieu-effecten van het voertuig (waaronder CO_2-uitstoot) verdisconteerd zijn.
- Daarnaast gaat de Verkenning in op:
    - de voor- en nadelen van een landelijke, respectievelijk regionale invoering van andere vormen van beprijzing, inclusief mogelijke ingroeipaden;
    - de voor- en nadelen van een modaliteitsgewijze of geïntegreerde invoering van beprijzing, inclusief mogelijke ingroeipaden;
    - de inrichting van het betaalsysteem: integraal of partieel?
    - de mogelijkheden van een variabele bijtelling afhankelijk van het daadwerkelijke privégebruik;
    - het uitvoeringsorgaan: publiek, privaat of publiek-private samenwerking?
    - een betrouwbare privacyborging;
    - de gevolgen voor de betaalbaarheid en toegankelijkheid (inclusiviteit);
    - de invoerings- en budgettaire kosten.
- De Verkenning schetst implementatiepaden en start met de "*lessons learned*" qua implementatie en effectiviteit van zowel in het buitenland beproefde systemen als nationale pilots en experimenten.
- Door voortgaande technologische ontwikkelingen zullen invoerings- en beheerskosten, afhankelijk van het ontwerp, lager kunnen uitvallen dan eerdere systemen. Deze technologische component vraagt extra aandacht.

C3 Industrie

C3 Industrie

C3.1 Visie 2050

In 2050 zien wij een Nederland voor ons met een bloeiende, circulaire en mondiaal toonaangevende industrie[24], waar de uitstoot van broeikasgassen nagenoeg nul is. Waar uit biomassa (naast voedsel en veevoer) CO_2 en reststromen en -gassen grondstof voor onder andere de chemie of brandstof voor de lucht- of zeevaart wordt gemaakt. Waar fabrieken duurzame elektriciteit, geothermie, groen gas en groene waterstof gebruiken voor hun energiebehoefte. Waar de industrie helpt om de schommelingen in elektriciteitsproductie van zon- en windparken op te vangen. En waar we restwarmte hergebruiken in de industrie, benutten voor woonwijken of de glastuinbouw. Hierdoor en met behulp van vergaande digitalisering zijn waardeketens en productiemethoden fundamenteel veranderd – we maken duurzame producten met duurzame processen.

Het transitieproces impliceert *systeemveranderingen* op het gebied van energie en grondstoffengebruik. De Nederlandse industrie wil een belangrijk motorblok zijn voor de omvorming naar een duurzame en circulaire economie. Veel kan worden bereikt door in industriële kerngebieden het gebruik van grondstof- en materialenstromen door samenwerking tussen bedrijven te optimaliseren. Systeemveranderingen vergen cross-sectorale samenwerking tussen publieke en private partijen, ruimte voor leren en experimenten, het afbouwen van niet-duurzame structuren en opbouwen van duurzame structuren. Hiervoor wordt ingezet op een programmatische aanpak, waarin ook de scope 2 en 3 maatregelen[25] een plek krijgen.

Het is belangrijk om ruimte te bieden aan de opbouw van nieuwe en de ombouw van bestaande industrie, zodat de Nederlandse welvaart wordt gebaseerd op klimaatneutrale productie in een circulaire economie. Acquisitie van de overheid richt zich op bedrijven die een toegevoegde waarde hebben voor de nationale of regionale economie, behoren tot de meest klimaatvriendelijke en circulaire binnen de betreffende branche en bereid zijn zich te conformeren aan de klimaatdoelstellingen 2030 en 2050. Er kunnen evenwel ook bedrijfsactiviteiten zijn die niet passen in de gewenste richting van de transitie. Als de emissies van deze bedrijfsactiviteiten niet significant zijn terug te dringen dan zullen deze waarschijnlijk op termijn verdwijnen

C3.2 Opgave en ambitie 2030

C3.2.1 Opgave

Om dit wenkend perspectief te realiseren, heeft het kabinet de ambitie geformuleerd om 49% CO_2 reductie in 2030 te bereiken ten opzichte van 1990, met een indicatieve reductieopgave voor de industrie van 14,3 Mton in 2030 additioneel aan het bestaand beleid (5,1 Mton). Met deze ambitie zet Nederland erop in om eerder dan andere landen de transitie in te zetten die noodzakelijk is om de in Parijs afgesproken doelen te realiseren. Dit vergt additionele investeringen van de Nederlandse industrie en van de overheid.

De volgende vijf uitgangspunten vormen de leidraad voor de afspraken over de industrie:

- De indicatieve CO_2-reductieopgave in 2030 en klimaatneutraliteit in 2050, die moet worden gehaald. De afspraken moeten dat borgen.

[24] De industrie als hier bedoeld is inclusief AVI's en bevat zowel ETS-bedrijven als non-ETS

[25] Scope 2 betreft de CO_2-emissie bij een energie leverende derde; scope 3 de emissie-effecten elders in de keten

- Nederlandse bedrijven moeten kunnen blijven concurreren met bedrijven in andere landen (level playing field). We willen een transitie van het productiesysteem en geen verplaatsing van productie naar andere landen waar meer vervuiling is toegestaan
- De meest kostenefficiënte opties krijgen voorrang om de betaalbaarheid van de transitie te borgen.
- De industrie moet het grootste deel van de totale kosten zelf dragen
- Afgesproken maatregelen moeten voor alle partijen uitvoerbaar en handhaafbaar zijn.

Op basis van deze uitgangspunten is het de ambitie dat productie van Nederlandse bedrijven plaatsvindt in installaties die behoren tot de 10% meest CO_2-efficiënte installaties in de Europese industrie. Daarbij wordt het instrumentarium zo ingericht dat het behalen van de indicatieve doelstelling van 14,3 Mton effectief geborgd wordt.

De opgave voor de industrie vereist een toekomstgerichte publiek-private aanpak waarbij het bedrijfsleven investeert in een duurzame toekomst, de overheid dat gericht faciliteert en ondersteunt en waarin creatie van (nieuwe) waarde centraal staat. Dit vereist een transitie naar een nieuwe klimaat-neutrale industrie, een systeemverandering met sturing op één doel (emissiereductie), afstemming en samenwerking tussen nationale actoren: basis- en maakindustrie, andere actoren in de keten, overheden en kennisinstellingen. Onderdeel hiervan zijn afspraken tussen overheden en industrie op het terrein van infrastructuren en technologische doorbraken. Daarnaast zijn ook internationale afspraken nodig: voor grensoverschrijdende handel en samenwerking, maar ook voor de aanpassing van internationale spelregels en grensoverschrijdende infrastructuur. Niet in de laatste plaats is een goede maatschappelijke inbedding belangrijk voor de 'licence to operate'.

C3.2.2 Ambitie

Door eerder te beginnen dan in andere landen, kan de Nederlandse industrie als eerste de noodzakelijke systeemtransitie in gang zetten. De Nederlandse industrie kan zo internationaal koploper worden en zijn concurrentiepositie op (middel)lange termijn duurzaam versterken.

De industrie treft maatregelen met directe effecten aan de eigen schoorsteen (scope 1). Daar wordt ook op gestuurd in het kader van de indicatieve opgave van de industrie. Daarnaast is klimaatwinst te behalen met de verduurzaming[26] en reductie van warmte en toename van elektriciteitsinname en het leveren van restwarmte (of CO_2) aan bijvoorbeeld de gebouwde omgeving of de glastuinbouw (scope 2 maatregelen). Ook kunnen keten-effecten als duurzaam grondstoffengebruik bijdragen aan de verduurzaming van de industrie (scope 3 maatregelen[27]). In sommige gevallen vergen maatregelen om deze indirecte effecten te realiseren financiële ondersteuning. In een integrale benadering is het van belang dat ook deze indirecte bijdragen aan CO_2-reductie worden erkend in de afspraken van dit akkoord, ook al dragen ze niet bij aan het realiseren van de indicatieve opgave van de industrie.

Afspraken:

a. Scope 2 emissies voor de industrie zijn in beginsel scope 1 emissies voor andere sectoren. Zoals opgenomen in paragraaf B3 zal in overleg met CBS, RIVM en PBL worden onderzocht hoe beter zicht kan worden verkregen op scope 2 en 3 emissies (bv waterstof, restgassen, restwarmte[28]).

---

[26] Zoals bijvoorbeeld geothermie en aquathermie

[27] Om de effecten van grensoverschrijdende scope 3 maatregelen voor de Nederlandse emissiedoelstelling te kunnen bepalen is wijziging van Europese wetgeving en inzicht in de CO_2-footprint van producten en grondstoffen nodig

[28] Bezien zal worden of projecten voor warmtenetten (inclusief restwarmte) in aanmerking komen voor SDE++. De warmtewet biedt de minister de mogelijkheid om eisen te stellen aan een producent met betrekking tot nuttig gebruik van restwarmte.

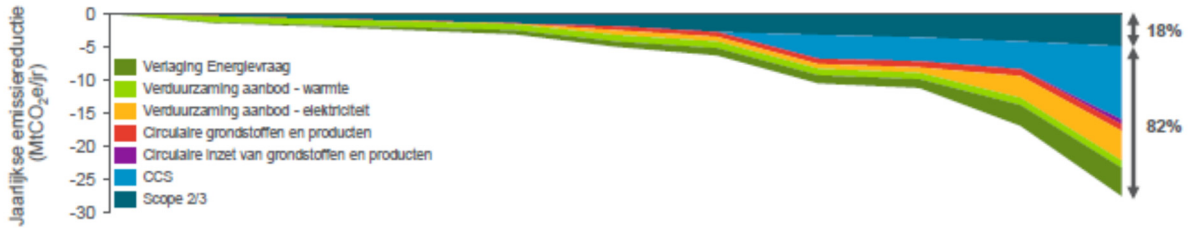
b. Onderzocht wordt en indien mogelijk geïmplementeerd, hoe een koolstofboekhouding de effecten van recycling en de inzet van (biobased) substitutiegrondstoffen in beeld kan brengen.
c. Op de vijfjaarlijkse momenten van herijking (zie B4) wordt de inspanning van de industrie op scope 2 en 3 inzichtelijk gemaakt.

In het voorlopig hoofdlijnenakkoord is onderstaande indicatie opgenomen van door de industrie voorgestelde maatregelen.

Technologie	**Inschatting vermeden CO_2eq in 2030 in Mton**	**Gemiddelde kosten in €/ton CO_2 bovenop ETS[29] in €/ton**	**Scope 2 en 3**
Procesefficiency	6	0 – 50	Ca 3 Mton besparing op aardgas door levering van restwarmte
Lachgas en F-gassen	2	0 – 30	
Elektrificatie en groene waterstof	4	70 – 150	
Recycling[30], CCU en biobased chemie	1	10 – 150	Ca 2 Mton CO_2 voor de glastuinbouw 1 à 2 Mton CCU en recycling die buitenlandse emissies voorkomen
CCS	7	50 – 70	
Totaal (opgave + bestaand beleid)	20		6 à 7 Mton

De indicatieve indeling van maatregelen (inzet op o.a. procesefficiency, CCS, elektrificatie/groene waterstof en circulariteit) is geen blauwdruk voor de transitie maar de inzet van een adaptief proces. Hierbij is sprake van grote verschillen in kosten per technologie. De inschatting is dat de industrie tot 2030 in Nederland cumulatief voor € 9 tot 15 miljard[31] zal moeten investeren waarmee direct of indirect wordt bijgedragen aan het realiseren van de klimaatdoelstellingen.

Onderstaande grafiek geeft een indicatie hoe het reductiepad zich volgens de industrie kan ontwikkelen tot 2030[32].

C3.2.3 Programmatische aanpak

Wij willen dat Nederland één van de eerste landen in de wereld is waar concrete harde en uitvoerbare afspraken worden gemaakt met de industrie over CO_2-emissiereductie. Een programmatische aanpak is daarvoor de beste methode, omdat we beseffen dat de transitie

[29] Er is hier uitgegaan van een ETS-prijs van € 16/ton CO_2 in 2030
[30] Zie bijvoorbeeld ook het betonakkoord: https://mvonederland.nl/betonakkoord/documenten
[31] Navigant (2018) Onderbouwing investering en emmissierechten industrie 2030, 11 oktober 2018
[32] Navigant (2018) Onderbouwing investering en emmissierechten industrie 2030, 11 oktober 2018

alleen via samenwerking bereikt kan worden. Zo maken we de industrie toekomstbestendig en "climate-proof".

De aanpak bestaat uit een samenspel tussen een innoverend bedrijfsleven en een faciliterende overheid. Uitgangspunten hierbij zijn de indicatieve opgave van 14,3 Mton CO_2-emissiereductie en de gezamenlijke ambitie dat alle Nederlandse industriële bedrijven in 2030 behoren tot de 10% meest CO_2-efficiënte bedrijven van Europa in hun sector. Om deze ambitie te realiseren is beleid nodig dat koplopers faciliteert en achterblijvers activeert. Dit vereist een integrale en samenhangende programmatische aanpak gebaseerd op de volgende uitgangspunten:

- kostenreductie via publiek-private investeringen in innovatie, opschaling en uitrol;
- kostenefficiënte uitrol van CO_2-reducerende investeringen (SDE++);
- bedrijf-specifieke CO_2-transitieafspraken (competitive climate deals);
- een gerichte CO_2-gerelateerde malus als onderdeel van een bonus-malus regeling;
- aanscherping van de Europese CO_2-doelstelling.

In de programmatische aanpak hebben industriële bedrijven de taak om ieder voor zich CO_2-reductieplannen te maken en deze ook uit te voeren. Voor alle bedrijven zijn CO_2-reducerende maatregelen met terugverdientijden van vijf jaar of korter verplicht. Voor bedrijven met een relatief gering energieverbruik wordt gewerkt met erkende maatregelenlijsten en een CO_2-informatieplicht.
Een speciaal regime gaat gelden voor de bedrijven met de hoogste broeikasgasemissies. Hiervoor wordt een objectief te meten grens bepaald van bijvoorbeeld ≥10 kton CO_2-uitstoot per jaar[33]. Naar schatting gaat het in totaal om circa 300 ETS- en non-ETS-inrichtingen. De bestaande structuur van de MEE/MJA-convenanten kan als voorbeeld dienen om in het eerste kwartaal van 2019 te komen tot een sectorklimaatafspraak voor de genoemde doelgroep van grote industriële bedrijven. Deze bedrijven worden verplicht tot het maken van CO_2-reductieplannen en committeren zich eraan deze plannen uit te voeren op straffe van een malusheffing. Waar nodig zal dit in de wetgeving worden vastgelegd.

Nederland is één van de eerste landen in de wereld waar concrete harde en uitvoerbare afspraken worden gemaakt met de industrie over CO_2-emissiereductie. Tijdens de transitie kan de komende jaren blijken dat de aanpak bijstelling behoeft om effectiever onze doelstellingen te halen. Maar de programmatische aanpak is bij uitstek de illustratie dat we beseffen dat de transitie alleen via samenwerking bereikt kan worden.

C3.2.4 Opbouw

Voor het slagen van de systeemtransitie en voor de opbouw van een heel nieuwe industrie is niet alleen het aanbod maar ook de vraag naar duurzaam geproduceerde producten nodig. Het is van belang dat essentiële nieuwe componenten van een klimaatneutrale en circulaire industrie zich snel genoeg in Nederland kunnen ontwikkelen. Om de groei hiervan te versnellen is gerichte actie nodig, die voor elke ontwikkelingsfase van de groeimarkt anders van karakter is.
Voor elke groeimarkt moeten passende versnellingsmaatregelen worden ontworpen en uitgevoerd, gebruikmakend van daarvoor ontwikkelde methodieken. Voorbeelden zijn uitgewerkt in het rapport *Make the future*[34]*,* waarin vier prioritaire groeimarkten in een vroege ontwikkelingsfase zijn geselecteerd.

Afspraken:

a. Industrie en overheid maken voor medio 2019 de lijst van nieuwe groeimarkten waarvoor versnellingsmaatregelen moeten worden ontworpen definitief. Daartoe zullen de voorlopig

[33] Dit correspondeert met de ca 95% van de industriële emissies inclusief de AVI's

[34] NewForesight studie: Make the future, November 2018 vindplaats www.klimaatakkoord.nl

geselecteerde groeimarkten nader onderzocht en gedefinieerd worden en eventuele additionele groeimarkten toegevoegd.

b. Vanuit het Rijk zal de medeverantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van elk van de dan geselecteerde specifieke groeimarkten bij de vakdepartementen worden belegd; hiermee wordt geborgd dat de versnellingsmaatregelen aansluiten bij bestaand en te ontwikkelen beleid (bijvoorbeeld transitieagenda's, koploperaanpak)
c. Het Rijk voorziet in een centraal kenniscentrum (bijvoorbeeld bij RVO) ter ondersteuning van de uitvoering van de versnellingsplannen (koploperaanpak en/of versnellingshuis voor de circulaire economie). Daarbij wordt aansluiting gezocht bij de pilot's en demo's in de Integrale Kennis en Innovatieagenda (IKIA) en is kennisdeling en het toegankelijk maken van instrumenten voor kleine bedrijven/startups een centraal element.
d. De industrie zegt medewerking aan de uitvoering van de versnellingsplannen toe.

C3.3 Instrumentarium

C3.3.1 Innovatieprogramma, pilots en demonstratie

Voor het slagen van de systeemtransitie in de industrie is het noodzakelijk om nieuwe processen en technieken te ontwikkelen, die het mogelijk maken om efficiënter maar ook vooral anders en beter te produceren. Die nieuwe technieken en processen komen er niet vanzelf. Innovatie, pilots en demonstratie zijn van groot belang om de benodigde nieuwe technologieën beschikbaar, betrouwbaar en betaalbaar te krijgen. Technologieën die nodig zijn om na 2030 naar bijna nul industriële emissies te komen bevinden zich nu nog in de lagere TRL's[35]. Het accent ligt op het realiseren van kostenreductie en versneld naar de markt brengen van technologieën zoals elektrolyse van water (groene waterstof), elektrificatie, CCU(S), circulaire processen en warmte-uitkoppeling, die noodzakelijk zijn om de doelstelling in 2030 en daarna te realiseren.

De inzet is om met innovatie, demonstratie en pilots te komen tot een forse kostprijsreductie ten opzichte van de geschatte kostprijs van technologieën in het basispad van PBL. Qua potentie verschilt dat per technologie en het betreft naast de verlaging van CAPEX ook maatregelen die op andere wijze de transitie goedkoper maken. In de doelstellingen van (deel)programma's en in de daartoe op te stellen marsroutes zal per technologie een ambitie worden gesteld, die over alle technologieën heen moet leiden tot ten minste 20% kostprijsreductie in 2030.

Waterstof
De overheid draagt circa [€ 30 - 40 miljoen] per jaar extra bij voor demofaciliteiten en pilots uit de middelen vanuit de klimaatenvelop voor industrie en elektriciteit. Voor innovatieprogramma's wordt gezocht naar synergie met inzet op elektrochemische conversie. Opname in de SDE++ wordt onderzocht op het moment dat waterstof qua kostprijs concurrerend is met andere opties in de regeling. Partijen zeggen toe alle hiervoor benodigde informatie en inzichten te delen met EZK. Mede op basis van deze informatie zal, als onderdeel van de vormgeving van de SDE++regeling, de kostprijsontwikkeling van waterstof jaarlijks worden bezien.

Afspraken:

a. Per technologie of thema wordt voor de zomer 2019 een publiek-private marsroute opgesteld; elke marsroute formuleert een heldere ambitie in de vorm van de beoogde kostenreductie in 2030. De marsroutes bestrijken de hele innovatieketen: van vroege technologieontwikkeling tot en met opschaling (zie ook de IKIA).

[35] TRL = Technology Readiness Level (fasering van innovatieketen). TRL 1 en 2 betreffen fundamenteel onderzoek, 3 – 5 R&D, 6 en 7 gaan over pilots en demo's en hogere nummers over de marktintroductie.

b. Voor de eerste fasen van (toegepast) onderzoek (TRL-fasen 1 tot en met 4) worden agenda's en programma's opgesteld in het kader van onder andere de Nationale Wetenschapsagenda en de agenda's van topsectoren zoals Energie, HTSM en Chemie. Voor deze agenda's zijn de bestaande instrumenten beschikbaar, zoals de middelen voor de NWA, de pps-toeslag, regionale en Europese middelen, etc.
c. Vanuit de klimaatenvelop is € 60 mln oplopend tot € 100 mln (vanaf 2023 en inclusief groene waterstof) per jaar beschikbaar voor het realiseren van de marsroutes. Hierbij ligt de focus op pilots en demo's die nodig zijn voor opschaling (TRL 5 tot en met 8). Uitgangspunt is dat de bedrijven ook additioneel hetzelfde[36] bedrag investeren in de marsroutes.
d. Op basis van door de topsectoren samen met de overheden, kennisinstellingen en bedrijven op te stellen marsroutes en de daarin beoogde kostenreductie wordt besloten waar en hoe het geld wordt ingezet. Bijzonder aandacht is nodig voor grotere projecten, die nog net niet geschikt zijn voor de SDE++. Bedrijfsleven en overheid zullen zich samen inspannen om maximaal nut te halen uit Europese middelen die voor demonstratie en first of a kind fabrieken beschikbaar zijn.
e. De focus van de inzet van middelen wordt gericht op 3 of 4 families van technologieën, zoals bijvoorbeeld elektrolyse van water (groene waterstof), elektrificatie, CCU, circulaire processen[37] en warmte-uitkoppeling. Daarnaast wordt ruimte gecreëerd voor een vrije categorie en de koploperaanpak genoemd in 3.2.4 c.
f. Periodiek worden marsroutes geactualiseerd, zodat een voortrollende agenda ontstaat[38].
g. In 2019 kunnen initiatieven al worden ondersteund.
h. Waar relevant zal een marsroute ook aandacht besteden aan randvoorwaarden, zoals wet- en regelgeving, vergunningen, infrastructuur, financiering, etc.
i. De overheid werkt in consultatie met industrie voor medio 2019 de toe te passen instrumentenmix (afhankelijk van TRL-niveau) nader uit, ook met aandacht voor grotere projecten die nog niet geschikt zijn voor SDE++.
j. De overheid en de industrie zetten zich gezamenlijk in voor kennisdeling en voor het toegankelijk en werkbaar maken van instrumenten voor kleinere bedrijven en start-up's.

C3.3.2 Uitrol (verbrede SDE++)

Voor de beoogde emissiereductie van de industrie is een versnelde uitrol van kostenefficiënte maatregelen het beste te bereiken door via de tendersystematiek van de verbrede SDE++ een tegemoetkoming te bieden in de additionele meerkosten van betreffende maatregelen. Zie ook onderdeel D9.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

a. De huidige SDE+ wordt onder meer verbreed met CO_2-reducerende, nu nog onrendabele technologieën in de industrie. Uitgangspunten hierbij zijn technologieneutraliteit, systeemtransitie, onderlinge concurrentie en investeringszekerheid.
b. Kern van de verbrede SDE+ (SDE++) is dat op basis van een tender voorstellen met de laagste kosten per ton CO_2-reductie worden gesubsidieerd met een tegemoetkoming in de

---

[36] Rekening houden met Europese staatssteunkaders voor innovatie en demonstratie

[37] In de marsroute over circulair grondstoffengebruik wordt onder meer aandacht besteed aan de instrumentatie van de volgende maatregelen gericht op CO_2-reductie in 2030: 100% hoogwaardig hergebruik van vrijkomend beton, zoals opgenomen in het Betonakkoord; minstens 20% hergebruik van bouw- en sloopafval; innovaties in de GWW (zie ook 3.5.3); ketensluiting van kunststoffen en consumptiegoederen, zoals elektronica en textiel; en circulair ontwerp en substitutie van grondstoffen/voorzieningen voor de energietransitie.

[38] Voor zover mogelijk wordt wel jaarlijks bezien hoe de kostprijsreductie van cruciale technologieën zich ontwikkelt

onrendabele kosten van CO_2-reducerende investeringen. Door de tendersystematiek worden bedrijven uitgedaagd om tegen een lage prijs in te schrijven, om de kans te vergroten dat zij subsidie ontvangen voor CO_2-reducerende investeringen die vroeg of laat noodzakelijkerwijs genomen moeten worden.

c. De subsidietermijn voor één technologie varieert van minimaal 8 tot maximaal 15 jaar; dit zal in de SDE++ voor nieuwe technologieën nog moeten worden bepaald.
d. De SDE++ staat open voor ETS- en non-ETS-bedrijven (en ook voor andere organisaties).
e. Rangschikking van inschrijvers voor de tender wordt bepaald op basis van gevraagde subsidie-euro's per ton CO_2. Vaststelling van de hoogte van de subsidie wordt gebaseerd op de daadwerkelijke (gemiddelde) CO_2-prijs (ETS of de referentiewaarde) in het jaar van reductie en, waar relevant, de hoogte van de elektriciteits- en gasprijs. Dit biedt bedrijven zekerheid over de prijs waartegen de feitelijk gerealiseerde CO_2-reductie wordt afgerekend.
f. De SDE++ werkt op voorhand niet met een vastgesteld budget per sector of technologie. Waar mogelijk wordt gewerkt zonder budget- of productieplafonds per sector of technologie. Het kan evenwel gewenst zijn om deze toch te hanteren om bij te kunnen sturen of te borgen dat de ambities van verschillende sectoren en technologieën niet wordt doorkruist en tegelijkertijd dat het instrument wel kosteneffectieve technologieën blijft stimuleren. In de nadere uitwerking van de SDE++ zal worden gekeken hoe deze bijsturing het beste kan worden vormgegeven. Redenen hiervoor kunnen zijn:
    - Zeker stellen dat technologieën die noodzakelijk zijn voor de mix in 2030, tijdig tot uitrol komen, ook als ze vooralsnog door goedkopere opties uit de markt worden gedrukt. Dit betreft technieken die vóór 2030 kostenefficiënt kunnen worden, waarbij uitrol noodzakelijk is om de verwachte kostenreductie te realiseren.
    - Het geven van richting aan de markt (zoals in het verleden bij Wind op Zee). Dit kan onder andere nodig zijn voor technologieën waar substantiële investeringen in infrastructuur nodig zijn, zoals CCS en groene waterstof.
    - Een beleidsmatig gewenst maximum op een bepaalde technologie (zoals in het verleden bijvoorbeeld is gebeurd bij biomassa).
g. De SDE++ is geschikt voor projecten met een minimale schaalgrootte. Voor kleinere projecten en met name voor het MKB zal worden onderzocht hoe deze in aanmerking kunnen komen voor SDE++ middelen zonder te worden geconfronteerd met hoge administratieve lasten voor bedrijven en lagere uitvoeringskosten voor de overheid (RVO)[39]. Dit is bedoeld om te voorkomen dat kleinschalig maar kostenefficiënt reductiepotentieel onbenut blijft zonder dat dit ten koste gaat van een efficiënte SDE++.
h. De SDE++ kan voor CCS-projecten worden benut onder de volgende voorwaarden:
    - Er zijn binnen afzienbare termijn geen kosteneffectieve alternatieven beschikbaar[40];
    - Het project past in een transitie naar CO_2-neutraliteit op lange termijn, zoals blijkend uit een goedgekeurd CO_2 transitieplan;
    - CCS leidt niet tot ongewenste verdringing. Ongewenste verdringing treedt op als technologieën die noodzakelijk zijn voor de mix in 2030, maar nu nog te duur zijn in de SDE++, niet tijdig tot uitrol komen. Hiermee wordt voorkomen dat CCS het volledige SDE -budget opsoupeert.
    - De daadwerkelijke wensen van bedrijven voor CCS worden pas echt zichtbaar indien de CO_2-reductieplannen beschikbaar zijn. RVO zal met behulp van externe deskundigen het beoordelingskader specificeren om de CCS-onderdelen van de plannen te beoordelen, in het bijzonder op het punt of er binnen afzienbare termijn geen kosteneffectieve alternatieven beschikbaar zijn. Alsdan zal ook worden bezien of

[39] In dit kader wordt bezien om voor kleinschalige projecten (cq voor het MKB) een subsidie mogelijk is die gelijk is aan de laagste tenderprijs voor de desbetreffende techniek. Deze projecten hoeven dan niet de tenderprocedure te doorlopen, hetgeen zowel voor de aanvrager als voor de overheid tot lagere uitvoeringskosten leidt. Naast de SDE++ zijn er andere regelingen beschikbaar die zich richten op kleinere bedrijven en MKB (ISDE, EIA en MIA/VAMIL)

[40] Zoals in het geval er geen infrastructuur is

CCS niet leidt tot ongewenste verdringing van technologieën die richting 2030 en volgende jaren noodzakelijk zijn. Het beoordelingskader zal periodiek worden herzien.
- De geschatte technische kosten voor transport en opslag van CCS zijn gemiddeld ongeveer € 10 per ton. Echter de werkelijke economische kosten en tarieven zullen hoger zijn omdat daar ook andere kosten zoals financiering, verzekeringen, monitoring en rendementseisen van de investeerder voor moeten worden meegenomen. Al de genoemde kosten behoudens die worden gedekt door een eventuele SDE-subsidie zullen in rekening worden gebracht bij degenen die CO_2 voor CCS aanbieden.

i. Het budget ten behoeve van CO_2-reductie in de industrie via de SDE++ komt in 2020 beschikbaar. Het budget loopt geleidelijk op naar indicatief € 550 mln in 2030[41]. Deze € 550 mln leidt niet tot additionele SDE++ uitgaven maar zijn inpasbaar binnen het geraamde SDE++ budget
j. De kosten voor de industrie stijgen met indicatief € 375 mln. Circa € 200 mln hiervan is het gevolg van de geraamde lastenstijging voor de industrie (geraamde stijging van de ODE-heffing). Hier bovenop is in de voorliggende varianten[42] een lastenstijging voorzien als gevolg van de verrekening van de infrastructuur voor nieuwe windparken op zee. Ten slotte stijgen de kosten met € 45 mln als gevolg van de beëindiging van de regeling ETS-compensatie. Het kabinet zal een alternatief voor afschaffing van de ETS-compensatieregeling doorvoeren ter compensatie van de kosten als gevolg van ETS onder de voorwaarde van adequate dekking te betalen door de industrie zelf.
k. Partijen formuleren als doelstelling/ambitie om - op basis van bovenstaande vormgeving en maatvoering van de SDE++ - een gemiddelde kostenreductie van ten minste € 10 per ton te realiseren ten opzichte van het basispad PBL.

C3.3.3 Bedrijfsspecifieke CO_2-reductieplannen en targets

Het maken van individuele transitieplannen en -afspraken draagt ertoe bij dat alle bedrijven een bijdrage leveren, koplopers worden beloond en achterblijvers die niet conform reductieplan leveren en free-riders worden gestraft.

Governance

De governance van bedrijfsspecifieke reductieplannen en targets bestaat uit de volgende elementen:
- Bedrijven met een uitstoot van 10 kton CO_2[43] of meer krijgen in samenhang met de in het tweede kwartaal van 2019 te sluiten sectorklimaatafspraak[44] de wettelijke[45] plicht om een CO_2 reductieplan op te stellen;
- Toetsing van de plannen vindt plaats door de RVO; hiertoe krijgt RVO indien nodig een wettelijke taak om onafhankelijke toetsing te borgen;
- Bedrijven zonder een door RVO goedgekeurd reductieplan en bedrijven met een goedgekeurd reductieplan die maatregelen niet conform het reductieplan ten uitvoer brengen, krijgen een heffing (malus) op te leggen door een onafhankelijke autoriteit – zie verder 3.3.4 Borging;
- In de SDE++-regeling wordt voor de desbetreffende ondernemingen een goedgekeurd reductieplan als subsidievoorwaarde vastgelegd;

---

[41] De daadwerkelijke uitkomst is afhankelijk van de resultaten van de tenders

[42] Dit is gebaseerd op de varianten die zijn opgenomen in de Kamerstukken 2009-2010, 31239 nr 91, paragraaf 3

[43] Bezien zal worden of aan bedrijven met een jaarlijkse uitstoot nabij de 10 kton een opt-in mogelijkheid wordt geboden

[44] De sectorklimaatafspraak bevat de uitwerking van de systematiek van opstellen en beoordelen van CO_2-reductieplannen, waarop de bedrijven vooruitlopend op de inwerkingtreding van de wettelijke plicht in de tweede helft van 2019 aan de slag gaan; in die afspraken wordt tevens geduid, welke van de afspraken een basis in of krachtens de wet behoeven.

[45] Zowel de terugverdientijd van vijf jaar of korter als het verplichte reductieplan worden in een nader te bepalen wet verankerd

- In de wettelijke regeling wordt een verbinding gelegd tussen de beoordeling van de reductieplannen door RVO met de bestaande EED-verplichtingen[46] voor de bedrijven die dit betreft. enerzijds, en de bestaande bevoegdheidsverdelingen in de omgevingswetgeving met betrekking tot vergunningverlening, toezicht en handhaving anderzijds.
- In samenhang daarmee maken het Rijk, IPO en VNG heldere afspraken over samenwerking, rollen, verantwoordelijkheden en de organisatie van een backoffice achter één loket dat RVO voor de indiening van de plannen zal inrichten.

Om de doelstellingen voor 2050 en 2030 te realiseren, wordt voor de grote uitstoters aangesloten bij het Europese Emissiehandelsysteem (ETS). Uitgaande van de verhoogde reductiefactor die vanaf 2021 van kracht is, neemt het aanbod van emissierechten af naar nul in 2057. Het ETS-systeem borgt dus dat de ETS-bedrijven op het noodzakelijke pad zitten richting klimaatneutraliteit. Met de ambitie dat in Nederland producerende bedrijven (instellingen) uiterlijk in 2030 tot de 10% meest CO_2 efficiënte bedrijven (instellingen) behoren, is voor de Nederlandse industrie CO_2-arme productie in 2050 binnen handbereik.

In het ETS systeem worden door de EU benchmarks gehanteerd om de omvang van de gratis emissierechten te bepalen. Zowel bedrijven als de emissie-autoriteit zijn bekend met deze systematiek.

Afspraken:

a. Om deze ambitie te concretiseren, stellen bedrijven met een jaarlijkse CO_2eq-uitstoot ≥10 kton per jaar uiterlijk eind 2019 CO_2 reductieplannen op. In de CO_2 reductieplannen[47] wordt het volgende opgenomen:
   - de CO_2 reductie en de CO_2-efficiency tot en met 2030;
   - een doorkijk naar CO_2-neutrale productie in 2050;
   - welke CO_2 reducerende investeringen de komende 5 jaar worden gedaan inclusief een tijdslijn van voorbereidende werkzaamheden (feasibility, engineering, final investment decision, vergunningsprocedure, etc) en welke voorbereidingen worden getroffen voor investeringen na 2025;
   - De verplichte maatregelen: dit zijn maatregelen met een terugverdientijd van 5 jaar of korter en maatregelen op de erkende maatregelen lijst;
   - welke investeringen bovenop de verplichte maatregelen afhankelijk zijn van SDE++ ondersteuning;
   - aan welke innovatie- en pilotprogramma's het bedrijf meedoet;
   - welke eventuele scope 2 en scope 3 maatregelen worden genomen;
   - welke investeringen conditioneel zijn aan inspanningen van anderen anders dan SDE++ ondersteuning (bijvoorbeeld infrastructuur die niet door het bedrijf zelf wordt aangelegd of vergunningen)

   Bedrijven rapporteren jaarlijks over de voortgang van de plannen conform een transparante en eenduidige door RVO opgestelde systematiek.
b. De bedrijfsspecifiek CO_2 reductieplannen moeten objectief, transparant en toetsbaar zijn en de uitvoering controleerbaar en afrekenbaar.
c. De toetsing van bedrijfsspecifieke plannen moet door een onafhankelijke partij gebeuren en dat moet wettelijk zijn vastgelegd. Indien nodig wordt de wet aangepast om te

[46] EED= Energy efficiency directive (waar MEE en MJA op zijn gestoeld)

[47] Het uitgangspunt hierbij is dat de criteria voor de CO_2 plannen dusdanig worden opgesteld dat een CO_2-plan ook voldoet als EED audit en deze daarmee vrijstelling kan krijgen voor de auditplicht (net als dat nu bij de huidige energieplannen onder de MJA/MEE het geval is).

bereiken dat RVO dit kan doen. [48] Uitgangspunt bij de toetsing zijn bedrijfsspecifieke targets 2030. Deze bedrijfsspecifieke targets zijn gebaseerd op de volgende elementen:
- maatregelen met een terugverdientijd van vijf jaar of minder;
- de ETS 10%-benchmarks[49] waarmee bedrijven nu reeds bekend zijn; deze benchmarks worden in 2019/2020 geactualiseerd;
- de additionele reductie tussen 2021 en 2030 die nodig is om - in aanvulling op het startpunt gebaseerd op de ETS benchmarks 2019 - de indicatieve doelstelling voor de industrie te realiseren (cumulatieve reductiefactor);
- bedrijfsspecifieke factoren en omstandigheden, waardoor in zowel positieve als negatieve zin van de hiervoor genoemde twee toetspunten kan worden afgeweken; hierbij kan ook een eventueel geplande shut-down bij worden meegenomen;
- bijdrage aan de reductie van scope 2 en 3 emissies.

d. Bedrijven met een goedgekeurd reductieplan die de maatregelen niet conform het reductieplan ten uitvoer brengen, krijgen een malusheffing.
e. Bovenstaande aanpak zal in het eerste kwartaal van 2019 verder worden uitgewerkt inclusief het door RVO op te stellen toetsingskader.
f. Jaarlijks wordt de voortgang van de uitvoering van de CO_2-reductieplannen gerapporteerd aan RVO. In die rapportage wordt aandacht besteed aan geplande en uitgevoerde projecten, bereikte CO_2 besparing, resterende CO_2 uitstoot en de levering van restwarmte tussen industriële partijen onderling en actoren uit andere sectoren binnen het Klimaatakkoord. Ook rapporteren bedrijven over de acties die zijn genomen om belemmeringen weg te nemen en de activiteiten die zijn ondernomen om in aanmerking te komen voor subsidiegelden. RVO aggregeert deze informatie ten behoeve van de KEV; in de uitvoering wordt de samenwerking gezocht met de NEa (ETS-bedrijven) en RIVM (niet ETS-bedrijven)

C3.3.4 Borging

Voor een ambitieuze aanpak van de reductiedoelstellingen 2030 (en 2050) is een sluitend systeem nodig, waarin wordt geborgd dat de doelstellingen ook daadwerkelijk zullen worden gehaald. Daarom wordt afgesproken dat de borging plaatsvindt langs drie lijnen:

a. <u>Sectorale borging</u>

Een eerste borgingsmoment is begin 2020. PBL zal dan beoordelen[50] of de ingediende CO_2 reductieplannen voldoende ambitieus zijn om de indicatieve doelstelling 2030 te kunnen realiseren. Indien de plannen volgens PBL onvoldoende reductie opleveren om de indicatieve doelstelling te realiseren, dan zijn aanvullende maatregelen van de industrie vereist. In dat geval zal bovenop de reductieplannen een aanvullende reductie worden overeengekomen, zodanig dat alsnog de indicatieve doelstelling wordt gehaald. Waar nodig zal dit proces wettelijk worden verankerd. De aangescherpte plannen moeten dan uiterlijk zomer 2020 goedgekeurd zijn door RVO.

b. <u>Bedrijfsspecifieke borging: malus in de vorm van een CO_2 minimumprijs</u>

- Bedrijven (inrichtingen) zonder (goedgekeurd) reductieplan krijgen een malus in de vorm van een CO_2-minimumprijs beginnend bij € 30 in 2021 oplopend naar € 43 in 2030. Op basis van de huidige inzichten bedraagt de malus € 27 in 2030 (€ 43 minimumprijs minus

[48] Bij de toetsing zal RVO gebruik maken van de inventarisatie van mogelijkheden die in het kader van het VHKA zijn opgeleverd door de regionale clusters, alsmede van beschikbare studies waarin een bottom-up indicatie is gegeven van het potentiële reductiepotentieel, inclusief een inschatting van de reductiekosten. Op basis hiervan toetst RVO of het in elk bedrijf aanwezige reductiepotentieel inderdaad wordt benut en of de in het plan aangeven reductiekosten reëel zijn. Bij RVO en NEa zijn de benodigde bedrijfsspecifieke data bekend om deze toetsing uit te voeren.

[49] Bedrijfsspecifieke omstandigheden zijn ook relevant voor gevallen waar (nu nog) geen adequate benchmark beschikbaar is

[50] Obv hetgeen RVO aandraagt aan informatie

€ 16 uit het basispad PBL).[51] Deze malus wordt geheven over het meerdere van de CO_2 uitstoot ten opzichte van het volume behorend bij de top 10% ETS-benchmark 2019, verlaagd van jaar op jaar met de cumulatieve reductiefactor.
- Bedrijven met een goedgekeurd reductieplan die de maatregelen niet conform reductieplan ten uitvoer brengen, krijgen uitgaande van hun eigen reductieplan de malusheffing over de te veel uitgestoten CO_2.
- De malusheffing kan nog twee jaar worden ingezet door het desbetreffende bedrijf mits het bedrijf in die twee jaar terugkeert op het afgesproken reductiepad. Dit geeft een dubbele prikkel. Na twee jaar worden de middelen toegevoegd aan de middelen die beschikbaar komen voor CO_2 reductie elders in de industrie. Aldus ontstaat een borgingsmechanisme met terugsluis.

c. Systeemborging

Er zullen evenwel ook omstandigheden in de (internationale) omgeving zijn die maken dat het doelbereik in 2030 (jaarlijks) afwijkt (mee- of tegenvalt) ten opzichte van de indicatieve opgaven in dit Klimaatakkoord. Om stabiliteit te bieden aan alle partijen die uitvoering moeten geven aan het klimaatbeleid zal herijking niet jaarlijks en per sector (kunnen) plaatsvinden. In plaats daarvan wordt aangesloten bij de plan- en actualiseringscyclus die wordt vastgelegd in de Klimaatwet (en voortvloeit uit het Klimaatakkoord van Parijs en het Integraal Nationaal Energie en Klimaatplan voortkomend uit EU-regelgeving). Herijking van de resterende opgave(n), en daarmee de heroverweging van benodigde inzet van (aanvullende) maatregelen en instrumenten, vindt iedere 5 jaar plaats, aansluitend bij het opstellen van het Klimaatplan conform de Klimaatwet. Op dit vijfjaarlijkse moment van herijking wordt, vertrekkend vanuit het centrale CO_2-reductiedoel, een integraal perspectief gehanteerd over sectoren heen, met een horizon van 10 jaar (inclusief doorkijk naar 2050). Er wordt dus niet gestuurd op de restemissies per sector.

Als bovenstaande borging goed werkt, kan het nog steeds zo zijn dat het reductiedoel dat voor de hele industrie geldt niet gehaald dreigt te worden, bijvoorbeeld omdat de beoogde kostendaling niet (snel genoeg) wordt gerealiseerd. Om de indicatieve doelstelling toch te realiseren, is in dat geval extra SDE nodig. Hiervoor wordt bij afsluiten van een nationaal akkoord een reservebuffer gecreëerd. Deze buffer wordt gevoed door respectievelijk de volgende twee bronnen:

a. De industrie is bereid voorfinanciering voor haar rekening te nemen, teneinde het indicatieve doel te realiseren. Hierbij gaat het om voorfinanciering door de industrie van SDE++-middelen die na 2030 beschikbaar komen. Op deze manier kan de industrie al voor 2030 investeren, terwijl de bijbehorende SDE-middelen uit de aangegane verplichtingen pas na 2030 beschikbaar komen. Afgesproken wordt dat hier vanuit de Rijksoverheid geen kapitaalvergoeding tegenover staat. De middelen zijn gerelateerd aan de bijdrage van de industrie met een maximum van € 340 mln per jaar, zijnde tien procent van het beschikbare SDE++-budget. De maatregel is tijdelijk en loopt van 2027 tot en met 2030.Deze maatregel is saldo, lasten- en uitgavenneutraal en heeft derhalve geen invloed op de lasten van burger en het MKB.
b. De industrie is dan bereid via een extra ODE-heffing € 150 mln ten laste van de industrie aanvullend beschikbaar te maken ten behoeve van extra CO_2 reducerende maatregelen in de industrie. De vormgeving van deze heffing zal worden vastgelegd in samenspraak met de industrie.

Ook kan het zijn dat de malus onvoldoende effectief is als prikkel voor bedrijven om met SDE++-ondersteuning investeringen ten uitvoer te brengen. Het verhogen van de malus als prikkel is dan een logische optie, zodat ook via dat kanaal wordt gewerkt aan een verbetering

[51] Aangezien deze malus kan afwijken van de CO_2-heffing in de Elektriciteitssector zal worden bezien hoe de malus moet worden toegepast bij WKK-installaties.

van de business case voor emissiereductie. De hoogte van de malus is bepalend voor de maatregelen die op de abatementkosten-curve te nemen zijn om de uitstoot terug te dringen.

PBL wordt gevraagd deze borging op effectiviteit te beoordelen. Dit betekent dat de hoogte en vormgeving van de malus dan moet worden bezien in relatie tot de kosten van de te nemen maatregelen om de indicatieve doelstelling te realiseren. Besluitvorming over een dergelijk borgingsmechanisme zal door het kabinet in samenspraak met de partijen aan de Industrietafel mede worden bezien onder de voorwaarde van een gelijk speelveld, het bieden van investeringszekerheid aan bedrijven en het borgingsmechanisme dat in andere sectoren van toepassing is.

C3.3.5 ETS en de internationale context

De industrietafel zet in op een samenhangende, integrale aanpak langs bovenstaande lijnen. Deze aanpak moet leiden tot 49% CO_2 reductie in Nederland in 2030, waarvan indicatief 14,3 Mton moet worden gerealiseerd door de Nederlandse industrie. Of deze aanpak toereikend is om deze doelstelling te realiseren, is mede afhankelijk van de stappen die Europees en mondiaal worden gezet om de doelen van Parijs te halen. Een ambitieuzere doelstelling moet samengaan met een verbeterde werking van het ETS, alsmede tot een hogere CO_2 prijs in Europa.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

a. De Nederlandse regering zal zich in Europees verband actief inzetten voor de steun van andere koploperlanden in het verhogen van de CO_2-reductiedoelen resulterend in een CO_2-prijs van tenminste € 30 in 2030. Naast het feit dat dit noodzakelijk is om het 55% doel te realiseren heeft een Europese samenwerking tevens als voordeel dat de impact op het level playing field voor het bedrijfsleven wordt geminimaliseerd.
b. De Nederlandse overheid spant zich in om landen die achterblijven bij de doelstellingen van Parijs aan te sporen tot actie.
c. De Nederlandse brancheverenigingen voor de industrie zullen de verschillende roadmaps en de opgedane kennis met het CO_2-reductiedoel van 49% actief delen en beschikbaar stellen voor hun Europese counterparts.
d. Partijen zetten zich ervoor in dat er voor de periode na 2030 een verlenging van voor de *carbon leakage* voorzieningen in de ETS Richtlijn komt, dan wel een alternatief ervoor.
e. De Nederlandse regering zal zich actief inzetten om in het ETS erkenning voor relevante CO_2-reductiemaatregelen te krijgen, zoals CCU en elektrische boilers.

C3.3.6 Het level playing field

De Nederlandse industrie concurreert internationaal en wil borgen dat allerlei maatregelen die zij moeten treffen in het kader van de nationale klimaatdoelstellingen niet ten koste gaan van de internationale concurrentiepositie[52]. In dat verband is in het hoofdlijnenvoorstel opgenomen, dat maatregelen getroffen kunnen worden die passen binnen het level playing field.
Het level playing field is in beginsel een rechtvaardigheidsprincipe, dat beoogt alle deelnemers het 'spel' volgens dezelfde regels te laten spelen. De concurrentiepositie van in Nederland gevestigde bedrijven in het internationale speelveld wordt bepaald door een mix aan factoren die zowel positief als negatief kunnen uitwerken: energieprijzen, arbeidsmarktfactoren, geografische omstandigheden, beleidsmaatregelen, (fiscale) wet- en regelgeving. In samenhang vormen ze het huidige 'playing field'.

[52] Aan de andere kant zou de concurrentiepositie van en vestigingsklimaat voor duurzame bedrijven zichtbaar beter moeten zijn.

Het kabinet vraagt een expertgroep om nader onderzoek te doen naar de verwachte effecten van dit maatregelenpakket op het level playing field, inclusief een eventueel aanvullend borgingsmechanisme, voor het level playing field van de Nederlandse industrie. Hierbij kan de bestaande studie van PwC worden benut, evenals andere beschikbare studies en inzichten over werkelijk betaalde energieprijzen. Voor de verwachte ontwikkeling van klimaatbeleid in andere landen, kan gebruik worden gemaakt van bestaande (scenario)studies van internationale organisaties zoals de International Energy Agency. De expertgroep wordt gevraagd eind februari haar bevindingen aan te leveren.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

a. Er wordt een startmeting aan de hand van verschillende kernindicatoren uitgevoerd bij het sluiten van het klimaatakkoord naar het niveau van het (gelijke) speelveld, waarop de Nederlandse situatie zich verhoudt ten opzichte van andere landen en daarmee de positie van de Nederlandse industrie in kaart brengt in het internationale level playing field voor zover die het gevolg zijn van nationaal klimaatbeleid en bijbehorend flankerend beleid
b. Er wordt een monitor ontwikkeld op dezelfde indicatoren als de startmeting, die periodiek het niveau van het speelveld in kaart brengt; deze monitor wordt aangevuld met diverse parameters die het vestigingsklimaat beïnvloeden, zoals het World Competitiveness Report.
c. Deze kernindicatoren worden aangevuld met een kwalitatieve analyse met een meer 'leading' karakter van specifiek beleid in de te monitoren landen, waarbij vooralsnog aan de volgende landen wordt gedacht: België, Duitsland en het VK aangevuld met een specifieke achterblijver (bijvoorbeeld Polen) en een specifieke voorloper (bijvoorbeeld Denemarken). Deze analyse is aan te vullen met een kwalitatieve analyse van de drie grote handelsblokken: EU, China en VS en aan te vullen met informatie over het vestigingsklimaat uit een select aantal interviews met internationaal opererende bedrijven en of NFIA.
d. Gebruikmakend van bestaande monitoren kan worden bepaald welke informatie jaarlijks beschikbaar komt en welke analyses worden uitgevoerd op bijvoorbeeld twee- of vierjaarlijkse basis; hierbij zijn de uitvoerbaarheid en de kosten van de monitor belangrijke overwegingen. Voor 1 juli 2019 wordt vastgesteld hoe deze monitoring gaat plaatsvinden.
e. Bij het invoeren van nieuwe bedrijfsgerichte heffingsmaatregelen wordt expliciet gekeken naar het risico van mogelijke weglekeffecten als gevolg van de maatregel. Zowel positieve als negatieve veranderingen in het level playing field wordt zowel ex ante als ex post per industriële sector in beeld gebracht en weglekeffecten zullen expliciet worden meegenomen.

C3.3.7 Omgaan met groei en nieuwkomers

Nederland heeft een open economie, waarin bedrijven kunnen groeien en nieuwkomers in beginsel welkom zijn. De systeemtransitie van de Nederlandse industrie staat dus open voor nieuwkomers die in Nederland een bijdrage willen leveren aan de vernieuwing van de industriële productie. Het is ook onvermijdelijk dat een deel van de huidige productie (zo) niet langer kan plaatsvinden. Dynamiek is noodzakelijk om de systeemtransitie in Nederland en elders te bereiken.

De indicatieve reductieopgave betreft een reductie in 2030 ten opzichte van de geraamde CO_2-uitstoot in 2030 in het basispad van PBL. Dit basispad veronderstelt een economische groei van 1,75 % per jaar, een productiegroei van de industrie van 0,7%. Bij een hogere of lagere industriële productiegroei, bijvoorbeeld als gevolg van nieuwe toetreders, of door

beëindiging cq verplaatsing van productie, komen de resterende emissies in 2030 hoger of lager uit dan nu in het basispad aangenomen. Het geheel van groei, toetreding, beëindiging en verplaatsing van activiteiten wordt meegenomen in de herijking van de resterende opgave(n), en daarmee de benodigde inzet van (aanvullende) maatregelen en instrumenten, die iedere 5 jaar plaatsvindt. Op dit vijfjaarlijkse moment van herijking wordt, vertrekkend vanuit het centrale CO_2-reductiedoel, een integraal perspectief gehanteerd over sectoren heen, met een horizon van 10 jaar (inclusief doorkijk naar 2050). Er wordt dus niet gestuurd op de restemissies per sector (zie deel B van dit akkoord).

Wel is het belangrijk dat deze groeiers en de nieuwkomers passen in het CO_2-reductiepad naar 2050 en zich conformeren aan de afspraken daarover gemaakt in dit Klimaatakkoord. Voor significante uitbreidingen, upgrades en nieuwe toetreders gelden in beginsel dezelfde regels als voor bestaande bedrijven, te vertalen in onder meer het meenemen in het ontwerp van nieuwe installaties van alle CO_2 reducerende maatregelen met een terugverdientijd van vijf jaar of minder. Nieuwe toetreders en bestaande bedrijven die uitbreiden kunnen daarnaast onder dezelfde voorwaarden gebruik maken van hetzelfde instrumentarium als reeds bestaande bedrijven en kunnen dat vroegtijdig benutten om tot een installatie met minimale CO_2-uitstoot te komen. Er worden geen specifieke CO_2 -normen gehanteerd voor de uitbreiding of nieuwkomers als bedoeld onder a, conform de EU Richtlijn Industriële Emissies.

Dit leidt tot de volgende afspraken:

a. Nieuwe spelers met een substantiële CO_2-emissie (≥10 kton) of uitbreiding waardoor meer dan 10kton wordt uitgestoten dienen een CO_2-reductieplan in te dienen. Voor deze bedrijven geldt hetzelfde regime als voor bestaande bedrijven.
b. Uitbreidingsinvesteringen of investeringen van nieuwe spelers met een substantieel CO_2-emissie-effect dienen zoveel mogelijk te passen in een transitie naar CO_2 neutraliteit op lange termijn (2050), te toetsen op basis van (lange-termijn) CO_2 reductieplannen. Voor de tussenliggende periode wordt het ALARA-beginsel toegepast – *As Low As Reasonably Achievable*
c. Acquisitie van de overheid richt zich op bedrijven die een toegevoegde waarde hebben voor de Nederlandse of regionale economie, behoren tot de meest klimaatvriendelijke en circulaire binnen de betreffende branche en bereid zijn zich te conformeren aan de klimaatdoelstellingen 2030 en 2050.

C3.4 Afspraken afvang en opslag CO2

De verandering van het klimaat noodzaakt ons tot snel handelen en geen tijd te verliezen. We kunnen niet wachten tot er misschien wel betere oplossingen zijn en moeten dus nu inzetten op alles wat ons helpt de CO_2-uitstoot zo snel mogelijk te reduceren.
Afvang, transport en opslag van door de industrie geproduceerde CO_2 (CCS) wordt door de industrie en door de Rijksoverheid gezien als noodzakelijke activiteit om de 2030-doelstelling te behalen[53]. Afvang en transport kunnen bovendien dienen als opmaat naar hergebruik van koolstof (CCU). Afgevangen CO_2 kan in de toekomst bijdragen (bijvoorbeeld in combinatie met groene waterstof) aan de ontwikkeling van synthetische grond- en brandstoffen (bijvoorbeeld Steel2chemicals) en de mogelijkheid om negatieve emissies te realiseren (naast andere opties die negatieve emissies kunnen helpen realiseren). De beoogde opschaling past in het doel dat de Nederlandse industrie in 2050 nagenoeg klimaatneutraal produceert. CCU maakt naar verwachting dan een belangrijk deel uit van de industriële productie, door CO_2 als grondstof te hergebruiken in bijvoorbeeld bouwmaterialen of plastics.

[53] Op basis van huidige inventarisatie kan in 2030 voor zeker 14 Mton aan CO_2 worden afgevangen en op een kostenefficiënte wijze worden opgeslagen (scope 1 en 2). Het betreft de volgende projecten: Porthos, Athos, Chemelot[53], Zeeland, Noord NL[53], vervolg R'dam en Aramis[53]. Daarnaast zijn er plannen om CO_2 af te vangen bij verschillende afvalverbrandingsinstallaties ten behoeve van verduurzaming van de glastuinbouw.

Afspraken

Partijen spreken hierbij het volgende af:

a. CCS mag de structurele ontwikkelingen van alternatieve klimaatneutrale technieken of activiteiten voor CO_2-emissiereductie niet in de weg staan. In het algemeen is het wenselijk afgevangen CO_2-emissies onder de grond op te slaan waar alternatieven niet snel genoeg met voldoende volume of kostenefficiënt beschikbaar zijn en waarbij er (op termijn) potentie is voor hergebruik van CO_2 als grondstof (CCU).
b. De SDE++subsidie kan alleen voor CCS-projecten worden benut die bijdragen aan de opgave voor de industrie, waarvoor geldt dat er redelijkerwijs geen kosteneffectieve alternatieven zijn en die passen in een transitie naar CO_2-neutraliteit in 2050 zoals blijkend uit een goedgekeurd CO_2 transitieplan. Ook mag CCS niet leiden tot ongewenste verdringing. Ongewenste verdringing treedt op als technologieën die noodzakelijk zijn voor de mix in 2030, maar nu nog te duur zijn in de SDE+, niet tijdig tot uitrol komen. Onder deze beperkende voorwaarden is er vanuit de SDE++ naar verwachting ruimte voor 7 Mton CCS in 2030 die bijdragen aan het behalen van de indicatieve doelstelling van 14,3 Mton. [54] In het Regeerakkoord was sprake van 20 Mton. Op basis van de goedgekeurde CO_2-reductieplannen zal medio 2020 worden bezien of een bijstelling van de indicatieve 7 Mton gewenst is.
c. Gedurende de periode van het Klimaatakkoord zal de CO_2 afkomstig van de CCS-projecten enkel onder zee ondergronds worden opgeslagen. Tot de mogelijkheden behoort ook opslag in andere landen die onder het Europese Emissiehandelssysteem vallen, mits de internationale regels zijn aangepast voor deze vorm van export.
d. Het Rijk vraagt betrokken partijen om uiterlijk medio 2019 (eventuele knelpunten ten aan zien van) de benodigde infrastructuur in kaart te brengen om de plannen van de industrie ten uitvoer te brengen.
e. Er gelden strenge voorschriften met betrekking tot veiligheid en het voorkomen van lekken. In beginsel is het wettelijk kader beschikbaar om op grond van deze principes vergunningen voor CCS te verlenen; ook de ervaring met monitoringplannen bij productie-installaties op zee is in beginsel voldoende om de benodigde monitoring van CCS vorm te geven. Per opslaglocatie zullen echter de specifieke monitoringseisen in kaart moeten worden gebracht. Voor het transport van CO2 onder hoge druk is verder onderzoek nodig[55]. Monitoring van de opgeslagen CO_2 is nodig totdat aangetoond is dat de situatie stabiel is en dit door het bevoegd gezag is goedgekeurd, conform de Mijnbouwwet. Het Rijk legt in beginsel de wettelijke termijnen voor verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid vast in de opslagvergunning[56].
f. Het Rijk werkt principes uit rond de marktordening en de aansprakelijkheden, en beziet of, wanneer en onder welke randvoorwaarden publieke partijen betrokken kunnen zijn bij CCS. Het Rijk committeert zich half 2019 te komen met een visie op de marktordening en de financiering van de infrastructuur van CCS-projecten om indien nodig uiterlijk in 2021 de daarvoor benodigde wettelijke kaders te hebben aangepast. Partijen onderzoeken of een extra verzekering, garanties of en andere faciliteit voor onvoorziene calamiteiten nodig is.
g. Om de ontwikkeling van met name de eerste CCS-projecten niet onnodig te vertragen en om specifieke projectinformatie te verzamelen, zeggen de partijen betrokken bij de geïnventariseerde CCS-projecten toe (een deel van) de kosten van deze

---

[54] Zoals in maart 2018 uit de toedeling van emissies door PBL geïndiceerd is dit exclusief eventuele reductie die nu wordt toegerekend aan andere sectoren. Momenteel wordt de emissie van de NUON-rookgascentrale nabij Tata Steel toegerekend aan de Elektriciteitssector. Als die centrale zou sluiten reduceert de Elektriciteitssector ca 6Mton en stijgt de opgave van de industrie. Als zich dat voordoet, vormt dat reden om daar bij het eerstvolgende vijfjaarlijkse herijkingsmoment aanvullende afspraken over te maken.

[55] Betreft onderzoek waarvan de resultaten nodig zijn voor de ontwerpfase van concrete projecten (engineering)

[56] Vanuit de industrie is aangegeven dat de huidige regeling als niet aantrekkelijk wordt beschouwd. Deze knelpunten moeten door de industrie in kaart worden gebracht.

voorbereidingskosten op zich te nemen om de voortgang van de projecten te garanderen en erkennen hierbij dat enige onzekerheid over de doorgang van het project hierbij acceptabel is.

h. Het Rijk verstrekt een permanente opdracht aan EBN (in samenwerking met de Geologische Dienst van TNO) om de geschiktheid van offshore velden voor CCS in kaart te hebben en studie die al verricht is up-to-date te houden. In geval een gasveld onder de Nederlandse Noordzee bijna leeg raakt en de operator zijn productieplatform en andere infrastructuur moet gaan opruimen kan op basis van deze informatie een expliciete afweging worden gemaakt door de industrie en het Rijk of desbetreffend veld in aanmerking kan komen voor opslag en of er plannen zijn rond bestaande of toekomstige CCS-projecten om het betreffende veld voor opslag van CO_2 te benutten. Zo ja, dan wordt op basis van de te overbruggen periode tot gebruik voor CCS bezien of de kosten daarvan opwegen tegen het alternatief (verwijderen en later nieuw platform plaatsen). Vanuit het Rijk zal met betrokkenheid van stakeholders een verder protocol hiervoor worden uitgewerkt (2019) dat aansluit op het nog te ontwerpen marktkader CCS.

i. De Nederlandse regering zal zich inzetten voor de aanpassing van Europese regels onder meer op het gebied van ETS, die erop gericht zijn CO_2-transport (via schepen), CO_2-opslag in materialen, transporteren en verwerken van afval en de waardering voor internationale keteneffecten mogelijk te maken (waaronder grensoverschrijdend transport van CO_2).

C3.5 Overige afspraken

C3.5.1 Ruimte en infrastructuur

De industrie speelt een belangrijke rol in de klimaat- en energietransitie als geheel en ook in het energiesysteem. De kabinetsperspectief op de Nationale Omgevingsvisie stelt over de industrie onder andere: “De havengebieden en industriële clusters van grootverbruikers aan de kust moeten maximaal energie besparen, transformeren naar nieuwe hernieuwbare energiebronnen en kunnen een schakelrol vervullen in de energietransitie, met aanlanding, benutting, omzetting en opslag van de windenergie op zee en het beschikbaar maken van de vrijkomende restwarmte voor de omliggende gebouwde omgeving.” Ook bij de industrie zijn veel combinaties met andere opgaven relevant, bijvoorbeeld met de gebouwde omgeving en de tuinbouw als het gaat om het benutten van restwarmte en CCU. Voorts is er ook een vraag naar gelijkstroomvoorzieningen.

Er zijn drie hoofdonderwerpen rond infrastructuur waar door de industrie aandacht wordt gevraagd:

- Systeemintegratie: landelijke regie en coördinatie over alle sectoren heen
- Tijdige aanleg en aanpassing van infrastructuur: in de regionale clusters is op dit moment al sprake van beperkte capaciteit
- Marktordening van nieuwe infrastructuur: CCS, waterstof en (industriële) warmtenetten

Tijdige beschikbaarheid van infrastructuur en betaalbare energie zijn voor de industrie een randvoorwaarde om de klimaattransitie vorm te geven. Momenteel is nog onvoldoende zicht of aan deze randvoorwaarden voldaan kan worden, wie daarvoor precies verantwoordelijk is en hoe verschillende energiesystemen elkaar kunnen versterken en aanvullen. Dit vergt een lange termijn inventarisatie van vraag en aanbod over alle sectoren heen, betere modellering en kennisvergroting, CO_2-reductieplannen en hun consequenties voor de energievraag en -infrastructuur. Maar dit vergt ook tijdig een beter zicht op de marktordening.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

a. Het Rijk neemt regie in een structureel overleg met buurlanden omtrent grensoverschrijdende infrastructuur[57]; daartoe behoort in elk geval het overleg met Noordrijn Westfalen en Vlaanderen voor de aanpak van de infrastructuur voor het ARRA-cluster.
b. Op zee opgewekte energie wordt bij aanlanding aangesloten op het hoofdnetwerk nabij industriële clusters aan de kust en wordt daar zo veel mogelijk gebruikt. Hierbij wordt rekening gehouden met ruimtelijke impact op zee en op land en met het bestaande net. Waar dat opportuun is wordt optimalisering middels bijvoorbeeld gelijkstroomnetten onderzocht.
c. Voor industriële clusters verder landinwaarts gelegen zoals Emmen en Chemelot wordt ook gekeken naar alternatieven in de elektriciteitsvoorziening in plaats van directe aansluiting op energie opgewekt op zee die leiden tot afdoende, tijdige en betaalbare oplossingen. Het aandachtspunt van deze clusters is, dat in beginsel alle clusters binnen Nederland tegen vergelijkbare voorwaarden en redelijke kosten toegang hebben tot de benodigde infrastructuur.
d. CO_2-opslag vindt vooralsnog enkel plaats in lege gasvelden in zee.
e. In de CO_2-reductieplannen van de industrie wordt de infrastructuurbehoefte voor elektriciteit, gassen, vloeistoffen en warmte voor de industrie in beeld gebracht.
f. In de RES'n[58] wordt de infrastructuurbehoefte voor elektriciteit, gassen, en warmte voor de gebouwde omgeving in beeld gebracht, alsmede de locatie van hernieuwbare energie-opwek in de regio en daaraan gekoppelde infrastructuur. In de RES'n kan in kaart worden gebracht waar en hoeveel restwarmte van de industrie kan worden afgenomen.
g. In 2020 stelt het Rijk, mede op basis van input van partijen aan de tafels en stakeholders, een brede visie marktordening & energietransitie vast, inclusief beleidsagenda richting 2030. Hierin wordt vanuit een systeemperspectief ingegaan op de ordening, regulering en bekostiging van nieuwe infrastructuur voor met name warmte, waterstof en CO_2; rekening houdend met de implicaties voor gas en elektriciteitsnetwerken en ruimtelijke impact en vertrekkend vanuit scenario's voor 2030 en 2050. Vooruitlopend daarop komt het rijk in 2019 met een Rijksvisie marktordening CCS en bekostiging CO_2-infrastructuur; de wettelijke kaders moeten uiterlijk 2021 zijn aangepast.
h. Het Rijk consulteert de maatschappelijke partners die van de infrastructuur gebruik maken als onderdeel van de borging van dit Klimaatakkoord voorafgaand aan de vaststelling van de aanpak en programma. Bestaande CO_2 en H_2 infrastructuur en reeds werkende marktmechanismen voor huidige toepassingen cq gebruik van H2 en CO_2 blijven gerespecteerd.
i. Op basis van de door de partners in het Klimaatakkoord besproken en gedeelde aanpak wordt de daartoe benodigde wetgeving zo snel mogelijk aan de Tweede Kamer aangeboden.
j. Gasunie en TenneT starten in 2019, samen met de regionale netbeheerders, een integrale infrastructuurverkenning 2030-2050 (oplevering is voorzien in 2021), die de basis vormt voor afspraken rond investeringen in infrastructuur tussen netbeheerders en overheden. In de verkenning zijn inzichten vanuit de energiesector, vraagontwikkeling in de industrie en bevindingen vanuit RES'en meegenomen.
k. De investeringsplannen[59] van TenneT en GasUnie vormen in combinatie met vergelijkbare documenten van de regionale netbeheerders de basis voor afspraken rond investeringen in infrastructuur tussen netbeheerders en overheden. Het Rijk vraagt de netbeheerders en beheerders van buisleidingen om op basis van de bestaande investeringsplannen uiterlijk

[57] Grensoverschrijdend kan ook Noorwegen, Denemarken en VK zijn

[58] RES = Regionale energiestrategie (zie ook D7)

[59] Voorheen KCD (Kwaliteits- en capaciteitsdocument)

half 2019 in kaart te brengen welke knelpunten zij zien in de beschikbaarheid van infrastructuur om de plannen van de industrie als in dit akkoord ingebracht uit te kunnen voeren.

l. De elementen met betrekking tot infrastructuur en marktordening uit de programmatische aanpak voor waterstof zullen worden meegenomen in de integrale aanpak in 2020.
m. Het Rijk zal bij de ontwikkeling van Warmtewet 2.0 meer duidelijkheid geven over de marktordening bij warmtenetten. Mogelijk zullen ook de Elektriciteitswet 1998 en de Gaswet daarbij gewijzigd moeten worden.
n. Het Rijk kijkt in 2019 op welke wijze financiële ondersteuning voor (industriële) warmtenetten kan worden vormgegeven.

C3.5.2 Power2heat

Elektrificatie van warmteprocessen in de industrie biedt een belangrijke kans tot verduurzaming van de industriële productie (mits er voldoende opwek van hernieuwbare elektriciteit is).
Tot 2030 wordt verwacht dat een aantal elektrificatietechnologieën een relevante impact kan hebben. Door innovaties kan dat perspectief na 2030 zelfs sterk toenemen. Elektrische boilers bieden de mogelijkheid tot een flexibele inzet, omdat deze snel op en af te regelen zijn, terwijl andere elektrificatietechnieken een hogere CO_2-reductie en energie-efficiency bieden en bij voorkeur volcontinu worden gebruikt.
De verschillenden technologieën hebben ieder hun rol en eigen karakteristieken met bijbehorende voor en nadelen, zoals:

- Flexibele inzetbaarheid (wel of niet)
- Efficiency (Hoeveel CO_2 per opgenomen elektriciteit)
- Benodigde CAPEX (hoog of laag)
- OPEX (gevoeligheid voor energieprijsniveaus)
- Complexiteit van integratie
- Volwassenheid van de technologie

Elektrificatie in de industrie kan in 2030 5,3 Mton CO_2 reduceren (technisch potentieel) met een besparing van 93 PJ. Hierbij ontstaat een additionele elektriciteitsvraag tussen de 8 en 24 TWh, afhankelijk van de mix van technologieën die wordt ingezet. Het gaat daarbij vooral om warmtepompen < 300^0C, andere droog- en scheidingstechnieken, elektrische boilers en mechanische damprecompressie.

Afspraken over de instrumentatie van P2H:

a. Partijen committeren zich aan een monitoringmethodiek die zicht geeft op de ontwikkeling van elektrificatie in industrie, gebouwde omgeving en mobiliteit. De monitor heeft tot doel tijdig te bezien in hoeverre extra elektriciteitsvraag en -aanbod zich evenwichtig ontwikkelen. De uitkomsten van deze monitor zullen bij voorkeur uiterlijk per 1-1-2021 gebruikt worden voor besluitvorming over het volume hernieuwbare elektriciteit in 2030. Deze monitoring zal onderdeel uitmaken van de bredere aanpak voor het monitoren en evalueren van afspraken van het Klimaatakkoord.
b. Het Rijk spant zich in om elektrificatie van warmte een plek te geven binnen de SDE++. Daarbij wordt ook gekeken naar hybride elektrificatie.
c. Marktpartijen verkennen, zo mogelijk samen met InvestNL, opties om investeringsrisico's af te dekken met verzekeringsproducten waarin nu niet wordt voorzien door de (financiële) markt.
d. Om te borgen dat de bron van de elektriciteit die wordt ingezet voor P2H in de industrie zoveel mogelijk hernieuwbaar is, zullen de sectoren industrie en elektriciteit ten behoeve van de vormgeving van de verbrede SDE+ regeling, een budgetneutraal voorstel ontwikkelen om bij de stimulering van elektrificatie van warmteprocessen een verbinding

te leggen met duurzame opwekking van elektriciteit[60]. Het Rijk zal dit voorstel meewegen in de vormgeving van de SDE++.

e. Het Rijk onderzoekt samen met andere partijen of in de Energiewet 1.0 of via aanpassing van andere wet- en regelgeving (waaronder de codes) meer ruimte kan worden geboden voor dynamische tariefstructuren in de nettarieven voor transport en distributie teneinde meer flexibiliteit te faciliteren. Internetconsultatie van de Energiewet 1.0 is naar verwachting in 2019.
f. Industriële partijen brengen bij de uitwerking de CO_2-reductieplannen van de bedrijven de verwachte extra elektriciteitsvraag in kaart, zodat (regionale) Netbeheerders deze tijdig kunnen betrekken bij de uitvoering van hun wettelijke taken.
g. Zoals elders in het akkoord opgenomen wordt het vraagstuk voor anticiperende uitbreidingsinvesteringen in de energie-infrastructuur verkend.
h. De industrie spant zich in de benodigde kennis met betrekking tot elektrificatie in de industrie beter bijeen te brengen en te delen binnen en buiten de eigen organisatie met inachtneming van de toepasselijke mededingingsregels en gebruikt daarvoor bestaande gremia.
i. Partijen in de innovatie-ecosystemen (TNO, topsectoren, sectororganisaties, e.d.) ontwikkelen een MMIP[61], laten modellen ontwikkelen en bestaande modellen aanpassen voor warmte-analyses, zodat power2heat in deze modellen wordt meegenomen.

C3.5.3 CO_2-voetafdruk en circulair aanbesteden

Op weg naar een circulaire economie wordt het bepalen van de CO_2-voetafdruk van producten en de maximale benutting van (hernieuwbare) grondstoffen en materialen steeds belangrijker. Deze kennis is van belang voor de ondernemer voor een efficiënte en maatschappelijke verantwoorde bedrijfsvoering. Kennis van de footprint is ook van belang om consumenten inzicht te geven in de herkomst en milieubelasting van producten en diensten die zij willen afnemen (keuzebepaling[62]) Ook kan toekomstig beleid baat hebben bij deze inzichten. Overheden en bedrijven zijn via hun inkoop ook consument en kunnen derhalve via hun inkoopbeleid bijdragen aan het inkopen van klimaatvriendelijke producten en diensten. Voor het creëren van mogelijk internationale markten voor CO_2-arme producten en diensten is het belangrijk om tot geharmoniseerde systemen van CO_2 labelling te komen.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

a. In de onderzoeksagenda van het Rijk en de partners in het Klimaatakkoord wordt expliciet ruimte gemaakt voor onderzoek en implementatie van het bepalen van de CO_2-voetafdruk[63] van producten en diensten; hierbij vormt ontwikkeling van een digitale accounting van de CO_2-footprint in de keten (bijvoorbeeld via blockchains) onderdeel van deze agenda.
b. Europees zet Nederland zich in voor de ontwikkeling door de Europese Commissie van CO_2 labelling van half- en eindfabrikaten op basis van geharmoniseerde methodologieën.
c. Het Rijk heeft de marktvraag naar circulaire, biobased en klimaatneutrale/-positieve producten en diensten vanuit alle overheden in 2018 een impuls gegeven vanuit de klimaatenvelop; d.m.v. nationale leernetwerken voor het circulair en klimaatneutraal

---

[60] Mag niet ten koste gaan van vormen van elektrificatie

[61] Meerjarige Missiegedreven Innovatieprogramma's

[62] Denk aan de CO_2-prestatieladder (http://www.co2-prestatieladder.info/co2-prestatieladder/) of andere methoden om circulair in te kopen of aan te besteden (zie bijvoorbeeld http://www.copper8.com/, https://mvonederland.nl/wegwijzer-circulair-inkopen#tab=pane-title-step-1, https://www.circulairondernemen.nl/library/circulair-circulairder-circulairst-vergelijking-tools-circulair-inkopen , etc)

[63] Hierbij kan worden aangesloten bij ervaringen in de Food-sector en de Chemie

inkopen van bijvoorbeeld ICT, energie, textiel en bouw, kennisontwikkeling rond CO_2-schaduwbeprijzing, en ondersteuning van inkooppilots. Het Rijk zet dit beleid voort in samenspraak met marktpartijen en intensiveert dit als onderdeel van het Klimaatakkoord, ook na 2019.

d. Via de Green Deal Circulair Inkopen en de Community of Practice Biobased Inkopen wordt de opgedane kennis gedeeld met uiteenlopende branches van het inkopende bedrijfsleven.
e. In de Grond-, Weg- en Waterbouw (GWW) stimuleren het Rijk en andere overheden klimaatneutrale en circulaire innovaties binnen de eigen aanleg- en onderhoudsprocessen, mede door maatregelen te nemen op het gebied van materialen (zoals asfalt, beton, grond en staal) en producten, bijvoorbeeld door middel van ketenakkoorden.

C4 Landbouw en Landgebruik

C4 Landbouw en Landgebruik

C4.1 Visie 2050

De basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Natuur, bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO_2) vast en vormen zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in zo klein als mogelijk en zo groot als nodige gesloten grondgebonden kringlopen, conform de kabinetsvisie uit 2018[64]. Dit betekent dat we op kleinst mogelijke schaal die passend[65] is de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders worden gewaardeerd en verdienen daarmee een goed inkomen. Natuur en (kenmerkend Nederlands) landschap worden waardenvol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehendigheid, biodiversiteit én attractiviteit.

De sectoren[66] in het domein landbouw en landgebruik zetten de al ingeslagen weg naar forse emissiereductie versneld voort. Toch blijven, ook in 2050, broeikasgasemissies vanuit deze sector onvermijdelijk. Broeikasgasemissies zijn namelijk inherent aan natuurlijke producten, zoals methaan en lachgas uit de veehouderij en bemesting (ook bij 'groene meststoffen[67]'). Tegelijkertijd gaat de sector in toenemende mate koolstof vastleggen in bodems, bossen en materialen, biomassa produceren en hernieuwbare energie opwekken. De ambitie van de sector is dat de onvermijdelijke uitstoot van broeikasgassen aan de ene kant en vastlegging van broeikasgassen en productie van hernieuwbare energie én biomassa aan de andere kant, in 2050 met elkaar in balans te brengen. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, ngo's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. De komende jaren wordt nagegaan hoe de sector Landbouw en Landgebruik deze balans kan bereiken.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik (ook particuliere terreineigenaren en verpachters) hebben de ambitie om klimaatopgaven te realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, adequate benadering van andere milieuthema's en gezond verdienvermogen, en voedsel- en biomassaproductie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde bedrijven en biodiverse natuur, vormt de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we met trots aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken, zullen boeren en terreinbeheerders deze opgave de komende jaren realiseren.

---

[64] 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018).

[65] In lijn met SER (juni 2016) 'Werken aan een circulaire economie: geen tijd te verliezen'. https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2016/circulaire-economie.pdf (blz. 34 e.v.)

[66] De sector landbouw en landgebruik kenmerkt zich door een verscheidenheid aan sectoren in zowel de land-, tuin- en bosbouw, in verschillende landgebruiksfuncties waaronder terrein- en natuurbeheer. Dit deelakkoord raakt al deze actoren alsmede bewoners en (recreatieve) gebruikers.

[67] Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen.

De realisatie van deze ambitie zal in de eerste plaats impact hebben op de dagelijkse bedrijfsvoering van boeren en tuinders en zal iedereen in Nederland raken, via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van vervangbare (buitenlandse) grondstoffen wordt meegewogen. Dit leidt mogelijk juist ook tot nieuwe marktmogelijkheden voor voedselproducenten in Nederland, bijvoorbeeld via export van nieuwe opgedane kennis uit dit akkoord, aangevuld met die uit 'kringlooplandbouw'.

Innovatieve ketens en bedrijven zijn nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- bevorderen van (regionale) grondgebondenheid tegelijker met het sluiten van kringlopen;
- netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO_2-vastlegging en gebruik,
- halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

In de komende jaren zal specifiek worden gekeken naar maatregelen en consequenties van mogelijke opgaven voor klimaat voor de landbouw in 2050. Hierbij zal ook de discussie in de EU worden gevoerd waarbij, in het kader van een *level playing field* bekeken zal worden welke maatregelen de verschillende lidstaten reeds hebben genomen en zullen gaan nemen. Nederland zal in deze discussie een actieve rol op zich nemen en inzetten op een landbouw-klimaatbeleid, dat uitgaat van regionale optimalisatie van de landbouw- en biomassaproductie op basis van milieu- en klimaatredenen.

C4.2 Opgave en ambitie 2030

'Zoveel mogelijk sluiten van kringlopen'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid), zoals gepresenteerd in tabel C4.2.1. Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormt de 'volgende stap' op weg naar 2050.

De 'volgende stap', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waardoor er in 2016 al circa 25 PJ hernieuwbare energie is geproduceerd. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton[68] in 2030, en een afname van emissies en verbetering van de klimaatprestatie in landgebruik van 1,5 Mton, zoals in tabel C4.2.2 inzichtelijk is gemaakt voor methaan en lachgas. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische

[68] Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016.

maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur hebben boven volumebeperkende maatregelen."

Tabel C4.2.1 Overzicht taakstelling, ambitie en maatregelen Landbouw en Landgebruik

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO_2-eq	Ambitie in Mton CO_2-eq	Maatregelen
Veehouderij	1 (methaan)	methaan: 2,1 Mton lachgas: 0,2 Mton	0,8 Mton Melkveehouderij & zuivel: 'Dier en Voeding' en 'Mestopslag en Bemesting' 1,3 Mton Varkenshouderij: opkoop rechten & nieuw diervoer (insecten etc.) & emissiearme stallen en mestverwerking
Landgebruik	1,5	1,8 – 2,1	1,0 Mton Veenweiden: tegengaan bodemdaling (onderwaterdrainage en waterpeil) 0,5 Mton Landbouwbodems (minder scheuren grasland, minder ploegen, permanent groen) 0,3-0,6 Mton Natuur en Bos (klimaatvriendelijke nieuwe natuur, 'boom eruit, boom terug' via compensatiebeginsel), houtbenutting
Glastuinbouw	1	1,8	Het Nieuwe Telen (energiebesparing) CO_2 voor plantengroei Duurzame warmte (o.a. meer geothermie) Modernisering kassen & gebiedsaanpak Elektrificatie & koplopersaanpak Nieuwe gewassen
Totaal	3,5	5,9 - 6,2	

Tabel C4.2.2 Methaan en lachgasemissie van Landbouw en Landgebruik (inclusief glastuinbouw) eenheid: Mton CO_2-equivalenten.

	1990	2005	2010	2015	2030
Methaan	15,09	12,11	13,5	13,88	13,52
Lachgas	10,1	6,99	6,21	6,27	5,7

bron: referentiepad Klimaatakkoord conform NEV 2017

De deelnemers aan de Tafel Landbouw en Landgebruik adopteren deze taakstellende opgave en zien aanvullende mogelijkheden. De ambitie voor 2030 bestaat uit circa 6 Mton CO_2-eq[69] reductie in Nederland. Daarnaast is er klimaatwinst door de bijdrage aan energie-opwek, minder zware grondbewerking en duurzamere tractoren, en door beperking van de invoer van grondstoffen in het buitenland (zie tabel C4.2.3). Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel draagt tevens bij aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

[69] Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

Tabel C4.2.2 Klimaateffecten buiten berekening deelakkoord Landbouw en Landgebruik

Klimaatinzet met effect 'andere Tafels en/of buitenland'	**Maatregelen**
Qua kwantificering boekhoudkundig niet toegerekend aan Klimaattafel Landbouw en Landgebruik, wel gerealiseerd door inspanningen van partners aan deze tafel	
Klimaatvriendelijke Consumptie via voedselketens	Maatregelen die gedragsverandering consument vragen: - minder voedselverspilling; - meer consumptie van groenten en fruit, en groter aandeel eiwitten op plantaardige basis, lagere eiwitinname - klimaatvriendelijkheid van voedingsmiddelen openbaar
Overige inzet met klimaateffect	Energie: - energiebesparing en opwek hernieuwbare energie - reductie broeikasgasemissies landbouwvoertuigen Minder kunstmest gebruik obv fossiele brandstoffen Biomassa productie binnenlands (zee, …) Effecten buitenland: - minder import van palmpitten en soja

Onze insteek is om bij het realiseren van de klimaatopgave L&L de eerder beschreven visie 2050 centraal te stellen. Dat komt neer op "werk met werk maken". We geven de voorkeur aan interventies die niet alleen leiden tot een betere koolstofbalans, maar tevens bijdragen aan de transitie van de Nederlandse landbouw naar een kringlooplandbouw, conform de kabinetsvisie uit 2018. Onderdelen hiervan zijn een goede sociaal-economische positie voor de agrarische beroepsgroep, biodiversere groene ruimte, gezondere bodems, aantrekkelijke landschappen voor onze snel verstedelijkende bevolking, weerbaarheid van Nederland voor de gevolgen van klimaatverandering én bijdrage aan een goed waterbeheer.

We zijn ervan overtuigd dat dergelijk meekoppelen bijdraagt aan zowel kosteneffectiviteit als draagvlak bij relevante groepen en de samenleving in het algemeen. Voorwaarde voor succesvol meekoppelen is het slim en ondogmatisch toepassen van beleidsinstrumenten alsmede het vinden van een goede combinatie van gerichtheid op de korte termijn (nu doen) en lange termijn.

Het zal zeker voorkomen dat er afwegingen gemaakt moeten worden tussen verschillende maatschappelijke doelen (bijvoorbeeld: beheren wij dit bos in de eerste plaats om koolstof vast te leggen of om de biodiversiteit te versterken?). In die gevallen hanteren we een aantal uitgangspunten:

- In de afspraken staan verdergaande grondgebondenheid én verdergaande sluiting van kringlopen centraal; ze zijn daarmee in lijn met de in 2018 uitgebrachte visie van het kabinet op landbouw. Essentieel hierbij is dat we kringlopen van nutriënten sluiten, op de kleinst mogelijke schaal die passend is.
- De afspraken zijn niet alleen kosteneffectief op klimaatgebied en koppelen dus ook positief mee met ten minste één ander duurzaamheidsdoel dat door maatschappij en samenleving van belang wordt gevonden, zoals gezondheid, dierenwelzijn, bodem, natuur, biodiversiteit en omgevingskwaliteit. Ook doelen als bedrijfsrendement, welbevinden van medewerkers en ondernemers zijn van belang. Per saldo mogen de afspraken geen additionele negatieve afwenteling veroorzaken op (inspanningen ter realisatie van) deze publieke doelen.
- De sector kenmerkt zich door veel familiebedrijven en coöperatieve verbanden waarvoor voor het voortbestaan een stapsgewijze transitie van belang is. Doelen voor de lange termijn zijn richtinggevend én bevorderen actie op korte termijn. Het is van belang dat

investeringen in klimaatvriendelijke aanpassingen ook bedrijfseconomisch verantwoord genomen kunnen worden. Natuurlijke investeringsmomenten worden zoveel mogelijk benut.
- Biomassa gebruik zien we in een cascade: primair om de bodem vruchtbaar te houden en maken, vervolgens als humaan voedsel en als diervoer, daarna als grondstof voor materialen (lange koolstof vasthouding), chemie en als laatste voor energie.
- De ervaring in de afgelopen decennia wijst uit dat maximale stimulering van projecten waarin boeren en tuinders experimenteren, leren en laten zien wat mogelijk is, steeds weer een succesvolle formule naar stappen voorwaarts is. Vaak geholpen door onderzoek, voorlichting of onderwijs. Doen in plaats van praten dus. In het verleden noemden we dit studiegroepen, tegenwoordig spreken we van Living Labs. LTO neemt het initiatief om ook op de thema's uit dit akkoord dergelijke labs te (laten) organiseren gedurende de looptijd van het akkoord, en beveelt andere partijen ook aan deze werkvorm te benutten.

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd, waarbij centraal staat wat de langetermijneffecten zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen.
Gezamenlijk bespreken, interpreteren én concluderen de partijen aan tafel de resultaten van de scenariostudie, zodra beschikbaar. Hierbij wordt meegenomen of de maatregelen en daarbij passende instrumentering die we nu gaan inzetten voldoende zijn om klimaatdoelen voor 2030 te realiseren. Eveneens beoordelen de partijen gezamenlijk bij de te trekken conclusies de draagbaarheid voor de periode tot 2030, soliditeit op de periode na 2030 én positieve en negatieve klimaateffecten richting 2050, ook wereldwijd. Indien de getrokken conclusies leiden tot gedeelde inzichten, over de eventuele aanpassingen van het maatregelenpakket (en/of instrumentering daarvan), worden deze, na specifiek overleg, betrokken in het kader van de generieke evaluatiemomenten.

C4.3 Generieke voorwaarden

C4.3.1 Investeringen en financiering

Partijen beseffen dat de komende jaren vele miljarden aan private en publieke investeringen nodig zullen zijn om in de sector Landbouw en Landgebruik de ambities voor klimaatdoelen in 2030 en uiteindelijk 2050 waar te maken. Deels zullen deze ook van belang zijn voor andere transities in het landelijk gebied, zoals verduurzaming van landbouw en biodiversiteit.

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders is essentieel voor de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen. Partijen beseffen ook dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet kan worden verwacht dat op alle fronten financiële duidelijkheid over dergelijk lange termijnen kan worden geboden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperioden van overheden een gegeven.

Partijen zien echter mogelijkheden om op basis van de volgende uitgangspunten, met name gericht op publieke instrumenten, een betekenisvolle en transparante stap te zetten in de ook private financiële onderbouwing van ambities en afspraken:
1. Bestaande budgetten bij overheden vormen een belangrijk uitgangspunt en daarmee een belangrijke basis voor private financieringsambities. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid, de asbestsanering en ook het (huidige en in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).

2. Een aantal bestaande instrumenten wordt meer dan in het verleden toegespitst op het klimaatbeleid in de sector Landbouw en Landgebruik. Hierbij zijn onder andere de SDE^{+}-regeling en Groenfinanciering van belang. Het ministerie van LNV stelt aan het Nationaal Groenfonds een garantiefaciliteit beschikbaar van 70 miljoen euro. Daarmee trekt het Groenfonds extra geld aan voor de financiering van projecten die een bijdrage leveren aan de klimaatdoelstellingen van de sector Landbouw en Landgebruik.
3. De MIA- en VAMIL-regeling blijven, met de EIA en de RNES, de garantieregeling aardwarmte en het kennis- en innovatieprogramma geothermie, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
4. Met Invest.nl (i.o.) worden zo mogelijk afspraken gemaakt om te onderzoeken of, en zo ja hoe, ten behoeve van de investeringen in deze transitie Invest.nl (i.o.) een rol kan spelen. Bijvoorbeeld investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen.
5. Voor investeringen in innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen.
6. De zogenoemde klimaatenveloppe van het kabinet is ook voor de sector Landbouw en Landgebruik van groot belang, met name voor het opstarten van pilots en voor initiële ontwikkelkosten. Daar waar in navolgende akkoordtekst dekking gevonden wordt uit 'klimaatenveloppe' zijn de initiële kosten voor de komende 3 jaar geïndiceerd, maar niet in de tekst opgenomen.
   De Rijksoverheid hanteert de volgende indicatieve verdeling van deze middelen, bestemd voor innovatieve en demonstratieprojecten:
   - Glastuinbouw: € 120 mln.
   - Veehouderij (met name methaan): € 120 mln.
   - Veenweiden en landbouwbodems: € 60 mln.
   - Natuur, bomen, bos: € 50 mln.
   - Voedsel: € 10 mln.

   De precieze toedeling en feitelijke toekenning zullen onder meer afhangen van private medefinanciering, doelbereik en mate van financiering uit andere publieke bronnen.[70]
7. Partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren, waaronder het ontwikkelen van instrumenten ter ontsluiting van nieuwe private additionele middelen (bijvoorbeeld: *carbon credits*).
8. Extra financiële middelen, in aanvulling op de middelen waarvoor in deze uitgangspunten de kaders zijn geschetst, zullen het doelbereik van met name de ambitie tussen 3,5 en 6 megaton sterk positief beïnvloeden.

Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijke stappen worden gezet, en zonodig nieuwe instrumenten worden ontwikkeld.

Vanuit de onder uitgangspunt 6 genoemde klimaatenveloppe is tot en met 2030 € 360 mln. gereserveerd, ten dienste van realisatie van de afspraken uit dit deelakkoord aangaande reductie van broeikasgasemissies en verbetering van de klimaatprestatie van de landgebruikssectoren. Voor de periode tot en met 2021 wordt van deze € 360 mln. een eerste tranche van ten minste € 30 mln. per jaar beschikbaar gesteld voor de uitwerking van dit deelakkoord.

Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, dan zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning kan worden ingevoerd.

[70] Daarnaast zijn de gebruikelijke voorwaarden aan de orde die horen bij meerjarenramingen waaronder ook de mogelijke effecten van de tussentijdse evaluatie van dit akkoord.

Uitwerking van specifieke financierings- en instrumentenpakketten voor de maatregelen uit dit deelakkoord zal de komende tijd (én doorlopend) plaatsvinden, passend binnen meegegeven financiële kaders, en met zicht op eventuele nieuwe ontwikkelingen (zowel privaat en publiek, als in de markt). Kosteneffectieve pakketten, voor zowel overheden als passend bij private investeringstempo's en -mogelijkheden vormen het uitgangspunt. Dit vraagt van alle partijen doorlopende inzet.

Partijen spreken het volgende af:

a. Publieke, maatschappelijke en private partijen werken samen aan de afronding en het operationeel maken voor 1-1-2020 van het financiële instrumenteringsproces als maatwerkopdracht.

Verdienmodellen

Boeren, burgers, terreinbeheerders en consumenten komen in (klimaat)actie wanneer zij mogelijkheden en perspectieven zien. Deze perspectieven kunnen variëren van 'informeren' naar (financieel) waarderen. In dit deelakkoord zijn meerdere bouwstenen opgenomen, die samen een goede basis bieden voor het ontwikkelen van verdienmodellen, zowel in maatschappelijke waardering, alsook in beloning.
Zo zijn de te ontwikkelen (productspecifieke) *carbon footprints* bijvoorbeeld een goede basis om geobjectiveerd de klimaatprestatie van een product te tonen en de onderliggende inspanningen te waarderen.

Partijen spreken het volgende af:

b. De ondertekenaars van dit deelakkoord zullen, op uitnodiging vanuit LTO Nederland, binnen bestaande mededingingsregels, voor 1-1-2020 een plan uitwerken dat partijen structureel verdienmodellen voor duurzame grondstoffen en voedingsmiddelen uit productie vanuit landbouw en/of landgebruik identificeren en zo mogelijk uitwerkt. In dit plan wordt onder meer aandacht besteed aan:
   - versterking van de positie van de boer en tuinder in de keten;
   - benutting van instrumenten als de Wet duurzaamheidsinitiatieven, momenteel bij de RvS, en de taken en verantwoordelijkheden van producenten- en brancheorganisaties (in het nieuwe GLB);
   - mogelijkheden van gesloten en/of korte(re) ketens;
   - het realiseren van hogere opbrengstprijzen voor boeren en tuinders die aantoonbaar bijdragen aan een duurzame productie, waaronder de reductie van broeikasgassen.

C4.3.2 Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit deelakkoord de noodzaak uitgesproken om op onderdelen wet- en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden op het bereiken van klimaatdoelen (bijvoorbeeld via borging en bijbehorend -instrumentarium). Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting kunnen worden verwoord. Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit akkoord hebben verbonden. Dat geldt bijvoorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot richtlijnen en verordeningen.

Partijen spreken het volgende af:

a. Indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaatsvindt over mogelijke alternatieve instrumenten om doelbereik te garanderen ofwel ambitieniveaus bij te stellen.
b. De Rijksoverheid draagt zorg voor een zo snel mogelijke aanpassing van de Mededingingswet, zodat samenwerking tussen bedrijven in de Land- en Tuinbouw wordt toegestaan en daarmee verder bevorderd, onder andere ten dienste van de afspraken in dit deelakkoord.

c. De Rijksoverheid zal samen met mede-overheden in het geval van achterblijvende resultaten, op sector- en/of bedrijfsniveau (*free-riders*), waar nodig en mogelijk via wet- en regelgeving waarborgen inzetten. De Rijksoverheid zal de daarvoor noodzakelijke instrumenten (algemeen verbindend verklaren (AVV-en), verplichten van duurzamere standaarden via regelgeving) in 2019 uitwerken, waarbij rekening wordt gehouden met de specifieke omstandigheden in de verschillende sectoren.
d. Deze instrumenten zijn uiterlijk eind 2019 uitgewerkt en gereed om aan te bieden voor behandeling in het parlement waarna (na vaststelling) implementatie volgt. Wanneer uit tussentijdse voortgangsrapportages/monitoring blijkt dat de afgesproken resultaten niet gehaald dreigen te worden, dan kunnen deze zwaardere instrumenten worden ingezet.

C4.3.3 Innovatie

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue ontwikkeling van innovatieve technieken en maatregelen nodig. Dit vraagt een intensivering van de innovatieprogramma's, conform in de IKIA (zie ook hoofdstuk D3) bepleit wordt, in de komende jaren noodzakelijk. Juist omdat de opgave zo veelomvattend is en de tijdsframes adaptief innovatiemanagement vragen, is gekozen om de innovatiedoelen centraal te stellen, boven de daaruit voortvloeiende technieken. Deze aanpak is al eerder gekozen in de Glastuinbouw ('Kas als Energiebron') en bouwt hier voor de breedte van de gehele Tafel op voort.

De opgestelde Kennis- en Innovatieagenda ten behoeve van dit akkoord gaat uit van de volgende onderzoeksopgaven:

- In 2050 levert food en non-food haar bijdrage aan de 80-95% emissiereductie in Nederland:
  - Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw;
  - Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas.
- Energie: Gebruiksreductie naar nul-emissie in 2030 en opwekking van 100 PJ in 2050
  - Energiebesparing;
  - Kleinschalige energieopwekking.
- 100 procent land en water ingericht op CO_2-vastlegging en –gebruik in 2050:
  - Ontwikkeling van 14.000 km2 blauwe ruimte voor zeewierproductie en natuurontwikkeling;
  - Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050;
  - Eiwit voor humane consumptie voor 50 procent uit (nieuwe) plantaardige bronnen in 2050;
  - Klimaatbehendige natuur: legt jaarlijks CO_2 vast, met grotere biodiversiteit en met een grotere biomassa-oogst in 2050.
  - Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzen in 2050:
- Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050;
  - De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food);
  - Vaste biomassa als vastleggend medium wordt optimaal ingezet als constructiemateriaal.

Uitvoering van deze Kennis- en Innovatieagenda zal zoveel mogelijk plaatsvinden in afstemming met alle partners én belanghebbenden in het kennis- en innovatiedomein, inclusief private partijen. Teneinde innovatie toepasbaar te maken voor de dagelijkse praktijk wordt specifiek aandacht gevraagd voor pilots en demonstratie projecten.

Naast deze agenda zijn er ook verschillende beloftevolle start ups, waaronder enkele rond kweekvlees en insecten voor (dierlijke) consumptie in beeld.

Hiermee dekt de Kennis- en Innovatieagenda alle domeinen van dit (deel)akkoord rond Landbouw en Landgebruik.

C4.3.4 Arbeidsmarkt en scholing

Ondernemers en hun bedrijfsopvolgers in de land- en tuinbouw, alsmede alle erfbetreders en financiële experts die ten behoeve van land-, tuin- en bosbouw opereren en adviseren, moeten klimaatslim gaan produceren en opereren. De ambities uit dit deelakkoord geven voldoende inzicht in de veranderopgaven, die niet alleen technieken en systemen behelzen, maar juist ook mensen. Voldoende mensen die voldoende opgeleid zijn om hun talenten en kennis ook op dit terrein in te zetten.

Om de bovenstaande werkagenda te kunnen realiseren zullen ondernemers en bedrijfsopvolgers, maar ook terreinbeheerders dienen te beschikken over klimaatcompetenties en -kennis. Hiermee worden de direct acterende partijen in staat gesteld 'met kennis van klimaat' te handelen. Het beroepsonderwijs kan hier een bijdrage aan leveren met het ontwikkelen en aanbieden van modules, lespakketten en trainingen ten behoeve van initieel en postinitieel leren. Voorts dient klimaatslim produceren integraal onderdeel uit te maken van de opleidingen op het gebied van veehouderij en plantenteelt op alle niveaus (MBO, HBO en Universitair onderwijs) en zal verder en diepgaand verankerd worden in uitwerking van het al bestaande GroenPact. Het gaat daarbij met name om:

- Opleiding en kennisdoorwerking voor vernieuwing. Voldoende in- en doorstroom van talent en het vertalen van wetenschappelijke kennis naar praktische toepassingen in het bedrijfsleven, bijvoorbeeld via klimaatproof opleidingen, praktijkgericht onderzoek en learning communities;
- Borging van groene vaardigheden in leven lang leertrajecten. Daarbij is het van belang om de integraliteit van vraagstukken en nieuwe technologieën (kringloop, systeembenadering) te benadrukken, bijvoorbeeld via scholing, digitaal leermateriaal en leernetwerken, zowel binnen als buiten het groene domein;
- Advies, educatie en voorlichting voor maatschappelijke acceptatie en participatie. Het bewust worden van de noodzaak en kansen van innovaties, bijvoorbeeld via duurzaamheid in het onderwijs, het ontwikkelen en professionaliseren van onafhankelijke kennis- en adviesfunctie en een brede campagne klimaaturgentie voor landbouw en landgebruik;
- Dit vraagt steeds meer om ook sectoroverstijgend te willen en kunnen werken en denken. Kennis, vaardigheden en competenties zullen worden ontwikkeld en geïmplementeerd via relevante programma's, zoals onder andere Stichting Wateropleidingen en de algemene civieltechnische en hydrologische curricula in WO, HBO en MBO.

Dit creëert een belangrijke veranderopgave voor het agro en natuur kennis- en innovatiesysteem inclusief het onderwijs.

Partijen spreken het volgende af:

a. Om te voorzien in de behoefte aan de beschikbare menskracht met de juiste capaciteiten en kunde in de komende decennia, is herijking van de inzet van het klimaatthema in het GroenPact voor 1-4-2019 te realiseren, met alle relevante partijen cruciaal. Dit onderdeel van het Klimaatakkoord biedt hiervoor de inhoudelijke basis.
b. De Rijksoverheid zal borgen dat in het GroenPact gerichte inzet vanuit het groen onderwijs zal komen voor kennisverspreiding en -doorwerking, bijvoorbeeld voor praktijkonderzoek voor inpassing (en effect) van klimaatinnovaties in de beroepspraktijk. Ook wordt het groene onderwijs gevraagd door de Rijksoverheid in hetzelfde kader van het GroenPact, om tot een 'bedrijfslevenvriendelijk' centraal 'vraagpunt' te komen om vragen uit de beroepspraktijk te kunnen stellen aan het groene onderwijs.
c. De Rijksoverheid vraagt het groenonderwijs in het kader van het GroenPact het curriculum steeds te actualiseren, in ieder geval voor 1-1-2025, op de nieuw ontwikkelde kennis en

ervaring, opdat onderwezen wordt in actuele kennis. Het groen onderwijs neemt hiertoe het initiatief, waarbij de actualisatie van de lesstof ingevuld kan worden in samenwerking met de (praktijk)deskundigen vanuit de verschillende klimaatthema's.

C4.3.5 Routekaart Nationale Biomassa

Tijdens de totstandkoming van dit akkoord, stelde het kabinet deze Tafel voor een additionele uitdaging in de vorm van verduurzaming van andere sectoren via levering van in Nederland geteelde biomassa. Het kabinet vroeg aan de ondertekenaars van dit deelakkoord, immers de unieke producenten en verwerkers van biomassa, om middels een routekaart te identificeren welke additionele duurzame biomassaproductie op Nederlands grondgebied (inclusief nationale wateren) mogelijk is.

Partijen spreken het volgende af:

a. De ondertekenaars stellen daartoe een werkgroep in, die, binnen 6 maanden na vaststelling van centraal vast te stellen integrale duurzaamheidsrandvoorwaarden, haar bevindingen in de routekaart aan de Minister van LNV beschikbaar stelt. Indien de werkwijze en structuur van de vervolgfase van het Klimaatakkoord hiertoe aanleiding geeft, zal deze worden benut.
   In de routekaart zal – met in achtneming van staand kabinetsbeleid (onder andere visie op landbouw en biodiversiteit) - inzichtelijk worden gemaakt welke kwantiteiten biomassa voor toepassingen, naast humaan en dierlijk voedsel, beschikbaar te maken zijn en welke neveneffecten dit heeft. Een belangrijk onderdeel van deze routekaart zal bestaan uit het identificeren van economische en ruimtelijke prikkels, met als uitgangspunt dat de gebruiker van de op verzoek geproduceerde biomassa daartoe financieel uitnodigt.

C4.3.6 Veranderingen in ruimtelijk beslag

De ruimtelijke impact van voornemens uit het Klimaatakkoord, voor zover het de klassieke ruimtelijke ordening betreft, worden verankerd in het ruimtelijke ordenings- en omgevingsbeleid. Desondanks vragen de ontwikkelingen binnen het domein Landbouw en Landgebruik, het groene domein, dat veelal buiten de aandacht van de klassieke ruimtelijke ordening valt, aandacht. Zij concurreren met elkaar én andere 'bebouwings' thema's om ruimteclaims.

Partijen spreken het volgende af:

a. De verschillende, toenemende en deels strijdige ruimteclaims in de groene ruimte voortkomend uit de klimaat- en bredere duurzaamheidsagenda, in beeld te brengen voor 1 juli 2019. Initiatief zal daarbij genomen worden door de Rijksoverheid op basis van door het PBL in de doorrekening in beeld gebrachte kwantificering in omvang. Op basis van dit beeld zal door partijen worden overlegd welke (nieuwe) activiteiten en instrumenten ingezet moeten worden om de collectieve en publieke belangen te borgen. Doel daarbij is een evenwicht te zoeken tussen marktgerichte en publieke belangen bij de inrichting en gebruik van de groene ruimte.

C4.4 Emissiereductie Veehouderij

C4.4.1 Generieke afspraken Veehouderij

De melkvee-, varkens-, pluimvee-, schapen-, geiten- en kalverhouderij sectoren leveren een bijdrage aan de klimaatopgave. Wij kiezen hierbij voor een sectorspecifieke aanpak, waarbij de volgende uitgangspunten voor alle sectoren gelden:

- Het realiseren van de klimaatambities vraagt per sector om een gezamenlijke aanpak van agrarische ondernemers, verwerkende industrieën, toeleverende industrieën (veevoer, kunstmest), overheden, maatschappelijke organisaties, banken en *retail*.
- Een sectorale resultaatverplichting voor 2030.
- Sectoren hanteren een bedrijfsgerichte aanpak waarbij ondernemers op bedrijfsniveau maatregelen nemen voor het verminderen van broeikasgasemissies. Verwerkende industrieën, veevoerindustrie, overheden, maatschappelijke organisaties, banken en *retail* ondersteunen de ondernemers hierbij naar vermogen, binnen de wettelijke (mededingings) voorwaarden.
- De private sector stimuleert en bevordert de uitvoering van klimaatmaatregelen. De overheden ondersteunen dit. De Rijksoverheid zal, in overleg met andere overheden, afrekenbaarheid van individuele bedrijven op klimaatprestaties mogelijk maken teneinde, indien nodig, de sectoropgave voor broeikasgasreductie te realiseren.
- Klimaatprestaties worden op bedrijfsniveau gemeten, gemonitord en inzichtelijk gemaakt.
- Inzet op de ontwikkeling van verdienmodellen die het mogelijk maken duurzaamheidsprestaties, waaronder klimaatprestaties, te bekostigen en te verwaarden.

Op grond van de bovenstaande uitgangspunten zijn en/of worden plannen van aanpak per sector opgesteld en in uitvoering genomen.

Partijen spreken het volgende af:

a. Gezamenlijk het plan van aanpak voor *'Klimaatverantwoorde zuivelsector in Nederland'* (melkveehouderij en zuivel) en *'Vitalisering varkenshouderij en het Klimaatakkoord'* (varkenshouderij) uit te voeren. Deze plannen zijn integraal onderdeel van het akkoord.
b. Deze plannen van aanpak in het eerste kwartaal 2019 uit te werken in een Uitvoeringsagenda Veehouderij-Klimaat, waarin de afspraken geconcretiseerd worden. Partijen bespreken een keer per jaar de voortgang. Op basis van de voortgangsmonitoring wordt de Uitvoeringsagenda zo nodig aangepast. De uitwerkingsgroep veehouderij coördineert dit.
c. Gezamenlijk worden ook voor de sectoren pluimvee-, geiten-, schapen- en kalverhouderij plannen van aanpak op- en vastgesteld, voor zomer 2019. LTO neemt hierbij het voortouw. De overheden bieden hierbij ondersteuning.

C4.4.2 Emissiereductie melkveehouderij

'Naar een energieneutrale melkveehouderij in 2030'

Een klimaatverantwoorde zuivelsector en een energieneutrale melkveehouderij in 2030 is het streven. De zuivelsector benadert de klimaatopgave vanuit een ketenbenadering en ziet mogelijkheden voor klimaatwinst door maatregelen voor het verminderen van broeikasgasemissies (CO_2, methaan en lachgas), het vastleggen van CO_2, energiebesparing en de productie van duurzame energie:

- Maatregelen op het gebied van 'Dier en Voeding' en 'Mestopslag en Bemesting', waarmee de emissies van methaan in 2030 met 0,8[71] Mton CO_2-eq zijn afgenomen. Bij mestverwerking wordt rekening gehouden met verbetering van de bodemvruchtbaarheid.
- Maatregelen op de gebieden 'Bodem en Gewas' (zie ook paragraaf over landgebruik / bodem), 'Energiebesparing' en 'Productie van duurzame energie' waarmee de broeikasgasemissies verminderd kunnen worden met 0,8 Mton CO_2-eq in 2030.

[71] Conform EU 525/2013, incl Annexen

- Daarnaast zal door de implementatie van het advies van de Commissie Grondgebondenheid de afhankelijkheid van import van eiwitrijk krachtvoer uit het buitenland afnemen. Dit levert klimaatmaatwinst op in het buitenland (wordt ingeschat op circa 1 Mton CO_2-eq in 2030).

Indien de randvoorwaarden en bijdragen, rollen en verantwoordelijkheden van alle partijen niet adequaat kunnen worden ingevuld, dan heeft dit consequenties voor de haalbaarheid en realisatie van de door de zuivelsector geformuleerde ambitie voor 2030.

Partijen spreken het volgende af:

Aanpak: klimaatprestaties zuivelketen en bedrijfsniveau

a. Te kiezen voor een integrale bedrijfsgerichte aanpak. De melkveehouder implementeert de bij zijn/haar bedrijf passende broeikasgasreductie maatregelen en is verantwoordelijk voor het verminderen van broeikasgasemissies op zijn/haar bedrijf. Het zuivelbedrijfsleven, de veevoerindustrie, de overheden, maatschappelijke organisaties, banken en *retail* stimuleren en ondersteunen de ondernemer hierbij. Partijen meten en monitoren de resultaten op bedrijfsniveau via de *carbon footprint monitor*.
b. De zuivelsector neemt de verantwoordelijkheid voor de uitwerking en vormgeving van een bedrijfsspecifieke aanpak, inclusief de uitwerking van de pakketten van (technische) maatregelen voor het verminderen van broeikasgasemissies. Zuivelsector, veevoerindustrie, Rijksoverheid, provincies en gemeenten stellen in 2019 een onafhankelijk expertisecentrum in ter advisering en ondersteuning van de melkveehouders bij het nemen van broeikasgas reducerende maatregelen en de mogelijkheden van het gebruik van financierings-, investerings-, subsidie-, en fiscale instrumenten.
c. Bij het bepalen van broeikasgas reducerende maatregelen zal de impact op de andere duurzaamheidsdoelen, die door maatschappij en sector belangrijk worden gevonden, moeten worden meegewogen. Dit om de integraliteit van duurzaamheidsmaatregelen te waarborgen. Voor deze verduurzaming is het advies van de commissie Grondgebondenheid een belangrijke randvoorwaarde. Partijen aan de Klimaattafel stellen zich achter dit advies, onder andere op voorwaarde dat de uitvoering geen ongewenste gevolgen heeft voor natuur- en milieudoelen.
d. De Rijksoverheid zorgt ervoor dat de uitvoering van de klimaatmaatregelen niet vrijblijvend is. De Rijksoverheid zal, in overleg met andere overheden, afrekenbaarheid van individuele bedrijven op klimaatprestaties mogelijk maken teneinde, indien nodig, de sectoropgaven voor broeikasgasreductie te realiseren. De Rijksoverheid gaat voor 2020 na of het instrument *carbon footprint monitor* kan worden benut ter onderbouwing van juridisch instrumentarium om bedrijfsspecifiek te monitoren en af te rekenen.
e. Indien, in de loop van de periode tot 2030, door de zuivelsector en individuele melkveebedrijven meer reductie van broeikasgassen wordt gerealiseerd, wordt deze mogelijk meegenomen en verrekend met een opgave na 2030. Dit om individuele melkveebedrijven te stimuleren om broeikasgas reducerende maatregelen te blijven nemen.
f. Nieuwe inzichten en ontwikkelingen in de toekomst op het gebied van koolstofvastlegging in de bodem, kunnen ten gunste komen van de opgave van de zuivel en zullen niet als aanvullende opgave worden geformuleerd. Nieuwe inzichten ten aanzien van de rol van methaan in de koolstofcyclus zullen ten gunste of laste komen van de opgave van de zuivelsector.

Maatregelen op bedrijfsniveau

g. De melkveehouder heeft verschillende mogelijkheden om broeikasgas reducerende maatregelen te nemen passend bij zijn/haar bedrijf. De melkveehouder bepaalt op bedrijfsniveau de mix aan maatregelen die hij of zij inzet om de broeikasemissies van zijn bedrijf terug te brengen. Hiervoor is een maatregelpakket ontwikkeld dat onder andere volgende maatregelen bevat:

- maatregelen 'Dier en Voeding': levensduurverlenging, aanpassing samenstelling van voer, additieven en verbetering van de ruwvoerbenutting;
- maatregelen 'Mestopslag en Bemesting': stalaanpassing al dan niet in combinatie met methaanoxidatie buitenopslag, mono mestvergisting en het vervangen van een deel van het gras door klaver teneinde kunstmest te verminderen;
- maatregelen 'Bodem en Gewas': minder scheuren van gras, verbetering van gewasrotatie, vanggewas via inzaai na oogst of via onderzaaien;
- maatregelen 'Energiebesparing / productie van duurzame energie': bijvoorbeeld voorkoelers, frequentieregelaars en verlichting alsmede zon-PV en windmolens.

h. Een belangrijke maatregel in de gekozen aanpak is het vergroten van het inzicht en de kennis van de veehouders om op hun bedrijven de passende maatregelen te nemen. De zuivelsector voert gedurende de gehele looptijd van het akkoord kennis- en demoprojecten uit om veehouders te ondersteunen bij het nemen en uitvoeren van maatregelen op hun bedrijf. Ketenpartijen en overheden ondersteunen dit (zie ook verder bij financiële instrumenten).

Optimalisatie veevoer

i. De zuivelsector en veevoersector maken een afspraak over het verminderen van methaanemissie via het voerspoor door:
   - verbeteren van de voederconversie (ontwikkeling van voeder dat bijdraagt aan minder methaanuitstoot);
   - verantwoorde inzet van additieven door per 1-1-2020 een toelatingscommissie in te stellen voor het goedkeuren van methaanemissie reducerende additieven in veevoer (met betrekking tot diergezondheid, voedselkwaliteit en veiligheid);
   - voor melkveehouders inzichtelijk maken van de *climate footprint* van veevoedermiddelen. Nevedi verkent voor 1-1-2020 de mogelijkheden om met de diervoersector hiervoor richtsnoeren op te stellen en hier richting aan te geven via onder andere certificatieschema's.

   Daar waar sprake is van een wens om voor het collectief maatregelen af te dwingen moet steeds een afweging gemaakt worden of een convenant met Nevedi hiervoor het geëigende middel is. Het instrument van algemeen verbindend verklaren (AVV-en) zou, bij een geëigende organisatorische rechtsvorm, tot de mogelijkheden kunnen behoren.

Duurzame energie

j. De zuivelsector zet in op energieopwekking voor het realiseren van haar bijdrage aan de klimaatopgave en voor de versterking van het verdienmodel. Vanuit deze invalshoek betrekken provincies en gemeenten de rol en positie van de melkveehouderij bij de uitwerking van de Regionale energiestrategieën (RES-sen) in 2019.
k. Energiebesparing, productie van duurzame energie en koolstofopslag door de zuivel worden meegerekend in de opgaven waar de zuivelsector haar verantwoordelijkheid voor neemt. De huidige ketenbenadering van broeikasgasreductie en monitoring in de zuivel blijft het uitgangspunt.

Vastlegging CO_2

l. Gemeenten, provincies en zuivelsector verkennen in 2019 de mogelijkheden voor het versterking van landschapsstructuren (bijvoorbeeld houtwallen) en voor de vastlegging van CO_2 en de vergroting van landschapskwaliteit, waarbij de CO_2-vastlegging wordt toegerekend aan de klimaatprestaties van de zuivelsector.

Maatregelen en meerwaarde duurzame producten

m. Partijen ondersteunen het verdienmodel voor melkveehouders door middel van hogere opbrengsten en/of lagere kosten en/of meer ontwikkelruimte en/of gebruiksruimte. Bij dit verdienmodel nemen meerdere partijen hun verantwoordelijkheid. De nadere uitwerking van dit verdienmodel, alsmede de rollen en verantwoordelijkheden van alle partijen hierbij

is geformuleerd in en onderdeel van het onder C4.4.1 afspraak a genoemde plan *Klimaatverantwoorde Zuivelsector in Nederland*.

n. De zuivelsector zet in op het realiseren van hogere marktprijzen voor duurzame zuivel, waaronder zuivel met een lagere *carbon footprint* component. De Rijksoverheid ondersteunt dit onder andere via de ontwikkeling van de agri-nutrimonitor door de ACM, waarmee prijsvorming inzichtelijk zal worden gemaakt, als hulpmiddel om verdienmodellen voor verduurzaming tot stand te laten komen. Het CBL stimuleert haar leden bij te dragen aan een betere positie van boeren en tuinders die aantoonbaar bijdragen aan een duurzame productie, waaronder de reductie van broeikasgassen. Verkend wordt of opname van de klimaatprestatie in de SPECS (productspecificaties, waarmee inkoop beleid vormgegeven wordt) een mogelijkheid is.

<u>Innovatie opgave in de periode tot 2030</u>

o. De realisatie van de opgave vraagt om innovatie, niet alleen voor de opgaven voor de korte termijn, maar ook om de mogelijkheden voor broeikasgasreductie op de lange termijn in beeld te brengen. De KIA is hiervoor richtinggevend; voor de zuivel is een hiervan afgeleide kennis- en innovatieagenda opgenomen in het plan van aanpak van de zuivelsector.

<u>Beleidsmatige instrumenten (algemeen)</u>

p. LNV zal in het kader van de herbezinning mestwetgeving, gestart december 2018, verkennen hoe mestwetgeving bij kan dragen aan het sluiten van kringlopen, waarbij specifiek gekeken zal worden naar 'buurtcontracten' en actualisering van de bemestingsnormen, zoals benoemd in het advies van de commissie Grondgebondenheid.
q. De Rijksoverheid, gesteund door alle partijen, zet zich in voor erkenning door de EU van producten uit mestverwerking als kunstmest ('groene meststof') teneinde het gebruik van kunstmest te verminderen waardoor fossiele energie en lachgas kunnen worden verminderd en meer organische stof in de bodem kan worden opgebouwd.
r. Provincies en gemeenten bevorderen de toepassing van klimaatmaatregelen (zoals stalaanpassingen) en de opwekking van duurzame energie op melkveebedrijven in het kader van hun omgevingsbeleid. De zuivelsector, provincies en gemeenten inventariseren in 2019 kansen en knelpunten op dit gebied en verkennen en implementeren waar nodig verbeteringen (zoals ontwikkeling van het instrument APK-stallen in samenwerking met de Rijksoverheid).
s. Zuivelsector, provincies en gemeenten zetten zich in voor een voortvarende afhandeling van vergunningaanvragen vanuit de zuivelsector voor klimaatmaatregelen. Sector en overheden verkennen in 2019 welke kansen en knelpunten bij een versnelling een rol spelen en implementeren waar nodig verbeteringen.
t. De Rijksoverheid komt in 2019 met voorstellen voor herziening van het pachtbeleid waarin langjarige relaties tussen verpachters en pachters en duurzaam bodembeheer uitgangspunten zijn. Terreinbeherende organisaties zetten zich hierbij in voor lagere pachtprijzen bij organische stofopbouw in de bodem en voor langere pachttermijnen.

<u>Financiële instrumenten (algemeen)</u>

u. LNV en zuivelsector zorgen ervoor dat bestaande financierings-, investerings- en fiscale instrumenten, zoals MIA/Vamil en groenfinanciering, toegankelijk worden voor de broeikasgas reducerende maatregelen en dat hiervoor voldoende financiële middelen beschikbaar worden gesteld. Hierbij worden voor 1-7-2019 de mogelijkheden voor nieuwe financiële instrumenten onderzocht.
v. Provincies en gemeenten integreren vanaf 2019 de klimaatopgave voor de landbouw in het provinciale innovatie- en stimuleringsbeleid voor de landbouw en de agroketens. Provincies verkennen een meer uniforme aanpak. Ook de koppeling met de asbestsaneringsopgave is hierbij aan de orde.
w. De Rijksoverheid en provincies nemen in overleg met de zuivelsector in 2019 in het GLB/POP maatregelen op voor de bevordering van klimaatvriendelijke melkveehouderij

(innovatie, kennisdelen en -spreiden, demo's en investeringen (stallen)). De Rijksoverheid en provincies nemen, in overleg met de zuivelsector, de opgave voor broeikasgasreductie (en duurzaamheid in het algemeen) mee bij de uitwerking van het Nationaal Strategisch Plan in het kader van het nieuwe GLB.

C4.4.3 Varkenshouderij

'Varkensvleesproductie in kringloop en energie neutraal'

De varkenssector streeft, in samenwerking met overheden en anderen, naar de ontwikkeling van een duurzame varkenshouderij sector in Nederland. Het kader hiervoor vormt het *Actieplan Vitalisering Varkenshouderij* (hierna: Actieplan). De uitvoering van dit Actieplan is ter hand genomen door de Coalitie vitalisering varkenshouderij[72] (hierna: Coalitie). Voor 2030 neemt de varkenssector de volgende maatregelen:

- verbetering van leefomgeving via sanering met opkoop en doorhalen van varkensrechten en sloop van varkensstallen;
- de ontwikkeling en uitrol van integraal duurzame brongerichte emissiearme stalsystemen via nieuwbouw maar ook in bestaande stallen en gesloten mestverwerkingsketens;
- het verkleinen en sluiten van nutriëntenkringlopen in het veevoer, door onder meer het en gebruik van meer rest- en co-producten in varkensvoer;
- bewerking en verwaarding van alle verse varkensmest in gesloten regioclusters tot groene energie, vervangers van fossiele kunstmest en waardevolle meststoffen;
- energieopwekking, energiebesparing en –vergroening.

De Coalitie stelt zich ten doel om door de uitvoering van deze maatregelen in 2030 de methaanemissie vanuit de varkenshouderij met maximaal 1,3 Mton CO_2-eq per jaar te reduceren. Hiervan is 0,3 Mton een resultaatverplichting en 1 Mton een ambitie. Daarnaast is de ambitie om het aandeel reststromen in het veevoer in de periode tot 2030 met minimaal 10 procent te verhogen, onder voorwaarde van de beschikbaarheid van goede grondstoffen.

Voor 2050 is de ambitie het tot stand brengen van een energie neutrale varkensketen. De varkenssector ziet hierbij kansen om de emissies van broeikasgasemissies verder te reduceren tot in totaal ca 3,5 Mton CO_2-eq / jaar in 2050 door:

- het tot stand brengen van een energieneutrale varkensvleesketen in 2050 door energieleverende varkensbedrijven. De sector zet daarbij in op de energieproductie uit niet-fossiele bronnen, terugwinnen en hergebruik van warmte en op energiebesparing en energievergroening in alle ketenschakels;
- de ontwikkeling en uitrol van nieuwe integraal duurzame en emissiearme stalsystemen waarmee brongericht schadelijke emissies uit stallen (methaan, ammoniak, geur, fijnstof) integraal en preventief worden voorkomen;
- circulaire economie: belangrijke aspecten hierbij is een frequente afvoer van mest uit de stal en het scheiden van mest en urine bij de bron, waarna vervolgens de verse varkensmest in gesloten regionale clusters wordt verwerkt. Producten hieruit zijn vervangers van fossiele kunstmest, waardevolle bodemverbeteraars, grondstoffen voor de chemische en textielindustrie en groene energie.

Indien de randvoorwaarden en bijdragen van alle partijen, zoals geformuleerd in het Actieplan, opgenomen in bijlage bij dit Klimaatakkoord, niet adequaat kunnen worden ingevuld, dan kan dit direct consequenties voor de haalbaarheid en realisatie van de door de varkenssector geformuleerde *ambitie* voor 2030 hebben. Over die randvoorwaarden zijn onderstaande afspraken gemaakt.

[72] Bestaande uit de Producenten Organisatie Varkenshouderij (POV), de Rabobank en het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Bij deze Coalitie hebben de partners VION, For Farmers, Agrifirm en Topigs-Norsvin zich aangesloten.

Partijen spreken het volgende af:

Klimaatprestaties varkensketen en op bedrijfsniveau

a. Coalitie, Rijksoverheid, provincies, gemeenten en maatschappelijke organisaties kiezen voor een integrale bedrijfsgerichte (keten)aanpak. Hiervoor zullen in 2019, binnen de kaders van het Actieplan, instrumenten worden ontwikkeld die ook sturen op de *carbon footprint* van de varkenshouders en van de varkensketen in zijn totaliteit. Hierbij zal worden onderzocht of een koppeling van een 'dashboard' aan (internationale) afzetconcepten mogelijk is. In 2019 worden ook afspraken gemaakt over de invoering en uitrol van deze aanpak en instrumenten. Hiermee krijgt de varkenshouder instrumenten om op bedrijfsniveau te kunnen sturen op de klimaatprestaties. Bedrijfsleven, overheden, maatschappelijke organisaties, banken en *retail* ondersteunen de varkenshouder hierbij.
b. De Coalitie neemt de verantwoordelijkheid op zich voor de uitwerking en vormgeving van de opgaven van het Actieplan, inclusief de uitwerking (technische) maatregelen voor het verminderen van de emissie van methaan en andere broeikasgassen.
c. De partijen monitoren de resultaten van het implementeren en uitvoeren van de sporen van het Actieplan. Op basis van de resultaten zal worden bepaald of nadere afspraken nodig zijn om de gestelde ambities te halen of ambities moeten worden bijgesteld. Hierbij wordt een afweging gemaakt of het noodzakelijk is om naast extra stimulerende maatregelen er ook maatregelen moeten worden genomen met een meer verplichtend karakter.
d. De Rijksoverheid zorgt ervoor dat de uitvoering van de klimaatmaatregelen niet vrijblijvend is, conform afspraken in paragraaf C4.3.2. Private partijen zullen zich inzetten voor het reduceren van broeikasgassen op bedrijfsniveau in samenhang met reductie van andere emissies. De Rijksoverheid zal, in overleg met andere overheden, ondersteuning bieden aan ketenpartijen om afrekenbaarheid van individuele bedrijven op klimaatprestaties mogelijk te maken teneinde de sectoropgave voor broeikasgasreductie te realiseren. De Rijksoverheid gaat voor 2021 na of het instrument *carbon footprint monitor* kan worden benut ter onderbouwing van juridisch instrumentarium om bedrijfsspecifiek te monitoren en af te rekenen.
e. Indien, in de loop van de periode tot 2030, door de varkenssector en individuele varkensbedrijven meer reductie van broeikasgassen wordt gerealiseerd dan in de taakstelling en ambities is aangegeven, kan deze mogelijk verdisconteerd worden met een opgave na 2030. Dit om individuele varkensbedrijven te stimuleren om broeikasgas reducerende maatregelen te blijven nemen.

Sanering

f. Het ministerie van LNV neemt het voortouw bij het uitwerken van de saneringsregeling. Hiervoor wordt € 120 miljoen ingezet (conform bestaande afspraak). In Q2 van 2019 wordt de eerste tranche van de saneringsregeling varkenshouderij opengesteld.
g. Naast een saneringsregeling voor de varkenshouderij is in het Hoofdlijnenakkoord afgesproken dat provincies, gemeenten en de ketenpartners van de Coalitie een gezamenlijke aanpak voor flankerende maatregelen uitwerken en uitvoeren dat gericht is op bewustwording, ondersteuning en begeleiding van stoppende varkenshouders. Het is van groot belang om regionaal maatwerk te leveren bij de warme sanering. Partners van de Coalitie hebben hierover afspraken gemaakt. In de concentratiegebieden zullen daarvoor teams van gemeenten, provincie, onafhankelijke adviseurs en partners uit de keten worden opgezet om varkenshouders te ondersteunen in de bedrijfsbeëindiging, waarbij de varkenshouder de regie houdt over zijn eigen toekomst. Dat maatwerk wordt in lokale of regionale teams ingevuld. Dit wordt gekoppeld aan de regelingen. In Q1 2019 zal dit verder worden opgezet.
h. Provincies en gemeenten dragen bij in de sloop van stallen op locaties die meedoen in de saneringsregeling en stoppersregeling, met name door de inzet van ruimtelijk instrumentarium, zoals rood voor rood en de herbestemming van locaties. Hierbij worden ook relaties gelegd met programma's en regelingen voor de asbestsanering.

Emissiearme stalsystemen

i. De Coalitie werkt regelingen en instrumenten voor stalinnovaties en andere innovatiesporen (mestverwaarding, circulaire diervoeders, energiebesparing en opwekking en marktinstrumenten) uit. Eind 2019 zal een begin worden gemaakt met de innovatieregelingen die de uitrol van emissiearme stalsystemen gaan stimuleren. De daadwerkelijke introductie van technische maatregelen is mogelijk als deze door validatie van de innovatieve stalsystemen ook worden toegestaan. De validatiefase zal tot en met de eerste helft van 2020 plaatsvinden, waarna aansluitend de uitrol op de eerste varkensbedrijven zal starten. Opschaling vindt plaats vanaf 2021. Het voorbereiden van de uitrol vindt in 2019 plaats, mits systemen via voorlopige erkenningen ook juridisch toepasbaar zijn. Mits financieel de ondersteuning goed wordt ingevuld, kan de opschaling in de jaren erna verlopen volgens een normaal investeringsritme van circa 25 jaar levensduur. Versnelling kan door stimuleringsregelingen worden opgevoerd tot circa 7,5 procent per jaar.
j. De Coalitie neemt het voortouw in het uitwerken van regelingen voor het stimuleren van innovaties en investeringen in nieuwe brongerichte emissiearme stallen. Voor deze trajecten zijn inmiddels plannen van aanpak en planningen opgesteld. Hiervoor is € 40 miljoen aan Rijksmiddelen gereserveerd en is tot 2023 minimaal € 40 miljoen toegezegd vanuit de Coalitie in de vorm van private middelen. De eerste regelingen voor innovatie treden in 2019 in werking.
k. De Coalitie en overheden (I&W, provincies, gemeenten) identificeren in 2019 knelpunten en doen verbetervoorstellen om het innovatie- en implementatieproces van nieuwe integraal duurzame stallen en stalaanpassingen te versnellen. Het gaat hier in ieder geval om:
    - procedures voor proefstallen;
    - toepassen van Tac/Rav-validaties;
    - mogelijkheden van stapeling van systemen (Rav en Rgv);
    - versnelling stroomlijning van vergunningprocedures voor stalaanpassingen en nieuwe stallen;
    - ontwikkelingsgericht omgevingsbeleid (RO) in samenhang met verbeteren van de leefomgeving.

    Heldere, en op elkaar afgestemde wet- en regelgeving van de Rijksoverheid, provincies en gemeenten is van groot belang om nieuwe technieken effectief en op korte termijn in te kunnen zetten.

Mestverwerking

l. De varkenssector, de Rijksoverheid, andere overheden en maatschappelijke organisaties zetten in op erkenning door de EU van mestverwerkingsproducten als kunstmestvervanger (“groene meststof”) teneinde het gebruik van kunstmest te verminderen, waardoor het gebruik van fossiele energie en de emissie van lachgas kunnen worden verminderd. Door verbeteringen in de landbouwpraktijk kan meer organische stof in de bodem worden opgebouwd.
m. Een gezamenlijke taskforce van Coalitie, Rijksoverheid, provincies en gemeenten verkent in Q1 2019 de mogelijkheden van een jaarlijks bij te stellen masterplan met betrekking tot de locaties, die worden aangewezen en snel kunnen worden vergund als potentiële locaties om hoogwaardige mestverwerking te ontwikkelen. Waarbij mestverwerking is gericht op integrale processen van bewerking en verwaarding in regioclusters van alle verse varkensmest, tot vervangers van fossiele kunstmest, waardevolle bodemverbeteraars, grondstoffen voor de chemische en textielindustrie en groene energie.
n. Provincies, gemeenten en varkenssector verkennen in Q1 2019 de knelpunten bij de procedures voor vergunningverlening voor grootschalige emissiearme mestverwerking in regionale clusters en verkennen en implementeren mogelijkheden voor verbetering en versnelling.

Energieopwekking

o. De varkenssector zet in op energieopwekking voor het realiseren van de klimaatopgave en de versterking van het verdienmodel en voor haar bijdrage aan de klimaatopgave. Vanuit deze invalshoek betrekken provincies en gemeenten de rol en positie van de varkenshouderij bij de uitwerking van de RES-sen in 2019.

Maatregelen meerwaarde duurzame producten

p. De varkenssector zet in op het realiseren van hogere marktprijzen voor duurzame producten, waaronder vlees met een lagere *carbon footprint* component. De Rijksoverheid ondersteunt dit onder andere via de ontwikkeling van de agri-nutrimonitor door de ACM, waarmee prijsvorming inzichtelijk zal worden gemaakt, als hulpmiddel om verdienmodellen voor verduurzaming tot stand te laten brengen. Het CBL stimuleert haar leden bij te dragen aan een betere positie van boeren en tuinders die aantoonbaar bijdragen aan een duurzame productie, waaronder de reductie van broeikasgassen. Hierbij wordt door de Coalitie verkend of de opname van de klimaatprestatie in de SPECS (productspecificaties, waarmee inkoopbeleid vormgegeven wordt) een mogelijkheid is. Maatschappelijke organisaties dragen bij aan de ontwikkeling van en ondersteunen actief keurmerken en (internationale) marktconcepten die een bewezen verbetering opleveren voor het klimaat, het milieu, de biodiversiteit en het dierenwelzijn.

Inzet financiële instrumenten algemeen

q. Partijen maken voor 1-7-2019 afspraken over een samenhangende inzet van financiële instrumenten en middelen van de Rijksoverheid, provincies en sector – waarbij ook extra inzet vanuit de klimaatenveloppe wordt verkend - om de realisering van de 2030 doelstellingen te versnellen.
r. De brede uitrol van brongerichte oplossingen, gekoppeld aan mestverwerking en verwaarding, wordt gestimuleerd via generieke subsidie en fiscale instrumenten (zoals MIA/Vamil en SDE+), zodat nieuwe technieken en voorzieningen versneld, en economisch verantwoord, voor varkenshouders beschikbaar komen. LNV en de varkenssector zorgen er voor dat voor 1-1-2020 bestaande financierings-, investerings- en fiscale instrumenten toegankelijk worden voor de varkensketen en effectief kunnen worden ingezet. Hierbij worden ook nieuwe financiële instrumenten onderzocht. Het is wenselijk dat de SDE^{+}-regeling toegankelijk is voor investeringen in mestverwerkingsketens.
s. De Rijksoverheid en provincies verkennen in 2019 in overleg met de varkenssector de mogelijkheden voor maatregelen voor de bevordering van klimaatvriendelijke en emissiearme varkenshouderij (innovatie, kennisdelen en -spreiden, demo's en investeringen (stallen) in het huidige GLB/POP en maken hiervoor een voorstel. De Rijksoverheid en provincies integreren in overleg met de sector de opgave voor broeikasgasreductie (en verduurzaming in het algemeen) van de varkenshouderij in het Nationaal Strategisch Plan in het kader van het nieuwe GLB.
t. Provincies maken in 2019 overleg met de Coalitie nadere afspraken voor de ondersteuning van de klimaat- en emissiedoelstellingen via provinciaal innovatie- en stimuleringsbeleid voor de varkenshouderij.

Innovatie opgave in de periode tot 2030

u. De realisatie van de klimaatopgave voor de varkenshouderij vraagt om innovatie, niet alleen voor de opgaven voor de korte termijn, maar ook om de mogelijkheden voor emissiereductie en energieproductie in de varkenssector voor de lange termijn in beeld te brengen. De Rijksoverheid, provincies, varkenssector en kennisinstellingen stellen hiervoor in 2019 als onderdeel van het Actieplan een meerjaren- en vraaggestuurde onderzoeks- en innovatie-agenda op.

C4.5 Landgebruik

'Productie in biodivers landschap met gewaardeerde biologische CCS'

De wijze waarop land en grond worden gebruikt heeft effect op de uitstoot en vastlegging van CO_2. De intentie is om ten minste taakstellend 1,5 Mton CO_2-eq verbetering conform EU LULUCF systematiek[73] te instrumenteren. Verbeteren van de klimaatprestatie van landgebruik is een nieuw en relevant onderdeel van het klimaatdossier, waar verschillende maatschappelijke opgaven (ruimte, biodiversiteit, klimaat) in (trage) biologische processen bij elkaar komen.
In dit onderdeel zijn nog vele kennishiaten te herkennen, waardoor inzet via pilots en proefprojecten, samen op moet gaan met monitoring en kennisverwerving en –verspreiding. Uitgangspunt voor waardering van de klimaatprestatie van de landgebruikssectoren is het in stand houden en/of vergroten van organische stofgehalten, ten opzichte van historische referentieniveaus.

De afspraken vallen, vanwege verschillende bestuurlijke en bestaande financiële kaders en prikkels, uiteen in drie deelonderwerpen met ieder eigen indicatieve klimaatprestatie(s):

- veenweidegebieden;
- bomen, bos en natuur;
- landbouwbodems en vollegrondsteelt.

C4.5.1 Veenweidegebieden

'Lerende en gedragen veranderingen in monumentale gebieden'

De doelstelling voor de Veenweidegebieden in Nederland is 1 Mton CO_2-eq reductie in 2030. Overheden, agrariërs en maatschappelijke partijen voelen dit als een gezamenlijke verantwoordelijkheid, te realiseren op gebiedsniveau via een adaptieve aanpak.

Het Nederlands veenweidegebied is een waardevol en kwetsbaar gebied. Een belangrijk kenmerk is dat een groot deel in gebruik is voor de melkveehouderij. De inzet is om gebiedsgericht te kijken welke mix van maatregelen passend is. Hierbij wordt gezocht naar verbinding met andere maatschappelijke opgaven, zoals de natuurinclusieve en circulaire landbouw, tegengaan van bodemdaling en biodiversiteit. Er liggen kansen om vanuit de noodzaak tot transitie de landbouwsector toekomstperspectief te bieden.

De realisatie wordt gefaseerd opgepakt, omdat veel kennis over effectieve strategieën nog in ontwikkeling is. Als er voldoende zicht bestaat op de effectiviteit en haalbaarheid van maatregelen vindt uitrol op grote schaal plaats naar uiteindelijk alle veenweidegebieden. Voor een grootschalige uitrol van maatregelen is het van belang dat technieken voldoende bewezen zijn en dat er zicht is op de wijze waarop deze technieken gefinancierd kunnen worden. Het is mogelijk dat gaandeweg het proces kennisontwikkeling uitwijst dat de maatregelen die nu in beeld zijn onvoldoende effectief zijn. Om ook dan de doelstelling te behalen, bevat een onderzoeksagenda ook de zoektocht naar alternatieve oplossingen. Daarbij wordt ingezet op een gezamenlijk proces vanuit gedeelde verantwoordelijkheid, intensieve monitoring van pilots en innovatie. Als een maatregel uiteindelijk onvoldoende effectief blijkt te zijn, gaan partijen gezamenlijk in gesprek over maatregelen en ambities.

Verbinding, ontsluiting en uniformiteit in kennisontwikkeling is dan ook essentieel. De nadruk ligt daarom in de eerste jaren op het uitvoeren van pilots, het monitoring van de effecten, het toepassen van de daar opgedane ervaringen en kennis en het uitrollen hiervan naar grotere gebieden. Een korte termijn (2030) en een lange termijn (2050), met een oplopende CO_2-eq reductieopgave), tijdshorizon bestaan naast elkaar om ook processen die meer tijd vergen,

[73] LULUCF verordening 841/2018, waarin referenties naar IPCC guidelines gebaseerd op afspraken uit Conference of the Parties, serving the Meeting of the Parties to the Paris Agreement benoemd staan.

zoals aangepaste bedrijfsvoering, functieverandering en het ontwikkelen van nieuwe financieringsmodellen op bedrijfs- en gebiedsniveau, tijdig in gang te kunnen zetten.

Er worden pilots georganiseerd in vier gebieden. Hier starten nieuwe pilots en lopen al pilots.
- Hollands-Utrechtse veenweidegebied
- Fries veenweidegebied
- Wieden-Weerribben
- Laag Hollands veengebied

De ambitie is om op basis van de kennisontwikkeling vanuit deze pilots, bij voldoende verwachte winst voor klimaat en tegengaan bodemdaling, maatregelen naar het gehele veengebied uit te rollen. Dit is voorzien in de periode 2021-2030. Ook in deze periode geldt de kort-cyclische aanpak om kennis op te doen en innovaties toe te passen. De inzet is gericht op het toewerken naar veenweidegebieden die in 2050 goede mogelijkheden bieden om duurzaam te kunnen wonen, werken, recreëren en leven in een gebied waar Nederland trots op is qua biodiversiteit en landschap.

Partijen spreken het volgende af:

a. De partijen committeren zich gezamenlijk aan de doelstelling om 1 Megaton CO_2-eq reductie in het veenweidegebied te realiseren. Partijen zullen hiervoor de noodzakelijke maatregelen implementeren. Deze maatregelen moeten passen binnen een lange termijn aanpak ook na 2030.
b. Een gebiedsbenadering is het uitgangspunt om tot een gebiedsspecifieke mix van maatregelen te komen. Dit biedt ook meekoppelkansen met andere maatschappelijke opgaven in het landelijk gebied. Ook kunnen lopende processen zoals het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW) worden benut.
c. In de 'Hoofdlijnen voor een Klimaatakkoord' is het technisch potentieel van enkele maatregelen, zoals onderwaterdrainage in beeld gebracht. Kennisontwikkeling zal uitwijzen welke maatregelen effectief zijn om de doelstelling van 1 Megaton CO_2-eq reductie te behalen. De daadwerkelijke mix van maatregelen die nodig is om deze doelstelling te realiseren wordt op basis hiervan bepaald en wordt op gebiedsniveau gerealiseerd.
d. Partijen monitoren gezamenlijk de voortgang en effectiviteit van maatregelen. Op basis van die resultaten bespreken partijen meerjaarlijks of tussentijdse bijsturing op maatregelen of ambities noodzakelijk is.
e. Om kennis en ervaring te versterken wordt de komende jaren (2019-2021) ingezet op de uitvoering van de pilots binnen de vier robuuste gebiedsprocessen, waarbij wordt aangehaakt bij bestaande programma's. Deze pilots zijn kortdurend (bijvoorbeeld 3 jaar). Zo wordt kort-cyclisch kennis opgedaan en direct weer ingezet. Dit gebeurt op polder- of op peilvakniveau.
f. Het proces van de uitvoering van de uitrol (2021-2030) loopt zoveel mogelijk via bestaande organisatiestructuren (gebiedscommissies, bestaande samenwerkingsverbanden, agrarische collectieven). Ook in deze periode geldt de kort-cyclische aanpak om kennis op te doen en innovaties toe te passen. De provincie faciliteert deze fase van het proces. In deze gebiedsprocessen vindt uitwerking op polderniveau plaats met actoren/eigenaren uit het gebied.
g. Opschaling van maatregelen en uitvoering hiervan op regionaal niveau (2021-2030). Uitgangspunt is dat maatregelen in alle Nederlandse veenweidegebieden worden ingezet, voor zover de maatregelen in die omstandigheden effectief worden geacht. Lopende gebiedsprocessen worden hierbij zoveel mogelijk benut.
h. Partijen stellen gezamenlijke een interbestuurlijke regiegroep op voor 1-1-2020. Deze groep is breed samengesteld; overheden, ondernemers, natuurbeheerders, maatschappelijke organisaties (ngo's) en kennisinstellingen. Deze regiegroep faciliteert, verbindt, stuurt het onderzoeksprogramma aan en stuurt op het gezamenlijk behalen van de doelstelling. Ook agendeert de regiegroep mogelijke knelpunten in bijvoorbeeld

regelgeving en beschikbare middelen. Ook de afstemming met andere relevante processen (Nationaal Deltaprogramma, Europese regelgeving) monitort de regiegroep.

i. De Rijksoverheid, provincies en waterschappen werken samen met de partijen in de Regiegroep aan een gezamenlijk borgingssysteem, dat eind 2019 in werking kan treden, waarmee gemonitord en geborgd wordt dat de doelstellingen worden gehaald. In dit borgingssysteem maken partijen in de Regiegroep ook afspraken over maatregelen die de overheden kunnen inzetten als dit noodzakelijk mocht blijken om de opgave te realiseren.

Regionale Veenweiden Strategie

j. Provincies organiseren/faciliteren een proces met grondgebruikers (onder andere agrariërs), maatschappelijke actoren, bewoners en medeoverheden gericht op de opstelling van een programma per veenweidegebied (regionale veenweide strategie). In 2019 wordt een conceptprogramma opgesteld dat in ieder geval bevat:
   - globale mix van maatregelen, gericht op opgave in 2030;
   - perspectief op 2050, inclusief beheersaspecten;
   - afspraken over monitoring;
   - eerste financiële doorrekening;
   - vervolgproces (uitwerking op polderniveau);
   - verbinding met bestaande processen;
   - rol van actoren in het gebied;
   - bestaande instrumenten en identificatie van ontbrekende instrumenten.

k. Op basis van deze uitwerking zullen de partijen gezamenlijk bezien in hoeverre de verwachting is dat met deze maatregelen de afgesproken 1 Mton CO_2-eq reductie wordt gerealiseerd. Daartoe zullen partijen eind 2019 gezamenlijk in beeld brengen welke CO_2-eq reductie verwacht wordt met de conceptprogramma's.

l. Na de fase van pilots wordt het conceptprogramma indien nodig aangepast, op basis van de opgedane inzichten. Voor zover tekorten in middelen of instrumentarium resteren maken de vier overheden hierover gezamenlijk definitieve afspraken. Decentrale overheden zorgen voor verankering van de visies in het omgevingsbeleid en in waterplannen.

m. Provincies en gemeenten benutten dit conceptprogramma, in samenhang met de RES-sen en andere uitwerkingen van het Klimaatakkoord, bij de opstelling van hun omgevingsvisies in 2020 en verder.

n. Overheden, grondgebruikers en maatschappelijke partijen werken in gebiedsprocessen de opgave verder uit (op polderniveau). Dit proces wordt door decentrale overheden, onder regie van provincies, geïnitieerd. Maatschappelijke partijen en agrariërs nemen actief deel aan de gebiedsprocessen.

o. Lopende uitvoering (zoals de realisatie van het Natuurnetwerk Nederland in het veenweidegebied) wordt voortgezet. Waar mogelijk zoeken betrokken uitvoerders aansluiting bij het veenweideprogramma, voor bijvoorbeeld de onderdelen monitoring en onderzoek.

Lerende gebiedsprocessen

p. Partijen geven het Kennisprogramma een gezamenlijke opdracht om een gezamenlijk programma op te stellen:
   - voor evaluatie en kennisontwikkeling;
   - vragen vanuit de gebieden, waaronder duurzame verdien- en terreinbeheersmodellen;
   - kennisontwikkeling vanuit pilots (2019-2021) om technisch potentieel en haalbaarheid maatregelen in beeld te brengen.

q. Partijen werken, ondersteund door het kennisprogramma, een gezamenlijk monitoringsprogramma uit, voortbouwend op bestaande monitoringsprogramma's, waarmee de voortgang van maatregelen en de CO_2-uitstoot in het veenweidegebied gemonitord worden.

r. Deze partijen organiseren dat nieuwe pilots, zoals in het kader van de Regiodeals en de IBP-vp-projecten voor veenweide worden opgezet, aan dit programma worden verbonden.

De wijze van monitoring/onderzoek in deze projecten wordt afgestemd op het gezamenlijke kennisprogramma.

s. Partijen verkennen gezamenlijk op welke manier CO_2-eq emissie kan worden toegevoegd aan bestaande onderzoeksprogramma's.
t. Partijen vinden het noodzakelijk dat een dergelijk kennisprogramma in 2019 van start gaat.
u. Kennisprogramma wordt gevraagd om eerste kwartaal 2019 de noodzakelijke financiering en aansturing van dit programma in beeld te brengen. Partijen maken daarna gezamenlijk een afspraak over de financiering van dit programma.

Financiering

v. De Rijksoverheid, provincies, waterschappen en gemeenten brengen in 2019 gezamenlijk in beeld welke bijdrage bestaande programma's (middelen Klimaatakkoord, regio-enveloppe, bestaande subsidie-instrumenten) kunnen leveren aan de benodigde financiering van de veenweide-aanpak en passen waar nodig de voorwaarden daartoe aan.
w. Betrokken partijen vragen de Rijksoverheid om ruimte voor afspraken over aanvullende middelen en nieuwe instrumenten wanneer uit de conceptprogramma's van 2019 blijkt dat deze nu onvoldoende dekking bieden.
x. De Rijksoverheid en provincies zetten zich in om de mogelijkheden die het nieuwe GLB biedt te gebruiken voor de veenweideopgave.
y. Overheden, agrariërs, banken en ketenpartijen werken, ook in samenhang met de andere opgaven voor landbouw en landgebruik, verdienmodellen en nieuwe vormen van financiering voor de veenweidegebieden uit. Een voorbeeld kan de biodiversiteitsmonitor zijn.
z. De Green Deal Nationale Koolstofmarkt wordt ondersteund en belemmeringen worden waar mogelijk opgeheven om de verwaarding van CO_2-*credits* uit veenweidegebieden te stimuleren. Daarover worden met de partijen van de Green Deal afspraken gemaakt.
aa. Deze stappen leiden uiterlijk in 2020 tot een financiële uitwerking van de grootschalige uitrol van maatregelen, waarbij tevens inzicht wordt geboden in de kosten die niet privaat gedragen kunnen worden. Kosteneffectiviteit wordt hierbij meegewogen. Op basis van deze uitwerking maken ketenpartijen en overheden een gezamenlijke afspraak over de uitvoering van deze maatregelen.

C4.5.2 Bomen, Bossen en Natuur

'Biodiversiteit én biomassa in aantrekkelijkste koolstofopslag van Nederland'

Bomen, bossen en natuur leggen al veel koolstof (CO_2) vast. Een toename van bomen, bossen en natuur (ten opzichte van het *business as usual* scenario) leidt dus tot 'klimaatwinst' die bijdraagt aan de opgave voor 2030 en nadrukkelijk ook 2050. Vroeg initiëren, ook met het oog op 2050, is noodzakelijk. Natuurlijke koolstofvastlegging is namelijk een proces van lange adem. Partijen werken aan een klimaatinclusief natuurbeleid en -beheer, ieder vanuit zijn eigen rol en verantwoordelijkheid, en ondersteunen elkaar daar waar nodig en mogelijk. Partijen in dit domein zetten zich gezamenlijk in voor vier maatregelen die in 2030 tot een klimaatwinst van ten minste 0,3 Mton CO_2/jaar moeten leiden en streven naar zo mogelijk 0,6 Mton/jaar in 2030:

- Voorkomen ontbossing. Afname van CO_2-vastlegging door ontbossing wordt zoveel mogelijk voorkomen.
- Vergroten vastlegging koolstof. Bestaande bossen, natuurgebieden, landschapselementen en de openbare ruimte bieden mogelijkheden om door onder andere aanpassingen in het beheer de CO_2-vastlegging te vergroten.
- Uitbreiding bos en landschap. Door aanleg van extra bomen, bos- en natuurgebieden binnen en buiten het Natuurnetwerk Nederland, in de openbare ruimte, bij infrastructuur en op landbouwgrond wordt de CO_2-vastlegging vergroot. Hierbij worden doelen voor

onder andere biodiversiteit, ruimtelijke kwaliteit, verstedelijkingsopgaven en recreatie maximaal mee gekoppeld.
- Versterking koolstofvastlegging in de keten. Door het gebruik in de keten van hout, maaisel en andere natuurproducten (cascadering) die vrijkomen bij het beheer van de groene ruimte wordt de CO_2-vastlegging vergroot en wordt CO_2-uitstoot als gevolg van gebruik van alternatieve bouwmaterialen voorkomen.

Van belang is dat bij deze maatregelen actief wordt gezocht naar win-win combinaties met biodiversiteit en de ruimtelijke kwaliteit. Dit vraagt op korte termijn de ontwikkeling een (wetenschappelijke) kennisbasis, die met behulp van pilots in beeld gebracht kan worden.

Partijen spreken het volgende af:

a. Om deze maatregelen te realiseren gaat de werkgroep door als projectgroep, onder voorzitterschap van de provincies. In deze projectgroep nemen in ieder geval terreinbeheerders, overheden en koepels van agrariërs deel. Deze projectgroep werkt de maatregelen uit, inclusief financiering/verdienmodellen, ruimtebeslag, kosteneffectiviteit en haalbaarheid. Bij ruimtebeslag wordt zo mogelijk een verbinding gelegd met de ruimtelijke uitwerking van andere opgaven uit dit Klimaatakkoord (zie ook paragraaf C4.3.6). Zij formuleert tevens een aantal pilottrajecten om de gestelde maatregelen te testen op effectiviteit en haalbaarheid en stelt een governance structuur op voor de monitoring en (bij-)sturing van deze pilots.
b. Partijen zetten zich tevens in voor de oprichting van een programma met praktijkgericht onderzoek voor klimaatslim beheer van bos, bomen en natuur en onderzoekt of deze gekoppeld kan worden aan het bestaande OBN-programma.
c. De te maken afspraken zijn aanvullend op de afspraken *uit De bijdrage van de Sectortafel Landbouw en Landgebruik aan het Voorstel voor hoofdlijnen van het Klimaatakkoord* (dd 10 juli 2018).

<u>Voorkomen ontbossing</u>

d. Partijen (Rijksoverheid, provincies, gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders, landbouwers, grondeigenaren) leveren gezamenlijke inspanning om ontbossing te beperken tot wat onvermijdelijk is. Waar ontbossing noodzakelijk is, bijvoorbeeld vanwege internationale natuurafspraken, maken partijen gezamenlijke afspraken over een adequate CO_2-compensatie.

<u>Vergroten vastlegging koolstof</u>

e. Partijen (Rijksoverheid, provincies, gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders, landbouwers, grondeigenaren) leveren een gezamenlijke inspanning om in het beheer van natuur/landschap/openbare ruimte doelstellingen van onder meer biodiversiteit en ruimtelijke kwaliteit te combineren met een versterkte CO_2-vastlegging.
f. Omdat met name moeras-, veen- en kustecosystemen (‘*blue carbon*’) zowel een grote koolstofvoorraad bezitten die beschermd moet worden, als een hoge CO_2-vastleggingscapaciteit, zullen waterschappen, provincies, Rijkswaterstaat en LNV dit meewegen in de uitvoering van het water- en omgevingsbeleid en beheer grote wateren, zoals Deltaprogramma, Kaderrichtlijn Water, Programma Ecologie Grote Wateren, waterbeheerprogramma’s, de provinciale omgevingsplannen en beheer van IJsselmeer c.s., Waddenzee en zeearmen.

<u>Uitbreiding bos en landschap</u>

g. Partijen (Rijksoverheid, provincies, gemeenten, waterschappen, infrabeheerders, landbouwers, grondeigenaren) benutten gezamenlijk kansen om het areaal bos en natuur, en aantallen bomen daarbuiten te vergroten. Zo zal VNG haar leden aanbevelen om te streven naar 1 procent meer bomen per jaar op Nederlands grondgebied. Zij zal dit faciliteren door te ijveren voor een facultatieve optie in het gemeentelijk (ruimtelijk) instrumentarium in relatie tot dit streven.

h. Publieke en private terreinbeheerders verkennen samen met provincies actief de mogelijkheden voor nieuw bos binnen hun beheergebieden. Gedacht wordt aan een pakket aan extra bos van 6000 ha.
i. Provincies en de andere partijen in het Klimaatakkoord ronden volgens de afspraken in het Natuurpact het Natuurnetwerk Nederland in 2027 af en kiezen daarbij steeds voor klimaatslimste opties bij realisatie. Dat betekent dat in 2027 minimaal 80.000 ha nieuwe natuur wordt gerealiseerd; waarvan op 1 januari 2018 ruim 35.000 ha gerealiseerd is.
j. LTO zal zich inzetten richting leden en in samenwerking met (de)centrale overheden, om meer bomen en houtige landschapselementen op hun bedrijf te integreren. Partijen nemen het initiatief om te komen tot een 'Aanvalsplan versterking landschappelijke identiteit via landschapselementen'.
k. Provincies en gemeenten regelen bij de herziening van hun omgevingsvisies in hun ruimtelijke beleid dat bij de realisatie van nieuwe wijken direct ook bos wordt gerealiseerd (én gefinancierd). Dit levert niet alleen een bijdrage aan de vastlegging van koolstof, maar ook aan de leefkwaliteit van bewoners.
l. Partijen organiseren, ondersteund door instellingen als Invest.nl (i.o.), Rabobank en Groenfonds (of breder: Groenfinancieringen), een proces gericht op governance en financiering van aanleg van nieuw bos. Een overweging is om hierbij te gaan werken met een soort ontwikkelmaatschappij. Ter voorbereiding hierop brengen:
    - overheden potentie in beeld om (op eigen grond) extra hectares bos, natuur of landschapselementen te ontwikkelen in combinatie met woningbouw/stedelijke ontwikkeling, energie (bijvoorbeeld windmolens/zonneparken), waterberging en biodiversiteit;
    - gemeenten in aanvulling daarop de potentie in beeld om bij nieuwbouwprojecten ten behoeve van klimaat en leefomgeving extra bos mogelijk te maken;
    - beheerders (natuurorganisaties en particuliere natuurbeheerders, agrariërs, overheden) potentie in beeld om op eigen grond extra hectares groen/natuur te ontwikkelen, en om landschapselementen te herstellen of versterken.

<u>Versterking koolstofvastlegging in de keten</u>

m. Partijen (Rijksoverheid, provincies, gemeenten, waterschappen, infrabeheerders, terreinbeheerders, landbouwers, de bouwsector) benutten gezamenlijk kansen om de toepassing van hout, maaisel en andere natuurproducten uit beheer van de groene ruimte in bijvoorbeeld bouw en grond-, weg en waterbouw te vergroten.

C4.5.3 Landbouwbodems en vollegrondsteelt

'Koolstofboeren: gewaardeerde ecologie als basis voor voedsel, energie, biomassa - vastlegging in bodem en landschap'

De gezamenlijke ambitie van de ondertekenaars van het Klimaatakkoord is in 2030 een extra vastlegging van 0,5 Mton CO_2-eq per jaar te realiseren op basis van de huidige circa 1,85 miljoen hectare landbouwgrond in Nederland. Dit realiseren partijen door een toename van het organische stofgehalte en een verminderde vorming van lachgas in deze bodems. Hiervoor is een integrale aanpak ('duurzaam bodembeheer') vereist, omdat zaken als organische stofgehalte, bodemleven en bodemverdichting onlosmakelijk aan elkaar verbonden zijn.

De aanpak op het gebied van landbouwbodems wordt mede vormgegeven door uitwerking van de bodemstrategie en –programma (zie Bodembrief 23-5-2018) en wordt omarmd door bedrijfsleven, de maatschappelijke organisaties, waterschappen en overheden. Partijen streven daarbij naar een kringlooplandbouw. Partijen beogen de emissiereductie de realiseren met de volgende maatregelen:

- Verhogen koolstof in de bodem op bouwland door een duurzaam duurzamer bouwplan te voeren met als onderdelen:

  - toename areaal minder intensieve grondbewerking; toename areaal van vanggewassen en groenbemesters;
  - toename areaal van eiwit- en rustgewassen;
  - inzet van organische bodemverbeteraars; en
  - het stimuleren van het gebruik van organische en andere circulaire meststoffen.

  Bijkomende effecten van deze maatregelen zijn versterking van het waterbufferend vermogen, bodemweerbaarheid, vermindering van de gift van stikstofkunstmest.
- Lachgas-emissie verlagen door in 2030 op ten minste 50 procent van het landbouwareaal gebruik te maken van precisielandbouw; het optimaliseren van de plaats-, weer-, bodem- en tijdspecifieke dosering van de juiste meststof die afhankelijk is van het gewas en de gewasopbrengst; meer gebruiken van vaste rijpaden; en door meer inzetten van machines met een lage bodemdruk voor teelthandelingen.
- Reductie van broeikasgassen op grasland door minder scheuren van grasland; verbetering van de gewasrotatie; inzaai of onderzaai van vanggewas bij mais; en inzet van grasklaver bij nieuwe inzaai. Deze maatregelen zijn tevens integraal onderdeel van het plan Klimaatverantwoorde Zuivelsector. De klimaatafspraken alsmede de realisatie daarvan zijn voor landbouwbodems en veehouderij verweven met elkaar.

Er wordt dus ingezet op het nemen van maatregelen op de korte termijn en tegelijkertijd wordt voor de langere termijn ingezet op onderzoek inzake integraal duurzaam bodembeheer, koolstofvastlegging en lachgasreductie. Over de maatregelen voor zowel de opbouw van organische stof in de bodem als de reductie van lachgasvorming bestaat een gedeeld beeld. Over de omvang van de effecten van de maatregelen bestaan onzekerheden. Vergroting van kennis is een vereiste om richting 2050 de klimaatprestaties van het landgebruik verder te kwantificeren en verbeteren. Partijen streven naar een maatregelenpakket dat keuzevrijheid biedt voor de individuele agrariër zodat maatwerk mogelijk is.

In het plan Klimaatverantwoorde Zuivelsector in Nederland, opgenomen bij dit Klimaatakkoord, staan onder andere de ambitie, inzet en randvoorden uitgewerkt voor de zuivelsector ten aanzien van landbouwbodems en zijn daarmee integraal onderdeel van dit plan.

Partijen spreken het volgende af:

<u>Verhogen koolstof in de bodem op bouwland</u>

a. De Rijksoverheid, BO Akkerbouw en LTO Nederland streven ernaar om een maatregelenpakket gericht op koolstofvastlegging te kunnen erkennen als ‘pluspakket’ in het nieuwe GLB. Om dit pluspakket aantrekkelijker te maken, zetten de private partijen zich in om additioneel geld uit de markt te halen ter verdere verwaarding (onderdeel van ontwikkeling van ‘verdienmodellen’). Daarbij kan gedacht worden aan *carbon credits* boven de afgesproken 2030 doelen of een hogere prijs in de consumentenmarkt voor producten.
b. LNV ontwikkelt, in overleg met onder andere BO Akkerbouw, NZO en LTO Nederland, een robuuste systematiek voor bodemlabels voor alle landbouwgronden. Een bodemlabel dient daarbij onder andere gerelateerd te zijn aan de hoeveelheid koolstof in de bodem en de bodemvruchtbaarheid. Opstarten pilots en demo’s in de periode 2019-2022.
c. In het bodemprogramma van het ministerie van LNV, waar diverse partijen sinds 2018 in samenwerken, zal kennisopbouw en –doorstroming naar de agrarische en loonwerkbedrijven worden ingevuld, alsmede opname van de mogelijke maatregelen in het in groen onderwijspakket. Hierin worden private middelen uit CAO-scholing ingezet voor de scholing van personeel.
d. De voedingsmiddelen- en akkerbouwsector verkennen voor 2021 samen de verdere afzetmogelijkheden van eiwitgewassen voor de humane consumptie in de periode tot 2021.

e. De Rijksoverheid en LTO Nederland zetten zich in om per 1-1-2022 een gewasderogatie voor gewassen die bijdragen aan de koolstofvastlegging (bijvoorbeeld wintergranen, graszaad en winterkoolzaad) te realiseren. Dit betekent dat de aanwendingsmogelijkheden voor organische mest wordt verruimd ten koste van de kunstmestruimte. Dit wordt bij de herbezinning van het mestbeleid meegenomen. De tijd tot 1-1-2022 wordt gebruikt om tot pilots te komen voor wetenschappelijke onderbouwing van de aanvraag in Brussel.
f. Per 1-1-2020 is er binnen de fosfaatgebruiksnormen meer ruimte voor de inzet van organische bodemverbeteraars conform het 6e Nitraat Actieprogramma. Bij de herbezinning van het mestbeleid wordt hierop voortgebouwd.
g. De Rijksoverheid en betrokken organisaties realiseren voor 1-1-2021 een herziening van het pachtbeleid gericht op borging van duurzaam beheer van de verpachte gronden.
h. De BO Akkerbouw, LTO Nederland en de Rijksoverheid gaan in overleg met de veredelaars gericht op het bereiken van een versnelling van de veredeling van deze gewassen tot gewassen met een hogere saldo-opbrengst. Doel is dat eiwit- en rustgewassen per 2030 kunnen concurreren met het saldo van andere akkerbouw- en groentegewassen.

<u>Lachgas emissie verlagen</u>

i. De landbouw- en loonwerksector werken in de periode 2019-2022 samen met de overheid en waterschappen afspraken uit, gericht op de realisatie van een hogere stikstofefficiëntie en reductie van de lachgasvorming, zonder afwenteling op andere duurzaamheidsthema's. Onderzoek naar de effecten van nitrificatieremmers worden hierin meegenomen.
j. Het agrobedrijfsleven, de loonwerksector, machinebouwers en de installatiebranche werken een aanpak uit voor 2021 om te komen tot machines met een lagere bodemdruk in de landbouwsector. De BO Akkerbouw neemt hierbij verantwoordelijkheid om het overleg over de aanpak vorm te geven.
k. De Rijksoverheid spant zich in een investeringsregeling voor precisielandbouw uit te werken voor 1-1-2021 ten behoeve van het financieren van de onrendabele top, gericht op de verdere en versnelde uitrol van precisielandbouw. Via de inzet van MIA/Vamil wordt ingezet op het stimuleren van investeringen ten behoeve van precisielandbouw.
l. De overheid, LTO Nederland en Cumela zetten in op de ontwikkeling van infrarood bemonsteringsapparatuur (NIRS) ten behoeve van het meten van de kwaliteit/samenstelling van dierlijke meststoffen. NIRS-apparatuur wordt, zodra technisch en wetenschappelijk verantwoord, opgenomen in een investeringsregeling voor precisiebemestingstechnieken en verwerkt in de meststoffenwetgeving.
m. De overheid spant zich in een stimuleringsregeling voor mestopslagen uit te werken zowel voor ammoniak als methaan emissiearm, welke toegankelijk is voor zowel agrariërs, loonwerkers en verwerkende partijen. Dat wil onder andere zeggen dat de mestopslagcapaciteit in gebieden met een grotere vraag naar organische meststoffen dan aanbod wordt uitgebreid. Regionale en lokale overheden werken actief mee aan positieve vergunningverlening. Doelstelling is om de voorwaarden te scheppen dat mestaanwending op het juiste moment gebeurt ten behoeve van de gewasgroei door de mestplaatsingsdruk weg te nemen.
n. Het effect van het gebruik van gespecialiseerde minerale meststoffen, hulpstoffen en/of organische meststoffen en bodemverbeteraars met een netto reducerend effect op de broeikasgasemissie wordt door BO Akkerbouw onderzocht en opgenomen in de monitoring van broeikasgassen, en vervolgens wordt het gebruik door voedselverwerkers na 2025 gestimuleerd. Randvoorwaarde is dat gebruik van de meststoffen in de regelgeving mogelijk is gemaakt.

<u>Grasland en graslandmanagement</u>

o. Bij de implementatie van het advies van de commissie Grondgebondenheid advies van de melkveehouderij, wordt regionale samenwerking tussen melkveehouders en akkerbouwers uitgewerkt (onder andere 'buurtcontracten'). LTO en NZO werken in 2019-2021 deze regionale samenwerking verder uit. Het advies Grondgebondenheid is in 2025 geïmplementeerd.

p. LNV zal in het kader van de herbezinning mestwetgeving verkennen hoe mestwetgeving bij kan dragen aan het sluiten van kringlopen, waarbij specifiek gekeken zal worden naar 'buurtcontracten' en actualisering van de bemestingsnormen zoals benoemd in het Advies van de Commissie Grondgebondenheid.
q. Minder scheuren van grasland; verbetering van de gewasrotatie; inzaai of onderzaai van vanggewas bij mais; en inzet van grasklaver bij nieuwe inzaai worden gesteund en gestimuleerd door de Rijksoverheid en provincies in het kader van het nieuw GLB.
r. BO Akkerbouw en Nevedi verkennen in 2019 de mogelijkheden om de teelt van eiwithoudende gewassen voor diervoeder te stimuleren.
s. Voor stimulering van gebruik van machines met mindere bodemdruk op grasland wordt conform afspraak j de aanschaf van deze machines door agrarische ondernemers en loonwerksector gestimuleerd middels een investeringsregeling.
t. De BO Akkerbouw, LTO en NZO verkennen in 2019 optimalisatiemogelijkheden tussen melkveehouders en akkerbouwers ten aanzien van het bouwplan in het kader van kringlooplandbouw.
u. Overheid en sector organiseren praktijkonderzoek naar graslandverbetering met minder scheuren en uitrol van kennis. Bij nieuwe inzaai grasland moeten grasklavermengsels overwogen worden.
v. De Rijksoverheid en LTO Nederland zetten zich in om per 1-1-2022 een gewasderogatie voor grasland, dat bijdraagt aan de koolstofvastlegging, te realiseren. Dit betekent tevens dat de aanwendingsmogelijkheden voor organische mest worden verruimd ten koste van de kunstmestruimte. Dit wordt bij de herbezinning van het mestbeleid meegenomen. De tijd tot 1-1-2022 wordt gebruikt om tot pilots te komen voor wetenschappelijke onderbouwing van de aanvraag in Brussel.

<u>Koolstof en lachgas: experimenten mestbeleid</u>
w. BO Akkerbouw, LTO en NZO nemen initiatief tot maximaal 20 pilots, waarin de relatie tussen koolstof en bemestingseffecten wetenschappelijk wordt gemonitord. LNV zorgt voor experimenteerruimte in het kader van mestbeleid voor deze proeven, gedurende maximaal 3 jaar. De exacte invulling van deze experimenteerruimte wordt gezamenlijk door de overheid en partijen uit het bedrijfsleven op uiterlijk 1 maart 2019 vastgesteld.

<u>Kennisprogramma & monitoring Bodem & Klimaat</u>
x. Het hebben van rekentools/beslissingsondersteunende systemen om de uitstoot, het voorkómen en vastlegging van broeikasgassen voor het eigen agrarisch bedrijf en het effect van maatregelen door te rekenen, is een bepalende schakel om agrarisch ondernemers inzicht en handelingsperspectief te bieden op het gebied van broeikasgassen. Overheid en agrobedrijfsleven zetten de komende periode tot 2021 in om de Carbon Footprint Monitor, de Nutriëntenbalans Akkerbouw, de Cool Farm Tool en de achterliggende rekenvariabelen op het gebied van broeikasgassen in overeenstemming met internationale eisen verder te ontwikkelen. Innovatieve meetmethodieken worden hierin meegenomen. Ook zal aandacht worden besteed aan de kwaliteitsborging van de parameters, waarbij afspraken gemaakt worden over data uitwisseling tussen publieke en private partijen.
y. Overheid, primaire sector (LTO Nederland), brancheorganisaties voor akkerbouw, zuivel, loonwerksector en de biologische sector stellen in 2019 een communicatieplan op, met daarin de boodschap en de aanpak gericht op kennisverspreiding voor de eerste drie jaren, binnen het kader van het bodemprogramma van het ministerie van LNV. Dit moet leiden tot implementatie van klimaatmaatregelen.
z. Overheid, primaire sector (LTO), brancheorganisaties voor akkerbouw, zuivel, loonwerksector en de biologische sector maken in 2019 een monitoringsplan op het gebied van koolstofvastlegging en lachgas. In de monitoring wordt een verbinding gelegd tussen monitoring op bedrijfsniveau en de nationale monitoring. De te ontwikkelen systematiek is consistent met de internationale systematiek en bruikbaar voor monitoring van de *carbon*

footprint. De kennisbehoefte voor de monitoring wordt in de eerste helft van 2019 concreet gemaakt en ondergebracht in de onderzoeksprogramma's.

aa. Kennis en handelingsperspectief zijn voorwaarden voor een effectieve klimaataanpak. Alle partijen spannen zich in voor meer fundamenteel en toegepast onderzoek op het gebied van bodem, koolstof en lachgas. BO Akkerbouw neemt het initiatief om te komen tot onderzoek gericht op onder andere de innovatieopgaven: veredeling van rassen die zich makkelijker kunnen aanpassen aan klimaatverandering, het effect van biostimulanten ten behoeve van weerbare gewassen, pilots gericht op kleinschalige productie van groene meststoffen, het akkerbouwbedrijf van de toekomst, de effecten van minder grondbewerking en het voorkomen van onkruiden en het effect van waterbeheer.

C4.6 Glastuinbouw

'Naar duurzame dus economisch aantrekkelijke én klimaatneutrale productie'

De glastuinbouwsector heeft de ambitie de CO_2-emissie te reduceren tot 2,2 Mton op jaarbasis in 2030 met de benodigde afspraken in het Klimaatakkoord. Dit resulteert in een totale CO_2-reductie van circa 3,5 Mton ten opzichte van het gemiddelde emissieniveau in de periode 2015-2017. Deze ambitie leidt tot een klimaatneutrale glastuinbouwsector in 2040 en is 1,65 Mton scherper dan de doelstelling in het regeerakkoord uitgaande van het referentiescenario 2030 (NEV 2017) zonder SDE^+-regeling.

De gehanteerde transitieaanpak bestaat uit afspraken over langere termijndoelen, zoals het doorontwikkelde sectoraal CO_2-systeem. Partijen bouwen voort op het Innovatie en Actie Programma 'Kas als Energiebron' dat zich richt op een klimaatneutrale glastuinbouw met additioneel een sterke focus op de gebiedsgerichte vertaling en aanpak van de energietransitie.

Randvoorwaarden om de ambities te halen liggen er meer dan ooit ook bij de inzet vanuit andere klimaattafels, bijvoorbeeld op het vlak geothermie, benutting restwarmte, duurzame elektriciteit en de voor deze sector uiterst belangrijke CO_2-afvang en levering. Zo is het nodig dat er in de glastuinbouw tot 2030 ten minste 35 succesvolle nieuwe, bovenop de 17 bestaande, geothermieprojecten worden gerealiseerd.

De energievoorziening in de glastuinbouw bestaat uit een optimale mix en toepassing van verschillende technieken in een geïntegreerde markt voor elektriciteit en gas. Vanuit een geïntegreerd energiesysteem (zie D1 Systeemintegratie) worden in steeds grotere mate CO_2-vrije bronnen als geothermie, restwarmte en biomassa ontwikkeld, die op bedrijfs- en clusterniveau worden ingepast en gecombineerd met de gasgestookte installaties (WKK en ketel).

Het scenario '2030 op weg naar klimaatneutraal' omvat dat de WKK inzet aanzienlijk terugloopt voor zowel de netlevering als de eigen opwek van elektriciteit voor de belichtingsvraag. De inkoop van elektriciteit neemt toe ter vervanging van WKK voor de belichting en door elektrificatie van de energievoorziening (warmtepompen, WKO, *power to heat*, pompenergie, geothermie).

De volgende drie iconische projecten tonen hoe innovatie, praktijk en samenwerking in de glastuinbouw leiden tot concrete bijdragen aan de klimaatopgave:

- De *Daglichtkas* is een nieuw kasontwerp met een kasdek van dubbel glas dat invallend zonlicht bundelt en daarmee warmtecollectoren verhit. Deze warmte wordt opgeslagen en later benut voor verwarming. De collectoren bewegen mee met de zon voor maximaal rendement. Bijkomend resultaat is een betere groei en toegenomen opbrengst voor de ondernemer, vooral voor ondernemingen waar schaduwminnende potplanten worden

geteeld. Met de Daglichtkas kan voor circa 75 procent in de eigen warmtebehoefte worden voorzien. Twee ondernemers hebben de innovatieve Daglichtkas inmiddels gebouwd.

- Komkommerteler Dion van Mullekom van Multigrow BV in Grashoek heeft in 2013 als een van de eerste glastuinders in Nederland de cursus *Het Nieuwe Telen* gevolgd. Met die kennis heeft hij zijn teeltstrategie verbeterd en een aanzienlijke besparing op het warmteverbruik in zijn kassen gerealiseerd. Dion heeft daartoe geleerd om het energiescherm langer te gebruiken en het gebruik van de verwarming te verminderen. Daarnaast heeft hij een tweede energiebesparend energiescherm en een systeem voor lucht ontvochtiging en warmte terugwinning in zijn bedrijf toegepast. Deze maatregelen hebben er gezamenlijk voor gezorgd dat het energieverbruik met 25 procent is verminderd zonder negatieve gevolgen voor de teeltomstandigheden en productie.
- *Warmtesysteem Westland* is een plan en samenwerking voor een gebiedsdekkend warmte-netwerk gedragen door onder andere de coöperaties van glastuinbouwondernemingen in het gebied, de gemeente Westland, Warmtebedrijf Westland, Havenbedrijf Rotterdam en Gasunie. Bestaande en nieuwe geothermiebronnen en andere lokale warmtebronnen worden stapsgewijs in een warmte distributienet aan elkaar gekoppeld en verbonden met de (rest)warmtesystemen vanuit de Rotterdamse haven en de gebouwde omgeving in Westland en Midden Delfland. De inzet en gebruik van aardwarmte en havenwarmte worden in een marktsysteem onderling geoptimaliseerd met als inzet een betrouwbare en betaalbare CO_2-vrije warmtevoorziening mogelijk te maken voor het hele gebied. Het systeem maakt een CO_2-reductie mogelijk van meer dan 1 Mton op jaarbasis.

Partijen spreken het volgende af:

<u>Borging</u>

a. Het CO_2-doel 2030 wordt geborgd door het CO_2-sectorsysteem[74] na 2020 voort te zetten tot en met 2030.
b. Voor een totale sectoraanpak en realisatie van een gelijk speelveld zetten partijen erop in dat alle glastuinbouwbedrijven uiterlijk 1 januari 2021 onder het CO_2-sectorsysteem vallen. Hiertoe spannen partijen zich in voor een opt-out uit het EU-ETS voor de glastuinbouwbedrijven die nog onder het Europese emissiehandelssysteem vallen.
c. Een aanvulling op het CO_2-sectorsysteem met een individualisering van CO_2 emissieruimtes, bedrijfsnormering, CO_2-maatlat of marktprikkels wordt door LTO Glaskracht in samenwerking met LNV (in het kader van Kas als Energiebron) onderzocht en uiterlijk 6 maanden na ondertekening van het Klimaatakkoord in ditzelfde kader vastgesteld.
d. Voor een sectorale aanpak van onder andere financiële bijdragen of bedrijfsnormeringen is de mogelijkheid om *free-riders* te kunnen binden essentieel. Dit kan onder meer via algemeen verbindend verklaren (AVV-en). Het Ministerie van LNV geeft uiterlijk 6 maanden na ondertekening duidelijkheid over inzetbaarheid van het AVV-en.
e. Partijen laten in het kader van afspraken a t/m d een onderzoek uitvoeren en uiterlijk 6 maanden na ondertekening van het Klimaatakkoord afronden naar de energieprijzen en energiekosten en mogelijkheden en alternatieven voor de belasting op aardgas in de glastuinbouwsector. Daarbij worden betrokken: effectieve ondersteuning van de CO_2-reductie, de (ontwikkeling van de) fiscale belasting en heffingen op energie, realisatie van een sectorspecifieke bijdrage aan de energietransitie van tenminste €200 miljoen voor de periode 2021-2030, de toepassing van een terugsluismechanisme, een systematiek van individuele CO_2-emissieruimtes (bedrijfsnormering) aanvullend op het CO_2-sectorsysteem, noodzaak en inzet van het AVV-en , de bestemming en inzet van beschikbaar budget en vergelijking en alternatief voor verhoging van de energiebelasting. Dit onderzoek zal de basis leggen voor de afspraak onder afspraak m.

[74] De Glastuinbouwsector kent een sectoraal CO_2-emissieplafond, met sancties wanneer dit wordt overschreden.

f. LTO Glaskracht, LNV, EZK, provincies, gemeenten, Greenports en maatschappelijke organisaties formeren uiterlijk 6 maanden na ondertekening van het Klimaatakkoord een landelijk transitiecollege Kas als Energiebron. Het transitiecollege neemt de verantwoordelijkheid voor realisatie en borging van het CO_2-doel 2030 en de bijbehorende afspraken in het Klimaatakkoord. De taken en verantwoordelijkheden van de leden van het transitiecollege zijn verbonden aan de afspraken in het Klimaatakkoord.
g. De afspraken worden vastgelegd in een nieuw glastuinbouw-convenant voor de periode 2020-2030 in opvolging van het Convenant CO_2-emissieruimte glastuinbouw 2020, de Meerjarenafspraak Energietransitie glastuinbouw 2020 en het Convenant Schone en Zuinige Agrosectoren.
h. Jaarlijks wordt de CO_2-emissie van de glastuinbouw gemonitord door WEcR. Partijen spreken de wens uit de methode van CO_2-emissie bepaling door het PBL/CBS (nationale CO_2-emissieregistratie / Nationale Energie Verkenning) te synchroniseren met de methode van WEcR. De verschillen tussen beide methoden worden geanalyseerd en opgelost. Uiterlijk 1 januari 2020 is dit gereed, zodat vanaf dat jaar vanuit één methode wordt gewerkt.
i. Er wordt door Kas als Energiebron en Greenport West een gebiedsmonitorsystematiek ontwikkeld in samenhang met de landelijke monitoring die regionale overheden kunnen benutten.

<u>Transitieprogramma Kas als Energiebron</u>

j. Ministerie LNV en LTO Glaskracht zetten de bestaande aanpak van het programma Kas als Energiebron voort in de periode 2021-2030. Dit betreft onder meer de uitvoering van sectorspecifiek onderzoek, ontwikkeling, communicatie, pilot-, demo-,vroege marktintroductieprojecten, stimulering van brede introductie, en monitoring. Afspraken, inzet en programma gelden tot en met 2030 en worden tenminste iedere 5 jaar geëvalueerd, de eerste keer in 2024.
k. Ministerie LNV en LTO Glaskracht versnellen en intensiveren het totale pakket aan activiteiten binnen het programma Kas als Energiebron gericht op realisatie van de ambitie 2030 door versnelling van energiebesparing en CO_2-vrije bronnen met een sterke focus op de implementatie van kennis en technische opties.
l. Tevens zetten ministerie LNV en LTO Glaskracht zich in voor verbreding van het instrumentarium voor noodzakelijk geachte investeringen, zoals een stimuleringsinstrument CO_2-emissiereductie (ten behoeve van uitkoppelen CO_2-bronnen en restwarmtebronnen); warmtenetten (transport en distributie), SDE^+ (ten behoeve van geothermie, biomassa, *all-electric*, zon-thermisch, en aquathermie) en kennis- en innovatieprogramma geothermie.
m. Ministerie LNV en LTO Glaskracht verlengen en intensiveren de PPS-financieringafspraak (50 procent publiek: 50 procent privaat) en het stimuleringskader (*Proof of Principle*, EHG, MEI) van het programma Kas als Energiebron voor de periode tot en met 2030. De huidige inzet en budget worden middels inzet van de Klimaatenveloppe vergroot.
n. Uiterlijk per 1 juli 2020 zal op basis van een analyse een herontwerp van het sectorspecifieke stimuleringskader worden gemaakt, gericht op invoering per 2021. Aandachtspunten daarin zijn de jaarlijkse flexibiliteit van de investeringslijst in de EHG, de jaarlijkse flexibiliteit in focus van de MEI en de afweging en samenhang ten opzichte van het generieke stimuleringskader.

<u>Gebiedsaanpak</u>

o. Het Transitiecollege genoemd onder f ontwikkelt en realiseert een gestructureerde gebiedsaanpak. Onder de noemer Greenport NL organiseren de samenwerkende organisaties een versnelde gebiedsgerichte implementatie van CO_2-vrije energievoorziening in combinatie met modernisering van het glastuinbouwareaal.
p. De regionale Greenports maken voor 1-1-2022 afspraken over de modernisering van de bedrijven, waarmee het mogelijk wordt dat ondernemers landelijk 300 ha energiezuinige kassen per jaar realiseren.

q. Uiterlijk op 1 januari 2021 heeft Greenport NL in alle regio's met glastuinbouw een gebiedsvisie opgesteld waarin de ontwikkeling naar een klimaatneutrale energievoorziening is vastgesteld met een vertaling naar 2030 inclusief ruimtelijke ordening, onder- en bovengronds ruimtebeslag en versnelling van de ontwikkeling van businesscases voor de voorziening van CO_2, warmte en elektra.
r. Het resultaat van de gebiedsvisies wordt door de betrokken regionale overheden integraal betrokken bij de (uitvoering van de) RES. Betreffende regionale Greenports dragen er zorg voor dat de informatie die nodig is voor het RES-proces voorhanden is. Decentrale overheden zijn tevens verantwoordelijk voor de verankering van de ontwikkelde gebiedsaanpak en acties voor de duurzame energievoorziening en de modernisering in onder meer omgevingsvisies, RO-beleid en vergunningenbeleid.
s. Greenport NL benoemt de benodigde acties die worden opgepakt door ieder van de samenwerkende partijen waartoe zij de benodigde mensen, middelen, financiën en werkorganisaties inzetten en de noodzakelijke bevoegdheden en onderlinge aansturing regelen die leiden tot bindende samenwerking en afspraken binnen de gebiedsaanpak.
t. Decentrale overheden bieden ruimte in regels en vergunningverlening voor koplopers en innovaties die bijdragen aan de CO_2-reductie in de glastuinbouwsector.

<u>CO_2-voorziening</u>

u. Partijen zetten in op voldoende maatregelen om de benodigde CO_2-voorziening voor de glastuinbouwsector mogelijk te maken. Uiterlijk in 2030 is de ontwikkeling naar een CO_2-voorziening met een omvang van circa 2,0 Mton op jaarbasis zeker gesteld. De inzet en aanpak is gericht op kosteneffectieve afvang, transport en levering van CO_2, realisatie van onafhankelijk CO_2-transport, integratie en optimalisatie van CO_2-opslag (CCS), maximale ontsluiting van CO_2 uit biogene bronnen en innovatie en ontwikkeling van CO_2-winning uit de buitenlucht.
v. Partijen spreken af de benodigde omvang van de investeringen en haalbare kostenreducties uiterlijk 1 januari 2020 vast te stellen aan de hand van engineering studies en te vertalen naar een aanpak en instrumentarium waarmee investeringen in CO_2-afvang ten behoeve van de CO_2-voorziening aan de glastuinbouw mogelijk worden.
w. Partijen spannen zich in om levering van CO_2 aan de glastuinbouw te waarborgen, en te voorkomen dat CO_2-voorziening aan de glastuinbouwsector onzeker wordt, als mogelijk gevolg van CCS of andere vormen van belasting van CO_2-emissies van de industrie. Partijen hebben uiterlijk binnen 6 maanden na ondertekening van het Klimaatakkoord een onderzoek uitgevoerd naar opties waarmee voorkomen wordt dat de CO_2-voorziening aan de glastuinbouw beperkt wordt als gevolg van de ontwikkeling van CCS of andere vormen van CO_2-emissie beperking of -belasting in de industrie.
x. Partijen spreken af dat aardgas en WKK- en ketelinstallaties beschikbaar blijven als back-up voorziening voor CO_2 aan glastuinbouwbedrijven zolang de leveringszekerheid van externe CO_2 niet is veiliggesteld.

<u>Restwarmte en geothermie</u>

y. Partijen zetten in op sluitende maatregelen om uiterlijk in 2030 een totale voorziening van externe warmte aan de glastuinbouwsector mogelijk te maken van 10 PJ op jaarbasis gericht op voorbereiding en realisatie van uitkoppeling, voorbereiding en realisatie van transport- en distributienetten, borging van het volloop- en leegloopprisico, inpassing en voorrang voor duurzame warmte en contractering van warmte op basis van een systematiek van open netten en marktwerking.
z. De Rijksoverheid realiseert uiterlijk 1 januari 2022 de benodigde wettelijke randvoorwaarden voor investeringen in warmte uitkoppeling en warmtenetten voor levering van (rest)warmte aan glastuinbouw in combinatie met de gebouwde omgeving.
aa. De Rijksoverheid zal in samenspraak met partijen uit de energie- en warmtesector en organisaties die de warmte afnemers vertegenwoordigen, uiterlijk 1 januari 2022 een marktordening voor warmtetransportnetten vaststellen.

bb. De geothermiesector heeft zich via het Masterplan Aardwarmte reeds gecommitteerd aan een opschaling van geothermie in zowel de glastuinbouw als de gebouwde omgeving. De sector zet zich daarbij in voor verdere kostenreductie, het ontwikkelen van een (aard)warmte propositie met warmtebedrijven, het verbreden van de basis en het verder professionaliseren van de sector over de gehele waardeketen en het zorgen voor een lokaal en regionaal maatschappelijke dialoog over aardwarmte in de context van de energietransitie.
cc. De Rijksoverheid intensiveert de inzet op geothermie gericht op het wegnemen van knelpunten in de wet- en regelgeving en door uitvoering van een missiegedreven kennis- en innovatieprogramma gericht op risicobeheersing in de exploitatiefase, professionalisering van de sector, bevordering van standaardisatie, kennis van de ondergrond (seismiek) en een kostenreductie van 50 procent. Ook handhaaft de Rijksoverheid de RNES garantieregeling en de SDE$^+$-regeling voor deze techniek.

<u>Bloembollen en bolbloemen</u>
dd. De bloembollensector kent een integrale aanpak op het gebied van energie en klimaat met, naast landgebruik in de open teelt en energieverbruik in de bedekte teelt, een specifieke inzet op het energieneutraal kunnen drogen en bewaren van bloembollen in de schuur. Innovaties in de bloembollensector hebben een spin-off naar andere agrosectoren waarbij de bewaring een belangrijke rol speelt, zoals aardappelen en fruit. KAVB neemt initiatief om, in samenwerking met de Rijksoverheid en Greenports, haar klimaatinzet uit te breiden met eerdergenoemde thema's.

C4.7 Voedselconsumptie en -keten

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een langdurige inspanning vergt. Gedragsverandering op het gebied van verminderen van voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, en een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis, wordt gezien als belangrijke bijdrage het aan lange termijn klimaatbeleid.

Bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie, zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel, komen klimaatbeleid en circulaire economie samen. In aansluiting op de Taskforce Circular Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015. Afspraken in beide thema's (klimaatbeleid en circulaire economie) zijn dan ook complementair aan elkaar.

De gedragsverandering die nodig is voor een eiwittransitie is niet te onderschatten. Partijen streven ernaar om in 2050 in Nederland de verhouding dierlijk:plantaardig eiwit in ons dieet te hebben gedraaid van 60:40 naar 40:60. Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10 tot 15 procent van de totale eiwitinname wenselijk. Partijen onderschrijven deze opgave.

Om invulling te geven aan deze opgaven zijn de volgende drie werkgebieden onderkend:
- Voedselverspilling reduceren in de gehele keten. Het Platform "Samen tegen voedselverspilling" bundelt alle partijen in de voedselketen en streeft naar halvering van voedselverspilling in de gehele voedselketen in Nederland in 2030 ten opzichte van 2015.[75] Door het monitoren en aanpakken van voedselverspilling bij zoveel mogelijk bedrijven en consumenten wordt CO_2 uitstoot vermeden. De ladder van Moerman is leidend voor alle inspanningen, die bij bedrijven, instellingen, ketens en samenwerkingsverbanden van bedrijven plaats kunnen vinden.

[75] Bron: Transitie-agenda Circulaire Economie – Biomassa en Voedsel, 2018.

- Ontwikkelen *Carbon Footprint* (CFP) als monitorings- en vergelijkingsinstrument. Hiervoor zijn heldere en eenduidige (Europese) definities nodig. Indien deze beschikbaar en eenvoudig toe te passen zijn, wordt door producenten van voedingsmiddelen, al dan niet via branches, deze standaard voor 2025 geïmplementeerd en publiek inzichtelijk gemaakt. Om de CFP van consumptie te verlagen zijn meerdere consumptiecategorieën in ogenschouw te nemen, in alle vormen van biomassagebruik, naast die van voedingsmiddelen. Deze CFP is mogelijk ook te benutten als basis voor verdienmodellen (zie paragraaf C4.3.2 afspraak b).
- Gedragsverandering. Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem. Voortschrijdend inzicht zal inzet en discussies adaptief maken. Zo wordt in 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/ CO_2-footprint van meerdere typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd, zodat eiwitten op hun footprint gerangschikt kunnen worden. Gewenste gedragsveranderingen zullen in onderlinge samenhang moeten worden beschouwd, om verwarring bij consumenten te voorkomen. Het gaat hierbij om gezondheid in combinatie met:
  - consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten);
  - voedselverspilling tegengaan;
  - minder eiwitinname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is;
  - meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager aandeel consumptie van producten met een hoge carbon footprint.

Partijen spreken het volgende af:

<u>Voedselverspilling reduceren</u>
Ter versterking van "Samen tegen Voedselverspilling":

a. Partijen spannen zich ervoor in dat 80 procent van hun leden binnen 5 jaar actief deelnemen aan de aanpak tegen voedselverspilling, bij voorkeur volgens de aanpak van "Samen tegen Voedselverspilling".
b. De Rijksoverheid neemt deel als voedselafnemer (via de bedrijfscatering), treedt op als (mede-)financier en draagt bij aan kleinschaliger initiatieven.
c. Rijksoverheid spant zich, waar nodig in om te komen tot bijstelling van regelgeving die voedselverspilling onnodig bevordert – dan wel het bestrijden ervan onnodig bemoeilijkt.
d. VNG streeft ernaar om in zoveel mogelijk gemeenten en/of regio's living labs te realiseren om maatschappelijke coalities te bouwen om voedselverspilling tegen te gaan.
e. Betrokken partijen zullen in 2019 input leveren aan de Task Force Herijking Afvalstoffen om te komen tot verdere verwaarding van reststromen en bijproducten in de keten.

<u>*Carbon footprint* inzichtelijk maken</u>

f. Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt bepalen op basis van deze (Europese) standaard, mits beschikbaar en eenvoudig toe te passen, voor 2025 de CFP per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten.
g. Bedrijven in de productieketen berekenen hun CFP op productgroep niveau. De Nederlandse overheid spant zich in voor een heldere en eenvoudige Europese standaard voor de CFP op productgroep niveau (bijvoorbeeld de PEFCR). Bedrijven dragen bij aan de ontwikkeling van deze standaard en nieuwe categorieën waarvoor nog geen regels beschikbaar zijn.
h. De bedrijven maken de *carbon footprint* van hun producten al dan niet via branches publiek inzichtelijk, verlagen de CFP van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
i. Bedrijven houden vanaf 2019 bij hun productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.

j. Supermarkten stimuleren klimaatvriendelijke producten in de winkel, door deze als ‘gemakkelijkste én normaalste keuze’ voor consumenten te positioneren. In het bijzonder dragen zij bij aan de eiwittransitie en het verleiden van de consument om meer plantaardige eiwitten (60 procent) ten opzichte van dierlijke producten (40 procent) en producten uit de Schijf van vijf conform het preventie-akkoord te consumeren. Zij vervullen tevens een actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, inclusief implementatie en monitoring.

Gedragsverandering

k. Partijen benutten de meest recente inzichten uit wetenschappelijk onderzoek voor beïnvloeding van gedragsverandering naar de afgesproken doelen in dit Klimaatakkoord.
l. Partijen spreken af verdere verdieping te realiseren met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten voor 1-1-2020. Hierbij bezien zij, na advies van Voedingscentrum Nederland, voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is. Tevens zal het Voedingscentrum duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.
m. Partijen spreken af dat alle interventies worden gedocumenteerd en centraal toegankelijk gemaakt in een database.

C5 Elektriciteit

C5 Elektriciteit

C5.1 Visie 2050

Het begrenzen van de klimaatverandering vraagt, op weg naar 2050, een CO_2-vrij elektriciteitssysteem. Deze transitie is onderdeel van de omslag naar een circulaire, CO_2-vrije economie en samenleving. Een CO_2-vrij elektriciteitssysteem betekent onder andere dat bestaande fossiele bronnen van elektriciteit worden vervangen door hernieuwbare bronnen. Dat is al volop gaande: er worden grote windparken op zee gebouwd en burgers wekken hun eigen elektriciteit op met zonnepanelen. Deze omslag moet worden versneld, ook om te kunnen voorzien in de extra behoefte aan hernieuwbaar opgewekte elektriciteit als gevolg van elektrificatie in de sectoren mobiliteit, landbouw, gebouwde omgeving en industrie.

De transitie naar een CO_2-vrij elektriciteitssysteem is 'van iedereen'. Dat is cruciaal om maatschappelijk draagvlak te behouden en te bevorderen. De transitie is een gezamenlijke opgave van burgers, (netwerk)bedrijven, overheden, maatschappelijke organisaties en de wereld van kennis en wetenschap. Samenwerking met onze buurlanden is daarbij belangrijk; de elektriciteitsmarkt stopt immers niet bij de grens. Het is ook een kans voor de Nederlandse duurzame en innovatieve economie van de 21ste eeuw. De transitie moet goed verbonden zijn met het gehele energiesysteem. Dit vraagt heldere spelregels voor de elektriciteitsmarkt en doet een beroep op overheden en netbeheerders om nieuwe bronnen van hernieuwbare elektriciteit, en het gebruik daarvan, goed en tijdig in te passen. Burgers kunnen actief meedoen aan nieuwe projecten. Er wordt zuinig omgegaan met ruimte en natuur. De kosten van de transitie worden zo laag mogelijk gehouden door elke kans op verdere kostenreductie te benutten.

De betrouwbaarheid van het elektriciteitssysteem dient te allen tijde te worden geborgd als in 2030 een groot deel van alle elektriciteit hernieuwbaar wordt opgewekt. Daarbij past een aanpak die ruimte biedt voor aanpassing, flexibiliteit en versnelling.

C5.2 Opgave en ambitie 2030

De opgave voor de elektriciteitssector is in eerste instantie om in 2030 de CO2-emissies met ten minste 20,2 Mton te verminderen. Dat is onderdeel van de algemene 49%-reductiedoelstelling van het kabinet voor Nederland. Het kabinetsvoornemen om gebruik van kolen voor de opwekking van elektriciteit te verbieden, maakt geen onderdeel uit van de bijdrage van de Sectortafel Elektriciteit, maar telt wel mee voor het doelbereik van 20,2 Mton. De elektriciteitssector zal daarnaast moeten voorzien in levering van CO2-vrije elektriciteit aan de andere sectoren, als gevolg van de elektrificatie aldaar. Dit alles vraagt om een stevige groei van het aandeel elektriciteit uit hernieuwbare bronnen.

Concreet wordt hierbij gestreefd naar het opschalen van de elektriciteitsproductie uit hernieuwbare bronnen tot 84 TWh. De maatregelen en acties die hiervoor nodig zijn, zijn uitgewerkt in concrete afspraken voor hernieuwbaar op land en wind op zee. Ten behoeve van een betrouwbaar elektriciteitssysteem zal in toenemende mate behoefte bestaan aan aanbod van flexibiliteit dat via de markt wordt gerealiseerd. Tevens is vanuit oogpunt van leveringszekerheid relevant dat wordt voorzien in voldoende regelbaar vermogen, dat in toenemende mate CO_2-vrij zal moeten zijn. De beoogde transitie naar meer productie uit hernieuwbare bronnen vraagt nauwe verbinding met de verduurzaming van de sectoren. Hiervoor is in het Klimaatakkoord een ontwikkelingsagenda voor systeemintegratie opgenomen die nader wordt toegelicht in D1. Concrete voorbeelden hiervan zijn de voorstellen voor waterstof (zie C5.7) en *power to heat* (zie C3.5.2). Als onderdeel van het borgingsmechanisme spreken partijen af dat in 2021 wordt besloten over de eventuele opschaling van hernieuwbare elektriciteit in verband met aanvullende elektriciteitsvraag. Op

dat moment is tevens de verwachting dat de individuele CO_2-reductieplannen van de industrie gereed zijn.

Daarnaast streven partijen naar een ophoging van de Europese ambities naar 55% reductie van broeikasgassen in 2030. In het geval doelbereik van de andere sectoren wordt bereikt via verdere elektrificatie, zal het aanbod van CO_2-vrije elektriciteitsproductie moeten matchen met deze extra vraag vanuit de sectoren (via directe elektrificatie dan wel via conversie naar andere energievormen) vanuit de sectoren. Het huidige ambitieniveau zal dan verhoogd worden, mits de juiste randvoorwaarden alsdan kunnen worden ingevuld. Om op deze extra vraag voorbereid te zijn, is het wenselijk dat hier de benodigde voorbereidingen worden getroffen, bijvoorbeeld door het reserveren van de benodigde ruimte. Het 55%-pakket (zie tabel) geeft inzicht in de bijbehorende ambities.

Tabel C5.2.1: Ambities productie elektriciteit uit hernieuwbare bronnen in 2030

	49% basispakket	55%
Wind op zee	49 TWh + PM	120 TWh
Hernieuwbaar op land (> 15 kW)	35 TWh + PM[76]	
Overige hernieuwbare opties (incl. CO2 vrij regelbaar vermogen) [77]	PM	
Totaal	84 TWh + PM (*)	

(*) Na de doorrekening van het ontwerp KA door PBL zal besloten worden of extra aanbod wordt opgenomen ten behoeve van doelbereik van 49% emissiereductie.

C5.3 Perspectief richting 2050

Hoe het duurzame energiesysteem van de toekomst er straks werkelijk uit gaat zien, weten ook wij niet precies. Dat kan ook niet. We willen overigens geen dichtgetimmerd plan: nieuwe innovaties en doorbraken in de komende jaren kunnen nieuwe inzichten, andere kosten en marktrijpe toepassingen brengen. We doen nu wél alles dat ook straks nog steeds verstandig is (*no regret*). Al hebben ook wij geen glazen bol, door onze oogharen zien we het volgende:

Het duurzame energiesysteem van de toekomst zal complexer zijn dan vandaag de dag. Het is één systeem vol duurzame elektronen en duurzame moleculen. We zien twee richtingen.

Met grootschalige uitrol van Wind op Zee in de komende decennia komt een grote groene krachtbron beschikbaar die energie brengt naar met name de duurzame industriële centra van Nederland. Het tot ontwikkeling brengen van deze 'Green Powerhouse Noordzee' vraagt een planmatige aanpak voorbij 2030, te vergelijken met de Deltawerken. Richting 2050 is groei mogelijk naar maximaal 60 GW aan opgesteld vermogen afhankelijk van de (internationale) vraag naar elektriciteit. Dat vereist goed overleg met alle betrokkenen, inclusief coördinatie met andere Noordzeelanden, met oog op een betrouwbaar en betaalbaar energiesysteem en een gecombineerde opgave van duurzame economie en borging, zo mogelijk ook versterking, van de ecologisch waarde van de Noordzee. Daarbij zullen in de toekomst opties zoals uitbreiding van interconnectie, conversie naar waterstof of andere energiedragers, flexibilisering van de vraagkant, *smart grids*, opslag en op langere termijn kunstmatige

[76] Mocht de opgave hoger worden dan 35 TWh, dan zal hierover opnieuw het gesprek worden gevoerd.

[77] Hierin is inbegrepen de verwachte groei van kleinschalig zon-PV naar 7 TWh in 2030. Aan de systeemtafel is de inschatting gemaakt dat in 2030 17 TWh aan CO_2-vrije regelbare productie benodigd is. Hernieuwbare opties kunnen hiervan onderdeel zijn. Bij deze inschatting zijn modelaannames gebruikt waaronder een restemissie van 12 Mton voor de elektriciteitssector. De modelaannames staan in paragraaf C5.6 weergegeven.

eilanden tot de mogelijkheden behoren met oog op een kosteneffectieve inpassing van meer wind op zee.
Op land is het beeld bijna spiegelbeeldig: burgers (bijvoorbeeld 'prosumenten'), wijken, overheden, publieke instellingen, (netwerk)bedrijven en maatschappelijke organisaties werken samen aan een groot web van lokale en regionale, kleine en grotere hernieuwbare bronnen van elektriciteit, goed ingepast in het netwerk, de ruimte en systemen van hernieuwbare warmte. Deze decentrale wereld doet een groot beroep op samenwerkingsbereidheid, vertrouwen, maatwerk, aanpassing en flexibiliteit van allen.

We zetten in op variëteit en flexibiliteit. Bijvoorbeeld met opties voor verduurzaming via innovatie- en demonstratieprojecten. We prikkelen marktpartijen om kosten naar beneden te brengen en innovaties in de markt te zetten. Effectuering van de kostenreductie vraagt ook om voldoende investeringszekerheid. We vragen netwerkbedrijven de omslag goed te faciliteren en verzoeken de overheden dit alles goed te instrumenteren. En we halen belemmeringen weg zodat de markt goed kan functioneren waardoor flexibiliteit uit diverse bronnen beschikbaar komt.

Ten slotte weten we ons omringd door goede buren. Dat vraagt om bereidheid om te investeren in samenwerking. Dat helpt tenslotte iedereen vooruit, want ook zij zijn bezig met dezelfde transitie naar een CO_2-vrij elektriciteitssysteem als een geïntegreerd onderdeel van een duurzaam energiesysteem. Dat kunnen we dan beter gezamenlijk doen. Zo moet het lukken.

C5.4 Windenergie op zee

Voor de realisatie van de klimaatdoelen van 2030 en 2050 zien we een groot potentieel voor windenergie op zee (WOZ). Daarom willen we voortvarend werken aan verdere uitrol in de komende decennia. Zeker in combinatie met elektrificatie van de industrie, met name in de kustzone, is WOZ in potentie de grootste toekomstige groene krachtbron voor de Nederlandse economie en samenleving.

Voor de periode tot en met 2030 wordt ten minste de staande routekaart WOZ 2030 gerealiseerd. Onder voorwaarden, zoals voldoende ruimte voor natuur en visserij alsmede goede bestuurlijke afspraken over de ruimtelijke ordening, zijn meer windparken op zee voor 2030 mogelijk. Dat kan aan de orde zijn wanneer een hoger ambitieniveau in zicht is, bij meer elektrificatie en wanneer het kabinet kiest voor het doel van 55% CO2-reductie in 2030. Ook na 2030 zal verdere opschaling van WOZ plaatsvinden.

Dit gaat niet vanzelf. Wederzijdse commitment en voorspelbaarheid zijn sleutels tot een succesvolle WOZ-aanpak. Daarnaast moeten investeerders zekerheid hebben dat er voor een hogere productie in voldoende mate een (internationale) afzetmarkt is. Bij onvoldoende marktprikkels zal er, ondanks een verwachte kostendaling, nog steeds een onrendabele top zijn waardoor businesscases het risico lopen niet van de grond te komen. In dat geval zal er nog steeds een vorm van investeringszekerheid (subsidie of andere maatregelen) nodig kunnen zijn.

De Noordzee wordt momenteel voor tal van doeleinden gebruikt. Er zijn meerdere belanghebbende partijen. Met dit Klimaatakkoord zetten partijen een betekenisvolle ambitie neer voor WOZ. Partijen van het Klimaatakkoord gaan ervan uit dat deze ambitie verder wordt uitgewerkt in 2019 onder het proces van de Noordzeestrategie 2030. Het belang van het (tijdig) welslagen van deze Noordzeestrategie 2030 is groot en randvoorwaardelijk voor het realiseren van de verdere ambities voor WOZ.

Partijen in het Klimaatakkoord gaan ervan uit dat betrokken partijen rondom de Noordzee, waaronder natuur, scheepvaart, visserij, zandwinning, militaire activiteiten, mijnbouw,

recreatie en de windenergiesector, zich in 2019 inzetten voor, en bijdragen aan de totstandkoming van een Akkoord voor de Noordzee, onder onafhankelijk voorzitterschap. De Noordzeestrategie 2030 voorziet in een Strategische Agenda in 2019 en een Rijksstructuurvisie Noordzee in 2020/2021 (die zal landen in het Nationaal Waterplan).

Afspraken over randvoorwaarden

Voor het realiseren van de 49%, eventuele versnellingsopties, het 55% scenario en de verdere doorgroei van wind op zee na 2030 zijn er randvoorwaarden voor een succesvolle uitrol voor windenergie op zee. De partijen spreken af dat nieuwe windparken worden gerealiseerd indien:

a. Voor de uitbreiding van het net op zee, bovenop de routekaart 2030, gezocht wordt naar specifieke aansluitlocaties aan de kust met voldoende vraag naar elektriciteit dan wel andere energiedragers na conversie, zodat uitbreidingen van het landelijke hoogspanningsnetwerk zo veel mogelijk voorkomen kunnen worden. Dit is tevens van belang omdat aanpassingen van het landelijke hoogspanningsnet een lange doorlooptijd kennen.
b. Er ook op de (middel)lange termijn een rendabele *businesscase* mogelijk is.
c. Er efficiënt gebruik gemaakt wordt van de ruimte in windparken, ook voor ander gebruik (doorvaart en medegebruik).
d. Voor de verdere uitbouw van WOZ boven op de Routekaart 2030, de Noordzeestrategie 2030 is afgerond.
e. Ook voor extra wind op zee, ten opzichte van de Routekaart 2030, er voldoende ecologische ruimte is en bij de locatie van windturbines op zee rekening gehouden wordt met de belangen van de visserij. Ten behoeve hiervan worden in de Rijkstructuurvisie de toekomstige kaders vastgelegd. De Rijksstructuurvisie zal gebaseerd zijn op de volgende, gezamenlijk overeengekomen, uitgangspunten:
    1. Een integrale beleidsafweging van alle maatschappelijke belangen, binnen de randvoorwaarden van een veilig en verantwoord gebruik van de Noordzee en de draagkracht van een gezond ecosysteem.
    2. Balans tussen natuur, visserij en (wind)energie:
        - De verdere groei van windenergie op zee voor een duurzaam energiesysteem.
        - Het bereiken van een Goede Milieu Toestand (GMT).
        - Een economische en ecologische duurzame visserij die toekomstbestendig is.

       Op basis van het onafhankelijke advies over een Noordzeestrategie 2030 (OFL) komen partijen uiterlijk medio 2019 tot een akkoord voor de Noordzee waarin het Kabinet met andere partners op hoofdlijnen afspraken maakt over de bovengenoemde balans, de wijze waarop deze wordt bereikt, het tijdpad, en het beschikbaar stellen van toereikende en tijdige instrumenten en middelen die nodig zijn om de noodzakelijke innovatie, transitie en mitigatie ten behoeve van een duurzaam gebruik van de Noordzee te komen, mogelijk via een Noordzeetransitiefonds.[78] Partijen hebben in het kader van het Klimaatakkoord reeds uitgesproken dat meer kennis van de Noordzee en effecten van de diverse activiteiten van de Noordzee gewenst is, onder andere voor het aanwijzen voor nieuwe gebieden voor WOZ. Binnen de Noordzeestrategie 2030 wordt een kennisagenda opgesteld met de betrokken partijen, waarna in constructieve dialoog de feiten worden vastgesteld via *joint fact finding*. Voor deze kennisagenda zijn op dit moment voldoende financiële middelen beschikbaar via het Europees Fonds voor Maritieme Zaken en Visserij (EFMZV), het Visserij innovatiefonds, het Wind op zee Ecologisch Programma (WOZEP), het Basis GMT en de programmalijn ecologische innovatie van het TKI WOZ.

[78] Partijen zullen na de doorrekening bezien welke voortgang geboekt wordt in het parallelle Noordzeetraject.

Afspraken

Voor de realisatie van 49 TWh (circa 11,5 GW) aan windenergie op zee en eventuele verdere groei voor 2030 spreken partijen af dat:

a. Zij zich allen inzetten voor de ontwikkeling van de Noordzeestrategie en voor extra wind op zee bijdragen aan de totstandkoming van de Rijksstructuurvisie.
b. De Rijksoverheid voor 2030 tijdig en voldoende kavelbesluiten neemt, vooronderzoek verricht, de vergunning en voldoende tenders uitschrijft, TenneT opdracht geeft voor het aanleggen van het net op zee (zolang windparken elektrisch worden ontsloten), en zo mogelijk jaarlijks de tenders aanbiedt aan de markt voor de uitrol van tenminste 49 TWh (circa 11,5 GW) in overeenstemming met de routekaart 2030 en in overeenstemming met de verkenning van de aanlanding van het net op zee.
c. De opgewekte energie in de vorm van elektriciteit[79] of eventueel een andere energiedrager na conversie, naar het vaste land wordt getransporteerd en TenneT de netaansluitingen realiseert volgens het ontwikkelkader Windenergie op Zee (Elektriciteitswet), het voorgaande in overeenstemming met het uitrolschema van de huidige routekaart 2030. De oplevering wordt afgestemd met de windparkontwikkelaars.
d. De kosten van het net op zee even als de netten op land betaald zullen worden uit de nettarieven. Uitgewerkt wordt door de Rijksoverheid op welke wijze de kostenverdeling van het net op zee kan worden vormgegeven, rekening houdend met zowel de Europese wet- en regelgeving op dit vlak als met de effecten op de verdeling van de lasten over de aangeslotenen.
e. De sector zich maximaal inspant om WOZ tegen de laagst mogelijk kosten te realiseren.
f. De sector ernaar streeft om de productiekosten te reduceren naar (minder dan) 5 ct/KWh in 2024 en 3-4 ct/KWh in 2030, onder de randvoorwaarden dat er voldoende volume en een stabiele uitrol zijn, er voldoende zekerheid is over de lange termijn vraagontwikkeling en flexibiliteit van de vraag, dan wel er zekerheid is over inkomsten zolang dit (nog) ontoereikend is.
g. Partijen onderzoeken – om de zekerheid van realisatie van de windparken te vergroten – met ingang van 2019 voorafgaand aan iedere tender de rentabiliteit van de businesscase voor wind op zee. Hierbij wordt onder andere gekeken naar de ontwikkeling van de vraag en de inpassing in het energiesysteem (bv. koppeling met opslag of vraag). De Rijksoverheid gebruikt deze informatie voor de besluitvorming over de tendersystematiek. De resultaten van het onderzoek zullen ter beschikking worden gesteld aan ieder die geïnteresseerd is om op de tender in te schrijven.
h. Er nader onderzoek komt naar de business case van opwek van hernieuwbare elektriciteit, in het bijzonder wind op zee. Daarnaast is goed en tijdig inzicht in de beoordeling van financierende partijen van belang, de wijze waarop risico's (bv geen ondersteuning vanuit de SDE+ na 2025) worden gewogen en mogelijk ingeprijsd, en de mogelijke gevolgen daarvan op de financieringsmogelijkheden. De vraag is tevens aan de orde of er sprake is van stijgende financieringslasten en of die – indien gewenst – kunnen worden gemitigeerd, bijvoorbeeld door inzet van financieringsinstrumenten als garanties, (Europese) cofinanciering of andere opties. Aan Invest-NL wordt gevraagd hier onderzoek naar te verrichten, meer inzicht te verschaffen in risico's en financieringsmogelijkheden, kansrijke opties te identificeren en daarover eind 2019 te rapporteren[80].
i. Rijksoverheid en windsector elke 5 jaar inventariseren of er systemische aanpassingen nodig zijn om te komen tot een succesvolle business case voor WOZ en zo ja, welke. Hiervoor start een gezamenlijk onderzoek in 2019 en uiterlijk in 2023 wordt het besluit genomen, of en zo ja, welke aanpassingen er nodig zijn. Dit kan zowel het instrumentarium betreffen als oplossingen in de markt zelf.

---

[79] In de toekomst zal mogelijk conversie naar andere energiedragers offshore gaan plaatsvinden en zal deze energie via geëigende middelen aan land gebracht worden.

[80] Bij de uitkomsten van dit onderzoek wordt bekeken of vergelijkbare inzichten wenselijk zijn met betrekking tot mogelijke financieringsrisico's van Hernieuwbaar op Land (HOL) en kleinschalig Zon-PV.

j. Partijen blijvend ondersteuning bieden aan innovaties voor innovatie- en demonstratieprojecten gericht op:
   - kostenreductie en optimalisatie (veilig en betaalbaar opschalen)
   - integratie in het energiesysteem (waaronder opslag en conversie)
   - integratie in de omgeving (meervoudig ruimtegebruik waaronder natuur en visserij).

C5.5 Productie uit hernieuwbare bronnen op land

Naast wind op zee zullen ook op land kansen worden verzilverd voor meer productie van hernieuwbaar opgewekte elektriciteit. Voorzien wordt een rijk geschakeerd, overwegend decentraal, hernieuwbaar elektriciteitssysteem in 2050 met richting 2030 vooraleerst Wind op Land (WOL) en Zon-PV. Voor de opgave wordt onderscheid gemaakt tussen de kleinschalige productie van Zon-PV bij voornamelijk huishoudens en de meer grootschalige productie op land en op daken, zoals op dit moment gestimuleerd wordt met behulp van de SDE+. De ambitie voor de meer grootschalige (> 15 kW)[81] elektriciteitsproductie op land bedraagt tenminste 35 TWh productie in 2030. Daarbij wordt gewerkt met een techniek-neutrale opgave. Doel is om decentrale overheden - en hun maatschappelijke partners - in staat te stellen een goed plan met maatschappelijke acceptatie op te stellen. Ze kiezen daarbij voor het instrument van de Regionale Energiestrategieën (RES), waarin onder de bevolking maximaal wordt ingezet op maatschappelijke acceptatie van de energietransitie en de manier waarop dat in de regio kan worden gerealiseerd. Wat dit betekent aan extra vermogen wind of zon ligt daarmee niet op voorhand vast. Het is aan de regio om na te gaan op welke manier de doelstellingen het beste gerealiseerd kunnen worden. Onverlet de opgave van tenminste 35 TWh, kunnen plannen voor kleinschalig zon-PV en overig hernieuwbaar op land in de RES betrokken worden.

Uit de analyse die het PBL heeft gedaan ten behoeve van het Klimaatakkoord volgt dat de verwachte productie van Zon-PV (>15 kW) en WOL in het basispad reeds circa 17 TWh[82] in 2030 bedraagt. Ook zonder het Klimaatakkoord zou deze productie naar verwachting oplopen als gevolg van de inspanningen die worden geleverd om te voldoen aan afspraken voor 2020 en 2023 uit het Energieakkoord.

De resterende opgave is ruimtelijk gezien mogelijk. Mocht de doelstelling hoger worden, dan zal hierover opnieuw het gesprek worden gevoerd.

Naast de meer grootschalige elektriciteitsproductie op land is ook kleinschalige productie van zonne-energie van belang voor het realiseren van de klimaatopgave. De opwek van zonne-energie door huishoudens draagt daarbij tevens bij aan het vergroten van de betrokkenheid van burgers en de acceptatie van de energietransitie.

Overheden zullen de initiatieven voor de duurzame elektriciteitsproductie voornamelijk aan de markt overlaten. Waterschappen zien een relatie tussen de energieopgave van waterschappen en hun watertaken. Hierover zullen met betrokkenheid van partijen nadere afspraken worden gemaakt. De markt is in dit geval een verzamelterm voor alle soorten van initiatiefnemers: van projectontwikkelaars tot energiecoöperaties. Vanuit dat uitgangspunt geredeneerd moet het voor de initiatiefnemers aantrekkelijk worden gemaakt om projecten op te zetten. Indien de projecten te onzeker zijn om de investering terug te verdienen of als het rendement in

---

[81] Betreft projecten die in aanmerking komen voor SDE+.

[82] De NEV 2017 voorgenomen beleid zonder SDE+ schat het opgestelde vermogen in 2030 in op 3,7 GW WOL en 14,3 GW Zon-PV. Uitgaande van een aantal vollasturen van respectievelijk 3237 uur en 854 uur, komt de geschatte elektriciteitsproductie op 11,98 TWh voor WOL en 12,21 TWh voor Zon-PV. Opgeteld is dit 24,19 TWh voor WOL en Zon-PV gezamenlijk. Aftrekken van een ingeschatte productie van 7 TWh kleinschalig Zon-PV, levert een ingeschatte productie van grootschalig HOL in het basispad van circa 17 TWh.

welke vorm dan ook te laag is, zal de animo om een project te starten laag zijn. Vanuit dat uitgangspunt zijn de onderstaande maatregelen beschreven.

Afspraken

Voor de productie van hernieuwbare elektriciteit op land (verder: hernieuwbaar op land) spreken partijen het volgende af:

a. De RES leidt tot besluitvorming door gemeenten en provincies over de manier waarop de doelstellingen voor hernieuwbare elektriciteitsopwekking voor 2030 op land bovenop de afspraken van het Energieakkoord het beste gerealiseerd kunnen worden. Het gaat dan om ruimtelijke aspecten die de basis vormen voor de borging in het omgevingsbeleid op provinciaal en gemeentelijk niveau. In een stevige werkstructuur wordt – op regionaal en op nationaal niveau samen met maatschappelijke partners, waaronder marktpartijen, maatschappelijke en groene organisaties en netbeheerders – gestuurd op het proces en de resultaten. NVDE en Energie-Nederland coördineren op nationaal niveau hierbij de inbreng vanuit de energiesector. We maken de volgende afspraken:

   1. De Rijksoverheid en andere RES-partijen spannen zich in om knelpunten in wet- en regelgeving zo snel als mogelijk op te lossen. Het nationaal programma RES inventariseert de ruimtelijke knelpunten met betrekking tot wet- en regelgeving[83]. Indien op projectniveau wet- en regelgeving in de weg staat, zal dit door middel van maatwerkoplossingen zoveel mogelijk opgelost worden. Indien dit niet mogelijk blijkt, wordt gezamenlijk gezocht naar een andere oplossing. Bovenwettelijke regels en beleid worden door de betreffende overheid heroverwogen indien hierdoor de doelstelling van de RES niet binnen bereik ligt.

   2. Ten aanzien van de planning zullen de decentrale overheden zorgen dat de ruimtelijke maatregelen voor hernieuwbaar op land in een groot deel van de regio's medio 2021 zijn afgerond. Gezamenlijk doel is dat uiterlijk op 1 januari 2025 alle aangevraagde benodigde vergunningen zijn afgegeven en dat in voorkomende gevallen tenders voor uitgifte van projecten zijn afgerond, met het oog op de tijdige realisatie van de opgave. Om voldoende volume te waarborgen en uitval van projecten te compenseren, zal daarbij in de RES'en en omgevingsplannen meer ruimte worden gezocht en ingepland.

   3. De uitvoering van bestaande afspraken, waaronder die in het Energieakkoord, lopen door, waardoor in de praktijk een stilstand wordt voorkomen. Dit geldt ook voor plaatsen waar nu al planologische ruimte is. Dit verloopt onafhankelijk van de RES en de daarmee samenhangende aanpassing van het omgevingsbeleid. Binnen het vigerend omgevingsbeleid kunnen projecten ontwikkeld worden.

   4. Voor kostenreductie is het essentieel dat er een voortdurende, stabiele en voorspelbare pijplijn aan projecten voor zon en wind op land bestaat. Om de ambitie te realiseren, is het uitgangspunt dat in 2025 de projecten die optellen tot minimaal 35 TWh een SDE+-subsidie aangevraagd hebben.

   5. De decentrale overheden zullen in het eerste kwartaal van 2019 inzichtelijk maken wat in de pijplijn zit aan projecten (in termen van verwachte jaarlijkse aantallen GW) inclusief planontwikkeling die (1) de komende jaar nog verwacht worden (2) waar op termijn middels de RES ruimte voor komt.

   6. Jaarlijks maken de partijen van het Klimaatakkoord een prognose van het benodigde uitrolpad in TWh op basis van de doelstellingen van het klimaatakkoord en de actuele prognose voor ontwikkeling van de markt. Als onderdeel van deze monitoring spreken

[83] In D7 staat meer over de RES en in D5 wordt nader ingegaan op het bevordering van draagvlak voor de maatregelen uit het Klimaatakkoord en de energietransitie en rol van burgerparticipatie hierbij.

partijen af dat, ten dienste van het kostenreductiepad, een indicatief uitrolpad wordt gehanteerd waarbij uiterlijk 1 januari 2023 50%, 1 januari 2024 70% en 1 januari 2025 100% van de te realiseren projecten planologisch is vergund. Knelpunten met het oog op het gestelde doel worden besproken tussen partijen en passende actie wordt alsdan ondernomen.

b. Regio's zijn gebaat bij overzicht en eenduidigheid wat betreft kennis, ondersteuning en data. Om regio's optimaal te kunnen ondersteunen, maar zeker ook om als Nationaal Programma RES (kosten)efficiënt te werken, dient kennisversnippering daarom te worden voorkomen. Om dit te bewerkstellingen wordt er zoveel mogelijk gewerkt met één loket waar regio's met al hun hulp- en kennisvragen terecht kunnen: het Expertisecentrum Energietransitie. Dit betekent dat regio's via het Expertisecentrum Energietransitie onafhankelijke, feitelijke kennis, rekenregels, aannames en duidelijkheid over wet-regelgeving op het gebied van zowel warmte als hernieuwbare opwek kunnen verkrijgen zonder dat zij hiervoor naar aparte instituten hoeven. De uitwerking van het samenbrengen van kennis- en expertisecentra ten behoeve van de energietransitie in de regio's, zal in het eerste kwartaal van 2019 verder worden vormgegeven. Overheden ontwerpen de contouren van dit centrum. Daarbij wordt betrokken of en op welke wijze partijen daaraan bijdragen.

c. Participatie en acceptatie zijn van groot belang voor de ruimtelijke inpassing van de energietransitie en daarmee voor de uitvoerbaarheid. Participatie ziet toe op en bevordert de uitwerking van het motto 'iedereen kan meedoen'. Voor de Sectortafel Elektriciteit gaat het om de participatie bij de ruimtelijke inpassing en exploitatie van energieprojecten (>15kW niet-gebouwgebonden wind en zon). Participatie en acceptatie zijn randvoorwaarden voor doelrealisatie maar kunnen op gespannen voet staan met de beoogde kostenreductie. Over de exacte invulling van participatie wordt verder ingegaan in de passage over de RES.

   1. *Procesparticipatie:* Overheden zijn primair verantwoordelijk voor communicatie over nut en noodzaak van de energietransitie. In het kader van de Green Deal Participatie van de Omgeving bij Duurzame Energieprojecten (procesparticipatie tijdens ontwikkeling van projecten) en het nationaal programma RES (procesparticipatie tijdens de RES) worden handreikingen participatie opgesteld. Ontwikkelaars, overheden en daarmee ook financiers krijgen hiermee handvatten voor een participatieve aanpak. Deze handreikingen kunnen worden benut om de beoogde werkwijze voor participatie een expliciete plaats te geven in sectorale gedragscodes en ruimtelijke kaders zoals omgevingsvisies, omgevingsplannen en projectbesluiten.

   2. *Omgevingsparticipatie*:
      - De initiatiefnemer doorloopt een proces om te komen tot een wenselijke en haalbare vormgeving van participatie. Het gaat hierbij om de participatiewaaier; dit kan zijn procesparticipatie, financiële participatie, financiële obligaties, eigendomsparticipatie, een omgevingsfonds of een combinatie hiervan. Het bevoegd gezag controleert dat initiatiefnemers en omgeving hierover het gesprek aangaan. Afspraken met de omgeving worden vastgelegd in een omgevingsovereenkomst. Op basis hiervan wordt er een projectplan gemaakt waarin wordt beschreven hoe binnen het project de eigendomsverdeling optimaal wordt ingericht.
      - Om de projecten voor de bouw en exploitatie van hernieuwbaar op land in de energietransitie te laten slagen, gaan in gebieden met mogelijkheden en ambities voor hernieuwbare opwekking, partijen gelijkwaardig samenwerken in de ontwikkeling, bouw en exploitatie. Dit vertaalt zich in evenwichtige eigendomsverdeling in een gebied waarbij gestreefd wordt naar 50% eigendom van de productie van de lokale omgeving (burgers en bedrijven). Investeren in een zon

–en/of windproject is ondernemerschap. Dat vergt ook mee-investeren en risico lopen. Het streven voor de eigendomsverhouding is een algemeen streven voor 2030. Er is lokaal ruimte om hier vanwege lokale project-gerelateerde redenen van af te wijken. Hierbij wordt ook in acht genomen de bijzondere positie van de waterschappen, die zowel lokale ontwikkelaar zijn als decentrale overheid met een verduurzamingsopgave van hun eigen bedrijfsprocessen.

3. *Omgevingsfonds:* Een omgevingsfonds is één van de mogelijkheden van de participatiewaaier. Als er een omgevingsfonds komt, dan wordt dit met een voor het project redelijk bedrag gevuld door de initiatiefnemer(s), waarbij de hoogte van de bedragen uit de NWEA-gedragscode als richtlijn wordt gehanteerd. De NWEA-gedragscode wordt nu bekeken bij de Green Deal Participatie. Deze uitkomsten zullen worden overgenomen. Voor zonprojecten vraagt dit nader onderzoek. Dit is reeds gestart en zal in 2019 gereed komen. Besluitvorming over de besteding van het omgevingsfonds gebeurt door de omgeving.

4. ODE Decentraal, de Natuur- en Milieufederaties (NMF's), Holland Solar, de Nederlandse WindEnergie Associatie (NWEA), de Klimaat- en Energiekoepel (KEK) en eventueel anderen brengen *best practices* in kaart over vormen van participatie zodat mensen met een lager inkomen mee kunnen doen aan de energietransitie. Deze worden ingebracht in de RES en kunnen worden toegepast in projectontwikkeling.

d. Door de RES zullen regionale verschillen ontstaan wat betreft ruimtelijke keuzen t.a.v. locaties en randvoorwaarden aan opwek, en daardoor in de kosten. Hierbij gaat het om kosten voor infrastructuur en kosten van de opwek zelf. Partijen uit het Klimaatakkoord ontwikkelen in het eerste kwartaal van 2019 een kostenafwegingskader dat binnen de RES toegepast kan worden en dat regionale besluitvorming helpt om keuzes te maken tussen kosten en ruimtelijke randvoorwaarden. Dit afwegingskader omvat een kostenverdelingsmethode die beoogt dat de eventuele additionele regioafhankelijke meerkosten van de infrastructuur zo min mogelijk in rekening worden gebracht bij de andere regio's. Ten tweede beoogt het kostenafwegingskader dat de optelsom van de RES'en past binnen financiële middelen die (vanuit de SDE+) beschikbaar zijn en dat projecten nog steeds realiseerbaar blijven.
e. In het kader van de participatie door de lokale omgeving wordt veel waarde gehecht aan lokale initiatieven. Een belangrijke belemmering voor hun participatie ligt op twee terreinen. In de eerste plaats bij een gebrek aan kennis. Lokale initiatiefnemers worden aangemoedigd om gebruik te maken van de kennis en expertise die voorhanden is bij het op te richten Expertisecentrum, zoals geformuleerd onder b. Daarnaast zijn vooral de voorfinancieringskosten een belangrijke hindernis. EZK heeft hiervoor een bijdrage gedaan. InvestNL, ODE Decentraal, IPO en VNG hebben uiterlijk in juli 2019 onderzocht of provincies en gemeenten het mogelijk kunnen maken dat autonome energiecoöperaties een beroep kunnen doen op een regeling[84], waarmee de onderzoeken en daarmee samenhangende projectondersteuning, die noodzakelijk zijn voor het doen van een succesvolle vergunning aanvraag, kunnen worden gefinancierd. Hierbij zal onderzocht worden op welke wijze dit het meest efficiënt georganiseerd kan worden, waarbij ook (bestaande) regionale/provinciale fondsen worden meegenomen in het onderzoek. Het Ontwikkelfonds, waarin de regeling zal vallen, is met hulp van NIA (InvestNL), Nationaal Groenfonds en REScoopNL ingericht en startklaar. Het gaat hier uitdrukkelijk niet om het financieren van het benodigde vermogen van het project. Bij een *financial close* van het project worden deze middelen teruggestort. Hiermee is een revolverend fonds in het leven geroepen. Tevens zal onderzocht worden of de leges die verbonden zijn aan het project pas bij *financial close* in rekening gebracht kunnen worden dan wel als het project gestaakt wordt.

[84] Sommige partijen geven aan dat hierbij het *level playing field* niet in het geding mag komen.

f. Afgesproken wordt dat de SDE+ tot en met 2025 voor nieuwe investeringen in hernieuwbare elektriciteitsopties beschikbaar is. Om de geplande productie te halen binnen het afgesproken kader van de SDE+ moet aan de voorwaarden onder g worden voldaan om de benodigde middelen in overeenstemming te brengen met de beschikbare middelen.

g. De kostprijzen van hernieuwbare elektriciteit zijn de afgelopen jaren sterk gedaald door onder andere technologische ontwikkeling. Partijen zetten er gezamenlijk op in de komende jaren een verdere kostprijsreductie te realiseren, met als doel dat na 2025 hernieuwbare elektriciteit concurrerend wordt met de marktwaarde van de geproduceerde elektriciteit. Partijen streven ernaar om onderstaand kostenreductiepad te realiseren[85]. Deze kostprijzen zijn het uitgangspunt voor de SDE+, waarbij er onderscheid wordt gemaakt naar de mate van projectgrootte bij zon-PV en windsnelheden bij Wind op Land.

Euro/MWh	2020	2021	2022	2023	2024	2025
WOL	59	55	52	50	49	47
Zon-PV	83	78	73	68	63	58

Deze kostprijzen zullen jaarlijks ten behoeve van de openstelling van de SDE+ worden gemonitord. De kostprijzen uit de tabel gaan ervan uit dat een deel van de kostenreductie gerealiseerd wordt door het verlagen van de netaansluitkosten doordat de netbeheerder op een efficiënte wijze kan uitbreiden richting de productielocaties waardoor de aansluitingen tegen lagere maatschappelijke kosten gerealiseerd kunnen worden.
Om deze kostprijsreductie te halen, komen partijen het volgende overeen:

- De Rijksoverheid spant zich in voor het wegnemen van technische en wettelijke belemmeringen.
- Waar dit vanuit grondbezit en gebruik ten behoeve van de primaire functie van de grond mogelijk is, zal tendering bij voorkeur worden toegepast voor grootschalige projecten.
- Tenderen van Hernieuwbaar op Land wordt momenteel al uitgeprobeerd in het reeds gestarte pilotprogramma dat - in consultatie met de marktpartijen - verder kan worden uitgebreid. De Rijksoverheid en andere overheden kunnen locaties voorbereid naar de markt brengen, gericht op optimale prijs-kwaliteit binnen het project. Het mag niet gericht zijn op een hogere prijs van de grond.
- Het streven is een substantiële bijdrage te leveren aan de 35 TWh en dit zoveel mogelijk te doen binnen de kaders die de huidige SDE-regeling daarvoor stelt. Dit kan zowel op overheidsgronden als op basis van vrijwilligheid op privégronden. De Rijksoverheid pakt dit op in het kader van het Programma Verduurzaming Maatschappelijk Vastgoed.
- De Rijksoverheid onderzoekt of het wenselijk en nodig is om de kerntaken van betrokken Rijksvastgoedhoudende diensten aan te passen voor de benutting van Rijksgronden en daken. Welke mate van voorbereiding daarbij het meest kosteneffectief is, wordt verder geconcretiseerd op basis van het lopende Pilotprogramma Hernieuwbare energie op Rijks(waterstaats)gronden. Dit dient te leiden tot een groter aanbod van gronden en daarmee tot een dalende marktconforme grondvergoeding. In de berekening van het kostenreductiepad is rekening gehouden met een prijs van 1 euro/MWh.
- Decentrale overheden verstrekken in de regel vergunningen voor een periode van bij voorkeur minimaal 25 jaar.
- Decentrale overheden spannen zich in om zo snel mogelijk planologische zekerheid te bieden aan initiatiefnemers, conform het uitrolpad onder a.

[85] Dit onder voorbehoud van externe ontwikkelingen in marktrentes en grondstofprijzen.

- De Rijksoverheid en de decentrale overheden zullen zich inspannen om in 2030 uitsluitend Hernieuwbaar op Land van Nederlandse bodem te gebruiken. Zij gaan er daarbij vanuit dat dit voorbeeld door andere publieke dienstverleners en door het bedrijfsleven navolging zal krijgen.
- Marktpartijen maken in 2019 – binnen de kaders van de Mededingingswet – een plan van aanpak om tot kostprijsreductie te komen voor de onderdelen waarop zij zelf directe invloed hebben. Hierbij wordt in ieder geval ingegaan op de (financiële) inzet op innovatie en mogelijkheden om profiel- en onbalanskosten te verlagen c.q. beperken.

h. Een andere belangrijke succesfactor is de zekerheid dat de opgewekte stroom ook kan worden geleverd aan het net. De planning van de netbeheerders en de bouw van zonneweides en windmolenparken zou op elkaar afgestemd moeten worden. Om dit beter te organiseren zijn tenminste de volgende stappen nodig:

1. De netbeheerders en marktpartijen streven naar een tijdige en (maatschappelijk) kostenefficiënte manier van inpassen en aansluiten van hernieuwbare productie op land. Hiertoe ontwikkelen de netbeheerders, marktpartijen en de Rijksoverheid een voorstel tot hervorming van het afwegingskader en monitoring voor netuitbreiding, met daarin heldere criteria onder welke voorwaarden de netbeheerder het net mag uitbreiden richting de productielocaties waardoor de aansluitingen tegen lagere maatschappelijke kosten gerealiseerd kunnen worden en er meer inzicht ontstaat in de kosten en de termijnen. Hiermee leveren de netbeheerders een bijdrage aan de kostprijsreductie-opgave voor Hernieuwbaar op Land. Afgesproken wordt hiervoor in 2020 een plan van aanpak uitgewerkt te hebben.

2. De netbeheerders nemen deel in de RES'en, zodanig dat in het proces over afweging van locaties voor opwek mogelijkheden die het infranet biedt, zowel ten aanzien van wat geschikte plekken zijn voor opwek, als wat betreft de kosten mee kunnen wegen. Expertise van marktpartijen kan hierbij benut worden.

3. Als onderdeel van de RES wordt door de netbeheerders een 'locatiecheck' gedaan. Ontwikkelaars nemen voordat zij een vergunning en/of SDE+ subsidie aanvragen contact op met de netbeheerder. Netbeheerders maken tijd en middelen vrij om informatie over net, doorlooptijd en kosten te delen met de ontwikkelaar. Daarbij brengen zij de consequenties in kaart en een tijdpad om de benodigde infrastructuur te kunnen realiseren. Ontwikkelaars nemen deze informatie mee in de aanvraag voor vergunning en SDE+ en vervolgens zullen netbeheerders ook volgens dit tijdpad handelen. Dit versterkt de business case vanuit het totale kostenperspectief, inclusief maatschappelijke kosten voor energie infrastructuur.

4. Om maatschappelijke kosten te vermijden dient het kostenverdelingsvraagstuk van de infrastructuur voor zonneparken nader onderzocht en geoptimaliseerd te worden. Daarbij wordt onder meer gekeken naar het bestaande opknipverbod voor Wind op Land en meerdere leveranciers op een aansluiting. De uitkomsten hiervan moeten in de loop van 2019 beschikbaar komen.

5. De Rijksoverheid doet na overleg met netbeheerders en marktpartijen een voorstel tot aanpak van de overige wettelijke knelpunten met betrekking tot infrastructuur. Hierbij wordt in ieder geval gekeken naar de mogelijkheden om niet-redundant aan te sluiten, sturingsmogelijkheden ten aanzien van transportbeperkingen en het voorkomen van ondoelmatige transporten door de benutting van flexibiliteit bij afnemers en producenten. Deze punten worden nader uitgewerkt ten behoeve van de Energiewet 1.0.

6. De Rijksoverheid doet samen met de netbeheerders en marktpartijen een voorstel voor het aanpassen van het wettelijk kader voor de termijnen van het realiseren van een aansluiting. Netbeheerders en marktpartijen spannen zich in om te gaan werken

met een wederzijds vooraf afgesproken 'wensweek', rekening houdende met de ketenverantwoordelijkheid van derde partijen die de aanlegtermijn beïnvloeden (zoals vergunningverleners).

C5.6 Elektriciteitssysteem en infrastructuur

De transitie naar een duurzaam elektriciteitssysteem stelt het bestaande systeem en alle betrokken spelers voor nieuwe uitdagingen. In essentie gaat het om drie elementen:

1. De productie van hernieuwbaar opgewekte elektriciteit kent grotendeels een gevarieerd patroon. Eenvoudig gesteld zijn zon en wind variabele, weersafhankelijke bronnen. Om vraag en aanbod onder alle omstandigheden op elkaar af te stemmen zal een groter beroep gedaan worden op flexibiliteit van het systeem. Flexibiliteit zal moeten komen van alle mogelijke vormen van buffering in zowel tijd als omvang: opslag, *demand side response*, hybride elektrificatie, regelbare productie en flexibiliteit uit het buitenland via interconnectie. Grotere weersafhankelijkheid van het aanbod leidt ertoe er een grotere behoefte komt aan korte en lange termijn flexibiliteit.
2. De transitie zal de vraag naar elektriciteit in volume en profiel doen veranderen. Elektrificatie is voor de industrie, gebouwde omgeving en mobiliteit een mogelijke route voor verduurzaming. De omvang en snelheid van elektrificatie hebben een grote invloed op de werking van het elektriciteitssysteem. Het toepassen van hybride oplossingen, inclusief allerlei vormen van buffering, kan significant bijdragen aan de benodigde flexibiliteit.
3. Hernieuwbaar opgewekte elektriciteit zal ingevoed en onttrokken moeten kunnen worden op het net. Dat stelt netbeheerders voor de uitdaging om tegen zo laag mogelijke kosten nieuwe bronnen en additionele elektrificatie te faciliteren door o.a. toereikende netcapaciteiten te bieden. Het stelt overheden voor de taak om dit ruimtelijk goed in te passen. Infrastructuren voor het transporteren, converteren en opslaan van elektriciteit, aardgas, biogas, waterstof, CO_2 en warmte zullen ook op elkaar afgestemd moeten worden.

Met deze uitdagingen zal gedurende de transitie de leveringszekerheid op het huidige hoge niveau dienen te blijven. Om de systeemopgave op de meest kosteneffectieve wijze te adresseren, is een integrale benadering nodig. Bekeken moet worden hoe duurzame elektronen en duurzame moleculen efficiënt ingezet kunnen worden, hoe de netten in de toekomst robuust, slim, toereikend en efficiënt kunnen functioneren, in welke mate interconnectie kan bijdragen, hoe de vraag slimmer kan worden afgestemd op het aanbod (*demand side response*), hoe capaciteit van energieopslag en –conversie optimaal ingezet kan worden en hoe hybridisering van de energievraag hieraan ondersteunend kan zijn. Naar zijn aard is het huidige marktmodel een goede basis om de systeemopgave tot 2030 op kosteneffectieve wijze in te vullen en sluit het aan bij de Europese wet- en regelgeving. Voortdurende monitoring van onder andere de lange termijn leveringszekerheid, zal onderdeel moeten zijn van de transitie.

Infrastructuur speelt een sleutelrol in de transitie, kent een lange realisatietijd, en levensduur, en daarmee lange afschrijvingstermijnen. Investeringen in netten vergen daarom een doorkijk voorbij 2030, waarbij tijdige investeringskeuzes moeten passen binnen de lange termijndoelen. Breed gedragen beelden omtrent toekomstscenario's en het verwachte energiesysteem kunnen bijdragen aan bijvoorbeeld het verminderen van risico's bij investeringsbeslissingen van marktpartijen en netbeheerders en aan het voorkomen van vertraging in de energietransitie.

De transitie heeft grote gevolgen voor markten. Er is sprake van nieuwe markten die nog tot wasdom moeten komen en van bestaande markten die zullen gaan veranderen. De sectortafels hebben aandacht gevraagd voor keuzes die de overheid zal moeten maken betreffende de ordening van bestaande en nieuwe markten. Daarbij is specifiek aandacht nodig voor de omgang met toekomstige infrastructuur voor CO_2, waterstof en warmte.

Naarmate de transitie vordert, krijgen de verschillende markten, waaronder die voor elektriciteit en gas, in toenemende mate met elkaar te maken. Systemen integreren in een samenspel van elektronen en moleculen. Het ordeningsvraagstuk speelt daarmee niet alleen binnen sectoren, maar snijdt ook dwars door de sectoren heen. In D1 staat een nadere beschrijving van de ontwikkelingsagenda voor systeemintegratie.

Om grootschalige inpassing van hernieuwbare elektriciteitsproductie uit wind en zon in te passen moet het systeem veel flexibeler worden. De volgende punten zijn daarbij van belang:

- De regelbare productie zal vanaf 2030 in toenemende mate CO_2-vrij moeten worden ingevuld. Het tempo waarin dit gebeurt en de mate waarin de markt dit vraagstuk zelf kan oplossen, zijn onzeker en afhankelijk van veel factoren. De internationale, wederzijdse ondersteuning zal in vorm en mogelijkheden veranderen omdat ook de buurlanden een energietransitie ondergaan. Interconnectie kan flexibiliteit leveren maar de bijdrage is onzeker. Monitoring van de marktontwikkelingen, de ontwikkelingen in de buurlanden en monitoring van de ontwikkeling van de leveringszekerheid door TenneT worden daarmee nog belangrijker. De internationale context is zeer relevant. Gebruik zal worden gemaakt van input uit o.a. pentalaterale analyses, ENTSO-e analyses en informatie over buitenlands energie- en industriebeleid. Nadere afstemming (beleidsmatig en wederzijdse ondersteuning) met buurlanden op het gebied van leveringszekerheid is noodzakelijk. Mede gezien de lange realisatietijd van infrastructuur, productie- en conversie-installaties en de (door-)ontwikkeling van relevante technologieën, zal de monitoring ook een lange termijn horizon hebben.
- Het toenemende belang van flexibiliteit en de omvang van de systeemopgave vragen om voldoende aandacht in de innovatieagenda om de uitdaging waar te kunnen maken en om systeemkosten zo laag mogelijk te houden. Het ontwikkelen van nieuwe flexibiliteitsopties en de kostendaling van bestaande, is hier onderdeel van. Technieken van grootschalige (CO_2-vrije) flexibiliteitopties om de lange termijn te voorzien in flexibiliteit (inclusief weer- en seizoenpatronen en extreme weersituaties) moeten, gezien de lange doorlooptijden, nu al worden doorontwikkeld om op tijd te kunnen worden toegepast.
- Beleidsmaatregelen die aanzetten tot elektrificatie moeten ook flexibiliteit volop mogelijk maken en/of behouden.
- Flexibiliteit kan komen uit interconnectie, *demand side response* (waaronder hybridisering), opslag en regelbare productie. Technologieneutraliteit is hierbij het uitgangspunt. Er wordt onderscheid gemaakt in een behoefte aan korte termijn flexibiliteit (<48 uur) en in lange termijn flexibiliteit (>48 uur). De analyse en inventarisatie van opties laten zien dat er met de ontwikkelingen in het energiesysteem die mede in dit Klimaatakkoord worden voorzien (met name elektrificatie in de industrie, transport, gebouwde omgeving en de landbouw), in potentie voldoende opties beschikbaar komen om de korte termijn flexibiliteitsvraag op te vangen. Een goede facilitering van marktpartijen op gebied van de datavoorziening is daarbij belangrijk. Monitoring moet inzicht bieden of deze opties zich daadwerkelijk volgens plan ontwikkelen en of deze opties technisch en commercieel in staat zijn flexibel te worden ingezet. Ter invulling van de lange termijn flexibiliteit is een mix van de verschillende bronnen van flexibiliteit nodig. Onder bepaalde scenario's gebaseerd op een aantal aannames[86] is naar schatting 15 tot 17 GW regelbare capaciteit (langdurige *demand side response* uit bijvoorbeeld hybride systemen, interconnectie, grootschalige opslag en regelbare productie) nodig bij een

[86] Enkele aannames betreffen: een elektriciteitsvraag van 125 TWh, 84 TWh bruto productie uit wind en zon (of in een ander scenario respectievelijk 150 TWh vraag en 110 TWh wind en zon), enkele TWh *curtailment*, import/export per saldo over het gehele jaar 0, een voor deze modelberekening toegepast CO_2-emissieplafond voor de elektriciteitssector van 12 Mton waarvan 6 Mton gereserveerd voor elektriciteitsproductie uit hoogovengassen (4TWh), 18 TWh uit gascentrales binnen de resterende emissieruimte en 5 TWh productie uit warmtekracht productie in andere sectoren. De optimale hoeveelheid regelbare productie naast weersafhankelijke productie is niet bepaald en zou zowel meer als minder kunnen zijn. In de praktijk is geen sprake van een emissieplafond voor de elektriciteitssector.

gemiddeld weerjaar. In een extreem weerjaar is een aantal GW meer nodig. Verder is bij deze modelaannames de benodigde CO_2-vrije regelbare productie in 2030 ingeschat op 17 TWh en voor niet CO_2-vrije productie op 27 TWh. De monitoring richt zich op a) de geïnstalleerde en geplande capaciteit (CO_2-vrije) regelbare productiecapaciteit en de verwachte beschikbaarheid en inzet van deze capaciteit bij de voorziene toekomstige marktomstandigheden, b) de ontwikkeling van *demand side response*, c) buffering en d) de ontwikkelingen in het buitenland. Door de verdere groei van elektrificatie en door de steeds kleinere emissieruimte zal de behoefte aan CO_2-vrije regelbare productie verder stijgen. Het elektriciteitssysteem kan op een aantal manieren met CO_2–vrije regelbare productie worden gevoed: met elektriciteit uit CO_2-vrije waterstof of uit andere hernieuwbare bronnen zoals biomassa en groen gas, uit kernenergie, of uit fossiele bronnen waarbij CO_2 wordt afgevangen. De verschillende technologische oplossingen kennen verschillende realisatietermijnen, kosten, maatschappelijk draagvlak en andere karakteristieken waardoor ze in meer of mindere mate realistisch zijn voor de periode tot 2030. Biomassa kan verschillende toepassingen krijgen, in hoofdstuk D2 over biomassa wordt hier dieper op ingegaan.

- Energie-infrastructuur is voor de energietransitie sterk voorwaardenscheppend. De energie-infrastructuur (elektriciteit, (groen)gas en andere energiedragers) zal verder ontwikkeld moeten worden opdat tijdig voldoende capaciteit beschikbaar is. Tijdige en integrale ruimtelijke planning waarbij ook infrastructuur vanaf de start wordt meegenomen, is belangrijker dan ooit. Het optimaliseren en meer benutten van infrastructuur vereist nieuwe manieren van samenwerken met marktpartijen. Veel hiervan is al mogelijk binnen bestaande wetgeving, maar een verdere optimalisatie van regelgeving is hiervoor noodzakelijk. Aandachtspunten zijn verder het plannen en uitvoeren van proactieve netinvesteringen, waarbij het optimum gezocht wordt tussen de maatschappelijk laagste kosten en risico’s op overinvesteringen. Incentive regulering, het kostenverdelingsvraagstuk van de infrastructuur, alsmede een gelijk speelveld voor aansluitingen op energie infrastructuren, dienen in dat kader ook nader onderzocht te worden.

Afspraken

a. De Rijksoverheid zal in 2020, mede op basis van de input uit dit Klimaatakkoord en met stakeholders, een integrale aanpak uitbrengen waarin wordt ingegaan op de belangrijkste keuzes die op systeemniveau aan de orde zijn. Hierin wordt o.a. ingegaan op CO2-vrij regelbaar vermogen.
b. De Rijksoverheid en Netbeheer Nederland verkennen in samenwerking met de toezichthouder en marktpartijen (vraag- en aanbodkant) in een separaat proces, gekoppeld aan de voorbereidingen van de Energiewet 1.0 (indiening bij de Tweede Kamer voorzien eind 2019) het vraagstuk rond de brede wens voor anticiperende investeringen in de netinfrastructuur en het tijdig gereed hebben van de netaansluitingen ten behoeve van de energietransitie, door met name de verwachte invoeding uit grootschalige duurzame (decentrale productie) elektrificatie van de vraagkant (industrie) en groei van elektrisch vervoer. Deze verkenning heeft als doel om waar nodig ruimte en prikkels te creëren voor netbeheerders voor anticiperende investeringen in netinfrastructuur die de energietransitie en het tijdig halen van de doelstellingen ondersteunen. Wet- en regelgeving wordt hier navenant op aangepast, alsmede ook de toezichthoudende rol van de ACM. Betere benutting van infrastructuur door innovatieve oplossingen en waar mogelijk werken met nieuwe concepten worden ook nader verkend, met als doel sneller en flexibeler in te kunnen spelen op de behoefte aan transportcapaciteit onder gelijktijdig voorkomen van ondoelmatige investeringen.
c. De Rijksoverheid zal samen met stakeholders in 2019 nader uitwerken en vastleggen hoe de monitoring van de marktontwikkelingen, de leveringszekerheid en de ontwikkelingen in de buurlanden plaatsvindt, incl. wat er wordt gemonitord, door wie en met welk

tijdsinterval. Deze monitoring levert een samenhangend beeld van de ontwikkeling van de leveringszekerheid en de relevante aspecten hierbij, zoals de voortgang op het gebied van verduurzaming en de ontwikkeling van de flexibiliteit van het systeem. Om voorbereid te zijn op eventuele risico's voor de leveringszekerheid ontwikkelt de Rijksoverheid medio 2020 een kader dat gebruikt kan worden op het moment dat de monitoring laat zien dat de ontwikkelingen in de markt niet toereikend zijn om de leveringszekerheid te blijven garanderen.

d. Gasunie en TenneT nemen samen met de regionale netbeheerders in 2019 het initiatief om een integrale infrastructuurverkenning 2030-2050 op te stellen waarin inzichten vanuit de energiesector, vraagontwikkeling in de industrie en bevindingen vanuit de regionale energiestrategieën (RES'en) worden meegenomen. Daarbij worden relevante stakeholders betrokken, waaronder marktpartijen. Deze infrastructuurverkenning 2030-2050 dient als leidraad voor onder andere de investeringsplannen van de netbeheerders en voor investeringen door marktpartijen. De verkenning is gereed in 2021.
e. Rolverdeling, dataveiligheid, datakwaliteit en toegang tot data (ordentelijk en efficiënt) moeten wettelijk geborgd worden, waarbij toestemming voor het gebruik goed en eenduidig is geregeld.
f. De inpassing van een hoog aandeel weersafhankelijke hernieuwbare elektriciteit zal tegen lagere maatschappelijke kosten mogelijk zijn als het energiesysteem zo flexibel mogelijk is ingericht. De Rijksoverheid en marktpartijen onderzoeken uiterlijk in 2019 de aanpassing van wet- en regelgeving met het oog op het wegnemen van belemmeringen ter versterking van de markt voor flexibiliteitsopties. Voorbeelden die in ogenschouw worden genomen zijn de uitwerking van de nettarieven op incidentele piek-afname van elektriciteit, fiscale behandeling van opslag en het geven van een wettelijke basis voor het uitgangspunt 'verzwaren tenzij' bij netbeheer.
g. Netbeheerders en marktpartijen (en indien nodig de Rijksoverheid) ontwikkelen een systematiek voor congestiemanagement met inzet van lokale flexibiliteit (flexibele verbruikers, opslagsystemen en productie-installaties) gebaseerd op marktprincipes.
h. Voor het ontwikkelen van een werkende en markt-gebaseerde inzet van flexibiliteit is het wenselijk dat er een open (Europese) standaard voor flexibiliteit voor apparaten komt, zoals zonnepanelen, laadpalen en warmtepompen. De markpartijen, onder leiding van FME, onderzoeken, in samenwerking met de Rijksoverheid en netbeheerders, hoe dit kan worden georganiseerd.
i Vanuit de Integrale Kennis- en Innovatieagenda (IKIA) wordt in de meerjarige missie gedreven innovatieprogramma's (MMIP's) ingezet op onder meer de (door-)ontwikkeling van flexibiliteitsopties die vraag en aanbod (op alle relevante tijdschalen) in balans brengen. Hierbij wordt synergie gezocht met de ontwikkelingsagenda voor systeemintegratie en de uitvoeringsagenda waterstof.

C5.7 Waterstof

Stringente klimaateisen, 49% minder broeikasgassen in 2030 en rond 100% in 2050, vragen om een drastische verandering van het energiesysteem en het industrie- en grondstoffensysteem. Nederland kan, dankzij zijn omvangrijke procesindustrie, geografische voordelen en gaskennis en -infrastructuur, door deze transitie proactief aan te pakken een onderscheidende *clean-tech*-industrie en kennispositie opbouwen die blijvende waarde toevoegt aan de Nederlandse economie. Deze twee overwegingen vormen de basis voor een programmatische en gefaseerde ontwikkeling van een waterstofsysteem, dat een aantal wezenlijke functies in een CO_2-vrije energie- en grondstoffenhuishouding gaat vervullen.

Waterstof in een CO_2-vrije energie- en grondstoffenhuishouding

Op de middellange (2030) en lange (2050) termijn zal waterstof een aantal cruciale functies in het energie- en grondstoffensysteem moeten en kunnen vervullen. Het gaat daarbij met name om:

1. CO_2-vrije *feedstock* voor de procesindustrie. Waterstof wordt nu al veel gebruikt (ca. 100 PJ omgerekend naar energiewaarde), en de behoefte zal groeien door nieuwe duurzame chemische processen. Deze *feedstock* zal op termijn CO_2-vrije waterstof moeten zijn. Hiervoor is geen alternatief.
2. CO_2-vrije energiedragers voor hogetemperatuurwarmte voor de procesindustrie. Alternatieven voor temperaturen boven ca. 600 graden zijn beperkt.
3. Regelbaar CO_2-vrij vermogen, energieopslag voor langere perioden, en energietransport over langere afstanden. Deze zijn nodig in een *energievoorziening* waarin het aandeel niet regelbare weersafhankelijke duurzame energiebronnen sterk toeneemt en waar de bronnen (Wind op Zee) zich op grote afstand van de gebruiker bevinden. Die behoeften zullen vooral vanaf circa 2030 gaan toenemen.
4. Mobiliteit, met name personenvervoer voor grotere afstanden en wegtransport als focus richting 2025. Als belangrijke opties voor de wat langere termijn (richting 2030) zijn zwaar wegtransport over lange afstanden, scheepvaart en rail nadrukkelijk in beeld. We zetten naast batterij-elektrisch vervoer sterk op waterstof in als onderdeel van het beleid dat zich richt op 0-emissie mobiliteit. Belangrijk is daarbij de transitie van grijze naar groene waterstof.
5. Gebouwde omgeving, mogelijk voor gebouwen en wijken die om verschillende redenen moeilijk op andere wijze te verduurzamen zijn.

De mate waarin en het tempo waarmee ook ten behoeve van deze functies een vraag naar waterstof zal ontstaan, hangt onder meer af van de beschikbaarheid en kosteneffectiviteit van alternatieve manieren om aan de gevraagde functies te voldoen. Alleen al gegeven de eerste drie genoemde functies is waterstof – puur als H_2 en/of gebonden aan zogeheten 'dragers' – een *robuuste oplossing* in het 'eindbeeld' van een CO_2-vrije energie- en grondstoffenhuishouding. Nederland heeft een goede uitgangspositie om een rol voor waterstof voor te bereiden met zijn omvangrijke procesindustrie, die al ca. 100 PJ waterstof gebruikt, zijn grote potentieel voor wind op de Noordzee en zijn gasinfrastructuur en -kennis. Waterstof geeft de mogelijkheid om grote hoeveelheden duurzame energie op kosteneffectieve manier in het systeem te passen en om nieuwe circulaire processen en waardeketens in de Nederlandse economie op te bouwen. Binnen alle industriële clusters bereiden marktpartijen zich voor op een groeiende rol voor waterstof; met studies, ontwikkeling van business-cases en voorgenomen investeringen. De plannen voor groene waterstof tellen op tot een totale ambitie voor 2025 van meer dan 800 MW electrolyservermogen en 15 kiloton uit biogene brandstoffen. Daarnaast wordt er op internationale schaal heel veel aandacht besteed aan waterstof als klimaatneutrale energiedrager. De verwachting is dat op termijn een omvangrijke internationale waterstofmarkt zal ontstaan, waarop Nederland een sterke rol kan spelen.

De noodzaak om te werken aan waterstof blijkt ook uit de vraagontwikkeling. In het kader van het klimaatakkoordproces is de potentiële vraag naar waterstof in kaart gebracht. Hieruit volgt dat er in 2030 alleen al aan de kust een grote potentiële vraag naar waterstof is voor industriële toepassingen (circa 125 tot 213 PJ). Het industriecluster Chemelot in Limburg kent een potentiële vraag naar waterstof van circa 25 tot 40 PJ. Daarnaast kan aan de kust een aanvullende vraag naar waterstof ontstaan voor elektriciteitsproductie. De daadwerkelijke vraag in 2030 is mede afhankelijk van de ontwikkeling van prikkels voor de industrie om te verduurzamen en van prikkels voor duurzame en CO_2-vrije elektriciteitsproductie.

Waterstofbronnen

Het streven is om zoveel mogelijk in te zetten op groene waterstof, voornamelijk op basis van elektrolyse geproduceerd uit duurzame elektriciteit, maar ook op basis van biogene grondstoffen, mits duurzaam geproduceerd. Er moet voor gezorgd worden dat de inzet van blauwe waterstof – geproduceerd uit aardgas met afvang van CO_2 – optimaal bijdraagt aan de

ontwikkeling van een breder waterstofsysteem, zonder de groei van groene waterstof te belemmeren.
Op grond van internationale plannen en ontwikkelingen lijkt het waarschijnlijk dat er een mondiale waterstofmarkt zal ontstaan die zowel blauwe als groene waterstof omvat. Via certificering is differentiatie naar *carbon footprint* altijd mogelijk.

Waterstofprogramma
In het kader van dit Klimaatakkoord zal gestart worden met een substantieel waterstofprogramma. Dat programma zal zich primair richten op het ontsluiten van het aanbod van groene waterstof, de ontwikkeling van de benodigde infrastructuur en de samenwerking met diverse sectorprogramma's, en het faciliteren van lopende initiatieven en projecten. Vanuit dit programma kan ook de synergie tussen infrastructuur en het gebruik van waterstof worden bevorderd.
Het is cruciaal dat dit programma zich al op korte termijn gaat richten op de stapsgewijze opschaling van de productie van groene waterstof uit duurzame elektriciteit. De redenen daarvoor zijn:

- De noodzakelijke grootschalige productie van groene waterstof vraagt om een snelle prijsreductie van elektrolysers en de prijs van duurzame elektriciteit. Voor de elektrolysers moet (en kan naar verwachting van betrokken marktpartijen) door opschaling tot 2030 een reductie van 65% op de capex van elektrolysers gerealiseerd worden, van ca. € 100 miljoen per 100 MW nu naar € 35 miljoen per 100 MW bij opschaling naar 3-4 GW aan geïnstalleerd electrolysevermogen[87]. Gekoppeld aan de verwachtingen ten aanzien van de kosten van duurzame elektriciteitsopwekking kan groene waterstof op termijn concurrerend worden.
- Om de groeiende vraag naar groene waterstof te accommoderen, is voldoende duurzame elektriciteit nodig. Daarbij is aandacht gewenst voor een zekere koppeling tussen de groei van elektrolysecapaciteit en groei van Wind op Zee. Hierbij moet ook worden nagedacht op welke wijze de capaciteit, inzet en locaties van elektrolyse-installaties kunnen bijdragen aan de inpassing van duurzame elektriciteit in het energiesysteem. De consequenties voor de infrastructuur worden meegenomen in de integrale infrastructuurverkenning 2030-2050 die Gasunie en TenneT in 2020 zullen uitvoeren.
- Gezien de uitstekende uitgangspositie van Nederland voor de productie en inzet van waterstof kan Nederland een leidende positie op dit gebied gaan vervullen als ons land vooropgaat in die ontwikkeling.

Ambitie van dit programma is om in 2030 3-4 GW aan geïnstalleerd vermogen aan elektrolysers te hebben gerealiseerd, waarbij de ontwikkeling in de pas moet lopen met de extra groei van het aandeel duurzame elektriciteit.

Daarnaast zal het programma zich richten op de ontwikkeling van een optimale waterstofinfrastructuur. In de periode tot 2025 zal in de verschillende industriële clusters en energieclusters naar verwachting een behoefte aan regionale infrastructuur voor waterstof ontstaan. Bij een geïnstalleerd vermogen van 3-4 GW ontstaat ook de behoefte aan opslag van waterstof en aan koppeling van verschillende clusters. Dit kan grotendeels met (aangepaste) bestaande aardgasinfrastructuur. Op basis hiervan zullen de komende jaren voorbereidingen worden getroffen voor het realiseren van een landelijke basisinfrastructuur voor waterstof (transport en opslag).

Het programma richt zich niet rechtstreeks op de ontwikkeling van de vraag naar waterstof; die taak ligt veel meer bij de verschillende sectorprogramma's. Wel zal nauw met deze sectorprogramma's worden samengewerkt om te bekijken hoe de verwachte vraag zich gaat

[87] De capex beslaan op dit moment circa 30-35% van de kosten van elektrolyse.

ontwikkelen en wat er vanuit het waterstof programma nodig is om deze vraag verder te ontwikkelen.

Tot 2030 worden er in dit programma de volgende fases en doelen onderscheiden:
- 2019-2021: Voorbereidend programma voor de uitrol van waterstof, met de vele lopende initiatieven en projecten als vertrekpunt, af te sluiten met een evaluatie ten behoeve van de nadere invulling en doelen van de volgende fases. Eind 2021 wordt besloten over de definitieve inrichting van de vervolgfase en over de omvang van de opschaling na 2030.
- 2022-2025: Op basis van de resultaten van de eerste fase, met name als de kostendaling van elektrolyse en het commitment van de betrokken partijen daar voldoende basis voor bieden, opschaling naar zo mogelijk 500 MW geïnstalleerde elektrolysecapaciteit, in combinatie met ontwikkeling van waterstofvraag en regionale infrastructuur, en koppeling van de verschillende clusters. In 2025 wordt besloten over de definitieve inrichting van de vervolgfase.
- 2026-2030: Opschaling naar 3-4 GW geïnstalleerde elektrolysecapaciteit, koppeling aan opslaglocaties, uitbouw infrastructuur, onder meer onder voorwaarde van de extra groei van duurzame elektriciteit.

In het voorbereidende programma voor de periode 2019 tot en met 2021 worden in ieder geval de volgende onderdelen opgenomen:
- In samenwerking met diverse innovatie- en sectorprogramma's moet gekeken worden hoe het in het kader van het Klimaatakkoord in te zetten instrumentarium gericht op emissiereductie, met name in de industrie, optimaal bijdraagt aan de uitrol en inzet van waterstof.
- Onderzoek, innovatie, ontwikkeling en demofaciliteiten (ordegrootte 20-30 MW) voor verschillende waterstofketens, met oog voor differentiatie naar gevraagde kwaliteiten ('specs') voor de verschillende toepassingen.
- Gezamenlijk monitoren van de ontwikkeling van de businesscase voor elektrolyse en onderzoek naar op welke termijn welk instrument kan bijdragen aan de opschaling en kostenreductie van elektrolysecapaciteit.
- Onderzoeken van de vraagontwikkeling naar waterstof en de consequenties daarvan voor de plan- en besluitvorming voor de ontwikkeling en realisatie van de hiervoor benodigde extra duurzame opwekcapaciteit. Dit onderzoek is medebepalend voor de besluitvorming in 2021 over extra wind op zee. (zie C5.10)
- Bepalen van de benodigde transport- en opslaginfrastructuur en de benodigde financiering daarvoor.
- Ontwikkeling van een (EU) waterstof-certificatiesysteem zodat verschillende kwaliteiten in de markt onderscheiden kunnen worden.
- In het kader van de in 2020 te formuleren visie op de marktordeningsvraagstukken van de energietransitie zal er duidelijkheid worden gegeven over waterstof als energiedrager.
- Onderzocht zal worden hoe wettelijke en regulatorische ruimte gecreëerd kan worden voor experimenten om regionale en landelijke netbeheerders ervaring op te laten doen op het gebied van transport en distributie van waterstof en hiervoor de benodigde investeringen te kunnen doen, bijvoorbeeld via de AMvB tijdelijke taken.
- De netbeheerders zullen in dat geval in samenwerking met marktpartijen waterstofpilotprojecten starten, met als doel om samen een werkbare keten te onderzoeken.

De overheid draagt circa € 30-40 miljoen per jaar extra bij voor demofaciliteiten en pilots uit de middelen van de Klimaatenvelop voor de industrie en elektriciteit, waar mogelijk via bestaande regelingen en financieringsmogelijkheden. Ook voor innovatieprogramma's wordt gezocht naar synergie met inzet op elektrochemische conversie. Opname in de SDE++ is aan de orde op het moment dat waterstof qua kostprijs concurrerend is met andere opties in de regeling. Partijen zeggen toe alle hiervoor benodigde informatie en inzichten te delen met de

Rijksoverheid. Mede op basis van deze informatie zal als onderdeel van de vormgeving van de SDE++ regeling de kostprijsontwikkeling van waterstof jaarlijks worden bezien.

Zo'n programma zou moeten bestaan uit een landelijke component als het gaat om de realisatie van de noodzakelijke randvoorwaarden, maar ook uit regionale deelprogramma's met een maatwerk-aanpak per industriecluster en omliggend verzorgingsgebied. Daarnaast zet de overheid in op internationale samenwerking voor de ontwikkeling van waterstof en in lijn hiermee ontsluiten van fondsen via diverse EU-programma's.

Een aldus gefaseerd programma behelst samenwerking tussen sleutelpartijen (overheden, marktpartijen, kennisinstellingen, netwerkbedrijven en maatschappelijke organisaties), zodat de ontwikkeling van een waterstofsysteem gecoördineerd vorm kan krijgen.

C5.8 Instrumentarium

Een voorspoedige transitie naar een duurzaam elektriciteitssysteem vraagt om een effectief en samenhangend pakket van instrumenten en maatregelen.

Inzet ETS

Het ETS is de hoeksteen van het Europese klimaatbeleid. Recentelijk is de herziening van de ETS-richtlijn afgerond en de herziene richtlijn zal in 2021 in werking treden. Tevens start in 2019 de marktstabiliteitsreserve waarmee een deel van het overschot aan emissierechten op de markt wordt weggenomen. Het ETS levert op basis van de huidige herziening van de ETS-richtlijn in 2030 43% CO2-reductie ten opzichte van 2005. Deze bijdrage vanuit het ETS is een belangrijk element in de toezegging die de EU in het kader van het Klimaatakkoord van Parijs heeft gedaan om de uitstoot in 2030 met minstens 40% procent te verminderen ten opzichte van 1990. Een hogere emissiereductie binnen het ETS is echter nodig om in lijn met het Klimaatverdrag van Parijs de mondiale temperatuurstijging tot ruim onder 2 graden Celsius te beperken, laat staan de ambitie van 1,5 graad Celsius.

Afspraken

De volgende afspraken worden gemaakt:

a. Partijen uit het Klimaatakkoord nemen het voortouw om in EU-verband te pleiten voor 55% CO2-reductie in 2030 t.o.v. 2005.
b. Partijen uit het Klimaatakkoord zetten zich in EU-verband in om het ETS te versterken door het ETS-plafond verder aan te scherpen en in lijn te brengen met 55% CO2-reductie in 2030 of door in EU-verband in te zetten op een Europese minimum CO2-prijs.

Zowel de Rijksoverheid als overige genoemde partijen zullen invulling geven aan de bovenstaande afspraken door zich in te spannen om bij de voor hen relevante stakeholders, waaronder lidstaten en Europese brancheorganisaties, steun te verwerven voor de hierboven beschreven inzet.

CO_2-minimumprijs

Het kabinet voert daarnaast per 2020 een CO_2-minimumprijs voor de productie van elektriciteit in. Deze wordt in de wet vastgelegd.

Hierbij moet het publieke belang van leveringszekerheid geborgd worden. Burgers en bedrijven dienen te kunnen rekenen op een stabiel en betrouwbaar aanbod van (een groeiend aandeel duurzaam opgewekte) elektriciteit. Bij de keuze van de vormgeving van het prijspad wordt daarom gebruik gemaakt van de inzichten die experts, waaronder PBL, hebben gedeeld met de tafel over de effecten van een nationale minimumprijs op verduurzaming en de leveringszekerheid. Zij geven aan dat een geleidelijk oplopende minimumprijs met een marge onder het prijspad van het EU-ETS essentieel is om de

leveringszekerheid te borgen, maar dat dit tegelijkertijd een belangrijke prikkel geeft voor verduurzaming, vanwege de zekerheid die het de markt biedt.

Het kabinet zal de nationale CO_2-minimumprijs met het volgende prijspad invoeren:

	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Prijspad (*)	12,3	13,5	14,9	16,4	18	19,8	21,8	24	26,4	29	31,9
ETS-prijs (**)	20,5	21	21,5	24,6	27,7	30,8	33,4	36,3	39,3	42,7	46,3

(*) Euro per ton CO_2
(**) Raming PBL (Bron: Corjan Brink, Projectie ETS-prijs volgens uitgangspunten concept wetsvoorstel minimum CO_2-prijs elektriciteitsproductie, PBL 2018)

Partijen spreken voorts af:

a. Bij overeenstemming over een pentalaterale variant is het prijspad van de pentalaterale CO_2-minimumprijs leidend. Het Rijk en zo veel mogelijk partijen spannen zich hiervoor in, door te streven naar een pentalaterale[88] CO_2-minimumprijs. Dit geeft een substantiële prikkel aan verduurzaming, naast het ETS, en bovendien worden effecten op leveringszekerheid dan voorkomen. Bij een pentalaterale variant zet het kabinet daarom in op een ambitieuzer prijspad.
b. Jaarlijks vindt monitoring plaats met betrekking tot leveringszekerheid. TenneT onderzoekt ieder jaar risico's voor leveringszekerheid voor steeds de daaropvolgende 6 jaren, op basis van objectieve indicatoren. Hierin worden nieuwe ontwikkelingen in de ETS-prijs meegenomen.
c. Het prijspad wordt naar beneden bijgesteld, wanneer uit de monitoring blijkt dat er risico's voor leveringszekerheid, in één of meerdere jaren, blijken te zijn.
d. Opwaartse bijstellingen van het prijspad worden minimaal 5 jaar van te voren aangekondigd, waarbij op basis van de eerder genoemde objectieve indicatoren (TenneT) blijkt dat de leveringszekerheid gewaarborgd blijft.
e. In 2023 wordt het prijspad voor de periode na 2030 vormgegeven, in samenhang met de dan beschikbare inzichten over het perspectief van hernieuwbare opwek na de stopzetting van de SDE+.

SDE+

De SDE+ is op dit moment het belangrijkste instrument voor de stimulering van de productie van hernieuwbare energie. Dit subsidie-instrument bevat een aantal kenmerken waardoor de regeling volgens internationale maatstaven goed functioneert. Het gaat dan om de kenmerken van techniekneutraliteit, onderlinge concurrentie en meerjarige zekerheid voor investeerders. Conform het regeerakkoord wordt de SDE+ verbreed zodat naast hernieuwbare energie ook andere CO_2-reducerende technieken in aanmerking komen voor subsidie.

[88] Het betreft hier minimaal de volgende landen: Frankrijk, Duitsland en België.

Afspraken

Partijen komen het volgende overeen:
a. De SDE+ wordt, voor de opgave voor grootschalige elektriciteit, tot en met eind 2025 opengesteld voor nieuwe committeringen voor hernieuwbare elektriciteitsopties. Hiermee blijft de SDE+ een belangrijk instrument voor het realiseren van de afgesproken ambities voor 2030 voor deze opties. Uitgangspunt is dat er voldoende projecten, voor het afgesproken doel in 2030, tijdig zullen worden voorbereid zodat deze nog in aanmerking kunnen komen voor ondersteuning via de SDE+.
b. Er wordt voor Wind op Land en zon-PV een concreet kostprijsreductiepad met bijbehorende condities afgesproken dat als basis dient voor de basisbedragen in de SDE+ (zie afspraken Hernieuwbaar op Land).
c. Partijen streven naar subsidievrije windparken op zee. De SDE+ is tot en met 2025 als achtervang beschikbaar mocht dit nodig zijn voor het laten slagen van de tenderprocedure voor Wind op Zee voor de uitvoering van de vervolgroutekaart.

Alternatief SDE+

Met het oog op de benodigde verdere doorgroei van hernieuwbare elektriciteit na 2030 is het van belang om tijdig te onderzoeken in hoeverre de investeringszekerheid voor hernieuwbare elektriciteitsprojecten ook zonder financiële ondersteuning vanuit het Rijk geborgd kan worden.

Afspraken

Ter voorbereiding op nieuwe investeringen vanaf 2026 spreken partijen daarom het volgende af:
a. In 2021 in starten we een onderzoek naar eventuele alternatieve instrumenten om voor de periode na 2025 de investeringszekerheid op een kosteneffectieve wijze te blijven borgen, met oog op het realiseren van de afgesproken ambities voor 2030 en daarna. Daarbij wordt naar verschillende instrumenten gekeken- niet zijnde financiële instrumenten vanuit de Rijksoverheid - waaronder een vorm van een leveranciersverplichting en het verder stimuleren van de vraag naar hernieuwbare elektriciteit.
b. Begin 2023 wordt in overleg met de betrokken partijen definitief besloten over een alternatief instrumentarium. Het door partijen gedeelde uitgangspunt daarbij is dat de investeringszekerheid ook na 2025 geborgd moet zijn.
c. Als de keuze voor een instrument aan de orde is, dan zijn de volgende criteria van toepassing. Het instrument:
    - Leidt tot de laagste maatschappelijke kosten;
    - Biedt zekerheid dat de ambities voor hernieuwbare elektriciteit worden gerealiseerd;
    - Borgt de investeringszekerheid hetgeen concreet betekent dat het zorgt dat het merendeel van de projecten rendabel kan worden ontwikkeld.
    - Leidt tot minimale marktverstoringen, ook in relatie tot de Europese markt.
    - Is ondersteunend aan de leveringszekerheid en de flexibiliteit van het systeem
    - Is praktisch uitvoerbaar.
d. Als alternatief instrumentarium aan de orde is, wordt met de voorbereiding van de invoering hiervan al in 2023 gestart met het oog op een tijdige inwerkingtreding in 2026.
e. Het eventuele alternatieve instrumentarium ziet in principe toe op de realisatie van de ambities na 2030. Indien benodigd met het oog op het realiseren van de afspraken voor 2030, zou het ook al eerder een rol kunnen spelen.

Opvolging salderingsregeling

In het Regeerakkoord is opgenomen dat de salderingsregeling duurzame elektriciteit wordt omgevormd in een nieuwe regeling. Daarvoor is een langjarige kasreeks beschikbaar gesteld van €240 mln. per jaar. Ook is afgesproken dat er een aparte regeling komt voor

energiecoöperaties, die het mogelijk maakt dat omwonenden makkelijker kunnen participeren in duurzame energieprojecten in hun directe omgeving. Ook wordt onderzocht hoe projecten van energiecoöperaties met een kleinverbruikersaansluiting kunnen worden opgenomen in de opvolger van de salderingsregeling.

Afspraken

a. De salderingsregeling wordt omgevormd tot een nieuwe regeling omdat de verwachting is dat de kosten van zonnestroom zullen dalen en er steeds minder stimulering nodig is voor kleinschalig zon. Volgens de huidige inzichten is er na 2030 geen stimulering meer nodig voor zonnepanelen bij consumenten. De stimulering zal dan ook richting 2030 afgebouwd worden naar nul. Belangrijke uitgangspunten voor de opvolging van de salderingsregeling zijn:
   - Een gemiddelde terugverdientijd van circa zeven jaar voor een representatieve referentiecasus en de meest kostenefficiënte zonnepanelen die op de markt verkrijgbaar zijn. Uit de evaluatie van de salderingsregeling en gesprekken met de zonnesector blijkt dat particulieren bij een terugverdientijd van ongeveer zeven jaar bereid zijn te investeren in zonnepanelen.
   - Voor burgers en bedrijven die al geïnvesteerd hebben in zonnepanelen komt er een soepele overgang.
   - Over de zelf opgewekte hernieuwbare elektriciteit die burgers en bedrijven zelf direct verbruiken of opslaan achter de aansluiting, betalen kleinverbruikers ook in de toekomst geen energiebelasting, BTW en ODE.

b. Mede naar aanleiding van overleg met stakeholders is de terugleversubsidie aangemerkt als voorkeursoptie om lokale hernieuwbare energie te stimuleren. Recent hebben echter ook verschillende stakeholders hun zorgen geuit aan de Rijksoverheid over de vormgeving van de regeling, nu steeds meer details duidelijk worden. Deze zorgen betreffen met name de uitvoerbaarheid (waaronder bemetering) en de mogelijke effecten van een budgetplafond op de marktontwikkeling. De Rijksoverheid onderzoekt hoe de zorgen met betrekking tot de uitvoering binnen de terugleversubsidie kunnen worden weggenomen en blijft daarover ook in gesprek met de betrokken stakeholders. Daarnaast spreken partijen af om eind 1e kwartaal 2019 een optie voor een alternatief instrument uitgewerkt te hebben inclusief een beoordeling op de uitgangspunten. Daarin wordt ook het effect op projecten van energiecoöperaties meegenomen. De bovenstaande uitgangspunten blijven daarmee onverminderd van kracht. Doelstelling is een start van deze nieuwe regeling per 1 januari 2021.

Innovatie-instrumentarium

Zon en wind kunnen in de komende jaren en decennia zeer grote volumes hernieuwbare elektriciteit voor de energietransitie gaan leveren, maar dat gebeurt niet zonder meer. Ambitieuze verdere kostenreductie, opschaling en verhoging van het uitroltempo, ruimtelijke inpassing en integratie in het energiesysteem zijn essentiële voorwaarden voor succes. Bij kosten gaat het nadrukkelijk niet alleen over opwekkosten, maar ook over kosten om energie beschikbaar te maken voor eindgebruik met CO2-vrije elektriciteit als basis. Om aan deze voorwaarden te voldoen zijn innovatieve oplossingen nodig om grote stappen voorwaarts te kunnen maken en om knelpunten weg te nemen. Dat vraagt een goede balans tussen aandacht voor en financiering van laag, midden en hoog Technology Readiness Level (TRL)-activiteiten.

Afspraken

Partijen komen overeen dat:

a. De innovatiemiddelen vanuit de SDE+ en Hernieuwbare Energieregeling (HER) met als voorwaarde een toekomstige besparing op de SDE+-regeling, worden doorgetrokken tot en met 2023, waarbij het budget afloopt naarmate we dichterbij 2025 komen.

b. De Demonstratieregeling Energie-Innovatie (DEI) zoveel mogelijk wordt verbreed van een regeling voor alleen energiebesparing en hernieuwbare energieproductie naar een regeling waarbij alle CO_2-reducerende opties ondersteund worden, in lijn met de reikwijdte van de Integrale Kennis- en Innovatieagenda (IKIA) die bij het Klimaatakkoord wordt vastgesteld. Daarbij worden met de DEI tevens innovaties gestimuleerd die bijdragen aan de flexibilisering van het energiesysteem (waaronder waterstof) en innovaties met als doel tot een betere ruimtelijke inpassing te komen. Zoals tevens aangeven in de afspraken over waterstof, is daar circa € 30-40 miljoen per jaar extra voor beschikbaar.
c. De innovatiemiddelen in de DEI worden doorgetrokken tot en met 2030. Waar nu vaak slechts één demonstratieproject van een nieuwe techniek wordt gestimuleerd wordt het toegestaan om meerdere demonstratieprojecten te stimuleren binnen de DEI. Ook pilots worden toegestaan.
d. De regelingen binnen de Topsector Energie worden herijkt naar aanleiding van de gestelde prioriteiten binnen de IKIA en de daarbinnen uitgewerkte Meerjarige Missiegedreven Innovatieprogramma's (MMIP's). Nieuw ten opzichte van de huidige regelingen is dat een samenhangend pakket aan R&D-projecten mogelijk wordt gemaakt, waarbij partijen subsidie kunnen ontvangen voor een integraal pakket aan innovatieve oplossingen.
e. Als onderdeel van de MMIP's en met name voor de lage TRL's wordt het nieuwe spoor van de Nationale Wetenschapsagenda (NWA) benut, waarbij gerichte *calls* uitgezet kunnen worden op de prioriteitsgebieden. EZK werkt samen met OCW om hier gezamenlijk op in te zetten en hier waar mogelijk budget voor vrij te spelen.
f. De innovatieprogramma's van de TKI's worden versterkt door deze in lijn te brengen of te integreren in de MMIP's.
g. Er ruimte blijft voor nieuwe instrumenten of aanpassingen aan de huidige instrumenten indien (onderdelen van) de MMIP's daarmee beter gefaciliteerd kunnen worden.
h. De volgende bedragen jaarlijks additioneel vanuit de Rijksoverheid beschikbaar zijn voor de ondersteuning van innovatie voor de genoemde thema's, waarbij het overgrote deel zal worden benut voor pilots en demo's.

	2020-2030
Opslag en conversie	€ 10 - 15 mln.
Waterstof	€ 30 - 40 mln.[89]
Ruimtelijke inpassing	€ 10 - 20 mln.

Het totaalbedrag is leidend. Afhankelijk van de concrete aanvragen van partijen kan worden besloten om de onderlinge verdeling te wijzigen. Daarnaast zal periodiek worden geëvalueerd of herijking van de genoemde thema's nodig is met het oog op de opgave richting 2030 en 2050. Daarbij zal in ieder geval worden bezien of het wenselijk is om een deel van de middelen te benutten voor extra inzet op kostenreductie, met het oog op aflopende middelen vanuit de HER voor hernieuwbare elektriciteit.

C5.9 Ruimtelijke inpassing

De opschaling van hernieuwbaar opgewekte elektriciteit op land leidt tot een grote ruimtelijke opgave, zeker na 2030. Dit geldt zowel boven als onder de grond. Daarbij zijn de gestelde ambities uitvoerbaar, mits aan een aantal randvoorwaarden wordt voldaan. Bij de keuze voor de locatie voor duurzame opwek wordt tevens de beschikbaarheid, bouwtijd en kosten van netcapaciteit meegewogen. Waar capaciteit op het net (onderstations) is, kunnen projecten sneller gerealiseerd worden. Voor goede ontwikkellocaties met beperkte netcapaciteit, wordt uitbreiding hiervan onderzocht. Het ruimtelijk beslag van benodigde infrastructuur (waaronder onderstations) is onderdeel van de ruimtelijke opgave.

[89] Dit is het totaalbedrag vanuit industrie en elektriciteit.

In de RES zullen de volgende vier ruimtelijke principes in de regionale afweging mee worden genomen:
- Streef naar zuinig en (zoveel mogelijk) meervoudig ruimtegebruik.
- Breng vraag naar en aanbod van hernieuwbaar opgewekte elektriciteit zoveel mogelijk dicht bij elkaar.
- Combineer opgaven en ga indien nodig over tot uitruilen en herbestemmen.
- Sluit zo goed mogelijk aan bij gebieds-specifieke ruimtelijke kwaliteit.

Alle partijen in het Klimaatakkoord erkennen dat het realiseren van deze hernieuwbare elektriciteitsopgave een forse ruimtevraag met zich meebrengt. Het inpassen vergt een zorgvuldige ruimtelijke afweging waarvoor het primaat ligt bij decentrale overheden (provincies en gemeenten). Naar aanleiding van de motie Dik-Faber[90] gaat het kabinet met de decentrale overheden, agrarische sector, zonne-energiesector, de netbeheerders en de Natuur- en Milieufederaties na welke waarborgen de huidige afwegingskaders bieden voor een zorgvuldige ruimtelijke inpassing en of er nog meer nodig is om zon op daken te stimuleren.

Afspraken

Partijen spreken af dat:
a. Bij de totstandkoming van de locatiekeuze voor de inpassing van hernieuwbare elektriciteit, in onder meer de RES, de provinciale omgevingsvisie (POVI) en - afgeleid daarvan - een gemeentelijk bestemmingsplan/omgevingsplan (GOVI), de impact op natuur en landschap integraal zal worden meegenomen en afgewogen. Lokale natuur- en milieuorganisaties, marktpartijen en netbeheerders worden vroegtijdig en volwaardig betrokken in de afwegingen rond locatiekeuzes en meervoudig ruimtegebruik zodat we negatieve effecten op natuur en landschap tegengaan en voorkomen.
b. Bij de keuzes voor inpassing van hernieuwbare elektriciteit dient een balans te worden gevonden met andere functies en waarden als natuur, landschap, woningbouw en/of recreatie. In het kader van de RES, het gemeentelijke, provinciale en nationale omgevingsbeleid (waaronder op korte de termijn de NOVI) zal inzichtelijk worden gemaakt wat het effect is van de relevante afwegingen, zoals het in stand houden van bestaande functies en waarden, waaronder natuur en landschap.
c. Bij elk project slim meervoudig ruimtegebruik wordt gestimuleerd door, onder andere en waar mogelijk, waarde aan natuur en landschap toe te voegen door extra natuurelementen te creëren (bijvoorbeeld met gewassen, wandelroutes, groene stroken, insectenparken, watergangen). Hierbij kan door het bevoegd gezag voor natuur onder meer gebruik worden gemaakt van de criteria uit de 'Checklist Natuurbelangen bij Windenergie op Land' - later dit jaar uitgebreid tot 'Checklist Natuurbelangen bij Duurzame Energieprojecten op Land'.
d. Partijen committeren zich voor zowel Hernieuwbare elektriciteit op Land als bij Wind op Zee aan een proces om de ecologische knelpunten op te lossen. Hierbij wordt in ieder geval gekeken naar:
    - De wijze waarop de Vogel- en Habitatrichtlijn zodanig kan worden toegepast dat recht wordt gedaan aan de wettelijke bescherming van kwetsbare soorten en tegelijkertijd meer ruimte wordt geboden voor hernieuwbare elektriciteit.
    - De wijze waarop initiatiefnemers aanvullende mitigerende maatregelen kunnen nemen om het negatieve effect op soorten en de natuur te voorkomen dan wel deze effecten te compenseren.
    - Aanvullende bredere maatregelen om de staat van instandhouding van deze soorten, rekening houdend met hun biotopen, te verbeteren en negatieve effecten op de natuur (zoals de biodiversiteit) te verminderen.

[90] Kamerstukken TK 2018-2019, 32813 nr. 204

e. De Rijksoverheid stelt jaarlijks € 10 tot 20 miljoen beschikbaar voor pilots, demo's en experimenten om tot een goede ruimtelijke inpassing en meervoudig ruimtelijkgebruik te komen.

C5.10 Hogere ambities voor 2030

In dit Klimaatakkoord besluiten partijen het voortouw te nemen om in EU verband te pleiten voor 55% CO_2-reductie in 2030 t.o.v. 1990. Mocht het kabinet besluiten tot een hogere doelstelling, dan is het van belang dat de benodigde stappen zijn voorbereid zodat tijdige opschaling mogelijk is.

Een verhoging van het ambitieniveau zal naar verwachting gerealiseerd worden door een zeer stevig deel elektrificatie, waaronder conversie naar andere energiedragers, in de sectoren industrie, mobiliteit, gebouwde omgeving en landbouw. Hybridisering van de vraag en buffering biedt daarbij voordelen ten aanzien van flexibiliteit. Verder moet bij lagere emissieruimte de ontwikkeling van opslag, CO_2-vrije regelbare productie en *demand side response* en de benodigde aanpassingen in de infrastructuur worden versneld.

Afspraken

Ter voorbereiding op een eventuele ophoging van het ambitieniveau spreken partijen het volgende af:

a. Nieuwe gebieden op zee worden voor 2021 aangewezen in het proces om te komen tot een Rijksstructuurvisie Noordzee.
b. De gebieden op zee worden ruim aangewezen, zodat er met het aanwijzen van de kavels nog rekening gehouden kan worden met de resultaten van het ecologisch onderzoek.
c. TenneT zal in 2019 in samenwerking met de Rijksoverheid en marktpartijen onderzoeken of en hoe het vergunningenproces van de netten op zee en/of netten op land eerder kan starten of mogelijk kan worden verkort, teneinde de ambities ten aanzien van offshore wind te faciliteren. Hierbij worden zowel kansen als risico's in kaart gebracht.
d. In de RES wordt aandacht besteed aan de ruimtelijke consequenties van eventuele ophoging naar 55% in 2030 voor Hernieuwbaar op Land.
e. Partijen spreken af dat over de eventuele opschaling van hernieuwbare elektriciteit in verband met een aanvullende elektriciteitsvraag in 2021 wordt besloten als onderdeel van het borgingsmechanisme. Op dat moment is tevens de verwachting dat de individuele CO2-reductieplannen van de industrie gereed zijn. De resultaten van deze besluitvorming worden verwerkt in de ruimtelijke planning van hernieuwbare opwek.

Indien er de komende jaren wordt besloten tot een verhoging van de productie van hernieuwbare elektriciteit omdat er meer elektrificatie in andere sectoren plaatsvindt, of indien het kabinet besluit tot ophoging van de nationale ambitie naar 55% CO2-reductie in 2030, gelden de volgende randvoorwaarden:

a. Besluitvorming over extra Wind op Zee en Hernieuwbaar op Land is in 2021 benodigd met het oog op tijdige realisatie hiervan voor 2030.
b. Opschaling van het net op zee vraagt om uitbreiding in stappen van 2 GW, waarbij ruimte wordt gelaten voor een gefaseerde uitgifte van kavels.
c. Het aan land brengen van de geproduceerde elektriciteit van windturbines op zee wordt zo kostenefficiënt mogelijk gedaan. Hierbij wordt ook gekeken naar de mogelijkheden om een deel van de stroom om te zetten in waterstof, zodat het elektriciteitsnetwerk niet of minder hoeft te worden verzwaard. Indien wordt besloten tot elektrische aansluiting dan zal TenneT de netaansluitingen realiseren, waarbij de volgende condities gelden:
    - Tot en met 2030 kan TenneT maximaal 1x2 GW netaansluitingen extra realiseren bovenop de routekaart 2030 (en vanaf 2030 dan elk jaar een netaansluiting van 2 GW) mits:

(1) Er eenduidige besluitvorming inzake windenergiegebieden, aansluitlocaties en het te hanteren aansluitconcept minimaal 8 jaar voor gewenste realisatie plaatsvindt.
(2) Er zekerheid is over voldoende vraag op de specifieke aansluitlocatie aan de kust en uitbreidingen van het landelijke hoogspanningsnetwerk zo veel mogelijk voorkomen kunnen worden.
(3) TenneT verplichtingen aan kan gaan voorafgaand aan het verkrijgen van de definitieve vergunningen en vóór het succesvol tenderen van windparken.

d. Uitbreiding tot 3x2 GW vóór de periode 2030 (1x 2 GW in 2029 en 2x 2 GW in 2030) is alleen mogelijk als er bestuurlijke overeenstemming is dat uitbreiding van de huidige routekaart 2030 niet leidt tot vertraging bij de lopende projecten. Partijen accepteren dat uitbreiding van de huidige routekaart 2030 het uitdagender maakt om de aansluitingen op zee tijdig te realiseren en het kostenreductie pad van WOZ in het algemeen succesvol te continueren.

Partijen zijn bereid om het gesprek aan te gaan over een eventuele verhoging van de ambities voor Hernieuwbaar op Land, onder de voorwaarden dat allereerst wordt gekeken naar de mogelijkheden voor Wind op Zee en kleinschalig zon. Inspanningen van decentrale overheden die leiden tot meer dan 7 TWh kleinschalig zon (zoals lokale stimuleringsregelingen) tellen daarbij mee voor deze opgave.

D Cross-sectorale samenhang

D Cross-sectorale samenhang

D1 Systeemintegratie

Het energiesysteem verandert. Met een groeiend aandeel hernieuwbaar opgewekte elektriciteit, nodig vanwege een groeiende vraag door elektrificatie in industrie, mobiliteit en gebouwde omgeving, zal het aanbod in toenemende mate een weer- en seizoenpatroon gaan volgen. Die trend wordt met het Klimaatakkoord versterkt. De verwachting is dat in 2030 rond 70 procent van de elektriciteitsproductie afhankelijk is van het weer. Richting 2050 zal het energiesysteem nagenoeg geheel duurzaam van aard zijn. Tot 2050 zullen er momenten zijn dat het aanbod voor meer dan 100 procent in de vraag kan voorzien en er zullen momenten zijn dat de vraag vrijwel volledig gedekt moet worden door andere bronnen dan weersafhankelijk hernieuwbaar vermogen, vanwege ongunstige weersomstandigheden.

De behoefte aan flexibiliteit, hybride elektrificatie, en opslag neemt als gevolg hiervan toe. Dit Klimaatakkoord bevat daarom afspraken over de wijze waarop in die flexibiliteitsbehoefte binnen het elektriciteitssysteem kan worden voorzien, in de vorm van opslag, conversie, interconnectie met het buitenland, regelbaar vermogen en vraagsturing.

Het Klimaatakkoord zet daarnaast in op oplossingen *buiten* het elektriciteitssysteem. De omzetting van elektriciteit naar (duurzame) moleculen (en vice versa) biedt nieuwe mogelijkheden om een (over)aanbod van de ene energiedrager te koppelen aan (tijdelijke) schaarste van de ander, of om op een later moment weer terug te brengen in het elektriciteitssysteem. Daarnaast biedt de koppeling aan warmtenetwerken mogelijkheden voor een nuttig gebruik van een tijdelijk overproductie aan hernieuwbare energie.

In de gebouwde omgeving heeft de systeemverandering een ander karakter. Daar zal de vraag naar hernieuwbare energie (warmte en elektriciteit) grote veranderingen ondergaan als gevolg van onder andere de uitfasering van aardgas en de groei van zon-pv en elektrisch vervoer. Met – regionaal en lokaal sterk gevarieerde - grote effecten op de energie-infrastructuur. Deze systeemverandering heeft andere (flexibiliteits)vraagstukken dan bij het centrale elektriciteitssysteem, en heeft daar tegelijk raakvlakken mee.

In het toekomstig energiesysteem zijn nu nog goeddeels gescheiden onderdelen - elektriciteit, gas en warmte – in toenemende mate geïntegreerd. Deze systeemintegratie maakt het mogelijk om infrastructuur en opwekcapaciteit efficiënt te benutten. Systeemintegratie en innovatieve ontwikkelingen bieden ook mogelijkheden om het energiesysteem op decentraal niveau meer weerbaar te maken tegen verstoringen op centraal niveau. Het duurzame energiesysteem van de toekomst zal zowel betrouwbaar moeten zijn, als betaalbaar voor burgers en bedrijven.

De systeemverandering van A naar B laat zich niet uittekenen. Zeker is dat ze reeds gaande is, en de komende jaren verder doorzet, waarbij de grote veranderingen na 2030 worden verwacht. In de aanloop naar 2030 moet we ons daarop zo goed mogelijk voorbereiden. Systeemverandering/integratie is dan ook geen planmatig proces. De grote complexiteit - op verschillende schaalniveaus - en onzekerheid vragen om de inrichting van een lerend proces. Dat proces draait niet om het vinden van een blauwdruk van de toekomst, maar om de vraag hoe bestaande, doorontwikkelde systemen zich gaandeweg kunnen gaan verhouden tot systemen die in opkomst zijn en hoe de verschillende schaalniveaus binnen elk systeem met elkaar interacteren.

Visievorming (op energiedragers en benodigde infrastructuur)

Het Klimaatakkoord bevat afspraken over gezamenlijke trajecten, te starten vanaf 2019, die vanuit systeemperspectief nauw samenhangen. Deze trajecten zijn samengevat in onderstaande tijdlijn.

In de fase van uitwerking- en uitvoering vormt het Klimaatakkoord een knooppunt dat moet zorgen voor coördinatie en afstemming tussen oplever- en keuzemomenten in de tijd. Daarbij moet de vinger aan de pols worden gehouden van feitelijke ontwikkelingen en moet rekening worden gehouden met nieuwe informatie die aanleiding geeft tot bijstelling van toekomstige verwachtingen.

Systeemintegratie vergt samenhangende visievorming op energiedragers en de benodigde (nieuwe) infrastructuur. Zo'n toekomstvisie is niet statisch, maar adaptief, en dient te worden bijgesteld wanneer nieuwe ontwikkelingen dit nodig en mogelijk maken.
In de RES en de CO_2-reductieplannen van de industrie wordt de infrastructuurbehoefte voor elektriciteit, gassen, vloeistoffen en warmte in beeld gebracht; (zie ook C3.5)
Gasunie en TenneT starten in 2019, samen met de regionale netbeheerders, een integrale infrastructuurverkenning 2030-2050 (oplevering is voorzien in 2021), die de basis vormt voor afspraken rond de prioritering van investeringen in infrastructuur tussen netbeheerders en overheden. In de verkenning zijn inzichten vanuit de energiesector, vraagontwikkeling in de industrie en bevindingen vanuit de RES meegenomen. (zie ook C3.5)

Met de invoering van de Omgevingswet vervalt het instrument 'structuurvisie'. Hiervoor in de plaats komt het kerninstrument 'programma', waarmee uitvoering wordt gegeven aan het beleid uit een omgevingsvisie. De Rijksoverheid neemt begin 2019 het voortouw in het opstellen van zo'n 'programma' gericht op de ruimtelijke planning van en het maken van ruimtelijke reserveringen voor het hoofdenergiesysteem op nationale schaal. Dit programma is dan als het ware de opvolger van het Structuurschema Elektriciteitsvoorziening (SEVIII) en mogelijk ook (delen van) andere structuurvisies.

De Rijksoverheid betrekt hierbij de decentrale overheden, netbeheerders en andere relevante partijen. Vanwege de sterke afhankelijkheden tussen verschillende energievormen (elektriciteit, H2, aardgas, hernieuwbare gassen, CO_2, warmte) en de toenemende noodzaak voor opslag en conversie ook op nationale schaal, ligt het voor de hand dat er meer ruimtelijke zaken in worden opgenomen dan alleen ruimtereserveringen voor het transport van elektriciteit. Wat precies de scope ervan zal zijn, en hoe de totstandkoming het beste georganiseerd kan worden wordt begin 2019 verder uitgewerkt. Belangrijk aandachtspunt hierbij is ook de samenhang met het programma Noordzee, het programma Bodem en Ondergrond en andere relevante programma's.

Keuzes in ordening en regulering

Systeemintegratie biedt nieuwe mogelijkheden om infrastructuren efficiënt te benutten en om vraag en aanbod van energie op elkaar af te stemmen. Met keuzen ten aanzien van ordening en regulering bepaalt de Rijksoverheid het speelveld en de spelregels voor netbeheerders en private partijen. Door te anticiperen op systeemverandering kan de Rijksoverheid de energietransitie versnellen. Dat gaat nooit zonder kosten en risico's, die binnen een kader van publieke belangen moeten worden afgewogen.

In 2020 stelt de Rijksoverheid, mede op basis van input van partijen aan de tafels en stakeholders, een brede visie marktordening & energietransitie vast, inclusief beleidsagenda richting 2030. Hierin wordt vanuit een systeemperspectief ingegaan op de ordening, regulering en bekostiging van nieuwe infrastructuur voor met name warmte, waterstof en CO_2; rekening houdend met de implicaties voor gas en elektriciteitsnetwerken en ruimtelijke impact en vertrekkend vanuit scenario's voor 2030 en 2050.

Vooruitlopend daarop komt de Rijksoverheid medio 2019 met een visie marktordening CCS en bekostiging CO_2-infrastructuur; de wettelijke kaders hiervoor moeten uiterlijk 2021 zijn aangepast; (zie C5.6). Tevens is medio 2019 een Rijksvisie op de marktordening van collectieve warmtenetten voorzien; de wettelijke kaders hiervoor moeten eveneens uiterlijk 2021 zijn aangepast.

Tijdlijn

2019 -2020	Regionale Energie Strategieën
Begin 2019	Infrastructure Outlook 2050 Gasunie/Tennet
Medio 2019	Rijksvisie marktordening CCS en financiering van CO_2-infrastructuur. De wettelijke kaders moeten uiterlijk 2021 zijn aangepast.
Medio 2019	Rijksvisie marktordening collectieve warmtenetten. De wettelijke kaders moeten uiterlijk 2021 zijn aangepast.
2019	Gasunie en TenneT starten, samen met de regionale netbeheerders, tot een integrale infrastructuurverkenning 2030-2050. Oplevering is voorzien in 2021.
2019	De Rijksoverheid start een programma (onder de NOVI) gericht op ruimtelijke planning van en het maken van ruimtelijke reserveringen voor het hoofdenergiesysteem op nationale schaal.
2019-2020	CO_2-reductieplannen industrie
2020	Brede Rijksvisie Marktordening & Energietransitie, incl. beleidsagenda richting 2030, waarin vanuit een systeemperspectief zal worden ingegaan op de ordening, regulering, bekostiging van nieuwe infrastructuur voor met name warmte, waterstof en CO_2, rekening houdend met de implicaties voor gas en elektriciteitsnetwerken en vertrekkend vanuit scenario's voor 2030 en 2050.
(Vanaf) 2020	Verbrede monitor leveringszekerheid
Eind 2021	Transitievisies warmte

Kennisontwikkeling

Er is grote behoefte aan kennisontwikkeling op het thema systeemintegratie. Het Meerjarig Missiegedreven InnovatieProgramma 'Een robuust en maatschappelijk gedragen energiesysteem', dat onderdeel is van de IKIA Klimaatakkoord (zie D3), sluit hierbij aan.

Deze kennisontwikkeling richt zich in de eerste plaats op het gezamenlijk adequaat nemen van met hoogwaardige kennis en informatie onderbouwde, besluiten. Het MMIP zal tevens aandacht besteden aan onderzoek en ontwikkeling voor een doelmatig ontwerp en beheer van kostenefficiënte geïntegreerde interacterende energie infrastructuur en de rol van digitalisering hierin. Ten slotte zijn er uitdagingen met betrekking tot hybridiseren van grootschalige (industriële) energievragen en aanpassingen aan de transmissie- en energietransport-infrastructuur, zoals benodigde netverzwaring, flexibilisering van het gasnet en warmtetransport. Al deze veranderingen hebben impact op de leefomgeving. Daarom zal dit MMIP ook kennis en innovaties ontwikkelen die zorgen voor een efficiënte, ecologisch en landschappelijk verantwoorde ruimtelijke inpassing met een maximaal maatschappelijk draagvlak.

D2 Biomassa

Het kabinet is ervan overtuigd dat de inzet van biomassa nu en richting 2030 en 2050 noodzakelijk is voor de verduurzaming van onze economie en het realiseren van de klimaatopgave.

Biomassa wordt in alle klimaatsectoren gebruikt als energiebron. In de landbouw is biomassa belangrijk voor de bodemvruchtbaarheid en de koolstofvoorraad in de bodem. Op termijn zal biomassa daarnaast ook in toenemende mate als materiaal en grondstof kunnen gaan dienen. Een zo optimaal en zo efficiënt mogelijk gebruik van de beschikbare hoeveelheid biomassa is gewenst om zoveel mogelijk klimaatwinst te boeken en de economische waarde van biomassa te vergroten. Aan de sectortafels is vooralsnog vooral gesproken over de inzet van biomassa ter vervanging van fossiele brandstoffen met als doel CO_2 emissies terug te dringen. Uitgangspunt is dat alleen duurzame biomassa werkelijk bijdraagt aan verduurzaming van de economie en dat duurzame biomassa op mondiaal niveau op termijn schaars zal zijn.

Duurzame biomassa

Op dit moment gelden wettelijke duurzaamheidscriteria voor specifieke biomassastromen en toepassingen die via het overheidsinstrumentarium gestimuleerd worden. Voor biobrandstoffen die ingezet worden voor vervoer is sinds 2009 het Europese duurzaamheidskader van de Richtlijn Hernieuwbare Energie (RED) van toepassing. De aangepaste richtlijn (RED2) stelt dit kader ook verplicht voor grootschalige andere energietoepassingen van biomassa om mee te kunnen tellen als hernieuwbare energie. Naast de wettelijk geldende duurzaamheidscriteria voor biomassa maken veel partijen vrijwillig gebruik van private certificeringsprogramma's om de duurzaamheid van biomassa aan te tonen. Met de elektriciteitssector zijn nationaal nu al afspraken over de duurzaamheidscriteria voor biomassa gemaakt. Het kabinet wil in lijn daarmee ook met andere klimaatsectoren het kader ontwikkelen voor duurzame biomassa. De nog te ontwikkelen duurzaamheidscriteria zijn bedoeld om in principe van toepassing te zijn op alle biomassa en alle toepassingen (ongeacht gestimuleerd of niet), voor zover bestaande juridische kaders daar nog niet in voorzien.

Het proces naar een integraal duurzaamheidskader kent de volgende elementen:

a. Het Rijk geeft opdracht voor technische analyse. Beoogd eindresultaat is een voorstel voor duurzaamheidscriteria voor alle toepassingen van biomassa.
   - Duurzaamheidscriteria per in te zetten biomassastroom. Deze criteria moeten handhaafbaar zijn.
   - Een beschouwing door PBL van maximale beschikbaarheid per in te zetten biomassastroom, rekening houdend met diverse invullingen van het fair share beginsel.
   - Een beschouwing door PBL van toepassingsmogelijkheden per in te zetten biomassastroom, uitgaande van een zo optimaal en efficiënt mogelijk gebruik (cascadering).
b. Een doorrekening van daadwerkelijke klimaatwinst en daarmee verbonden kosten. Daarbij heeft het kabinet de intentie om die klimaatwinst mee te nemen in het handelen.
c. Een advies door een speciale (SER-)commissie over draagvlak voor en uitvoerbaarheid van het duurzaamheidskader, op basis van consultatie van stakeholders. Hier worden de keuzes behandeld die voorliggen op het gebied van verdeling (fair share), gewenste prioritering van toepassingen en cascadering.
d. Besluitvorming door het kabinet en doorvertaling van de consequenties naar de vijf sectoren.

e. Voor de implementatie van de duurzaamheidscriteria zal per stroom moeten worden bezien op welke wijze en met welke fasering dit kan en wenselijk is. Voor stromen waar juridische vastlegging wenselijk is, moet worden bekeken of en hoe dit kan, o.a. gegeven het bindende karakter van de Europese duurzaamheidscriteria in RED2.

Beschikbaarheid van duurzame biomassa

De markt voor biomassa is wereldwijd en vraag en aanbod worden via marktwerking op elkaar afgestemd. Omdat voor vele toepassingen naar biomassa wordt gekeken en het aanbod niet ongelimiteerd kan groeien, is de verwachting dat op mondiaal niveau op termijn schaarste ontstaat. Op dit moment is er nog een onbenut potentieel van onder meer bermgras, snoeiafval en zuiveringsslib en reststromen uit de voedingsmiddelenindustrie.

Partijen die biomassa willen benutten, zetten zich actief in voor uitbreiding van het binnenlandse en buitenlandse aanbod van duurzame biomassa, door middel van initiatieven die bijdragen aan:

a. verduurzaming van bestaande biomassastromen;
b. verwaarding van onbenut biomassapotentieel;
c. vergroting van de productie van duurzame biomassa, en
d. ontwikkeling van nieuwe vormen van biomassaproductie.

In 2019 wordt over de sectoren heen, met de hiervoor benodigde partijen, een routekaart uitgewerkt gericht op een verdubbeling van het binnenlandse aanbod van duurzame biomassa. De regionale uitwerkingen van het Klimaatakkoord kunnen hierbij mogelijk een rol spelen. Kennisontwikkeling en innovatie ten behoeve van de ontwikkeling van nieuwe vormen van biomassaproductie en de verwerking daarvan als grond- of brandstof, maken hiervan onderdeel uit.

In aanvulling hierop verklaren de partijen bij het klimaatakkoord om de duurzaamheid van geïmporteerde biomassa in de landen van herkomst actief te bevorderen. Hiertoe kan het wenselijk zijn aan te sluiten bij publiek-private initiatieven, de recente Europese afspraken over biomassa voor energietoepassingen na 2020 (RED2) waar deze niet verplicht zijn, en in overleg te treden met landen van herkomst of biomassa producerende partijen. Ook doet het kabinet een appèl op alle partijen die biomassa willen benutten om zich actief in te zetten voor uitbreiding van het aanbod van duurzame biomassa, vanuit welbegrepen eigenbelang. Dit komt ook concreet tot uiting in de inzet van partijen om in de kennis- en innovatieagenda's in te zetten op de ontwikkeling van nieuwe vormen van biomassaproductie en de verwerking daarvan als grond- of brandstof.

Inzet van duurzame biomassa

Het streven van partijen is om toe te werken naar een zo hoogwaardig mogelijke toepassing van duurzame biomassa. Het Planbureau voor de Leefomgeving verwacht in de periode na 2030 knelpunten in het aanbod. Daarom is richting 2050 prioritering van de inzet van duurzame biomassa in Nederland gewenst.

In de periode tot 2030 kan biomassa voor meerdere toepassingen dienen als transitiebrandstof. Dit komt tot uitdrukking in de voorstellen voor extra inzet van duurzame biomassa in de sectoren. Voor de langere termijn is het streven van partijen om duurzame biomassa in te zetten voor hoogwaardige toepassingen in de economische sectoren waar weinig alternatieven zijn, bijvoorbeeld als grondstof in de industrie en als brandstof in zware voertuigen en de lucht- en scheepvaart. Richting 2030 moet hiermee al rekening worden gehouden in de mate waarin toepassingen worden gestimuleerd of ontmoedigd. Dit komt ook concreet tot uiting in de inzet van partijen om onder meer in de kennis- en innovatieagenda's in te zetten op de ontwikkeling en opschaling van biomassa-vrije alternatieven voor alle

toepassingen. Daarnaast zal de Mobiliteitstafel als onderdeel van het Klimaatakkoord afspraken maken om de productie en het aanbod van duurzame geavanceerde gasvormige en vloeibare biobrandstoffen te vergroten, vooral welke in de toekomst nodig zijn voor zwaar wegtransport en lucht- en scheepvaart waar ook na 2030 geen voldoende alternatieve aandrijfbronnen voor beschikbaar zijn.

De inzet van de partijen aan alle tafels en de samenwerking over de tafels heen is daarnaast nodig om een gecascadeerde inzet van biomassa van de grond te krijgen en gunstige business cases te ontwikkelen. In dat kader worden de volgende afspraken gemaakt:

a. Partijen aan de Industrietafel zullen in 2019 afspraken maken om actief bij te dragen aan de acties die onder het Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie worden uitgewerkt op het gebied van de productie en inzet van biomassa voor materialen en chemie die bijdragen aan de nationale klimaatopgave.
b. De Industrietafel zal samen met de Elektriciteitstafel in 2019 een routekaart uitwerken over de wijze waarop partijen toewerken naar de inzet van enkel nog gecascadeerde, duurzame biomassa op de middellange termijn.
c. De Industrietafel zal afspraken maken om een routekaart/programma uit te werken voor het maximaal realiseerbare hergebruik van CO_2 (CCU) uit biomassa.

Inzet van biomassa in kleinschalige installaties heeft een negatief effect op luchtkwaliteit. Waar de toepassing van biomassa voor energie leidt tot een verslechterde luchtkwaliteit en waar dit mogelijk is, wil het kabinet de luchtkwaliteitsemissienormen aanscherpen voor kleine installaties vanaf 2022 (m.n. NOx en fijnstof). Het kabinet zal daarnaast als onderdeel van de evaluatie van de ISDE in 2019 kritisch kijken naar de wenselijkheid van verdere stimulering van kleinschalige verbranding van biomassa (pelletkachels en installatie <0,5 MW).

Voorzorg

Hoewel PBL pas na 2030 knelpunten verwacht in de beschikbaarheid van duurzame biomassa, is het verstandig om rekening te houden met onzekerheden in prognoses van vraag en aanbod. Tegen die achtergrond worden de volgende afspraken gemaakt:

a. Zodra het kabinet het integrale duurzaamheidskader heeft vastgesteld, beoordeelt PBL de consequenties daarvan voor de inzet van duurzame biomassa in de periode tot 2030. Op grond van de resultaten van deze beoordeling wordt besloten over eventuele aanvullende acties die nodig zijn voor realisatie van het 49%-doel.
b. PBL wordt gevraagd om jaarlijks inzicht te bieden in de ontwikkeling van vraag en aanbod van duurzame biomassa en eventuele knelpunten in de beschikbaarheid van duurzame biomassa tijdig te signaleren.
c. Het kabinet zal de opties voor flexibiliteit in het kader van de elektriciteitsproductie, zoals sturing op de vraag, opslag van energie, conventioneel standby vermogen en CO_2-vrij regelbaar vermogen waaronder – als andere alternatieven niet voldoende kostenefficiënt voorhanden zijn – biomassa (die zoveel mogelijk is gecascadeerd), zo onafhankelijk mogelijk laten uitwerken, gericht op het publiek belang. Hierbij wil het kabinet komen tot een afwegingskader waarin helder wordt gemaakt wanneer welke besluiten aan de orde zijn.
d. De tafel Gebouwde omgeving beziet op basis van de warmteplannen die in 2021 beschikbaar zullen zijn, of en hoe nader zou kunnen worden gestuurd op het spaarzaam omgaan met biomassa voor verwarming door dit alleen daar in te zetten waar geen duurzaam alternatief is of dat alternatief veel duurder is.
e. In verband met onzekerheden in de prognoses van vraag en aanbod van duurzame biomassa is er extra borging gewenst in de periode dat het integrale duurzaamheidskader nog niet is geïmplementeerd. Gedurende die periode committeert het kabinet zich om terughoudend te zijn in het afgegeven van nieuwe subsidiebeschikkingen ter stimulering van het gebruik van duurzame biomassa, zodra partijen op basis van de jaarlijkse monitoring knelpunten in de beschikbaarheid van duurzame biomassa voor 2030 verwachten.

D3 Integrale kennis- en innovatieagenda

De maatschappelijke opgave van het Klimaatakkoord stelt in alle sectoren hoge eisen aan het innovatievermogen van economie en samenleving. Innovatie is benoemd als een doorsnijdend thema binnen het Klimaatakkoord. Een taakgroep innovatie is ingesteld om in opdracht van het Klimaatberaad een integrale (door alle sectoren heen en over de hele innovatieketen heen) kennis- en innovatieagenda (IKIA) op te stellen als onderdeel van het Klimaatakkoord en in lijn met de afspraken aan de sectortafels. De agenda articuleert de benodigde kennis en innovatie voor de maatschappelijke opgave van het Klimaatakkoord. Het stelt kennisinstellingen, departementen en bedrijven in staat om de innovatieopgaven te vertalen naar hun programmering.

De vijf sectortafels van het Klimaatakkoord hebben breed gedragen afspraken gemaakt over concrete doelen en mogelijke oplossingsrichtingen om de maatschappelijke opgave aan te pakken. De taakgroep heeft deze vertaald in missies voor 2050 en tussendoelstellingen voor 2030. De hiervoor benodigde kennis en innovatie is leidend voor deze IKIA. Er wordt ook een verbinding gelegd met internationale ontwikkelingen (EU/IEA). Daarmee past deze IKIA bij uitstek bij de recente ontwikkeling binnen het innovatiebeleid, om maatschappelijke uitdagingen centraal te stellen, onder de noemer van missiegedreven innovatiebeleid[91] en *Horizon Europe*[92].

Een doelgerichte en toekomstbestendige kennis- en innovatie agenda voor de maatschappelijke opgave van het Klimaatakkoord wordt gekenmerkt door een goede balans tussen aandacht voor de korte termijn (ontwikkeling, demonstratie en uitrol) en voor de middellange en lange termijn (onderzoek en ontwikkeling). Daarmee wordt het halen van de 2030 (tussen)doelen mogelijk gemaakt en tegelijkertijd de noodzakelijke basis gelegd voor het realiseren van de missies voor 2050.

De kennis- en innovatieopgaven om een missie mede te helpen realiseren vragen doorgaans een langjarig commitment voor een programmatische aanpak, en krijgen in deze agenda vorm in zogenoemde Meerjarige Missiegedreven Innovatieprogramma's (MMIP's). Naast maatschappelijke gedreven onderzoek en innovatie in het kader van het Klimaatakkoord blijven ook nieuwsgierigheid gedreven en aanbod gedreven onderzoek en innovatie van belang voor maatschappelijke uitdagingen. Als hier relevante onderwerpen voor een MMIP uit naar voren komen, kunnen deze ook hier een plek krijgen.

Afspraken:

a. De IKIA bij het Klimaatakkoord articuleert de kennis- en innovatieopgaven volgend uit (sectorale) maatschappelijke missies voor de doelstelling van 95% CO_2-reductie in 2050 en de 49% CO_2-reductiedoelstelling in 2030 als tussendoel. De IKIA is daarmee de missiegedreven kennis- en innovatieagenda voor klimaat en energie en bepalend voor de benodigde inzet op kennis en innovatie.
b. De IKIA vertaalt de missies uit het Klimaatakkoord door in concrete meerjarige missiegedreven innovatieprogramma's (MMIP's). De MMIP's bestrijken de gehele kennis- en innovatieketen. De MMIP's maken expliciet welke kennis- en innovatieactiviteiten volgens de huidige inzichten nodig zijn voor de verschillende delen van de innovatieketen met betrekking tot: onderzoek, ontwikkeling, pilots/demonstratie en implementatie. De inzet is om in de MMIP's aan de voorkant de verbinding van de inzet van onderzoek op de maatschappelijke opgaven te versterken en aan de achterkant de verbinding naar de implementatie.

---

91 In de recente Kamerbrief 'Naar Missiegedreven Innovatiebeleid met Impact' van de minister van EZK wordt het Klimaatakkoord nadrukkelijk benoemd als voorbeeldproces voor het moderniseren van het innovatiebeleid.

92 http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-4041_nl.htm

c. In de hierna volgende matrix zijn de missies en de bijbehorende MMIP's weergegeven die nodig zijn om de doelstellingen van de sectortafels te realiseren. De hierbij betrokken partijen spreken de intentie uit die MMIP's uit te voeren, inclusief de bijbehorende beleidsmaatregelen voor het creëren van markten voor deze innovaties, conform het opgenomen maatregelenpakket in het Klimaatakkoord.
d. In het eerste kwartaal van 2019 presenteert de taakgroep innovatie de IKIA, waarin de MMIP's uit de hierna volgende matrix nader zijn uitgewerkt. Hierbij wordt een consultatie van externe partijen betrokken.
e. Conform de inzet van het kabinet zoals verwoord in de kamerbrief *Naar Missie gedreven Innovatiebeleid met Impact*, wordt de IKIA de richtinggevende agenda voor klimaat en energie. De IKIA omvat onder andere de agenda's van de Topsector energie en andere relevante topsectoren die een bijdrage kunnen leveren aan de klimaat- en energieopgave.
f. Er zal sprake zijn van een 5-jaarlijkse herijking van de IKIA als onderdeel van het 5-jaarlijkse herijkingsmoment in de borgingscyclus Klimaatakkoord die aansluit bij het Klimaatplan. Jaarlijks wordt de voortgang van het Klimaatakkoord op hoofdlijnen gerapporteerd, inclusief de voortgang van de programma's uit de IKIA. Als onderdeel van de uitwerking van het missiegedreven innovatiebeleid kijkt de overheid hoe deze cyclus en de huidige programmeringscyclus voor het topsectorenbeleid op elkaar aan te sluiten.
g. Voor de uitvoering van de IKIA en MMIP's wordt voortgebouwd op bestaande uitvoeringsstructuren voor onderzoek en innovatie, waar nodig aangepast ten behoeve van een optimalisatie van het innovatieproces. Daarbij wordt stapsgewijs toegewerkt naar een werkwijze die aansluit bij de uitgangspunten van missiegedreven innovatiebeleid. Zo zal worden bezien hoe de integraliteit van de agenda kan worden geborgd, passend binnen de bredere ontwikkelingen rond de vernieuwingen van het topsectorenbeleid. De Rijksoverheid komt hier vóór juli 2019 met een voorstel.
h. In 2019 wordt het huidige energie-innovatie-instrumentarium geoptimaliseerd om de MMIP's zo goed mogelijk te faciliteren. Er blijft ruimte voor nieuwe instrumenten of aanpassingen aan de huidige instrumenten indien (onderdelen van) de MMIP's daarmee beter gefaciliteerd kunnen worden. Zie ook de specifieke afspraken over aanpassingen van het innovatie-instrumentarium bij Elektriciteit onder C5.8.
i. De IKIA is voor het thema klimaat en energie richtinggevend voor de inzet van publieke middelen die NWO en TO2-instellingen inzetten op de topsectoren, voor de inzet van de PPS-toeslag, de MKB-innovatiemiddelen (MIT) en de departementale innovatiebudgetten voor klimaat en energie waaronder de budgetten voor de demonstratieregeling energie-innovatie (DEI) en de hernieuwbare energieregeling (HER). De Rijksoverheid stelt extra middelen beschikbaar uit de Klimaatenveloppe, voornamelijk gericht op het faciliteren van pilots en demonstraties. Daarnaast kan gebruik worden gemaakt van de middelen voor de Nationale Wetenschapsagenda (NWA); consortia kunnen in competitie voorstellen indienen. De Rijksoverheid zet zich in om de boven beschreven werkwijze te verankeren in de verschillende programmeringen, waaronder het nieuwe kennis- en innovatiecontract gericht op het missie gedreven innovatie- en topsectorenbeleid en de TO2-bestedingsplannen. De voorbereiding hiervan start met de voorbereiding van de programmering voor 2020–2023 in 2019.
j. De inzet van de publieke middelen voor de IKIA wordt mede afgestemd op de bereidheid van private partijen om publieke middelen te matchen met private bijdragen.

Matrix kennis- en innovatieagenda

In de hierna volgende matrix zijn meerdere MMIP's en deelprogramma's opgenomen die dwarsverbanden hebben met andere sectoren c.q. de missies en MMIP's van die sectoren. Voorbeelden zijn onder andere elektrochemische conversie (w.o. waterstof), geothermie, maatschappelijk draagvlak, biomassa, sociale innovatie en digitalisering. In de uitwerking van de governance van de IKIA en de MMIP's is speciale aandacht nodig voor de wijze waarop met deze crossovers kan worden omgegaan. Zo is het denkbaar dat er enkele cross-sectorale innovatieprogramma's worden ingericht rondom bepaalde crossovers, zoals bijvoorbeeld elektrochemische conversie (w.o. waterstof) en geothermie.

IKIA Klimaatakkoord

Missies

A
Een volledig CO_2-vrij elektriciteitssysteem in 2050

B
Een CO_2-vrije gebouwde omgeving in 2050

Met als tussendoel(en)

In 2030:
- wordt er op land jaarlijks minimaal 35 TWh elektriciteit opgewekt met windenergie en zonne-energie > 15 kW;
- wordt er minimaal 49 TWh elektriciteit opgewekt met wind op zee.

In 2030:
- gaan 200.000 bestaande woningen/jaar van aardgas af;
- zijn1,5 mln woningen en 15% van de u-bouw en maatschappelijk vastgoed, aardgasvrij
- wordt minimaal 20% van het lokale energiegebruik (incl. EV) binnen de gebouwde omgeving duurzaam opgewekt.

MMIP's

Meerjarige Missiegedreven InnovatieProgramma's en deelprogramma's

1
Hernieuwbare elektriciteit op zee

- Kostenreductie en optimalisatie
- Integratie offshore energie in het energiesysteem
- Inpassing in de omgeving (ecologie en medegebruik)

2
Hernieuwbare elektriciteits-opwekking op land en in de gebouwde omgeving

- Verlaging van opwekkosten
- Nieuwe toepassingen, optimaal geïntegreerd
- Versnelling met maatschappelijk enthousiasme
- Integrale duurzaamheid
- Integratie in het energiesysteem

3
Versnelling energierenovaties in de gebouwde omgeving

- Enthousiasme van gebouweigenaren en gebruikers voor energierenovatie (MVI)
- Robotisering, digitalisering en integratie installatietechniek in bouwelementen
- Energieconcepten (incl. optimalisatie in de keten)

4
Duurzame warmte (en koude) in de gebouwde omgeving (inclusief glastuinbouw)

- Stille, compacte, slimme, kostenefficiënte warmtepompen
- Afgifte-, ventilatie- en tapwatersystemen
- Slimme compacte warmte-batterij
- Slimme laag/midden temperatuur warmtenetten
- Grootschalige thermische opslag
- Geothermie

5
Het nieuwe energiesysteem in de gebouwde omgeving in evenwicht

- Lokale systeemoptimalisatie
- Regelalgoritmen voor besparing, energieoptimalisatie en sectorkoppeling
- Data-architectuur en handelssystemen
- Flexibiliteit en elektriciteitsopslag

13
Een robuust en maatschappelijk gedragen energiesysteem

- Samen fact-based beslissen en vormgeven, inclusief verdienmodellen
- Ruimtelijke inpassing
- Inrichting infrastructuur, flexibiliteit, marktmechanismen en digitalisering
- Power-to-Molecules
- Grootschalige energieopslag, energie transport en hybridisering energievraag

IKIA Klimaatakkoord

C

In 2050 zijn grondstoffen, producten en processen in de industrie netto klimaatneutraal en voor tenminste 80% circulair

In 2030:
- worden 50% minder primaire grondstoffen verbruikt;
- zijn de broeikasgasemissies van productieprocessen en afvalsector verminderd tot circa 36 Mton CO2 equivalent;
- is verduurzaming van het industriële warmtesysteem tot 300 C bereikt;
- zijn elektrificatie en CO/CO2 hergebruik geeffectueerd;
- wordt CCS kosteneffectief ingezet;
- is duurzame waterstofproductie op weg naar implementatie;
- worden biogrondstoffen gezien als standaard.

6
Sluiting van industriële kringlopen

- Circulaire grondstoffen en producten
- Biobased grondstoffen en producten
- Ontwerp en inbedding van nieuwe circulaire ketens
- Toepassing CCS en maatschappelijke acceptatie

7
CO2-vrij industrieel warmtesysteem

- Warmtehergebruik, -opwaardering en opslag
- Diepe en ultradiepe geothermie voor industrie
- Toepassing klimaatneutrale brandstoffen
- Systeemconcepten voor warmte en koude
- Maximalisering van proces-efficiency

8
Elektrificatie en radicaal vernieuwde processen

- Productie waterstof, moleculen en innovatieve hernieuwbare brandstoffen
- Elektrische apparaten en elektrisch aangedreven processen
- Flexibilisering en digitalisering
- Radicaal vernieuwde processen
- Maatschappelijke implicaties van industriële elektrificatie

D

Emissieloze mobiliteit voor mensen en goederen in 2050

In 2030:
- zijn er 1,9 miljoen elektrische vervoersmiddelen;
- is 1/3 van het energieverbruik in de mobiliteit hernieuwbaar;
- maken we 8 miljard minder zakelijke (auto)kilometers;
- hebben minimaal de 32 grootste gemeenten zero-emissiezones voor stadslogistiek.

9
Innovatieve aandrijving en gebruik van duurzame energiedragers voor mobiliteit

- Zero Emissie aandrijftechnologie en voertuigen
- Energiedistributie voor elektrische voertuigen
- Distributie van waterstof en andere energiedragers voor brandstofcelvoertuigen
- Innovatieve hernieuwbare brandstoffen
- Zuinige voertuigen

10
Doelmatige vervoersbewegingen voor mensen en goederen

- Weten wat mensen beweegt
- CO2-reductie door nieuwe mobiliteitsconcepten voor personenvervoer
- CO2-reductie door innovaties in logistiek
- Transitie-ondersteunende kennis en tools

E

In 2050 is het systeem van landbouw en natuur netto klimaatneutraal

In 2030:
- is een extra reductie bereikt van minimaal 1 Mton CO2eq. methaan, 1 Mton CO2eq. reductie energieverbruik glastuinbouw en 1,5 Mton CO2eq. reductie door slimmer landgebruik.

11
Klimaatneutrale productie food en non-food

- Reductie methaanemissies door pens- en darmfermentatie
- Reductie emissies uit stal en mestopslag
- Koolstofvastlegging en vermindering emissies landbouwbodems en bemesting
- Vermindering emissies veenweidegebieden

12
Land en water optimaal ingericht op CO2 vastlegging en gebruik

- Zeewierveredeling, -teelt en na-oogst
- Verdubbelde fotosynthese
- Eiwit voor humane consumptie
- Klimaatbehendige natuur
- Klimaatvriendelijke keuze bij aanschaf producten
- Gezonde voedselkeuze
- Gebruiksreductie naar nulemissie

13
Een robuust en maatschappelijk gedragen energiesysteem

- Samen fact-based beslissen en vormgeven, inclusief verdienmodellen
- Ruimtelijke inpassing
- Inrichting infrastructuur, flexibiliteit, marktmechanismen en digitalisering
- Power-to-molecules
- Grootschalige energieopslag, energie transport en hybridisering energievraag

Toelichtende tekst per MMIP

MMIP 1. Hernieuwbare elektriciteit op zee. MMIP 1 richt zich op het mogelijk maken van de benodigde schaalsprong voor hernieuwbare elektriciteit op zee. De nadruk ligt op offshore windenergie, maar het programma is ook gericht op de ontwikkeling van offshore zonne-energie als oplossing met groot potentieel voor de langere termijn.
Voor een succesvolle implementatie van grootschalige offshore windenergie liggen de innovatieopgaven in het oplossen van knelpunten met betrekking tot hoge kosten, uitroltempo, offshore ruimtegebruik, veiligheid (zoals scheepvaart), ecologie en integratie van zeer grote hoeveelheden elektriciteit in het energiesysteem. Bij vraagstukken over integratie in het energiesysteem is nauwe samenwerking beoogt met het MMIP 13 *Een robuust en maatschappelijk gedragen energiesysteem*. Dit betreft vooral oplossingen die een directe relatie hebben met de offshore windparken, zoals opslag en conversie van energie op zee, naar bijvoorbeeld waterstof.
Voor offshore zonnestroomsystemen ligt de uitdaging in het aantonen van de technische, ecologische en economische haalbaarheid en het ontwikkelen en testen van concepten voor drijvende installaties. Daarbij spelen de combinaties met offshore windenergie en andere functies een belangrijke rol.

MMIP 2. Hernieuwbare elektriciteitsopwekking op land en in de gebouwde omgeving. Dit is een gezamenlijk programma van de sectoren Elektriciteit en Gebouwde Omgeving. Wind- en zonnestroom zullen in een CO_2-vrije energiehuishouding een belangrijk deel van de -sterk toenemende- elektriciteitsvraag in alle sectoren dekken, met opwekking in de gebouwde omgeving en het buitengebied, maar ook in de infrastructuur en op binnenwateren. MMIP 2 betreft innovaties die de sterke groei van deze opwekking mogelijk maken, rekening houdend met technische, economische, maatschappelijke en ecologische factoren. Het MMIP draagt ook bij aan Missie B, via lokale opwekking in de gebouwde omgeving. Innovaties zijn gericht op het verder verlagen van opwekkosten, op het beschikbaar maken van nieuwe toepassingen, optimaal geïntegreerd in hun omgeving (met meervoudig gebruik van de ruimte) en op integratie in het energiesysteem. Dit laatste in nauwe samenwerking met MMIP 13 *Een robuust en maatschappelijk gedragen energiesysteem*. De kennisvragen betreffen nadrukkelijk ook hoe de implementatie kan worden versneld met behoud van maatschappelijk enthousiasme en hoe circulariteit en integrale duurzaamheid kunnen worden gerealiseerd.

MMIP 3. Versnelling energierenovaties in de gebouwde omgeving. In dit programma worden innovaties ontwikkeld waaruit nieuwe energieconcepten voor de bouw- en installatiebranche ontstaan, met een aanzienlijk lagere kostprijs dan de concepten die op dit moment op de markt beschikbaar zijn. Dit is nodig om vanaf 2025 met 200.000 energierenovaties per jaar de gebouwde omgeving in 2050 kosteneffectief aardgasvrij te maken. De resultaten dienen bij te dragen aan het terugdringen van overlast voor bewoners en daar waar mogelijk comfort en gebruikersgemak te verbeteren. Deze innovaties faciliteren ook de industrialisatie (mogelijk robotisering) van de productie-, (ver)bouw- en installatieprocessen, inzet van duurzame materialen en radicale wijzigingen in de waardeketen om de gewenste versnelling van energietransitie in de gebouwde omgeving te bewerkstelligen. Het vraagt om samenwerking tussen o.a. partijen die de wensen van gebruikers kunnen vertalen in productspecificaties, de bouw- en installatiesector, de toeleveringsindustrie en deskundigen die bij kunnen dragen aan het vormgeven van brede gebruikersacceptatie. Dit MMIP draagt bij aan een snelle groei van de uitvoeringscapaciteit die nodig is om de “grote verbouwing van Nederland” voor 2050 te kunnen afronden.

MMIP 4. Duurzame warmte (en koude) in de gebouwde omgeving (inclusief glastuinbouw). Dit MMIP richt zich op technische en socio-economische innovatie voor een snelle groei van duurzame warmtesystemen. Doel is het verbeteren van bestaande typen apparaten en systemen (beschikbaar < 5 jaar) en het ontwikkelen van nieuwe concepten

(beschikbaar > 5 jaar) en bijbehorende diensten en gebruikersenthousiasme gericht op het realiseren van meerdere hoofdconcepten voor warmte en koude bij renovatie. Om gebruikers tijdig de verwarming te laten overzetten naar aardgasvrij is het noodzakelijk het aanbod af te stemmen op gebruikers, met betrekking tot omvang, comfort (geluid, thermisch), inpasbaarheid en betaalbaarheid (woonlasten). De innovaties zullen zich vooral richten op toepasbaarheid in bestaande (bewoonde) situaties, een lagere integrale kostprijs op systeemniveau, tempoverhoging naar aardgasvrije oplossingen. Het ontsluiten van nieuwe duurzame warmte (en koude) bronnen (zoals aquathermie, geothermie en thermische zonne-energie) en thermische opslag is nodig om de sterk groeiende vraag naar duurzame warmte in te vullen.

MMIP 5. Het nieuwe energiesysteem in de gebouwde omgeving in evenwicht. Verbindingen tussen verwarmingssystemen, zoals warmtepompen met eigen opwekking van schone energie, met opslag in wijkbatterijen en/of elektrische voertuigen, bieden nieuwe kansen voor geïntegreerde concepten. Dit MMIP is gericht op het komen tot een geïntegreerd energiesysteem in de gebouwde omgeving met optimale afstemming van de lokale schone energievraag vanuit bedrijven en burgers (comfort, elektriciteit, warmte en mobiliteit) met een zoveel mogelijk lokaal opgewekt aanbod van duurzame energie. Dit niet alleen op jaarbasis, maar juist ook op kwartier-, uur- en dagbasis en tussen seizoenen. Er wordt gewerkt aan de flexibiliteitscapaciteit die in 2030 nodig zal zijn. De eindgebruiker speelt een sleutelrol in dit systeem, dat duurzame energie zichtbaar dichtbij brengt, en zal hierbinnen kunnen kiezen voor een actieve (mede) sturende rol op basis van eigen behoeften en gericht op lagere kosten (zowel individueel als maatschappelijk).

MMIP 6. Sluiting van industriële ketens. Dit programma richt zich op duurzame vernieuwing van integrale waardeketens met nieuwe productieprocessen, hergebruik van materialen en grondstoffen, onderdelen of producten en het creëren van nieuwe materialen en producten die circulariteit faciliteren. Het draagt bij aan de versnelde ontwikkeling en implementatie van innovaties voor tenminste 80% circulaire en duurzame waardeketens in 2050. In 2030 worden 50% minder primaire grondstoffen gebruikt. De nadruk ligt op de sluiting van de koolstofketen. Waar nieuwe koolstofhoudende grondstoffen nodig zijn kan onder andere biomassa worden ingezet. Er zijn vier programmadelen:
In *Circulaire grondstoffen en producten* worden kennis en innovaties ontwikkeld voor omzetting van CO_2 en CO uit proces- en verbrandingsgassen naar grondstoffen en producten (CCU), (plus eventueel Direct Air Capture, DAC). Daarnaast worden processen ontwikkeld voor voorbewerking en chemische recycling van afval en plastic, en voor het sluiten van de non-ferro metaalketen via karakterisering, scheiding en recycling. In *biomassa gebaseerde grondstoffen en producten* worden routes voor hoogwaardige, onderscheidende inzet onderzocht. Doel is om suppletie met 20% niet-fossiele koolstof toepasbaar te maken voor kringloopsluiting waar dat op een andere manier niet mogelijk is. Parallel wordt onderzoek gedaan naar ontwerp van optimaal duurzame circulaire waardeketens met minimale koolstof footprint, cascadering, en nieuwe businessmodellen. Ten behoeve van het succes en de snelheid van de omwenteling is er aandacht voor maatschappelijke acceptatie, gedrag en economische inbedding. Om de CO_2-emissiereductiedoelstelling op korte termijn te kunnen halen is een vierde programmadeel gewijd aan *toepassing van CCS*. Hierin zijn alle activiteiten gericht op het versneld en kosteneffectief inzetten van CCS bij bestaande installaties, bijvoorbeeld bij de productie van blauwe waterstof. Onderwerpen zijn procesintegratie en optimalisatie van het afvangproces; transport, opslag en slimme monitoring, en maatschappelijke en systeemvragen.

MMIP 7. Een 100% CO_2-vrij industrieel warmtesysteem. Dit programma richt zich op ontwerp en (her) inrichting van klimaatneutrale energie- en warmtesystemen voor industriële clusters en bedrijven en optimale proces-efficiency. In 2050 is de warmtevoorziening voor alle temperatuurniveaus volledig CO_2-vrij. De warmtevraag is drastisch gereduceerd door de toepassing van efficiënte processen en wordt ingevuld met duurzame bronnen (elektriciteit,

geothermie, biomassa en duurzame gassen). In 2030 is door *power to heat* oplossingen en inzet van duurzame warmtebronnen minimaal 5,3 Mton CO_2-emissiereductie en een energiebesparing van 93 PJ bereikt. Deze omslag is niets minder dan een revolutie. De huidige praktijk moet omgebouwd worden naar een systeem met maximale toepassing van circulaire warmte – het opwaarderen van restwarmte in plaats van emitteren naar het milieu. Tot 2030 richt innovatie zich op het versneld beschikbaar krijgen van technologie voor temperaturen tot ongeveer 300 °C, zoals warmtepompen, door standaardisatie, modularisatie en ontwikkeling van projectmatige aanpak voor ontwerp en implementatie. Tegelijkertijd wordt technologie ontwikkeld die na 2030 in het hoogste temperatuursegment voor een omslag zorgt. Daarnaast wordt kennis opgebouwd voor optimale warmtebenutting in het systeem door het wegnemen van niet-technologische barrières.

MMIP 8. Maximale elektrificatie en radicaal vernieuwde processen. Dit programma is gericht op de ontwikkeling van kennis en kosteneffectieve innovaties voor volledig klimaatneutrale productieprocessen in 2050, optimaal geëlektrificeerd en volledig geïntegreerd in het duurzame energiesysteem. Industriële processen worden waar mogelijk elektrisch aangedreven, maken gebruik van klimaatneutrale (circulaire) grondstoffen en vervullen een belangrijke rol bij de levering klimaatneutrale secundaire grondstoffen, energiedragers, eindproducten, flexibiliteit en energieopslag. In 2030 is de industrie in staat het variabele vermogen aan duurzame elektriciteit volledig op te nemen.
Uitdagingen zijn kostenreductie en opschaling elektrische waterstofproductie en de ontwikkeling van klimaatneutrale brandstoffen en moleculen (in samenwerking met MMIP 13). Ontwikkeling van elektrische apparaten en elektrisch aangedreven processen vergroten de mogelijkheden voor elektrificatie. Combinatie met digitalisering biedt daarnaast richting 2050 kansen voor decentrale productieprocessen. Hiervoor is nieuw kennis over veiligheid en *proces control* nodig. Parallel wordt onderzoek gedaan naar maatschappelijke en systeemimplicaties van industriële elektrificatie en wordt nadrukkelijk gestuurd op radicale procesvernieuwing en disruptieve innovaties die na 2030 het verschil moeten gaan maken.

MMIP 9. Innovatieve aandrijving en gebruik van duurzame energiedragers voor mobiliteit. Centraal in de vergroening van de mobiliteitssector staat de beweging naar elektrisch aangedreven voertuigen, die hun energie betrekken uit batterijen of brandstofcellen. Het kabinet streeft ernaar dat in 2030 alle nieuw verkochte personenauto's zero-emissie zijn. Elektrisch vervoer vereist integratie van het energiesysteem en het mobiliteitssysteem via *smart grids* en draagt bij aan netbalancering en transport en buffering van duurzaam opgewekte energie. Dit vraagt een goede integratie van het mobiliteits- en energiesysteem, die samenkomen in de gebouwde omgeving. Waar elektrische aandrijving in personenauto's al doorbreekt, vraagt dit in de zwaardere toepassingen (vracht, maritieme sector en luchtvaart) nog veel innovatie op nieuwe batterijtechnologie (celtechnologie, systemen en productie), aandrijfsystemen, slimme laadinfrastructuur en de ontwikkeling van brandstofcel-elektrische toepassingen.
Dit betekent tevens dat voer- en vaartuigen met verbrandingsmotoren de komende decennia nog een significant onderdeel van het mobiliteitssysteem uitmaken. Door enerzijds het ontwikkelen (in samenwerking met MMIP 8), voldoende beschikbaar maken en toepassen van hernieuwbare brandstoffen met een lage directe en indirecte CO_2-emissie, zoals biobrandstoffen en synthetische brandstoffen, en anderzijds het ontwikkelen van zuinigere verbrandingsmotoren voor nieuwe en hoge *blends* van (uiterlijk in 2050 voor 100%) hernieuwbare brandstoffen kan ook dit deel van de mobiliteit worden verduurzaamd.

MMIP 10. Doelmatige vervoersbewegingen voor mensen en goederen. Een belangrijke doorbraak in het verduurzamen van mobiliteit komt door het anders en slimmer inrichten van het systeem (Mobility als a Service; MaaS). Nieuwe concepten waarbij de mobiliteitsbehoefte van personen wordt geoptimaliseerd door flexibel te switchen tussen verschillende vervoermiddelen (lopen, (deel)fiets, OV, deelauto, (water)taxi, huurconcepten) om vlot,

veilig, comfortabel, duurzaam en betaalbaar te reizen. Ontwikkelingen in de ICT en *big data* bieden de mogelijkheden om mobiliteit op maat aan te bieden. Innovaties, zoals zelfrijdende auto's, worden hieraan in de toekomst toegevoegd.
Ook in het goederenvervoer gaat veel veranderen. Door de uitrol van succesvolle platforms voor het uitwisselen/bundelen van lading, het inzetten van zero-emissie stadsdistributie en het ontwikkelen van een *physical internet* voor vracht, is het mogelijk om beladingsgraden te optimaliseren en de *modal shift* naar spoor of water te faciliteren. Daarnaast ontstaan alternatieve opties voor vervoer, zoals buizentransport (incl. hergebruik bestaande infrastructuur) en "exotische concepten" zoals hyperloop, waardoor op termijn de snelheid en duurzaamheid van transport worden verhoogd. Concepten die mobiliteit overbodig maken behoren in de toekomst ook tot de mogelijkheden.

MMIP 11. Klimaatneutrale productie food en non-food. De inzet van MMIP 11 is het realiseren van de reductie van broeikasgasemissies (CO_2, methaan, en lachgas) uit de productie van food en non-food. Deze reductie komt in samenhang en balans tussen plantaardige productie, bodem en landgebruik enerzijds en dierlijke productiesystemen anderzijds.
Voor landbouwproductie vormt de bodem de basis, met verschillende impact op het klimaat. Aan de ene kant is het een emissiebron vanwege verbranding van veen in veenweide-gebieden, en lachgasproductie in combinatie met bemesting, maar aan de andere kant kan er juist ook koolstof worden vastgelegd (zie ook MMIP 12). In dit MMIP wordt met kennis en innovatie een bijdrage geleverd aan de verlaging van de emissies en een verhoging van de vastlegging.
Een reductie in de emissies in de veehouderij kan op twee manieren. Ten eerste dieren minder methaan laten uitstoten door pens- en darmfermentatie, en ten tweede zorgen dat emissies uit de mest in stal en opslag worden verlaagd.
Voor zowel het plantaardige als het dierlijke productiesysteem moet een gezond bedrijfseconomisch model worden ontwikkeld om de bijdrage aan de klimaatdoelstelling uitvoerbaar te maken.

MMIP 12. Land en water optimaal ingericht op CO_2-vastlegging en gebruik. De vraag naar voedsel en diervoer blijft constant, maar die naar biomassa als grondstof voor materialen, biobrandstoffen en als vastlegging van koolstof in de natuur zal toenemen. Dit draagt bij aan emissiereductie in zowel landbouw als in andere sectoren. MMIP 12 gaat daarom over het verhogen van de biomassaproductie in de groene ruimte, en in de tot nu toe vrijwel onontgonnen blauwe ruimte. Daarbij speelt zeewier een grote rol, moet de efficiëntie van de fotosynthese worden verdubbeld, en legt de natuur meer koolstof vast. Deze verhoogde koolstofvastlegging gaat samen met eiwitproductie, waardoor nieuwe producten voor humane consumptie in het verschiet liggen.
Als grote randvoorwaarde geldt hierbij dat zowel producentengedrag als consumentengedrag een eminente impact hebben. Voor de producent is de missie niet alleen een energiegebruiks-reductie naar emissieloos, maar een significante opwek in 2050. Hierbij horen breed in te zetten kleinschalige na-oogst behandelingen en opwektechnologieën. Voor het consumentengedrag is de innovatieopgave hoe een halvering van de *footprint* door aankoopkeuzes is te bereiken, zowel voor food als voor non-food.

MMIP 13. Een robuust en maatschappelijk gedragen energiesysteem. Dit MMIP ontwikkelt kennis en realiseert innovaties voor een efficiënte transitie naar een robuust en maatschappelijk gedragen energiesysteem op zowel lokale, regionale, nationale en Noordwest Europese schaal. Deze kennisontwikkeling richt zich op de eerste plaats op het gezamenlijk adequaat nemen van, met hoogwaardige kennis en informatie onderbouwde, besluiten. Ook economische aspecten spelen hierbij een rol, zoals verdienmodellen die enerzijds zorgen voor zo laag mogelijke maatschappelijke kosten en de juiste prikkels naar energieproducenten en gebruikers en anderzijds kansen geven aan nieuwe diensten en producten. Dit MMIP zal tevens veel aandacht besteden aan onderzoek en ontwikkeling voor een doelmatig ontwerp en

beheer van kostenefficiënte, geïntegreerde en interacterende energie-infrastructuur en de rol van digitalisering hierin. Belangrijk hierbij is het creëren van voldoende flexibiliteitsopties die vraag en aanbod van energie (op alle relevante tijdschalen) in balans brengen, bijvoorbeeld middels *demand-side management*, interconnectie en conversie en opslag van energie. Hierbij zal specifieke aandacht worden besteed aan: *power-to-molecules*, fysische opslagmethodes, en thermische opslag. Tenslotte zijn er uitdagingen met betrekking tot hybridiseren van grootschalige (industriële) energievragen en aanpassingen aan de transmissie- en energietransport-infrastructuur, zoals benodigde netverzwaring, flexibilisering van het gasnet en warmtetransport. Al deze veranderingen hebben impact op de leefomgeving. Daarom zal dit MMIP ook kennis en innovaties ontwikkelen die zorgen voor een efficiënte, ecologisch en landschappelijk verantwoorde ruimtelijke inpassing met een maximaal maatschappelijk draagvlak.

D4 Arbeidsmarkt & Scholing

De transitie naar een duurzame economie, waar de energietransitie deel van uitmaakt, heeft impact op de arbeidsmarkt. Om het Klimaatakkoord uit te voeren zijn in de maakindustrie, bij netbeheerders en energiebedrijven, in de installatie- en onderhoudsbranche, chemische industrie en bij bouwbedrijven vele tienduizenden extra werknemers nodig. Anderen zullen in de traditionele industrieën juist hun baan (dreigen te) verliezen. Ook verandert veel bestaand werk van karakter, waardoor andere vaardigheden en daarmee toekomstgerichte ontwikkeling nodig zijn. Daarnaast is technologische innovatie nodig, omdat duurzame energie met de huidige technieken beduidend arbeidsintensiever is dan fossiele opwekking, waardoor welvaartsverlies dreigt. Om de betaalbaarheid, snelheid en het draagvlak van de doelstellingen uit het Klimaatakkoord te vergroten is het cruciaal om de economische en (inclusieve) werkgelegenheidskansen van dit proces te verzilveren en mogelijke knelpunten in de vraag naar werkenden tijdig te ondervangen en sociale risico's die hierbij horen op een passende wijze op te vangen. De kwaliteit van (nieuwe) banen moet daarbij op orde zijn. Dit alles is niet uniek voor de energietransitie, maar geldt ook voor andere grote transities zoals de opkomst van een circulaire economie, digitalisering en robotisering. Onderscheidend is wel dat de overheid een belangrijke aanjager van deze transitie is. Tot slot is niet alleen aandacht nodig voor verandering van beroepen en werkgelegenheid, maar ook voor de houding en het gedrag van mensen. Bescherming van de aarde raakt niet alleen (toekomstige) werkenden in de bovengenoemde sectoren, maar alle mensen en beroepen.

Krachtig, vernieuwend en efficiënt samenwerken

De grootte van de met elkaar verbonden uitdagingen op het gebied van de energie- en klimaattransitie[93] vraagt om een gezamenlijk, langdurig en sectoroverstijgend commitment voor wat betreft de ontwikkelingen op en de gevolgen voor de arbeidsmarkt. *Alle* partijen aan de klimaattafels moeten een bijdrage leveren én krachtig, vernieuwend en efficiënt samenwerken. Zelfs met sectoren van buiten de klimaattafels, aangezien daar ook werknemers zitten die mogelijk in de toekomst kunnen werken voor de energietransitie (krimpsectoren). Een integraal, breed gedragen en proactief arbeidsmarktbeleid van alle partners is nodig, aansluitend op bestaande samenwerkingen en (cao-)afspraken in regio's en sectoren. Als het met gericht, gezamenlijk beleid lukt om de energietransitie aantrekkelijker te maken om aan te werken en in te investeren, biedt dat Nederland volop kansen. Allereerst op een duurzamere en meer inclusieve toekomst, maar ook op een innovatieve economie met toekomstgerichte, schone en zekere banen waar meer mensen van kunnen profiteren. Veel mensen ervaren die arbeidsmarktkansen op dit moment niet, of verwachten dat de energietransitie tot meer lasten zal leiden. Krachtig samenwerken helpt niet alleen om aan voldoende goed gekwalificeerde werkenden te komen, maar ook om de transitie inclusief te maken.

Allereerst is het nodig om méér mensen aan te trekken met aantrekkelijk werk, goede arbeidsvoorwaarden en perspectief op ontwikkeling en werk. De overheid en overheidsorganisaties, waaronder het UWV, dragen zorg voor de noodzakelijke randvoorwaarden om te zorgen dat werkenden en werkzoekenden, ook mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, in staat zijn regie te pakken over leven en werk. Dit geldt zeker ook voor werkenden die hun taken/werk zien veranderen. In de tweede plaats is het zaak dat de huidige én toekomstige werkenden en bedrijven zich veel meer dan nu blijven ontwikkelen door responsief leren op maat, in intensieve samenwerking met het bedrijfsleven en vakbonden. Intensieve samenwerking van sociale partners, kennisinstellingen en overheden is ook van belang om via de leercurve de kwaliteit en productiviteit te verhogen. Al met al is een sterke leer- ontwikkelcultuur nodig in bedrijven, met voldoende veiligheid, tijd, ruimte en onafhankelijk advies voor werkenden om regie te kunnen nemen. Tot slot is het nodig om met

[93] De 'klimaat- en energietransitie' duiden we in dit hoofdstuk kortheidshalve aan met 'energietransitie'.

gerichte technologische en sociale innovatie de productiviteit te verhogen en het werk slimmer te organiseren rond de beschikbare menskracht.

Voor de langere termijn is het belangrijk dat alle leerlingen, ook de leerlingen in het funderend onderwijs, de juiste leerstof en leerhouding mee krijgen om goed om te kunnen gaan met grote maatschappelijke transities, zoals de energietransitie. Dat vraagt om continue evaluatie en actualisering van het curriculum. Maar ook om een gedegen en integrale visie van scholen op de manier waarop zij lesgeven over deze transities en de leeromgeving waarin dit onderwijs plaatsvindt. Een basisvoorwaarde om hier aan te kunnen voldoen is voldoende en goed onderwijspersoneel dat in staat wordt gesteld om zich te ontwikkelen en bijscholing te volgen.

Het SER-advies Energietransitie en Werkgelegenheid (2018)[94] bevat de uitgangspunten en zeven handvatten voor dit toekomstgerichte onderwijs- en arbeidsmarktbeleid, waarvoor in de loop van de tekst concrete afspraken zijn uitgewerkt.

- Integrale **human capital agenda's** met samenhangende, breed gedragen arbeidsmarkt-agenda's voor de middellange en lange termijn, waarin ook sociale gevolgen aan bod komen. Net als in de zorg of in het Techniekpact kan een plan uit landelijke afspraken en regionale actieplannen bestaan.
- **Vertaling** van nationale en sectorale afspraken **naar regionaal-economische agenda's**, waarbij opgetelde regionale initiatieven leiden tot nationale doelen. Ook verknoping van uitvoerend regionaal beleid met sectorale activiteiten (o.a. cao, O&O, sociale plannen) is noodzakelijk.
- **Modulair en responsief onderwijs**, dat is ingebed in een **sterke, positieve** ontwikkel- en **leercultuur** en voortbouwt op bestaande goede initiatieven, structuren en (cao-) afspraken.
- **Een inclusieve aanpak**, die afspraken bevat om het beschikbare arbeidspotentieel beter te benutten. Het gaat bijvoorbeeld om meer gewerkte uren en een grotere arbeidsdeelname van vrouwen, maar ook om mensen met een arbeidsbeperking en andere groepen met een afstand tot de arbeidsmarkt, die door nieuwe technologie complexer werk kunnen doen.
- Streven naar(de sociale infrastructuur voor) **goede en eerlijke arbeidsvoorwaarden**, -omstandigheden en -verhoudingen en medezeggenschap **in (nieuwe) deelsectoren**, die relevant zijn voor de energietransitie.
- Verbetering van regionale en sectorale **arbeidsmarktinformatie** en **inzicht in toekomstige arbeidsmarktbehoeften**. Die informatie is o.a. nodig om per klimaattafel systematisch de effecten van maatregelen te monitoren en een praktische impactanalyse uit te voeren. De taakgroep zal daarnaast nader onderzoek moeten (laten) uitvoeren naar de effecten van de energietransitie op de arbeidsproductiviteit in de sector.[95]
- **Werkgelegenheidsverlies** eerlijk en inclusief **opvangen** door werkenden daarop tijdig voor te bereiden, hun ontwikkeling en mobiliteit te faciliteren en door arbeidsmarkt- en sociale gevolgen passend op te vangen waar dat niet mogelijk blijkt met bestaande middelen. Vanuit het publieke belang, als aanjager en als wetgever heeft de Rijksoverheid een bijzondere verantwoordelijkheid en rol. Waar de transitie gepaard gaat met werkgelegenheidsverlies is in het kader van een 'just transition' een aanpak nodig die werkenden daarop tijdig voorbereidt, hun ontwikkeling en mobiliteit faciliteert en hen indien nodig financieel compenseert. Dit is een verantwoordelijkheid van alle betrokken partners.

---

[94] SER (2018) Energietransitie en werkgelegenheid. Kansen voor een duurzame toekomst. Advies 18/03.

[95] Met bestaande technologieën lijkt energieproductie arbeidsintensiever te worden: er zijn meer mensen nodig om onze stroom en warmte te produceren. Technologische innovatie moet welvaartsverlies voorkomen door de energietransitie slimmer uit te voeren.

Om tot gedragen afspraken over arbeidsmarkt en scholing te komen is een taakgroep geformeerd over sectoren heen, waarin een brede groep werkgevers-, werknemers- en onderwijspartijen en ministeries is vertegenwoordigd.[96] De deelnemende organisaties committeren zich aan alle afspraken in dit hoofdstuk en aan de individuele en gezamenlijke uitwerking en uitvoering daarvan.

Afspraken:

Partijen spreken het volgende af:

Integrale arbeidsmarktagenda's

a. De vijf sectortafels stellen elk, ondersteund en aangespoord door de taakgroep, in de eerste helft van 2019 een sectorale onderwijs- en arbeidsmarktagenda[97] op met een (periodiek te actualiseren) uitwerking naar een uitvoeringsagenda voor de komende vijf jaar en een actieagenda voor het komende jaar. Afhankelijk van de aard en omvang van de opgaven en de bestaande sectorale afspraken en structuren, kan de aanpak en het ambitieniveau per sector verschillen. De sectortafels stellen met behulp van de taakgroep en in overleg met (voor zover niet al aan de tafel aanwezige relevante) sectorale sociale partners, onderwijspartijen, overheden en andere belanghebbenden de invulling van de agenda. Om daartoe te komen maken zij een analyse van enerzijds de belangrijkste sectorale kansen en knelpunten op het terrein van arbeidsmarkt en anderzijds van (het bereik en de impact van) bestaande initiatieven die benut en/of versterkt kunnen worden om daaraan een vervolg te geven. De rol van de taakgroep is om aan te jagen, inhoudelijke en procesmatige ondersteuning te bieden en relevante partijen te betrekken en te verbinden.

b. De taakgroep verbindt de sectorale agenda's tot een overkoepelende arbeidsmarktagenda, met aandacht voor een goede fasering en cross-sectorale aspecten; de verbinding tussen regio's en sectoren; monitoring van arbeidsmarkteffecten en de inbedding in bredere thematiek zoals arbeidsmarktkrapte, een leven lang ontwikkelen, digitalisering en circulaire economie; en aansluiting op bestaande initiatieven.

c. In de arbeidsmarktagenda's is aandacht voor de volgende punten:
   - De arbeidsmarktagenda maakt verbinding tussen sectorale innovatieopgaven (kennis- en innovatieagenda) en de ontwikkeling van mensen (*Human Capital Agenda*), met als doel om technologische en sociale innovatie hand in hand te laten gaan. Partijen kunnen daarbij samenwerken met en leren van de *Human Capital Agenda* van de Topsector Energie.
   - De arbeidsmarktagenda maakt onderscheid tussen acties op de korte termijn (o.a. beschikbare arbeidscapaciteit beter benutten voor tekorten) en de lange termijn (o.a. plek van duurzaamheid in het onderwijs, maatregelen in deelsectoren die krimpen als gevolg van de energietransitie, inhoudelijke vernieuwing van beroepen).
   - Om sectoren aantrekkelijk te maken/houden en mensen een goede werkplek te bieden, besteedt de arbeidsmarktagenda aandacht aan het belang van plezierig, leerzaam en veilig werk onder goede arbeidsvoorwaarden, -omstandigheden en -verhoudingen, en aan voldoende stage- en opleidingsplaatsen ongeacht economische conjunctuurschommelingen. Sociale partners kunnen daarbij inspiratie halen uit afspraken in de zorgsector op grond van de arbeidsmarktagenda 'Aan het werk voor

[96] Deelnemende organisaties in de taakgroep zijn FNV, CNV, VCP, VNO-NCW, MKB, LTO Nederland, Techniekpact, Topsectoren, Bouwagenda, FME, Netbeheer Nederland, Werkgeversvereniging WENB, MBO Raad, SBB, Vereniging Hogescholen, VSNU, de Ministeries van EZK, SZW en OCW, VNG, UWV, Jonge Klimaatbeweging, Koepel Energie en Klimaat, Planbureau voor de Leefomgeving, SER-voorzitter Mariëtte Hamer.

[97] De afspraken in dit hoofdstuk zijn gericht op onderwijs- en arbeidsmarktagenda's, ook daar waar kortheidshalve is gekozen voor de term 'arbeidsmarktagenda'.

ouderen'. In de zorgsector monitort een landelijke regiegroep de agenda actief en heeft die agenda bijgedragen aan het maken van cao-afspraken.
- In de arbeidsmarktagenda's is aandacht voor werkenden die hun baan dreigen te verliezen. Mogelijke instrumenten zijn een regelmatig gesprek over ontwikkelingsmogelijkheden, loopbaanadvisering, voldoende opleidingsbudget, gericht voorkomen van baanverlies en ondersteuning bij (intersectorale) mobiliteit. De vakbeweging draagt het belang van (tijdige) scholing en ontwikkeling van werkenden actief uit via de vakbondsadviescentra en andere relevante projecten.
- De arbeidsmarktagenda bevat acties om meer mensen aan te trekken tot de technische sectoren, zowel vanuit het initiële onderwijs als door nieuwe groepen aan te trekken. Daarbij valt te denken aan werkzoekenden en specifieke groepen zoals statushouders. Dit betekent dat er nadrukkelijk verbinding moet worden gezocht met het sociale domein.
- In de arbeidsmarktagenda's wordt zoveel mogelijk slim en efficiënt aangehaakt op bestaande infrastructuren en initiatieven. Dit minimaliseert bestuurlijke drukte en legt de nadruk op het behalen van concrete resultaten alsook het zichtbaar maken van deze resultaten.

d. De sectorale agenda's vertrekken vanuit de belangrijkste arbeidsmarkt- en scholingsopgaven in de sector en sluiten nauw aan op bestaande initiatieven[98] en afspraken van sociale partners, onderwijspartijen, overheden en andere betrokkenen.

- **Landbouw en landgebruik**. Belangrijke opgaven gaan over het permanent ontwikkelen van mensen, technieken en onderwijscurricula, vertalen van nieuwe kennis en vaardigheden in de beroepspraktijk en tijdig anticiperen op nieuwe arbeidsmarktniches met scholing en beroepsvereisten. Bij het uitwerken van een sectorale agenda kan de sector aansluiten op innovatieprogramma's van Ministeries (waaronder LNV) en topsectoren Agri & Food en Tuinbouw & Uitgangsmateriaal. Het Groenpact initieert, ondersteund door de taakgroep en de sectorale borgingscommissie, de dialoog met branches, werknemers, onderwijs en overheden over de sectorale uitdagingen in het Klimaatakkoord. Het doel daarvan is tot afspraken te komen over gedeelde prioriteiten, een gezamenlijke aanpak en voldoende anticiperend vermogen. Daarbij zijn er ook werkgelegenheidskansen buiten de sector, zoals bij het opvangen van de energieklimaattransitie in steden door inzet van groen.

- **Elektriciteit**. In de elektriciteitssector kampen vooral netbeheerders en betrokkenen bij Wind op Zee met schaarste aan arbeidskrachten. In nieuwe (deel)sectoren is aandacht nodig voor veilig en gezond werk. Baanverlies gaat een rol spelen in kolen- en mogelijk gascentrales. Actieve begeleiding en scholing naar ander werk is wenselijk. Waar dat mogelijk is, gebeurt dat bij voorkeur naar (duurzame banen in) sectoren waar werkgelegenheid ontstaat om zo tekorten te verminderen. Voor technici zijn er kansen in de aanleg van een duurzame energie-infrastructuur gebaseerd op elektrificatie en in de toekomst waterstof en groen gas De Topsector Energie heeft met CAREER een landelijk platform gerealiseerd waar publiek-private en sociale partners samenwerken aan het arbeidsmarkt- en scholingsvraagstuk rondom offshore wind.

- **Industrie**. De sector signaleert een groot gebrek aan goed opgeleid personeel, met name in de installatie- en onderhoudsbranche en in de maakindustrie. Baanverlies

[98] Een belangrijke bestaande structuur vormen de topsectoren, waarbij het zaak is ook werknemers(partijen) goed te (blijven) betrekken. Voor de energietransitie zijn met name de Human Capital Agenda's van de topsectoren Energie, Chemie, High Tech Systemen en Materialen, Agri & Food, Tuinbouw & Uitgangsmateriaal en Logistiek van belang. De HCA's van deze topsectoren worden versterkt door hieraan ook nieuwe actielijnen toe te voegen, die er specifiek op gericht zijn uitstromende medewerkers uit (sub)sectoren die krimpen als gevolg van de transitie te helpen zich om te scholen naar beroepen waar door de transitie groei ontstaat.

gaat een rol spelen in de gas- en oliewinning en –toelevering en in raffinaderijen. Actieve begeleiding en scholing naar sectoren waar werkgelegenheid ontstaat is wenselijk, zowel voor de mensen die het betreft als om in die sectoren tekorten te verminderen. De sectortafel wil zich behalve op grotere (zij)instroom richten op permanente ontwikkeling van mensen, bedrijven en innovatie. Bij het uitwerken van een sectorale agenda kan de sector aansluiten op de implementatieagenda 2018-2022 van *smart industry*, de topsectoren Chemie en High Tech Systemen en Materialen.

- **Gebouwde omgeving**. Onder meer netbeheerders, installateurs en bouwbedrijven concurreren om schaars personeel met diverse andere sectoren. Behalve instroom, zij-instroom en behoud van voldoende werkenden willen sectorale partijen werken aan slimme inzet van mensen en permanente ontwikkeling van mensen, bedrijven en innovatie. De tafel gebouwde omgeving heeft in samenwerking met de Bouwagenda een landelijk breed gedragen 'Intentieverklaring arbeidsmarkt en scholing in wijkgerichte aanpak' opgesteld, die onder meer geïmplementeerd wordt in de regionale publiek-private samenwerkingen. Daarnaast is een specifiek convenant 'mbo-aanbod klimaattechniek' opgesteld. Het programma De Uitdaging werkt aan het oplossen van tekorten door innovatie, leren in het werk en de onderwijsketen te betrekken in de verduurzamingsopgave in de gebouwde omgeving. Voor het slagen van de afspraken aan de tafel gebouwde omgeving is het nodig, dat de betrokken partijen ook met elkaar op regionaal en lokaal niveau tot samenwerking komen op het gebied van menselijk kapitaal. Het goed inrichten van die samenwerking biedt allerlei werkgelegenheidskansen voor 'groene banen' .

- **Mobiliteit**. Belangrijke opgaven zijn de omslag van fossiel naar elektrisch aangedreven voertuigen en het bewerkstelligen van voldoende laadvoorzieningen voor elektrisch vervoer. Meer elektrisch (personen)vervoer werkt door in het type onderhoud en leidt tot een grotere nadruk op IT-vaardigheden van werkenden in garages en verwante (auto)bedrijven. In de technische curricula van mbo-, hbo- en wo-opleidingen krijgt elektrisch vervoer steeds meer aandacht, maar voldoende gekwalificeerd personeel blijft vooralsnog een uitdaging. In het goederenvervoer zijn digitale vaardigheden steeds belangrijker en groeit de behoefte aan goed opgeleide, zelfredzame professionals. Bij het uitwerken van een sectorale agenda kan de sector deels aansluiten op de human capitalagenda van de Topsector Logistiek, die aandacht vraagt voor een flexibele en innovatie kennisbasis, kennisdisseminatie in de sector en sociale innovatie

e. In het vernieuwde Techniekpact is de klimaatopgave als een van de maatschappelijke opgaven benoemd waaraan invulling moet worden gegeven. De ondersteuning van regionale initiatieven die raken aan de energietransitie, wordt daarvoor uitgebreid. Techniekpactregio's worden bovendien gestimuleerd initiatieven te ontplooien of uit te breiden die bijdragen aan het verminderen van arbeidsmarktknelpunten. Deze beide lijnen worden expliciet opgenomen in de opdracht van EZK, SZW en OCW aan het Huis van de Technologie in oprichting voor de uitvoering van het Techniekpact. Koplopers, goede (regionale) voorbeelden en partijen die graag willen bijdragen, staan daardoor in goede verbinding met landelijke partijen die hen kunnen ondersteunen bij de doorontwikkeling van hun initiatieven.

f. De overheid expliciteert wat zij kan bijdragen in haar opdrachtgeverschap (o.a. aanbestedingen) aan het bieden van zekerheid op de langere termijn. Die zekerheid is nodig voor sectoren, onderwijspartijen en decentrale overheden om langetermijninvesteringen in leren en innoveren te kunnen doen. Naast anderen in staat stellen om te investeren, heeft de overheid zelf ook een belangrijke rol om de klimaattransitie eerlijk en inclusief te laten verlopen.

Vertaling naar uitvoering en regionale[99] sociaal-economische agenda's

a. De SER gebruikt zijn aanjaagfunctie[100] op het terrein van een leven lang ontwikkelen om op het terrein van de energietransitie in regio's en sectoren een slagvaardige en gecoördineerde verbinding te leggen van goede initiatieven en bestaande en nieuwe structuren. Daarbij gaat het om de verbinding met bestaande initiatieven als de Topsectoren, Techniekpact, Groenpact, Industriecoalitie, Bouwagenda, de diverse onderwijsakkoorden en het programma De Uitdaging. Speciaal zal de SER blijven letten op goede inbedding van *human capital* in de regionale energiestrategieën: een goede arbeidsmarktparagraaf in die regionale energiestrategieën zou een basis kunnen vormen voor gedegen arbeidsmarktplanning. De SER jaagt aan, ondersteunt, verbindt, rapporteert periodiek aan de taakgroep en legt daarbij verbindingen met de bredere context van een leven lang ontwikkelen. De SER benut de bestaande nauwe samenwerking met het Techniekpact, die is ontstaan door de aanjaagfunctie van een leven lang ontwikkelen, en zoekt daarbij een goede verbinding met (initiatieven vanuit) werknemerszijde.

b. De sectortafels kiezen in de uitvoering van de arbeidsmarktagenda's voor een lerende aanpak vanuit regionale publiek-private samenwerkingen van bedrijven, vakbonden, overheden, publieke en private onderwijs- en kennisinstellingen (liefst MBO-HBO-WO) en brancheopleiders. Desgewenst wordt eerst ervaring opgedaan in lokale experimenten met fieldlabs en *learning communities*, zoals bijvoorbeeld is beoogd met de 'Intentieverklaring arbeidsmarkt en scholing in de wijkgerichte aanpak' en het programma De Uitdaging. De taakgroep gaat met sectoren in gesprek over wat nodig is om te zorgen dat niet alleen *in* lokale samenwerking lerend vermogen ontstaat (project), maar ook *tussen* projecten, waardoor de aanpak van verduurzaming steeds beter en efficiënter kan verlopen (programma). De taakgroep kan sectorale partijen ondersteunen bij het vormgeven van een lerende aanpak en het wegnemen/adresseren van gesignaleerde belemmeringen. De Centra voor Innovatief Vakmanschap (MBO), Centres of Expertise (HBO) en het samenwerkingsverband 4TU van technische universiteiten bieden hun betrokkenheid aan, waar mogelijk in samenwerking. Die betrokkenheid richt zich ook op de verbinding met innovatieagenda's en ontwikkeling van de regio, of de Regionale investeringsfondsen (RIF's).

c. Technische brancheorganisaties stimuleren, in samenspraak met de vakbonden, dat hun leden in publiek private samenwerkingen voldoende leerwerk- en stageplekken beschikbaar stellen voor een vruchtbare kruisbestuiving tussen leren en werken – ook als het economisch minder goed gaat. Zij inventariseren samen de mogelijkheden om via O&O-fondsen vouchers uit te geven voor ontwikkeling en (loopbaan)begeleiding. Technische brancheorganisaties maken daarnaast met hun leden afspraken over hun opleidingscapaciteit met de intentie om tot afspraken over baan-/werkgaranties te komen om daarmee de instroom te verhogen. Hierin hebben de opleidingsbedrijven/ bedrijfstakscholen een belangrijke rol. Overheden inventariseren of de gunningscriteria in aanbestedingen voldoende ruimte voor opleiden door opdrachtnemers bieden. SBB zet zich specifiek in voor (de erkenning van) voldoende leerwerk- en stageplekken in het MBO.

d. De 'Intentieverklaring arbeidsmarkt en scholing in de wijkgerichte aanpak' is opgesteld om de gezamenlijke arbeidsmarkt- en scholingsopgaven van de sectortafels gebouwde omgeving (o.a. huizen en gebouwen, energie-infrastructuur, ondergrondse infra), mobiliteit (o.a. laadvoorzieningen elektrisch vervoer) en elektriciteit (o.a. bekabeling) in

[99] Uitgangspunt is om zoveel mogelijk aan te sluiten bij de arbeidsmarktregio's. Een arbeidsmarktregio is een afgebakend gebied waarbinnen dienstverlening wordt verleend door UWV en gemeenten aan werkzoekenden en werkgevers. Per 1 januari 2013 zijn er 35 arbeidsmarktregio's.

[100] https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/09/27/kamerbrief-leven-lang-ontwikkelen.

de verduurzaming van wijken het hoofd te bieden. Die verklaring is erop gericht ontwikkeling van vaardigheden, technologie en werkprocessen te verbinden in een lerende wijkaanpak vanuit hechte samenwerking van bedrijven, werkenden, overheid en de brede onderwijskolom. Werkgeverspartijen overleggen daarbij, in nauwe afstemming met die partijen, over het slim organiseren van het werk en over de beschikbare menskracht. De nationale intentieovereenkomst wordt door middel van regionale publiek-private samenwerkingen ingebed in de wijkenaanpak in het Klimaatakkoord. Bezien wordt hoe toeleveranciers meegenomen worden in de wijkenaanpak. De taakgroep biedt waar nodig ondersteuning voor deze aanpak en verspreidt leerervaringen naar andere sectoren. Als specifieke uitwerking voor het MBO wordt bovendien het Convenant MBO-aanbod voor de Klimaattechniek gesloten, met als doel te komen tot een MBO-aanbod voor bekostigd en niet-bekostigd onderwijs, dat zich richt op beroepen in de energietransitie, circulariteit en klimaatadaptatie; voldoende instroom; werkgaranties en opleidingen binnen bedrijven en waarborgen in de continuïteit van de (ver)bouwstroom.

e. Partijen spreken af Regio Deals voor te bereiden rond de belangrijkste transitieopgaven. Voor versterking van regionale opgaven heeft het kabinet de Regio Envelop beschikbaar gesteld. Hieruit worden Regio Deals ondersteund die meervoudige opgaven in de regio aanpakken. De openstelling voor de tweede tranche Regio Deals is in september 2018 gesloten. Veel voorstellen uit de tweede tranche zijn al gericht op de meervoudige opgaven van CO_2-reductie en versterking van de regionale economie en arbeidsmarkt. Voor de derde tranche zullen partijen gezamenlijk aanvullende voorstellen uitwerken voor regio deals die het Klimaatakkoord ondersteunen.

f. In lijn met het brede Nationaal Programma Groningen werkt de provincie Groningen in samenwerking met de SER Noord-Nederland (ondersteund door SER Nederland) en andere betrokkenen een regionale arbeidsmarktaanpak van de energietransitie uit. In de provincie Groningen, maar ook in Drenthe zullen in de fossiele energievoorziening banen gaan verdwijnen, terwijl andere sectoren sterk groeien. De beoogde aanpak bestaat uit een gecoördineerde samenwerking tussen (provinciale en gemeentelijke) overheden, sociale partners, onderwijspartijen en andere stakeholders. Het doel daarvan is de kansen en uitdagingen van de energietransitie samen tegemoet te treden en werkenden voldoende ondersteuning te bieden indien dit hen treft. Deze energietransitie zal uiteindelijk leiden tot een industrietransitie in brede zin.

Goede arbeidsvoorwaarden, -omstandigheden en -verhoudingen

a. Voor huidige werknemers is het uitgangspunt dat:
   - werkgevers en werknemers regelmatig stilstaan bij het loopbaanperspectief van werknemers, waarbij voorkomen van werkgelegenheidsverlies het vertrekpunt is.
   - werkgevers en werknemers in duurzame inzetbaarheid investeren om baanverlies te voorkomen. Werknemers krijgen op tijd de gelegenheid zich voor te bereiden op andere functies die gaan ontstaan of een andere invulling van het werk.
   - indien toch baanverlies optreedt, werkgevers en werknemers(vertegenwoordigers) transities van-werk-naar-werk organiseren, al dan niet via her-, om- en bijscholing.
   - voor wie het voorgaande geen uitkomst biedt, het zaak is sociale en financiële gevolgen passend op te vangen. Dit geldt specifiek voor werkenden in de brede kolenketen, die werkloos (dreigen te) raken bij afnemende werkgelegenheid in kolencentrales.
   - de overheid een brede verantwoordelijkheid heeft op het gebied van inkomenszekerheid en het creëren van de juiste randvoorwaarden voor duurzame inzetbaarheid.
   - in voorkomende gevallen partijen bovenstaande uitwerken in o.a. sociale plannen.

b. Sociale partners treden in dialoog om te komen tot goede arbeidsomstandigheden, arbeidsvoorwaarden en -verhoudingen in nieuwe (deel)sectoren, waar nog geen sprake is

van gereguleerd overleg en sociale infrastructuur. Zij inventariseren veiligheids- of gezondheidsrisico's in de nieuwe banen en nemen maatregelen gericht op veilig en gezond werken. Sociale partners bespreken daarnaast hoe de arbeidsverhoudingen in nieuwe (deel)sectoren op een bestendige wijze vorm kunnen krijgen. Daarbij betrekken ze de totstandkoming van cao's en O&O-fondsen.

c. De Inspectie SZW garandeert voldoende toezicht om te zorgen dat het werk in nieuwe (deel)sectoren voldoet aan alle wettelijke arbeidsomstandigheden en -voorwaarden. De Inspectie overlegt periodiek met sociale partners en de vraag welke actie nodig is. Ook (signalen over) sociale dumping komt daarbij aan de orde. Sociale partners nemen ook zelf verantwoordelijkheid. Zij voorzien de Inspectie zo goed mogelijk van casuïstiek en cijfers om het gesprek goed te kunnen voeren.

Een inclusieve aanpak om het potentieel beter te benutten

a. Sociale partners in de Stichting van de Arbeid maken met het kabinet afspraken over het benodigde randvoorwaarden voor werkenden om zich te kunnen ontwikkelen en werkzoekenden om zich te kwalificeren voor een duurzame baan. De afspraken hebben betrekking op versterking van de leercultuur en het stimuleren van individuele leerrekeningen, alsmede de verdeling van de daarmee gemoeide middelen. Daarnaast zullen sociale partners in de Stichting van de Arbeid mede op basis van bevindingen van de SER in het kader van zijn rol als aanjager bij leven lang ontwikkelen bezien hoe een (regionale) ondersteuningsstructuur kan worden bevorderd[101] en hoe bestaande regionale en sectorale initiatieven om een leercultuur te bevorderen kunnen worden versterkt. Zij zullen mede op basis van deze bevindingen eventueel noodzakelijke aanpassingen van de regelgeving verder agenderen om deze beweging te stimuleren.

b. Sociale partners maken afspraken over brede inzet van personeel in tekortberoepen, waardoor meer mensen duurzaam kunnen participeren. Sociale partners inventariseren wat verder nodig is om nieuwe groepen (zoals mensen met een arbeidsbeperking) te betrekken. Daarnaast hebben de koepelorganisaties ABU, CEDRIS, NRTO en OVAL de alliantie 'Samenwerken voor werk' gevormd. Deze alliantie heeft als doel om via publiek-private samenwerking zoveel mogelijk mensen, die nu nog langs de kant staan, weer aan het werk te helpen. De partijen kennen een groot landelijk en regionaal netwerk van dienstverleners op het gebied van scholing, begeleiding en arbeidsbemiddeling. Zij zetten deze kennis in om extra vakkrachten voor de energietransitie te leveren.

Responsief onderwijs op maat, ingebed in een sterke leercultuur

a. In het mbo en hbo is in samenwerking met de Topsector Energie het platform De Uitdaging tot stand gekomen.
   - De deelnemers van De Uitdaging stemmen met de MBO Raad en SBB af hoe men elkaar kan versterken en aanvullen op het gebied van samenwerking binnen RIF's en CIV's[102], nieuwe leermiddelen en de digitale ontsluiting daarvan in een leerplatform; experimenten met energie-innovatieprojecten en het leren van elkaar; experimenten met een flexibeler inzet van de kwalificatiedossiers; een gedeelde klimaat- en energieagenda voor MBO en VMBO, die onder andere zal voortkomen uit de afspraken die in het Klimaatakkoord gemaakt worden aan de sectortafels.
   - De Centres of Expertise in het HBO in De Uitdaging richten zich op het in kaart brengen van effectieve aanpakken, kennisuitwisseling in publiek-private netwerken en opschaling van succesvolle pilots en experimenten. Hierbij hanteren zij een viertal actielijnen: zicht krijgen (onder meer via interactie met de taakgroep en de sectortafels) op oplossingen die ons helpen regionale vraagstukken op te lossen;

[101] Hierbij valt ook te denken aan een ID-pas voor werkenden met daarop een 'vakpaspoort', waarin naast diploma's aanvullende vaardigheden/competenties en activiteiten kunnen worden opgenomen.

[102] Regionaal investeringsfonds (RIF) en Centrum voor Innovatief Vakmanschap (CIV)

samen slim optrekken om de operatie met succes te helpen uitvoeren; strategieën en investeringen meer op elkaar afstemmen en belemmeringen wegnemen; samen (sociale) systemen opzetten voor het ontwikkelen van mensen en oplossingen met een focus op het vergroten van de instroom, de snelheid van scholing en het vernieuwen van de inhoud voor klimaat en energie.

b. Op plekken waar de arbeidsmarkteffecten van de energietransitie optreden (zoals bij het verduurzamen van gebouwen in wijken, maar ook in garages waar monteurs vaker te maken krijgen met elektrisch vervoer), onderzoeken sociale partners met (publieke en private) onderwijspartijen gericht de noodzaak, vorm en inhoud van nieuw onderwijsaanbod voor werkenden en potentiële instromers (zowel studenten, zij-instromers als werkzoekenden) in de energietransitie. Zij organiseren hun aanbod zo dat aantrekkelijke en efficiënte leerroutes ontstaan, met erkenning van eerder opgedane leer- en werkervaringen, bij voorkeur stapelbaar tot een diploma. Daarbij kan het gaan om volledig nieuwe opleidingen of om modulaire trajecten, maar ook over vernieuwing binnen bestaande opleidingen. Zo heeft de SBB al de opdracht ontvangen van het ministerie van OCW om in de opleidingseisen en curricula in het MBO meer aspecten van circulaire economie op te laten nemen, waarbij ook rekenschap wordt gegeven van arbeidsmarkt-vraagstukken die volgen uit de energietransitie. Vanuit O&O-fondsen wordt waar nodig bijgedragen aan de ontwikkeling van nieuwe scholingsmodules. De woningcorporatiesector investeert in haar eigen opleidingsaanbod om duurzaamheidsdeskundigheid te bevorderen in haar rol als werkgever.

c. Het kabinet gaat maatwerk in het MBO voor volwassenen verder stimuleren, onder andere door de introductie van MBO-certificaten voor delen van opleidingen. Deze certificaten zijn bedoeld voor werknemers die al een stevige basis in de vorm van een MBO-diploma hebben en voor wie het behalen van een onderdeel van een kwalificatie, in de vorm van een MBO-certificaat, zinvol is om zich verder te ontwikkelen. Daarbij moet het gaan om robuuste delen van de kwalificatie, vastgesteld door sectorale sociale partners in de SBB en gericht op het versterken van het arbeidsmarktperspectief. SBB voert daartoe pilots uit. Op basis van een positieve evaluatie (eind 2019) zal het ministerie de invoering van MBO-certificaten verder opschalen. Daarnaast stelt het kabinet vanaf 2019 voor vier jaar jaarlijks €5 miljoen beschikbaar voor het stimuleren van de ontwikkeling van passende opleidingsprogramma’s op maat in het MBO voor volwassenen.

d. Het ministerie van OCW voert in het HBO sinds 2016 experimenten uit gericht op het bevorderen van maatwerk in het onderwijs voor volwassenen. Deze experimenten betreffen deeltijdse en duale HBO-opleidingen. Het gaat om het experiment leeruitkomsten en het experiment vraagfinanciering. In het experiment leeruitkomsten worden opleidingstrajecten op maat ingericht, aansluitend bij wat de volwassen student meeneemt aan relevante kennis en kunde en aansluitend op de mogelijkheden en behoeften om te leren in de werksituatie. In het experiment vraagfinanciering kan op modulaire basis worden deelgenomen aan opleidingen in techniek, ICT en zorg aan publieke en private hogescholen. Studenten kunnen in aanmerking komen voor vouchers van €1.250 per module van 30 studiepunten (half jaar). Een tussenevaluatie van beide experimenten in het HBO verschijnt eind 2018/begin 2019. Daarna wordt besloten over het vervolg. Daarnaast heeft het hoger onderwijs zelf een aantal initiatieven die hier nauw op aansluiten. Zo bestaat er specifiek voor werkenden met een onafgemaakte HBO-opleiding een leerwerk-traineeship, waarmee ze verleid kunnen worden een HBO-kwalificatie te behalen (*www.werkenENlerenMETenergie.nl*). En voor het HBO en WO heeft de *versnellingsagenda onderwijsinnovatie met ICT* (gemaakt door de Vereniging Hogescholen, de Vereniging van Universiteiten en SURF) als doel om digitalisering in het hoger onderwijs sneller mogelijk te maken en daarmee ook de flexibilisering mogelijk te maken.

e. SBB brengt de bestaande opleidingsinfrastructuur voor het technische MBO in kaart. Op grond daarvan maken onderwijspartijen en sociale partners afspraken over wat verder nodig is om de bestaande infrastructuur aan te vullen en te verbinden. Goede voorbeelden zijn er al (Duurzaamheidsfabriek, tech hubs, RIF-samenwerkingen), maar soms versnipperd. Werkgeverspartijen in de taakgroep stimuleren dat hun leden bijdragen aan 'tech hubs' en andere fysieke test- en ontwikkelomgevingen, door inzet van medewerkers voor kennisoverdracht en het beschikbaar stellen van machines. Op die manier ontstaat er een structuur om technologische innovatie snel in de gehele onderwijsketen te laten landen. Dit geldt ook voor innovatie die nodig is om de energietransitie goed te laten verlopen. Door bijvoorbeeld deze 'hubs' te voorzien van warmtepompen en technici beschikbaar te stellen om hun kennis hierover door te geven, kan een groot aantal scholen daar gebruik van maken terwijl het minder inzet van het bedrijfsleven vraagt dan wanneer zij al die scholen apart moeten benaderen. Private opleiders brengen door EVC-trajecten en maatwerk scholingstrajecten en –begeleiding mensen weer aan het werk. Zij leggen in samenwerking met gemeentes, UWV, re-integratiebureaus, werkgevers en uitzendorganisaties de focus op wat de talenten en mogelijkheden van mensen zijn. Dit geldt ook voor de mogelijkheden voor banen als gevolg van de energietransitie.

f. De VSNU onderzoekt met de MBO Raad en Vereniging Hogescholen, en in gesprek met private aanbieders van opleidingen, op welke manier zij in de energietransitie samen kunnen optrekken op het gebied van onderzoek (agenda, ontwikkeling en uitwisseling van kennis) en onderwijs (in kaart brengen ontwikkelingen beroepspraktijk, aanpassing van het onderwijsaanbod, passende leerarrangementen, doorlopende leerlijnen). Goede samenwerking tussen universiteiten, HBO en MBO kan ervoor zorgen dat studenten uit het beroepsonderwijs goed leren omgaan met de nieuwste academische inzichten. Dit geldt ook voor vraagstukken uit de energietransitie, bijvoorbeeld met de inzet van (nieuwe) technologie op zo'n manier dat er minder mensen nodig zijn voor de verduurzaming van een wijk. De partijen ontwikkelen een gezamenlijke visie en stimuleren hun leden om, in samenwerking met sectoren en (leer)bedrijven in regio's, ontwikkelde kennis in te zetten en nieuw onderwijsaanbod eensluidend te vertalen en in te zetten in regio's. Daarbij is de samenwerking tussen het bedrijfsleven en het onderwijs van groot belang, zowel op inhoud (curricula, opleidingen en *skills*) als op uitvoering (*tech hubs*, hybride docenten, publiek-private samenwerking). Dit past binnen een bredere beweging van interdisciplinaire onderzoeksaanpakken zoals de Nationale Wetenschapsagenda , waardoor er ook oog is voor de toepassing en sociale gevolgen van innovaties.

g. Partijen spreken af regionale initiatieven in het beroepsonderwijs rond de transitie te versterken. Het nieuwe Regionaal Investeringsfonds (2019-2022) biedt samenwerkingsverbanden van onderwijs, bedrijfsleven en regionale overheden de kans om subsidie aan te vragen voor een betere aansluiting tussen mbo en arbeidsmarkt. Het nieuwe RIF stimuleert dat initiatieven ten behoeve van de transitieopgaven in het Klimaatakkoord goede aanvragen indienen bij het fonds. Potentiële aanvragers die zich richten op de energietransitie kunnen daartoe worden ondersteund door het Huis van de Technologie in oprichting. Ook kunnen zij samenwerken met en leren van de partners in De Uitdaging.

h. Werkgeversorganisaties spannen zich in om voldoende hybride docenten te leveren in (technische) docentschappen om de docententekorten het hoofd te bieden. Hybride docenten werken deels in het bedrijfsleven en deels als docent, of wisselen dit werk af. Kwaliteit staat daarbij uiteraard voorop. De organisaties inventariseren wat nodig is om de bevoegdheidsstructuur te versimpelen en/of de weg naar bevoegdheid te verkorten. Organisaties kijken daarbij goed naar arbeidsconstructies voor de hybride docent om die ruimte mogelijk te maken. Vanuit hun bevindingen doen zij gerichte voorstellen aan betrokken, zoals het Ministerie van OCW. Lerarenopleidingen moeten daarbij maatwerk in scholing kunnen bieden om de (gedeeltelijke) overstap door vakkrachten van bedrijfsleven

naar onderwijs aantrekkelijk en passend te maken. Dit sluit aan bij de conclusies van het recente advies van de Onderwijsraad *'Ruim baan voor leraren'.* Vanuit het lerarenloket wordt er informatie beschikbaar gesteld hoe men als techniekdocent aan de slag kan. Op basis van de ervaringen met de bestaande subsidie voor zij-instromers wordt verkend wat een goede invulling is van een dergelijke subsidie in de toekomst.[103]

i. De vakbonden spannen zich in om werknemers te stimuleren om van de scholingsmogelijkheden gebruik te maken, te beginnen met het verzilveren van in de cao afgesproken opleidingsdagen. Via een aanbod van loopbaanadvies helpt de vakbeweging werknemers en werkzoekenden een goede keuze te maken.

j. Het kabinet werkt aan een uitgavenregeling voor een publiek leer- en ontwikkelbudget om eigen regie te stimuleren. Deze regeling zal naar verwachting in 2020 gereed zijn. Bij de uitwerking zal worden bezien op welke manier scholing richting kansberoepen kan worden gestimuleerd.

k. Het kabinet stimuleert de totstandkoming van leerrekeningen (in welke vorm dan ook, vouchers, trekkingsrechten, ontwikkelrekeningen), onder andere door in samenwerking met sociale partners duidelijkheid te geven over de fiscale behandeling van deze leerrekeningen. Hierover zal ook een onderzoek worden gestart. Verder zal de Stichting van de Arbeid samen met de SER en in overleg met SZW expertmeetings organiseren om ervaringen met huidige private ontwikkelbudgetten in kaart te brengen.

l. Het kabinet verkent de haalbaarheid van een persoonlijk digitaal overzicht van scholingsmogelijkheden en (op termijn) ook de bijpassende financiële tegemoetkomingen. Daarbij beveelt de taakgroep aan om een individueel competentiepaspoort te introduceren. Met dit paspoort kunnen mensen hun competenties bijhouden en inzichtelijk maken voor hun eigen ontwikkeling en voor (potentiële) werkgevers.

m. Sociale partners dragen bij aan een positief imago van hun sector bij scholieren en studenten, waarbij zij aansluiten bij bestaande programma's zoals Sterk Beroepsonderwijs en Sterk Techniekonderwijs. Docenten kunnen de Bèta Mentality Test inzetten om hun leerlingen te enthousiasmeren voor een (studie)loopbaan in de techniek. Tevens kan er gebruik worden gemaakt van de mogelijkheid om reële maatschappelijke vraagstukken in te brengen als leerprojecten in lokale publiek private samenwerking of schoolse omgeving.

n. Voor de langere termijn is het van belang om nieuwe generaties al vroegtijdig bekend te maken met maatschappelijke vraagstukken zoals duurzaamheid en klimaat. Het curriculum in het funderend onderwijs wordt momenteel geactualiseerd in het curriculumherzieningstraject genaamd *Curriculum.nu*. Om leerlingen daar adequaat op voor te bereiden is er enerzijds aandacht nodig voor het specifieke thema en bijbehorende technologie, maar anderzijds ook om brede vorming en een goede leerhouding die helpt om later als burger om te gaan met grote transities. Binnen *Curriculum.nu* wordt in negen leergebieden, waaronder Mens & Natuur, Mens & Maatschappij en Burgerschap, wordt door leerkrachten en schoolleiders nagedacht over nieuwe kerndoelen voor het primair en voortgezet onderwijs. In het traject staat een doorlopende leerlijn centraal. In deze curriculumherziening is geïdentificeerd wat de grote en leergebied-overstijgende vraagstukken zijn waar we een volgende generatie op moeten voorbereiden. Een van die vraagstukken betreft het klimaat en duurzaamheid. *Tech hubs* kunnen het funderend onderwijs te zijner tijd helpen bij een voortvarende uitwerking van de onderwijsdoelen op dit gebied, waarbij gelet wordt op een goede doorlopende leerlijn naar het voortgezet onderwijs en vervolgonderwijs. Door het programma Sterk Techniekonderwijs liggen er

[103] Regeling subsidie zij-instroom 2017.

kansen om in het VMBO snel te investeren in een goede integratie van duurzaamheid en de energietransitie in het onderwijs. Daarnaast is in *Curriculum.nu* aandacht voor 'brede' vaardigheden, zodat leerlingen de juiste leerattitude meekrijgen. Dit zit in de leergebieden Mens & Maatschappij en Burgerschap. Het is belangrijk dat kinderen kunnen leren op een manier die bij hen past.

o. Voor wat betreft het MBO brengt SBB, in opdracht van OCW, in kaart welke rol circulaire economie en duurzaamheid hebben in kwalificatiedossiers. SBB stelt een plan van aanpak op om circulair denken en werken te versterken in het MBO. SBB ontwikkelt een voorstel hoe onderwijs en bedrijfsleven dit in kwalificatiedossiers kunnen opnemen. SBB rapporteert daarover aan de minister van OCW, die dit opneemt in de jaarlijkse voortgangsrapportage van het Techniekpact.

Verbetering van regionale en sectorale arbeidsmarktinformatie

a. De taakgroep maakt met de relevante (onderzoeks)organisaties [104] afspraken over de opbouw van een informatiebasis om op het terrein van arbeidsmarkt en scholing de landelijke, sectorale en regionale uitvoering van het Klimaatakkoord optimaal te kunnen sturen en monitoren.[105] De taakgroep inventariseert daartoe specifieke informatiebehoeften aan de sectortafels en in regio's en overlegt met genoemde organisaties hoe in die behoefte kan worden voorzien. Hierbij wordt zoveel mogelijk voortgebouwd op bestaand instrumentarium.

b. De taakgroep sluit aan bij een bestaand initiatief in het kader van het Techniekpact: *ArbeidsmarkInZicht*. Dit is een initiatief van zes regio's in Zuidoost-Nederland en de provincies Brabant en Limburg, verenigd in Brainport Network. Doel is het beschikbaar maken van actuele, transparante arbeidsmarktinformatie die binnen en tussen regio's dialoog en samenwerking stimuleert.

c. De op te bouwen informatiebasis bestaat ten minste uit periodieke (landelijke, sectorale en regionale) gegevens over enerzijds de arbeidsmarktsituatie op dat moment en anderzijds arbeidsmarktprognoses voor de vijf komende jaren.

d. De taakgroep inventariseert de arbeidsmarkt- en scholingsinformatie, waaraan behoefte is om in regio's, sectoren en sectortafels het Klimaatakkoord goed te kunnen uitvoeren. Indien een substantiële en redelijke informatiebehoefte van uitvoerende partijen niet (meer) strookt met de beschikbaarheid van data, spant de taakgroep zich in om in de veranderende behoefte te voorzien.

Opvang van werkgelegenheidsverlies

a. Het wetsvoorstel om kolen bij elektriciteitsproductie te verbieden kan leiden tot schadelijke gevolgen voor de werkgelegenheid en de rechtspositie van werknemers. Het

---

[104] Om tot inrichting en vervolgens uitvoering van een gezamenlijk gedragen informatievoorziening te komen, is een klankbordgroep opgericht waarin de belangrijkste (onderzoeks)organisaties (PBL, CPB, ROA, UWV, SBB, TNO), het secretariaat van de taakgroep en de SER-kroonleden Henri de Groot en Bas ter Weel vertegenwoordigd zijn. Het CBS wordt daaraan toegevoegd.

[105] Verschillende vormen van informatie kunnen relevant zijn: 1) inzicht in de huidige overschotten en tekorten op de arbeidsmarkt en de aansluiting daartussen, waarbij gebruik kan worden gemaakt van zeer gedetailleerde gegevens van UWV en CBS, en kwalitatieve inzichten in veranderende behoeften aan vaardigheden als gevolg van het Klimaatakkoord; 2) inzicht in waar investeringen ten behoeve van het Klimaatakkoord de discrepantie tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt kunnen vergroten in de komende vijf jaar (onderwerp van een eerste inschatting van arbeidsmarkteffecten door PBL en ROA); 3) inzichten in mogelijke structurele veranderingen in de werkgelegenheid (verdeling van werk over sectoren en typen werknemers) als gevolg van het Klimaatakkoord op de lange termijn en mogelijke effecten van beleidsmaatregelen die zijn gericht op het verminderen van de spanning op de arbeidsmarkt. Elk van deze vormen van informatie vraagt om een ander type analyse, waardoor het belangrijk is vooraf helder te krijgen waaraan behoefte is.

kabinet erkent dat de specifieke casus in de steenkolenketen bijzondere aandacht verdient. De aard en omvang van deze effecten zijn op voorhand echter niet zondermeer duidelijk. Sluitstuk is dat er een groep is die ondanks alle inspanningen buiten de boot kan vallen, waarover terechte zorgen zijn en waarvoor mogelijk instrumentarium nodig is om sociale risico's passend op te vangen. In het SER-advies Energietransitie en Werkgelegenheid stelt de SER voor dat het kabinet met sociale partners overlegt over de wijze waarop het Rijk invulling geeft aan zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid en roept in deze context op om een 'kolenfonds' op te zetten voor werknemers die werkloos (dreigen te) raken bij sluiting van kolencentrales en in de kolenketen. Hiermee zou moeten worden voorzien in maatwerk; zoals door om/bij/herscholing, begeleiding naar ander werk, tijdelijke suppletie bij uitkering of in geval van aanvaarden lager betaalde baan, omgaan met consequenties pensioenopbouw, maatwerkregeling voor ouderen in situaties waar de kans op werk minimaal is. In het SER-advies is dit nader toegelicht (pag. 60-61). Daarbij stelt de SER dat bij de aanpak van werkloosheid door de energietransitie twee uitgangspunten centraal staan: inclusief arbeidsmarktbeleid en een bijzondere rol voor het Rijk om te zorgen voor een 'eerlijke transitie'.

b. Overeenkomstig de aangenomen motie Moorlag en de nadere precisering die uit het inmiddels lopende onderzoek naar de omvang van het mogelijke arbeidsplaatsenverlies en de gevolgen daarvan voor de werknemers zal voortvloeien, maakt het kabinet nadere afspraken met sociale partners over de invulling van de verantwoordelijkheid die de overheid en sociale partners hebben, waaronder het beschikbaar stellen van toereikende en tijdige instrumenten en middelen, zo mogelijk via een kolenfonds.
Daarmee neemt het kabinet zijn deel van de door de SER vastgestelde bijzondere verantwoordelijkheid op zich, gezien het feit dat de mogelijke sluiting van kolencentrales het gevolg is van het kabinetsbesluit rond het verbod van kolen voor de opwekking van elektriciteit in het kader van de energietransitie.

c. De krimp of zelfs sluiting van op fossiele energie georiënteerde bedrijven vraagt veelal, met inachtneming van de rol van de overheid, om een regionale/sectorale aanpak. Werkgelegenheidsverlies in deze bedrijven is daarom zowel onderdeel van de sectorale arbeidsmarktagenda's als van de regionale uitwerking. Zeker als het om grote aantallen werkenden gaat, is een verbinding tussen sectorale en regionale inspanningen nodig. Hierbij valt te leren van specifieke gevallen van grootschalig werkgelegenheidsverlies uit het recente verleden.

d. Partijen spreken af dat de integrale human capitalagenda's (zie punt a) acties bevatten die erop zijn gericht om medewerkers uit (sub)sectoren, die als gevolg van de energietransitie krimpen, te helpen bij omscholing naar beroepen waar door de transitie groei/krapte ontstaat.

e. SBB kijkt in aanvulling op het leerbanenoffensief, hoe de beroepsbegeleidende leerweg ingezet kan worden om werkenden en werkzoekenden om te scholen naar (tekort)beroepen in de energietransitie.

Voorwaarden om afsprakenpakket in gang/samenhang te krijgen

a. De taakgroep adviseert een permanente structuur binnen de governance van het Klimaatakkoord in te richten om het pakket aan maatregelen op het terrein van arbeidsmarkt en scholing in gang te zetten en te coördineren. Omdat voor die samenhang de belangrijkste spelers op het terrein van arbeidsmarkt en scholing nodig zijn, ontwikkelt de taakgroep zich in die richting. Gezien de brede samenstelling van de taakgroep zal naar een goede vorm van regievoering worden gezocht. Daarbij wordt waar mogelijk aangesloten bij de initiatieven in het kader van de aanjaagfunctie van de SER rond een leven lang ontwikkelen. De permanente structuur:

- stimuleert en ondersteunt borgingscommissies om de totstandkoming van sectorale arbeidsmarktagenda's te bewerkstelligen;
- verbindt de sectorale onderwijs- en arbeidsmarktvraagstukken in een overkoepelende agenda, met aandacht voor cross-sectorale aspecten;
- volgt de voortgang door kennis te verzamelen en actief contact te onderhouden met o.a. de uitvoerende partijen van de tafels;
- trekt lessen, formuleert voorstellen voor verbetering en deelt kennis en aanbevelingen aan sectorale en regionale spelers in de energietransitie;
- initieert activiteiten om geconstateerde belemmeringen weg te nemen en adresseert deze in het juiste gremium;
- draagt bij aan het bewerkstelligen van voldoende experimenteerruimte;
- stimuleert gecoördineerde verbindingen in en tussen regio's en sectoren;
- zorgt voor afstemming met trajecten buiten de energietransitie;
- identificeert een kopgroep van initiatieven in de energietransitie.

b. De taakgroep adviseert dat sectorale borgingscommissies (daartoe gestimuleerd en ondersteund door bovengenoemde permanente structuur) zorgdragen voor de totstandkoming van sectorale onderwijs- en arbeidsmarktagenda's. De sectorale borgingscommissies:
   - creëren een overleggremium per sector, waarin de relevante partijen komen tot sectorale onderwijs- en arbeidsmarktagenda's met actiegerichte afspraken.
   - signaleren en articuleren sectorale onderwijs- en arbeidsmarktvraagstukken als gevolg van de energietransitie en afspraken in het Klimaatakkoord, als inbreng voor deze agenda's.

c. De SER wendt zijn aanjaagfunctie van een leven lang ontwikkelen aan om in nauwe samenwerking met bestaande 'aanjagers' als Techniekpact, Topsectoren en Groenpact te zorgen voor aanjagend, ondersteunend en verbindend vermogen. Ook de taakgroepleden dragen bij aan organiserend vermogen, door actief menskracht en (de verbinding met) eigen initiatieven in te zetten waar dat in de uitvoering meerwaarde heeft. Onderdeel van deze aanjaagfunctie moet zijn om positief en activerend te communiceren over de energietransitie en de kansen die deze brengt op het gebied van arbeidsmarkt en scholing. Door koplopers een podium te geven, biedt de SER inspiratie aan de middengroep in het innovatiesysteem.

D5 Bevordering draagvlak

De maatregelen in het Klimaatakkoord raken aan hoe we wonen, werken en leven. Veel maatregelen in het Klimaatakkoord zullen gevolgen hebben voor burgers en bedrijven. Hun wensen en zorgen moeten daarom zichtbaar meegewogen worden in de keuzes die gedurende de transitie gemaakt worden. Dit moet op alle niveaus gebeuren: in de nationale politieke keuzes, in keuzes op regionaal niveau, lokaal niveau en in relatie tot keuzes die raken aan het eigen bedrijf, huis en omgeving.

Draagvlak en acceptatie kunnen gerealiseerd worden als besluitvorming transparant is en de lusten en lasten eerlijk verdeeld worden. De eerlijke verdeling van lusten en lasten moet breed geïnterpreteerd worden: niet alleen financieel maar bijvoorbeeld ook ruimtelijk en sociaal. Dit betekent bijvoorbeeld bij hernieuwbare energie op land dat burgers en bedrijven de kans krijgen om mee te denken over waar projecten gerealiseerd worden en zo mogelijk ook kunnen delen in de opbrengst. Bij de gastransitie in de wijk is het belangrijk dat burgers en bedrijven zeggenschap hebben bij de keuze van alternatieve warmtebronnen en van de maatregelen om gebouwen energiezuinig te maken. Burgers en bedrijven dragen dan niet alleen de lasten, maar profiteren ook van de lusten.

Dit hoofdstuk benoemt de ingrediënten van een aanpak om burgerparticipatie en versterking van het draagvlak integraal onderdeel te maken van de uitvoering van het Klimaatakkoord. Vanuit de visie dat participatie van burgers en bedrijven bij de ontwikkeling en uitvoering van plannen en projecten de kans vergroot dat zij zich mede-eigenaar gaan voelen. Meedenken is voor veel mensen een voorwaarde voor meedoen. Met participatie wordt bovendien een schat aan kennis en ervaring ontsloten die ten goede komt aan de kwaliteit van plannen en projecten.

Evenwichtige lastenverdeling

Uitgangspunt van het Klimaatakkoord is dat de transitie voor alle burgers en bedrijven haalbaar en betaalbaar is. Daarom is in alle sectoren ingezet op kostenefficiënte maatregelen waarmee de totale lasten van de transitie zo veel mogelijk worden beperkt. Het is echter niet te vermijden dat er extra kosten gemaakt moeten worden om de beoogde emissiereductie richting 2030 en 2050 te realiseren.

Vanuit het perspectief van individuele burgers en bedrijven bestaan die extra kosten (lasten) uit twee componenten:

- *Klimaatbelastingen:* dat zijn milieubelastingen, zoals energiebelastingen, accijnzen op brandstoffen en de Opslag Duurzame Energie (ODE).
- De *netto jaarlijkse kosten van investeringen in klimaatoplossingen:* dat zijn de jaarlijkse meerkosten, ook wel ‘onrendabele top’ genoemd.

Tegenover deze extra kosten kunnen ook financiële voordelen (lusten) staan:

- *inkomsten* uit (mede)eigendom van installaties voor duurzame energieopwekking
- *financiële compensaties*, bijvoorbeeld in de vorm van subsidies voor bedrijven en de salderingsregeling voor burgers die zonnepanelen hebben.

Naast het beperken van de kosten in absolute zin, is een evenwichtige verdeling van de lusten en lasten tussen burgers onderling en tussen burgers en bedrijven noodzakelijk voor het draagvlak van de transitie. Om die reden hebben partijen bij het uitwerken van maatregelen ook oog gehad voor de verdeling van de hiermee samenhangende lasten.

Het realiseren van een evenwichtige lastenverdeling vergt bovenal een politieke discussie. Het kabinet heeft in dat kader eerder aangegeven dat het Klimaatakkoord en het klimaatbeleid niet geschikt zijn om inkomenspolitiek mee te voeren. Dat neemt evenwel niet weg dat het

Klimaatakkoord onmiskenbaar effecten zal hebben op de lasten van burgers en bedrijven. In zijn appreciatie van het Voorstel voor hoofdlijnen heeft het kabinet al aangekondigd dat het een verkenning zal uitvoeren naar de financiering van de SDE+, met aandacht voor de lastenverdeling tussen huishoudens en bedrijven. Met de doorrekening van het Centraal Planbureau zullen de effecten voor de lastenverdeling zichtbaar worden. De uitkomsten hiervan zal het kabinet betrekken bij zijn afweging over het Klimaatakkoord. In de kabinetsappreciatie heeft het kabinet daarnaast de discussie over de koopkrachtplaatjes elk jaar opnieuw worden gevoerd over de volle breedte van het beleid.

Burgermonitor

Een evenwichtige verdeling van lusten en lasten is belangrijk, maar er is meer nodig om het draagvlak voor de transitie te versterken. Brede en actieve betrokkenheid van burgers is essentieel om de grote uitdagingen van dit Klimaatakkoord te laten slagen. Maar op dit moment is er nog onvoldoende zicht op wat er onder burgers leeft. Daarom maakt het Sociaal en Cultureel Planbureau de kennis, houdingen, motieven, verwachtingen en het gedrag van burgers met betrekking tot de duurzaamheidstransitie inzichtelijk.

Sinds 2018 heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau het programma Duurzame Samenleving. Met dit programma biedt het SCP een sociaal-cultureel perspectief op de transities die moeten leiden tot een duurzame samenleving. Het onderzoeksprogramma richt zich op de relatie tussen de burger (individueel of collectief) en de overheid in de context van deze transities, op processen van in- en uitsluiting van (groepen) Nederlanders tijdens en ten gevolge van deze transities en op de gevolgen van deze transities op de kwaliteit van leven.

In het kader van dit programma zal het SCP het burgerperspectief van een verduurzamende samenleving in kaart gaan brengen. Het SCP maakt de kennis, houdingen, motieven, verwachtingen en het gedrag van burgers met betrekking tot de duurzaamheidstransitie inzichtelijk. Door het burgerperspectief periodiek in kaart te brengen, wordt het mogelijk om onderbouwde uitspraken te doen over ontwikkelingen in de loop der jaren. In 2019 wordt een verkennende studie naar het burgerperspectief van de energietransitie uitgevoerd. Deze verkenning poogt methodologische kwesties te verhelderen, tot een eerste afbakeningen van de inhoudelijke focus te komen, maar zeker ook een eerste stand van zaken in kaart te brengen. Het SCP beoogt een aantal partijen uit het Klimaatakkoord uit te nodigen voor de klankbordgroep van deze verkennende studie. Ook zullen op basis van deze verkennende studie keuzes worden gemaakt over wat haalbaar is en over de regelmaat en continuïteit waarmee de verduurzaming van de Nederlandse samenleving vanuit het burgerperspectief bestudeerd zal worden.

Het streven is het volgen van de duurzaamheidstransities vanuit het burgerperspectief van het SCP een vaste rol te geven in de borgingscyclus ten behoeve van de voortgang van het Klimaatakkoord. Op basis van periodieke rapportages van het SCP kan de ontwikkeling van draagvlak en burgerparticipatie gedurende de voortgang van het Klimaatakkoord gevolgd worden. Met de inzichten van het SCP over het burgerperspectief van een verduurzamende samenleving kan de kwaliteit van de uitvoering van het Klimaatakkoord worden verbeterd en de uitvoering worden bijgestuurd waar dit nodig is.

Brede publieksaanpak

Brede betrokkenheid en actieve participatie van burgers vereist niet alleen goed zicht op wat er onder burgers leeft maar ook vertaling van de doelen van het Klimaatakkoord in een concreet handelingsperspectief voor burgers. Het Rijk ontwikkelt daartoe een brede publieksaanpak. Deze heeft tot doel burgers bewust te maken van hun persoonlijke rol in de

transitie en hen te stimuleren hun gedrag te veranderen. De brede publieksaanpak kent twee elementen, een publiekscampagne en een netwerkaanpak.

De publiekscampagne benadert de burger via gerichte communicatie op momenten dat deze er het meest voor open staat. Een koepelthema verbindt alle inspanningen die door het Rijk, private en publieke stakeholders op dit gebied worden ontwikkeld. Hiermee wordt geschetst waarom het klimaat een gezamenlijke opgave met zich meebrengt en wat bedrijven, organisaties en burgers allemaal doen om de doelen van het Klimaatakkoord te halen. Binnen het koepelthema worden, onder verantwoordelijkheid van de departementen, deelcampagnes ontwikkeld en uitgevoerd, die bepaalde onderwerpen uit het Klimaatakkoord intensief belichten.

Naast een massamediale component kent de publiekscampagne een aanpak waarmee burgers doorlopend een handelingsperspectief wordt geboden, zodat ze een bijdrage kunnen leveren op het moment dat dit het beste uitkomt. In de netwerkaanpak ontwikkelen Rijk en stakeholders (publiek/private partijen) gezamenlijk concrete en aantrekkelijke mogelijkheden waarmee burgers kunnen bijdragen. Met een passend aanbod op het juiste moment wordt het hen gemakkelijker gemaakt om zelf stappen te zetten.

Burgerdialoog

Veel mensen beseffen hoe enorm de opgave is en ook dat pijnlijke keuzen noodzakelijk zijn. Grote groepen burgers zijn zelf al in actie gekomen, maar niet iedereen ziet de noodzaak voor verandering en wil actief bijdragen. Een grote groep burgers reageert nog afwachtend, ook wanneer gaat om de voorbereiding van maatregelen in eigen huis of omgeving. Dit deel van de bevolking mag bij de uitvoering van het Klimaatakkoord niet worden vergeten. Wanneer zij in de uitvoeringsfase geconfronteerd worden met de gevolgen, komt het draagvlak voor realisatie onder druk te staan.

Tegen deze achtergrond is in het voorjaar van 2018 op initiatief van het Klimaatberaad een burgerdialoog georganiseerd waaraan een kleine 200 burgers heeft deelgenomen. Het Nationaal Platform Burgerparticipatie bij Omgevingsbeleid heeft samen met Buurkracht en het HIER klimaatbureau met burgers gesproken over hun wensen en zorgen over klimaatverandering en klimaatbeleid. Ook is gesproken over de wijze waarop burgers bij de uitwerking en uitvoering van het Klimaatakkoord betrokken willen worden.

In vervolg op deze burgergesprekken wordt in 2019 een verkenning uitgevoerd met als doel scherper zicht te krijgen op welke manier burgers die nog afwachtend of moeilijk bereikbaar zijn, kunnen worden betrokken bij de uitvoering van het Klimaatakkoord. Dit is in de eerste plaats een opgave op lokaal of regionaal niveau, als onderdeel van de voorbereiding van concrete plannen en projecten. In aanvulling daarop zou een dialoog op landelijk niveau, bijvoorbeeld in een virtuele community, zicht kunnen bieden op hun wensen en zorgen over klimaatverandering en klimaatbeleid. Hiermee wordt voortgebouwd op eerder gevoerde dialogen, zoals de Energiedialoog 2016 en de regionale bijeenkomsten die onderdeel uitmaakten van de voorbereiding van het Klimaatakkoord. Mits goed voorbereid kan een dergelijke voortgaande dialoog een belangrijke aanvulling zijn op de studies van het SCP en waardevolle signalen en adviezen opleveren voor de uitvoering van het Klimaatakkoord. Ook kan deze dialoog tot een versterking van de brede publieksaanpak leiden, door een permanent communicatiekanaal te bieden naar een groep burgers die via andere kanalen moeilijk bereikbaar is.

Participatie in de Regionale Energie Strategieën

Bij de ontwikkeling van een Regionale Energie Strategie werken overheden met netbeheerders en maatschappelijke stakeholders regionaal gedragen keuzes uit voor de opwekking van duurzame elektriciteit, de warmtetransitie in de gebouwde omgeving en de daarvoor benodigde opslag- en energie-infrastructuur. Deze keuzes worden vertaald naar gebieden, projecten en de implementatie en uitvoering van die projecten.

In elke regio worden de hoofdlijnen van het proces om te komen tot een Regionale Energie Strategie met een Startnotitie vastgelegd. Hierin wordt ook de doelstelling en de wijze van democratische en ruimtelijke borging vastgelegd. Het proces moet leiden tot een energiestrategie waarin is uitgewerkt welke concrete zoekgebieden geschikt zijn voor energie uit zon, wind, bodem of water, rekening houdend met ruimtelijke kwaliteit en het maatschappelijk draagvlak. Procesparticipatie bij de ontwikkeling van de Regionale Energie Strategie leidt tot kwalitatief beter onderbouwde keuzes en besluiten en draagt op die manier bij aan een succesvolle uitvoering.

Per regio dragen gemeenten, waterschap en provincie zorg voor een goede en tijdige informatie van burgers en realiseren zij lokale faciliteiten om burgers in staat te stellen effectiever mee te denken in de strategievorming. Het is aan de regio om te bepalen welke facilitering hiervoor nodig is. Afhankelijk van de regionale omstandigheden kan het kan gaan om toegang tot kennis, onafhankelijke procesbegeleiding, financiële ondersteuning of anderszins. De te kiezen vorm van facilitering wordt vastgelegd in de eerder genoemde Startnotitie.

Bij de uitvoering van de Regionale Energie Strategie zijn regionale overheden gehouden aan de in dit Klimaatakkoord vastgelegde afspraken over burgerparticipatie bij de wijkgerichte aanpak en projectparticipatie bij hernieuwbare energieopwekking.

Participatie in de wijkgerichte aanpak

Gemeenten hebben de regierol in de transitie naar aardgasvrije wijken. In een zorgvuldig proces zullen zij per wijk een afweging moeten maken wat de beste oplossing is, als huizen niet langer met de traditionele cv-ketel worden verwarmd. De oplossing kan per wijk verschillen. Alle praktijkvoorbeelden tot nu toe tonen aan dat dit proces succesvoller verloopt, naarmate burgers daarin meer met elkaar en met de (lokale) overheid optrekken.
Bij het kiezen van een passende vorm van participatie - informeren, inspraak, consultatie of co-productie – is het belangrijk om het sociaal-culturele profiel van de wijk te kennen. Verschillende wijkprofielen worden uitgewerkt en getoetst in de proeftuinen van het Interbestuurlijke Programma Aardgasvrije wijken. Dit is een gezamenlijk programma de ministeries van BZK en EZK en de koepels van gemeenten (VNG), provincies (IPO) en waterschappen (UvW).

Onderdeel van dit programma Aardgasvrije wijken vormt een Kennis- en leerprogramma dat tot doel heeft de regierol van gemeenten te versterken en leerervaringen van gemeenten en andere stakeholders te bundelen. In de proeftuinen worden onder meer participatieprincipes getoetst. Deze principes gelden niet alleen voor de gemeente als regiehouder van het proces, maar ook voor andere partijen die meewerken aan de (fysieke) uitvoering, zoals netwerkbedrijven, energieleveranciers, woningcorporaties, energieloketten en bouw- en installatiebedrijven. Al deze partijen hebben de verantwoordelijkheid om burgers tijdig te informeren over de voorgenomen aanpak op wijkniveau en hen voldoende ruimte te bieden om ideeën en wensen in te brengen. De principes leggen onder meer vast dat de gemeente gebouweigenaren en – gebruikers in de wijk tijdig en volledig informeert op welke wijze ze betrokken worden in de keuze voor het warmtealternatief. Ook moeten burgers goede

toegang tot informatie over technische opties en kosten worden geboden en duidelijkheid over rolverdeling en verantwoordelijkheden in de plan- en projectontwikkeling en bij de uiteindelijke uitvoering.

Participatie bij hernieuwbare energieopwekking

Participatie en acceptatie zijn van groot belang voor de ruimtelijke inpassing en exploitatie van (grootschalige) energieprojecten. Hierover zijn aan de sectortafel Elektriciteit afspraken gemaakt.

Overheden zijn primair verantwoordelijk voor communicatie over nut en noodzaak van de transitie. In het kader van de Green Deal Participatie van de Omgeving bij Duurzame Energieprojecten (procesparticipatie tijdens ontwikkeling van projecten) en het nationaal programma RES (procesparticipatie tijdens de RES) worden handreikingen participatie opgesteld. Ontwikkelaars, overheden en daarmee ook financiers krijgen hiermee handvatten voor een participatieve aanpak. Deze handreikingen kunnen worden benut om de beoogde werkwijze voor participatie een expliciete plaats te geven in sectorale gedragscodes en ruimtelijke kaders zoals omgevingsvisies, omgevingsplannen en projectbesluiten.

De initiatiefnemer van een energieproject doorloopt een proces om te komen tot een wenselijke en haalbare vormgeving van participatie. Het bevoegd gezag controleert dat marktpartijen en de omgeving hierover het gesprek aangaan. Afspraken met de omgeving worden vastgelegd in een omgevingsovereenkomst. Op basis hiervan wordt een projectplan gemaakt waarin wordt beschreven hoe binnen het project participatie optimaal wordt ingericht.

Om de projecten voor de bouw en exploitatie van hernieuwbaar op land in de energietransitie te laten slagen, gaan in gebieden met mogelijkheden en ambities voor hernieuwbare opwekking, de omgeving en marktpartijen gelijkwaardig samenwerken in de ontwikkeling, bouw en exploitatie. Dit vertaalt zich in een evenwichtige eigendomsverdeling in een gebied waarbij gestreefd wordt naar 50% eigendom van de productie van de lokale omgeving (burgers en bedrijven). Het streven voor de eigendomsverhouding is een algemeen streven voor 2030. Er is lokaal ruimte om hier vanwege lokale project-gerelateerde redenen van af te wijken. Hierbij wordt ook in acht genomen de bijzondere positie van de waterschappen die zowel lokale ontwikkelaar zijn als decentrale overheid met een verduurzamingsopgave van hun eigen bedrijfsprocessen.

In het kader van de participatie door de lokale omgeving wordt veel waarde gehecht aan lokale initiatieven. Een belangrijke belemmering voor hun participatie ligt op twee terreinen. In de eerste plaats bij een gebrek aan kennis. Lokale initiatiefnemers worden aangemoedigd om gebruik te maken van de kennis en expertise die voorhanden is bij het op te richten Expertisecentrum. Daarnaast zijn vooral de voorfinancieringskosten een belangrijke hindernis. EZK heeft hiervoor een bijdrage gedaan. InvestNL, ODE, IPO en VNG hebben uiterlijk in juli 2019 onderzocht of provincies en gemeenten het mogelijk kunnen maken dat autonome energiecoöperaties een beroep kunnen doen op een regeling, waarbij de onderzoeken en projectondersteuning, die noodzakelijk zijn voor het doen van een succesvolle vergunning aanvraag, kunnen worden gefinancierd. Het gaat hier uitdrukkelijk niet om het financieren van het benodigde vermogen van het project. Bij een financial close van het project worden deze middelen teruggestort. Hiermee is een revolverend fonds in het leven geroepen. Tevens zal onderzocht worden of de leges die verbonden zijn aan het project pas bij financial close in rekening gebracht kunnen worden danwel als het project gestaakt wordt.

D6 Ruimte

De realisatie van de afspraken uit het Klimaatakkoord betekent een grote transitie van de fysieke leefomgeving zoals burgers en ondernemers die nu ervaren en beleven. De impact van de transitie op de fysieke leefomgeving is groot: steden en landschappen zullen er door de transitie anders uit gaan zien. En een duurzaam energiesysteem vergt meer ruimte dan een fossiel systeem. Deze ruimte is in Nederland – waar elke vierkante meter al een (of meerdere) bestemming(en) heeft – niet vanzelfsprekend. Een goede ruimtelijke aanpak van de transitie, inclusief het maken van (soms ingrijpende) ruimtelijke keuzen, is daarmee een noodzakelijke voorwaarde voor het behalen van de klimaatdoelstellingen. Daarom is er, naast de ruimtelijk relevante afspraken aan de sectortafels, ook een aantal overkoepelende ruimtelijke afspraken gemaakt.

Verankering in omgevingsinstrumentarium

Veel afspraken uit het Klimaatakkoord dienen te worden verankerd met behulp van het ruimtelijk instrumentarium – en vanaf 2021 met de kerninstrumenten van de Omgevingswet – om ook daadwerkelijk tot uitvoering te komen. Voor sommige maatregelen gebeurt dit via een tussenuitwerking, bijvoorbeeld de Regionale Energiestrategieën (RES), voor andere maatregelen gebeurt dit direct. Hierover maken partijen de volgende afspraken:

a. De decentrale overheden en andere RES-partijen zullen zorgen dat het proces om tot de ruimtelijke inpassing van hernieuwbaar op land te komen (waaronder de RES) voor het merendeel van de regio's medio 2021 is afgerond. Ten aanzien van de planning zullen Rijksoverheid en decentrale overheden zorgen dat de maatregelen voor Hernieuwbaar op Land in een groot deel van de regio's medio 2021 zal zijn afgerond. Gezamenlijk doel is dat uiterlijk in 2025 alle benodigde vergunningen voor de ruimtelijke inpassing zijn afgegeven met oog op de tijdige realisatie van de opgave.
b. Voor de andere planologisch relevante maatregelen uit het Klimaatakkoord brengen overheden in gezamenlijkheid in de eerste helft van 2019 de data in beeld waarop maatregelen uiterlijk geborgd moeten worden om realisatie van de maatregelen uiterlijk in 2030 mogelijk te maken. Hierbij worden zowel de kerninstrumenten uit de Omgevingswet (omgevingsvisies, omgevingsplannen, programma's, omgevingsvergunningen etc.) als het huidige ruimtelijk instrumentarium betrokken.
c. In 2021 wordt de Omgevingswet van kracht. Het kabinet start, in afstemming met VNG, IPO en UvW en maatschappelijke partijen, begin 2019 met het opstellen van een wijzigingsspoor van de regelgeving onder de Omgevingswet, dat de al vastgestelde regelgeving bij inwerkingtreding van de wet aanvult of aanscherpt met regels voor de energietransitie.

Omgang met conflicterende ruimteclaims en knellende regelgeving

In het Klimaatakkoord zijn diverse afspraken opgenomen die ruimte kosten: zonnevelden, de extensivering van de landbouw en natuurontwikkeling hebben bijvoorbeeld allemaal ruimte nodig. Op dit moment is echter nog niet op de vierkante meter nauwkeurig te stellen hoe groot de ruimteclaims van de verschillende functies precies zijn. En door een ruimte-efficiënte uitvoering, bijvoorbeeld door verschillende functies op één plek te combineren, wordt het totale ruimtegebruik van de transitie sterk verminderd. Tegelijkertijd treden in de uitvoering van projecten ruimtelijke knelpunten op, die deels voortkomen uit sectorale regelgeving. Daarover maken partijen de volgende afspraken:

a. Bij de uitwerking van maatregelen in de fysieke leefomgeving benutten partijen de inrichtingsprincipes (combineren boven enkelvoudig, kenmerken en identiteit van een gebied staan centraal, afwentelen voorkomen) die voortkomen uit de Nationale Omgevingsvisie, of inrichtingsprincipes die hiervan zijn afgeleid.
b. De afwegingen tussen verschillende (conflicterende) ruimteclaims op land worden voor verreweg het grootste deel gemaakt op decentraal niveau. Dit sluit ook aan bij het gedachtegoed van de Omgevingswet: beslissingen worden zo veel mogelijk op decentraal niveau genomen. Gemeenten hebben hierin een belangrijke rol: zij wijzen functies toe aan gebieden in omgevingsplannen. De Omgevingswet biedt, net als de huidige regelgeving,

provincies en de Rijksoverheid wel instrumenten om projecten te ondersteunen en/of te realiseren. Bijvoorbeeld door het maken van ruimtereserveringen voor energie(hoofd)-infrastructuur, of het opstellen van projectbesluiten (nu: inpassingsplannen) voor grote energieprojecten. Ook geeft de NOVI richtinggevende uitspraken mee.

c. Voor het afwegen van conflicterende belangen op de Noordzee is de Rijksoverheid aan zet (zie ook hoofdstuk C5 Elektriciteit). De Rijksoverheid doet hierover richtinggevende uitspraken in de NOVI.
d. De Rijksoverheid is bereid om bij ruimtelijke knelpunten voor energieprojecten voortkomend uit andere sectorale regelgeving (bijv. radarverstoring, natuur en veiligheid) veranderingen in wet- en regelgeving te overwegen, dan wel bij de toepassing in de praktijk zoveel mogelijk flexibiliteit en maatwerk te leveren ten behoeve van duurzame energieopwekking. Belangrijk aandachtspunt hierbij is een evenwichtige kostenverdeling over betrokken partijen.

Verdere ruimtelijke uitwerking van maatregelen

Het Klimaatakkoord omvat een groot pakket aan maatregelen. Een deel hiervan moet de komende tijd nog verder worden uitgewerkt, en ook de komende tijd zullen nog nieuwe maatregelen naar boven komen drijven. Lang niet alles is immers nu te overzien. Dit vraagt ook in de ruimtelijke uitwerking om een meerjarige aanpak, waarin partijen gezamenlijk maatregelen verder kunnen uitwerken en kunnen uitvoeren, maar ook kunnen bijsturen en aanpassen indien veranderende omstandigheden dit vragen. Daarover maken partijen de volgende afspraken:

a. Gemeenten, provincies en waterschappen maken, in samenspraak met netbeheerders en andere partners, Regionale Energie Strategieën (RES), in ieder geval voor elektriciteit en warmte (zie ook hoofdstuk D7 RES). Decentrale overheden zijn verantwoordelijkheid voor de tijdige borging van de maatregelen voortkomend uit de RES in het decentrale omgevingsinstrumentarium, en waar nodig ook in het bestaand ruimtelijk instrumentarium.
b. Met de invoering van de Omgevingswet vervalt het instrument 'structuurvisie', hiervoor in de plaats komt het kerninstrument 'programma', waarmee uitvoering wordt gegeven aan het beleid uit een omgevingsvisie. De Rijksoverheid neemt begin 2019 het voortouw in het opstellen van zo'n 'programma' gericht op de ruimtelijke planning van en het maken van ruimtelijke reserveringen voor het hoofdenergiesysteem op nationale schaal. Dit programma is dan als het ware de opvolger van het Structuurschema Elektriciteitsvoorziening (SEVIII) en mogelijk ook (delen van) andere structuurvisies. De Rijksoverheid betrekt hierbij de decentrale overheden, netbeheerders en andere relevante partijen. Vanwege de sterke afhankelijkheden tussen verschillende energievormen (elektriciteit, waterstof, aardgas, hernieuwbare gassen, CO_2, warmte) en de toenemende noodzaak voor opslag en conversie ook op nationale schaal, ligt het voor de hand dat er meer ruimtelijke zaken in worden opgenomen dan alleen ruimtereserveringen voor het transport van elektriciteit. Wat precies de *scope* ervan zal zijn, en hoe de totstandkoming het beste georganiseerd kan worden wordt begin 2019 verder uitgewerkt. Belangrijk aandachtspunt hierbij is ook de samenhang met het programma Noordzee, het programma Bodem en Ondergrond en andere relevante programma's. Het programma sluit aan op de keuzes die in de Rijksvisie marktordening & energietransitie worden gemaakt (zie hoofdstuk D1 Systeeminnovatie). De gewenste infrastructuur zoals deze voortkomt uit de Regionale Energie Strategieën, CO_2-reductieplannen (zie hoofdstuk Industrie) en de infrastructuurverkenning van de netbeheerders (zie hoofdstuk D1 Systeeminnovatie) vormt belangrijke input voor dit programma. Voor een goede afstemming is continue wisselwerking tussen de verschillende sporen van belang.
c. De onderlinge afstemming van de regionale uitwerkingen (RES) en de nationale uitwerking (hoofdenergiesysteem) vindt plaats in het interbestuurlijke programma dat reeds voor de RES wordt opgezet (het Nationaal Programma RES, zie ook hoofdstuk D7). Decentrale overheden en de Rijksoverheid blijven uiteraard verantwoordelijk voor de inzet van het eigen instrumentarium.

D7 Regionale Energie Strategie (RES)

In Regionale Energie Strategieën (RES) worden veel nationale afspraken uit het Klimaatakkoord in de praktijk gebracht. Dit gebeurt in een landsdekkend programma van 31 regio's. Het overzicht van de regio's is te vinden op *www.regionale-energiestrategie.nl*. In de RES werken overheden met maatschappelijke partners, netbeheerders (voor gas, elektriciteit en warmte), het bedrijfsleven en waar mogelijk bewoners regionaal gedragen keuzes uit. Dit doen zij voor de opwekking van duurzame elektriciteit (35 TWh), de warmtetransitie in de gebouwde omgeving (van fossiele naar duurzame bronnen) en de daarvoor benodigde opslag- en energie-infrastructuur. Deze keuzes worden vertaald naar gebieden, projecten en naar de implementatie en uitvoering van die projecten. De focus in de RES ligt op de opgaven van de tafels Gebouwde omgeving en Elektriciteit. Wanneer een regio dit wenst kunnen ook opgaven van andere tafels worden meegenomen in de RES, zoals maatregelen voor duurzame mobiliteit, industrie of landbouw en landgebruik. Bovendien wordt er in de regio al gewerkt aan andersoortige energieplannen en aan de doelen van het huidige Energieakkoord (waaronder de 6000 MW wind op land). Deze parallelle processen worden wel betrokken bij de RES maar er wordt voor de omgang van deze processen geen algemene standaard voorgeschreven.
De opgave waar de regio voor staat is complex en de ruimtelijke impact van de klimaat- en energietransitie zal groot zijn. Juist in de vertaling van de klimaatambities naar locaties en projecten worden ook de maatschappelijke en ruimtelijke consequenties en dilemma's concreet. Het opstellen van een energiestrategie neemt deze dilemma's niet weg. De RES is nadrukkelijk bedoeld als startpunt van een uitvoeringsproces waarin samenwerkende partijen tot 2030 tot verdere concretisering en realisatie van projecten komen. Onderdeel hierin is een periodieke evaluatie en herijking van de strategie. Zo wordt voortdurend gestreefd naar effectiviteit en efficiëntie in een bewegende context van de energietransitie-opgave.

De RES heeft daarmee een meervoudige functie. Allereerst is de RES een product waarin de regio beschrijft welke energiedoelstellingen er moeten worden gehaald op welke termijn. Ten tweede is de RES een belangrijk instrument om ruimtelijke inpassing met maatschappelijke betrokkenheid te organiseren. Ten derde is de RES een manier om langjarige samenwerking tussen alle regionale partijen te organiseren.

Veel regio's beginnen niet vanaf nul, maar zijn al langer aan de slag met een RES of hebben deze al opgesteld voordat de klimaatafspraken definitief waren. Omdat bovendien de opgave en potenties in elke regio anders zijn is er veel ruimte voor regio's om hun eigen invulling te geven aan hun regionale strategie.

Tegelijkertijd is het van groot belang dat alle regio's in hun RES uitgaan van de gezamenlijke kaders en de afspraken in het Klimaatakkoord. Voor de vergelijkbaarheid en optelbaarheid van de regionale bijdragen is het van belang dat de RES als product voldoet aan de landelijke analyse-, monitoring- en rekensystematiek zoals deze is ontwikkeld door het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

Omdat met de RES concreet invulling wordt gegeven aan de klimaatafspraken is het van groot belang dat RES-regio's op een goede manier worden ondersteund. Een belangrijk onderdeel in de ondersteuning aan de regio is het Nationaal Programma RES. Het Nationaal Programma RES vormt feitelijk het scharnierpunt tussen het Klimaatakkoord en de regio. Het faciliteert en ondersteunt de regio's in het bieden van een helder kader voor de opgave, het construeren van vergelijkbare en optelbare RES'en, het stapsgewijs doorontwikkelen van een gemeenschappelijk te gebruiken data- en informatiebasis en biedt hen een platform om onderling kennis te delen en elkaar uit te dagen tot het maken van betere plannen.

De formele start van het uitvoeringproces van het Klimaatakkoord wordt bekrachtigd op het moment dat er ook een formele handtekening van alle partijen onder staat. Duidelijkheid hierover wordt verwacht in de eerste helft 2019. Omdat de ambitie in de regio's hoog is en (pilot-)regio's ook al vergaande voortgang boeken in het opstellen van RES'en kunnen regio's vóór de ondertekening van het Klimaatakkoord aanvangen of doorgaan met de RES. Het uitgangspunt voor de regio's in deze fase is het 'onderhandelakkoord' dat eind 2018 is opgeleverd. Wanneer de afspraken zoals gemaakt in het onderhandelakkoord afwijken van de definitieve Klimaatakkoord-tekst zal de betekenis ervan opnieuw worden beoordeeld in het licht van de continuïteit van het RES-proces in de regio.

Afspraken

Partijen spreken het volgende af:

Governance en besluitvorming

Het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Unie van Waterschappen (UvW), de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de ministeries van Economische Zaken en Klimaat (EZK) en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor het opzetten, inrichten en uitvoeren van het Nationaal Programma RES. Dit programma faciliteert regio's en heeft tot doel de regionale uitvoeringskracht te vergroten. Het heeft een signalerende functie en biedt een cross-sectorale regionale samenwerkingsstructuur om landsdekkend doelen van het Klimaatakkoord te kunnen halen. In eerste aanleg is het programma gericht op de borgingsoverleggen Elektriciteit en Gebouwde omgeving. De afstemming en coördinatie over de RES-gerelateerde opgaven vindt plaats in de klimaatcommissie waar ook de voorzitter van het nationale programma deel van uitmaakt. Zodoende verzorgt het programma een brugfunctie vanuit de strategische hoofdlijnen van het nationale Klimaatakkoord naar de regionale en lokale uitvoeringswerkelijkheid. Het Nationaal Programma RES faciliteert, monitort (i.s.m. het Planbureau voor de Leefomgeving), ontwikkelt kennis en schept duidelijkheid aan de regio's, maar is niet verantwoordelijk voor de inhoud en opstellen van de Regionale Energie Strategieën. Dit is aan de regio's zelf.

Binnen het Nationaal Programma RES wordt een stuurgroep ingericht. In deze stuurgroep nemen naast de vijf verantwoordelijke overheidspartijen ook Netbeheer Nederland, Energie Nederland, en een vertegenwoordiging van maatschappelijke organisaties plaats. De overheidsleden in de stuurgroep wijzen een (onafhankelijk) voorzitter aan.

In de regio's worden werkstructuren gevormd waarin de decentrale overheden samen met de (regionale) netbeheerder(s), het bedrijfsleven en een vertegenwoordiging van maatschappelijke organisaties de verantwoordelijkheid voor totstandkoming van de RES nemen. De Rijksoverheid kan indien dit gewenst is vanuit de regio als agendalid plaatsnemen in de stuurgroep. Vanuit deze rol heeft de Rijksoverheid dan een signaleringsfunctie, maar neemt geen deel aan de formele besluitvorming. Ook kunnen woningcorporaties of andere initiatiefnemers/eigenaren voor het produceren van duurzame energie of transport en opslag in de stuurgroep uitgenodigd worden. De provincies en gemeenten zetten zich nadrukkelijk in voor het (kwalitatief en kwantitatief) ruimtelijk mogelijk maken van de RES en de verankering van de RES in het omgevingsbeleid.

Het RES-proces wordt vanaf de formele start in de RES-regio met een bestuurlijke startnotitie of een gelijksoortig document vastgelegd. Hierin wordt in ieder geval de regionale bijdrage aan de nationale doelstelling, de planning en de wijze van democratische en ruimtelijke borging van de RES vastgelegd. Indien regio's ervoor kiezen om geen startnotitie op te stellen dienen zij aan te geven hoe zij het RES-proces anderszins gaan borgen. Daarnaast wordt het regio's aangeraden om met de partijen waarmee zij samenwerken aan de RES in de stuurgroep, een zogenaamde samenwerkingsovereenkomst op te stellen waarin de samenwerkingsafspraken voor de komende jaren worden vastgelegd.

Inhoud Product RES 1.0

In de RES is het regionale aanbod voor de periode tot 2030 uitgewerkt ten aanzien van elektriciteit, gas en warmte. , met daarbij de concrete zoekgebieden die geschikt zijn voor de opwek van zon, wind, (duurzame) warmte en duurzame gassen. In dit aanbod wordt rekening gehouden met ruimtelijke kwaliteit en maatschappelijk draagvlak. Daarnaast is door de netbeheerder uitgewerkt welke aanpassing aan de energie-infrastructuur nodig is om het opwekvermogen aan het net te koppelen en wat daarvan de consequenties zijn (ruimtelijk, financieel, planning, besluitvorming). Hierbij wordt ook rekening gehouden met de energiestromen vanuit de afspraken aan de andere borgingsoverleggen en de opwek van kleinschalige projecten, zoals zon-op-dak. Tenslotte bevat de RES 1.0 een Regionale Structuur Warmte (RSW), waarin op basis van de Leidraad inzicht wordt gegeven in de regionale warmtevraag en de beschikbaarheid van warmtebronnen. Op basis hiervan moeten er over de regionale toewijzing van het warmteaanbod afspraken worden gemaakt. De Regionale Structuur Warmte vormt input voor de Transitievisie Warmte en bijbehorende wijkplannen die iedere gemeente voor 2021 opstelt. Definitieve keuzes die voortkomen uit uitvoeringsplannen op wijkniveau worden vastgelegd in vervolgversies van de RES 1.0.

De regio's leveren 12 maanden na de formele ondertekening van het Klimaatakkoord een RES 1.0 op. Deze RES heeft instemming van de colleges van Gedeputeerde Staten, en Burgemeester en Wethouders, de Dagelijks Besturen van de waterschappen, de gemeenteraden, provinciale staten en de algemene vergaderingen van de waterschappen.

De RES is primair bedoeld om invulling te geven aan de opgaven van de tafels Gebouwde omgeving en Elektriciteit. In de RES kunnen op initiatief van de regio, al dan niet op uitnodiging van sectoren, ook (ruimtelijke) maatregelen op het gebied van mobiliteit, industrie en landbouw worden meegenomen. Voor mobiliteit kan er bijvoorbeeld gedacht worden aan het goed inpassen van de laadinfrastructuur en de ruimtelijke consequenties van zero-emissie stadslogistiek. Voor industrie kan bijvoorbeeld gedacht worden aan aanlanding van wind op zee nabij industriële clusters en transport en opslag van waterstof en andere duurzame gassen en grondstoffen. In de handreiking staan meer voorbeelden uitgewerkt. De regio kan zelf het beste bepalen welke maatschappelijke opgaven relevant zijn om een integrale gebiedsafweging te kunnen garanderen.

Concept-RES

Als tussenstap in het proces naar een RES 1.0 leveren regio's op uiterlijk 6 maanden na de formele ondertekening van het Klimaatakkoord een concept-RES op, met als onderdelen:

1. Een regionale invulling van het op te stellen vermogen in MW (en verwachte MWh) voor hernieuwbare energie op land, de betekenis hiervan voor de energie-infrastructuur, met inachtneming van ruimtelijke kwaliteit en maatschappelijk draagvlak, afgewogen tegen andere (ruimtelijke) belangen. Aan regio's wordt gevraagd om te sturen op overprogrammering met als doel om de nationale doelstelling te kunnen halen. Het is de verwachting dat de nodige zoekgebieden af zullen vallen of kleiner zullen worden naarmate er wordt toegewerkt naar de uitvoeringsfase. Naast de afspraak om tenminste 35 TWh grootschalig hernieuwbaar op land in 2030 gerealiseerd te hebben, worden regio's ook aangemoedigd om kleinschalig zon-op-dak te betrekken in de RES. Hierin wordt een autonome groei verwacht van 7 TWh in 2030. Het extra vermogen wat boven deze 7 TWh gerealiseerd kan worden, mag meegerekend worden als extra ambitie bovenop de 35 TWh.
2. Een heldere en herleidbare onderbouwing van het aanbod en keuzes voor potentiële zoekgebieden die benut kunnen worden, inclusief een beschrijving van het doorlopen proces. Indien mogelijk worden deze zoekgebieden ook op kaart getoond.
3. Een Regionale Structuur Warmte, met daarin een gevalideerd overzicht van alle beschikbare (grootschalige) duurzame warmtebronnen binnen de regio, de totale warmtevraag binnen de regio, een overzicht van de bestaande en geprojecteerde infrastructuur voor warmte. Hierbij wordt een inschatting gemaakt van de daadwerkelijke

bruikbaarheid van deze bronnen binnen de regio in tijd en geld. De te hanteren uitgangspunten en methodiek hiervoor staan beschreven in de Leidraad.
4. Daarnaast is in deze Regionale Structuur Warmte opgenomen welke relevante stakeholders (voor warmte transport, productie en afname) zijn betrokken in het proces en wordt een procesvoorstel opgeleverd hoe de regio beschikbare bronnen, warmtevraag en infrastructuur logisch efficiënt en betaalbaar wil gaan koppelen en hoe de stakeholders in het vervolg worden betrokken.

Regio's zorgen ervoor dat de concept-RES, ingebracht door de voorzitter van de RES-stuurgroep, minimaal is geaccordeerd door GS, B&W, Waterschapsbestuur en ter kennisgeving is voorgelegd aan raden, staten en algemene vergadering van de waterschappen.

Monitoring en herijking

Hoewel de doelstellingen in het Klimaatakkoord langjarig vastgehouden worden, is de wijze waarop deze doelen het best kunnen worden gerealiseerd onzeker. Dit vraagt om een adaptief en iteratief proces met elke twee jaar een herijking van de aanpak. Twee jaar na de RES 1.0 volgt een RES 2.0; en zo verder. Deze tweejaarlijkse convergerende aanpassingscyclus (*plan-do-check-act*) borgt dat de RES aansluit bij de wettelijk vereiste investeringsplannen van de netbeheerders. Maar ook in toenemende zin de benodigde zekerheid vastlegt voor warmte-transitieplannen van wijken.
Niet alleen de optimale aanpak, maar ook de kwantitatieve doelstellingen kunnen in de loop der jaren veranderen. 49% CO_2 emissiereductie in 2030 is dan ook een tussenstap naar nog hogere doelstellingen in 2050. Indien in volgende RES-versies met andere CO_2 emissiereductie-percentages rekening moet worden gehouden, dan zullen de partijen op voordracht van het Nationaal Programma RES daar via de geëigende structuren besluiten over nemen.

Kaders en doorwerking

Bij het uitwerken van de RES hanteren de regio's bij het gebruik van data de uitgangspunten, rekenregels en aannames zoals uitgewerkt in de Handreiking RES. De regionale energiestrategieën geven invulling aan het regionale energiesysteem in nauwe samenhang met de invulling die gegeven zal worden aan het hoofdenergiesysteem. De onderlinge afstemming van de regionale uitwerkingen (RES) en de nationale uitwerking (hoofdenergiesysteem) vindt plaats in de stuurgroep van het Nationaal Programma RES. Bij de uitvoering blijven decentrale overheden en de Rijksoverheid uiteraard verantwoordelijk voor de inzet van het eigen instrumentarium.

Bij de uitwerking van maatregelen in de fysieke leefomgeving benutten partijen de inrichtingsprincipes die voortkomen uit de Nationale Omgevingsvisie (en het kabinetsperspectief daarop).

Ondersteuning

De Rijksoverheid stelt voor 2019-2021 jaarlijks € 22,5 miljoen ter beschikking voor ondersteuning van het Nationale Programma RES. Daarvan wordt € 5 miljoen benut voor de programma-organisatie en de ontwikkeling van data-infrastructuur en kennis. € 15 miljoen is beschikbaar voor ondersteuning van de dertig regio's. De regio's zetten deze middelen doelgericht in voor de definiëring van de RES. Verder is € 2,5 miljoen gereserveerd voor de participatiecoalitie om concrete bijdragen te kunnen leveren aan de RES'en.

Naast het beschikbaar stellen van financiële middelen geven de (de-)centrale overheden vanuit hun bevoegdheden maximaal ruimte aan de energietransitie, bijvoorbeeld door het wegnemen van belemmeringen in wet- en regelgeving. Zo zal op korte termijn een wijziging van de Waterschapswet in gang worden gezet. Daarbij is uitgangspunt dat de waterschappen de bevoegdheid hebben om meer duurzame energie te produceren dan zij zelf verbruiken en

dat zij de lasten en baten van deze investeringen kunnen toerekenen aan hun heffingen. Dit moet het mogelijk maken dat zij op termijn klimaatneutraal kunnen worden. Een ander voorbeeld hierin is de inzet van de Rijksoverheid om de opwekpotentie in de regio's te vergroten door (Rijks)gronden te betrekken bij de tendering van locaties.

Participatie

De RES is niet alleen een strategie, het is ook een manier van samenwerken en een proces om te komen tot gedragen plannen waarmee de nationale doelstelling gehaald wordt. Hiervoor dient een uitnodigend proces rond de RES te worden vormgegeven waarin de participatie van belangengroepen, bedrijven en bewoners is verankerd. Door hen aan de voorkant te betrekken bij de vertaling van de nationale ambitie naar het regionaal niveau en de belangen die er spelen duidelijk en plek te geven in het proces van afweging en keuzes, zal dit het draagvlak vergroten.

Maar ook de uitvoering kan hiermee versnellen en energie-transitieplannen kunnen zorgvuldiger worden ingepast in ons landschap. Stakeholders en de vormgevers van de RES wisselen informatie uit in een vooraf opgezet proces. Meer naar de uitvoering toe worden ook de mogelijkheden en wensen betrokken over het mee-ontwikkelen en mede-eigenaar worden van duurzame energieprojecten zodat de inkomsten ook ten bate van de regio komen. In de Handreiking RES worden suggesties gedaan en richtsnoeren meegegeven voor een effectieve invulling en organisatie van RES-participatie, inclusief de wijze van betrokkenheid van de partcipatiecoalitie. Ook wordt voortgebouwd op de ervaringen bij de green deal participatie en het programma aardgasvrije wijken.

Expertisecentrum

Er wordt momenteel gewerkt aan één expertisecentrum warmte en aan één expertisecentrum hernieuwbare opwek voor de decentrale overheden. Regio's zijn echter gebaat bij overzicht en eenduidigheid wat betreft kennis, ondersteuning en data. Om regio's optimaal te kunnen ondersteunen, maar zeker ook om als Nationaal Programma RES (kosten)efficiënt te werken, dient kennisversnippering daarom te worden voorkomen. Om dit te bewerkstellingen zal in het eerste kwartaal van 2019 het samenbrengen van kennis- en expertisecentra ten behoeve van de energietransitie in de regio's verder worden vormgegeven. Doel is om onafhankelijke feitelijke kennis, rekenregels, aannames en duidelijkheid over wet- regelgeving op het gebied van zowel warmte als hernieuwbare opwek, vanuit 1 loket te kunnen aanbieden.

Doorrekening en weging

De regio's bieden de concept-RES via het Nationaal Programma RES ter doorrekening aan het Planbureau voor de Leefomgeving aan. Deze doorrekening wordt gebaseerd op de uitgangspunten, aannames en rekenregels die zijn vastgelegd in de Handreiking RES. De doorrekening biedt inzicht in de mate waarin de regionale inzet optelt tot het bereiken van de nationale klimaatdoelstellingen. Elke concept-RES wordt daarnaast kwalitatief gewogen door het Nationaal Programma RES op de vier onderdelen zoals omschreven in de paragraaf 'concept-RES'.

Als een RES in onvoldoende mate bijdraagt aan de nationale doelstelling (vwb Elektriciteit), dan wel de kwalitatieve weging van het doorlopen proces voor verbetering vatbaar is, worden regio's verzocht om de potentie van de RES te verhogen of te verbeteren, daarbij rekening met de regionale context (verworven draagvlak, participatie en opwekpotentieel) en de korte doorlooptijd. Het Nationaal Programma zal uiteraard zoveel mogelijk inzetten op ondersteunen, stimuleren en leren van elkaar zodat regio's ook in staat worden gesteld om kwantitatief en kwalitatief goede RES'en op te leveren.
Na de kwantitatieve beoordeling door het PBL wordt in de 6 maanden daaropvolgend de gehele nog resterende ambitie door de regio's onderling verdeeld. Indien de regio's niet zelf tot een verdeling kunnen komen zal daarvoor de gezamenlijke verdeelsystematiek worden toegepast. Deze verdeelsystematiek wordt voorafgaand aan de eerste oplevering van de

concept-RES door de decentrale overheden in gezamenlijke verantwoordelijkheid met de ministeries van EZK en BZK ontwikkeld. De maatschappelijke partijen geven input voor de verdeelsystematiek.

Niet-vrijblijvend Klimaatakkoord

Partijen hebben vertrouwen dat (bestuurlijke) samenwerking ervoor zorgt dat de doelstellingen in de RES bijtijds gehaald worden. Vooraf gesteld is het doel van de (nationale en regionale) werkstructuur om te voorkomen dat interventie moet worden toegepast. Het Nationaal Programma RES vormt een platform voor onderling samenwerken, vergelijken, leren en uitdagen.

Er zijn vanuit het Nationaal Programma RES verschillende kritieke momenten waarop mogelijk over moet worden gegaan tot 'het goede bestuurlijke gesprek':

- De situatie dat de RES'en niet optellen tot de landelijke doelstelling; voor Elektriciteit is dit tenminste 35 TWh grootschalig hernieuwbaar op land in 2030.
- De situatie dat de RES regio-overstijgende infrastructuurproblemen oplevert.
- De situatie dat een overheid in de regio niet meer wil deelnemen aan de RES-vorming, dan wel de RES niet wil verankeren in omgevingsbeleid
- De situatie dat een RES niet tot uitvoering komt
- Planningsafspraken die voortkomen uit de tafels Elektriciteit en Gebouwde Omgeving waarvan blijkt dat die niet gehaald (kunnen) worden.

De afspraak is dat dit allereerst wordt opgelost via bestuurlijke samenwerking en overleg binnen de betreffende regio en binnen de betreffende provincie; indien dit niet tot gewenst resultaat leidt vindt hierover overleg plaats door de partijen in de stuurgroep van het Nationaal Programma RES.

Mochten de regio's er uiteindelijk niet in slagen om gezamenlijk tot een invulling van de doelstellingen hernieuwbaar op land en warmte te komen, dan neemt iedere overheidspartij in de stuurgroep van het Nationaal Programma zijn of haar verantwoordelijkheid.
Dit gebeurt via het 'Huis van Thorbecke' en de instrumenten uit de Wet Ruimtelijke Ordening en de Omgevingswet. Dit laatste betekent dat overheden bereid zijn om formeel juridisch instrumentarium in te zetten om de opgave alsnog te realiseren. Het gaat om instrumenten zoals het vaststellen van een omgevingswaarde, een omgevingsprogramma of in het ultieme geval het inzetten van het instrument projectbesluit door in eerste instantie de provincie en uiteindelijk door de Rijksoverheid.

Afgesproken wordt dat de bestuurlijke en juridische interventie verder wordt geconcretiseerd (uiterlijk in Q2 2019) in de handreiking RES. Dit met als gezamenlijk doel dat medio 2021 in het merendeel van de regio's de RES is verwerkt in het omgevingsbeleid en dat uiterlijk in 2025 alle aangevraagde benodigde vergunningen voor de ruimtelijke inpassing zijn afgegeven met oog op de tijdige realisatie van de opgave

D8 Financiering door de markt

De financiële sector (banken, verzekeraars, pensioenfondsen en vermogensbeheerders) steunt de energietransitie die met het Klimaatakkoord wordt beoogd en die noodzakelijk is om te voldoen aan de doelstellingen van het Akkoord van Parijs. In de komende jaren zal de transitie enerzijds een beroep doen op nieuwe financiering van verduurzamingsprojecten in alle sectoren, en anderzijds stelt de transitie financiële instellingen voor de uitdaging om op beheerste en bestendige wijze bestaande (energie)portefeuilles te heroverwegen.

Daarbij blijft voor de financiële sector marktconformiteit uitgangspunt. De klanten van banken, verzekeraars, pensioenfondsen en vermogensbeheerders verwachten immers een passend rendement op hun besparingen. Rendement en risico op financieringen en beleggingen moeten in balans zijn. Bijdragen van de overheid aan dit Klimaatakkoord zijn belangrijk om de business case van verduurzamingsinitiatieven te versterken, en daardoor vormen van marktfinanciering ervan binnen bereik te brengen.

De Taakgroep Financiering, waarin banken, verzekeraars, pensioenfondsen, vermogensbeheerders en Invest-NL vertegenwoordigd zijn, is de afgelopen maanden gesprekspartner geweest van de verschillende sectortafels met als doel inzicht te geven in de mogelijkheden om initiatieven via de markt te financieren. Gezien de intensieve onderhandelingen en gesprekken aan de diverse tafels is het aantal concrete financiële vraagstukken waar extra financiering door de markt een knelpunt oplost, op dit moment nog beperkt. Deze vraagstukken komen naar verwachting aan de orde nu de grote lijnen van de diverse tafels zijn uitonderhandeld. De taakgroep heeft vervolgens gewerkt aan het identificeren van bestaande knelpunten die in de toekomst vermeden kunnen worden, het opstellen van een financieringswijzer over beschikbaar ‘privaat geld’ in Nederland, adhesie betuigd aan de uitgifte van groene staatsleningen en voorstellen gedaan voor een verruiming van de regeling groenprojecten.

Het is van belang dat ‘groene’ projecten die potentieel een marktconform risico/rendementsprofiel hebben een toekomstvaste financiering kunnen vinden. In het kader van de taakgroep zijn financiële instellingen van plan samen met Invest-NL een financieringsportaal op te richten. De exacte invulling en opzet van dit portaal zal in het eerste kwartaal van 2019 verder worden uitgewerkt. Hierbij worden naast lessen uit het verleden ook *best practices* vanuit het VK en Duitsland in de beschouwing betrokken. De bedoeling is dat Invest-NL straks als een portaal voor financiering van groene projecten functioneert, door partijen door te verwijzen naar het juiste type financiële partner(s). Daar waar nuttig, nodig en effectief kan Invest-NL ook een regierol voor projecten vervullen. Daardoor kunnen investeringen vanuit Invest-NL ook daadwerkelijk werken als een hefboom en leiden tot een vergroot financieringsaandeel vanuit de markt.

Voor een goed functionerende markt voor groene financiering is het noodzakelijk dat private en (semi-)publieke financiële instellingen goed samenwerken. Daartoe wordt nu gewerkt aan de standaardisering van de overeenkomsten tussen banken, regionale ontwikkelingsmaatschappijen, regionale energiefondsen en Invest-NL. Hierdoor kunnen duurzame ondernemers makkelijker en sneller gecombineerde financiering van regionale ontwikkelingsmaatschappijen, regionale energiefondsen en banken betrekken.

De Taakgroep verzoekt het Platform voor Duurzame Financiering het werk van de Taakgroep op gebied van identificatie en mitigatie van knelpunten verder voort te zetten. Het Platform voor Duurzame Financiering is bij uitstek gepositioneerd alle relevante actoren bij elkaar te brengen en kennisuitwisseling te stimuleren.

De financiële sector zet zijn steun aan de doelstellingen van het Klimaatakkoord kracht bij door het volgende commitment.

Commitment van de financiële sector

De financiële sector (banken, pensioenfondsen, verzekeraars en vermogensbeheerders) neemt het initiatief om een bijdrage te leveren aan de uitvoering van het Akkoord van Parijs en het Klimaatakkoord. Het Klimaatakkoord heeft tot doel om de uitstoot van broeikasgassen (hierna kortweg aangeduid als CO_2) in 2030 op een kosteneffectieve wijze met 49% te verminderen ten opzichte van 1990. Het Klimaatakkoord raakt alle sectoren van de Nederlandse economie en samenleving, en vraagt om brede steun en effectieve medewerking van alle betrokkenen en belanghebbenden.

Hiertoe verbinden de ondertekenende partijen zich in overeenstemming met hun rol in de financiële keten, verantwoordelijkheid en capaciteit aan de volgende te nemen acties:

a. De betrokken partijen nemen deel aan de financiering van de energietransitie en aanvaarden hiertoe een inspanningsverplichting binnen de kaders van wet & regelgeving en de risico-rendementsdoelstellingen. Waar nodig en nuttig worden samen met Invest-NL en andere relevante partijen de financieringsmogelijkheden voor verduurzaming geoptimaliseerd.

b. De partijen ondernemen actie om het CO_2-gehalte van hun relevante financieringen en beleggingen te meten. Vanaf het boekjaar 2020 rapporteren zij daarover publiekelijk in de vorm die voor hun het meest passend is. De partijen kunnen hun eigen methodiek kiezen maar verbinden zich aan een proces om onderling ervaringen te delen, resultaten vergelijkbaar te maken en stappen te zetten om de meting te verbeteren en te verdiepen. Daarbij wordt aansluiting gezocht bij de internationale ontwikkelingen en standaarden op dit gebied.

c. Uiterlijk in 2022 maken de partijen hun actieplannen inclusief reductiedoelstellingen voor 2030 bekend voor al hun relevante financieringen en beleggingen. De partijen zullen toelichten welke acties zij nemen om bij te dragen aan het klimaatakkoord van Parijs. Dit kan een combinatie zijn van benaderingen waaronder CO_2-reductiedoelstellingen voor de portefeuille waar dat mogelijk is, engagement, en financieringen van CO_2-reducerende projecten.

d. Dit commitment maakt integraal onderdeel uit van het Klimaatakkoord. Partijen organiseren jaarlijks overleg met alle betrokkenen over de voortgang van de uitvoering van de afspraken. Over de voortgang wordt gerapporteerd in de in te stellen Klimaatcommissie. Daar waar de partijen structurele knelpunten signaleren die uitvoering van de afspraken hinderen, worden deze actief onder de aandacht van betrokkenen gebracht.

Het commitment van de financiële sector aan het welslagen van de noodzakelijke energietransitie heeft zowel betrekking op het aanbieden van passende marktconforme financieringsarrangementen voor verduurzaming, als op het integreren van klimaatdoelen waaronder CO_2-reductiedoelstellingen in de eigen strategie.

De financiële sector wil een substantiële bijdrage leveren aan verduurzamingsprojecten om de energietransitie in de verschillende sectoren van de economie en de samenleving goed vorm te geven, op marktconforme basis. De financiële sector heeft zich via de taakgroep Financiering van het Klimaatakkoord ingezet voor het bevorderen van cross-sectorale vormen van financiering om de afstemming van vraag en aanbod van financiering beter op elkaar af te stemmen, en om mogelijke knelpunten te signaleren en op te lossen. Waar nuttig en nodig zal deze functie in samenwerking met Invest-NL worden verankerd in een portaal, waardoor de mogelijkheden voor optimalisatie van cross-sectorale financiering verder worden vergroot. De energietransitie stelt financiële partijen voor de uitdaging om op een beheerste en bestendige wijze hun rol te vervullen. Klimaatbeleid en ontwikkelingen in CO_2-neutrale

technologieën kunnen leiden tot snelle veranderingen. Partijen moeten hierop anticiperen, zowel op hiermee verbonden kansen als op bedreigingen. Voor financiële partijen kan dat aanleiding zijn om het gesprek aan te gaan met bedrijven en andere klanten met als doel de CO_2-uitstoot te verlagen.

Centraal in het commitment is dat iedere partij zich primair zal richten op de activiteiten die het meest direct in de eigen invloedssfeer liggen, die passen bij de financiële risico-rendement doelstelling en die aansluiten op de rol van de desbetreffende partij in de financiële keten. Bijvoorbeeld bij vermogensbeheer beslissen de betrokken klanten uiteindelijk zelf hoe hun geld wordt belegd.

De koepelorganisaties ondersteunen dit commitment, coördineren de inzet van hun achterban, en spelen een actieve rol bij het jaarlijks overleg over de voortgang van de uitvoering van de afspraken.

Bij de uitvoering van dit commitment wordt aansluiting gezocht bij de (internationale) ontwikkelingen en standaarden op dit gebied (zoals opgenomen in de bijlage).

Het Platform voor Duurzame Financiering biedt de betrokken financiële partijen een platform om onderling kennis en ervaringen te delen, zowel op het gebied van financiering van verduurzamingsprojecten als het meten van de CO_2-gehalte van hun relevante financieringen en beleggingen. Het platform organiseert samen met de vier financiële koepels (NVB, Verbond van Verzekeraars, Pensioenfederatie en Dufas) werkconferenties over het meten en sturen op klimaatimpact. Door best practices uit te wisselen kunnen koplopers binnen de financiële sector andere financiële partijen – die bijvoorbeeld door hun kleinere omvang minder capaciteit hebben om zelf vernieuwingen te initiëren – behulpzaam zijn bij het formuleren van een bij de instelling passende ambitie en bij het ontwikkelen van een aanpak om aan die ambitie effectief invulling te geven.

D9 Uitgangspunten uitwerking Verbreding SDE+

De SDE+ is op dit moment het belangrijkste instrument voor de stimulering van de productie van hernieuwbare energie. Dit subsidie-instrument bevat een aantal kenmerken waardoor de regeling volgens internationale maatstaven goed functioneert. Het gaat dan om de kenmerken van techniekneutraliteit, onderlinge concurrentie en meerjarige zekerheid voor investeerders.

Conform het regeerakkoord wordt de SDE+ verbreed naar de SDE++, zodat naast duurzame energie ook CO_2-reducerende technieken in aanmerking komen voor subsidie. Dit geldt in principe ook voor andere broeikasgassen dan CO_2, zoals methaan. Hierbij worden de goede elementen van de SDE+ behouden en wordt het mogelijk om kostenefficiënt de klimaatopgave in 2030 te halen.

Dit betekent niet dat elke techniek in aanmerking komt voor de SDE++. Het kan zo zijn dat een techniek überhaupt niet via subsidieverlening gestimuleerd hoeft te worden, omdat deze al op een rendabele manier geëxploiteerd kan worden of dat het meer voor de hand ligt de techniek te ontsluiten via een geheel ander instrument (o.a. beprijzen, normeren/verplichten). Doelmatigheid en schaarste van te verstrekken subsidiemiddelen maken dat subsidiëring in principe als *last resort* moeten gelden. In onderstaande tabel staat aangegeven welke technieken vooralsnog in aanmerking komen.

Bij de SDE++ staan het doel van 49% CO_2-reductie in 2030 en kosteneffectiviteit om dit doel te bereiken centraal. De SDE++ richt zich daarom op emissiereductie op Nederlands grondgebied. De SDE++ zal de uitrol van marktrijpe en relatief grootschalige CO_2-reducerende technieken stimuleren door de onrendabele top van deze technieken af te dekken door middel van een exploitatiesubsidie.

De focus op CO_2-reductie wordt gerealiseerd door subsidie-aanvragers voortaan te laten concurreren op basis van de benodigde hoeveelheid subsidie per vermeden ton CO_2. Voor de verschillende technieken zullen omrekenfactoren worden gebruikt om de CO_2-reductie te bepalen, zo wordt voor duurzame elektriciteit aangenomen dat een efficiënte moderne gascentrale wordt vervangen.

Uitgaande van de ambities van de verschillende sectoren is een indicatieve verdeling gemaakt van het kasbudget voor de SDE++ in 2030. Deze maakt inzichtelijk welke middelen naar verwachting nodig zullen zijn om ambities te realiseren. Deze verdeling is in onderstaande tabel weergegeven.

	Indicatieve verdeling middelen SDE++ in 2030
Hernieuwbare elektriciteit	€ 200 miljoen
Hernieuwbare warmte en groengas	€ 135 miljoen
Hernieuwbare warmte kleinschalig (ISDE)	€ 100 miljoen
Biobrandstoffen	Er komt gespreid over een aantal jaar in totaal circa € 200 miljoen beschikbaar ten behoeve van de stimulering van de productie van geavanceerde duurzame biobrandstoffen ten behoeve van transport via de verbrede SDE+ in combinatie met nationale normering. Er wordt gezamenlijk gewerkt aan een voorstel dat past binnen de voorwaarden van de SDE++ regeling (waaronder kosteneffectieve CO_2-reductie).
CO_2-reductie industrie	€ 550 miljoen
	€ 985 miljoen

Door onderlinge concurrentie zou het kunnen voorkomen dat het daadwerkelijk toegekende subsidiebudget per sector jaar-op-jaar afwijkt van de indicatieve verdeling zoals overeengekomen. Dit komt omdat de jaarlijkse toekenningen afhankelijk zijn van de ingediende projecten. Ook zou het onwenselijk kunnen zijn als alleen de goedkoopste techniek (bijvoorbeeld CCS) wint en de andere technieken niet aan bod komen.

Om te voorkomen dat een dergelijke onbalans zich langjarig voordoet, wordt gekeken naar de wenselijkheid om plafonds in te stellen voor bepaalde (categorieën van) technieken. Het opnemen van plafonds heeft gevolgen voor de werking van het instrument, specifiek voor de kosteneffectiviteit. Met een plafond kan een relatief goedkope techniek begrensd worden, waardoor andere opties aan bod komen. Dit levert wel minder CO_2-reductie per euro subsidie op. Met plafonds kan worden bijgestuurd zodat de meerjarige budgetten niet majeur afwijken van de indicatieve verdeling, waarbij dan ook wordt gekeken naar de effecten op de kosteneffectiviteit. Voor de verdeling van het beschikbare budget over de technieken is de indicatieve verdeling het vertrekpunt. Dit moet ervoor zorgen dat de ambities van de verschillende sectoren niet worden doorkruist en tegelijkertijd dat het instrument wel kosteneffectieve technieken blijft stimuleren. Dit is om te voorkomen dat er een onbalans ontstaat tussen de ambities van het Klimaatakkoord en realisatie van die ambities op de weg naar 2030. De regeling zal in 2019 verder worden vormgegeven. Hierbij zal dus ook worden gekeken naar de wenselijkheid van het opnemen van (productie- of budget-) plafonds voor sectoren of technieken.

Hoewel er sprake is van techniekneutraliteit, zal wel (zoals nu ook gebeurt) gewerkt worden met verschillende techniekcategorieën met verschillende maximale subsidiebedragen en maximale looptijd van de subsidiebeschikking. Deze maximale subsidiebedragen worden gecorrigeerd voor de daadwerkelijke relevante marktprijs, zoals de CO_2-prijs (de CO_2-prijs in het ETS of de gemiddelde elektriciteitsprijs). Dit geeft investeerders de gewenste meerjarige zekerheid.

De ondersteuning van deze technieken zal tijdelijk moeten zijn, waarbij er uitzicht is op integratie in de markt zonder subsidie. Niet-marktrijpe technieken worden op andere wijze via het innovatiebeleid en de pilots en demonstraties (via de klimaatenveloppe) gestimuleerd. Het is evident en van belang dat zowel innovaties, pilots en demonstraties en uitrol van technieken alleen in samenhang succesvol kunnen zijn (driesporenbeleid). Om die reden zal jaarlijks worden bepaald welke (categorieën van) technieken kunnen worden opgenomen in de SDE++. Hiervoor wordt met de sector overlegd en zal een marktconsultatie worden gehouden.

Ook cruciale randvoorwaarden voor de uitrol van CO_2-reducerende technieken zoals de aanwezigheid van bijvoorbeeld (energie)infrastructuur of het voorkomen van onwenselijke neveneffecten zal via wet- en regelgeving of via ander instrumentarium worden geborgd. De SDE++ zal per 2020 in werking treden: vanaf dat jaar zullen ook subsidies verstrekt worden voor technieken die nog niet door de huidige SDE+ gedekt worden. Tot die tijd blijft de SDE+ gericht op de stimulering van duurzame energie en zo bijdragen aan CO_2-reductie.

De ODE, die de bron vormt voor middelen uit de SDE+, zal worden aangepast om naast hernieuwbare energie ook CO_2-reducerende technieken te kunnen stimuleren. De middelen voor de SDE+ lopen op tot € 3,3 miljard per jaar in 2030. Daarvan is ca. € 2,3 miljard benodigd voor de kasuitloop van de SDE+ beschikkingen (t/m 2019) en ca. € 1 miljard voor de beschikkingen die via de SDE++ zullen worden afgegeven.

Technieken

Hieronder is samengevat welke technieken vooralsnog in aanmerking komen voor de SDE++. De diverse technieken zijn geordend naar sector, maar kunnen in elke sector worden toegepast:

Elektriciteit	Grootschalig zon (Zon-PV en warmte), Wind op Land, Wind op Zee.
Industrie	Efficiency opties met hoge onrendabele top, meerdere opties CCS in de industrie, CCS in AVI's, *Carbon Capture and Usage* (CCU), biomassaketels, elektrificatie, recycling en hernieuwbare grondstoffen.
Gebouwde omgeving	Lage temperatuurbronnen warmte grootschalig (o.a. geothermie), groen gas.
Mobiliteit	Opschaling productie biobrandstoffen.
Landbouw en landgebruik	Geothermie, ledverlichting kassen met hoge onrendabele top, kas als energiebron (1&2), daglichtkas (= zonthermie), methaanoxidatie buitenopslag en monovergisting mest.

Elektrificatie via bijvoorbeeld power2heat of waterstof krijgt daarbij een eerlijke kans wanneer dit in kosten concurrerend is met andere opties voor CO_2-reductie.

D10 Een voorbeeldrol voor de Rijksoverheid

De Rijksoverheid wil met het eigen handelen een bijdrage leveren aan de verduurzaming van Nederland. Door in de eigen bedrijfsvoering en inkoop duurzame oplossingen toe te passen en andere overheden te ondersteunen en stimuleren dit ook te doen, wil de Rijksorganisatie bijdragen aan de duurzame transitie van Nederland.

Rijkspartijen spreken het volgende af:

a. Als bijdrage aan het klimaatakkoord werkt het Rijk toe naar een klimaatneutrale bedrijfsvoering in 2030.
b. Het Rijk besteedt extra aandacht aan het verduurzamen van het eigen wagenpark en mobiliteit (waaronder de Rijksrederij), terugdringen van het eigen energieverbruik en de verduurzaming van het vastgoed, duurzame opdrachten voor de grond-, weg- en waterbouw, klimaatvriendelijke consumptie in de catering en duurzame ICT.
c. In 2030 beschikt de kantorenportefeuille van het Rijk over gemiddeld label A.
d. In 2030 is het gasverbruik van het Rijk met 30% afgenomen en voor minimaal 50% afkomstig van hernieuwbare bronnen.
e. In 2030 is de elektriciteit die door de Rijksoverheid wordt gebruikt 100% hernieuwbaar en is het energieverbruik van de kantoren met 50% gereduceerd ten opzichte van 2008 .
f. De Rijksoverheid halveert in 2030 de uitstoot van haar zakelijke mobiliteit. Daarnaast heeft de Rijksoverheid het doel gesteld dat het wagenpark in 2020 voor 20% uit zero-emissie voertuigen bestaat en in 2028 volledig zero emissie is. Om deze doelen te realiseren zal de Rijksoverheid onder meer een project starten gericht op autodelen, initiatief nemen bij de ontwikkeling van logistieke hubs op plekken waar er een concentratie van Rijksvastgoed is en haar personeelsregelingen inzetten om duurzame mobiliteit te stimuleren.
g. De Rijksoverheid stelt, waar mogelijk, de gronden die in haart bezit zijn beschikbaar voor de klimaatopgave, in het bijzonder voor hernieuwbare energie en voor het vastleggen van koolstof.

Ten aanzien van het circulair gebruik van grondstoffen spreken Rijkspartijen het volgende af:

h. Het rijk draag door circulair grondstoffengebruik bij aan het realiseren van de klimaatopgave van verschillende sectoren.
i. De Rijksoverheid stimuleert circulair grondstoffengebruik via aanbestedingen gericht op hergebruik en substitutie van (niet-hernieuwbare door hernieuwbare) grondstoffen en innovatieve productiemethoden.
j. De Rijksoverheid zet via zijn opdrachten ook nadrukkelijk in op verduurzaming en innovaties in de GWW, aangezien het Rijk daar met andere overheden een stevige rol heeft in de markt (100% overheidsinkoop).
k. De Rijksoverheid spreekt uit dat in 2023 tien van de inkoopcategorieën (zoals bedrijfskleding, kantoorinrichting en ICT hardware) van de Rijksoverheid circulair zijn.
l. In 2030 wordt de kantorenportefeuille circulair beheerd .
m. De Rijksoverheid verbreedt proefprojecten (bijv. over CO_2-schaduwbeprijzing) en ontwikkelt deze door.

Voor de organisatie van het Rijk spreken Rijkspartijen daarom het volgende af:

n. Voor de gehele Rijksinkoop wordt in overleg met de departementen een strategische inkoopagenda opgesteld.
o. De departementen worden gevraagd de Rijksbrede (transitie)doelen te vertalen naar doelen voor het eigen departement / uitvoerend organisatieonderdeel.

Om de voorbeeldfunctie van de Rijksoverheid expliciet te maken en anderen daar in mee te nemen, spreken Rijkspartijen het volgende af:

p. Het verduurzamen van de bedrijfsvoering en inkoop van de Rijksoverheid is niet alleen gericht op het verkleinen van de eigen voetafdruk.
q. De Rijksoverheid ondersteunt andere overheden om de bedrijfsvoering en inkoop te verduurzamen. Daarmee zet de Rijksoverheid er op in dat er vanuit de inkoopkracht van 73 miljard euro door de gehele overheid een bijdrage wordt geleverd aan de maatschappelijke transities. Dat doet het Rijk door professionalisering inkoop, kennisverspreiding over Maatschappelijk Verantwoord Inkopen en Opdrachtgeverschap vanuit het MVI loket en monitoring.
r. De Rijksoverheid ondersteunt andere overheden om klimaatneutraal en circulair in te kunnen kopen. De Rijksoverheid neemt het initiatief om met andere overheden voor de acht meest impactvolle inkoopcategorieën / productgroepen CO_2-reductiedoelstellingen vast te leggen (waaronder in ieder geval GWW, energie en transport). Gericht op minimaal 1 megaton CO_2- reductie per jaar vanaf 2021.
s. De Rijksoverheid heeft in 2018 en 2019 vanuit de klimaatenvelop een impuls gegeven aan circulair en klimaatneutraal inkopen via nationale leernetwerken voor o.a. bouw, ICT, energie, kantoormeubilair, textiel en duurzame catering, via ondersteuning van circulaire en klimaatneutrale inkoop-pilots door overheden en via kennisverspreiding. De Rijksoverheid zet dit beleid voort en intensiveert dit als onderdeel van het Klimaatakkoord.
t. De Rijksoverheid deelt praktijkvoorbeelden, ervaringen met het formuleren en monitoren van doelen, en inkoopkracht en kennis actief met andere overheden via een transitieplatform.
u. De voortgang wordt gerapporteerd, hierbij wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de MVI-zelfevaluatietool.

Uitgave van:
Sociaal-Economische Raad
Bezuidenhoutseweg 60
2594 AW Den Haag
www.klimaatakkoord.nl
070-3499499

Klimaatakkoord

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
T.a.v. de heer E.D. Wiebes
Postbus 20401
2500 EK 'S-GRAVENHAGE

BETREFT	Aanbieding		
DEN HAAG	21 december 2018	**E-MAIL**	
ONS KENMERK	18.38749	**TOESTELNUMMER**	070 3499
BIJLAGE(N)			

Geachte heer Wiebes,

Het doet mij genoegen u bijgaand het ontwerp van het Klimaatakkoord te kunnen aanbieden. Op 10 juli bood ik u het Voorstel voor Hoofdlijnen van een Klimaatakkoord aan. Na de analyses van de Planbureaus en uw appreciatie heeft intensief overleg aan de vijf sectortafels, de drie taakgroepen en tientallen werkgroepen plaatsgevonden. Meer dan honderd partijen waren direct bij de voorbereiding betrokken. U en uw collega's zijn op mijn verzoek zeer nauw bij dat overleg betrokken. Het resultaat hiervan is een omvangrijk pakket van afspraken, maatregelen en instrumenten dat de Nederlandse CO_2-uitstoot in 2030 met ten minste 49 procent moet terugdringen.

De gesprekken waren intensief en soms ook emotioneel. Hoe kan het ook anders. Dit gaat over een complexe operatie, die raakt aan alles. Aan hoe we werken, wonen, en leven. En ieder heeft zijn of haar eigen ideeën, belangen en wensen. Om tot een gezamenlijk product te komen, hebben alle partijen over hun schaduw heen moeten springen. Ik constateer dat velen tot de rand van hun mandaat zijn gegaan. Het kabinet was bereid over de grenzen van het Regeerakkoord heen te gaan.

Alle deelnemers aan het proces staan voor het realiseren van ten minste 49 procent CO_2 reductie in 2030. Allen zijn het erover eens dat er in korte tijd zeer veel is bereikt. Voorstellen zijn concreet uitgewerkt en er zijn gaandeweg het proces nieuwe initiatieven ontstaan die illustreren dat de aanpak van klimaatverandering zich steeds breder vertakt. Zo hebben partijen in de financiële sector – pensioenfondsen, banken, verzekeringsmaatschappijen en vermogensbeheerders - de afspraak gemaakt dat zij in 2022 hun eigen reductiedoelstellingen voor 2030 voor al hun relevante financieringen en beleggingen bekend zullen maken.

Het geeft velen een gevoel van trots dat we zijn gekomen tot een doorrekenbaar pakket dat de kabinetsambities waar kan maken en in zijn uitwerking naar mijn overtuiging ook maatschappelijk aanvaardbaar is. Dat wil niet zeggen dat alle partijen alle onderdelen van het pakket dat er nu ligt onderschrijven. Milieuorganisaties en de FNV hebben aangegeven het definitieve Klimaatakkoord alleen te tekenen als een aantal

voor hen fundamentele punten wordt opgelost en kijken voor die oplossingen ook nadrukkelijk naar het kabinet.

Sinds de zomer is hard gewerkt, binnen en tussen sectoren, aan een pakket van maatregelen dat voldoet aan de uitgangspunten zoals die door het kabinet zijn geformuleerd. Drie typen instrumenten stonden in de beleidspakketten steeds centraal: normering, beprijzing en subsidiëring, naast convenanten en vormen van faciliterend beleid.

Het woord is nu aan de rekenmeesters van het Planbureau van Leefomgeving en het Centraal Planbureau om te toetsen of de voorstellen een geloofwaardig pad schetsen naar 49 procent reductie in 2030. Het commitment van partijen is mede afhankelijk van de uitkomsten van de doorrekening. Telt het niet op? Dan gaan we door, tot het wel optelt. Er is immers geen andere keuze. Daar zijn alle partijen van doordrongen.

Verdeling en draagvlak

Toch gaat het partijen niet alleen om de vraag of het optelt tot 49 procent. De discussie is niet slechts technisch: maatregelen moeten voor iedereen haalbaar en betaalbaar zijn. Het komt in alle gesprekken steeds terug. De kosten van deze operatie wegen ruimschoots op tegen de brede welvaartsbaten, zoals ook het PBL stelt. Maar die kosten moeten wel voor alle huishoudens te dragen zijn. Daarnaast dient de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven behouden te blijven. De lasten moeten, kortom, zo veel mogelijk worden beperkt en op rechtvaardige wijze worden verdeeld tussen huishoudens en bedrijven om het draagvlak voor deze transitie te behouden.

Dat is geen gemakkelijk vraagstuk. Het verdelingsvraagstuk is bovendien bij uitstek onderwerp van politieke besluitvorming. Partijen aan de tafels zullen de lastenverdeling onderling niet oplossen en willen dat ook niet. Ze vragen heldere keuzes van de politiek. Ze rekenen erop dat het kabinet toeziet op het realiseren van een rechtvaardige lusten- en lastenverdeling. Ten aanzien van burgers, tussen burgers en bedrijven, maar ook tussen de overheden. Decentrale overheden vragen aandacht voor de financiële verhouding tussen de Rijksoverheid en provincies, gemeenten en waterschappen, zodat decentrale overheden hun ambities kunnen waarmaken.

Maar draagvlak draait uiteindelijk niet alleen om de vraag wie de rekening betaalt. Draagvlak is veel breder. Het hangt samen met voldoende handelingsperspectieven van burgers, bedrijven en werknemers. In het ontwerp van het Klimaatakkoord klinkt dat luid door. Zo komen er voor bewoners bijvoorbeeld voorzieningen ter ondersteuning bij de overgang naar gasloze wijken en is voorzien in fiscale voordelen voor mensen die een elektrische personenauto aanschaffen. Daarnaast is zeggenschap bij burgerparticipatie een kernbegrip in het gehele proces van planvorming en uitvoering van het klimaatbeleid.

Het industriebeleid is erop gericht vooroplopende bedrijven te belonen en achterblijvers te bestraffen. Dit moet de industrie uitdagen om te innoveren en uit te groeien tot een bloeiende, circulaire en wereldwijd toonaangevende sector. Daarbij moeten zeker ook de werknemers niet worden vergeten. Een flankerend arbeidsmarktbeleid heeft tot doel voldoende gekwalificeerde arbeidskrachten beschikbaar te hebben om de transitie uit te kunnen voeren. Tegelijkertijd moeten mensen die door de transitie hun baan dreigen te verliezen zoveel mogelijk naar nieuw werk worden geholpen. Lukt dat niet dan maakt

het kabinet nadere afspraken met sociale partners over de invulling van de verantwoordelijkheid die overheid en sociale partners hebben, waaronder het beschikbaar stellen van toereikende en tijdige instrumenten en middelen.

Vervolgproces
Het woord is nu aan de planbureaus: onze rekenmeesters het Planbureau voor de Leefomgeving en het Centraal Planbureau. Zij zullen het ontwerp doorrekenen op de verwachte CO_2-reductie, de kostenefficiëntie, de budgettaire effecten en de lasten- en inkomenseffecten. Uit de CPB-doorrekening zullen de effecten voor de lastenverdeling zichtbaar zijn.

De komende weken zullen partijen dit ontwerp van het Klimaatakkoord alvast bespreken met hun achterban, voor een finaal oordeel van partijen en kabinet is uiteraard de doorrekening essentieel. Die doorrekening kan leiden tot aanpassingen die nodig zijn om het doel van ten minste 49 procent CO_2-reductie in 2030 veilig te stellen of de vormgeving van instrumenten aan te passen.

Met de voorzitters van de sectortafels en de taakgroepen ben ik graag bereid om in het eerste kwartaal van 2019 de laatste stap te zetten op weg naar een solide pakket van maatregelen en afspraken die invulling geven aan een breed gedragen en vertrouwenwekkend Klimaatakkoord.

Met vriendelijke groet,

Ed Nijpels
Voorzitter Klimaatberaad

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Binnenhof 4
2513 AA DEN HAAG

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ezk

Ons kenmerk
DGETM / 18326236

Bijlage(n)
3

Datum 21 december 2018
Betreft Aanbieding ontwerp-Klimaatakkoord

Geachte Voorzitter,

Nederland onderschrijft de doelstellingen van het Parijsakkoord. In het regeerakkoord heeft dit kabinet dan ook een ambitieus doel gesteld. We nemen maatregelen die ons voorbereiden op een reductie van 49% in 2030 broeikasgasreductie in 2030 ten opzichte van 1990. We pleiten in Europa voor een broeikasgasreductie van 55% in 2030. Mocht een aangescherpte doelstelling in de EU niet haalbaar blijken, dan zal Nederland er naar streven om met gelijkgestemde Noordwest-Europese landen tot ambitieuzere afspraken te komen dan de door de EU toegewezen landenallocatie. Omdat de uitkomst van de internationale gesprekken in 2019 nog niet vaststaat, kan de uiteindelijke doelstelling voor 2030 afwijken van de 49% waar het kabinet nu van uit gaat.

Zojuist heb ik in ontvangst genomen van de voorzitter van het Klimaatberaad een ontwerp van de tafels voor een Klimaatakkoord. De afgelopen driekwart jaar hebben meer dan 100 partijen aan vijf sectortafels, drie taakgroepen en diverse werkgroepen gewerkt aan concrete acties. Op basis van de richtingen uit de kabinetsappreciatie van het Voorstel voor hoofdlijnen die ik uw Kamer op 5 oktober jl. heb gestuurd (Kamerstuk 32 813, nr. 220) hebben de tafels een samenhangend pakket aan maatregelen uitgewerkt waarmee binnen en tussen sectoren de komende jaren de uitstoot van broeikasgassen significant kan worden verminderd.

Dat zoveel partijen aan de tafels de ambitie van het kabinet onderschrijven en draagvlak verlenen aan pakketten van concrete maatregelen mag best historisch genoemd worden. Ik ben alle deelnemende partijen, en in het bijzonder de voorzitters van de verschillende tafels, dan ook dankbaar voor hun inzet. Mede namens de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat stuur ik het resultaat hierbij aan uw Kamer; een ontwerp-Klimaatakkoord.

Het kabinet stuurt dit ontwerp-Klimaatakkoord ter doorrekening naar het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het Centraal Planbureau (CPB), om te zien of hiermee de ambitie van het kabinet kan worden waargemaakt. PBL raamt onder andere de verwachte reductie van de uitstoot, de weglekeffecten en de kostenefficiëntie. Uit de CPB-doorrekening zullen de budgettaire effecten, de

lasten- en inkomenseffecten en de effecten voor de lastenverdeling zichtbaar worden. Specifiek beziet het kabinet de effecten op het mkb. Daarnaast legt het kabinet zoals eerder benoemd aanvullende varianten en eigen vragen aan het PBL en het CPB voor. Het kabinet zal de effecten hiervan wegen met het oog op het doelbereik, de kostenefficiëntie, budgettaire en evenwichtige inkomenseffecten.[1] Ten slotte zal het kabinet zich een oordeel vormen over de uitvoerbaarheid door marktpartijen en betrokken overheden, waaronder in het bijzonder de uitvoerende diensten, zoals de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl), de Belastingdienst en de Nederlandse Emissieautoriteit.

Het kabinet heeft politieke besluitvorming voor ogen, waarvoor een zo breed mogelijk maatschappelijk draagvlak bestaat. Om de ambitie van het kabinet waar te maken, is de bijdrage van een groot aantal partijen nodig. Eindresultaat moet dan ook zijn: een Klimaatakkoord waarmee het politiek vastgestelde reductiedoel wordt gehaald en dat de actieve steun heeft van bijdragende partijen. Na de doorrekening zal het kabinet zich in overleg met partijen van hun steun verzekeren. Dat betekent niet dat iedere partij het noodzakelijk met iedere maatregel eens hoeft te zijn. Het kabinet zal met de voorzitter van het Klimaatberaad het verdere proces en de borging vormgeven en organiseren.

Daarmee is de politiek aan zet; immers, het is de volksvertegenwoordiging die besluit over wetgeving en budgettaire zaken. Voordat er sprake is van besluitvorming, leg ik het integrale pakket van maatregelen dan ook aan uw Kamer voor. Op basis van de doorrekening gaat het kabinet over een finale versie met uw Kamer in debat. Tot slot zal de wetgeving en de uitvoering in gang worden gezet.

In deze brief ga ik eerst in op de kansen die de transitie brengt voor Nederland en op zowel draagvlak als draagkracht. Vervolgens ga ik beknopt in op de pakketten van maatregelen op de verschillende terreinen. Ik eindig met het vervolgproces om te komen tot een finaal Klimaatakkoord.

Kansen voor Nederland
Een ambitieus klimaatbeleid biedt ook kansen voor onze economie, onze welvaart en ons duurzame verdienvermogen. Door eerder te beginnen, bouwen we een voorsprong op ten opzichte van andere landen. Op die manier hebben we meer tijd en kunnen we nieuwe ideeën en technologieën ontwikkelen die we vervolgens kunnen exporteren. Daarmee werken we tegelijkertijd aan een aantrekkelijker vestigingsklimaat voor duurzame, innovatieve activiteiten. We moeten er dan ook voor zorgen dat de investeringen die daarvoor nodig zijn in Nederland plaatsvinden. Juist Nederland kan er als welvarend en innovatief land in slagen om de welvaart te laten groeien en tegelijkertijd uitstoot van broeikasgassen te verlagen.

[1] Conform de motie Snels (Kamerstuk 35095 nr. 6) zal het kabinet voorbereidingen treffen voor eventuele compenserende maatregelen die kunnen worden ingezet in het geval de uitkomsten van de doorrekening van het CPB van het Klimaatakkoord duiden op onevenwichtige inkomenseffecten als gevolg van het klimaatbeleid. Ten slotte zal het kabinet zich een oordeel vormen over de uitvoerbaarheid door marktpartijen en betrokken overheden, waaronder in het bijzonder de uitvoerende diensten, zoals RVO.nl, de Belastingdienst en de emissie-autoriteit.

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Ons kenmerk
DGETM / 18326236

Dit pakket van maatregelen laat zien hoe de sterktes van Nederland ook in een duurzame wereld kunnen worden ingezet, al is het vaak net op een andere manier. De ligging aan zee geeft toegang tot een ruime beschikbaarheid aan windenergie op zee, waarbij eventueel geproduceerde waterstof als brandstof of grondstof kan worden ingezet in de energie-intensieve industrie. De beschikbaarheid van lege gasvelden onder zee maakt de uitstootvermindering ook gedurende de transitieperiode mogelijk. De Rotterdamse haven is hèt logische Europese knooppunt voor circulaire stromen. De hechte clustering van onze industrieën met zijn ruime aanwezigheid van alternatief aanwendbare (gas-) infrastructuur brengt de energietransitie dichterbij. Onze steden op overzienbare onderlinge afstanden maken elektrisch vervoer laagdrempelig. De dichtheid van onze steden brengt collectieve warmteoplossingen dichterbij. Onze efficiënte agrarische sector, met zijn vooraanstaande kennispositie, is goed gepositioneerd om in de toekomst een internationale circulaire voortrekkersrol te vervullen. Op alle tafels hebben de deelnemende partijen laten zien dat de traditionele sterktes van ons land in een nieuwe jas opnieuw tot voordeel strekken.

Ons klimaatbeleid kan voortbouwen op die kracht. Zo fungeert de Nederlandse corporatiesector als de startmotor van de verduurzaming in de gebouwde omgeving. De aanpak in de industrie is gebaseerd op het belonen van de duurzaamste bedrijven en het straffen van de onwillige bedrijven. Onze zeer efficiënte elektriciteitssector, met lage kosten van hernieuwbare opwekking en een hoge leveringszekerheid, geeft een sterke basis voor de noodzakelijke elektrificering van industriële processen, in de gebouwde omgeving en op het terrein van mobiliteit.

Nederland wil door deze klimaatambitie niet alleen een faire bijdrage leveren aan het voorkomen van de opwarming van de aarde, maar wil tegelijkertijd een voorsprong opbouwen in de voortbrenging van duurzame technieken en producten. Dat vraagt een consequente gerichtheid op innovatie. Het pakket bevat daartoe de ondersteunende instrumenten, zoals een budget voor proefprojecten en de SDE++ om via grootschalige uitrol de leercurve te doorlopen, zoals al is gedemonstreerd met wind op zee. De Topsectoraanpak is sterker gericht op maatschappelijke uitdagingen, waaronder bij uitstek de klimaatopgave. En InvestNL wil straks de duurzame initiatieven en starters van voldoende kapitaal voorzien.

Draagvlak komt niet vanzelf

Een transitie van deze proporties vormt niet alleen een technische uitdaging, maar eerst en vooral een maatschappelijke. Een wezenlijk perspectief daarbij is dat de transitie uiteindelijk uitzicht biedt op vele merkbare voordelen voor iedereen. Een goed geïsoleerde woning is immers comfortabeler en kent een lagere energierekening. Het afscheid van fossiele brandstoffen zorgt voor schonere lucht en meetbare effecten op gezondheid en levensverwachting. Elektrisch vervoer veroorzaakt minder verkeerslawaai en iedereen die wel eens achter het stuur van zo'n auto heeft gezeten, weet dat het rijplezier niet tegenvalt. En circulaire landbouw zorgt voor een fraaier cultuurlandschap. Inmiddels geeft een meerderheid van Nederland steun aan de aanpak van klimaatverandering.

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Ons kenmerk
DGETM / 18326236

Hoe wervend het toekomstperspectief ook geschetst kan worden, voor veel Nederlanders brengt deze transitie ook onzekerheid. Zij hebben vaak wel andere dingen aan hun hoofd en zitten niet altijd op een voortrekkersrol te wachten. Deze transitie vraagt om meer dan een aanpak die, technisch gesproken, 'haalbaar' en 'betaalbaar' is. De inzet van het kabinet is om mensen mee te nemen, stap voor stap, in de transitie. Door eerder te verleiden dan te dwingen. Door duidelijk te zijn over wat er wanneer moet gebeuren, en daar ook bij te helpen. Zo zal het kabinet bij zijn besluitvorming oog hebben voor de woonlasten en waar nodig ook voor de financiering. Ten aanzien van de eigen auto zet het kabinet in op verleiding naar elektrisch rijden, juist ook voor particulieren en op de tweedehandsmarkt. Deze transitie zal niet rimpelloos gaan, maar met goede arrangementen, de juiste hulp en voorlichting en in een haalbaar tempo moet iedereen kunnen meekomen, zonder zich ontredderd te hoeven voelen in een duurzame, maar snel veranderende wereld.

Draagvlak en draagkracht komen natuurlijk samen bij de directe effecten op de huishoudportemonnee. Duidelijk is dat deze transitie niet gratis is. Dat vraagt om voortdurende aandacht voor de gevolgen voor de consument, de huurder, de huiseigenaar, de autorijder en de vakantieganger. De gevolgen moeten steeds duidelijk zijn, onverbloemd en begrijpelijk. Daarbij moet steeds duidelijk zijn welk handelingsperspectief mensen hebben; wat kunnen zij nú, zélf doen? Waar moet je zijn als je aan de slag wilt en welke mogelijkheden zijn er dan? Onherroepelijk is budget nodig voor de transitie in de industrie en de elektriciteitssector, maar de komende jaren gaat het er juist om ook de eigenaar van een goedkope eigen woning, de mkb'er met een locatie buiten het bereik van een collectieve warmteoplossing, en de berijder van een oude fossiele auto bij te staan om ook een stap te kunnen maken. Dat vraagt een besef van kosten en lasten dat verder reikt dan een spreadsheet. Het kabinet wil dit in samenwerking met maatschappelijke partijen waarmaken.

Het kabinet staat er bovendien voor dat huishoudens en het mkb niet opdraaien voor de kosten van de transitie in de industrie. Hier zorgen we voor door, zoals in de kabinetsappreciatie al is aangekondigd, een verkenning te starten naar de financiering van de SDE+. Daarbij zal ook expliciet gekeken worden naar de lastenverdeling in de ODE tussen huishoudens, mkb en industrie, omdat er begrijpelijke zorgen zijn over de betaalbaarheid voor huishoudens en de concurrentiepositie van bedrijven. Conform de motie Mulder c.s. (Kamerstuk 35004, nr. 15) zal het kabinet deze verkenning in 2019 uitvoeren, zodat deze kan worden meegenomen bij de behandeling van het wetsvoorstel over de verbreding van de ODE. Op basis van dit tijdpad kunnen eventuele aanpassingen in de huidige 50/50-verdeling van de ODE-lasten ook per 2020 worden doorgevoerd.

Daarnaast heeft het kabinet een meer fundamentele verkenning aangekondigd naar de gevolgen van de transitie voor de inkomsten van de overheid. Zo kunnen inkomsten van bijvoorbeeld de energiebelasting op aardgas en verschillende belastingen in de mobiliteitssector teruglopen. Het kabinet zal zich, als onderdeel van de verkenning voor de verbetering van het belastingstelsel, buigen over de mogelijkheden deze endogene belastingderving op te vangen. Uiteraard zal hierbij geput worden uit inzichten die volgen uit de evaluatie van de energiebelasting in

2019 en de eerdergenoemde verkenning naar de financiering van de SDE+ en de lastenverdeling in de ODE.

In het ontwerp-Klimaatakkoord worden voorstellen gedaan over het versterken van de procesmatige en financiële participatie van burgers bij planvorming en concrete projecten. Uitgangspunt is dat iedereen die dit wil, daadwerkelijk kan meedenken en meedoen. De Rijksoverheid werkt, conform de motie Jetten (Kamerstuk 30196, nr. 578), aan een campagne waarmee we burgers op specifieke onderwerpen concreet, duurzaam handelingsperspectief laten zien. Daarnaast werken we samen met publieke én private partijen om dichtbij de doelgroep duidelijk handelingsperspectief te bieden rond bijvoorbeeld belangrijke aankoopmomenten (van een huis of auto). Dat doen we bijvoorbeeld door bedrijven, installatiebureaus en grote winkelketens actief te benaderen en met hen afspraken te maken over het aanbieden van duurzame alternatieven aan burgers.[2]

Belangrijkste resultaten van de sectortafels en overstijgende thema's
Het kabinet heeft bij de start van de gesprekken kaders en randvoorwaarden gesteld voor een te sluiten Klimaatakkoord. Elke tafel heeft op basis hiervan pakketten maatregelen samengesteld om de opgave te halen. Niet elke tafel heeft daarin hetzelfde niveau van detaillering kunnen bereiken. Op iedere tafel zijn vervolgens beleidsinstrumenten uitgewerkt om deze verduurzaming aan te jagen en af te dwingen. Het pakket bevat daartoe niet alleen prikkels, subsidies en verplichtingen, maar ook een robuuste borgingssystematiek.

Ook heeft het kabinet de sectortafels gevraagd in beeld te brengen welke aanvullende maatregelen mogelijk zijn bij een eventuele aanscherping van de Europese doelstelling voor 2030. Alle sectortafels hebben mogelijke maatregelen geïnventariseerd voor verdergaande reductie van de uitstoot. Deze worden nader uitgewerkt zodra het kabinet zou besluiten tot ophoging van de nationale doelstelling.

Of de tonnen al in eerste aanleg worden gehaald, zal de doorrekening van het PBL leren. Het is goed mogelijk dat sommige maatregelen bij een eerste doorrekening minder opleveren dan nu gedacht. Voor het kabinet staat de opgave echter vast. Een uiteindelijk Klimaatakkoord zal optellen tot de 49%. Het Klimaatakkoord zal ook voorzien in een robuust borgingsmechanisme, opdat bijgestuurd wordt indien onderweg de opbrengst zou blijken tegen te vallen. Er kan en mag geen twijfel over bestaan dat dit kabinet de klimaatopgave realiseert.

Hieronder worden beknopt de pakketten van de maatregelen per sectortafel en sector-overstijgend thema toegelicht.

[2] Hiermee voldoe ik aan motie Mulder c.s. (Kamerstuk 30196, nr. 586) om maatschappelijk draagvlak expliciet op te nemen als een van de kaders van de kabinetsinzet voor het Klimaatakkoord en nader uit te werken hoe maatschappelijk draagvlak binnen de plannen van het Klimaatakkoord geborgd wordt. Hiermee voldoe ik ook aan mijn toezegging tijdens het debat over de wet Voortgang Energietransitie van 25 januari 2018 om de communicatie van de overheid richting burgers over energiebesparing/overschakeling fossiele industrie te betrekken bij het Klimaatakkoord.

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Ons kenmerk
DGETM / 18326236

Gebouwde omgeving
We staan aan de vooravond van een grote verbouwing. Een transformatie van ruim 7 miljoen huizen en 1 miljoen andere gebouwen. In de toekomst worden huizen niet meer verwarmd met aardgas. Dat is nodig om de klimaatambities te kunnen halen, maar ook omdat we zo snel mogelijk willen stoppen met de aardgaswinning in Groningen. Huizen zullen worden verwarmd met duurzame warmte en duurzame elektriciteit gaan gebruiken of zelf opwekken. Dat leidt in combinatie met isolatiemaatregelen tot comfortabelere huizen en een lager energiegebruik. Die verbouwing is een enorme opgave, maar we hebben tot 2050. De omschakeling naar een duurzame gebouwde omgeving zal geleidelijk en gefaseerd gaan. Deze verbouwing slaagt alleen als iedereen mee kan doen en deze voor iedereen betaalbaar is.

De sectortafel Gebouwde omgeving heeft de afgelopen maanden gewerkt aan een samenhangend pakket waarmee de opgave in 2030 van 3,4 Mton CO_2-reductie gehaald kan worden. Op basis hiervan wordt een nationaal programma verduurzaming woningen gestart, waar het Rijk maatregelen voorbereidt die optellen tot circa 2 miljard euro. Onderdeel daarvan is de wijkenaanpak en de continuering en verbreding van de Investeringssubsidie duurzame energie (ISDE) waardoor naast elektrische en hybride warmtepompen ook isolatiemaatregelen voor subsidie in aanmerking komen.[3]

De verduurzaming moet voor iedereen betaalbaar zijn, maar ook gefinancierd kunnen worden. Ook voor degenen die daar nu geen toegang toe hebben. Er komen nieuwe financieringsarrangementen. Er wordt voor verschillende situaties en gebouwtypen inzichtelijk gemaakt welke energiebesparende maatregelen getroffen kunnen worden, en hoe deze met een lagere energierekening terugverdiend kunnen worden.[4] Het Burgerlijk Wetboek zal worden aangepast om gebouwgebonden financiering mogelijk te maken.[5] Partijen uit de financiële sector zullen hierover advies geven.

In aanvulling op de voorstellen van de tafel werkt het kabinet in januari 2019 een inrichting van een financieringsfonds uit en hoe dat kan bijdragen aan het woonlastenneutraal verduurzamen van de eigen woning, voor huishoudens en verenigingen van eigenaren die nu niet in aanmerking komen voor financiering. Daarbij worden het Stimuleringsfonds Volkshuisvestiging, het Waarborgfonds Eigen Woningen, het Nationaal Energiebespaarfonds en InvestNL betrokken. Huishoudens kunnen hiermee aansluitend bij de wijkenaanpak, de levensfase en een voor hen passend moment, bijvoorbeeld bij de aankoop of verbouwing van hun woning of de vervanging van de cv-ketel[6], stappen zetten naar een lagere

[3] Hiermee voldoe ik aan de motie Yesilgöz-Zegerius c.s. (Kamerstuk 32813, nr. 242), om bij de keuze voor maatregelen die huishoudens direct raken, de voorkeur aan stimulerende maatregelen die een aantrekkelijk handelingsperspectief bieden voor Nederlanders. Hiermee voldoe ik ook aan de motie Stoffer c.s. (Kamerstuk 35000 - XIII- nr. 62) en motie Mulder c.s. (Kamerstuk 32 813, nr. 233) en motie Dik-Faber c.s.(Kamerstuk 34723, nr. 22) om in te zetten op energiebesparing en het isoleren van bestaande gebouwen in combinatie met duurzame warmte.
[4] Hiermee voldoe ik aan mijn toezegging tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen op 19 september 2018 om bij het Klimaatakkoord te bezien hoe informatie zo veel mogelijk 'turnkey' beschikbaar kan worden gesteld
[5] Hiermee voldoe ik aan motie Dik-Faber c.s (Kamerstuk 32813 nr. 146) om gebouwgebonden financiering mogelijk te maken.
[6] Hiermee voldoe ik aan de motie Jetten c.s. (Kamerstuk 34775, nr. 93) over de geleidelijke uitfasering van gasgestookte cv-ketels.

energierekening en duurzaam huis. De effectiviteit, uitvoerbaarheid en financierbaarheid worden uitgezocht, waarna bij definitief klimaatakkoord wordt besloten over de vormgeving van dit fonds.

Gemeenten spelen een cruciale rol in de transitie van de gebouwde omgeving. Het kabinet maakt in deze kabinetsperiode daarom extra middelen vrij om gemeenten te ondersteunen bij het aardgasvrij maken van wijken. Daarnaast wordt onderzoek gestart hoe de extra uitvoeringskosten er na 2021 uitzien. Verdere ondersteuning wordt geboden door een kennis- en leerprogramma, door het opzetten van een expertisecentrum warmte en een leidraad. Bij de planning van wijken wordt prioriteit gegeven aan wijken waar het aardgasnet binnenkort aan vervanging toe is en waar tegen relatief lage kosten de omschakeling kan worden gemaakt. Deze wijken kunnen bijvoorbeeld worden aangesloten op een warmtenet. In dat kader zullen ook afspraken worden gemaakt over het verduurzamen van warmtenetten[7], het benutten van industriële restwarmte voor de gebouwde omgeving en het ontwikkelen van hernieuwbare bronnen.[8]

Woningcorporaties spelen een essentiële, aanjagende rol in de transitie. Zij zullen bovenop de afspraken uit het Energieakkoord in de komende jaren 100.000 woningen extra van het aardgas afhalen. Hierbij worden corporaties en professionele verhuurders ondersteund door een verruiming van de Energie-Investeringsaftrek (EIA). Voor verhuurders en huurders zal de energieprestatie van de woning sterker gaan meetellen in de maximale huurprijs, in die zin dat slecht geïsoleerde woningen een lagere huurprijs krijgen. Daartoe wordt het waarderingsstelsel aangepast. Verhuurders worden verplicht om huurwoningen te verduurzamen. Ook voor andere professionele vastgoedeigenaren in het commercieel en maatschappelijk vastgoed komen er verplichtingen, zoals voor kantoren, scholen en ziekenhuizen. Per sector worden plannen gemaakt om in 2030 de doelstelling van 1,0 Mton CO_2-reductie te halen.

Om de kosten van de transitie te verlagen worden middelen beschikbaar gesteld voor innovatie, voor onder meer grootschalige R&D-programma's en de ontwikkeling van prototypes van verduurzaming, waar ook het mkb van kan profiteren. Daarnaast wordt een renovatieversneller uitgewerkt samen met opdrachtgevers en marktpartijen, vergelijkbaar met de wind op zee aanpak. Doel is te komen tot grootschalige vraagbundeling van corporaties en andere partijen en daarmee via verduurzamingstenders kostenverlaging in de bouwsector te bereiken.

Om de investeringen in verduurzaming meer lonend te maken, wordt door de sectortafel voorgesteld een verdere schuif in de energiebelasting door te voeren. Hiervoor worden twee varianten voorgesteld, waarbij naast een geleidelijke verhoging van de belasting op gas ook wordt gewerkt met een grotere belastingteruggave en een lagere belasting op elektriciteit. Het kabinet wil dit

[7] Hiermee voldoe ik aan de motie Jetten c.s.(Kamerstuk 34723, nr. 20) om afspraken te maken over de vergroening van warmtenetten en aan mijn toezegging tijdens de behandeling van de Warmtewet op 20 februari 2018 om het idee van een "warmteladder" te betrekken.
[8] In de onderliggende afspraken geven de Rijksoverheid en de sector aan in 2019 met een routekaart groen gas te komen. Hiermee voldoe ik aan de motie Mulder c.s. (Kamerstuk 32813, nr. 234) waarin de regering wordt verzocht met een routekaart groen gas te komen om innovatie, productie en gebruik van groen gas te bevorderen naar het voorbeeld van de routekaart waterstof.

voorstel goed wegen, ook vanwege effecten op huishoudens, mkb en maatschappelijk vastgoed. Daarom wordt het PBL gevraagd een aantal berekeningen te maken. Het gaat daarbij om het effect van de autonome, actuele ontwikkeling van de gasprijs op de gehanteerde aannames en de vraag wat de introductie van een financieringsfonds kan bijdragen aan de doelstelling. Daarnaast vraagt het kabinet twee varianten door te rekenen van een schuif in de energiebelasting en dit af te zetten tegen de situatie dat geen schuif in de energiebelasting wordt doorgevoerd

Op deze wijze worden, conform het regeerakkoord, voor het eind van de kabinetsperiode 30.000-50.000 bestaande woningen per jaar aardgasvrij of aardgasvrij-ready gemaakt en zijn 1,5 mln. bestaande woningen voor 2030 van het aardgas af.

Mobiliteit
Mobiliteit raakt aan vele facetten van het dagelijks leven, zoals bereikbaarheid, luchtkwaliteit en leefbaarheid, veiligheid, gezondheid en toegankelijkheid. Voor alle Nederlanders is vlotte verplaatsing van a naar b niets minder dan een eerste levensbehoefte. Goed georganiseerde mobiliteit is voor ons tegenwoordig zo vanzelfsprekend als water uit de kraan en zo onmisbaar als structureel toegang tot internet. De transitie naar duurzame mobiliteit biedt ook kansen voor nieuwe bedrijvigheid, diensten en werkgelegenheid.

De sectortafel Mobiliteit heeft, rekening houdend met het handelingsperspectief van mensen, een pakket aan maatregelen samengesteld om de indicatieve reductieopgave van 7,3 Megaton CO_2 in 2030 te realiseren. We richten ons op de verduurzaming van de logistieke sector en personenvervoer via alle modaliteiten. Hierbij ligt de prioritering op elektrificeren. Partijen zetten daarnaast in op stimulering van duurzame energiedragers in de mobiliteit, door middel van normering en door het verhogen van de binnenlandse productie van duurzame, geavanceerde brandstoffen. Daarbij realiseert het kabinet zich dat het aanbod van duurzame biomassa beperkt is en dat duurzaamheidscriteria van belang zijn. Naast biobrandstoffen, wordt ingezet op de ontwikkeling van waterstof (groei naar 50 waterstoftankstations). Ook het OV en het vrachtverkeer verduurzamen, met 5000 zero-emissie bussen, en meer dan 100.000 zero-emissie bestelauto's en 10.000 vrachtauto's in 2030. Het eigen wagenpark van het Rijk is in 2028 volledig emissieloos.

Het kabinet onderschrijft de afspraak om elektrische personenauto's versneld in te voeren, op basis van een geloofwaardig pad naar de kabinetsambitie om te streven naar 100% emissieloze autoverkoop in 2030. Hiervoor is een samenhangend pakket uitgewerkt. Er zijn afspraken gemaakt over normering, samenwerking met andere Europese koplopers, flankerend beleid, versnelde uitrol van de laadinfrastructuur en fiscale stimulering, waarbij rekening is gehouden met het handelingsperspectief van consumenten en de risico's van eventuele grenseffecten. Dit betekent dat zo veel mogelijk wordt aangesloten bij het moment van aankoop, waar voor particulieren een aankoopsubsidie beschikbaar komt (die in de basisvariant start op € 6000), en bij de dekking rekening gehouden is met de wens dat kleinere, minder vervuilende auto's minder worden belast dan grotere auto's. Vanuit dat perspectief zullen, naast de basisvariant ook

de effecten van een variant met gedeeltelijke dekking van de fiscale maatregelen buiten het autodomein worden doorgerekend. Deze bestaat uit een stijging van de heffing op vliegverkeer naar 15 euro die in de plaats komt van de beoogde innovatietoeslag op bezit (2 euro per maand per auto). Daarnaast worden ook de effecten doorgerekend van een dekking, die uitsluitend bestaat uit het verhogen van de BPM. Er is dan geen sprake van een verhoging van de MRB of accijns zoals in de basisvariant.

Verder is in het ontwerp-Klimaatakkoord expliciet gekeken naar de mogelijkheden om de 2e handsmarkt op gang te brengen. Met de afspraken wordt beoogd de regeerakkoord-doelstelling te bereiken om in 2030 alle nieuwe personenauto's emissieloos te laten zijn. Het kabinet wil een kosteneffectief pad waarborgen en overstimulering voorkomen en zal om deze reden dan ook jaarlijks herijken om te bezien wat nodig is om het beoogde groeipad te realiseren. Vanuit deze gedachte zal parallel ook worden verkend, of het realiseren van hetzelfde groeipad met als zwaartepunt een generieke aankoopsubsidie (voor zowel zakelijk als particulier), zou leiden tot een doelmatigere inzet van middelen dan via de bijtelling en de korting op de BPM en de MRB.

Het kabinet blijft zich actief inzetten voor ambitieus Europese bronbeleid en scherpe normering op het gebied van uitstoot, inclusief de mogelijkheid van ambitieuzer nationaal luchtkwaliteitsbeleid in het belang van de volksgezondheid. In dit kader zet het kabinet in Brussel in, op het creëren van de mogelijkheid van een nationaal verbod op de nieuwverkoop en/of parallelimport van fossiele auto's in 2030.

Als waarborg voor de kosteneffectiviteit en om overstimulering te voorkomen zal het kabinet jaarlijks bezien wat nodig is om het beoogde groeipad te realiseren. Om dezelfde reden zal het kabinet de planbureaus vragen om bij de doorrekening het basispad expliciet te toetsen aan de meest recente ontwikkelingen waaronder de meest recente inzichten ten aanzien van kosten van batterijen en de Europese normen en een gevoeligheidsanalyse uit te voeren.

De partijen aan tafel zijn bovenstaande maatregelen overeengekomen die leiden tot het overeengekomen groeipad. In deze context spreken Rijk en provincies ook af, de Provinciewet te wijzigen om het mogelijk te maken, een derving in de opcenten als gevolg van de transitie, te voorkomen. Gelet op de snelle marktontwikkeling zal bij de fiscale herziening rond 2025 de ingroei van elektrisch rijden als "het nieuwe normaal" worden meegenomen. De afspraken over maatregelen en dekking worden om het houdbaarheidssaldo in stand te houden tot en met 2030 wettelijk verankerd.

Industrie
De Nederlandse industrie is innovatief, heeft een sterke concurrentiepositie en zorgt voor veel werkgelegenheid. Tegelijkertijd is onze industrie, met een groot aandeel fossiele productie en zware grondstoffen, relatief energie-intensief. De industrie staat voor bijna eenderde van de totale klimaatopgave van dit kabinet tot 2030. Dat is een grote opgave. Inzet van het regeerakkoord is om deze opgave te halen door radicale innovatie en verknoping van processen. Inzet is ook

om de industrie concurrerend te houden; de productie, inclusief de uitstoot en de banen de grens over jagen is geen oplossing voor het klimaatvraagstuk.

Dit vraagt om een oplossing met sterke prikkels en verplichtingen om de uitstoot met 14,3 Mton CO_2 terug te brengen, maar waarmee, conform de motie Yesilgöz-Zegerius (Kamerstuk 32813 nr. 243) tegelijkertijd de concurrentiepositie van de Nederlandse industrie wordt bewaard.[9] Voor die ogenschijnlijke tegenstelling is een oplossing gevonden.

We doen dit allereerst door middelen bijeen te brengen waarmee de onrendabele toppen van de verduurzamingsoperatie kunnen worden verzacht. Naast een verbreding van de SDE+ naar CO_2-reducerende maatregelen in de industrie, heeft de industrie zich bereid verklaard kasstromen uit het subsidiepad na 2030 te voorfinancieren, waardoor investeringen in verduurzaming naar voren kunnen worden gehaald. Bovendien heeft de industrie aangeboden zo nodig aanvullende eigen middelen bijeen te brengen, door een puur op de industrie gerichte extra opslag op energiegebruik. De combinatie van subsidiëring en extra eigen middelen geeft een krachtige stimulans voor de industrie om te verduurzamen.

De verduurzaming is echter niet langer vrijblijvend. Elke grote industriële producent dient zich daarom te houden aan een bindend CO_2-reductiepad, gebaseerd op de Europese benchmark. Bedrijven die afwijken van dit pad, krijgen een malus over het teveel aan uitstoot, tegen een bedrag dat oploopt van €30/ton in 2020 tot €43/ton in 2030. Indien zou blijken dat desondanks de opgave op sectorniveau niet gehaald dreigt te worden, zal de malus verder worden verhoogd. Hiermee wordt een vorm van op CO_2-uitstoot gebaseerde heffingen (de malus) in de industrie geïntroduceerd. Deze systematiek wordt wettelijk geborgd. Met deze belangrijke stap laat de industrie zien bereid te zijn tot een geloofwaardige en bindende inspanning om het klimaatdoel te halen. Hiermee is de borging van de totale reductie in de industrie tot 2030 sluitend gemaakt. Het kabinet heeft het PBL gevraagd ook een beschouwing te geven van het pakket met een hogere malus van €100. Gezien het belang van een gelijk speelveld voor de industrie, en de discussie over de effecten van verschillende modaliteiten van een borgingssysteem, zal het kabinet door onafhankelijke experts een speelveldtoets voor de industrie laten uitvoeren. Dit vraagt een robuuste analyse van het effect van de verschillende soorten en hoogtes van prikkels, heffingen en beprijzing, op basis van CO_2 en anderszins, op de reductie van broeikasgassen, de resulterende productiekosten en de consequenties van speelveld, concurrentiepositie en de weglek, voor de onderscheidende industriële sectoren richting 2030. Hierdoor ontstaat inzicht in de maximaal toelaatbare lastendruk in industriële sectoren voor verschillende typologieën van borgings- en heffingssystemen gebaseerd op CO_2-uitstoot, dan wel op gebruikte energie-eenheden of anderszins.

RVO.nl heeft het systeem beoordeeld en aangegeven dat zij de plannen kunnen en zullen toetsen. Hiervoor wordt één loket ingericht, met inachtneming van de huidige bevoegdheidsverdeling voor vergunningsverlening, toezicht en handhaving tussen RVO.nl en provincies. Het opleggen en het eventuele verhogen van de malus worden belegd bij een onafhankelijke autoriteit. Besluitvorming over

[9] Conform de motie is het behoud van het level playing field van de Nederlandse industrie in de internationale concurrentie een belangrijk punt geweest bij de uitwerking van de instrumentenmix

voorfinanciering, over inzet van aanvullende eigen middelen en over aanpassingen van de malus volgen het ritme van de Klimaatwet.

Zo ontstaat een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor daadwerkelijk duurzame industriële activiteiten. Het systeem gaat immers uit van beloning van de voorlopers, in de vorm van toegang tot subsidie, en sancties voor de achterblijvers. Hiermee wordt tegelijkertijd een impuls gegeven aan de totstandkoming van een duurzame industriële infrastructuur, met clustering van onderling samenhangende en circulaire activiteiten. Met deze aanpak draagt de industrie richting 2030 wezenlijk financieel bij aan het realiseren van de eigen opgave.

Afvang, transport en opslag van door de industrie geproduceerde CO_2 (CCS) wordt door de industrie en het kabinet gezien als noodzakelijke technologie om de reductieopgave voor 2030 op een kostenefficiënte manier te behalen. Ook internationale organisaties zoals IPCC en IEA geven in hun scenario's aan dat opslag van CO_2 noodzakelijk is om de Parijs-doelen in 2050 te realiseren. Daarbij is het wel belangrijk het perspectief richting 2050 te hanteren en lock-in gedurende de transitie te voorkomen. Voor de toepassing van CCS gelden daarom naast financiële ook andere criteria, zodat CCS de structurele ontwikkelingen van alternatieve klimaatneutrale technieken of activiteiten voor CO_2-emissiereductie niet in de weg staat. De SDE++ zal alleen voor CCS-projecten worden benut die bijdragen aan de opgave voor de industrie in 2030, waarvoor geldt dat er redelijkerwijs geen kosteneffectieve alternatieven zijn en die passen in een transitie naar CO_2-neutraliteit in 2050.

Elektriciteit
De transitie naar een CO_2-vrij elektriciteitssysteem vraagt een omslag van fossiele bronnen naar hernieuwbare bronnen. Aan de Elektriciteitstafel is een ambitieus pakket aan maatregelen gemaakt waarmee de sector 20,2 Mton CO_2 in 2030 reduceert. Dankzij de succesvolle SDE+-regeling en integrale aanpak voor Wind op Zee hebben we de afgelopen jaren al een enorme kostenreductie gerealiseerd met duurzaam opgewekte elektriciteit en ons daarmee voorbereid op de grote elektrificatieopgave waar we nu voor staan. Inmiddels is circa 1 GW gerealiseerd, tot 2023 loopt dit op tot ruim 4,5 GW waarnaar in 2030 ten minste 11,5 GW wordt gerealiseerd. Daarmee wordt in 2030 naar verwachting meer dan 70% van de elektriciteit duurzaam opgewekt. Commitment van partijen op verdergaande kostprijsreductie draagt bij aan een betaalbaar en CO_2-vrij energiesysteem in de toekomst. Daarbij wordt de SDE++ tot en met 2025 opengesteld voor hernieuwbare elektriciteitsopties.

De inpassing van grote hoeveelheden hernieuwbare elektriciteit heeft gevolgen voor ons energiesysteem. De betrouwbaarheid van het systeem moet daarbij geborgd blijven.[10] De tafelpartijen hebben afspraken gemaakt die hierop zijn gericht, waaronder een aangescherpte monitoring en de ontwikkeling van diverse vormen van flexibiliteit. De ambities voor de ontwikkeling van groene waterstof zijn hier een mooi voorbeeld van.

[10] Conform motie Stoffer c.s. (Kamerstuk 35000 XIII, nr. 63) brengt TenneT ook in de jaarlijkse monitor leveringszekerheid in kaart wat de verschillende scenario's voor verduurzaming van de energievoorziening betekenen voor de betrouwbaarheid van de energievoorziening op de lange termijn

Een CO_2-vrij elektriciteitssysteem heeft ook impact op onze fysieke leefomgeving. Aan de Elektriciteitstafel is een samenhangende aanpak voorgesteld om tot een goede ruimtelijke inpassing van hernieuwbare energieprojecten op land te komen. De Regionale Energiestrategieën en de aanpak voor participatie van de lokale omgeving spelen hierin een cruciale rol. Conform de motie Dik-Faber (Kamerstuk 32813, nr. 204) wordt in samenspraak met decentrale overheden een zonneladder ontwikkeld die richting geeft in het benutten van de schaarse ruimte voor de inpassing van zonne-energie. Het Rijk gaat samen met de decentrale overheden, agrarische sector, zonne-energiesector, de netbeheerders en de Natuur- en Milieufederaties na welke waarborgen de huidige afwegingskaders geven voor een zorgvuldige ruimtelijke inpassing, en of er nog meer nodig is om zon op daken te stimuleren.[11]

Voor de Noordzee zullen we om voorbereid te zijn op een verdere doorgroei, in 2021 nieuwe gebieden aanwijzen. Op basis van het onafhankelijke advies over een Noordzeestrategie 2030 komt het kabinet met partijen, waaronder ook de vissers, de energiesector en natuurorganisaties, uiterlijk medio 2019 tot een akkoord voor de Noordzee. Hierin komt het kabinet met andere partners tot afspraken op hoofdlijnen over duurzaam gebruik van de Noordzee, de wijze waarop dit wordt bereikt, het tijdpad, en het beschikbaar stellen van toereikende en tijdige instrumenten en middelen die nodig zijn om de noodzakelijke innovatie, transitie en mitigatie ten behoeve van natuur en visserij mogelijk te maken, zo mogelijk via een Noordzeetransitiefonds.

Het kabinet voert daarnaast per 2020 een nationale CO_2-minimumprijs voor de productie van elektriciteit in, waarbij de risico's voor de leveringszekerheid in acht worden genomen. Burgers en bedrijven dienen te kunnen rekenen op een stabiel en betrouwbaar aanbod van (een groeiend aandeel duurzaam opgewekte) elektriciteit. Bij de keuze van de vormgeving van het prijspad wordt daarom gebruik gemaakt van de inzichten die experts, waaronder PBL, hebben gedeeld met de tafel over de effecten van een nationale minimumprijs op verduurzaming en de leveringszekerheid. Zij geven aan dat een geleidelijk oplopende minimumprijs met een marge onder het prijspad van het EU-ETS essentieel is om de leveringszekerheid te borgen, maar dat dit tegelijkertijd een belangrijke prikkel geeft voor verduurzaming, vanwege de zekerheid die het de markt biedt. Dit prijspad zal bij wet worden vastgelegd.

Het kabinet is voornemens de nationale CO_2-minimumprijs voor elektriciteitsproductie in te voeren met het volgende prijspad zoals dat unaniem geformuleerd is door alle partijen aan de sectortafel Elektriciteit:

	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Voorstel elektriciteits-tafel aan kabinet	12,3	13,5	14,9	16,4	18	19,8	21,8	24	26,4	29	31,9

[11] Hiermee voldoe ik ook aan mijn toezegging tijdens het AO Klimaat en Energie van 13 september 2019 om in gesprek te gaan over de ruimtelijke inpassing van duurzame energieprojecten op land, en specifiek voor zonneweides.

Bij overeenstemming over een pentalaterale[12] variant is het prijspad van de pentalaterale CO_2-minimumprijs leidend. Het Rijk en zo veel mogelijk partijen spannen zich hiervoor in door te streven naar een pentalaterale CO_2-minimumprijs. Dit geeft een substantiële prikkel aan verduurzaming, naast het ETS, en bovendien worden effecten op leveringszekerheid dan voorkomen. Bij een pentalaterale variant zet het kabinet daarom in op een ambitieuzer prijspad. Jaarlijks vindt monitoring plaats met betrekking tot leveringszekerheid. TenneT onderzoekt ieder jaar risico's voor leveringszekerheid voor steeds de daaropvolgende 6 jaren, op basis van objectieve indicatoren. Hierin worden nieuwe ontwikkelingen in de ETS-prijs meegenomen. Het prijspad wordt naar beneden bijgesteld, wanneer uit de monitoring blijkt dat er risico's voor leveringszekerheid, in één of meerdere jaren, blijken te zijn. Opwaartse bijstellingen van het prijspad worden minimaal 5 jaar van te voren aangekondigd, waarbij op basis van de eerder genoemde objectieve indicatoren (TenneT) blijkt dat de leveringszekerheid gewaarborgd blijft. In 2023 wordt het prijspad voor de periode na 2030 vormgegeven, in samenhang met de dan beschikbare inzichten over het perspectief van hernieuwbare opwek na de stopzetting van de SDE+.

Het kabinet vraagt het PBL om dit voorstel voor de CO_2-minimumprijs te beoordelen. Het kabinet verzoekt het PBL om aan te geven wat de mogelijke effecten zijn voor de leveringszekerheid.

Landbouw en landgebruik
"Nederland, koploper in kringlooplandbouw", is de ondertitel van de kabinetsvisie "Landbouw, Natuur en Voedsel, waardevol en verbonden". Het terugdringen van CO_2-emissies is daar een wezenlijk onderdeel van. Daar kunnen de landbouw en het landgebruik in de landbouw en natuur een belangrijke ontwikkeling doormaken. Ook hiervoor geldt namelijk, dat koploper zijn een grote inspanning vergt, maar ook een mooie voorsprong en daarmee marktpositie kan opleveren.

De sectortafel Landbouw en landgebruik heeft afspraken gemaakt om de doelstelling van 3,5 Mton CO_2(-equivalenten) te realiseren, waarvan 2 Mton door de landbouw en 1,5 Mton door landgebruik. De deelnemers aan de tafel zien, als voldaan wordt aan ook financiële voorwaarden, aanvullende mogelijkheden oplopend tot 6 Mton. Partijen nemen maatregelen die gericht zijn op emissiereductie in de melkveehouderij en varkenshouderij. Ook zijn afspraken gemaakt over verregaande verduurzaming van de glastuinbouw en het tegengaan van voedselverspilling. Tenslotte zijn er afspraken gemaakt over diverse maatregelen gericht op landgebruik. Daarbij gaat het om maatregelen om veenoxidatie tegen te gaan, over vastlegging van koolstof in en verminderen van lachgasemissies uit landbouwbodems, om afname van CO_2-vastlegging door ontbossing te voorkomen en om het vergroten van de CO_2-vastlegging in bestaande natuurgebieden en openbare ruimten. Het kabinet vraagt het PBL om het voorstel van de tafel door te rekenen voor een emissiereductie van 3,5 Mton. Het kabinet verzoekt PBL daarnaast om aan te geven onder welke randvoorwaarden het bod van de tafel van 6 Mton gerealiseerd kan worden.

[12] Energiemarktsamenwerking tussen de Benelux, Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk en Zwitserland.

Arbeidsmarkt en scholing
Het kabinet hecht eraan dat er in het finale Klimaatakkoord naast afspraken die gericht zijn op CO_2-reductie in alle sectoren, ook goede afspraken worden gemaakt die inspelen op de uitdagingen rond arbeidsmarkt en scholing. Juist de uitwerking van dit thema is belangrijk in het licht van een eerlijke transitie.
De taakgroep Arbeidsmarkt en scholing heeft een aanpak uiteengezet om de uitdagingen en impact op het terrein van arbeidsmarkt en scholing aan te pakken. Daarbij stelt de taakgroep een aanpak voor om te komen tot integrale onderwijs- en arbeidsagenda's voor alle sectoren in het Klimaatakkoord. In lijn met de kabinetsappreciatie, wordt hierbij aangesloten bij bestaande uitvoeringsagenda's en regionaal-economische agenda's.

In de kabinetsappreciatie heeft het kabinet toegezegd samen met de vakbonden te onderzoeken wat de werkgelegenheidseffecten zijn van het stoppen van elektriciteitsproductie met kolen. Op grond van dit onderzoek maakt het kabinet met sociale partners nadere afspraken over de invulling van de verantwoordelijkheid die de overheid en sociale partners hebben, waaronder het beschikbaar stellen van toereikende en tijdige instrumenten, zo mogelijk via een kolenfonds. Op deze manier wordt ook invulling gegeven aan de motie Moorlag (Kamerstuk 32813, nr. 257).

Private financiering
De komende jaren zal de transitie vragen om nieuwe financiering van verduurzamingsprojecten in alle sectoren. Daarnaast stelt de transitie financiële instellingen voor de opgave om op beheerste en bestendige wijze bestaande (energie) portefeuilles te heroverwegen. De taakgroep Financiering heeft gewerkt aan het verbreden van de opties voor marktfinanciering door het identificeren van concrete projecten, de toegankelijkheid tot financiering te vereenvoudigen, knelpunten op te lossen en vraag en aanbod beter op elkaar af te stemmen. Daarnaast zullen de partijen uit de taakgroep financiering vanaf 2019 hun CO_2-voetafdruk van al hun relevante financieringen en beleggingen meten, vanaf 2020 hierover publiekelijk rapporteren, en uiterlijk in 2022 een reductiedoel stellen voor al hun financieringen en beleggingen.

Ruimtelijke opgave
De transitie vraagt de komende jaren veel van de ruimtelijke ordening. Het kabinet hecht er aan de ruimtelijke consequenties zo breed mogelijk en in samenhang met de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) te bezien. In het kabinetsperspectief op de NOVI (Kamerstuk 34682, nr. 2) heeft het kabinet richting gegeven voor zorgvuldig ruimtegebruik voor de energietransitie. De sectortafels hebben deze uitgangspunten en de ruimtelijke overwegingen expliciet betrokken bij het maken van afspraken.

De Regionale Energiestrategieën (RES) vertalen de nationale opgave naar regionale realisatie en zijn erop gericht de inpassing van de transitie in de leefomgeving op een samenhangende manier vorm te geven, met betrokkenheid van alle belanghebbende partijen en burgers. Provincies en gemeenten hebben het voortouw voor het maken van deze regionale energiestrategieën en zullen er voor zorgen dat de resultaten worden geborgd in hun omgevingsvisies en

omgevingsplannen. Dit proces zal worden ondersteund door een expertisecentrum. Bij dit expertisecentrum kunnen regio's terecht voor onafhankelijke en feitelijke kennis, rekenregels, aannames en duidelijkheid over wet- regelgeving. Onder meer kleine gemeenten kunnen hier gebruik van maken.[13] Het kabinet zal parallel aan de RES'en een nationaal programma onder de NOVI starten gericht op de ruimtelijke planning van en het maken van ruimtelijke reserveringen op het hoofdenergiesysteem op nationale schaal.

Innovatie en kennis
Om de opgave richting 2050 slim en kostenefficiënt te kunnen realiseren, moeten we inzetten op innovatie van veelbelovende technieken die tussen 2030 en in 2050 een wezenlijke bijdrage moeten leveren. De innovatie inzet uit de sectoren komen in een integrale kennis en innovatieagenda. Deze agenda geeft zowel aandacht aan de korte termijn (ontwikkeling, demonstratie en uitrol) als de middellange en lange termijn (onderzoek en ontwikkeling) en de rol van alle partijen, inclusief de overheid, daarbij.[14] Onderdeel van deze agenda zijn de geïdentificeerde Meerjarige Missiegedreven Innovatieprogramma's. Daarmee draagt de agenda bij aan het halen van de 2030 (tussen)doelen en wordt tegelijkertijd de noodzakelijke basis gelegd voor het realiseren van de missies voor 2050. Tevens wordt met deze agenda een bijdrage geleverd aan de transitie naar een circulaire economie, als onderdeel van de klimaatopgave.

Biomassa
In de kabinetsappreciatie heeft het kabinet toegezegd te komen tot een concrete vertaling van de strategische visie biomassa richting 2030 (Kamerstuk 33043, nr. 63) naar de voorstellen van de sectortafels. In lijn met de kabinetsappreciatie is in het ontwerp-Klimaatakkoord uitgewerkt hoe duurzame biomassa kan worden ingezet voor het realiseren van de klimaatopgave. Een belangrijke actie voor de komende periode is het uitwerken van een integraal duurzaamheidskader voor alle biomassa. Dit kader is bedoeld om in principe van toepassing te zijn op alle biomassa en alle toepassingen, voor zover bestaande juridische kaders daar nog niet in voorzien. Ook zullen partijen uiterlijk 6 maanden na vaststelling van het duurzaamheidskader, een routekaart uitwerken waarin wordt geïdentificeerd op welke manier een verdubbeling van duurzame biomassaproductie op Nederlands grondgebied (inclusief nationale wateren) mogelijk is. Door de partijen zal een routekaart worden uitgewerkt over de wijze waarop partijen toewerken naar de inzet van enkel nog gecascadeerde, duurzame biomassa op de middellange termijn. Het PBL wordt gevraagd om jaarlijks inzicht te bieden in de ontwikkeling van vraag en aanbod van duurzame biomassa en eventuele knelpunten in de beschikbaarheid van duurzame biomassa tijdig te signaleren. Wanneer partijen op basis van de monitoring knelpunten in de beschikbaarheid van duurzame biomassa voor 2030 verwachten, zal het kabinet op dat moment terughoudend zijn in het afgeven van nieuwe subsidiebeschikkingen ter stimulering van het gebruik van duurzame biomassa.

[13] Hiermee voldoe ik aan de toezegging aan uw Kamer gedaan tijdens de begrotingsbehandeling op 8 november 2018 om aandacht te hebben voor kleine gemeenten in relatie tot de regionale energiestrategieën
[14] Hiermee voldoe ik aan de toezegging van het NEV-debat op 8 maart 2018 om in te gaan op geïdentificeerde innovatieprioriteiten en de rol van de overheid hierbij.

Waar de toepassing van biomassa voor energie leidt tot een verslechterde luchtkwaliteit en waar dit mogelijk is, wil het kabinet de luchtkwaliteitsemissienormen aanscherpen voor kleine installaties vanaf 2022. Het kabinet zal daarnaast als onderdeel van de evaluatie van de ISDE in 2019 kritisch kijken naar de wenselijkheid van verdere stimulering van kleinschalige verbranding van biomassa.

Budgettair
In het regeerakkoord zijn voor het realiseren van de klimaatdoelstelling additionele middelen via de SDE+ en de Klimaatenvelop beschikbaar gesteld. Voor het kabinet zijn de budgettaire kaders –zowel aan de inkomsten- als de uitgavenkant- leidend. Fiscale maatregelen zal het kabinet bovendien toetsen op uitvoerbaarheid. Na ommekomst van de doorrekening zal het kabinet de diverse maatregelen beoordelen op effectiviteit en eventuele budgettaire gevolgen binnen de bestaande regels en systematiek inpassen.

Indicatieve verdeling van de beschikbare middelen SDE++ in 2030	
Hernieuwbare elektriciteit	€ 200 miljoen
Hernieuwbare warmte en groengas	€ 135 miljoen
Hernieuwbare warmte kleinschalig (ISDE)	€ 100 miljoen
Biobrandstoffen*	Er komt gespreid over een aantal jaar in totaal circa € 200 miljoen beschikbaar ten behoeve van de stimulering van de productie van geavanceerde duurzame biobrandstoffen ten behoeve van transport via de verbrede SDE+ in combinatie met nationale normering. Er wordt gezamenlijk gewerkt aan een voorstel dat past binnen de voorwaarden van de SDE++ regeling (waaronder kosteneffectieve CO2-reductie).
CO_2-reductie industrie	€ 550 miljoen
SDE+ uit Energieakkoord	€ 2,3 miljard
TOTAAL	**€ 3,3 miljard**

* de middelen voor biobrandstoffen betreft het totaal aan beschikbare middelen in de periode 2020-2030. De bedragen zijn daarbij niet direct te herleiden tot de kasuitgaven in 2030.

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Ons kenmerk
DGETM / 18326236

Verdeling klimaatenvelop (gemiddeld per jaar)

Elektriciteit	55 miljoen
Industrie (inclusief circulaire economie)	90 miljoen
Gebouwde Omgeving	80 miljoen
Mobiliteit	40 miljoen
Landbouw	30 miljoen
Proceskosten	5 miljoen
Totaal	**300 miljoen**

Vervolgproces
Dit ontwerp-Klimaatakkoord wordt aangeboden aan het PBL en het CPB ter beoordeling. Bijgevoegd treft u de opdracht aan de planbureaus aan. Ik zal de planbureaus vragen mij te laten weten wanneer zij hun doorrekening gereed hebben. Over de uitkomst van de beoordeling van de planbureaus zal ik uw Kamer informeren.

Eric Wiebes
Minister van Economische Zaken en Klimaat

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

Planbureau voor de Leefomgeving
T.a.v. de heer H. Mommaas
Postbus 30314
2500 GH DEN HAAG

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ezk

Behandeld door
--

--
--

Ons kenmerk
DGETM-K / 18325278

Datum
Betreft Doorrekening ontwerp-Klimaatakkoord en aanvullende vragen en varianten

Geachte heer Mommaas,

Op 21 december 2018 heeft de voorzitter van het Klimaatberaad mij het ontwerp-Klimaatakkoord aangeboden. Dit ontwerp-Klimaatakkoord is het resultaat van een proces van ruim negen maanden waarbij meer dan 100 partijen betrokken zijn. Het ontwerp-Klimaatakkoord is een nadere uitwerking en concretisering van het Voorstel voor hoofdlijnen waarvan u eerder dit jaar een analyse heeft gemaakt.

Doorrekening ontwerp-Klimaatakkoord
Middels deze brief wil ik u mede namens de voorzitter van het Klimaatberaad verzoeken om het ontwerp-Klimaatakkoord door te rekenen, in samenwerking met het CPB. Ik verzoek u daarbij in ieder geval te rapporteren over de verwachte broeikasgasreductie en de kostenefficiëntie. Ook verzoek ik u aandacht te besteden aan de werkgelegenheidseffecten, de ruimtelijke effecten en de leveringszekerheid. Het CPB wordt gevraagd te rapporteren over de budgettaire effecten, de lasten- en inkomenseffecten en de lastenverdeling.

Aanvullende vragen en varianten bij het ontwerp-Klimaatakkoord
Voor het kabinet staat voorop dat de doelstelling van 49% reductie gehaald moet worden. Daarbij heeft het kabinet een aantal belangrijke kaders gesteld, waaronder draagvlak en kostenefficiëntie. Om te kunnen komen tot een evenwichtig besluit over de maatregelen die nodig zijn om de 49% doelstelling te halen, heeft het kabinet daarom in aanvulling op het ontwerp-Klimaatakkoord een aantal vragen en varianten. De reactie op deze vragen en varianten zal het kabinet betrekken bij de definitieve besluitvorming samen met de andere partijen aan de tafels.

Graag verzoek ik u, aanvullend op de doorrekening van het ontwerp-Klimaatakkoord, samen met het CPB de volgende vragen en varianten te beantwoorden respectievelijk door te rekenen en dit te betrekken bij uw rapportage over de doorrekening van het ontwerp-Klimaatakkoord.

Industrie
- Ik verzoek u een beoordeling te geven van een variant waarin een malus van 100 €/ton CO_2 wordt gehanteerd voor bedrijven die niet over een goedgekeurd CO_2-reductieplan beschikken of niet voldoen aan hun CO_2-reductieplan. Ik

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Ons kenmerk
DGETM-K / 18325278

verzoek u daarbij aan te geven welke CO_2-reductie met deze variant bereikt wordt.

Gebouwde omgeving

- Ik verzoek u een aantal berekeningen te maken over het pakket voor de gebouwde omgeving:
  - In de eerste plaats wil het kabinet graag weten wat het effect is op het doelbereik van de autonome, actuele ontwikkeling van de gasprijs in relatie tot de aannames in het basispad (incl. de afspraken uit het Regeerakkoord ten aanzien van de energiebelasting).
  - In de tweede plaats vraagt het kabinet aan het PBL wat de introductie van een financieringsfonds zoals beschreven in de brief aan de Tweede Kamer bijdraagt aan de reductiedoelstelling voor de gebouwde omgeving. In januari zal de minister van Financiën u een nadere uitwerking van dit fonds aanbieden.
  - In de derde plaats vraagt het kabinet, met inachtneming van de autonome ontwikkeling, twee varianten door te rekenen (die ook reeds zijn opgenomen in het ontwerp-Klimaatakkoord):
    - In de eerste variant wordt de belasting op gas in de eerste schijf vanaf 2020 jaarlijks verhoogd met 1 cent. Compensatie vindt plaats door in de eerste vier jaar een verhoging van de belastingvermindering van 16,25 euro per jaar door te voeren. In de zes jaren daarna worden de meeropbrengsten teruggesluisd door een verlaging van de belasting op elektriciteit in de eerste schijf met 0,5 cent per jaar. Aangevuld met een extra ISDE budget van € 50 miljoen per jaar van 2020 tot en met 2022.
    - In de tweede variant wordt de belasting op gas in de eerste schijf in 2020 met 4 cent verhoogd en de belastingvermindering met 65 euro. Vanaf 2021 wordt de belasting op gas in de eerste schijf tot en met 2026 met +1 cent per jaar verhoogd en op elektriciteit in de eerste schijf met -0,5 cent per jaar verlaagd.
    - In de reeksen wordt grondslagerosie verwerkt.
  - In de vierde plaats vraagt het kabinet in beeld te brengen wat het benodigde bedrag aan subsidie is om de opgave in de gebouwde omgeving van 3,4 Mton te realiseren indien geen nieuwe schuif in de energiebelasting wordt doorgevoerd.

Mobiliteit

- Ik verzoek u om bij de doorrekening het basispad expliciet te toetsen aan de meest recente ontwikkelingen, waaronder de meest recente inzichten ten aanzien van de kosten van batterijen en de Europese normen en een gevoeligheidsanalyse uit te voeren.
- Ik verzoek u, naast het voorgestelde dekkingspakket van de stimuleringsmaatregelen voor nul-emissieauto's in het ontwerp-Klimaatakkoord (basisvariant), ook de volgende varianten voor dekking van deze stimuleringsmaatregelen door te rekenen:
  - In plaats van de beoogde innovatietoeslag op bezit uit de basisvariant wordt de heffing op vliegverkeer verhoogd naar € 15.
  - Een variant die uitgaat van dekking van het volledige pakket via de BPM.

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Ons kenmerk
DGETM-K / 18325278

- Ik verzoek u daarnaast om door te rekenen of het realiseren van hetzelfde ingroeipad van nul-emissieauto's met als zwaartepunt een generieke aankoopsubsidie (voor zowel zakelijk als particulier) zou leiden tot een doelmatiger inzet van middelen dan via de bijtelling en de korting op de BPM en de MRB, en hoe (hoog) een dergelijke subsidie zou moeten worden vormgegeven.
- Ik verzoek u voor het dekkingspakket uit het ontwerp-Klimaatakkoord en de bovenstaande varianten ook de eventuele grenseffecten in kaart te brengen, alsmede de mate waarin zij het beoogde ingroeipad voor nul-emissieauto's realiseren.

Landbouw en landgebruik

- Ik verzoek u om, naast de doorrekening van het ontwerp-Klimaatakkoord binnen het financiële mandaat met het oog op een emissiereductie van 3,5 Mton in 2030, ook te beoordelen onder welke, ook financiële, voorwaarden het bod van de tafel Landbouw en Landgebruik van 6 Mton emissiereductie in 2030 gerealiseerd kan worden.
- Ik verzoek u daarnaast inzichtelijk te maken welke effecten de voorgestelde varianten voor een aanpassing van de energiebelasting hebben voor de glastuinbouw.

De technische uitwerking behorend bij het ontwerp-Klimaatakkoord en de aanvullende vragen en varianten zal ik u op korte termijn separaat doen toekomen.

Graag verneem ik een gezamenlijk reactie van het PBL en het CPB over het moment waarop u de uitkomsten van de doorrekening van het ontwerp-Klimaatakkoord en de beantwoording respectievelijk doorrekening van de aanvullende vragen en varianten aan mij kunt aanbieden.

Ik verzoek u daarbij rekening te houden met het aanhouden van een periode van ten minste twee weken tussen het aanbieden van een concept en het moment van finale publicatie.

Hoogachtend,

Eric Wiebes
Minister van Economische Zaken en Klimaat

c.c. mevrouw L van Geest, directeur CPB

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

Centraal Planbureau
T.a.v. mevrouw L. van Geest
Postbus 80510
2508 GM DEN HAAG

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ezk

Behandeld door
--
--
--

Ons kenmerk
DGETM-K / 18325648

Datum
Betreft Aanvullende vragen bij het ontwerp-Klimaatakkoord

Geachte mevrouw Van Geest,

Op 21 december 2018 heeft de voorzitter van het Klimaatberaad mij het ontwerp-Klimaatakkoord aangeboden. Dit ontwerp-Klimaatakkoord is het resultaat van een proces van ruim negen maanden waarbij meer dan 100 partijen betrokken zijn. Het ontwerp-Klimaatakkoord is een nadere uitwerking en concretisering van het Voorstel voor hoofdlijnen waarvan u eerder dit jaar een analyse heeft gemaakt.

Doorrekening ontwerp-Klimaatakkoord
Middels deze brief wil ik u, mede namens de voorzitter van het Klimaatberaad, verzoeken om het ontwerp-Klimaatakkoord door te rekenen, in samenwerking met het PBL. Ik verzoek u daarbij in ieder geval te rapporteren over de budgettaire effecten, de lasten- en inkomenseffecten en de lastenverdeling. Het PBL wordt gevraagd te rapporteren over de verwachte broeikasgasreductie en de kostenefficiëntie en aandacht te besteden aan de werkgelegenheidseffecten, de ruimtelijke effecten en de leveringszekerheid.

Aanvullende vragen en varianten bij het ontwerp-Klimaatakkoord
Voor het kabinet staat voorop dat de doelstelling van 49% reductie gehaald moet worden. Daarbij heeft het kabinet een aantal belangrijke kaders gesteld, waaronder draagvlak en kostenefficiëntie. Om te kunnen komen tot een evenwichtig besluit over de maatregelen die nodig zijn om de 49% doelstelling te halen, heeft het kabinet daarom in aanvulling op het ontwerp-Klimaatakkoord een aantal vragen en varianten. De reactie op deze vragen en varianten zal het kabinet betrekken bij de definitieve besluitvorming samen met de andere partijen aan de tafels.

Graag verzoek ik u, aanvullend op de doorrekening van het ontwerp-Klimaatakkoord, samen met het PBL de volgende vragen en varianten te beantwoorden respectievelijk door te rekenen en dit te betrekken bij uw rapportage over de doorrekening van het ontwerp-Klimaatakkoord.

Industrie
- Ik verzoek u een beoordeling te geven van een variant waarin een malus van 100 €/ton CO_2 wordt gehanteerd voor bedrijven die niet over een goedgekeurd CO_2-reductieplan beschikken of niet voldoen aan hun CO_2-reductieplan. Ik

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Ons kenmerk
DGETM-K / 18325648

verzoek u daarbij aan te geven welke CO_2-reductie met deze variant bereikt wordt.

Gebouwde omgeving

- Ik verzoek u een aantal berekeningen te maken over het pakket voor de gebouwde omgeving:
  - In de eerste plaats wil het kabinet graag weten wat het effect is op het doelbereik van de autonome, actuele ontwikkeling van de gasprijs in relatie tot de aannames in het basispad (incl. de afspraken uit het Regeerakkoord ten aanzien van de energiebelasting).
  - In de tweede plaats vraagt het kabinet aan het PBL wat de introductie van een financieringsfonds zoals beschreven in de brief aan de Tweede Kamer bijdraagt aan de reductiedoelstelling voor de gebouwde omgeving. In januari zal de minister van Financiën u een nadere uitwerking van dit fonds aanbieden.
  - In de derde plaats vraagt het kabinet, met inachtneming van de autonome ontwikkeling, twee varianten door te rekenen (die ook reeds zijn opgenomen in het ontwerp-Klimaatakkoord):
    - In de eerste variant wordt de belasting op gas in de eerste schijf vanaf 2020 jaarlijks verhoogd met 1 cent. Compensatie vindt plaats door in de eerste vier jaar een verhoging van de belastingvermindering van 16,25 euro per jaar door te voeren. In de zes jaren daarna worden de meeropbrengsten teruggesluisd door een verlaging van de belasting op elektriciteit in de eerste schijf met 0,5 cent per jaar. Aangevuld met een extra ISDE budget van € 50 miljoen per jaar van 2020 tot en met 2022.
    - In de tweede variant wordt de belasting op gas in de eerste schijf in 2020 met 4 cent verhoogd en de belastingvermindering met 65 euro. Vanaf 2021 wordt de belasting op gas in de eerste schijf tot en met 2026 met +1 cent per jaar verhoogd en op elektriciteit in de eerste schijf met -0,5 cent per jaar verlaagd.
    - In de reeksen wordt grondslagerosie verwerkt.
  - In de vierde plaats vraagt het kabinet in beeld te brengen wat het benodigde bedrag aan subsidie is om de opgave in de gebouwde omgeving van 3,4 Mton te realiseren indien geen nieuwe schuif in de energiebelasting wordt doorgevoerd.

Mobiliteit

- Ik verzoek u om bij de doorrekening het basispad expliciet te toetsen aan de meest recente ontwikkelingen, waaronder de meest recente inzichten ten aanzien van de kosten van batterijen en de Europese normen en een gevoeligheidsanalyse uit te voeren.
- Ik verzoek u, naast het voorgestelde dekkingspakket van de stimuleringsmaatregelen voor nul-emissieauto's in het ontwerp-Klimaatakkoord (basisvariant), ook de volgende varianten voor dekking van deze stimuleringsmaatregelen door te rekenen:
  - In plaats van de beoogde innovatietoeslag op bezit uit de basisvariant wordt de heffing op vliegverkeer verhoogd naar € 15.
  - Een variant die uitgaat van dekking van het volledige pakket via de BPM.

Directoraat-generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Klimaat

Ons kenmerk
DGETM-K / 18325648

- Ik verzoek u daarnaast om door te rekenen of het realiseren van hetzelfde ingroeipad van nul-emissieauto's met als zwaartepunt een generieke aankoopsubsidie (voor zowel zakelijk als particulier) zou leiden tot een doelmatiger inzet van middelen dan via de bijtelling en de korting op de BPM en de MRB, en hoe (hoog) een dergelijke subsidie zou moeten worden vormgegeven.
- Ik verzoek u voor het dekkingspakket uit het ontwerp-Klimaatakkoord en de bovenstaande varianten ook de eventuele grenseffecten in kaart te brengen, alsmede de mate waarin zij het beoogde ingroeipad voor nul-emissieauto's realiseren.

Landbouw en landgebruik

- Ik verzoek u om, naast de doorrekening van het ontwerp-Klimaatakkoord binnen het financiële mandaat met het oog op een emissiereductie van 3,5 Mton in 2030, ook te beoordelen onder welke, ook financiële, voorwaarden het bod van de tafel Landbouw en Landgebruik van 6 Mton emissiereductie in 2030 gerealiseerd kan worden.
- Ik verzoek u daarnaast inzichtelijk te maken welke effecten de voorgestelde varianten voor een aanpassing van de energiebelasting hebben voor de glastuinbouw.

De technische uitwerking behorend bij het ontwerp-Klimaatakkoord en de aanvullende vragen en varianten zal ik u op korte termijn separaat doen toekomen.

Graag verneem ik een gezamenlijk reactie van het PBL en het CPB over het moment waarop u de uitkomsten van de doorrekening van het ontwerp-Klimaatakkoord en de beantwoording respectievelijk doorrekening van de aanvullende vragen en varianten aan mij kunt aanbieden.

Ik verzoek u daarbij rekening te houden met het aanhouden van een periode van ten minste twee weken tussen het aanbieden van een concept en het moment van finale publicatie.

Hoogachtend,

Eric Wiebes
Minister van Economische Zaken en Klimaat

c.c. de heer H. Mommaas, directeur PBL

Herengracht 23
2511 EG Den Haag
telefoon (070) 888 12 12
www.ipo.nl

Aan de colleges van Gedeputeerde Staten

(d.t.v. de IPO-contactfunctionarissen)

Interprovinciaal Overleg

uw brief van	uw kenmerk	ons kenmerk	datum
		E 08706/2019	2 januari 2019

onderwerp
Ontwerp van het Klimaatakkoord

Geachte colleges,

Op 21 december is het 'Ontwerp van het Klimaatakkoord' door Ed Nijpels als voorzitter van het Klimaatberaad aangeboden aan minister Wiebes als coördinerend bewindspersoon Economische Zaken en Klimaat. Het ontwerp is tot stand gekomen na maanden onderhandelen door overheden (waaronder provincies), maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven. De komende maanden zullen het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het Centraal Planbureau (CPB) de plannen doorrekenen op haalbaarheid en betaalbaarheid om te bezien of de plannen opgeteld leiden tot 49% CO2-reductie in 2030. Gelijktijdig zullen Rijk en medeoverheden de uitvoerbaarheid toetsen door een uitvoeringslastenonderzoek uit te voeren.

Met deze brief informeren wij u als colleges van GS over de volgende zaken:
- totstandkomingsproces 'Ontwerp van het Klimaatakkoord';
- besluitvormingsproces ontwerp van het Klimaatakkoord en rol van colleges van Gedeputeerde en Provinciale Staten;
- positionering van het gezamenlijke aanbod van provincies in het ontwerp van het Klimaatakkoord: Regionale Energie Strategieën (RES);
- inhoudelijke reflectie sectorhoofdstukken op grond van de door de bestuurlijke adviescommissies de afgelopen maanden geformuleerde onderhandelingsinzet aan de tafels;
- de IPO-reactie.

Totstandkomingsproces Ontwerp van het Klimaatakkoord
Op grond van de afspraken in het Interbestuurlijk Programma (14 februari 2018) hebben de gezamenlijke provincies met een in het IPO-bestuur samengestelde bestuurlijke delegatie deelgenomen aan de onderhandelingen voor het Klimaatakkoord:

Inlichtingen bij : mevrouw M. Hetem
Doorkiesnummer : 06 1564 6714
Bijlagen : geen

- Klimaatberaad Breed: de heer Bovens als voorzitter van het IPO-bestuur;
- Regionale Energie Strategieën (RES): de heer Fackeldey (BAC Energie);
- Elektriciteit: de heer Stelpstra en mevrouw Traag (BAC Energie);
- Gebouwde Omgeving: de heer Weber (BAC Energie);
- Industrie: mevrouw Homan (BAC Energie);
- Mobiliteit: mevrouw Gräper-van Koolwijk (BAC Mobiliteit);
- Landbouw & Landgebruik: mevrouw Maij en de heer Drenth (BAC Vitaal Platteland).

De inzet aan de tafels is gevoed vanuit de inhoudelijke BAC's en bouwde voort op de door het IPO-bestuur samen met VNG en Unie van Waterschappen aangeboden Investeringsagenda 'naar een duurzaam Nederland'.

Op 10 december en 19 december jl. heeft bestuurlijk overleg plaatsgevonden tussen ministers Wiebes en Ollongren en de delegaties van IPO, VNG en UVW. In aanloop naar het bestuurlijk overleg van 10 december hebben de koepels de essentiële randvoorwaarden benoemd in een brief. Na toezeggingen in het bestuurlijk overleg heeft het IPO zijn nog bestaande zorgen in aanloop naar het bestuurlijk overleg van 19 december met de ministers gedeeld.

De onderhandelingen aan de tafels en in de bestuurlijke overleggen hebben geleid tot een ontwerp van het Klimaatakkoord. Van een akkoord kan feitelijk niet gesproken worden omdat de haalbaarheid, betaalbaarheid en uitvoerbaarheid nog getoetst moeten worden op grond van de doorrekening van PBL, CPB en een uitvoeringstoets via een door de overheden gezamenlijk aan te besteden bestuurslastenonderzoek. Allen uit te voeren in de eerste drie maanden van 2019.

Besluitvormingsproces ontwerp van het Klimaatakkoord en rol van colleges van GS en Provinciale Staten

Op 21 december ontvangt u als colleges van GS bijgaand bij deze brief het ontwerp van het Klimaatakkoord evenals de aanbiedingsbrieven van Nijpels en Wiebes. Omdat nog geen sprake is van een definitief Klimaatakkoord is geen sprake van een formele leden raadpleging en ligt het meer voor de hand dat deze brief door de colleges van GS benut wordt om Provinciale Staten te informeren dan te consulteren. Tijdens de IPO bestuursvergadering op 23 januari zal het IPO-bestuur gevraagd worden of het ontwerp van het Klimaatakkoord als pakket van maatregelen onder voorbehoud van de haalbaarheid, betaalbaarheid en uitvoerbaarheid voldoende vertrouwen geeft om in de loop van 2019 te komen tot een definitief Klimaatakkoord.

Er kan pas van een definitief Klimaatakkoord worden gesproken als ook de financiële consequenties in een financieel akkoord geregeld zijn. De besluitvorming over het definitieve Klimaatakkoord inclusief de financiële consequenties zal worden voorgelegd aan de leden via een formele leden raadpleging na appreciatie door het IPO-bestuur in de tweede helft van 2019.

Planning:
- 23 januari IPO-bestuur: bespreking van het Ontwerp van het Klimaatakkoord;
- januari tot en met maart: doorrekening haalbaarheid, betaalbaarheid en uitvoerbaarheid door PBL, CPB en een uitvoeringslastenonderzoek;
- maart tot en met mei appreciatie doorrekening;
- juni/juli besluitvorming IPO-bestuur;
- juli tot september consultatie via raadpleging van de individuele provincies.

Eerste oordeel
Algemeen: haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar
Het resultaat van de onderhandelingen is een stevig pakket maatregelen waarmee grote stappen zijn gezet naar een Klimaatakkoord in 2019. De duiding 'Ontwerp van het Klimaatakkoord' is passend. Om tot een akkoord te komen is de doorrekening van haalbaarheid, betaalbaarheid én uitvoerbaarheid essentieel.

Hierover is de volgende afspraak gemaakt tussen Rijk en IPO.
Het Rijk start samen met de provincies in het eerste kwartaal van 2019 een bestuurslastenonderzoek om een inschatting te krijgen van de taken voor provincies van de voorgenomen maatregelen uit dit klimaatakkoord.

Voor de gemeenten is dit uitvoeringslasten onderzoek specifiek opgenomen in de tekst voor de gebouwde omgeving.

Compensatie provincies stimuleringsmaatregelen elektrisch vervoer en disclaimer voor financiële consequenties in de uitvoering
Het ministerie van BZK erkent het belang van een eigen belastinggebied met stabiele grondslag ten behoeve van de open huishouding en voldoende middelen voor de uitvoering van maatschappelijke opgaven door provincies. Om die reden zal de Provinciewet worden aangepast.
De onderstaande tekst die is opgenomen in de aanbiedingsbrief van minister Wiebes biedt, onder de voorwaarde dat ook de overige afspraken worden uitgevoerd, voldoende vertrouwen dat we als overheden gezamenlijk de borging van het belastinggebied en open huishouding realiseren.

De komende jaren leiden de voorgestelde stimuleringsmaatregelen voor elektrisch vervoer tot versmalling van de belastinggrondslag van provincies. Om dit te voorkomen zal BZK de Provinciewet wijzigen om provincies de mogelijkheid te geven belasting te heffen op alle personenvoertuigen. Deze wijziging zal, tezamen met de overige belastingmaatregelen die voortvloeien uit het Klimaatakkoord, meegenomen worden in het Belastingplan 2020. Hiermee wordt de open huishouding voor provincies gegarandeerd en het belastinggebied wettelijk geborgd.
Het Belastingplan wordt –zoals gebruikelijk- aangeboden aan de Tweede Kamer op Prinsjesdag. De borging van het belastinggebied en de open huishouding van provincies is een randvoorwaarde voor de aangekondigde stelsel herziening na 2024.

Regionale Energiestrategieën (RES)
Regionale energiestrategieën, het aanbod zoals we dat als gezamenlijke provincies hebben gedaan richting kabinetsformatie, zijn stevig verankerd in een apart hoofdstuk van het ontwerp van het Klimaatakkoord. De tekst is opgesteld door de in opdracht van de koepels aangestelde Kwartiermaker waarmee de inhoud conform inzet vanuit het IPO is. Niet alleen overheden, maar ook maatschappelijke organisaties en de netbeheerders beargumenteerden het belang van gestructureerde en zorgvuldige (ruimtelijke) besluitvorming met daarbinnen ruimte voor participatie om tot zoveel mogelijk maatschappelijke acceptatie te komen voor de te ontwikkelen keuzes.
Het kabinet stelt middelen beschikbaar voor de RES. Het gaat om € 30 miljoen per jaar voor de jaren 2019 tot en met 2021. De middelen voor de RES zullen via de klimaatenvelop beschikbaar worden gesteld voor het Nationaal Programma RES. Van deze € 30 miljoen zal € 5 miljoen gebruikt worden voor de landelijke ondersteuningsstructuur van het Nationaal Programma en zal € 15 miljoen naar de regio's gaan. In januari 2019 zal hiertoe door de koepels en het Rijk een Programmaplan worden vastgesteld.

Elektriciteit

Bij de opwek van hernieuwbare elektriciteit op land spelen provincies vanuit hun bevoegdheden in de ruimtelijke ordening een belangrijke rol. Zo zijn provincies op grond van het huidige Energieakkoord verantwoordelijk voor de ruimtelijke inpassing van 6000 Megawatt wind op land. Met de regionale energiestrategieën (RES) zal dit proces voor het Klimaatakkoord niet meer top down, maar bottom up georganiseerd worden. De provincies hebben hierin samen met gemeenten en waterschappen de regie. Om maximaal in te zetten op maatschappelijke acceptatie staat het provincies vrij om de opgave techniekneutraal te realiseren en is het aan de decentrale overheden om gezamenlijk te zorgen dat de strategieën samen optellen tot de nationale doelen. Voor elektriciteit is de opgave om in 2030 tot 49% CO2 reductie te komen aanzienlijk. Het merendeel, 49 TWH, van de opgave zal op zee gerealiseerd worden. Op land zullen de RES-regio's 35 TWH moeten realiseren waarvan vanuit de huidige inspanningen voor wind op land al meer dan 18 TWH is gerealiseerd. In de RES ligt de focus op grootschalig wind en zon. Voor de resultaten van kleinschalige opwek van bijvoorbeeld zon op dak en overige opwek dragen provincies in de RES geen verantwoordelijkheid. In het proces van de RES kunnen kleinschalig en overig hernieuwbaar wel betrokken worden als aanvulling.

In de RES zal al aandacht besteed worden aan de ruimtelijke consequenties van een eventuele ophoging naar 55% CO2 reductie in 2030 en kijken we door naar de opgave voor 2050.

Indien andere sectoren meer elektriciteit dan verwacht vragen, of als de opgave naar 55% reductie in 2030 wordt verhoogd zal hier opnieuw over gesproken moeten worden. Het huidige ontwerp bevat hier geen verplichting toe. Hierbij zal eerst gekeken worden naar de mogelijkheden op zee. Als er door middel van kleinschalige of overige opwekking dankzij inspanningen van decentrale overheden meer dan de verwachte TWh wordt gerealiseerd zal dit ook benut worden voor het realiseren van deze grotere opgave voordat de opgave bij de RES kan komen. In 2021 moet een eventuele hogere vraag voor 2030 op land (en zee) duidelijk zijn en is een dergelijke gesprek te verwachten.

Maatschappelijke acceptatie is essentieel om de opgave te realiseren. Om die reden zijn proces- en projectparticipatie een integraal onderdeel van de afspraken geworden, waarbij er gestreefd wordt naar 50% lokale eigendomsparticipatie. Bekende en onbekende knelpunten in wet- en regelgeving zullen aangepakt worden, waarbij waar nodig naar maatwerkoplossingen wordt gekeken. Ook bovenwettelijke regelgeving zal door de overheden worden bezien indien de doelstelling van de RES hierdoor niet binnen bereik ligt. Er zal een Expertisecentrum Energietransitie komen waar regio's onafhankelijke, feitelijke kennis, rekenregels, aannames en duidelijkheid over wet- en regelgeving op het gebied van zowel hernieuwbare opwek kunnen verkrijgen. Hierbij zal een samenwerking worden gezocht met het Expertisecentrum warmte zodat voor de regio 1 loket wordt gehanteerd. In het Nationaal Programma RES zal hierop worden toegezien.

De elektriciteitsopgave betekent een grote uitdaging voor de netcapaciteit in heel Nederland. De beschikbaarheid van en toegang tot duurzame opgewekte elektriciteit moet overal in Nederland gelijk blijven. Alleen op deze wijze realiseren we de transitie. We zijn om die reden zeer tevreden met de erkenning van dit belang door minister Wiebes en zullen in de Regionale Strategieën hier samen met het Rijk, vanuit haar verantwoordelijkheid voor de hoofdinfrastructuur, en de netbeheerders, vanuit verantwoordelijkheid voor de uitvoering, invulling aan geven.

Belangrijkste aandachtspunten zitten in de financiering/subsidiering:

- De SDE+ subsidie wordt verbreed met ingang van 2020 (nieuwe naam: SDE++). Er zal vanaf dan gestuurd worden op CO2-reductie. Hiermee komen ook andere technieken, waaronder CCS (industrie) in beeld. Verwachting is dat CCS minder subsidie vraagt per ton CO2 dan duurzame elektriciteit. Er zijn mogelijkheden voor plafonds/schotten ingebouwd.
  Het is belangrijk om scherp te blijven dat deze op de juiste wijze worden ingezet.
- De SDE+(+) wordt verbonden aan een kostprijsreductie, waarmee vanaf 2025 subsidieloos gebouwd zou moeten kunnen worden. Om voldoende kostprijsreductie te realiseren moet een strak pad gevolgd worden in tijd en keuzes. Dit kan knellen met de keuzevrijheid in de RES.

Gebouwde Omgeving

Binnen de sector Gebouwde omgeving staat het aardgasvrij maken van woningen en andere gebouwen centraal. Provincies hebben binnen deze sector een ondersteunende en faciliterende rol. De transitie van aardgas naar duurzame warmte zal via een wijkaanpak worden gerealiseerd met betrokkenheid van gebouweigenaren, huurders en andere partijen in de omgeving waar deze overstap aan de orde is. Een goed ingericht participatieproces zal bijdragen aan kwalitatief betere besluitvorming en kan daarmee helpen om de acceptatie van de maatregelen uit de wijkgerichte aanpak te vergroten. Samen met andere overheden en belanghebbende partijen zal IPO uitwerken hoe de positie van eigenaars en/of bewoners in het kader van de wijkgerichte aanpak wordt geborgd door participatiemogelijkheden.
Gemeenten krijgen de regie bij de wijkgerichte aanpak. Deze rol is nieuw voor gemeenten en dit vraagt om nieuwe kennis, expertise en competenties. Binnen het interbestuurlijke programma aardgasvrije wijken (PAW) zal daarom een kennis- en leerprogramma (KLP) worden opgezet. Onder trekkerschap van de VNG wordt in samenspraak met de betrokken overheden, waaronder IPO, een plan voor de invulling van het KLP ontwikkeld.
De RES is belangrijk voor de wijkgerichte aanpak, omdat de Regionale Structuur Warmte, als onderdeel van de RES, vroegtijdig op regionaal niveau zicht geeft in de (ruimtelijke) beschikbaarheid van duurzame warmtebronnen, de totale warmtevraag en de bestaande en geplande infrastructuur voor warmte.
Om tot een zorgvuldig afwegingsproces te komen voor gemeentelijke Warmtetransitievisies en voor de uitvoeringsplannen op wijkniveau, worden gemeenten en stakeholders ondersteund vanuit een leidraad. Hierin wordt objectieve informatie beschikbaar gesteld op basis van transparante, gevalideerde feitelijke data. Deze data wordt digitaal en op uniforme en gestandaardiseerde wijze ontsloten en gedeeld.

Er komt een Expertise Centrum Warmte (ECW) dit centrum zal in samenhang met het Expertise Centrum Elektriciteit worden ontwikkeld. In het Nationaal Programma RES zal hierop worden toegezien.
Het ECW zal 2 functies hebben:

- beheer en ondersteuning van de leidraad;
- kenniscentrum, voornamelijk op het gebied van technische, economische en duurzaamheidsaspecten, maar ook als het gaat over nationale ontwikkelingen zoals marktordening, aquathermie en geothermie.

Samen met het Rijk en de VNG, zal IPO de (voorlopige) stuurgroep van het ECW vormen.
Voor de snelle uitbreiding van warmtenetten is het noodzakelijk dat rollen, bevoegdheden en verantwoordelijkheden bij aanleg en exploitatie van warmtenetten goed geborgd zijn. Het Rijk zal wetgeving in gang zetten over de marktordening van warmtenetten. Provincies worden betrokken bij de verdere ontwikkeling.

Industrie

Doel voor de industrie is een emissiereductie van 14,3 Mton in 2030. Ambitie voor 2050 is een bloeiende, circulaire en mondiaal toonaangevende industrie, met een uitstoot van broeikasgassen van nagenoeg nul. Dit vergt een ingrijpende systeemverandering – een transitie – op het gebied energie en grondstoffengebruik. Belangrijke thema's hierbij zijn procesefficiency en warmtegebruik, elektrificatie en circulaire ketens. Uitgangspunten van de industrietafel zijn:

- de CO_2-reductieopgave die in 2030 (en 2050) moet worden gehaald. De afspraken moeten dat borgen;
- Nederlandse bedrijven moeten kunnen blijven concurreren met bedrijven in andere landen. De meest kostenefficiënte opties krijgen voorrang om de betaalbaarheid van de transitie te borgen;
- de industrie moet het grootste deel van de kosten zelf dragen;
- afspraken moeten voor alle partijen uitvoerbaar en handhaafbaar zijn.

Deze uitgangspunten zijn vertaald in een programmatische aanpak die bestaat uit een mix van onder meer stimulerend instrumentarium (o.a. verbreding van de SDE+regeling), bedrijfsspecifieke afspraken (CO2-reductieplannen) en borgingsmechanismen (bedrijfsspecifiek en sectoraal). In 2019 vindt nadere uitwerking van de instrumenten plaats. Provincies hebben ingezet op daadwerkelijke verduurzaming van de industrie, het harmoniseren van wet- en regelgeving voor zakelijk energiegebruik, een eerlijke lastenverdeling en het circulair gebruiken van andere energiebronnen, reststromen en groene grondstoffen. CCS mag daadwerkelijke verduurzaming niet in de weg staan, maar CCS is wel een aanvaardbare oplossing voor de CO2 uitstoot die vooralsnog onvermijdbaar is.

Het IPO is tevreden CO2-reductieplannen met daarin per bedrijf een CO2-reductiepad naar 2030 en een doorkijk naar CO2 neutrale productie in 2050 wettelijk verplicht worden. Dat geldt ook voor de verbreding van de energiebesparingsplicht en CO2-reductie naar ETS-bedrijven (nu uitgezonderd). In 2019 werken het Rijk, provincies (bevoegd gezag) en gemeenten de voorgestelde één loket gedachte voor CO2-reductieplannen verder uit. Ook een gerichte financiële sanctie voor bedrijven die achterblijven met het realiseren van CO2-reductie kan de goedkeuring van het IPO dragen. Tevens zien wij met de reductieplannen en de innovatieprogramma's en financiële middelen mogelijkheden voor het sluiten van ketens van grondstoffen om te komen tot een circulaire economie. Om de realisatie van warmtenetwerken te stimuleren – en daarmee warmteverspilling tegen te gaan – wordt de Warmtewet aangepast en wordt financiering via de SDE++ regeling onderzocht. Minder tevreden zijn we over het ontbreken van een concreet plafond voor CCS, vanwege het risico dat CCS daadwerkelijke verduurzaming in de weg kan staan wanneer te grootschalig toegepast. De inzet van SDE-subsidie voor CCS is naar tevredenheid van het IPO wel beperkt doordat er geen verdringing van echte duurzame oplossingen mag ontstaan.
De uitwerking voor industrie is nog niet zover dat ook gesproken kan worden van een uitvoerbaar pakket aan maatregelen. Dit vraagt op diverse punten om nadere uitwerking, zoals de wettelijke verankering en uitvoering van CO2-reductieplannen en borgingsmechanismen. Daarbij zal het IPO het belang scherp in de gaten houden of er voldoende maatregelen worden voorgesteld om het CO2-reductiedoel te halen en of de wettelijke borging van afspraken voldoende is. Tot slot is het de uitdaging om de uitkomsten van de industrietafel te vertalen naar/te verbinden met een ketenaanpak per industrieel cluster, waarin provincies een belangrijke rol spelen. Hiervoor bieden de uitkomsten van de verschillende regiotafels een goed startpunt.

Mobiliteit

Samenvattend kunnen we stellen dat er op de mobiliteitstafel een pakket aan mobiliteitsmaatregelen ligt, dat qua omvang en samenhang bijdraagt aan de mobiliteitstransitie, zoals provincies die

voor ogen hebben. De uitvoerbaarheid van dit pakket is echter nog onderwerp van gesprek. Deze uitvoeringslasten worden meegenomen in het aangekondigde uitvoeringslastenonderzoek dat in het eerste kwartaal van 2019 zal worden uitgevoerd.

Positief is, dat in de visie van de mobiliteitstafel mobiliteit voor het eerst expliciet als middel wordt neergezet om meerdere maatschappelijke doelen (bereikbaarheid, duurzaamheid, veiligheid, leefbaarheid) integraal te dienen, en daarmee in verband wordt gebracht met onder andere klimaat, de woonagenda en luchtkwaliteit.

Een regionale en integrale uitwerking van deze visie wordt als cruciaal beschreven in de visie, en nader uitgewerkt in Regionale Mobiliteitsprogramma's (RMP) en een equivalent nationaal mobiliteitsprogramma (NMP). Dit ondersteunt de provinciale positie, zoals mede verwoord in de inzet van de gezamenlijke overheden voor de kabinetsformatie. Regio's zijn nu aan zet om, met actieve betrokkenheid van het Rijk, deze Regionale Mobiliteitsprogramma's op te bouwen en te positioneren.

Het Rijk heeft toegezegd om, met €10 miljoen per jaar vanaf 2019, een begin te maken met de financiering van de onrendabele top van zero-emissie bussen. Dit is uitwerking van reeds gemaakte afspraken in het Bestuursakkoord Zero-Emissie Bus en de bijbehorende Kamermotie Van Veldhoven en geeft een impuls aan de uitvoering van deze afspraken. Daarnaast zijn er goede afspraken gemaakt over intensiveren van de samenwerking tussen Rijk en concessieverleners in het OV om van het Bestuursakkoord Zero-Emissie Bus een succes te maken.

Ook zullen overheden gezamenlijk afspraken maken om in hun rol als inkoper en opdrachtgever van infrastructurele werken te streven naar zero-emissie GWW met als doel om zowel de praktijk van ontwerp en opdrachtverlening, de markt voor mobiele werktuigen, als de industrie voor asfalt, beton te helpen verduurzamen.

Tot slot is het IPO positief over de totstandkoming van een wettelijk vastgelegd CO2-norm voor werk gerelateerd verkeer voor werkgevers van >100 medewerkers. Decentrale overheden zijn beoogd bevoegd gezag voor het handhaven van deze norm. Daarnaast hebben provincies zelf als werkgever ook een rol om hun eigen mobiliteit (verder) te verduurzamen. Beiden helpen om in regionaal verband het gesprek met werkgevers en partners het gesprek aan te gaan over verduurzaming van mobiliteit.

Uitvoerbaarheid nog onderwerp van gesprek

Zoals genoemd is de uitvoerbaarheid van dit pakket nog onderwerp van gesprek. Het kabinet kiest ervoor om zwaar in te zetten op het elektrificeren van automobiliteit, wat zeker de steun van provincies heeft en voor CO2-reductie zal zorgen. Echter, het kabinet stelt vooralsnog geen additionele middelen in het vooruitzicht bovenop reeds gemaakte MIRT afspraken. Er is dus nog geen sprake van een impuls voor OV, fiets, en smart mobility: onderwerpen waar juist provincies in de praktijk veel CO2 mee kunnen reduceren. Om die reden heeft het IPO met het Rijk afgesproken om in 2019 samen naar ruimte binnen bestaande MIRT afspraken te zoeken. Dit zal enkele optimalisaties opleveren, maar naar verwachting vooralsnog niet de gewenste orde van grootte investeringen. De consequenties van de stimuleringsmaatregelen voor elektrisch vervoer zijn substantieel voor het eigen belastinggebied en de open huishouding van provincies. Om de maatschappelijke opgaven te kunnen blijven uitvoeren hebben we met het Rijk afspraken gemaakt over de wijziging van de

Provinciewet op de termijn 2020-2024 en de gezamenlijke uitwerking van een fiscaal stelsel voor na 2024 waarmee de open huishouding en belastinggebied van provincies worden gegarandeerd.

Verkenning andere bekostigingssystematiek mobiliteit
Uitkomst van de mobiliteitstafel is ook, dat het kabinet een verkenning naar een andere bekostigingssystematiek gaat uitvoeren. Het IPO heeft een neutraal standpunt ingenomen over de invoering van rekeningrijden. Daarom is binnen de BAC mobiliteit op meerdere momenten bekrachtigd dat provincies inzetten op een gelijk speelveld tussen modaliteiten, met behoud van een neutraal standpunt over de bekostigingssystematiek. Belangrijke reden voor deze neutrale positie is dat de keuze over deze maatregel niet aan provincies, maar aan het kabinet is.

Landbouw en landgebruik
Voor landbouw en landgebruik is een perspectiefvol uitgewerkt pakket aan maatregelen opgeleverd, waarmee in potentie 5,9 – 6,2 Mton CO2eq-reductie gerealiseerd kan worden. Die potentie ligt aanzienlijk hoger dan de taakstellende opgave 3,5 Mton CO2equivalent en laat de brede ambitie bij alle partijen in het landelijke gebied zien om met deze opgave aan de slag te gaan. Voor verschillende onderdelen zijn procesafspraken gemaakt, gericht op de realisatie van de opgaven.

Zo hebben partijen aan de tafel Landbouw & Landgebruik gezamenlijk een grote hoeveelheid klimaatmaatregelen opgepakt en deze inzet opgenomen in de brede verduurzamingsslag in het landelijke gebied. Daarbij is het zeer positief om te zien dat verschillende sectoren (m.n. varkens, melkvee, glastuinbouw) nu een fundamentele beweging maken naar een meer klimaatneutrale bedrijfsvoering. We zijn ook tevreden met de gezamenlijke procesafspraken over veenweide en de kansen die we benutten om meer koolstof vast te leggen in natuur, bos en landbouwbodems. Een scenariostudie zal ons inzicht geven in de langetermijneffecten verduurzaming van de landbouw in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen.

Wel zijn er grote verschillen in de mate waarin maatregelen zijn uitgewerkt, omdat bij niet alle maatregelen de effectiviteit en haalbaarheid al voldoende bewezen is. Daarom zijn we tevreden met de flexibele aanpak, deels gebaseerd op uitvoering van pilots en opdoen van kennis en deels op het treffen van maatregelen op grotere schaal. Voor veel maatregelen is een fasering afgesproken, waarbij kennisontwikkeling en ontwikkeling van verdienmodellen centraal staat. Dit geeft een realistisch perspectief voor de uitvoering en zekerheid voor de sector.

Aan het nu geformuleerde pakket maatregelen leveren de provincies een stevige bijdrage vanuit hun rollen en verantwoordelijkheden op het gebied landbouw en landgebruik c.q. vitaal platteland (natuur en landbouw) en het ruimtelijke beleid. De provinciale regierol wordt bij verschillende onderdelen verankerd. Bij de uitvoering wordt verbinding gezocht met bestaande aanpakken, zoals het Interbestuurlijk Programma Vitaal Platteland en bestaande gebiedssamenwerkingen

De provinciale regierol bij landgebruik betekent ook dat provincies in 2019, zowel in gezamenlijkheid als individueel, actief aan de slag gaan met de uitwerking van beleid en programma's, zoals de uitwerking van concept-veeweideprogramma's, de gezamenlijke uitwerking van maatregelen en beleid voor een klimaat inclusief natuurbeleid en de ondersteuning van verduurzamingsmaatregelen in de veehouderij en glastuinbouw. In 2019 zal de IPO-commissie Vitaal Platteland deze opgaven met prioriteit en in samenhang oppakken.

Met dit ontwerp van het Klimaatakkoord is vanwege de gekozen fasering de uitvoerbaarheid van de complete mix van middelen en instrumenten nog niet zeker. Wel is de inschatting dat er voor de korte termijn voldoende perspectief bestaat om met de aanpak van start te gaan, en dat hiervoor ook de financiële ruimte bestaat. Uit de klimaatenveloppe wordt tot en met 2030 € 360 mln gereserveerd voor innovatieve en demonstratieprojecten. Bestaande instrumenten en middelen worden gerichter ingezet. Ook stelt het Ministerie van LNV ook een garantiefaciliteit van € 70 mln beschikbaar aan het Groenfonds. Voor de langere termijn, waarin de nadruk meer op private financiering ligt, bestaat minder zekerheid. Dit vraagt de komende jaren verdere uitwerking en een goed onderzoek en evaluatie. Daarom brengen Rijk en het IPO de financiële consequenties en mogelijkheden voor dekking in 2019 in beeld.

Een belangrijk instrument voor veel opgaven is het Europese Gemeenschappelijke Landbouwbeleid. Conform afspraken in IPO-verband zullen de gezamenlijke provincies met het ministerie van LNV als gezamenlijk opdrachtgever de klimaatopgave meenemen als één van de hoofddoelen bij de uitwerking van het Nationaal Strategisch Plan.

Tot slot vormt de verdere uitwerking van het domein landbouw en landgebruik in samenhang met andere opgaven, zowel binnen het klimaatakkoord (bijvoorbeeld de biomassa-opgave en de uitwerking van de energie-opgave in RES), als andere opgaven in het landelijke gebied (bijvoorbeeld verduurzaming landbouw en de biodiversiteitsopgave) een belangrijke uitdaging.
Deze uitdaging pakken de gezamenlijke provincies in 2019 in samenhang met het NOVI-proces op.

Ruimte
Het ontwerp van het Klimaatakkoord bevat bij gebouwde omgeving, industrie, elektriciteit, RES en het aparte hoofdstuk ruimte afspraken waarin instrumenten vanuit de Omgevingswet worden benoemd. Wij ondersteunen de verankering in de Omgevingswet temeer omdat de Omgevingswet goed aansluit bij het decentrale karakter van de door de gezamenlijke provincies gewenste governance. Voor industrie zetten de gezamenlijke provincies er om die reden nadrukkelijk op in dat de verplichting voor CO2-reductieplannen wordt opgenomen in de Omgevingswet zodat provincies als bevoegd gezag kunnen toezien op de bedrijven in een cluster.

Met name het omgevingsplan van de gemeenten krijgt een cruciale rol toebedeelt bij zowel locaties voor opwekking als bij de warmtetransitie in gebouwde omgeving. Naar ons idee past deze bevoegdheidsverdeling goed bij de decentrale insteek.

Als gezamenlijke provincies hebben wij erop aangedrongen dat de conflicterende ruimte claims die voortkomen uit de klimaatopgave in relatie tot bestaande opgaven en andere transities zoals klimaatadaptatie in het ontwerp Klimaatakkoord worden geadresseerd. En hierbij gezamenlijk de verantwoordelijkheid te nemen voor de oplossingen. In de hoofdstukken elektriciteit en RES zijn vier ruimtelijke principes opgenomen die hierbij behulpzaam kunnen zijn. Niet alleen deze principes zijn behulpzaam maar ook een betere verdeling van de lusten en lasten waarmee energieprojecten een substantiële bijdrage kunnen leveren voor de regio. Wij zijn om die reden tevreden met de teksten over participatie in de hoofdstukken RES en Elektriciteit.

IPO-reactie
De woordvoering vanuit het IPO over het ontwerp van een klimaatakkoord in het algemeen ligt bij de IPO-voorzitter, de heer Bovens als lid van het Klimaatberaad breed. Vragen aan het IPO over resultaten per tafel worden beantwoord door de door het IPO-bestuur gemandateerde bestuurders.

Reactie van het IPO op dit ontwerp voor een klimaatakkoord:

- IPO is blij met de inbreng die de provincies hebben kunnen leveren om samen met medeoverheden, bedrijfsleven en maatschappelijke partijen tot dit maatregelenpakket te komen over de manier waarop Nederland de CO2-uitstoot terugdringt in 2030. De inzet van de provincies bouwde voort op het door IPO-bestuur samen met VNG en Unie van Waterschappen aangeboden Investeringsagenda 'naar een duurzaam Nederland'.
- De onderhandelingen hebben geleid tot het vandaag gepresenteerde maatregelenpakket waarmee grote stappen zijn gezet naar een klimaatakkoord in 2019. De regionale-energiestrategieën hebben hierin een stevige en noodzakelijke plek gekregen en verworven.
- Voor landbouw en landgebruik de gezamenlijke inzet om de klimaatopgave als onderdeel van de integrale aanpak mee te nemen.
- Voor Elektriciteit en Gebouwde Omgeving het belang van maatschappelijk draagvlak en participatie bij het realiseren van de opgave.
- Ten aanzien van mobiliteit de integrale aanpak van mobiliteit als middel om verschillende maatschappelijke opgaven te realiseren, uit te werken in Regionale Mobiliteitsprogramma's.
- Ten aanzien van industrie de wettelijke borging van CO2-reductie.
- Een succesvolle transitie vraagt naar de mening van provincies om haalbare, betaalbare en uitvoerbare maatregelen.
- Want de impact van de voorgestelde maatregelen is zeer groot en draagvlak is bepalend voor de uitvoering. Dat vraagt om een eerlijke lastenverdeling tussen inwoners en bedrijven.
- De haalbaarheid van de maatregelen vraagt om een eerlijker verdeling van de lusten. Dat betekent voor provincies dat projecten voor duurzame opwek van energie óók investeren in de omgeving. Zodat álle inwoners profiteren, en niet alleen degene die financieel kunnen participeren.
- Provincies zetten zich van oudsher actief in voor maatschappelijke opgaven. Dat kan alleen als provincies de uitvoeringslasten kunnen dragen en een stabiel belastinggebied en open huishouding behouden blijft. Met die zekerheid kunnen provincies met grote inzet door werken aan álle grote maatschappelijke opgaven, waaronder aan deze grote verbouwing van Nederland.
- De doorrekeningen van het PBL geven antwoord op de haalbaarheid, die van het CBS geeft antwoord op de betaalbaarheid en een gezamenlijk onderzoek van alle overheden naar de uitvoeringslasten geeft inzicht in de uitvoerbaarheid.
- Het IPO-bestuur bespreekt eind januari of het maatregelenpakket voldoende vertrouwen geeft op weg naar een klimaatakkoord in 2019 onder voorbehoud van deze doorrekeningen.
- Na de uitkomsten van de doorrekeningen in maart komt het IPO met een appreciatie. Afhankelijk van de reacties en gesprekken kan dit de opmaat zijn naar besluitvorming in het IPO-bestuur rond de zomer, zodat in het derde kwartaal besluitvorming door de afzonderlijke provincies kan starten.

Met vriendelijke groet,
INTERPROVINCIAAL OVERLEG
b.a.

mr. H.M. Meijdam
algemeen directeur

Den Haag, 21 december 2018

Decentrale overheden stellen randvoorwaarden aan realiseren klimaatopgave

De vandaag gepresenteerde maatregelen laten serieuze stappen vooruit zien naar de totstandkoming van een Klimaatakkoord. Gemeenten, provincies en waterschappen onderschrijven de urgentie en het belang van de klimaatopgave en voeren al maatregelen uit. Ze wijzen er op dat er voor een succesvolle transitie aan de volgende randvoorwaarden moet worden voldaan: het moet haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar zijn. De doorrekeningen van het PBL en CPB moeten duidelijkheid geven over haalbaarheid en betaalbaarheid. Ook de uitvoerbaarheid door decentrale overheden vraagt om doorrekening. Daarnaast hebben decentrale overheden gezien hun grote rol de juiste bevoegdheden nodig.

Gemeenten
De rekening van de energietransitie mag niet op het bordje komen van onze inwoners. Woningeigenaren moeten de mogelijkheid krijgen om de aanpassingen die zij nemen om hun huis te verduurzamen, binnen de woonlasten te financieren. Ook vragen gemeenten om een realistische planning: ze moeten voldoende tijd krijgen om hun inwoners bij het proces te betrekken. Gemeenten kunnen deze complexe sociaal-maatschappelijke opgave ook niet uitvoeren als zij niet beschikken over voldoende mensen, middelen én de benodigde bevoegdheden.

Provincies
De impact van de voorgestelde maatregelen is zeer groot. Voor de uitvoering is draagvlak nodig en dat vraagt om een eerlijke lastenverdeling tussen inwoners en bedrijven. Een eerlijker verdeling van de lusten draagt bovendien bij aan de haalbaarheid. Dat betekent dat projecten voor duurzame opwek van energie óók investeren in de omgeving. Zodat álle inwoners profiteren, en niet alleen degene die financieel kunnen participeren. Provincies zetten zich actief in voor maatschappelijke opgaven, waaronder de klimaatopgave. Dat kan alleen als provincies de uitvoeringslasten kunnen dragen en het eigen belastinggebied met een stabiele grondslag en open huishouding behouden blijft. Met die zekerheid kunnen provincies met grote inzet door werken aan álle grote maatschappelijke opgaven, en dus ook aan deze grote verbouwing van Nederland.

Waterschappen
Waterschappen merken dagelijks de gevolgen van klimaatverandering met extremer weer en een steeds sneller stijgende zeespiegel. Zonder bestrijding van de oorzaak is het dweilen met de kraan open. Daarom hebben de waterschappen een ambitieus klimaat- en energiebeleid, gericht op opwek van duurzame energie uit biogas, wind en zon en het verkennen van potentiële energiebronnen zoals aquathermie. Waterschappen vragen het Rijk rekening te houden met kosten voor het inpassen van duurzame energieprojecten van derden in het waterbeheer en van ondersteuning van innovatief onderzoek hiernaar. In de Waterschapswet moet worden geborgd dat waterschappen voldoende ruimte krijgen om duurzame energie te produceren (netto-energieproducent kunnen zijn) zodat ze de C02 uitstoot van hun activiteiten volledig kunnen compenseren. En de grote potentie, bij de waterschappen, van duurzame energie kunnen inzetten voor de samenleving. Voor knellende wet- en regelgeving is het nodig een Taskforce in te richten.

Meer informatie:
VNG: Elly Klut, 0628357194, IPO: Everdien Gunsing, 0652801019, Unie van Waterschappen: Judith de Jong, 0623195597

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 17 JAN. 2019

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr. M. Braam-Scholten
BEL/REE

Telefoonnummer +31235143435
braammi@noord-holland.nl

Verzenddatum

17 JAN. 2019

Kenmerk

1161600/1161632

Betreft: Uitwerking: motie 47-2018 | culturele instellingen en evenementen

Geachte leden,

Hierbij verzoeken wij u de uitwerking van motie 47-2018 | culturele instellingen en evenementen op de B-agenda van de commissie van 11 februari 2019 te plaatsen.

De reden hiervoor is
Op 12 november 2018 heeft u motie 47-2018 aangenomen. Met deze motie wilt u tegemoet komen aan de vraag van culturele instellingen voor een bijdrage voor verduurzaming, maatregelen voor het versterken van de exploitatie en de organisatie van evenementen. Op dit moment zijn er beperkte mogelijkheden binnen het reguliere beleid. Door het vrijvallen van € 2.200.000,- op de begroting, welke gereserveerd was voor restauraties van Rijksmonumenten in 2018, is er ruimte gekomen om eenmalig culturele instellingen en evenementen te ondersteunen.

De motie stelt een eenmalige uitvoeringsregeling voor.
In de motie zijn verschillende doelgroepen genoemd: Culturele Instellingen en Evenementen. Gelet op dit verschil en de daarmee samenhangende verschillende doelen wordt voorgesteld om twee aparte uitvoeringsregelingen op te stellen. Een uitvoeringsregeling voor het versterken van culturele instellingen via het vastgoed en een uitvoeringsregeling gericht op de organisatie van culturele en/ of erfgoed evenementen. Dit zal de aanvraagprocedure voor potentiële aanvragers verduidelijken. In beide uitvoeringsregelingen wordt wel in de communicatie en bij de overwegingen duidelijk gemaakt dat het om een eenmalige impuls gaat.

Concreet wordt aan de commissie gevraagd
U wordt gevraagd om het uitwerkingsvoorstel te bespreken en aan te geven of u akkoord gaat met het voorstel en daarmee de motie als afgehandeld beschouwt. In dat geval zullen de uitvoeringsregelingen verder uitgewerkt worden voor besluitvorming door ons college.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is de volgende informatie van belang

Datum en inhoud GS besluit
Het uitwerkingsvoorstel is op 15 januari 2019 in ons college besproken. Wij hebben kennis genomen van het voorstel en zullen na bespreking in de commissie EEB het voorstel verder uitwerken in definitieve uitvoeringsregelingen.

Eerdere behandeling in commissie of PS
Nee, geen eerdere behandeling geweest in commissie of PS.

Op grond van welk kader/beleid is dit voorstel gedaan
Motie 47-2018

Motivatie keuzevrijheid
Niet van toepassing

Effecten voorstel
Met de uitwerking van de motie beogen wij culturele instellingen te ondersteunen bij het verduurzamen of beter toegankelijk maken van (te bouwen) vastgoed. Daarnaast beogen wij om culturele evenementen in Noord-Holland te ondersteunen. Het effect hiervan is een verbetering van de exploitatie van culturele instellingen door lastenverlaging, meervoudig gebruik en/ of verbreding van de toegankelijkheid. Investeren in culturele instellingen en evenementen dragen impliciet bij aan het versterken van de regionale economie en de uitvoering van het monumenten- en landschapsbeleid.

Overleg heeft plaatsgevonden met
Niet van toepassing

(Burger) participatie
Niet van toepassing

Communicatie omtrent besluit
Bijgevoegd voorstel zal na bespreking door GS verder worden uitgewerkt. Bij vaststelling van de definitieve regelingen (maart 2019) zal de regeling uitgebreid worden gecommuniceerd aan culturele instellingen en evenementen.

Evaluatie
De uitvoeringsregelingen zijn een eenmalige impuls en worden daarom niet geëvalueerd.

Financiële aspecten/risico's
Er is voor de uitwerking van de uitvoeringsregeling voor het versterken van culturele instellingen een bedrag van € 2.000.000,- gereserveerd. Voor de uitwerking van culturele en/ of erfgoed evenementen is een bedrag van € 200.000,- gereserveerd.

Zie voor meer informatie over de afwegingen bijlage 1: motie 47-2018 | culturele instellingen en evenementen.

Vervolgprocedure
Na de bespreking van het uitwerkingsvoorstel in uw commissie zullen wij de uitvoeringsregelingen verder uitwerken en hierover in het eerste kwartaal van 2019 een besluit nemen. Over dit besluit wordt u geïnformeerd. Na vaststelling van de uitvoeringsregeling voor het

versterken van culturele instellingen zal de regeling direct worden gepubliceerd op het subsidieloket en uitgebreid worden gecommuniceerd met het veld. Het voorstel is om de indieningsperiode te laten lopen van 1 november tot 31 december 2019. Potentiële aanvragers hebben zo ruim de tijd om de definitieve aanvraag goed voor te bereiden en aan alle criteria (bv. cofinanciering en omgevingsvergunning) van de regeling te voldoen. De regeling voor culturele en/of erfgoed evenementen kan direct na het besluit in werking treden.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A.Th.H. van Dijk

1 bijlage

- motie 47-2018 | culturele instellingen en evenementen

Inleiding
Op 12 november 2018 hebben Provinciale Staten (PS) motie 47-2018 aangenomen. PS willen met deze motie tegemoet komen aan de vraag van culturele instellingen voor een bijdrage voor verduurzaming, maatregelen voor het versterken van de exploitatie en de organisatie van evenementen. Op dit moment zijn er beperkte mogelijkheden binnen het reguliere beleid. In 2018 is voorvloeiend uit motie 110, € 2.200.000,- in de Reserve Monumenten gestort voor de restauraties van rijksmonumenten. Omdat de landelijke herverdeling van rijksmiddelen voor restauratie van monumenten pas per 2019 ingaat zijn deze middelen in 2018 niet besteed. Hierdoor is er ruimte gekomen om eenmalig culturele instellingen en evenementen te ondersteunen.

Motie 47-2018 stelt een eenmalige uitvoeringsregeling voor. In de motie zijn verschillende doelgroepen genoemd: Culturele Instellingen en Evenementen. Gelet op dit verschil en de daarmee samenhangende verschillende doelen wordt voorgesteld om twee aparte uitvoeringsregelingen op te stellen. Een uitvoeringsregeling voor het versterken van culturele instellingen via het vastgoed en een uitvoeringsregeling gericht op de organisatie van culturele en/ of erfgoed evenementen. Beide dragen bij aan de regionale cultuurhistorie. Dit zal de aanvraagprocedure voor potentiële aanvragers verduidelijken. In beide uitvoeringsregelingen wordt in de communicatie en bij de overwegingen duidelijk gemaakt dat het om een eenmalige impuls gaat.

In de motie staat dat projecten ook dienen bij te dragen aan het versterken van de regionale economie en/ of het monumenten- en landschapsbeleid vervolmaken. Investeringen in het vergroten van het publieksbereik en het meervoudig gebruik van culturele instellingen en investeringen in evenementen dragen direct en indirect bij aan de regionale economie. Verder zal de uitwerking zoveel mogelijk aansluiten bij het huidige monumenten- en landschapsbeleid. Zo is bijvoorbeeld het voorstel om bij de uitvoeringsregeling voor culturele instellingen projecten die monumenten betreffen hoger te prioriteren dan andere projecten.

Huidige beleid
Het huidige cultuurbeleid is gericht op de bereikbaarheid van culturele instellingen in brede zin. Het gaat hierbij niet om fysieke bereikbaarheid, maar om afstemming tussen gemeenten zodat culturele instellingen voor iedere Noord-Hollander toegankelijk blijven. Daarnaast is er beleid gericht op het behoud en benutting van monumenten. Voor het behalen van deze beleidsdoelen worden verschillende instrumenten ingezet. Voor steun aan culturele evenementen is geen beleid geformuleerd. Binnen de MRA wordt wel gewerkt aan een regionale evenementenstrategie om tot een evenwichtigere spreiding van evenementen over de regio te komen. Een aantal culturele evenementen (zoals de Uitmarkt) wordt via het sponsorbeleid ondersteund, deze dienen echter te voldoen aan de criteria in de uitgangspuntennotitie voor sponsoring waarbij zichtbaarheid van de provincie een grote rol speelt.

De voorgestelde uitvoering van de motie sluit zo veel mogelijk aan op de wens van PS, bestaand beleid en de daarmee samenhangende instrumenten.

Uitvoeringsregeling versterken culturele instellingen
PS stellen voor om projecten waarbij energetische verduurzaming en/ of een exploitatie verbetering plaatsvindt bij culturele instellingen te ondersteunen. In de uitwerking is gekozen om dit te vertalen naar energetische verduurzaming en het verbeteren van de toegankelijkheid van culturele instellingen.

Noord-Holland kent veel verschillende culturele instellingen. Gelet op de wens om bovenregionale instellingen te ondersteunen is het voorstel om te richten op:

- Musea en musea in oprichting[1] geregistreerd via het Museum Register of Museumjaarkaart.
- Archieven met een wettelijke taak.
- Schouwburgen, concertzalen, theaters aangesloten bij de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouw directies.
- Filmtheaters aangesloten bij de Nederlandse Vereniging van Bioscopen en Filmtheaters.
- Poppodia aangesloten bij de Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals.
- Bibliotheken aangesloten bij de Vereniging Openbare Bibliotheken.

Culturele instellingen zijn zeer divers qua vastgoed. Dit komt deels door de functie, maar deels ook door de ouderdom van sommige gebouwen. Prioritering op basis van energieprestatie is daarom niet wenselijk. Het ene gebouw zal veel meer aankunnen en veel gemakkelijker te verduurzamen zijn dan het andere. Voor energetische verduurzaming wordt als toetsingskader een energiescan voorgesteld. Op basis van een energiescan kan gekeken worden wat de maximale energiebesparing/ opwekking kan zijn voor een specifieke gebouw. De kosten voor de geadviseerde maatregelen komen vervolgens in aanmerking voor subsidie.

Het voorstel is om het verduurzamen van de exploitatie te vertalen naar het verbeteren van de toegankelijkheid. Hierdoor zal scherper zijn dat het om aanpassingen aan de culturele instelling gaat waardoor meer en andere doelgroepen bereikt kunnen worden en/of waardoor meervoudig gebruik mogelijk wordt gemaakt. De aanpassingen zijn aard- en nagelvast. Denk aan aanpassingen om grotere of andere bezoekersgroepen te ontvangen of splitsingsmogelijkheden waardoor zalen ook als vergaderzaal kunnen worden ingezet. Gelet op de gemeentelijke verantwoordelijkheid voor exploitatie en instandhouding wordt voorgesteld om de uitvoering van marketingactiviteiten en/of het vernieuwen van tentoonstellingen niet te subsidiëren. Het moet gaan om aanpassingen aan het gebouw welke kunnen bijdragen aan de continuïteit van de culturele instelling.

Het voorstel is om deze uitvoeringsregeling op basis van een tenderregeling uit te voeren. Op deze manier is het mogelijk om culturele instellingen gevestigd in een pand met een monumentale status hoger te prioriteren dan 'nieuwbouw' waar verduurzaming over het algemeen minder ingrijpend en noodzakelijk zijn. Verder zal geprioriteerd worden op de eigen bijdrage (eigen middelen dan wel andere subsidies en/ of fondsen). Hierdoor worden aanvragers gestimuleerd om zo veel mogelijk financiële ondersteuning te zoeken bij andere partijen. De provincie kan dan met beperkte middelen meer instellingen ondersteunen. Als laatste fungeert dit criterium ook als bewijs voor draagvlak door derden. De subsidiabele kosten bedragen maximaal 50% van de kosten met een maximum van € 300.000,-. Gelet op de kosten die verduurzaming met zich meebrengt, is het voorstel om het subsidieplafond voor deze regeling vast te stellen op € 2.000.000,-.

Na vaststelling van de regeling zal de regeling direct worden gepubliceerd op het subsidieloket en uitgebreid worden gecommuniceerd met het veld. Het voorstel is om aanvragers de gelegenheid te geven om aanvragen in te dienen van 1 november tot 31 december 2019. Potentiële aanvragers hebben zo ruim de tijd om de definitieve aanvraag goed voor te bereiden en aan alle criteria (bv. cofinanciering en omgevingsvergunning) van de regeling te voldoen. Gezien de criteria zal deze voorbereidingstijd voor veel aanvragers nodig zijn. Eerder en langer openstellen van de regeling (bijvoorbeeld van 1 juni tot 1 januari) is niet wenselijk, omdat het om een tender gaat.

Het voorstel is om bovenstaande verder uit te werken in een definitieve uitvoeringsregeling.

[1] Noord-Holland kent veel vrijwilligersinitiatieven en stichtingen welke de ambitie hebben om een museum op te richten. Veel van deze initiatieven hebben geen sluitende businesscase. Voorstel is om geen startende initiatieven te ondersteunen, maar bijna afgeronde initiatieven. Deze laatste groep draait vaak al in proefopstelling, zijn te bezoeken en geregistreerd (bv. Het Nationaal Holocaust Museum).

Hieronder een overzicht van een aantal bij ons bekende plannen bij culturele instellingen:

Museum	***Verduurzaming***	***Toegankelijkheid***	***Exploitatie***
Muiderslot | Muiden	Isolatie/ energie opwekking	Nieuw entree op het binnen terrein	Vernieuwen vaste tentoonstelling
Haarlemmermeermuseum | De Cruquius		Wandelpad en brug van touringcar parkeerplaats naar museum	
Het Dolhuys | Haarlem	Energieopwekking	Uitbreiding restaurant en vergaderlocaties	Vernieuwen vaste tentoonstelling
Stoomtrammuseum | Medemblik	?	?	Vernieuwen vaste tentoonstelling
Museum Kennemerland | Beverwijk	Energieopwekking, depot functie	Plaatsen van een lift	
Westfries Museum	Energieopwekking/ besparing	Vergroten Museum	
Teylers Museum	Energieopwekking/ besparing	Vergroten Museum	

Uitvoeringsregeling culturele evenementen
Er zijn in Noord-Holland veel evenementen[2] welke sterk verschillen van karakter. Er zijn structurele evenementen in het kader van sport, cultuur en bijvoorbeeld dance. Daarnaast zijn er veel eenmalige evenementen zoals bijvoorbeeld het 700-jarig bestaan van het Dolhuys. In de motie wordt aangegeven dat projecten moeten aansluiten bij provinciale opgaven op het gebied van monumenten en cultuurhistorie. Het voorstel is om dit te interpreteren als culturele en/ of erfgoed evenementen zonder winstoogmerk op de terreinen muziek, dans, toneel, beeldende kunst, media, mode, film, design, architectuur, erfgoed, vormgeving, bibliotheken, letteren, taal, literatuur, monumenten, archeologie, musea en immaterieel erfgoed.

Daarnaast is in de motie opgenomen dat de middelen bedoeld zijn voor het verduurzamen van evenementen. Uit een beperkte rondvraag (Uitmarkt en bevrijdingspop Haarlem) blijkt echter dat evenementen vanwege eigen duurzaamheid doelstellingen dan wel eisen van subsidiënten al redelijk duurzaam zijn. Verdere verduurzaming is niet alleen met extra geld op te lossen, maar is afhankelijk van afspraken met onderaannemers.

Het voorstel is om deze uitvoeringsregeling op basis van volgorde van ontvangst op te stellen. Het is moeilijk om een toetsingskader te bedenken voor een bovenlokale uitstraling. Het voorstel is om in de criteria op te nemen dat het om evenementen moet gaan die een publieksbereik hebben van minimaal 500 personen. Daarnaast dienen de aanvragers van de desbetreffende gemeente een subsidie te ontvangen. De subsidiabele kosten bedragen maximaal 50% van de kosten met een maximum van € 15.000,- waarbij het bedrag nooit hoger is dan de subsidie verstrekt door de gemeente. Het voorstel is om het subsidieplafond voor deze regeling vast te stellen op € 200.000,-. De uitvoeringsregeling kan direct na vaststelling (voorjaar 2019) door GS worden open gesteld.

Het voorstel is om bovenstaande verder uit te werken in een definitieve uitvoeringsregeling.

[2] 579 evenementen in 2018 volgens de evenementenmonitor.

M 47/12-11-2018
punt g

AANGENOMEN

Motie provinciale uitvoeringsregeling Cultuur Noord-Holland

Provinciale Staten van Noord-Holland, bijeen op 12 november 2018, ter bespreking van de Begroting:

constateren dat:

- indieners graag erkende musea (museumjaarkaart), musea in oprichting, culturele instellingen of evenementen met publiekstoegankelijkheid willen ondersteunen bij hun opgave en ambities om bij te dragen aan de realisatie van provinciale opgaven;
- indieners het belangrijk vinden dat voornoemde culturele instellingen of evenementen, bij hun ambities om te verduurzamen, de regionale economie te versterken, bij te dragen aan een vervolmaakter monumenten- en landschapsbeleid, of bij te dragen aan de regionale cultuurhistorie een beroep moeten kunnen doen op provinciale ondersteuning;

overwegen dat:

- het huidige provinciale instrumentarium hiertoe vooralsnog onvoldoende mogelijkheden biedt;
- indieners hiertoe wel ruimte willen creëren, zij het altijd in de vorm van maximaal 50% cofinanciering vanaf minimaal 5.000 euro;
- er ruim € 2 miljoen op de begroting cultuur vrijvalt, door het niet besteden van middelen aan de opvang van de gevolgen van een herverdeling van de rijksmonumentenregeling;

verzoeken het college:

met de vrijgevallen middelen een nieuwe uitvoeringsregeling op te stellen, waarbinnen voornoemde culturele instellingen of evenementen succesvol een beroep kunnen doen op provinciale middelen ter ondersteuning van projecten die tot doel hebben:

- het (te bouwen) vastgoed dan wel exploitatie te helpen verduurzamen,
- of de regionale economie helpen versterken,
- of de uitvoering van het monumenten- en landschapsbeleid vervolmaken,
- of bij te dragen aan de regionale cultuurhistorie;

en gaan over tot de orde van de dag.

Discussienotitie inzake Behoud Stolpboerderijen t.b.v. van Commissie EEB 17 september 2018

Aanleiding

Op 29 november 2017 was in Alkmaar de aftrap van de campagne 'Red de Stolp' met een druk bezochte en zeer informatieve bijeenkomst. De campagne onderstreept dat de stolpboerderijen en stolpenstructuren een beeldbepalend onderdeel vormen van de karakteristieke Noord-Hollandse landschappen en dorpsgezichten. Daarbij geniet slechts een beperkt deel van de stolpboerderijen bescherming op basis van de monumentenstatus. Voorbeelden toonden dat als gevolg de afgelopen periode stolpen zijn gesloopt die van historische waarde bleken te zijn, waaronder in 2011 de oudst gedateerde stolp uit circa 1550. Ook kwam naar voren dat niet alleen de bewoners de lasten kunnen dragen van het in stand houden van de waardevolle stolpboerderijen en stolpen-structuren.

Initiatiefnemer van de stolpencampagne is de Erfgoedvereniging Heemschut, ondersteund door de Boerderijenstichting Noord-Holland, de 'Vrienden van de Stolp' en het Westfries Genootschap. Tijdens de campagne is er volop contact geweest met een aantal fracties in de Provinciale Staten, waaronder ondergetekenden. Zeven maanden later is de Stolpencampagne op 28 juni 2018 in Venhuizen afgesloten, gefaciliteerd door het Steunpunt Monumenten en Archeologie. Daarbij is de aanwezige Statenleden Nico Papineau Salm (PvdA) en Tom Buijtendorp (D66) de petitie 'Red de stolp' aangeboden door Karel Loeff van de Bond Heemschut. Er zijn 2296 ondertekeningen vastgelegd op de website petitie.nl, met een digitale lijst van alle ondertekenaars met naam en woonplaats.

Statenlid Marco Wiesehahn (VVD) zou eigenlijk ook bij de Stolpendag zijn en Fred Kramer (GL) had n.a.v. de aangekondigde petitie al een concept motie in voorbereiding. Daarom hebben deze vier tijdens een pauze van de PS vergadering van 9 juli 2018 de petitie formeel overhandigd aan voorzitter Rosan Kocken van de commissie Economie, Energie & Bestuur (EEB) met het verzoek het onderwerp te agenderen voor de eerstvolgende commissie EEB waaronder ook cultuurhistorie valt. Gezien de ruimtelijke aspecten is voorgesteld daarbij ook de leden van de commissie Ruimte & Wonen (RW) uit te nodigen. Volgens de Verordening burgerinitiatief Noord-Holland van 2002 wordt een petitie automatisch een agendapunt van PS als er minimaal 5.000 petities zijn van gerechtigde initiatiefnemers. Dat aantal is niet gehaald. Maar gezien de inspanning tijdens de campagne en het toch aanzienlijke aantal, was dat voor ondergetekenden voldoende om het wel voor de betreffende commissie te agenderen.

Reeds ondernomen actie

Na het aanbieden van de petitie, gaf gedeputeerde Jack van de Hoek tijdens de Stolpendag een kort overzicht van de acties die al zijn ondernomen. Hij onderstreepte daarbij dat het provinciaal belang verder gaat dan alleen de 500 beschermde stolpen (10% van het geheel), maar juist ook aandacht heeft voor de 4500 overige stolpen die in hun samenhang karakteristiek zijn voor het Noord-

Hollandse landschap. De gedeputeerde noemde de volgende sinds de start van de campagne ondernomen acties:

1) De stolpen zijn in hun samenhang met elkaar en met het landschap als provinciaal belang opgenomen in de nieuwe Leidraad Landschap en Cultuurhistorie waarin o.a. stolpenzones en stolpenlinten worden aangegeven,

2) In dat kader is een stolpenkaart opgesteld waarop alle Noord-Hollandse stolpen staan, gekoppeld aan achtergrondinformatie en een beeldbank,

3) De Provincie gaat de voorwaarden van het Fonds Herbestemming verfijnen teneinde meer financieringsmogelijkheden te bieden voor deze 4500 stolpen,

4) Er is een handreiking gemaakt voor gemeentelijk stolpenbeleid, 'Vierkant achter de stolp 2.0' met daarin ook inspirerende concrete voorbeelden.

5) Als vervolgstap zal in de komende anderhalf jaar door de provincie onderzocht worden of in het kader van de komende Omgevingsverordening samen met gemeenten tot gedragen regelgeving gekomen kan worden, teneinde een drempel op te werpen voor de voortgaande sloop (gemiddeld 2 per maand) binnen de groep van 4500 stolpen die geen monumentale bescherming genieten.

De resterende uitdaging bij dreigende sloop

Naar de mening van ondergetekenden zijn de stolpen, de 'piramiden van Noord-Holland', iconisch voor het Noord-Hollandse landschap en vormen daarvan een wezenlijk element dat als toeristische attractie ook economische waarde heeft. Het is van belang dat alles in het werk wordt gesteld om te voorkomen dat stolp voor stolp 'autonome' sloopbeslissingen worden genomen die 'sluipenderwijs' leiden tot afbraak van de karakteristieke stolpen(structuren) en van de landschappen waar deze deel van uitmaken. Daarom is het wenselijk om, rekening houdend met de komende Omgevingsverordening, samen met gemeenten tot een werkbare en breed gedragen oplossing te komen om daarmee waar nodig een drempel op te werpen voor de voortgaande sloop (gemiddeld circa 25 per jaar) binnen de groep van 4500 stolpen die op het moment geen monumentale bescherming genieten en behoud aantrekkelijker te maken. Extra regelgeving kan daarbij een van de uitkomsten zijn, maar is zeker geen uitgangspunt vooraf.

Bij het uitwerken, onderzoeken van deze vervolgstap moet niet automatisch worden gedacht aan het geven van een juridische (monumenten) status die het slopen van stolpen zonder vergunning onmogelijk maakt, tenzij een individuele stolp ten onrechte niet als monument is aangemerkt. Een dergelijke status roept veel weerstand op bij initiatiefnemers. Deze werkt kostenverhogend, maakt een complex vergunningen traject nog ingewikkelder en focust uitsluitend op monumentale waarden. Dat is in casu maatschappelijk gezien een veel te beperkt kader en past ook minder bij de houding, die veel overheden aanhangen (de participerende burger / uitnodigingsplanologie) Het is belangrijk om primair de toekomstige functie van de stolp centraal te stellen. Dit omdat behoud van stolpboerderijen in eerste instantie wordt gedragen door eigenaren. De praktijk wijst uit dat ze dat ook vergaand doen en daarmee hoeders van dit erfgoed zijn en voor continuïteit zorgen. De stolp is 500 jaar gebruikt als agrarisch bedrijfsgebouw. Die functie is weggevallen. Met het creëren van nieuwe functies wordt het behoud van de stolp het best gegarandeerd. Er zijn de laatste 40 jaren vele en nieuwe functies succesvol gerealiseerd. Functies die recht doen aan een mix van waarden: cultuur historisch, landschappelijk en sociaal economisch. Een economisch sterke functie (kostendrager of inkomens vormend) legt het fundament voor behoud. Deze ontwikkeling past bij de maatschappelijke ambitie gericht op een vitaal en hoogwaardig platteland.

Het is verder belangrijk om voor de toekomst aandacht te besteden aan het mobiliseren van een nieuwe generatie (jonge) bewoners. Hierbij kan de onlangs met steun van de provincie Noord Holland, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en de Nationale Restauratiefederatie gestarte Stolpencommunity Vierkantdelers een grote rol spelen. In de community ligt de focus op het creëren van nieuwe functies met een nieuwe jonge en ondernemende generatie bewoners, die het boeiende avontuur aangaan. Een avontuur dat gericht is op behoud van cultuurhistorische, landschappelijke en sociaal economische waarden. De praktijk wijst uit dat het kan.

In het beleidsonderzoek mee te wegen instrumenten die betrokken partijen ter beschikking (kunnen) staan zijn: afstemming t.b.v. een effectief stolpenbeleid, aanwijzing als 'gemeentelijk monument' en/of 'beschermd gezicht', opnemen stolpenstructuren als kernwaarde in omgevingsverordening, provincie-brede invoering van een sloop-vergunningplicht voor stolpen, hulp/financiële steun bij herbestemming/restauratie, stolpenkaart/-beeldbank, stolpencoach.

Archeologen in West-Friesland hebben de afgelopen periode laten zien dat het minimaal noodzakelijk is de sloop van stolpen goed te begeleiden. Met het documenteren en tekenen van de stolp vóór de sloop, en het doen van archeologisch onderzoek tijdens de sloop, blijft informatie bewaard die anders voorgoed verloren zou gaan. Het onderzoek leert dat er stolpen zijn met zeer beperkte cultuurhistorische waarde waarvan sloop gerechtvaardigd blijkt. Maar er zijn ook voorbeelden van ogenschijnlijk recente stolpen die bijvoorbeeld een zeer oud houten skelet bevatten en van grote monumentale waarde zijn, een feit dat vaak past duidelijk wordt bij een bouwhistorische inspectie met eventueel een jaarringendatering ('=dendro') van het houtwerk. Dramatisch voorbeeld is de in 2011 vlak voor de doorgezette sloop onderzochte stolp aan de Streekweg 1 in Hoogkarspel waarvan de kern uit 1560-61 bleek te dateren. Tot die tijd bestond het beeld dat de stolpen pas het begin van een eeuw later waren opgekomen. Het illustreert tevens dat nog veel onbekend is over het ontstaan van de stolp en systematisch bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van groot belang is.

Een woordvoerder van de stolpeneigenaren onderstreepte tijdens de stolpendag dat deze op het moment al een belangrijke financiële rol spelen en rekende voor dat met een gemiddelde jaarlijkse particuliere investering van € 10.000 per stolp, de omvang van deze investering voor ruim 5.000 stolpen globaal op jaarlijks € 50 miljoen valt te schatten. Hij gaf echter aan dat in geval van sloop een restauratie voor hen soms wel, maar doorgaans geen alternatief is omdat restauratie in veel gevallen honderdduizenden euro's duurder is dan herbouw. Daarbij worden veel eigenaren zelf gedreven door een cultuurhistorische interesse. Maar in de meeste gevallen zijn de financiële middelen beperkt. Dat betekent dat bij een absoluut sloopverbod het gevolg kan zijn dat slooprijpe stolpen uiteindelijk door verval ten onder gaan. Daarom wijzen de indieners van de petitie op de noodzaak van een financieringsregeling, gericht op het ondersteunen van eigenaren om hen te helpen bij het vinden van nieuwe passende en perspectiefbiedende functies**.** Die zou ook betrekking kunnen hebben op het bouwkundig en bouwhistorisch onderzoek dat nodig is om de restauratienoodzaak en mogelijkheden in kaart te brengen. Daarbij speelt ook de regelgeving rond herbestemming een rol omdat in bepaalde gevallen bijvoorbeeld een nieuwe horecafunctie kan bijdragen aan financiering van de restauratie.

Behandelvoorstel voor bespreking in de commissie EEB

De petitie is geagendeerd ter bespreking. Graag bespreken de indieners van deze nota met het college welke aspecten van de vragen uit de petitie al gedekt zijn door reeds genomen acties en vernemen de indieners graag welke aspecten in het vervolgonderzoek worden meegenomen.

Graag bespreken de indieners met de commissie welke andere mogelijke acties op dit moment wenselijk en haalbaar zijn.

Tom Buijtendorp (D66), Sandra Doevendans/Nico Papineau Salm (PvdA) , Alwin Hietbrink/Fred Kramer (GL) en Marco Wiesehahn (VVD)

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR Haarlem

INGEKOMEN 17 JAN. 2019

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr R. Sabée
BEL/RO

Telefoonnummer +31235143593
sabeer@noord-holland.nl

Betreft: Resultaat Breedband buitengebied Noord-Holland

Verzenddatum
16 JAN. 2019

Kenmerk
1097150/ 1162415

Uw kenmerk

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) brengen wij u ter kennis dat wij op 15 januari 2019 hebben besloten om u te informeren over de resultaten van ons beleid met betrekking tot het stimuleren van Next Generation Access (NGA) in witte buitengebieden.

Wij zijn in deze collegeperiode gestart met in kaart brengen van de knelpunten van digitale ontsluiting in de provincie en te onderzoeken op welke wijze glasvezel zo goed en breed mogelijk bereikbaar wordt. Met een motie heeft u ons gevraagd de haalbaarheid van glasvezel voor heel de provincie te onderzoeken en een breedbandstrategie voor Noord-Holland op te stellen.

De markt voor aanleg van glasvezel bleek op slot te zitten en vooral het buitengebied bleef verstoken van snel internet. De aanleg met overheidssteun van glasvezel in heel de provincie bleek financieel niet haalbaar en vanwege de regels voor staatsteun ook niet toegestaan. Daarop is een breedbandstrategie opgesteld die steun biedt in de 'witte buitengebieden' en bestaat uit het faciliteren en financieel steunen van kansrijke lokale glasvezelinitiatieven met een garantstelling. Met deze steun zijn lokale initiatieven verder op weg geholpen en bij twee daarvan zal met een garantstelling glasvezel worden aangelegd.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl

Tijdens de rit is de markt op gang gekomen en kunnen inmiddels veel initiatieven het zonder steun van de provincie doen. In samenwerking met marktpartijen zullen zij in de komende jaren nog veel meer adressen in het buitengebied gaan ontsluiten.

Het resultaat is dat van de circa 18.000 percelen in het buitengebied, die verstoken waren van snel internet, er nu meer dan 13.000 percelen zicht hebben op een glasvezelaansluiting. Dat is meer dan 75%. Dit is voor een groot deel het gevolg van een aantrekkende markt en onze actieve inzet. Door deze inzet stelt de markt zich in Noord-Holland heel actief op en kan zij voortbouwen op de stappen die eerder door lokale burgerinitiatieven zijn gezet. Op een interactieve kaart op de provinciale website zal het actuele resultaat bijgehouden worden. Deze kaart zal te vinden zijn onder het thema Digitale bereikbaarheid: HTTPS://WWW.NOORD-HOLLAND.NL/ONDERWERPEN /ECONOMIE_WERK/DIGITALE_BEREIKBAARHEID

De resterende percelen in het witte buitengebied willen we via vast-draadloos internet laten ontsluiten. Deze techniek volstaat totdat ook daar glasvezel kan worden aangelegd.

Meer informatie vindt u in de bijgevoegde toelichting.

Hoogachtend,
Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A. Th.H. van Dijk

Bijlage:

- Toelichting

Provincie Noord-Holland

Bijlage 1: Toelichting

Beleidsdoel Breedband buitengebied in Noord-Holland
In 2016 hebben Provinciale Staten ons met een unaniem aangenomen motie verzocht aan te geven hoe de provincie bij kan dragen aan de aanleg van snel internet in Noord-Holland (M68/14-112016).

Zowel de EU als het ministerie van EZ vinden dat alle huishoudens gebruik moeten kunnen maken van snel internet en dat waar de markt daar niet in kan voorzien, decentrale overheden een rol hebben om dit te bevorderen. In het Coalitieakkoord hebben wij aangekondigd de knelpunten en mogelijkheden voor een digitale ontsluiting te onderzoeken. In het Strategisch Beleidskader Economie (2016) hebben wij aangegeven dat een uitstekende digitale infrastructuur goed is voor het vestigingsklimaat, dat toegang tot digitale diensten onmisbaar is voor maatschappelijke en sociale participatie en dat wij voor 2020 streven naar een breedbandaansluiting van tenminste 100 Mbps in gebieden waar nu nog geen snel internet beschikbaar is.

Na een analyse van technische ontwikkelingen, juridische mogelijkheden voor overheidssteun en de vraag uit de regio, hebben wij medio 2017 besloten om lokale initiatieven te faciliteren en financieel te steunen bij de aanleg van glasvezel in zogenaamde 'witte buitengebieden'. Hiermee zou tot maximaal 50% van de circa 18.000 percelen in dit witte gebied bediend worden. Om het resterende witte buitengebied snel internet aan te kunnen bieden, is een hybride vast-draadloze techniek een serieuze optie. Om hierin te kunnen voorzien is 5 miljoen met de kaderbrief 2018 (z15a) beschikbaar gesteld en in de begroting 2018/19 opgenomen. Voor het totaal aan te verlenen garantstellingen is een plafond van 30 miljoen ingesteld.

Visie, uitvoeringsstrategie en werkwijze
Kort daarna hebben wij de "Visie en uitvoeringsstrategie Breedband Noord-Holland" vastgesteld en besloten om kansrijke lokale initiatieven met een garantstelling voor aan te trekken leningen te steunen. Met een dergelijke garantstelling kan een langlopende lening tegen een lagere rente afgesloten worden. Hiermee is een business case sluitend te krijgen. Als alles gaat zoals we verwachten, kost het ons geen geld. Om de kans op een succesvol verloop zo groot mogelijk te maken hebben wij een werkwijze met criteria en spelregels opgesteld die betrokken worden bij het beoordelen van de aanvragen voor garantstelling. Kort gezegd bieden wij een garantstelling als er sprake is van een netwerk dat aan technische en juridische eisen voldoet, een sluitende business case en een professionele organisatie voor aanleg, beheer en exploitatie. Dit om te voldoen aan nationale wetgeving en Europese

richtlijnen en om het risico van het inroepen van de garantie zo klein mogelijk te houden.

De werkwijze, criteria en spelregels zijn in een intakegesprek met de initiatiefnemers gedeeld en toegelicht en daarna zijn de aanvragers door ons professioneel begeleid bij het voorbereiden van de aanvraag. Daarnaast zijn er enkele kennisbijeenkomsten georganiseerd, zowel in Haarlem door Dialogic als in de regio door leden van lokale initiatieven. In september 2016 hebben zich met het bekend maken van de garantstelling nog 5 burgerinitiatieven gemeld, die alsnog voor een garantstelling wilden gaan. Deze initiatieven hebben we gekoppeld aan een adviseur van Glasvezel Gemeenten, die met hen in korte tijd een aanvraag met globale business case heeft opgesteld. Met deze ondersteuning en een garantstelling in het vooruitzicht, zijn lokale initiatieven door ons in hun kracht gezet.

Garantstellingen en marktontwikkeling
Begin 2018 zijn er 11 aanvragen door een lokaal initiatief ingediend, plus een grotere aanvraag door Kabeltex. Deze aanbieder werkte al samen met het initiatief in Hollands Kroon en gaf aan ook een aantal geografisch aansluitende gemeenten in de Noordkop te willen verglazen. Van deze 12 aanvragen zijn Breedband Hollands Kroon en later ook Breedband Beemster erin geslaagd aan de door ons gestelde eisen te voldoen. Dit kwam voornamelijk dankzij een professionele samenwerking met Kabeltex. De overige aanvragers bleken meer tijd nodig te hebben, vooral om aanleg, beheer en exploitatie professioneel te regelen. Dat was het moment waarop de markt voor glasvezel enorm is aangetrokken. Voornamelijk omdat er zich grote buitenlandse investeerders hebben aangediend, die in glasvezelnetwerken een stabiele investering zien. Marktpartijen hebben afgelopen jaar positie ingenomen in Noord-Holland, een gebied dat ze eerder links lieten liggen.

De markt geeft aan dat lokale samenwerking een belangrijke voorwaarde is om tot een succesvolle vraagbundeling te komen. De initiatieven die bij ons een aanvraag hebben lopen, werken inmiddels samen met een marktpartij. De witte buitengebieden in Noord-Holland zijn nu voor meer dan 75% gedekt door plannen van lokale initiatieven en marktpartijen.

Provincie
Noord-Holland

De provincie Noord-Holland vindt het belangrijk dat er in 2020 snel internet in het witte buitengebied aangelegd is. Bij voorkeur door de markt en daar waar de markt faalt met inzet van onze garantstelling. Vanuit een situatie van breed marktfalen zijn inmiddels twee garantstellingen verleend. Daar waar samenwerking met de markt is gevonden, komt het witte gebied te vervallen en daarmee de mogelijkheid van overheidssteun in de vorm van een garantstelling. Dit leggen we vast in een samenwerkingsovereenkomst met de betreffende marktpartij. Hierin borgen we tevens de daadwerkelijke aanleg en exploitatie van het glasvezelnetwerk en bieden we ondersteuning aan in het contact met gemeenten en waterschap. Er is ook een marktpartij die het principieel oneens is met het verlenen van overheidssteun, in dit geval de garantstelling. Deze heeft bezwaar aangetekend tegen de verlening aan Breedband Hollands Kroon en Breedband Beemster. Deze procedure loopt nog en Kabeltex houdt er in zijn aanlegstrategie rekening mee dat de garantstelling uiteindelijk niet mag worden verstrekt.

Resultaten breedbandstrategie voor het buitengebied

Vanaf begin 2017 hebben we lokale initiatieven op weg geholpen met een garantstelling in het vooruitzicht. Die garantie is in 2018 daadwerkelijk aan Breedband Hollands Kroon en Breedband Beemster verleend. Deze twee initiatieven werken samen met Kabeltex. Kabeltex legde al eerder glasvezel aan op Texel. Met onze ondersteuning is het een groep van 12 glasvezelinitiatieven gelukt zich voldoende te organiseren en een aanvraag in te dienen. Door de omgeslagen markt werken de meeste van deze initiatieven nu samen met een commerciële partij, te weten: Fiber Flevo/NH, Glasvezel buitenaf of Glasdraad. E-Fiber werkt zelfstandig, heeft reeds één netwerk aangelegd en gaat na een moeizame doorstart tenminste in één gemeente glas aanleggen. Twee burgerinitiatieven zijn zonder financiele steun verder gegaan. Voor één kwam onze garantieregeling te laat en bij de ander voldeed de openheid van het netwerk niet aan de eisen voor toegestane staatsteun. Wervingsacties zijn gestart en een deel is al succesvol afgerond. Hiermee zal een groot deel van de 18.000 oorspronkelijk witte percelen glasvezel krijgen, zie tabel 1. Het is zelfs zo dat hiermee qua glasdekking buitengebieden een voorsprong gaan nemen op kernen.

Wij zien dat onze breedbandstrategie effectief geweest is bij het faciliteren van lokale initiatieven en het financieel rond krijgen van de business case bij initiatieven van het eerste uur. Mede door de druk die hiermee op de markt uitgeoefend werd, menen wij dat Noord-Holland optimaal heeft kunnen profiteren van de aantrekkende markt en goede afspraken heeft gemaakt voor de daadwerkelijke aanleg en exploitatie van de glasvezelnetwerken.

Vooruitzichten en restopgave

Bovengenoemde glasvezelnetwerken zullen uiterlijk in 2020 operationeel zijn. Het Strategisch Beleidskader Economie spreekt van snel internet vóór 2020. Voor een deel zal het operationeel zijn ook nog in 2019 lukken, maar voor de rest is dat dus in 2020.

Op Kaart 1 is te zien dat ondanks dit mooie resultaat er nog percelen wit buitengebied overblijven. Dat is met name rond Hilversum in het Gooi en het kustgebied rond Haarlem. Daar zijn nog geen plannen bekend om glasvezel aan te leggen. Om in 2020 ook daar snel internet te hebben, kan hier vast-draadloos ingezet worden. Tevens kan vast-draadloos als aanvulling gebruikt worden om enkele ver afgelegen percelen aan te kunnen sluiten in gebieden waar wel een glasvezelnetwerk komt.

Wij willen voor de overgebleven witte gebieden alsnog via een vast-draadloos netwerk een snelle internetverbinding beschikbaar krijgen. Als daar alsnog glasvezel door de markt wordt aangelegd, krijgt dat uiteraard voorrang. Door de relatief korte afschrijftermijn kan een vast-draadloos netwerk ook gezien worden als opstap naar een toekomstige aanleg van glasvezel.

De verkenning naar de mogelijkheden voor een vast-draadloos netwerk is reeds in 2018 gestart. Van de beschikbare technieken voor draadloze gegevensoverdracht geniet LTE-techniek over de 2,3 en 3,5 GHz-band onze voorkeur vanwege de grotere betrouwbaarheid van de verbinding. Vanwege de onstuimige ontwikkeling op de markt voor glasvezel is lange tijd onduidelijk geweest over welk gebied in aanmerking komt voor vast-draadloos internet. Dat begint nu duidelijk te worden.

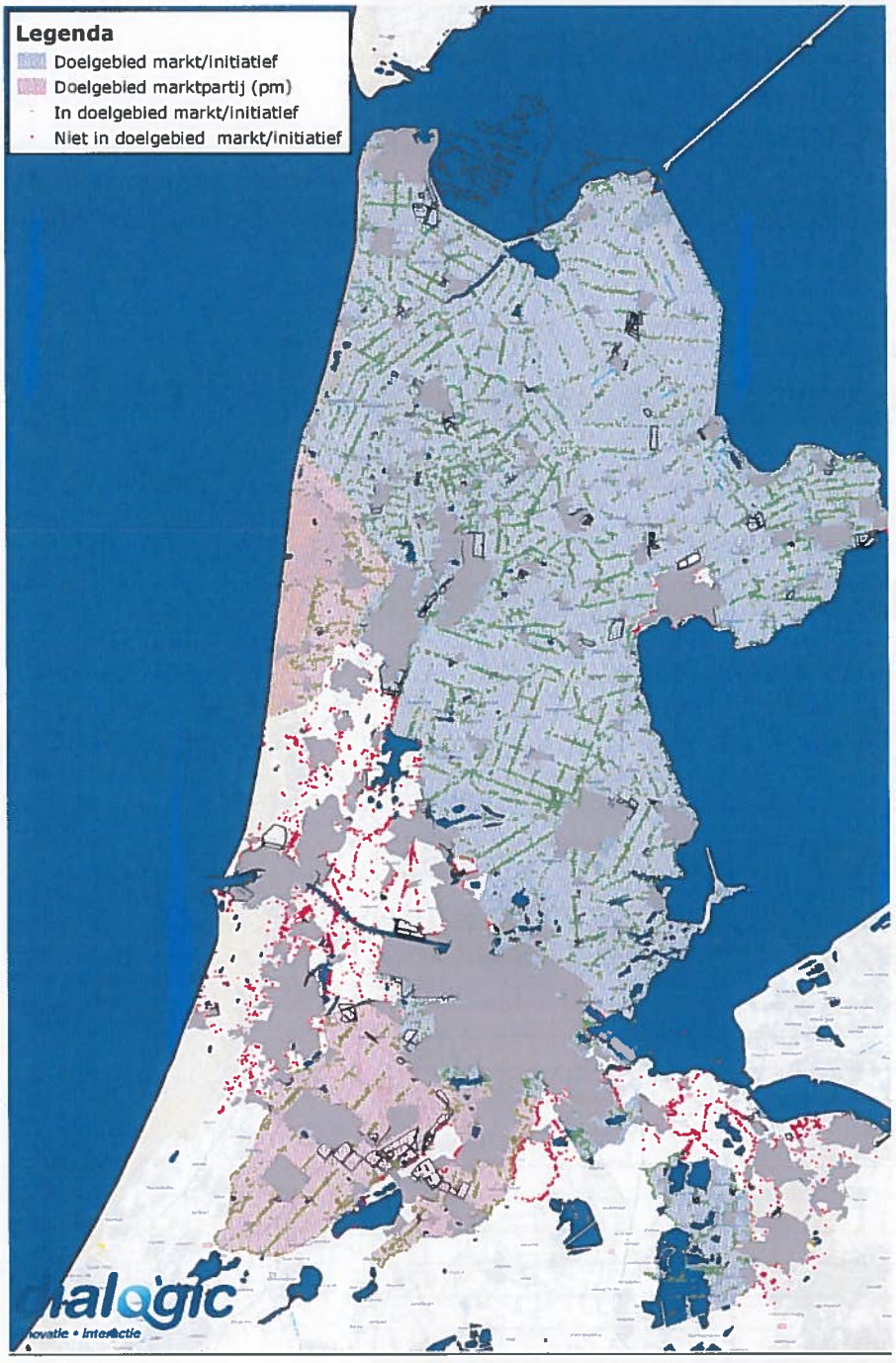
Tevens zijn genoemde 2,3 en 3,5 GHz-banden nu nog niet beschikbaar omdat huidige gebruikers er nog een alleenrecht op hebben. Onder druk van het uit te rollen 5G-netwerk heeft het Rijk inmiddels aangekondigd de 3.5 GHz open te gaan stellen. Wij gaan met een pilot de werkbaarheid van gedeeld gebruik op beide banden testen. Gedeeld gebruik is voor het draaiend houden van een vast-draadloos netwerk voldoende.

Provincie Noord-Holland

Tabel 1: Aanleg glasvezel in buitengebied Noord-Holland

Glasvezelinitiatief (bedrag garantstelling)	Aantal aansluitingen
MET GARANTSTELLING	
Breedband Beemster (4,8 mln)	1.004
Breedband Hollands Kroon (12,2 mln)	2.677
SUBTOTAAL	3.681
IN GESPREK MET MARKT	
Stichting Glasvezel Amstelveen	288
Breedband Bergen	359
Haarlemmermeer Rijnlanderweg	153
SUBTOTAAL	800
ZELFSTANDIG ZONDER STEUN	
Stichting Veenglas	186
Stichting Glasvezel Texel	1.150
Stichting Breedband Wijdemeren	760
SUBTOTAAL	2.096
MET MARKTPARTIJ ZONDER STEUN	
Breedband Alkmaar Buiten	500
Glasvezel Amsterdam Landelijk Noord	186
Glasvezel De Kwakel	93
Stichting Buitengebied Waterland	469
Stichting Breedband Wormerland	289
SUBTOTAAL	1.537
TOTAAL LOKALE INITIATIEVEN	6.577
BUITENGEBIED GEMEENTEN OPGEPAKT DOOR MARKT	
Medemblik	691
Opmeer	294
Den Helder en Schagen	2.400
Enkhuizen	38
Stedebroec	100
Heerhugowaard (excl. Veenglas)	202
Langedijk	360
Purmerend	23
Landsmeer	53
Koggenland	1.422
Edam-Volendam	320
Haarlemmermeer (excl. Rijnlanderweg)	1.049
SUBTOTAAL	6.952
TOTAAL	13.529

Kaart 1: Witte buitengebieden en doelgebieden van initiatieven en markt

NB: Texel is inmiddels voorzien van glasvezel

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 18 JAN. 2019

Gedeputeerde Staten

Uw contactpersoon

mw. M.J.H. Heck

BEL/REE

Telefoonnummer +31235143752

heckm@noord-holland.nl

Verzenddatum

18 JAN. 2019

Kenmerk

1134952/1163073

Uw kenmerk

Betreft: Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u hierbij de evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020 toe.

In het provinciale Detailhandelsbeleid 2015-2020 is aangegeven om na afloop van deze periode, of eerder wanneer daarvoor aanleiding is, het beleid en de instrumenten te evalueren. Veranderingen in de Retailsector zoals de veranderde vraag naar nieuwe winkelmeters, in leegstandsniveau, de tussenuitspraak van het Europese Hof over de dienstenrichtlijn maar ook de continuering van de landelijke Retailagenda gaven aanleiding om het provinciale detailhandelsbeleid 2015-2020 vervroegd te evalueren.

Doel van deze evaluatie was het verkrijgen van inzicht in de mate van doeltreffendheid van het provinciale detailhandelsbeleid 2015-2018 en de mate van aansluiting tussen het provinciale detailhandelsbeleid en de te verwachten detailhandelsopgaven de komende vijf jaar.

Belangrijkste conclusie uit de evaluatie is dat de Noord-Hollandse gemeenten en andere betrokken stakeholders over het algemeen goed te spreken zijn over het huidige detailhandelsbeleid van de provincie. Het beleid is doordacht en consistent. De provincie laat veel over aan de regio's. Dit werkt goed, omdat de beleidskaders helder zijn. De instrumenten werken goed, zeker ook in combinatie met elkaar. Zowel de ervaringen van stakeholders als de documentanalyse wijzen erop dat de instrumenten doeltreffend worden ingezet. Zo leveren de regionale adviescommissies een sterke bijdrage aan het doel prioriteit geven aan hoofdwinkelgebieden en kent Noord-Holland de minste leegstand met daarbij een bovengemiddelde afname van de leegstand.

De beleidsdoelen mogen concreter en meer samenhang krijgen maar de echte verbeterpunten voor het detailhandelsbeleid hangen vooral samen met de toekomstige opgaven en geven aan op welke onderdelen het detailhandelsbeleid nog beter kan.

De belangrijkste aanbevelingen zijn dan ook om:

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

1. de afweging te maken of het de taak van de provincie is om ook financiële middelen beschikbaar te stellen voor fysieke maatregelen om toekomstbestendige winkelgebieden te realiseren.
2. het detailhandelsbeleid onderdeel te maken van een breder ruimtelijk-economisch beleid;
3. gemeenten proactief te ondersteunen in de eventuele consequenties die de uitspraak van het Europese Hof over toepassing van de dienstenrichtlijn op detailhandel met zich meebrengt voor perifere detailhandelslocaties;
4. in te zetten op clustering van het voorzieningenaanbod om toekomstbestendige winkelgebieden te realiseren en behouden die genoeg te bieden hebben.

Aan het nieuwe college wordt dan ook de vraag voorgelegd of deze evaluatie aanleiding geeft tot aanpassing van het beleid.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

R.M. Bergkamp

voorzitter

A.Th.H. van Dijk

1 bijlage

Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020

Provincie Noord-Holland

Evalueren om te leren

Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020

Omdat we ons verplaatsen

adviseurs mobiliteit
Goudappel Coffeng

Provincie Noord-Holland

Evalueren om te leren

Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020

Datum 8 januari 2019
Kenmerk 002743.20181220.R1.06
Auteurs Tim van Huffelen en Guido Scheerder

www.goudappel.nl
goudappel@goudappel.nl

Documentatiepagina

Opdrachtgever	Provincie Noord-Holland
Titel rapport	Evalueren om te leren Evaluatie detailhandelsbeleid 2015-2020
Kenmerk	002743.20181220.R1.06
Datum publicatie	8 januari 2019
Projectteam opdrachtgever(s)	Marlieke Heck, Margot Recter en Sanne Faessen
Projectteam Goudappel Coffeng	Tim van Huffelen, Guido Scheerder, Marie-Jose Olde Kalter en Mariska van Essen

Managementsamenvatting

Aanleiding

De ontwikkelingen in de detailhandel gaan snel. De provincie Noord-Holland stelt zich daarom de vraag in hoeverre het huidige detailhandelsbeleid nog past bij de actuele en toekomstige opgaven. Om optimaal te kunnen inspelen op deze opgaven, heeft de provincie nu al een evaluatie van het detailhandelsbeleid 2015-2020 opgesteld. De belangrijkste resultaten van de evaluatie leest u hierna in het kort.

Beleid staat

De gemeenten in Noord-Holland en andere betrokken stakeholders zijn over het algemeen goed te spreken over het huidige detailhandelsbeleid van de provincie. De provincie laat veel over aan de regio's. Dit werkt goed, omdat de beleidskaders helder zijn. De verbeterpunten voor het detailhandelsbeleid hangen vooral samen met de toekomstige opgaven.

Doelen behoeven actualisatie

In het huidige beleid worden de volgende doelen gesteld:

- Prioriteit geven aan hoofdwinkelgebieden.
- Voorkomen van extra leegstand.
- Internetafhaalpunten bij voorkeur situeren bij bestaande winkelcentra.
- Een vitale, dynamische en concurrerende detailhandelsstructuur.
- Primaire detailhandel bereikbaar op een aanvaardbare afstand.
- Detailhandel draagt bij aan aantrekkelijke binnensteden.

Deze doelen zijn een punt van aandacht. De doelen zijn volgens de stakeholders vrij algemeen, weinig concreet en niet ambitieus, kennen weinig samenhang en worden niet door iedereen hetzelfde geïnterpreteerd. Daarnaast zijn sommige doelen niet meer zo actueel en passen andere doelen beter bij de toekomstige opgaven. Zo wordt bijvoorbeeld het doel over de internetafhaalpunten niet meer actueel geacht, terwijl doelen over bijvoorbeeld duurzaamheid, bereikbaarheid of arbeidsmarkt worden gemist.

Instrumentarium werkt

Het huidige detailhandelsbeleid kent de volgende vijf instrumenten om de doelen te realiseren:

- Regionale detailhandelsvisies.
- Regionale Adviescommissies.
- Structuurvisie en ruimtelijke verordening.
- Kennis- en informatievoorziening.
- Uitvoeringsregeling toekomstbestendige winkelgebieden.

Alle vijf de instrumenten werken volgens de betrokken stakeholders goed. Zeker in combinatie met elkaar. Tegelijkertijd zijn er bij alle instrumenten wel enkele kanttekeningen geplaatst. Zo kennen bijvoorbeeld de regionale detailhandelsvisies volgens de stakeholders goede analyses, maar wordt er daarna soms nog te weinig doorgepakt.

Doeltreffend

De ontwikkeling van de detailhandel in Noord-Holland is vanzelfsprekend van veel factoren afhankelijk en het is moeilijk om precies aan te geven wat het detailhandelsbeleid heeft bijgedragen. Desalniettemin wijzen zowel de ervaringen van de stakeholders als de documentanalyses erop, dat de instrumenten van het detailhandelsbeleid doeltreffend worden ingezet. Zo leveren de regionale adviescommissies volgens stakeholders een sterke bijdrage aan het doel prioriteit geven aan de hoofdwinkelgebieden. De documentanalyse laat zien dat Noord-Holland de minste leegstand kent van alle provincies met daarbij een bovengemiddelde afname van de leegstand.

Opgave voor beleid

De belangrijkste opgave voor het detailhandelsbeleid blijft de ontwikkeling van toekomstbestendige winkelgebieden en de transformatie van winkelgebieden zonder toekomstperspectief. Dit gaat verder dan detailhandel alleen en betreft niet alleen de hoofdwinkelgebieden. In deze opgave moet de clustering van detailhandel en andere publieksgerichte voorzieningen centraal komen te staan. Bij de ontwikkelingen van toekomstbestendige winkelgebieden dient de provincie kennis, tools en middelen aan te reiken. Daarbij mag de provincie volgens veel gemeenten een stap verder gaan in de rol als aanjager en uitvoerder en ook financiële middelen beschikbaar stellen voor fysieke maatregelen. Tegelijkertijd wordt daarbij door sommige stakeholders de vraag gesteld of dit wel een taak van de provincie moet zijn.

Aanbevelingen voor toekomstig beleid

Op basis van de evaluatie van het huidige detailhandelsbeleid en de verkenning van de toekomstige opgaven, worden de volgende beleidsaanbevelingen gedaan:

Behoud wat goed is

Blijf veel aan de regio's overlaten en houd vast aan het huidige instrumentarium. De instrumenten van het detailhandelsbeleid werken goed. Zeker ook in combinatie met elkaar. Blijf ook de rol van regisseur en kennis- en informatieverstrekker vervullen.

Heb aandacht voor de doelen van beleid

Zorg voor meer samenhang tussen de doelen, maak de doelen concreter en eenduidiger en stem ze af op de actuele opgaven. Toon daarbij meer ambitie in de doelen en koppel de doelen niet alleen aan instrumenten, maar ook aan (financiële) middelen.

Bepaal rol als uitvoerder

Maak als provincie Noord-Holland de afweging of het de taak is om ook financiële middelen beschikbaar te stellen voor fysieke maatregelen om toekomstbestendige winkelgebieden te realiseren. Provincies gaan verschillend om met deze taak. Sommige provincies stellen hier financiële middelen voor beschikbaar, terwijl andere provincies dit primair een lokale taak vinden. Mocht de provincie Noord-Holland besluiten ook middelen beschikbaar te stellen voor fysieke maatregelen, dan verdient de drietrapsraket die de door de provincie Overijssel en ook in de HIRB-subsidies wordt gehanteerd aanbeveling. Eerst investeren in onderzoek (1), dan in proces (2) en als dat op orde is in fysieke maatregelen (3).

Maak detailhandel onderdeel van een breder ruimtelijk-economisch beleid
De ontwikkeling van toekomstbestendige winkelgebieden is niet alleen een detailhandelsopgave. Het raakt aan andere publieksgerichte voorzieningen als horeca en ook aan bereikbaarheid, stadsdistributie, toerisme, wonen, werken en duurzaamheid. Maak daarom het detailhandelsbeleid onderdeel van een breder ruimtelijk-economisch beleid. Bijvoorbeeld van een verstedelijkingsbeleid, of beleid voor werklocaties. Houd daarbij wel, net als nu, specifieke regelgeving voor detailhandel.

Ondersteun gemeenten proactief bij veranderingen in perifeer detailhandelsbeleid
De Europese dienstenrichtlijn en de opkomst van nieuwe detailhandelsconcepten en kringloopwinkels zorgen voor veel onduidelijkheid bij gemeenten over welke vormen van detailhandel wel en niet zijn toegestaan op bedrijventerreinen en andere perifere locaties en hoe dit te motiveren. Ondersteun gemeenten proactief. Informeer gemeenten over de impact van de tussenuitspraak 'Appingedam' van de Raad van State en help gemeenten op dit punt bij de onderbouwing in bestemmingsplannen. Bovendien is het aan te bevelen om via vervolgonderzoek beter inzicht te krijgen in de effectiviteit van het provinciale PDV- / GDV-beleid dat deel uitmaakt van het detailhandelsbeleid.

Zet sterk in op clustering van het voorzieningenaanbod
Noord-Holland kent in vergelijking met andere provincies relatief weinig verspreide detailhandel. Maar het aantal m^2 verspreide detailhandel is de afgelopen twee jaar net als in de rest van Nederland wel toegenomen. Clustering is nodig om toekomstbestendige winkelgebieden te realiseren, die genoeg te bieden hebben. Daarbij heeft clustering voordelen, zoals het beperken van het aantal verkeersbewegingen en efficiënt ruimtegebruik. Zet daarom sterk in op clustering van het aanbod. Neem het bijvoorbeeld ook als specifiek doel in het detailhandelsbeleid op.

	Inhoud	Pagina
1	**Inleiding**	**1**
1.1	Aanleiding en doelstelling evaluatie	1
1.2	Onderzoeksvragen	1
1.3	Onderzoeksmethodiek	2
1.4	Leeswijzer	2
2	**Doelen en instrumenten actueel detailhandelsbeleid**	**3**
3	**Doeltreffendheid detailhandelsbeleid**	**6**
3.1	Doelen	6
3.2	Instrumenten	17
3.3	PDV / GDV-beleid	21
3.4	Conclusies evaluatie beleid 2015-2018	23
4	**Opgaven voor detailhandelsbeleid**	**24**
4.1	Ontwikkelingen detailhandel en consumentengedrag	24
4.2	Detailhandelsopgave voor de komende vijf jaar	26
4.3	Rol en detailhandelsbeleid provincie	27
4.4	Conclusie opgaven detailhandelsbeleid en rol provincie	32
5	**Aanbevelingen voor detailhandelsbeleid**	**33**
	Bijlagen	
1	Onderzoeksmethode per deelvraag	
2	Deelname interviews en werksessies	

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstelling evaluatie

De provincie Noord-Holland hecht veel waarde aan de detailhandel. Winkels zijn belangrijk voor de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van steden en dorpen en voor de werkgelegenheid. De provincie Noord-Holland zet zich daarom in voor een aantrekkelijke detailhandelsstructuur.

Voor een toekomstgericht en doeltreffend detailhandelsbeleid, stelt de provincie Noord-Holland zich de vraag in hoeverre het beleid de afgelopen jaren heeft gewerkt en nog past bij de actuele ontwikkelingen. Zoals de ontwikkelingen rondom de Europese dienstenrichtlijn en de nieuwe omgevingswet die in 2021 ingaat. Met behulp van een gedegen evaluatie wil de provincie een afgewogen keuze maken voor een verlenging, aanpassing, of vernieuwing van het huidige beleid.

1.2 Onderzoeksvragen

De evaluatie van het detailhandelsbeleid van de provincie Noord-Holland kent de volgende twee centrale onderzoeksvragen en onderliggende deelvragen:

1) Is het detailhandelsbeleid van de provincie doeltreffend?
- In hoeverre zijn de provinciale doelen en beleidskaders scherp en eenduidig geformuleerd?
- In hoeverre hebben de beleidsinstrumenten bijgedragen aan de doelen?
- Wat zijn de ervaringen met het provinciale detailhandelsbeleid?

2) Sluit het beleid aan bij de actuele ontwikkelingen en detailhandelsopgaven?
- Hoe ziet de detailhandelsopgave er de komende vijf jaar uit?
- In hoeverre sluiten de rol van de provincie en instrumentarium nog aan op deze opgaven?
- Welke aanbevelingen zijn er voor het detailhandelsbeleid?

1.3 Onderzoeksmethodiek

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen is zowel desk – als fieldresearch uitgevoerd. In bijlage 1 is de onderzoeksmethodiek per deelvraag weergegeven. De deskresearch bestond uit analyse van de relevante beleidsdocumenten en beschikbare databestanden.

De fieldresearch bestond uit een enquête en interviews. De enquête is gehouden onder ambtenaren economische zaken en ruimtelijke ordening van de gemeenten in de provincie Noord-Holland. In totaal hebben 34 personen de enquête ingevuld. Daarnaast zijn voor de evaluatie van het detailhandelsbeleid 19 personen geïnterviewd. Het betrof 8 ambtenaren van gemeenten in de provincie Noord-Holland, 6 stakeholders zoals vertegenwoordigers van de regionale adviescommissies, InRetail, de Retailagenda en vastgoedpartijen en 5 ambtenaren van de provincie Noord-Holland.

De resultaten van de desk- en fieldresearch zijn besproken in een interne werksessie met de provincie en in een externe werksessie met gemeenten en andere betrokken stakeholders. In deze sessies is vooral vooruitgekeken naar de toekomstige opgaven voor het detailhandelsbeleid en hoe op deze opgaven in te spelen. In bijlage 2 is weergegeven wie aan de interviews en aan de werksessies hebben deelgenomen.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 zijn de doelen en instrumenten van het actuele detailhandelsbeleid beschreven. In hoofdstuk 3 evalueren wij samen met de stakeholders het huidige detailhandelsbeleid. Vervolgens kijken we in hoofdstuk 4 vooruit en schetsen in hoeverre het beleid nog aansluit bij de actuele detailhandelsontwikkelingen en opgaven. Deze rapportage sluit in hoofdstuk 5 af met de belangrijkste aanbevelingen voor het detailhandelsbeleid.

2

Doelen en instrumenten huidige detailhandelsbeleid

Het detailhandelsbeleid Nood-Holland 2015–2020 heeft als missie: '*Het versterken van de detailhandelsstructuur in Noord-Holland'*. In deze missie staan de volgende drie hoofddoelstellingen centraal':

- Een detailhandelsstructuur die uitgaat van duurzaam ruimtegebruik.
- Een detailhandelsstructuur die bijdraagt aan een vitale regionale economie.
- Een detailhandelsstructuur die bijdraagt aan een aantrekkelijke woon- en leef-omgeving.

Met deze drie hoofddoelstellingen wil de provincie invulling geven aan het 'People, Planet, Profit' principe en aan de uiteenlopende belangen die gepaard gaan met detailhandel en de veelzijdigheid van detailhandel[1].

Om de hoofddoelstellingen te realiseren zijn in het detailhandelsbeleid zes beleidsdoelen geformuleerd. Deze beleidsdoelen zijn in het detailhandelsbeleid Noord-Holland 2015–2020 uitgebreid toegelicht en gekoppeld aan instrumenten[2]. In de hiernavolgende tabel 2.1 zijn de doelen en de daaraan gekoppelde instrumenten samengevat.

1 Detailhandelsbeleid provincie Noord-Holland 2015-2020.
2 Detailhandelsbeleid provincie Noord-Holland 2015-2020, paragraaf 3.4.

Doel	Instrumenten
■ Prioriteit geven aan hoofdwinkelgebieden.	■ Regionale adviescommissie (doel betrekken in adviezen) ■ Regionale detailhandelsvisies (vastleggen gewenste structuur met specificatie winkelgebieden)
■ Voorkomen van extra leegstand.	■ Regionale detailhandelsvisies (vastleggen keuzes gemeenten voor nieuwe winkelplannen) ■ Regionale adviescommissie (advisering aan gemeenten en provincie) ■ Kennisontwikkeling en informatievoorziening (o.a. koopstromen- en marktruimteonderzoek) ■ Provinciale Ruimtelijke Verordening (verplicht aantonen regionale afstemming) ■ Reactieve aanwijzing (als uiterste middel als bestuurlijk overleg niet leidt tot overeenstemming of plan niet voldoet aan ruimtelijke verordening)
■ Internetafhaalpunten bij voorkeur situeren bij bestaande winkelcentra.	■ Regionale detailhandelsvisies (regionaal beleid uitwerken op basis van gemeentelijke en lokale afwegingen)
■ Een vitale, dynamische en concurrerende detailhandelsstructuur, ruimte geven aan kwaliteit.	■ Kennis- en informatievoorziening (o.a. koopstromen- en marktruimteonderzoek, expertmeetings) ■ Regionale detailhandelsvisies (aangeven hoe vernieuwing en innovatie mogelijk worden gemaakt)
■ Primaire detailhandel bereikbaar op een aanvaardbare afstand.	■ Regionale adviescommissie (bereikbaarheid primaire detailhandel in kleine kernen op aanvaardbare in adviezen betrekken) ■ Regionale detailhandelsvisies (voor de gewenste structuur worden keuzes gemaakt om de fijnmazigheid en daarmee aanvaardbare afstand te behouden)
■ Detailhandel draagt bij aan aantrekkelijke binnensteden.	■ Regionale adviescommissie (kwaliteitsaspecten in advisering meewegen) ■ Regionale detailhandelsvisies (afspraken maken over profilering winkelgebieden)

Tabel 2.1: Doelen in instrumenten detailhandelsbeleid provincie Noord-Holland

Een instrument dat sinds april 2018 wordt ingezet en in het detailhandelsbeleid Nood-Holland 2015-2020 nog niet is genoemd, is de 'Uitvoeringsregeling toekomstbestendige winkelgebieden'. Deze uitvoeringsregeling is bedoeld om gemeenten en bedrijven te stimuleren het kwaliteitsniveau van de Noord-Hollandse winkelstructuur te verhogen.

Specifieke regelgeving detailhandel

De provincie Noord-Holland stelt in haar detailhandelsbeleid[3] een drietal regels, die om ruimtelijke redenen noodzakelijk zijn om de beleidsdoelen te behalen:

- Verbod op vestiging van weidewinkels: De provincie wil voorkomen dat het landelijk gebied onder druk komt te staan door toevoeging van activiteiten die goed in het stedelijk gebied kunnen worden ingepast. Daarom is de provincie tegen de komst van weidewinkels. De definitie van weidewinkels volgens het detailhandelsbeleid 2015–2020[4]: grootschalige solitaire winkels en clusters van winkels die gelegen zijn in het landelijk gebied.

[3] Detailhandelsbeleid provincie Noord-Holland 2015-2020, pagina 35.
[4] Detailhandelsbeleid provincie Noord-Holland 2015-2020, pagina 36.

- Verbod detailhandel op bedrijventerreinen met uitzondering van bepaalde branches: De provincie staat in principe geen detailhandel toe op bedrijventerreinen met uitzondering van een aantal specifiek benoemde branches die een lage bezoekfrequentie hebben. Detailhandel op bedrijventerreinen is in principe ongewenst vanuit ruimtelijke ordening. De branches waarvoor een uitzondering worden gemaakt betreffen:
  - Detailhandel in volumineuze goederen. Het onderscheid tussen volumineuze en niet volumineuze detailhandel betreft de grootte van de goederen.
  - Internetafhaalpunten waar geen goederen worden vertoond.
  - Detailhandel in brand- en explosiegevaarlijke stoffen.
  - Detailhandel als nevenactiviteit.
- Verplichte regionale afstemming en visies: Regionale afstemming is wettelijk verplicht voor ontwikkelingen (Ladder voor duurzame verstedelijking). De regionale verschillen zijn groot en daarom is maatwerk noodzakelijk[5]. Regionale afstemming is van cruciaal belang, omdat grote ontwikkelingen altijd impact hebben op de detailhandels-structuur, buurgemeenten en soms ook op regio's onderling.

PDV en GDV

De provincie Noord-Holland probeert de begrippen PDV en GDV zo veel mogelijk te vermijden omdat deze begrippen te veel vragen oproepen. De provincie voert daarom ook geen specifiek PDV – GDV beleid. In de beleidspraktijk worden deze begrippen echter veel gebruikt. Daarom een toelichting:
PDV staat voor Perifere Detailhandels Vestiging. Het gaat dus om de locatie. Maar in de praktijk worden de volumineuze branches bedoeld die zich op deze locaties mogen vestigen. Dat waren oorspronkelijk bedrijven die auto's, boten en caravans verkopen (ABC), later is dit uitgebreid met bouwmarkten, tuincentra en meubelwinkels.

GDV staat voor Grootschalige Detailhandels Vestiging. Het gaat om de grootte van de winkel. Er wordt gesproken over GDV als de winkel groter is dan 1.500 m^2. Met de toenemende schaalvergroting vallen steeds meer winkels onder GDV. Er is geen branchebeperking. Alle goederen die in een GDV worden verkocht kunnen ook in een normaal winkelcentrum worden gekocht.

In de *Provinciale Ruimtelijke Verordening* wordt als specifieke categorie 'detailhandel in volumineuze goederen' genoemd. Een aantal gemeenten noemt dit PDV-goederen (goederen die op perifere detailhandelsvestigingen worden toegestaan), andere benoemen specifieke branches (auto's, boten, caravans, bouwmarkten en meubels). In alle gevallen wordt hetzelfde bedoeld: goederen die vanwege de grootte van de goederen om bovengenoemde ruimtelijke gronden onder voorwaarden op een bedrijventerrein kunnen worden toegestaan. Andere detailhandel past in winkelcentra en wordt daarom niet op bedrijventerreinen toegestaan.

[5] Detailhandelsbeleid provincie Noord-Holland 2015-2020, pagina 37.

3

Doeltreffendheid detailhandelsbeleid

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de eerste centrale onderzoeksvraag: '*Is het detailhandelsbeleid van de provincie doeltreffend?*' Om deze vraag te beantwoorden worden de doelen, instrumenten en doeltreffendheid van het beleid geanalyseerd.

Algemene bevindingen detailhandelsbeleid

Voordat we op de doelen en instrumenten inzoomen staan we eerst kort stil bij het algemene beeld van de gemeenten en andere stakeholders over het detailhandelsbeleid van provincie Noord-Holland. Uit de enquête, interviews en werksessie blijkt dat de stakeholders over het algemeen goed te spreken zijn over het huidige detailhandelsbeleid. De provincie laat veel over aan de regio's. Dit werkt goed, omdat de beleidskaders helder zijn. Hiermee wordt een goede invulling gegeven aan het begrip 'Centraal wat moet en decentraal wat kan'. Stakeholders geven verder aan dat het contact met de provincie prettig is. De lijntjes zijn kort en de provincie reageert snel op vragen. De verbeterpunten voor het detailhandelsbeleid hangen vooral samen met de toekomstige opgaven (zie hoofdstuk 4).

3.1 Doelen

De doelen in het detailhandelsbeleid Noord-Holland 2015–2020 zijn opgesteld met inachtneming van de evaluatie van het detailhandelsbeleid 2009-2013 en de ontwikkelingen en opgaven die destijds actueel waren. Mede door de economische crisis en de toenemende aankopen via internet, was er in die tijd veel aandacht voor leegstand en voor internetafhaalpunten en werd hier ook in de beleidsevaluatie specifiek aandacht voor gevraagd. Dit is terug te zien in de doelen voor het detailhandelsbeleid 2015-2020 waar expliciet de doelen: 'Voorkomen van extra leegstand' en 'Internetafhaalpunten bij voorkeur bij bestaande winkelcentra' zijn opgenomen.

Algemene bevindingen doelen

De stakeholders zijn eensgezind in hun bevindingen over de doelen. De doelen zijn bekend, maar leven niet sterk. De doelen worden hoog over en weinig concreet gevonden. Het zijn doelen waar iedereen het grotendeels wel mee eens is, maar op zichzelf niet zoveel zeggen. Verder vertonen de doelen volgens de stakeholders weinig

samenhang en wordt een kapstok en prioritering gemist. Tegelijkertijd worden er ook doelen gemist. Bijvoorbeeld op het gebied van duurzaamheid, (emissievrije) stadsdistributie, bereikbaarheid van winkelcentra en arbeidsmarkt (opvolging ondernemers, aanwas jong personeel, ontwikkeling ondernemerschap en personeel). Daarnaast wordt door veel stakeholders geadviseerd om de doelen niet alleen aan de instrumenten te koppelen, maar ook aan de (financiële) middelen.

In het vervolg van dit hoofdstuk zoomen we verder in op de individuele doelen en gaan we per doel in op de volgende aspecten:

- Bekendheid doel.
- Bijdrage instrumenten.
- Bevindingen van stakeholders.
- Doeltreffendheid beleid.

3.1.1 Doel: Vitale, dynamische en concurrerende detailhandelsstructuur

Bekendheid doel

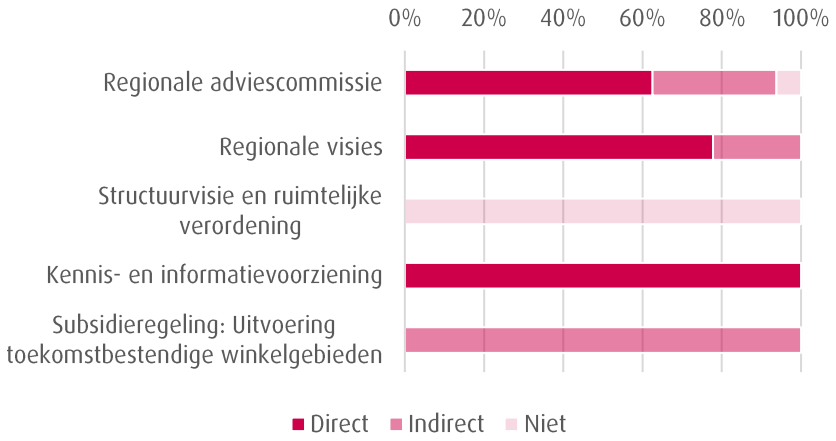
Het doel: Vitale, dynamische en concurrerende detailhandelsstructuur is goed bekend bij de gemeenten in Noord-Holland. Ruim 90% van de ambtenaren EZ en RO die aan de enquête deelnamen kent dit doel.

Bijdrage instrumenten

Volgens de gemeenten in Noord-Holland leveren alle instrumenten een bijdrage aan een vitale en dynamische en concurrerende detailhandelsstructuur. De bijdrage van het instrument: Subsidieregeling toekomstbestendige winkelgebieden' wordt het grootst geacht.

De documentanalyse laat zien dat het doel 'Vitale, dynamische en concurrerende detailhandelsstructuur' veelvuldig is terug te vinden in de instrumenten van het detailhandelsbeleid. Alleen in de ruimtelijke verordening wordt niet naar dit doel verwezen en in de Subsidieregeling uitsluitend indirect.

Analyse van de tussen 2015 en 2018 uitgebrachte 16 adviezen van regionale adviescommissies, leert dat in bijna alle adviezen naar het doel 'Vitale, dynamische en concurrerende detailhandelsstructuur' wordt verwezen. Analyse van de regionale detailhandelsvisie laat zien dat in alle visies naar dit doel wordt verwezen. In de drie kennis- en informatiedocumenten: Koopstromenonderzoek, Monitor Detailhandel en 'Marktruimte onderzoek' wordt eveneens het doel 'Vitale, dynamische en concurrerende detailhandelsstructuur benoemd.

Figuur 3.1: Doel Vitale detailhandelsstructuur benoemd in instrumenten

Visie stakeholders

Het doel: 'Een vitale, dynamische en concurrerende detailhandelsstructuur' wordt door de stakeholders gezien als de hoofddoelstelling en de kapstok voor de andere doelen. Daarbij wordt in de werksessie opgemerkt dat de term 'concurrerend' met het oog op de Europese dienstenrichtlijn niet handig is en het begrip 'dynamisch' weinig toevoegt. Het gaat om de 'vitaliteit 'van de detailhandelsstructuur. Het is goed om in de doelstelling de begrippen 'attractiviteit' en 'duurzaamheid' te betrekken en verder te kijken dan alleen detailhandel. De primaire doelstelling zou meer iets moeten zijn als: 'Een vitale, attractieve, duurzame en leefbare voorzieningenstructuur'.

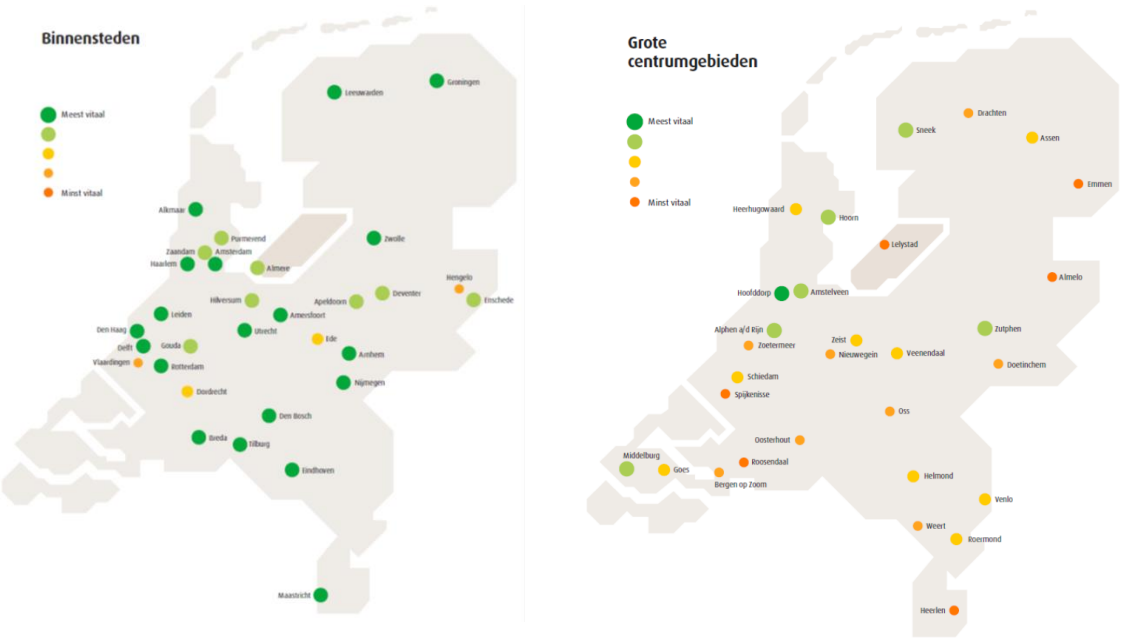
Doeltreffendheid

De detailhandel in Noord-Holland scoort goed als het gaat om de vitaliteit. Dit geldt zowel voor de centrumgebieden als voor de individuele winkels, zoals onder meer blijkt uit de Vitaliteitsbenchmark Centrumgebieden en de Retail Risk Index[6].

De Retail Risk Index (RRI) brengt het risicoprofiel van winkels en winkelgebieden in kaart en is een gewogen gemiddelde van vier indicatoren: pandindex, branche-index, straatindex en marktindex. In Nederland heeft volgens de Retail Risk Index gemiddeld 21,9% een hoog en zeer hoog risico uit de voorraad te verdwijnen, terwijl dit in Noord-Holland 18,8% is. In vergelijking met andere Nederlandse provincies heeft Noord-Holland gemiddeld een lage Retail Risk Index (RRI) score. In Noord-Holland is hiermee sprake van een relatief vitaal winkelaanbod.

Als we kijken naar de vitaliteit van de centrumgebieden laat de Vitaliteitsbenchmark Centrumgebieden 2017 zien dat de binnensteden en grote centrumgebieden in Noord-Holland relatief goed scoren.

6 Monitor Detailhandel Provincie Nord-Holland 2018, bron: Locatus.

Figuur 3.2: Vitaliteit Binnensteden en grote centrumgebieden 2017[7]

De vitaliteit van de middelgrote centra in Noord-Holland is net als in de rest van Nederland minder sterk en vormt een belangrijke opgave.

Figuur 3.3: Vitaliteit middelgrote centrumgebieden 2017[8]

7 Bron: Vitaliteitsbenchmark Centrumgebieden, Goudappel Coffeng 2017.
8 Bron: Vitaliteitsbenchmark Centrumgebieden, Goudappel Coffeng 2017.

3.1.2 Doel: voorkomen van extra leegstand

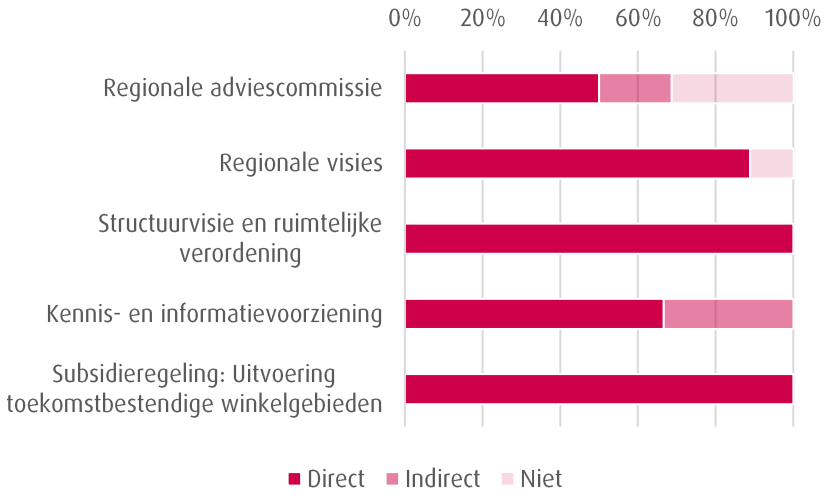
Bekendheid doel

Het doel: Voorkomen van extra leegstand is het meest bekende doel. Alle respondenten kennen dit doel.

Bijdrage instrumenten

Volgens de gemeenten in Noord-Holland leveren alle instrumenten een bijdrage aan het voorkomen van extra leegstand. De bijdrage van het instrument: Subsidieregeling toekomstbestendige winkelgebieden' wordt het grootst geacht.

Het doel: Voorkomen van extra leegstand is bijna altijd (in)direct terug te vinden in de instrumenten van het detailhandelsbeleid.

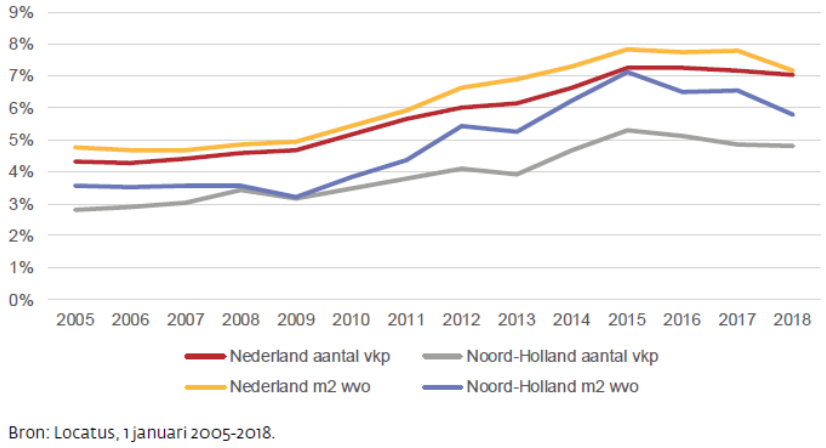
Figuur 3.4: Doel Voorkomen extra leegstand benoemd in instrumenten

Visie stakeholders

Verschillende stakeholders geven aan dat het doel 'Voorkomen van extra leegstand' negatief is geformuleerd en weinig ambitieus is. Leegstand moet je bovendien altijd zien te voorkomen. Doelen kun je beter positief formuleren. Het voorkomen of verminderen van leegstand is ook geen doel op zich, maar meer een resultante van doelen als een vitale detailhandelsstructuur. Daarbij zorgt de Ladder voor Duurzame Verstedelijking al voor het voorkomen van extra leegstand. Wel blijft er volgens de stakeholders in het leegstandsdossier een belangrijke taak voor de provincie liggen. Nog steeds zijn lokale (politieke) afwegingen vaak leidend bij de aanpak van leegstand en is het belangrijk dat de provincie een actieve rol speelt in deze aanpak.

Doeltreffendheid

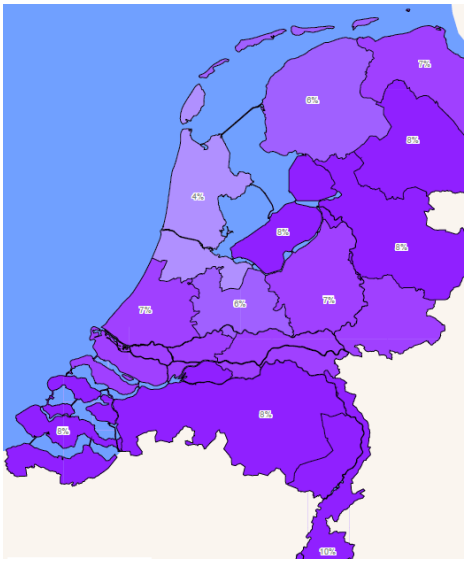
De leegstand in de provincie Nood-Holland ligt sinds jaar en dag onder het niveau van het Nederlands gemiddelde. Als we kijken naar het beleidsdoel: 'Voorkomen van extra leegstand' zien we dat de leegstand in Noord-Holland met name vanaf 2017 in vierkante meters sterker is afgenomen dan gemiddeld in Nederland.

Bron: Locatus, 1 januari 2005-2018.

Figuur 3.5: Ontwikkeling leegstand in Noord-Holland en Nederland [9]

Op dit moment is Noord-Holland met 4% de provincie met het laagste percentage leegstand in verkooppunten.

Figuur 3.6: Percentage leegstand verkooppunten per provincie (Retail Facts, Locatus 2018)

[9] Bron: Monitor Detailhandel provincie Noord-Holland, 2018.

Een gezonde markt heeft een bepaalde mate van leegstand. Deze zogeheten frictie-leegstand zorgt ervoor dat winkels kunnen verhuizen, verbouwen en uitbreiden. Een frictieleegstand van 4% wordt als gezond gezien. De huidige gemiddelde leegstand in Noord-Holland ligt op dit niveau. De verschillen tussen regio's en winkelgebieden zijn echter groot.

Of de positieve ontwikkeling van de leegstand in de periode 2015-2018 één-op-één is toe te wijzen aan het huidige detailhandelsbeleid is de vraag. Zo kan de bevolkingsgroei deze ontwikkeling ook voor een deel verklaren. Een vergelijking tussen de ontwikkeling van de leegstand in de regio's van de provincie Noord-Holland en de ontwikkeling van de bevolking in de regio's laat niet direct een verband zien. Zo valt op dat in regio IJmond de bevolkingsgroei bescheiden is, maar de afname in leegstand fors. Tegelijkertijd is in de regio Gooi- en Vechtstreek met een iets grotere bevolkingsgroei de leegstand vanaf 2017 toegenomen. De bevolkingsontwikkeling laat in deze regio's geen verband zien met de ontwikkeling van de leegstand. Wel laat een vergelijking van de regionale visies zien, dat de regio IJmond een meer actuele visie heeft dan de Gooi en Vechtstreek en actief inzet op de aanpak van leegstand.

3.1.3 Doel: Prioriteit geven aan hoofdwinkelgebieden

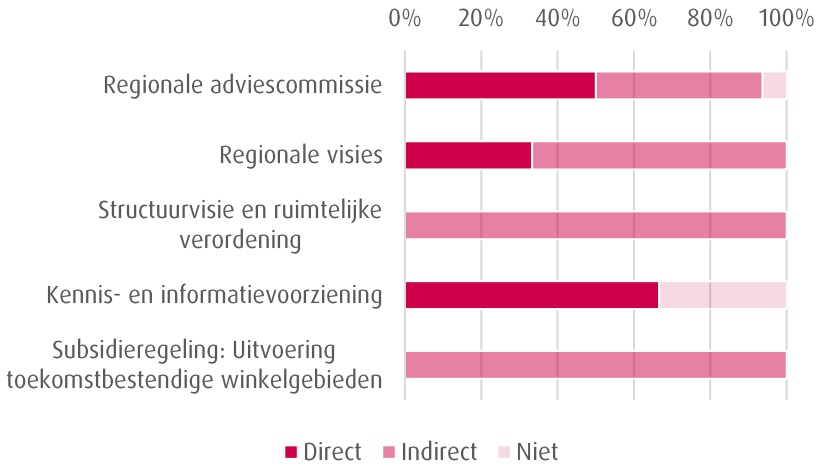
Bekendheid doel

Het doel: Prioriteit geven aan hoofdwinkelgebieden is goed bekend bij de gemeenten in Noord-Holland. Ruim 95% kent dit doel.

Bijdrage instrumenten

Volgens de gemeenten in Noord-Holland leveren alle instrumenten een bijdrage aan het doel: Prioriteit geven aan de hoofdwinkelgebieden. Vooral de instrumenten: 'Regionale detailhandelsvisies', 'Regionale adviescommissies' en 'Subsidieregeling toekomst-bestendige winkelgebieden' dragen veel bij volgens de gemeenten.

In alle instrumenten wordt (in)direct naar het doel: Prioriteit geven aan de hoofdwinkel-gebieden verwezen. Alleen in één kennisdocument wordt het doel niet genoemd en in een enkel advies van de regionale detailhandelscommissie.

Figuur 3.7: Doel: Prioriteit hoofdwinkelgebieden benoemd in instrumenten

Visie stakeholders

Stakeholders vinden 'Prioriteit voor hoofdwinkelgebieden' een prima doel, maar geven tegelijkertijd aan dat dit doel niet wil zeggen dat andere winkelcentra niet belangrijk zijn. Het is daarbij ook niet voor alle stakeholders even duidelijk wat een hoofdwinkelgebied is. Mag dat alleen een centrumgebied zijn, of ook een stadsdeelcentrum of woonboulevard? Volgens stakeholders is het beter om te spreken van een hoofdwinkelstructuur in plaats van hoofdwinkelgebieden.

Doeltreffendheid

Voor het doel 'Prioriteit hoofdwinkelgebieden' is het niet eenvoudig om op basis van documentanalyse uitspraken te doen over de doeltreffendheid van het detailhandelsbeleid. Als het gaat om het dit doel gaat, laat Koopstromenonderzoek[10] in algemene zin zien dat het met name in de grotere hoofdwinkelgebieden groei heeft plaats gevonden.

De Monitor Detailhandel van de provincie Noord-Holland[11] laat zien dat de groei vooral in de grotere centrumgebieden zit. Het aantal grote centrumgebieden (> 15.000 m^2 wvo) is in Noord-Holland tussen 2016 en 2018 met twee centra toegenomen. Dit geldt niet voor de wijkwinkelcentra. Tussen 2016 en 2018 is het aantal grote wijkwinkelcentra (> 15.000 m^2 wvo) met vier centra afgenomen. Het aantal grootschalige perifere locaties is gelijk gebleven tussen 2016 en 2018.

[10] Koopstromenonderzoek Randstad 2016.
[11] Monitor Detailhandel Noord-Holland 2016 en 2018.

3.1.4 Doel: primaire detailhandel op aanvaarbare afstand

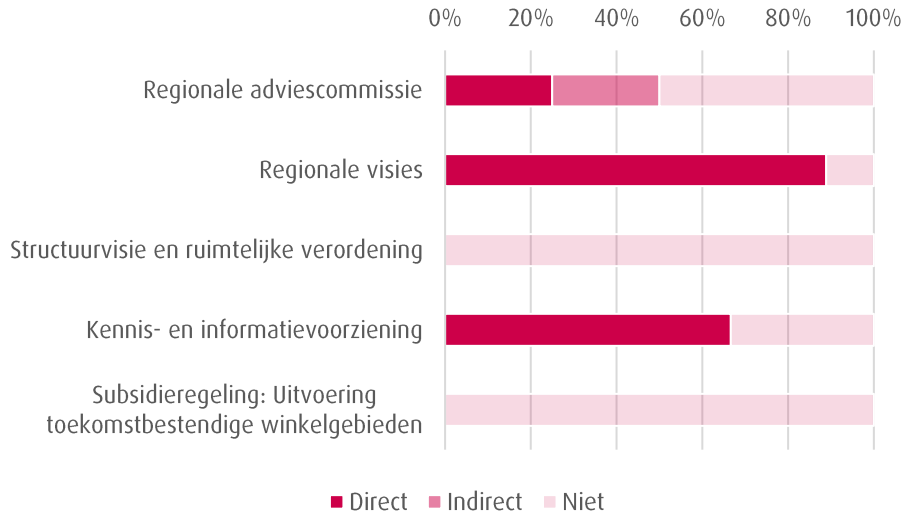
Bekendheid doel

Het doel: 'Primaire detailhandel op aanvaarbare afstand' is goed bekend bij de gemeenten in Noord-Holland. Bijna alle geënquêteerde ambtenaren kennen dit doel.

Bijdrage instrumenten

De gemeenten in Noord-Holland vinden dat alle instrumenten bijdragen aan het doel: 'Primaire detailhandel op aanvaarbare afstand'. Dit geldt vooral voor de instrumenten: 'Regionale adviescommissie' en 'Regionale Detailhandelsvisie'. De bijdrage van de instrumenten: Kennis- en informatievoorziening' en 'Subsidieregeling toekomst-bestendige winkelgebieden' aan dit doel wordt minder gezien.

Uit de documentanalyse blijkt dat het doel: 'Primaire detailhandel op aanvaarbare afstand' relatief weinig wordt genoemd in de instrumenten van het detailhandelsbeleid. In de ruimtelijke verordening en de subsidieregeling wordt dit doel helemaal niet benoemd.

Figuur 3.8: Doel: Primaire detailhandel op aanvaardbare afstand in instrumenten

Visie stakeholders

Bij het doel: 'Primaire detailhandel op aanvaarbare afstand' hebben niet alle stake-holders hetzelfde beeld bij 'primaire detailhandel' en bij 'aanvaardbare afstand'. De term 'dagelijkse detailhandel' wordt al duidelijker geacht dan 'primaire detailhandel'. Tegelijkertijd wordt de vraag gesteld in hoeverre dit doel nog overeind is te houden gezien de marktkansen voor dagelijkse detailhandel in krimpgebieden. Bij de dagelijkse detailhandel op aanvaardbare afstand gaat het eigenlijk om een leefbaarheidskwestie. Daarbij is detailhandel maar een onderdeel. Leefbaarheid in kleine kernen of wijken dient integraal bekeken te worden.

Daarnaast wordt het doel van primaire detailhandel op aanvaardbare afstand in de praktijk als argument gebruikt door supermarktformules om plannen op ongewenste solitaire locaties te legitimeren, terwijl clustering van detailhandel voorop staat.

Doeltreffendheid

In algemene zin laat het Koopstromenonderzoek Randstad 2016 zien dat er sterker lokaal boodschappen wordt gedaan[12]. Vooral in de kleinere gemeenten hebben supermarkten een slag gemaakt en kunnen consumenten hier meer dan voorheen over een modern dagelijks winkelaanbod beschikken en verrichten ze meer lokaal de boodschappen. In de kleine kernen en wijken met een beperkt verzorgingsgebied is het echter niet altijd mogelijk een moderne supermarkt met voldoende omvang te exploiteren. Het zal in deze kernen en wijken steeds moeilijker worden om dagelijkse detailhandel overeind te houden.

In de provincie Noord-Holland is sinds 2016 in vier kleine kernen (Schagerbrug, Sint Maartensbrug, Westerland en Wijdenes) de laatste dagelijkse winkel verdwenen[13]. Voor de meeste kernen in Noord-Holland geldt dat het dagelijkse aanbod is uitgebreid en komt het beeld overeen met het Koopstromenonderzoek Randstad 2016.

3.1.5 Doel: detailhandel draagt bij aan aantrekkelijke binnensteden

Bekendheid doel

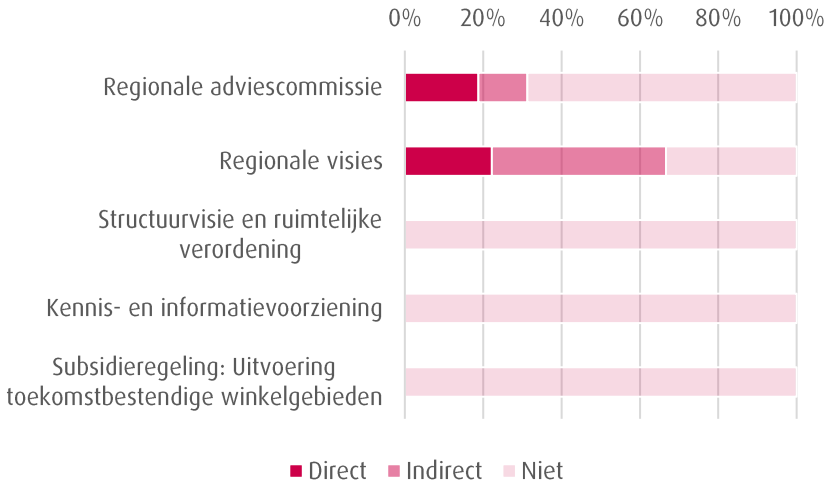
Het doel: 'Detailhandel draagt bij aan aantrekkelijke binnensteden' is goed bekend bij de gemeenten in Noord-Holland. Bijna alle ambtenaren EZ en RO kennen dit doel.

Bijdrage instrumenten

Als het gaat om de bijdrage van de instrumenten aan het doel: 'Detailhandel draagt bij aan aantrekkelijke binnensteden', vinden de stakeholders dat de bijdrage van het instrument: 'Subsidieregeling toekomstbestendige winkelgebieden' er uitspringt.

Deze bevinding is niet terug te zien in de analyse van de instrumenten. In de subsidieregeling wordt het doel: 'Detailhandel draagt bij aan aantrekkelijke binnensteden' niet letterlijk benoemd. Het is het doel waar sowieso het minst naar wordt verwezen in de instrumenten. Alleen in de regionale visies en adviezen van de regionale adviescommissies is dit doel soms terug te vinden.

12 Koopstromenonderzoek Randstad 2016.
13 Locatus Retailverkenner, 2016 en 2018.

Figuur 3.9: Doel: Bijdrage detailhandel aan binnensteden benoemd in instrumenten

Visie stakeholders

Het doel: 'Detailhandel draagt bij aan aantrekkelijke binnensteden' moet volgens de stakeholders niet alleen voor de binnensteden gelden, maar ook voor andere winkelgebieden. Daarbij gaat het in de winkelgebieden niet alleen om detailhandel. Ook hier dient het doel integraal te worden ingestoken. Daarom liever een formulering als: 'Samenwerken aan vitale winkelgebieden'.

Doeltreffendheid

Het is niet mogelijk om op basis van documentanalyse specifiek aan te geven in hoeverre het detailhandelsbeleid 2015–2020 van de provincie Noord-Holland doeltreffend is voor het doel 'Detailhandel draagt bij aan aantrekkelijke binnensteden'.

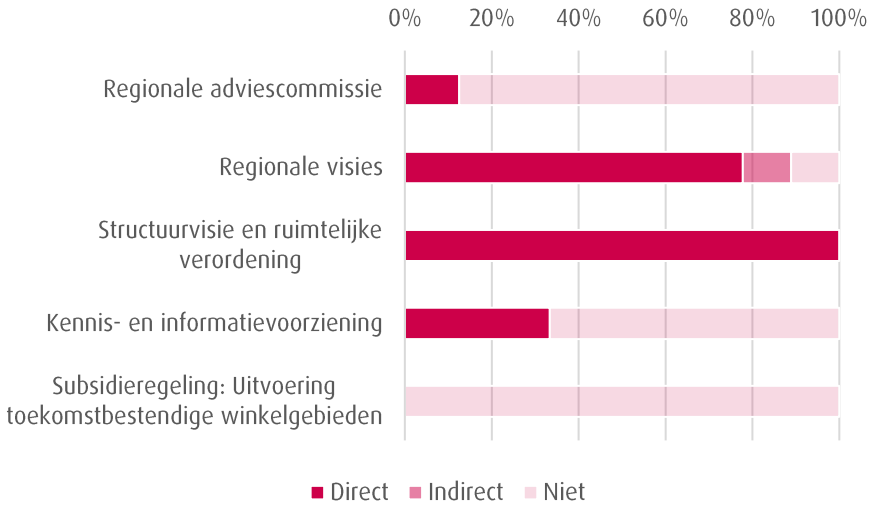
3.1.6 Doel: internetafhaalpunten bij voorkeur bij bestaande winkelcentra

Bekendheid doel

Het doel: Internetafhaalpunten bij voorkeur bij bestaande winkelcentra' is goed bekend bij de gemeenten in Noord-Holland. Bijna alle respondenten kennen dit doel.

Bijdrage instrumenten

Volgens de stakeholders is de bijdrage van de meeste instrumenten aan dit doel niet groot, met uitzondering van de ruimtelijke verordening. Dit beeld is ook terug te zien in de analyse van de documenten.

Figuur 3.10: Doel: Internetafhaalpunten benoemd in instrumenten

Visie stakeholders

Het doel: 'Internetafhaalpunten bij voorkeur bij bestaande winkelcentra' is het meest concrete doel in het detailhandelsbeleid. Tegelijkertijd hoeft dit volgens de stakeholders geen specifiek doel (meer) te zijn. Het gevaar van internetafhaalpunten van supermarkten op bedrijventerreinen blijkt in de praktijk (nog) niet zo groot als destijds werd gedacht. Bovendien zijn de afhaalpunten, met alle mobiliteitsbewegingen van dien, niet altijd een versterking van een winkelgebied. Wel blijft het volgens de stakeholders belangrijk om de regels voor internetafhaalpunten goed in het provinciale beleid te blijven verankeren.

Doeltreffendheid

Het is niet mogelijk om op basis van documentanalyse aan te geven in hoeverre het detailhandelsbeleid 2015–2020 van de provincie Noord-Holland doeltreffend is voor het doel 'Internetafhaalpunten bij voorkeur bij bestaande winkelcentra'.

3.2 Instrumenten

Hiervoor is bij de evaluatie van de doelen aangegeven in welke mate de instrumenten inspelen op de doelen en bijdragen de doelen te realiseren. In deze paragraaf zoomen we in op de werking van de instrumenten volgens de stakeholders.

In de enquête onder de gemeenten in Noord-Holland is de mogelijkheid geboden om opmerkingen te plaatsen bij de instrumenten van het detailhandelsbeleid en is ook de bekendheid van de instrumenten opgenomen. Daarnaast zijn in de interviews en werksessies de instrumenten inhoudelijk besproken. Hierna leest u per instrument de belangrijkste bevindingen van de stakeholders.

3.2.1 Instrument: Regionale detailhandelsvisie

De regionale detailhandelsvisies worden door de stakeholders gezien als een waardevol instrument, dat in de praktijk prima werkt. Goed dat de provincie de richtlijnen voor de visies aangeeft en betrokken is bij de totstandkoming van de visies. Zo ontstaan uniforme visies met heldere toetsingskaders en houdt de provincie een vinger aan de pols. Daarnaast is het volgens de stakeholders goed dat de regionale visie en de regionale afstemming als verplichting is opgenomen in de ruimtelijke verordening. De regionale detailhandelsvisies bieden duidelijkheid en handvatten aan lokale overheden en marktpartijen.

Bij het instrument regionale detailhandelsvisie worden door de stakeholders ook enkele kanttekeningen geplaats. Zo kennen de visies goede analyses, maar wordt er daarna soms nog te weinig doorgepakt. Bijvoorbeeld bij de sanering en transformatie van winkelgebieden. Vaak omdat bestuurders het niet aandurven. En als wordt doorgepakt, dan is soms de communicatie soms niet handig met termen als 'kansarm gebied'. De regionale visies worden daarnaast nog te weinig vertaald naar uitvoeringsprogramma's.

De bestuurlijke verankering is eveneens een aandachtspunt. De visies worden niet altijd door alle gemeenteraden vastgesteld. Ook komen de visies volgens enkele stakeholders zeer moeizaam tot stand waardoor het opstellen van een visie (te) lang duurt (soms bijna twee jaar). Bij de totstandkoming van een visie kan bovendien de input van externe partijen waardevol zijn. Daar wordt niet altijd voldoende van gebruik gemaakt. Door sommige stakeholders wordt opgemerkt dat de driehoek: ondernemers – overheid – vastgoedeigenaren niet altijd goed vertegenwoordigd is.

Tenslotte vormt de afbakening van de regio's is in het zuidelijk deel van de provincie een punt van aandacht volgens enkele gemeenten in dit deel van Noord-Holland. Plannen raken vaak meerdere regio's. Vanuit verschillende kanten wordt aangegeven dat de oude Stadsregio Amsterdam een werkbare afbakening kende.

Figuur 3.11 Voorbeelden van regionale detailhandelsvisies

3.2.2 Instrument: Regionale Adviescommissie

De regionale adviescommissie wordt als een waardevol instrument ervaren. De stakeholders vinden dat de commissies prima werken, in combinatie met de regionale detailhandelsvisies. De samenstelling van de commissies is goed. De leden zijn volgens de stakeholders deskundig en objectief.

Bij het instrument regionale adviescommissie worden door de stakeholders ook enkele kanttekeningen geplaatst. Zo zijn in het noordelijk deel van de provincie weinig detailhandelsplannen. Je kunt daarom vragen stellen bij de functie van deze commissie. De commissie zorgt nu onder meer voor kennisbijeenkomsten, maar dat is niet waar deze commissie primair voor bedoeld is. Het toetsen van plannen met een kleinere omvang dan 1.500 m^2 zou ook een taak van de adviescommissie kunnen zijn. Kleinere plannen kunnen ook impact hebben en kunnen zorgen voor precedentwerking. Verder zou de commissie volgens enkele stakeholders een bredere rol kunnen vervullen. Niet alleen advies over detailhandelsplannen, maar ook over ontwikkelingsplannen voor bedrijventerreinen en wonen waar wel veel plannen voor zijn.

Een andere kanttekening van enkele stakeholders is dat het toetsingskader van de adviescommissie niet altijd helder en gelijk is. De regionale detailhandelsvisies verschillen, waardoor de toetsing van plannen en de uitkomsten per regio kunnen verschillen. Daarnaast wordt soms de procedure als onduidelijk ervaren. Een plan komt een aantal keren terug met dezelfde vragen. Er wordt niet helder aangegeven waarom de vragen in eerste instantie niet afdoende zijn beantwoord.

Ook bestaat bij sommige stakeholders de indruk dat niet voor alle plannen advies wordt aangevraagd, waar dat volgens de regels wel zou moeten. Het gaat dan bijvoorbeeld om plannen die 'kunstmatig' onder de 1.500 m^2 gehouden worden. Verder wordt het belangrijk gevonden om goed in de gaten te houden wat er met de adviezen gebeurt. Vaak wordt een plan goedgekeurd met de nodige mitsen en maren. Het is voor sommige stakeholders de vraag of er voldoende wordt gecontroleerd hoe in de praktijk met de invulling van de mitsen en maren wordt omgegaan.

Tenslotte wordt opgemerkt dat in de adviescommissie de plannen getoetst worden aan de regionale visies en regionale afstemming en de nadruk ligt op de kwantitatieve analyse. De commissie is daardoor sterk gebonden aan de regionale visies en afstemming. Als een plan daaraan voldoet is het eigenlijk al goed. De eigen inbreng van de commissie is hiermee beperkt. Bij de beoordeling van de plannen wenst de commissie meer ruimte om ook de kwalitatieve aspecten mee te laten wegen en de vernieuwing en toegevoegde waarde van de plannen te beoordelen.

3.2.3 Instrument: Provinciale Ruimtelijke Verordening (PRV) en structuurvisie

De PRV wordt over het algemeen als helder ervaren en als een waardevol instrument gezien. De PRV helpt ongebreidelde uitbreiding van detailhandel tegen te gaan. Er staat in wat erin moet staan en wat er in staat is helder. Ook de eisen waaraan regionale visies moeten voldoen zijn goed.

Op dit moment vragen de stakeholders zich af hoe de PRV gaat inspelen op de nieuwe omgevingswet en de uitspraak van de Raad van State in de zaak 'Appingedam'. Zij worden graag op de hoogte gehouden over dit proces.

Tussenuitspraak 'Appingedam', Raad van State
Volgens de Raad van State voldoen de 'brancheringsregels' die de gemeente Appingedam in het bestemmingsplan 'Stad Appingedam' had opgenomen op dit moment niet aan de voorwaarden uit de Europese dienstenrichtlijn. In de brancheringsregels is de *evenredigheid* onvoldoende aangetoond. De gemeente ging er van uit dat als op het Woonplein ook reguliere detailhandel zou worden toegelaten, dat zou zorgen voor een minder leefbaar centrumgebied met meer leegstaande winkels. Maar die stelling is naar het oordeel van de Raad van State niet onderbouwd 'aan de hand van een analyse met specifieke gegevens'.

De gemeenteraad van Appingedam heeft een half jaar de tijd gekregen om de evenredigheid van de brancheringsregels in het bestemmingsplan alsnog te onderbouwen, of het bestemmingsplan aan te passen. Daarna zal de Raad van State beoordelen of de gemeenteraad aan de opdracht heeft voldaan en volgt een definitieve uitspraak over de vraag of de brancheringsregels in het bestemmingsplan zijn toegestaan.

Pas als de definitieve uitspraak is gedaan is het mogelijk om de precieze consequenties voor het detailhandelsbeleid aan te geven en te bepalen hoe daarop te anticiperen.

3.2.4 Instrument: Kennis- en informatievoorziening

Dit instrument wordt door stakeholders zeer gewaardeerd. Zo geven het Koopstromen-onderzoek Randstad, het Marktruimteonderzoek en de Monitor Detailhandel goed aan hoe de detailhandel ervoor staat. Dit helpt om het detailhandelsbeleid vorm te geven, plannen te toetsen en in gesprekken tussen gemeente, ondernemers en vastgoed-eigenaren.

Bij de kennis-en informatievoorziening zijn ook enkele specifieke opmerkingen geplaatst. Zo komen er veel nieuwe concepten op en spelen zaken als brancheverVaging en blurring een steeds grotere rol. Daarnaast heb je ook te maken met kringloopwinkels en andere tweedehandswinkels die op locaties buiten de winkelgebieden (willen) zitten. Gemeenten en stakeholders weten niet altijd hoe hier mee om te gaan. Daar komt de uitspraak 'Appingedam' nog bij. Voor de provincie ligt er een opgave om de gemeenten van informatie te voorzien en kennis te delen wat wel en niet buiten de bestaande winkelcentra mag en hoe dit te motiveren.

Daarnaast wordt in alle kennisdocumenten een goed overzicht van de 'onbenutte plancapaciteit' in bestemmingsplannen gemist. Daarbij beseffen de stakeholders dat het niet eenvoudig is om deze capaciteit in kaart te brengen en het ook maar de vraag is hoe je met deze capaciteit moet omgaan. De provincie zou gemeenten kunnen helpen om de de plancapaciteit beter in beeld te krijgen.

Ook merken sommige stakeholders op dat er door een aantal partijen (o.a.: provincie, InRetail, Retailagenda) veel gedaan wordt aan informatievoorziening. De indruk bestaat dat het soms dubbelop is en het moeilijk is om door de bomen het bos te zien. Het is

goed als één partij (provincie) zorgt dat de kennis gebundeld wordt en efficiënt wordt ingezet.

Tenslotte blijkt dat het kennisinstrument: 'Kennisnetwerk Nieuwe Binnensteden' nog vrij onbekend is bij de stakeholders. Dat is niet vreemd omdat dit on- en offline platform sinds april dit jaar bestaat.

Figuur 3.12: Voorbeeld kennis- en informatievoorziening, Koopstromenonderzoek

3.2.5 Instrument: Subsidieregeling toekomstbestendige winkelgebieden.

Dit instrument is bij alle stakeholders bekend en wordt goed benut. De subsidieregeling lijkt volgens de stakeholders een waardevol instrument. Daarbij wordt opgemerkt dat op dit moment nog niet veel te zeggen valt over de effecten van de regeling, omdat de subsidieregeling nog maar sinds april 2018 van kracht is. De criteria waarop in de regeling getoetst wordt (leegstand, samenwerking, onderscheidend vermogen) zijn bekend en worden gedragen. Wel mag het aspect duurzaamheid sterker naar voren komen volgens enkele stakeholders.

Daarnaast wordt door veel stakeholders opgemerkt dat de regeling zwaarder aangezet mag worden. Naast ondersteuning voor onderzoek en advies is er bij gemeenten ook behoefte aan subsidies voor fysieke ingrepen en capaciteit. Met name de kleinere gemeenten geven aan capaciteit te missen om dit proces in gang te zetten en te begeleiden en hebben behoefte aan middelen voor bijvoorbeeld het inhuren van een projectmanager bij transformatie en herontwikkeling, of voor het inzetten van een 'vliegende brigade'. Tegelijkertijd wordt door sommige stakeholders de vraag gesteld of het investeren in fysieke maatregelen wel een taak van een provincie is.

3.3 PDV / GDV-beleid

De provincie Noord-Holland kent geen specifiek PDV /GDV-beleid. Toch wordt veel waarde gehecht aan het beleid voor detailhandel op bedrijventerreinen en andere perifere locaties en wordt hier in het detailhandelsbeleid van de provincie specifiek aandacht aan besteed. In het detailhandelsbeleid 2015-2020 en in de ruimtelijke

verordening verbiedt de provincie detailhandel op bedrijventerreinen, met uitzondering van detailhandel in volumineuze goederen. Zoals aangegeven[14] probeert de provincie de begrippen PDV en GDV zo veel mogelijk te vermijden omdat deze begrippen te veel vragen oproepen.

Ervaringen stakeholders

Het algemene beeld in de interviews met gemeenten en andere stakeholders is dat de ruimtelijke verordening, in combinatie met de instrumenten 'regionale detailhandelsvisies' en 'regionale adviescommissies', het goed mogelijk maakt om ongewenste detailhandelsontwikkelingen op perifere locaties te voorkomen. In de documentanalyse en interviews zijn geen casussen naar voren gekomen waar tussen 2015 en 2018 sprake was van een grote ongewenste ontwikkeling. Wel vinden gemeenten het soms moeilijk hoe om te gaan met plannen en concepten waar de scheidslijn tussen volumineus en niet volumineus dun is. In dergelijke gevallen helpt de regionale adviescommissie. Desondanks wensen sommige gemeenten meer duidelijkheid vanuit het detailhandelsbeleid van de provincie. Zeker als het om nieuwe concepten met een mengvorm van functies gaat en om tweedehandswinkels.

Ontwikkeling detailhandel

Met het detailhandelsbeleid wil de provincie onder meer een versnippering van het detailhandelsaanbod voorkomen. Op basis van data-analyse[15] blijkt dat de provincie Noord-Holland in totaal bijna 4,3 miljoen m^2 wvo detailhandel kent. Daarvan is een kwart (bijna 1,1 miljoen m^2) verspreide detailhandel. Bij verspreide detailhandel gaat het om solitaire winkels.

In Noord-Holland ligt het aandeel verspreide detailhandel met 25% onder het gemiddelde in Nederland, waar het aandeel verspreide detailhandel 31% bedraagt[16]. Als we kijken naar de ontwikkeling van de verspreide detailhandel dan is die in Noord-Holland tussen 2016 en 2018 niet afgenomen, maar toegenomen met 4%. Daarmee ligt de ontwikkeling van de verspreide detailhandel in Noord-Holland min of meer op het niveau van het Nederlandse gemiddelde waar de verspreide detailhandel met 3% is toegenomen[17]. Kortom: Het aandeel verspreide detailhandel ligt in Noord-Hollland onder het Nederlands gemiddelde, maar is de afgelopen twee jaar wel toegenomen.

Effect PDV- / GDV-beleid op de detailhandelsstructuur

De vraag of het gevoerde PDV- / GDV-beleid effect heeft gehad op de detailhandelsstructuur is in deze beleidsevaluatie lastig te beantwoorden. Enerzijds is de verspreide bewinkeling in vierkante meters toegenomen. Anderzijds hebben geen grootschalige ongewenste ontwikkelingen in de periferie plaatsgevonden, mede door het aanwezige instrumentarium, zoals de regionale detailhandelsvisies en toetsing door de adviescommissie. Om een beter inzicht op de effectiviteit van het PDV- / GDV – beleid te krijgen is het aan te bevelen een nader onderzoek uit te voeren.

---

14 Kader PDV GDV op pagina 5 van deze evaluatie.
15 Locatus Retailverkenner 2016–2018.
16 Locatus Retailfacts 2018.
17 Locatus Retailfacts 2016 en 2018.

3.4 Conclusies evaluatie beleid 2015-2018

In dit hoofdstuk is op basis van data- en documentanalyses, een enquête onder de gemeenten in Noord-Holland en interviews en een werksessie met gemeenten en andere stakeholders teruggekeken op het detailhandelsbeleid van de provincie Noord-Holland vanaf 2015. Daarbij is specifiek aandacht besteed aan de doelen en instrumenten van het beleid en de doeltreffendheid. In deze afsluitende paragraaf hebben we de belangrijkste conclusies van het evaluatiedeel kort voor u op een rij gezet:

- De doelen van het detailhandelsbeleid zijn redelijk bekend bij de betrokken stakeholders, maar leven niet sterk. De huidige doelen worden door de stakeholders weinig concreet, eenduidig en ambitieus gevonden, missen samenhang en passen voor een deel niet meer bij de actuele opgaven. Zo wordt bijvoorbeeld het doel over de internetafhaalpunten niet meer actueel geacht, terwijl doelen over bijvoorbeeld duurzaamheid, bereikbaarheid of arbeidsmarkt worden gemist.
- De instrumenten van het detailhandelsbeleid werken volgens de stakeholders goed. Hoewel bij elk instrument enkele kanttekeningen worden geplaatst, leveren alle instrumenten volgens de stakeholders een waardevolle bijdrage aan het detail-handelsbeleid. Vooral de 'Subsidieregeling toekomstbestendige winkelgebieden' wordt veel waarde toegekend. De documentanalyse laat zien dat met name de instrumenten 'Regionale detailhandelsvisies' en 'Regionale adviescommissie' expliciet inspelen op de doelen. Dit zijn ook de instrumenten die in het detailhandelsbeleid van de provincie het meest zijn gekoppeld aan de doelen (zie tabel 2.1). Geconcludeerd kan worden dat de in het detailhandelsbeleid voorgestelde koppeling van doelen en instrumenten in de praktijk werkt.
- De detailhandel in de provincie Noord-Holland doet het relatief goed. Noord-Holland kent de minste leegstand van alle provincies. Daarbij kent Noord-Holland vanaf 2015 een relatief sterke afname van de leegstand. Verder scoren de vitaliteit van de detailhandel en de grote centrumgebieden relatief goed. Deze ontwikkelingen zijn niet één op één zijn toe te schrijven aan het detailhandelsbeleid, maar zowel de stakeholders als de analyse wijzen op een positieve bijdrage van het beleid. Om de doeltreffendheid van de instrumenten scherper in kaart te brengen verdient het aanbeveling om in het beleid de doelen explicieter te maken en directer te relateren aan de instrumenten.
- De provincie Noord-Holland kent geen specifiek PDV- / GDV-beleid. Stakeholders geven aan dat de ruimtelijke verordening, in combinatie met de instrumenten 'regionale detailhandelsvisies' en 'regionale adviescommissies', het goed mogelijk maakt om ongewenste detailhandelsontwikkelingen op perifere locaties te voorkomen. Aandachtspunt is de ontwikkeling van de verspreide detailhandel. Hoewel het aandeel verspreide detailhandel in de provincie Noord-Holland relatief laag is en onder het Nederlands gemiddelde ligt, is de verspreide detailhandel tussen 2016 en 2018 in Noord-Holland net als in de rest van Nederland wel toegenomen. Vervolgonderzoek is gewenst om een beter inzicht te krijgen in de effectiviteit van het PDV- / GDV-beleid.

4

Opgaven voor detailhandelsbeleid

In het vorige hoofdstuk is teruggekeken op het gevoerde detailhandelsbeleid van de provincie Noord-Holland vanaf 2015. In dit hoofdstuk kijken we vooruit en geven we antwoord op de volgende onderzoeksvragen:

- Hoe ziet de detailhandelsopgave er de komende vijf jaar uit?
- In hoeverre sluiten de rol van de provincie en het instrumentarium nog aan op deze opgaven?

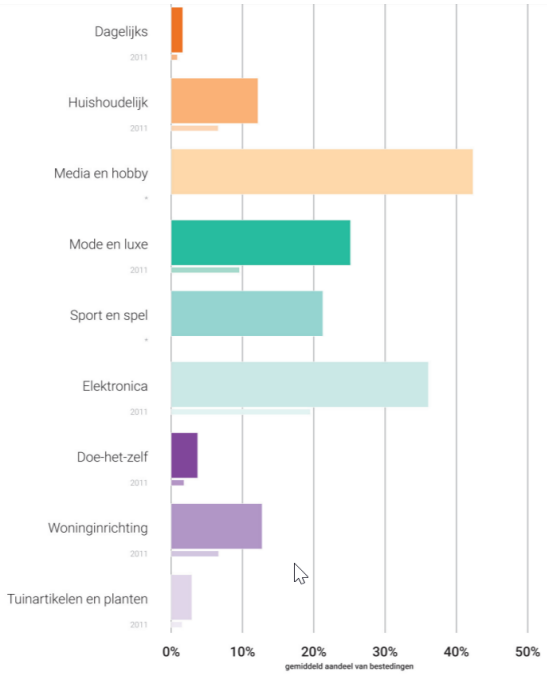
Eerst geven we een korte beschrijving van de ontwikkelingen in de detailhandel en wat deze ontwikkelingen betekenen voor de opgaven van het detailhandelsbeleid. Daarna gaan we in op de rol van de provincie Noord-Holland en instrumentarium.

4.1 Ontwikkelingen detailhandel en consumentengedrag in Noord-Holland

Op basis van literatuurstudie en de resultaten van de enquête, interviews en werksessies zijn de belangrijkste ontwikkelingen in de detailhandel als volgt samengevat.

Internet als gamechanger

Een ontwikkeling die de afgelopen jaren volgens alle stakeholders de meeste impact op de detailhandel heeft gehad, zijn de toenemende aankopen via internet. Dit blijkt ook uit het Koopstromenonderzoek Randstad 2016. In 2016 werd 22% van alle aankopen in de niet-dagelijkse sector via internet verricht. Een toename van 91% ten opzichte van het Koopstromen-onderzoek in 2011. In de dagelijkse sector was het aandeel van internet in 2016 met een kleine 2% nog relatief beperkt, maar was er tegelijkertijd sprake van een groei met 86% ten opzichte van 2011. Zoals naastliggende figuur laat zien wordt er met name in de

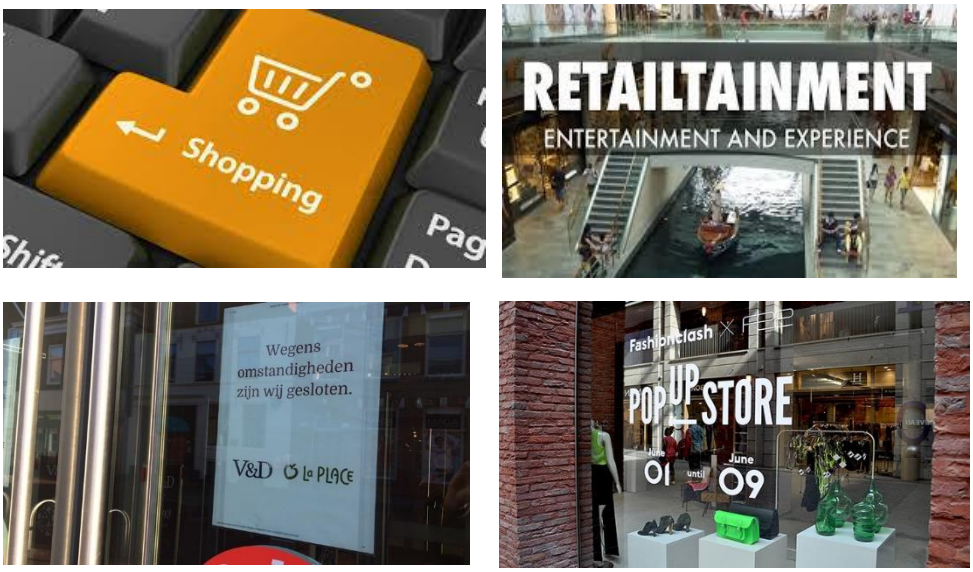

Figuur 4.1: Aandeel online bestedingen (Koopstromenonderzoek Randstad, 2016)

branches 'Media en Hobby', 'Elektronica' en 'Mode en Luxe' veel via internet gekocht. De toenemende internetaankopen hebben onmiskenbaar invloed op het winkellandschap. Consumenten hoeven voor hun aankopen de deur niet meer uit en hebben een reden nodig om te gaan winkelen. Belangrijke redenen om wel de deur uit te gaan, zijn: het willen zien en voelen van producten, specialistische kennis, service en beleving.
Winkelen is nog steeds een populaire vrijetijdsbesteding. Volgens de stakeholders is het belangrijk dat de winkelgebieden in Noord-Holland voldoende te bieden hebben. Daarnaast blijft het belangrijk dat de basis op orde is. De consument eist winkelgebieden die goed bereikbaar, schoon en veilig zijn.

Opkomst nieuwe concepten

Mede onder druk van internet en de veranderende consumentenvoorkeuren zijn 'middle off the road' winkelformules als M&S Mode en Vögele verdwenen en heeft een formule als Blokker het moeilijk. Er ontstaan nieuwe concepten die beter voldoen aan de wensen van de moderne consument. Super specialistische winkels met een hoge servicegraad. Bijvoorbeeld een spellenwinkel waar het personeel de spellen met de klanten speelt en uitlegt. Daarnaast neemt de horeca een steeds grotere plaats in. In de winkelgebieden, maar ook in de nieuwe concepten. Steeds meer is sprake van 'blurring' en een mix van functies en raakt on – en offline nog sterker verweven (omnichannel). Daarnaast schieten pop up stores als paddenstoelen uit de grond. Het gaat kortom steeds meer om flexibele mengvormen in functies die niet langdurig op één plek hoeven te zitten.

Figuur 4.2: Ontwikkelingen detailhandel

Waar vooral in de (grote) binnensteden nieuwe concepten ontstaan, is dit minder het geval in de kleinere centrumgebieden en wijkcentra. Het accent in deze centra ligt sterk op de dagelijkse aankopen. Bedacht dient te worden dat het aandeel van internet in de dagelijkse sector op dit moment nog klein is (2%), maar ook in deze sector sprake is van een groei. Het bezorgen van maaltijdboxen wint snel aan populariteit. Een formule als

'Picnic' kent een spectaculaire groei, terwijl 'traditionele' supermarktformules als Albert Heijn en Jumbo vol inzetten op online aankopen. Voor de kleinere centrumgebieden en wijkwinkelcentra, die sterk leunen op de dagelijkse boodschappen, ligt hier volgens de stakeholders een uitdaging. Waar in de grote binnensteden horeca vaak de plek heeft ingevuld van leegstaande winkelpanden, liggen in de wijkcentra combinaties met andere functies voor de hand, zoals zorg. Sommige stakeholders merken op dat de ontwikkeling van de wijkcentra de afgelopen jaren vooral gebaseerd is op de uitbreiding van de supermarkten. Deze groei kan niet altijd doorgaan. Tezamen met de ontwikkeling van internet in de dagelijkse sector, wordt het gevaar van toenemende leegstand in de wijkwinkelcentra groot geacht.

Aandacht voor duurzaamheid

Volgens de stakeholders wordt het belang van duurzaamheid steeds groter. De circulaire economie is bezig aan een opmars. Er komen steeds meer kringloop- en tweedehands winkels en veel goederen worden via marktplaats verkocht. Dit heeft impact op de bestedingen in de detailhandel en ook op de vestgingslocatie. In de interviews met gemeenten en andere stakeholders kwam vaak naar voren dat het lastig is om een geschikte locatie voor de kringloopwinkels te vinden. Qua beleid passen deze het beste in bestaande winkelcentra, maar dat is qua huurniveau vaak niet mogelijk. Bij vestiging buiten de bestaande winkelcentra bestaat de vrees dat hier een precedentwerking naar andere winkels vanuit gaat.

4.2 Detailhandelsopgave voor de komende vijf jaar

De ontwikkelingen in de detailhandel leiden deels tot andere opgaven voor het detailhandelsbeleid van de provincie. Hierna leest u de belangrijkste opgaven.

Ontwikkeling toekomstbestendige winkelgebieden

De grootste opgave voor het detailhandelsbeleid van de provincie Noord-Holland blijft de ontwikkeling van toekomstbestendige winkelgebieden (onderscheidend, compact en bereikbaar) en in het transformeren en saneren van winkelgebieden zonder winkel-perspectief. Deze opgave betreft niet alleen de hoofdwinkelgebieden, maar zeker ook de kleinere centrumgebieden, wijkwinkelcentra en perifere detailhandelsconcentraties. De opgave gaat ook verder dan alleen detailhandel. Bij toekomstbestendige winkelgebieden hoort bijvoorbeeld ook een goede en duurzame bereikbaarheid, een sterke kwaliteit van het vastgoed en de openbare ruimte, een compleet en divers functieaanbod (o.a. horeca, cultuur, evenementen) en het benutten van de toeristische potentie. Daarnaast liggen er in de detailhandel opgaven op het gebied van de arbeidsmarkt (opvolging, werving jong personeel). En niet onbelangrijk, is er ook een financieringsopgave. Deze opgaven kunnen niet door één partij opgepakt worden, maar vormen een samenspel in de driehoek overheid (provincie, regio's, gemeenten) – ondernemers – vastgoed.

Clustering van detailhandel

Verder wordt in het huidige detailhandelsbeleid niet expliciet aandacht besteed aan clustering van detailhandel, terwijl dit wel een belangrijke opgave is. Uit de analyse van

de ontwikkeling van de detailhandel (paragraaf 3.5) blijkt dat het verspreide winkelaanbod in de provincie Noord-Holland is toegenomen. Clustering is nodig om toekomstbestendige winkelgebieden te realiseren, die genoeg te bieden hebben. Daarbij heeft clustering voordelen, zoals het beperken van het aantal verkeersbewegingen en efficiënt ruimtegebruik.

Leefbaarheid kleine kernen

Tenslotte wordt als een belangrijke opgave voor het detailhandelsbeleid van de provincie de leefbaarheid in kleine kernen gezien. Hoewel uit de analyse blijkt dat vanaf 2015 het dagelijkse winkelaanbod maar in een beperkt aantal kernen is afgenomen, bestaat de vrees dat door de bevolkingskrimp in sommige gebieden het niet mogelijk blijft om in elke kern of wijk een supermarkt open te houden. In deze kernen en wijken moet gezocht worden naar mogelijkheden voor de ontwikkeling van een voorziening waarin verschillende functies worden gecombineerd (mini supermarkt, afhaalpunt, zorg) en waar een ontmoetingsfunctie blijft bestaan. Voor de provincie ligt er een opgave om dit proces te faciliteren en aan te jagen. Bijvoorbeeld zoals in Zeeland, waar de provincie afspraken heeft gemaakt met de Spar.

4.3 Rol en detailhandelsbeleid provincie

Een provincie kan in haar detailhandelsbeleid verschillende rollen spelen. Vaak varieert de rol van een provincie tussen een 'kapitein', 'regisseur' en 'scheidsrechter'. Bij een rol als kapitein bepaalt de provincie het beleid in sterke mate van bovenaf en geeft het strikte regels mee aan de regio's en gemeenten. In de rol van regisseur laat de provincie veel aan de regio's en gemeenten over, maar geeft het wel de hoofdlijnen aan en duidelijke kaders mee. In de rol van scheidsrechter komt de provincie in actie als de regio's er niet uitkomen.

4.3.1 Detailhandelsbeleid en rollen andere provincies

Voor de mogelijke rol van de provincie en invulling van het detailhandelsbeleid is ook het beleid van de andere provincies geanalyseerd. In deze analyse viel op dat er veel overeenkomsten, maar ook verschillen zijn.

Overeenkomst in rol provincies

Op dit moment vervullen de meeste provincies vooral een rol als regisseur. Een rol als kapitein met een strikt centraal van bovenaf gestuurd beleid werkt in de praktijk niet goed. Regio's kunnen veel van elkaar verschillen en kennen op onderdelen andere opgaven. Daarnaast weten regio's zelf het beste wat er speelt en komen ze er samen in (bijna) alle gevallen goed uit. De provincies hoeven daardoor ook maar sporadisch als scheidsrechter op te treden.

Verschil in vorm detailhandelsbeleid

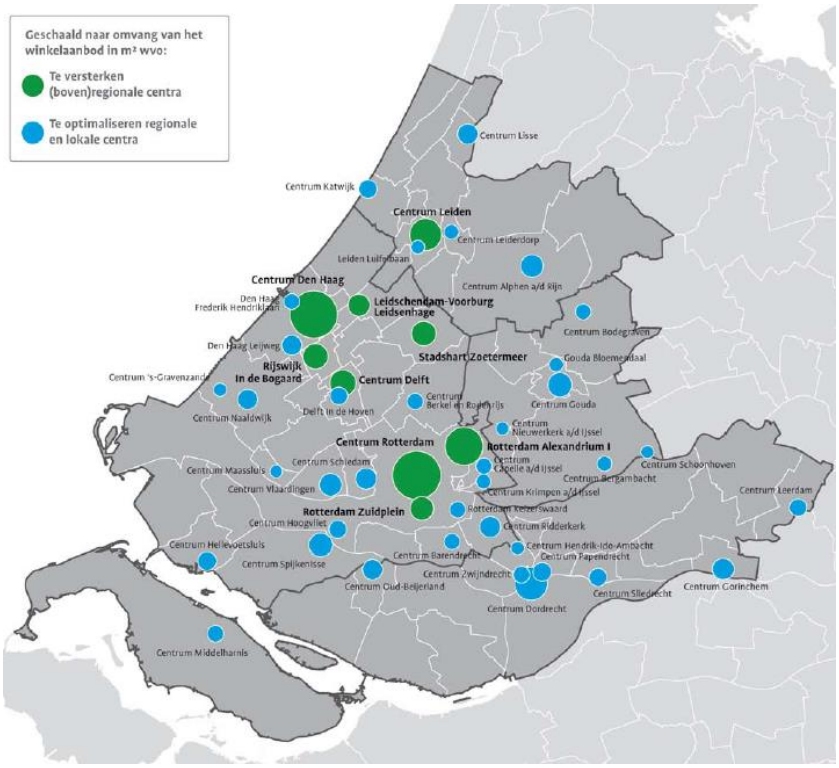
Het detailhandelsbeleid van de provincies is op verschillende manieren vormgegeven. Zo zijn er provincies waar het detailhandelsbeleid is geformuleerd in een aparte detailhandelsvisie (o.a. Zuid-Holland en Utrecht), terwijl bij andere provincies geen specifieke

detailhandelsvisie is opgesteld, maar het detailhandelsbeleid onderdeel uitmaakt van het provinciaal omgevingsplan (Limburg en Flevoland), of van de provinciale omgevingsvisie (Groningen en Overijssel).

Verschil in doelstelling

Het detailhandelsbeleid van de provincies kent verschillen in de centrale doelstelling. Waar de meeste provincies het terugdringen van leegstand en overcapaciteit als belangrijkste doel hebben, zetten de provincies Utrecht en Zuid-Holland een ander doel centraal.

Zo staat in het dit jaar vastgestelde detailhandelsbeleid van de provincie Utrecht het streven naar vitale dorps- en stadscentra voorop. In de detailhandelsvisie van de provincie Utrecht wordt nadrukkelijk gesteld dat de detailhandelsopgave niet langer wordt gezien als een leegstandsopgave. De detailhandelsaanpak wordt geplaatst in het kader van een nieuwe, binnenstedelijke ontwikkeling waarin ook ruimte is voor wonen, horeca en maatschappelijke voorzieningen. Daarbij heeft de provincie Utrecht in overleg met de gemeenten circa 170 winkelgebieden afgebakend. In het kader van de Provinciale Ruimtelijke Verordening zijn de gemeenten autonoom in hun beleid binnen deze gebieden. Daarbuiten worden geen nieuwe ontwikkelingen toegestaan.

Figuur 4.3: Hoofdstructuur detailhandel provincie Zuid-Holland[18]

[18] Detailhandelsvisie provincie Zuid-Holland, mei 2017.

In het in 2017 vastgestelde detailhandelsbeleid van de provincie Zuid-Holland ligt de focus eveneens niet op leegstand, maar op de concentratie en clustering van detailhandel in de centra van steden, dorpen en wijken. Uitgangspunt in dit beleid is dat verspreid liggend aanbod niet bijdraagt aan het clusteren en concentreren van het detailhandelsaanbod en de detailhandelsstructuur in ruimtelijke zin aantast. De provincie Zuid-Holland heeft in haar beleid de hoofdwinkelstructuur voor de reguliere detailhandel aangegeven. In haar beleid ligt de prioriteit bij de in hoofdwinkelstructuur opgenomen te versterken en te optimaliseren centra (zie figuur 4.3). Doordat deze hoofdstructuur is vastgelegd in de provinciale verordening en door de adviescommissie gebruikt wordt voor toetsing wordt het door gemeenten als rigide en in sommige gevallen beknellend ervaren. Dit komt doordat de structuur door de provincie is bepaald (top-down).

Verschil in uitvoering

Behalve een verschil in centrale doelstelling is er ook een verschil in ondersteuning bij de herstructurering van centrum- en winkelgebieden. De meeste provincies (o.a. Zuid-Holland, Limburg, Friesland, Flevoland, Noord-Brabant, Utrecht) ondersteunen vooral met kennis- en informatievoorziening en procesondersteuning.

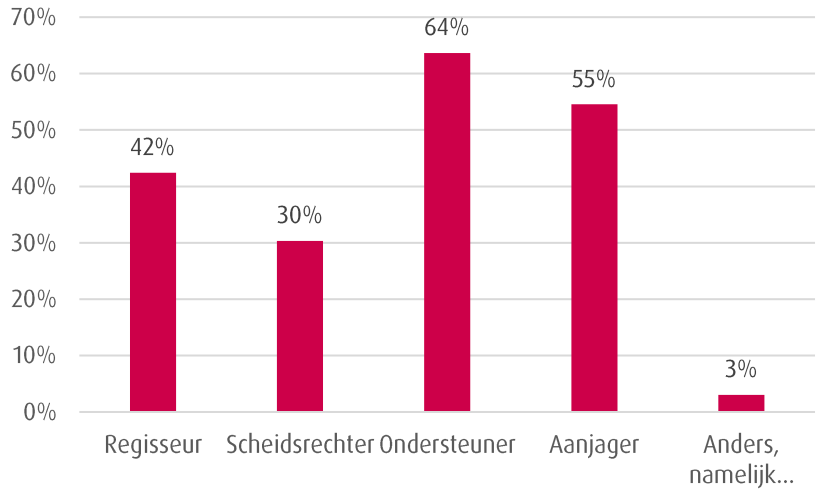
Daarnaast zijn er enkele provincies die een (forse) financiële bijdrage leveren aan de herstructurering. Zo kent de provincie Groningen de 'Leefbaarheidssubsidieregeling 2016-2020' waarin Gedeputeerde Staten geld beschikbaar stelt om onder meer projecten te ondersteunen voor het herinrichten (slopen, verbouwen, samenvoegen of nieuwbouw) van een centrumgebied. Daarnaast heeft de provincie Groningen voor 2018 een uitvoeringsregeling beschikbaar om de retailproblematiek aan te pakken.

De provincie Drenthe heeft een Binnenstadfonds ingesteld, die kerngemeenten stimuleert en ondersteunt om binnensteden aan te passen aan hedendaagse en toekomstige behoeften van de inwoners en bezoekers. In de provincie Overijssel investeert de Herstructurerings Maatschappij Overijssel (HMO) in omvangrijke en kansrijke businesscases die de centra naar een hoger niveau brengen. Dit doen zij volgens de drietrapsraket: 1) 'het ontwikkelen van kennis en kunde en de mogelijkheid om kennis te delen', 2) 'het aan elkaar (ver)binden van partijen zodat ze kunnen samenwerken' en (3) 'gerichte financiële impulsen'.

De provincie Utrecht geeft daarentegen in haar detailhandelsbeleid expliciet aan dat herstructurering van centrumgebieden primair een taak is voor gemeenten en levert geen financiële bijdrage.

4.3.2 Toekomstige rol provincie Noord-Holland

Als het gaat om het toekomstige detailhandelsbeleid van de provincie Noord-Holland blijkt uit de enquête onder de gemeenten in Noord-Holland, dat de provincie bij voorkeur meerdere rollen moet spelen. Van de provincie wordt de huidige rol als regisseur verwacht en met name een rol als ondersteuner en aanjager gewenst.

Figuur 4.4: Rollen voor provincie in detailhandelsbeleid (meerdere rollen mogelijk)

Uit de interviews en werksessie met de stakeholders komt het volgende beeld naar voren over de invulling van de rollen van de provincie.

Provincie als regisseur

De provincie speelt nu net als de andere provincies met name een rol als regisseur. Enkele stakeholders vinden dat de provincie op onderdelen meer sturend en directief mag zijn. Het algemene beeld is dat de provincie Noord-Holland daarin niet te ver moet gaan. Bijvoorbeeld niet zover als in Zuid-Holland, waar de provincie de gewenste hoofdwinkelstructuur aangeeft. Het is goed om net als in Zuid-Holland de hoofdwinkelstructuur te benoemen, in plaats van hoofdwinkelgebieden, maar dit moet in Noord-Holland een taak van de regio's blijven. Voor het vaststellen van de hoofdwinkelstructuur moet de provincie heldere uitgangspunten meegeven, om zo te zorgen dat hetzelfde basisniveau wordt gehaald door alle regio's. Daarbij is het wenselijk dat de provincie ook een actieprogramma verplicht stelt, zodat de regio's worden gedwongen na te denken over de uitvoering.

Provincie als uitvoerder

De provincie moet volgens veel gemeenten een sterkere rol als uitvoerder spelen. Er zijn meer middelen nodig voor de ontwikkeling van toekomstbestendige winkelgebieden. Tegelijkertijd wordt door sommige stakeholders opgemerkt dat subsidies niet alleen de oplossing zijn. Gemeenten hebben soms niet de capaciteit om de subsidies goed in te zetten.

Met de Subsidieregeling toekomstbestendige winkelgebieden is volgens veel stakeholders een eerste stap gezet. Als een voorbeeld van een verdergaande regeling,

worden de HIRB-subsidies[19] genoemd. In de deze subsidies wordt gewerkt via de drietrapsraket: onderzoek > proces > fysiek. Deze subsidie heeft qua opzet overeenkomsten met de Herstructurerings Maatschappij Overijssel die investeert in de aanpak van centrumgebieden. Voordat subsidies worden verstrekt voor fysieke ingrepen, moet eerst gedegen onderzoek zijn verricht en moet het proces (samenwerking) op orde zijn en is cofinanciering een voorwaarde.

Bij de aanpak van het saneren en transformeren van winkelgebieden wordt het Platform Bedrijven en Kantoren (Plabeka) van de Metropool Regio Amsterdam (MRA) als voorbeeld genoemd. Dit platform richt zich op het reduceren van de structurele leegstand van werklocaties. Binnen het Plabeka worden nu afspraken gemaakt over de afstemming van kantoren en bedrijventerreinen. De mogelijkheid bestaat om deze methodiek ook voor detailhandel toe te passen

Provincie als kennis- en informatieverstrekker

De rol van de provincie als kennis- en informatieverstrekker blijft waardevol. Het is volgens de stakeholders ook sterk de vraag welke andere partij een onderzoek als het koopstromenonderzoek kan oppakken. Door de rol van kennis- en informatieverstrekker te nemen, kan de provincie de regie op de onderzoeken houden en blijven zorgen voor eenduidigheid in cijfers en data. Als het gaat om informatievoorziening is op dit moment de uitspraak 'Appingedam' van de Raad van State een belangrijk issue bij de gemeenten in Noord-Holland. De verwachting is dat het moeilijker wordt om branchebeperkingen te motiveren. Het zal nog belangrijker worden te werken vanuit een goed onderbouwde visie en het bestemmingsplan sterk en vooral ruimtelijk te motiveren. Hier kan de provincie een proactieve rol vervullen door ondersteuning te bieden aan gemeenten om tot deugdelijke motiveringen te komen.

Vanaf het moment dat de Raad van Staten een definitieve uitspraak heeft gedaan, is het mogelijk om te bepalen wat de uitspraak in de praktijk betekent en hoe de provincie het beste op deze uitspraak kan anticiperen.

Figuur 4.5: Rollen provincie

[19] HIRB = Herstructurering en Intelligent Ruimtegebruik Bedrijventerreinen.

Integraal beleid

Behalve over de rol van de provincie is met de stakeholders ook gesproken of er nog een separaat detailhandelsbeleid nodig is met een eigen detailhandelsvisie. Het algemene beeld is dat het gezien de opgaven beter is om het detailhandelsbeleid te integreren in een breder ruimtelijk-economisch beleid. Centrum- en winkelgebieden worden steeds meer een mix worden van allerlei publieksgerichte voorzieningen, wonen en werken. Daarbij zou volgens sommige stakeholders ook de toetsing van ontwikkelingsplannen niet meer themagericht moeten zijn (wonen, detailhandel, bedrijventerreinen), maar integraal. Dit past binnen de verstedelijkingsopgave. Binnen het bredere en integraal ruimtelijk-economisch beleid, moeten volgens de stakeholders wel nog wel steeds specifieke regels en instrumenten voor detailhandel worden opgesteld.

4.4 Conclusie opgaven detailhandelsbeleid en rol provincie

De belangrijkste opgaven voor het detailhandelsbeleid en de rol van de provincie Noord-Holland is als volgt samengevat:

- De belangrijkste opgave blijft de ontwikkeling van toekomstbestendige winkelgebieden en transformatie van winkelgebieden zonder winkelperspectief. Deze opgave gaat verder dan detailhandel alleen en betreft niet alleen de hoofwinkelgebieden. Daarbij dient de provincie aandacht te hebben voor de leefbaarheid in kleine kernen en sterker in te zetten op clustering van het voorzieningenaanbod. Daarnaast ligt er voor de provincie een opgave om te zorgen voor duidelijke kaders en regels als het gaat om nieuwe concepten op perifere locaties.
- De provincie moet een rol blijven spelen als regisseur en kennis- en informatieverstrekker en gezien de opgaven een actieve rol als uitvoerder oppakken. Hoe ver deze rol moet gaan is een punt van discussie. Veel gemeenten vinden dat de provincie meer kan investeren in (fysieke) maatregelen voor de ontwikkeling van toekomstbestendige centrumgebieden. Daartegenover wordt de vraag gesteld of dit wel de taak is van de provincie en of subsidies wel de oplossing zijn. Kijkend naar andere provincie verschilt de rol als uitvoerder. Provincies als Groningen, Drenthe en Overijssel investeren ook in fysieke maatregelen terwijl de provincie Utrecht stelt dat dit niet de taak van de provincie is.
- Als het gaat om de vorm van het detailhandelsbeleid is het algemene beeld dat detailhandel bij voorkeur onderdeel moet gaan vormen van een breder ruimtelijk-economisch beleid, met specifieke regels voor detailhandel.

5

Aanbevelingen voor detailhandelsbeleid

In dit laatste hoofdstuk zijn op basis van de evaluatie van het huidige detailhandelsbeleid en de verkenning van de toekomstige opgaven, de volgende aanbevelingen geformuleerd voor het detailhandelsbeleid van de provincie Noord-Holland

Behoud wat goed is

Blijf veel aan de regio's overlaten en houd vast aan de rol van regisseur. Hiermee wordt een goede invulling geven aan het begrip: 'Centraal wat moet en decentraal wat kan'. Houd ook vast aan het huidige instrumentarium. De instrumenten: Regionale adviescommissie, regionale detailhandelsvisies, ruimtelijke verordening, kennis- en informatieverstrekking en subsidieregeling toekomstbestendige winkelgebieden werken goed. Zeker in combinatie met elkaar.

Heb aandacht voor de doelen van beleid

Een belangrijk aandachtspunt voor het toekomstige detailhandelsbeleid zijn de doelen en de formulering van de doelen. Zorg voor meer samenhang tussen de doelen, maak de doelen concreter en koppel de doelen niet alleen directer aan de instrumenten, maar ook aan (financiële) middelen. Zo worden doelen ook beter meetbaar. Toon in de doelen ook meer ambitie en stem ze af op de actuele opgaven. Schrap bijvoorbeeld een doel als 'internetafhaalpunten bij voorkeur bij bestaande winkelcentra' en voeg bijvoorbeeld een doel toe op het gebied van duurzaamheid.

Bepaal rol als uitvoerder

Veel gemeenten vinden dat de provincie verder mag gaan in de ondersteuning van de ontwikkeling van toekomstbestendige winkelgebieden en transformatie van detailhandelslocaties. Er zou door de provincie meer geïnvesteerd mogen worden; ook in fysieke maatregelen. Het is aan de provincie Noord-Holland om te bepalen of zij dit als haar taak ziet. Provincies gaan hier verschillend mee om. Sommige provincies stellen ook financiële middelen beschikbaar voor fysieke maatregelen (o.a.: provincies Groningen en Overijssel), terwijl andere provincies dit primair een lokale taak vinden (o.a.: provincie Utrecht). Mocht de provincie Noord-Holland besluiten ook middelen beschikbaar te stellen voor fysieke maatregelen, dan verdient de drietrapsraket die de door de provincie Overijssel en ook in de HIRB-subsidies wordt gehanteerd aanbeveling. Eerst investeren in onderzoek, dan in proces (samenwerking) en als dat op orde is in fysieke maatregelen.

Maak detailhandel onderdeel van een breder ruimtelijk-economisch beleid

De ontwikkeling van toekomstbestendige winkelgebieden is niet alleen een detailhandelsopgave. Het raakt aan andere publieksgerichte voorzieningen als horeca en ook aan mobiliteit, stadsdistributie, toerisme, wonen en werken. Maak daarom het detailhandelsbeleid onderdeel van een breder ruimtelijk-economisch beleid. Bijvoorbeeld van een verstedelijkingsbeleid, of beleid voor werklocaties. Houd daarbij wel net als nu specifieke regelgeving voor detailhandel.

Ondersteun gemeenten proactief bij veranderingen in perifeer detailhandelsbeleid

De Europese dienstenrichtlijn en de opkomst van nieuwe detailhandelsconcepten en kringloopwinkels zorgen voor veel onduidelijkheid bij gemeenten over welke vormen van detailhandel wel en niet zijn toegestaan op bedrijventerreinen en andere perifere locaties en hoe dit te motiveren. Ondersteun gemeenten proactief met kennis- en informatieverstrekking. Informeer gemeenten over de impact van de uitspraak 'Appingedam' van de Raad van State en ondersteun de gemeenten op dit punt bij de onderbouwing in bestemmingsplannen. Bovendien is het aan te bevelen om via vervolgonderzoek beter inzicht te krijgen in de effectiviteit van het provinciale PDV- / GDV-beleid dat deel uitmaakt van het detailhandelsbeleid.

Zet sterk in op clustering van het aanbod

Hoewel clustering van het aanbod geen specifiek doel is in het detailhandelsbeleid van de provincie, kent Noord-Holland in vergelijking met andere provincies relatief weinig verspreide detailhandel. Maar het aantal m^2 verspreide detailhandel is de afgelopen twee jaar net als in de rest van Nederland wel toegenomen. Verspreid liggende detailhandel tast de detailhandelsstructuur in ruimtelijke zin aan. Clustering van voorzieningen is nodig om toekomstbestendige winkelgebieden te realiseren, die genoeg te bieden hebben. Daarbij heeft clustering voordelen, zoals het beperken van het aantal verkeerbewegingen en efficiënt ruimtegebruik. Zet daarom sterker in op clustering van het aanbod. Verplicht regio's om in de regionale detailhandelsvisies de hoofdwinkelstructuur vast te stellen, als basis voor de clustering van detailhandel en andere publieksgerichte voorzieningen. Neem clustering ook als doel in het detailhandelsbeleid op. Zoals bijvoorbeeld de provincie Zuid-Holland heeft gedaan, die als centrale doelstelling heeft: concentratie en clustering van detailhandel in de centra van steden, dorpen en wijken.

Bijlage 1

Onderzoeksmethode per deelvraag

Centrale onderzoeksvragen	Deelvragen	Deskresearch	Fieldresearch
A: Is het beleid doeltreffend? (Evalueren)	1: In hoeverre zijn de provinciale doelen en beleidskaders scherp en eenduidig geformuleerd?	Analyse beleidsdocumenten (detailhandelsbeleid provincie, flankerend beleid, regionale visies, adviezen RAC's, kennis en informatievoorziening, structuurvisie en PRV en uitvoeringsregels toekomstbestendige winkelgebieden	Interviews betrokkenen binnen en buiten provincie Enquête gemeenten Noord-Holland
	2: In hoeverre hebben de beleidsinstrumenten bijgedragen aan de doelen?	Analyse data provincie Noord-Holland (o.a. Locatus, Koopstromenonderzoek, Monitor Detailhandel) in perspectief (o.a. benchmark aangrenzende provincies)	Interviews betrokkenen binnen en buiten provincie. Enquête gemeenten Noord-Holland
	3: Wat zijn de ervaringen met het provinciale detailhandelsbeleid?		Interviews betrokkenen binnen en buiten provincie Enquête gemeenten Noord-Holland
B: Sluit het beleid aan bij de actuele detailhandelsopgaven? (Vooruit kijken)	4: Hoe ziet de detailhandelsopgave er de komende vijf jaar uit?	Analyse onderzoek naar ontwikkelingen detailhandel en beleid	Interviews betrokkenen binnen en buiten provincie. Enquête gemeenten Noord-Holland Werksessie intern en extern
	5: In hoeverre sluiten de rol van de provincie en instrumentarium nog aan op deze opgaven?	Analyse instrumentarium en effecten en rol provincie in relatie tot ontwikkelingen en opgaven	Interviews betrokkenen binnen en buiten provincie Werksessie intern en extern
	6: Welke aanbevelingen zijn er voor het detailhandelsbeleid?	Doeltreffendheid beleid en opgaven vertalen naar aanbevelingen	Werksessie intern en extern

Tabel B1.1: Onderzoeksmethode evaluatie detailhandelsbeleid per deelvraag

Bijlage 2

Deelname interviews en werksessies

Naam	Organisatie
Sandra de Boer	Gemeente Alkmaar
Martin van den Oever	Gemeente Amsterdam
CJ Dippel	Gemeente Amsterdam
Inge Reijmer	Gemeente Beverwijk
Caroline Rindertsma	Gemeente Haarlemmermeer
Mireille Middendorp	Gemeente Heemstede
Harry Buur	gemeente Schagen
Maarten Dijk	Gemeenten Stede Broec, Enkhuizen en Drechterland (SED)
Dirk Mulder	ING / Lid ADZ
Tessa Vosjan	InRetail /Retailagenda / lid ADZ & RAC NHN
Kim Ruijs	Retailagenda
Rene Vierkant	Vierders Vastgoed
Leo van der Linde	Voorzitter ADZ
Rob van Keulen	Voorzitter RAC NHN
Maartje van de Ven	Provincie Noord-Holland, opsteller detailhandelsbeleid 2015-2020
Hans Groot	Provincie Noord-Holland, Ruimtelijke Ordening
Thom Spruijt	Provincie Noord-Holland, Subsidieregeling
Hans Damen	Provincie Noord-Holland, Juridische Zaken
Ton Oortman Gerlings	Provincie Noord-Holland, Ruimtelijke Ordening

Tabel B2.1: Overzicht interviews

Naam	Afdeling
Hans Groot	Ruimtelijke Ordening
Hans Damen	Juridische Zaken
Hans Vonk	Economische Zaken
Michel van Wijk	Economische Zaken
Edwin Rem	Economische Zaken
Michiel de Graef	Economische Zaken
Ton Oortman Gerlings	Ruimtelijke Ordening

Tabel B2.2: deelnemers werksessie provincie Noord-Holland

Naam	Organisatie
Leo van der Linde	Adviescommissie ADZ
Rob van Keulen	Adviescommissie RAC NHN
Aart-Jan van Duren	Bureau Stedelijke Planning
Inge Reijmer	Gemeente Beverwijk
Jan Appelman	Gemeente Haarlem
Edda Kahlman	Gemeente Hoorn
Corlien Moleman	Gemeenten BUCH
Maarten Dijk	Gemeenten SED
Angele Halsema	Gemeenten SED
Marc Majolee	Inretail
Tessa Vosjan	Inretail
Rupert Parker Brady	Retail Denkers
Kim Ruijs	Retailagenda
Rene Vierkant	Vierders Vastgoed Advies

Tabel B2.3: Deelnemers expertsessie gemeenten en stakeholders

Vestiging Deventer
Vestiging Deventer
Snipperlingsdijk 4
7417 BJ Deventer
T +31 (0570) 666 222
F +31 (0570) 666 888
Postbus 161
7400 AD Deventer

www.goudappel.nl
goudappel@goudappel.nl

adviseurs
mobiliteit
Goudappel
Coffeng

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 17 JAN. 2019

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr. J.H.M. Klinkhamer
BEL/IOT

Telefoonnummer +31235144179
klinkhamerj@noord-holland.nl

Verzenddatum

Kenmerk
1165184/1165187

Uw kenmerk

Betreft: Voortgangsrapportage Actieagenda Circulaire Economie 2017-2020

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) brengen wij u het besluit van ons college ter kennis: de voortgangsrapportage actieagenda circulaire economie 2017-2020 vast te stellen.

In 2017 is het Ontwikkelingsperspectief circulaire economie "We maken het rond" vastgesteld. Het ontwikkelingsperspectief vormde een beginpunt en context waarin de randvoorwaarden zijn gesteld om de circulaire economie zo optimaal mogelijk en op de juiste manier aan te jagen. Voor wat betreft ambitie en doelen is aangesloten bij die van het Rijk en EU voor circulaire economie: Noord-Holland is circulair in 2050 en er is een reductie van 50% in het gebruik van primaire grondstoffen in 2030. Aan het Ontwikkelperspectief is een Actieagenda Circulaire economie 2017-2020 gekoppeld, waarin aan de hand van de zes creatiesporen (Innovatie en ondernemerschap, Ketenvorming, Productie schone grondstoffen, Ruimte, Regelgeving en Circulaire organisatie) met daaraan gekoppelde acties, het beleidskader operationeel is gemaakt. Aan de hand van deze actieagenda wordt in bijgevoegde Voortgangsrapportage verslag gedaan over de voortgang en de resultaten die afgelopen anderhalf jaar zijn bereikt.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A.Th.H. van Dijk

1 bijlage
Voortgangsrapportage Actieagenda Circulaire Economie.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Provincie
Noord-Holland

Voortgangsrapportage Tussenstand actieagenda circulaire economie 2017-2020

CIRCULA

VOORWOORD

In 2017 heeft de provincie Noord-Holland het Ontwikkelingsperspectief en de Actieagenda circulaire economie 2017 t/m 2020 ‘We maken het rond’ vastgesteld. We zijn na anderhalf jaar nu halverwege de uitvoering. Met de verkiezingen voor Provinciale Staten in het vooruitzicht is het nu een goed moment de tussentijdse balans op te maken en te zien welke resultaten tot nu toe zijn bereikt en wat we nog gaan doen.

De provincie wil de beweging richting een circulaire economie versnellen en zij aan zij staan met voortrekkers die datzelfde doel nastreven. In het afgelopen jaar heeft de provincie daarom bedrijven en startups in Noord-Holland op verschillende manieren ondersteund bij het verbeteren van hun circulaire bedrijfsvoering. Er is geld beschikbaar gesteld voor circulaire innovaties via onder andere het InnovatiefondsNH en het Participatiefonds Duurzame Economie Noord-Holland. PIMNH heeft tientallen bedrijven geholpen om meer inzicht te krijgen in de financieringsmogelijkheden.

Ik kijk met veel plezier terug op de selectiedag van GO!-NH waar zo’n twintig enthousiaste teams hun circulaire idee of product presenteerden. GO!-NH voorziet echt in een behoefte en inmiddels hebben wij meer dan 20 teams begeleid om hun idee op het gebied van duurzame mobiliteit of circulaire economie klaar te stomen voor de markt.

Noord-Holland mag zich gelukkig prijzen met veel vooruitstrevende bedrijven, een sterke kenniseconomie en creatieve industrie van wereldniveau. Dat zorgt ervoor dat onze provincie een van de koplopers is in vergelijking met andere regio’s in de Europese Unie. Dat is een mooi resultaat. Om deze positie te behouden en kennis met elkaar te delen is een stevig netwerk van groot belang. Om het netwerk op het gebied van innovatie te versterken zijn wij partner geworden van Amsterdam Smart City en heb ik in eind oktober de samenwerkingsovereenkomst met Impact Hub Amsterdam ondertekend.

Ook was er veel aandacht voor het gebruik én de productie van grondstoffen. Zo heb ik in het najaar het Seeweed Processing Lab bij ENC-TNO in Petten mogen openen en heeft het project Grass2Grit een grote Europese subsidie ontvangen. Deze innovatie, waarbij strooizout wordt gemaakt uit bermgras, is een uitvinding van een van onze provincie-medewerkers.

Ik hoor helaas nog te vaak dat bedrijven en start-ups tegen wetten en regels aanlopen waardoor het niet lukt om hun mogelijkheden om circulair te ondernemen optimaal te benutten. De bestaande wet- en regelgeving moét worden aangepast om de weg vrij te maken voor de circulaire koplopers. Daarom ben ik samen met ondernemers naar Brussel afgereisd om onder andere met de Europese Commissie te praten over de ontwikkelingen op het gebied van circulaire economie en heeft de provincie een meldpunt geopend om inzicht te krijgen in de belemmeringen. Er zijn 22 belemmeringen door 12 stakeholders ingebracht. De gesignaleerde belemmeringen zijn met name afkomstig uit de agrosector.

Het goede voorbeeld geven is ook belangrijk! De provincie wil een circulaire provincie worden en scherpt haar eigen inkoop en aanbestedingsbeleid aan. De organisatie wil zo snel mogelijk naar 100% circulair inkopen bij alle Europese aanbestedingen van werken en leveringen en maakt circulaire economie een vast aandachtspunt bij de ontwikkeling van beleid.

Deze voortgangsrapportage geeft u een volledig overzicht van alle acties die op diverse 'sporen' zijn gerealiseerd. Het laat zien dat de transitie naar een circulair systeem niet van de ene op de andere dag is geregeld, maar ik zie dat we met elkaar op de goede weg zijn. Gelukkig durven steeds meer ondernemers het aan om op een veel duurzamere manier om te gaan met grondstoffen, productieprocessen en afval.

Ik wil iedereen bedanken voor de betrokkenheid bij de uitvoering van het ontwikkelingsperspectief en hoop dat wij op uw inzet en enthousiasme kunnen blijven rekenen. We moeten het immers samen rond maken.

Jack Chr. van der Hoek
Gedeputeerde Energie, Duurzaamheid en
Circulaire economie

VOORTGANGSRAPPORTAGE TUSSENSTAND ACTIEAGENDA CIRCULAIRE ECONOMIE 2017-2020

In het coalitieakkoord van 2015, "Ruimte voor groei", heeft circulaire economie een plek gekregen:

Wij onderschrijven het belang van de 'circulaire economie', waarbij zoveel mogelijk grondstoffen opnieuw worden gebruikt (ook wel de grondstoffenrotonde genoemd). De overstap naar een circulaire economie is een grote verandering voor bedrijven, maar biedt ook kansen voor economische ontwikkeling. In het Noordzeekanaalgebied/ Westas zien wij in het bijzonder kansen op dit gebied. De rol van de provincie in deze is die van verbinder van initiatieven en kennismakelaar richting bedrijfsleven en gemeenten. Wij vervullen deze rol via het Servicepunt Duurzame Energie.

Dit was de aanzet voor het stapsgewijs uiteindelijk in 2017 komen tot een **Ontwikkelingsperspectief circulaire economie, "We maken het rond":**

"In het ontwikkelingsperspectief is beschreven hoe de provincie de transitie naar een circulaire economie wil versnellen. Omdat deze transitie nog in de kinderschoenen staat en een hoogdynamisch karakter kent waarvan de uitkomst zich moeilijk laten voorspellen, kiezen wij er bewust voor om geen harde beleidsdoelen- of lijnen te stellen. Op die manier houden we de mogelijkheid open tot herpositioneren, waarbij het nog niet altijd duidelijk hoeft te zijn hoe we uiteindelijk tot het einddoel komen. We presenteren een perspectief waarmee de koers en contouren duidelijk zichtbaar zijn, maar waarvan de uitkomst zich laat invullen door een dynamisch proces met onze partners die de nieuwe economie uiteindelijk moeten realiseren. Het ontwikkelingsperspectief is dus niet zozeer het sluitstuk van beleidsvorming, maar eerder een beginpunt en context waarin de randvoorwaarden zijn gesteld om de circulaire economie zo optimaal mogelijk en op een juiste manier aan te jagen."

De benodigde ruimte werd benoemd om mee te kunnen bewegen in de ontwikkelingen rond circulaire economie, langs zes creatiesporen. Aan deze zes creatiesporen werden in het **Actieprogramma circulaire economie, "We maken het rond"** in 2017 concrete acties, financiering en een planning gekoppeld.

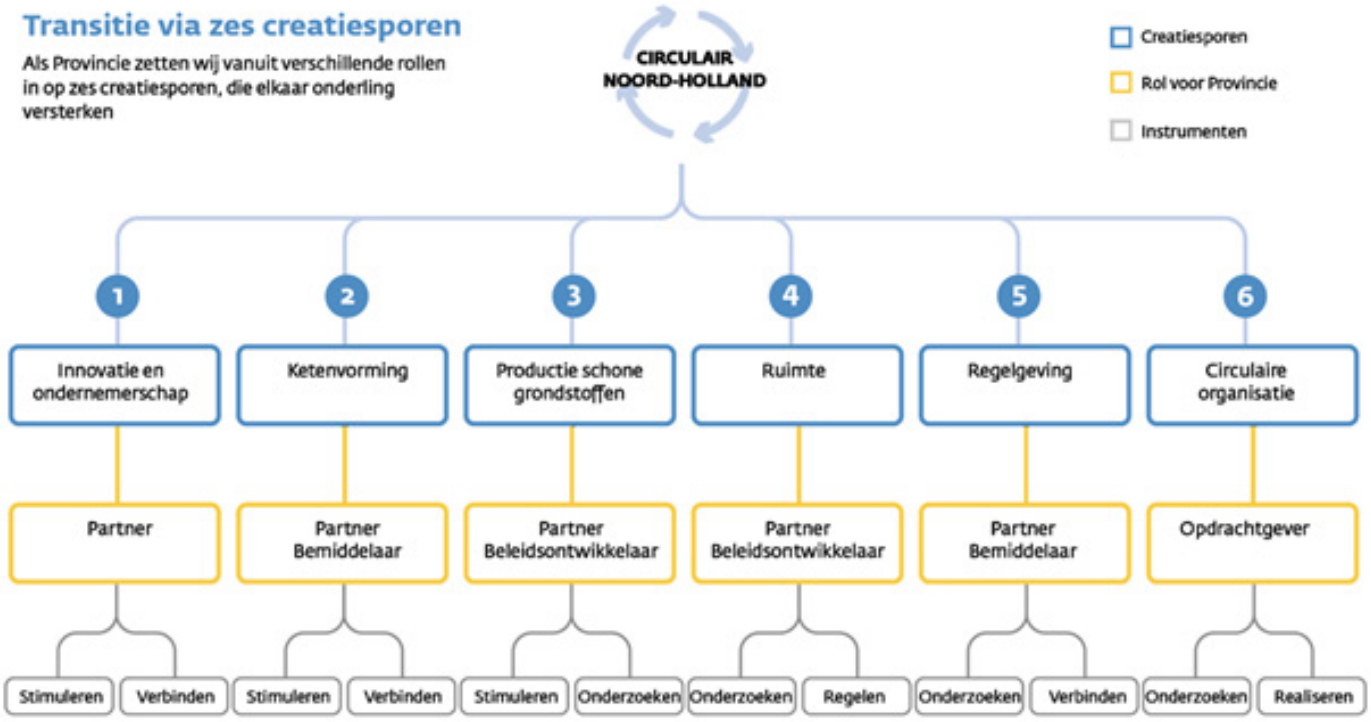
Deze Actieagenda Circulaire Economie 2017-2020 is het uitvoeringsdeel van het Ontwikkelingsperspectief Circulaire Economie. In de Actieagenda maken Gedeputeerde Staten het beleidskader van het Ontwikkelingsperspectief operationeel en laat het college zien wat de provincie gaat doen en waar de middelen en instrumenten op ingezet worden. De Actieagenda wordt ook gebruikt om te rapporteren over de voortgang en de resultaten die zijn bereikt.

Het principe van adaptief beleid heeft als consequentie dat de Actieagenda iets minder precies (minder 'smart') laat zien welke maatschappelijke resultaten te verwachten zijn na de uitvoering van een meerjarenprogramma. Dat past bij een onderwerp dat volop in beweging is. Dat neemt niet weg dat we ons einddoel (Noord-Holland circulair in 2050) serieus nemen.

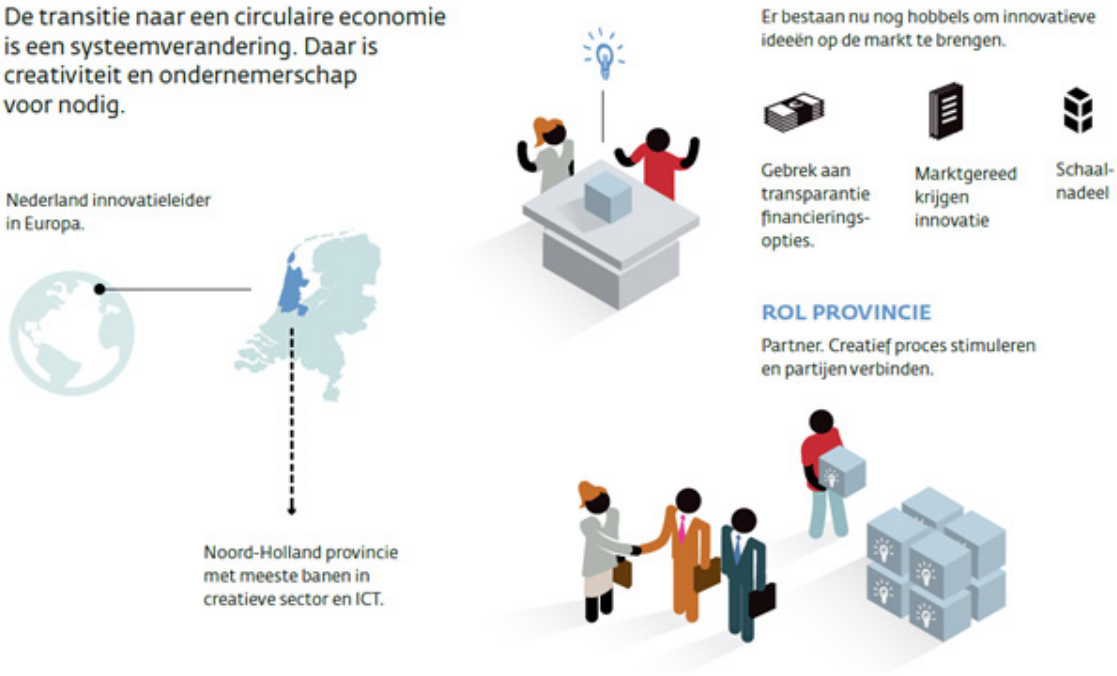
Vaststelling van het Ontwikkelingsperspectief en de Actieagenda vonden plaats medio 2017, voor de periode 2017 t/m 2020.

Transitie via zes creatiesporen

Als Provincie zetten wij vanuit verschillende rollen in op zes creatiesporen, die elkaar onderling versterken

CREATIESPOOR 1: INNOVATIE EN ONDERNEMERSCHAP

De beleidsaanname voor dit spoor was:

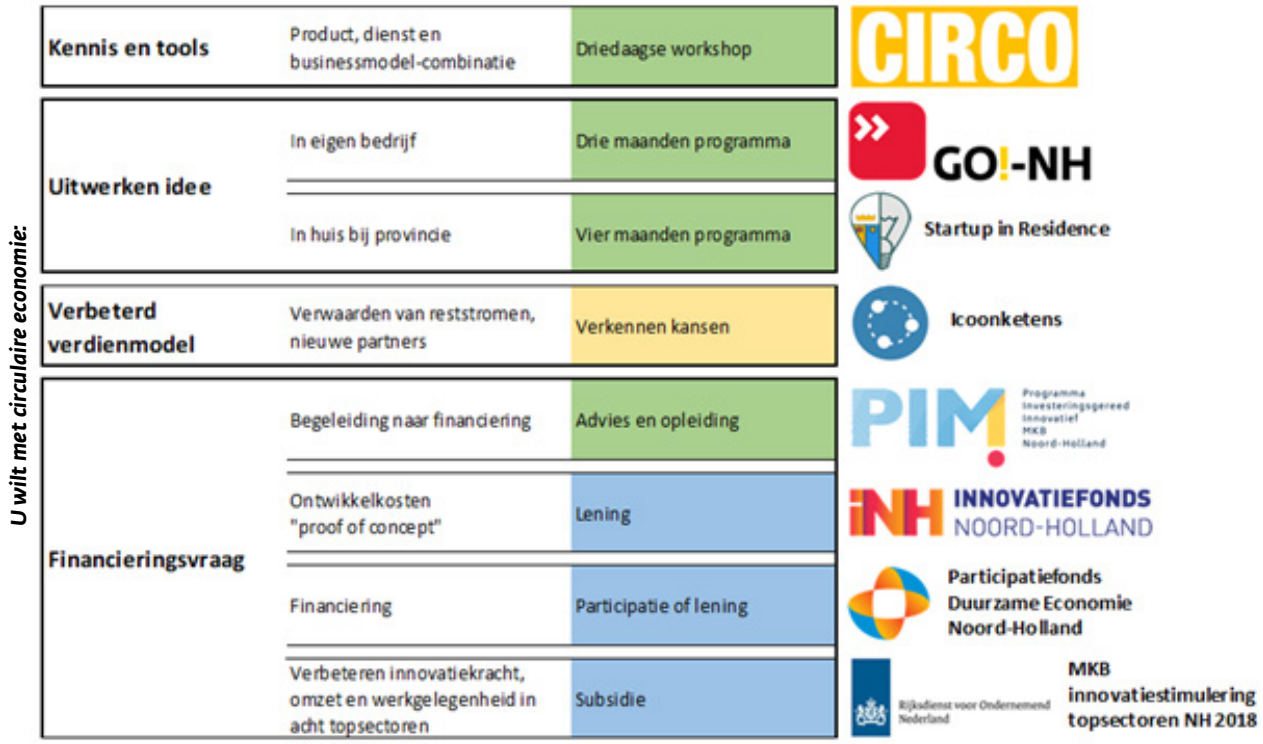
Om te komen tot een circulaire economie is een systeemverandering nodig. Volgens het PBL zijn daarvoor 3 typen van innovatie nodig: (1) technologie, (2) productontwerp, en (3) verdienontwerp. Veel van deze innovaties moeten nog plaatsvinden; op dit moment is nog niet geheel duidelijk hoe de nieuwe economie precies vorm gaat krijgen. Duidelijk is dat hier grote kansen voor bedrijven liggen en het is niet voor niets dat zowel kennisinstituten als het MKB en de creatieve industrie volop bezig zijn met het ontwikkelen van een breed scala aan innovaties. De overheid kan deze systeemverandering versnellen door een rol te pakken in het stimuleren van ondernemerschap en innovaties.

Er zijn daarbij een drietal concrete doelen gesteld:

- *Katalyseren van het creatieve proces, tot stand komen ideeën en concepten*
- *Een toename in het aantal innovaties dat de markt bereikt*
- *Een stevig partnership tussen de provincie, circulaire creatieve netwerken en kennisinstituten*

In de uitvoering zijn partijen gezocht en gevonden, die de innovatie vormgeven. Dit zijn vooral startups en MKB-ers. De diverse subsidie-instrumenten voor het MKB zijn mede specifiek voor de circulaire innovaties opengesteld. Door aansluiting te maken met bestaande netwerken van startups en MKB-ers werd bekendheid met de instrumenten en het gebruik ervan bevorderd.
De instrumenten GO!-NH en CIRCO-track stimuleerde deelnemende bedrijven tot samenwerking. Om de MKB-financieringsinstrumenten en de provincie als partner voor innovaties breed in beeld te brengen, is in 2018 een samenwerking met Impact-Hub in Amsterdam en met Amsterdam Smart City aangegaan.

Figuur 1: Innovatie-instrumenten

Voortgang punten actieagenda in 2018

Innovatie en ondernemerschap		**realisatie**
1.1 Circulaire innovaties door bedrijven ondersteunen		**2020**
Actie:	*Financieel ondersteunen van circulaire innovaties via onze MKB innovatie-instrumenten (Proof of Conceptfonds, Participatiefonds Duurzame Economie Noord-Holland (PDENH), MIT (MKB Innovatie Topsectoren)-regeling.*	
Gerealiseerd:	- Het Innovatiefonds Noord-Holland (Proof of Conceptfonds) is in de eerste helft van 2018 opgericht. Naast de provincie Noord-Holland zijn Sanquin Innovatie en de holdings van de UvA, HvA en AMC, aandeelhouder. Er zijn in 2018 twee circulaire initiatieven gefinancierd vanuit dit fonds (Slow Mill Sustainable Power BV, voor proef bij Texel opwekking duurzame energie uit golven; Sparrow, duurzame pakketbezorging in Amstelveen). - De MIT-regeling (MKB Innovatiestimulering Topsectoren NH 2018). De toe te kennen subsidies vanuit dit instrument worden begin 2019 bekend. - Vanuit het Participatiefonds Duurzame Economie NH (PDENH) is in vier bedrijven op het gebied van circulaire economie geïnvesteerd.	
Vervolg:	- Verdere inzet op bovengenoemde instrumenten.	
1.2 Financieringsinstrumenten transparant maken		**2018**
Actie:	*Ondersteunen innovatief MKB en startups via ondernemersloketten (Investeringsgereedprogramma), door financieringsinstrumenten transparant te maken.*	
Gerealiseerd:	- De verschillende financieringsinstrumenten zijn voor het MKB en startups overzichtelijk gerubriceerd op de website van de provincie en die van PIMNH.nl. - In 2018 hebben er vanuit PIM circulair 72 intakes met ondernemers plaats-gevonden. Met 38 bedrijven is een maatwerktraject voor ondersteuning gestart. Voor 7 bedrijven is een koppeling gemaakt met investeerders. Met de hulp van PIM hebben 12 circulaire bedrijven financiering opgehaald. Half december 2018 betrof dit een bedrag van € 4.365.000,-.	
Vervolg:	- De positie van PIM als financieringsloket voor Noord-Hollandse circulaire bedrijven verder versterken.	

1.3 Circulaire startups ondersteunen		**2020**
Actie:	***Circulaire startups en innovatieve bedrijven helpen om aansluiting bij de markt te vinden door het opzetten van een investeringsgereed- en versnellingsprogramma.***	
Gerealiseerd:	- In 2018 hebben twee GO!-NH Acceleratorprogramma's plaatsgevonden. In de eerste helft van 2018 op het gebied van duurzame mobiliteit en in de tweede helft van 2018 op het gebied van circulaire economie. Aan duurzame mobiliteit hebben 12 startups of MKB-ers meegedaan. Techport/Rabobank heeft als partner een regionale challenge ingediend. - In oktober is de Go!-NH Accelerator circulaire economie gestart. Aan dit versnellingsprogramma deden 16 teams mee, waarvan de provincie er 10 heeft gefinancierd. Techport/Rabobank en de gemeente Haarlemmermeer hebben vier andere teams met een regionale challenge gefinancierd, en nog twee brachten eigen financiering mee. - Na afronding van de GO!-NH Accelerator Duurzame Mobiliteit is er een alumni-programma gestart.	
Vervolg:	- Op 18 januari 2019 is de GO!-NH Accelerator circulaire economie afgesloten met een DemoDay in de week van de circulaire economie 2019. - In 2019 worden er twee versnellingsprogramma's georganiseerd. In de eerste helft van 2019 voor duurzame mobiliteit en de tweede helft voor circulaire economie. - Na de afronding van de tweede accelerator zullen de deelnemers van de GO!-NH Accelerator Circulaire Economie ook toetreden tot het alumni-netwerk.	
1.4 Drijvende kracht in creatieve netwerken		**2020**
Actie:	***Het verbinden van MKB, creatieve industrie en kennisinstituten via netwerken waarin gezamenlijk gewerkt wordt aan innovaties.***	
Gerealiseerd:	- Circa 50 startups/bedrijven zijn verbonden met andere bedrijven, met verschillende MKB-innovatie instrumenten en met de interne organisatie.	
Vervolg:	- Er zal een database/CRM systeem worden opgezet om de ontwikkeling van innovaties door, en de begeleiding van startups en MKB-ers te ondersteunen, met inachtname van de privacy regelgeving (AVG). - De contacten met startups en MKB-ers zal geïntensiveerd worden door verbreding en verbetering.	
1.5 Startup in Residence		**2018**
Actie:	***Ruimte bieden aan een circulaire startups in ons 'Startup in Residence' programma.***	
Gerealiseerd:	- In 2017 vond de eerste editie van startup in Residence plaats. Er is een challenge vanuit circulaire economie ingediend.	
Vervolg:	- In 2019 start er weer een editie van startup in Residence. Er wordt gekeken of er vanuit circulaire economie een challenge ingediend kan worden.	
1.6 Circulaire innovatieprogramma's organiseren		**2020**
Actie:	***Actief partnerships aangaan met creatieve innovatienetwerken (hubs, broedplaatsen, kennisinstituten) en realiseren kruisbestuiving door office sharing, het delen en versterken van 'fluïde netwerken', het samen organiseren van gerichte innovatieprogramma's, incubators, masterclasses, fellowships en/of contests.***	
Gerealiseerd:	- Op 31 oktober 2018 is het partnership met Impact Hub Amsterdam getekend door gedeputeerde Van der Hoek. Met Impact Hub wordt in de komende drie jaar samengewerkt om een Noord-Hollands circulair ecosysteem verder uit te bouwen (GS besluit van 16 oktober 2018). - In oktober is de provincie voor twee jaar een partnership aangegaan met Amsterdam Smart City, gericht op upcycling en gebiedsontwikkeling.	
Vervolg:	- Samen met Impact Hub uitvoering geven aan het partnership en het verder uitbouwen van de Noord-Hollandse circulaire samenwerking. In het komende jaar worden er meerdere evenementen georganiseerd om de circulaire samenwerking bij elkaar te brengen. Daarnaast gaat Impact Hub circulaire ondernemers scouten voor PIM, GO!-NH en de CIRCO-tracks. - Verdere inzet op circulaire economie en project uitwerking binnen Amsterdam Smart City.	
1.0 Nieuwe acties		
Gerealiseerd:	Innovaties kunnen wij stimuleren als launching customer. Spoor 1 en 6 zijn hiervoor gekoppeld bij circulaire inkoop (6.3).	
Vervolg:	- Met een challenge voor circulaire provinciale relatiegeschenken, prikkelen wij de markt en geven het goede voorbeeld. - In de Omgevingsvisie NH2050 (hoofdstuk 4) is het ontwerpen en ontwikkelen van een online co-creatieplatform/ werkplaats al aangekondigd. - Er is veel aandacht voor nieuwe startups, waarbij ook oudere innovaties in beeld kwamen die extra aandacht verdienen om ook hun circulaire markt te vinden. - Een gerichte communicatiestrategie om de financieringsinstrumenten voor circulaire innovaties nog meer onder de aandacht te brengen en houden van MKB-ers en startups.	

Financiën

Voor innovatie en ondernemerschap is voor vier jaar een bedrag van € 245.000,- begroot, verdeeld over de actiepunten 1.4 (€ 70.000) en 1.6 (€ 175.000). In 2019 worden verplichtingen voor deze twee onderdelen aangegaan. Actie 1.1, 1.2, 1.3 en 1.5 worden gefinancierd uit het budget van de Uitvoeringsagenda Economie 2016-2019.

Leerpunten

- Punt van aandacht is de tijd die nodig is om een netwerk op te bouwen, om bedrijven in beeld te krijgen, de provincie bij bedrijven in beeld te brengen en vertrouwen in elkaar te krijgen. Nu de economie weer goed draait is het voor MKB een afweging waar hun tijd aan te besteden. Dit vraagt het gebruik van bestaande netwerken, gericht en consistent contact en goede communicatie.
- Veel aandacht gaat naar nieuwe startups, ook van andere partijen dan de provincie. Startups die doorgroeien naar de volgende ontwikkelfase (scale-ups) en oudere circulaire innovaties die in stilte aan de weg timmeren, verdienen ook aandacht. Afhankelijk van hun vaak specifieke vraag (belemmerende regelgeving, locaties, subsidies, netwerken) vragen zij gericht ondersteuning.
- De uitvoering van de MKB innovatie-instrumenten is bij verschillende uitvoerende partijen belegd. Hierdoor heeft ieder innovatie-instrument zijn eigen netwerk. Het verbinden van deze netwerken verhoogt de effectiviteit, maar moet ook voldoen aan de vereisten rond privacy (AVG).

Deze leerpunten worden meegenomen bij de invulling van de tweede helft van het actieprogramma.

Achtergrond bij instrumenten

- Het **Innovatiefonds** richt zich op het verstrekken van (converteerbare) leningen tijdens de zogenoemde Proof-of-Concept fase van de ontwikkeling van een nieuw innovatief product of proces binnen het midden- en kleinbedrijf in de provincie Noord-Holland. Er is speciale aandacht voor innovaties op het gebied van circulaire economie, duurzame mobiliteit en energietransitie.
- De **MIT-regeling** biedt subsidiemogelijkheden voor het uitvoeren van haalbaarheidsstudies en Research & Development projecten die in samenwerkingsverband worden uitgevoerd en aansluiten bij het innovatieprogramma van één van de topsectoren die de provincie Noord-Holland ondersteunt en die aantoonbaar bijdragen aan het creëren van economische waarde voor de MKB ondernemingen die deelnemen aan het samenwerkingsverband, en voor de topsector, de provincie Noord-Holland en Nederland.
- Het **Programmma Investeringsgereed innovatief MKB** (**PIM**) biedt concreet maatwerkadvies over financiering. Dit helpt ondernemers met financieringsvragen, met het geven van inzicht over mogelijkheden en het aanbieden van masterclasses en voorlichtingsbijeenkomsten. Ook koppelt PIM ondernemers aan zijn unieke netwerk, dat bestaat uit financiers, andere bedrijven en potentiële klanten.

Overzicht resultaten PIM 2018

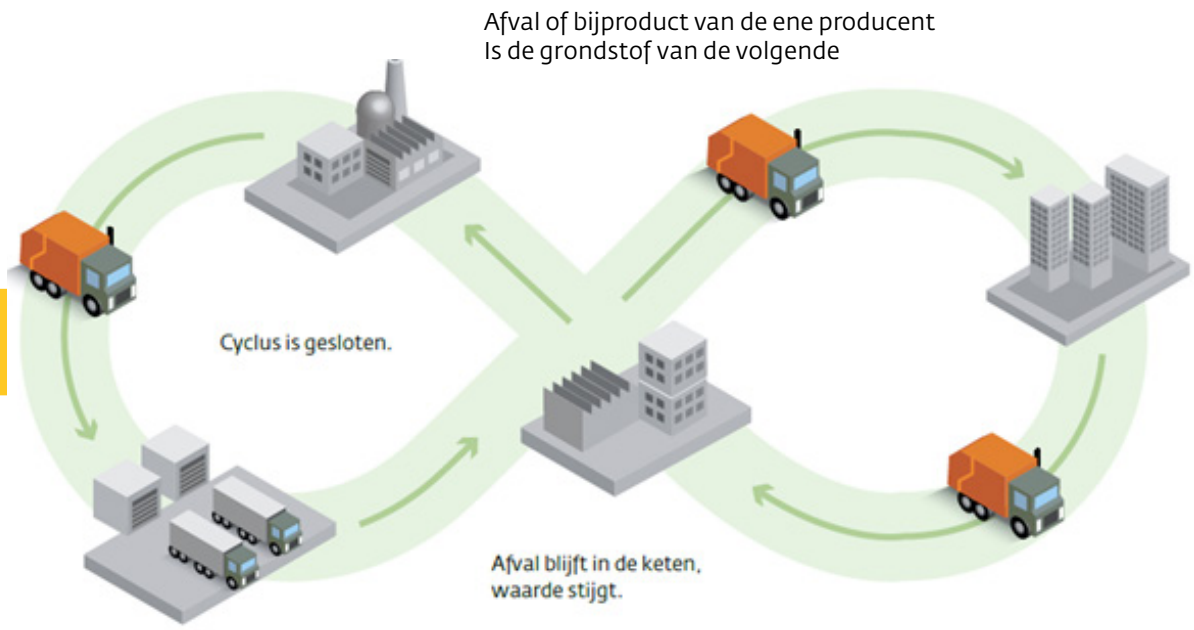
	Aanmeldingen	Intakes	Maatwerk-ondersteuning	Matching	Financiering	Aangetrokken kapitaal
ALGEMEEN INNOVATIEF MKB	294	200	113	3	25	5.501.760
CIRCULAIRE ECONOMIE INNOVATIES	76	72	38	7	12	4.365.000
DUURZAME MOBILITEIT INNOVATIES	40	37	17	3	1	300.000
DUURZAME ENERGIE INNOVATIES	69	67	36	8	2	836.000
	479	376	204	21	40	11.002.760

- De **GO!-NH** Accelerator richt zich op het stimuleren van innovaties op het gebied van circulaire economie en duurzame mobiliteit. In een programma van drie maanden ontwikkelen teams hun bedrijf verder aan de hand van trainingen, tools en intensieve begeleiding. Het programma is bedoeld voor startups, innovatieve MKB-bedrijven, grote organisaties en instellingen om hun innovatieve idee uit te werken tot een gevalideerd businessmodel. Daarnaast krijgen zij de mogelijkheid om hun innovatie te presenteren aan potentiële investeerders, partners en inkopers tijdens de afsluitende Demo-Day.
  Alle deelnemende startups en innovatieteams van de GO!-NH Accelerators komen in een Alumni-programma. In dit programma wordt op regelmatige basis meet-ups en events georganiseerd. Doel hiervan is om deze groep van innovators hechter en sterker te maken en zo bij te dragen tot de opbouw van

een ecosysteem/ netwerk. Inmiddels heeft GO!-NH 36 partners aan zich gebonden die bijdragen aan het programma in de vorm van locaties, kennis of een netwerk.

- **Startup in Residence** is een programma van 4 maanden waarin startups coaching krijgen en waarin de provincie met de startups onderzoekt of er een samenwerking mogelijk is, bijvoorbeeld in de vorm van een pilot. Dit gebeurt op basis van jaarlijks wisselende challenges. Circulaire economie kan zo een challenge zijn.
- **Impact Hub Amsterdam** is een innovatiehub van sociale ondernemers, pioniers en professionals, in de gehele provincie, die werken aan oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen. Dit doen ze door het bevorderen van samenwerking en het opbouwen van een regionaal en globaal duurzaam ecosysteem. Impact Hub stelt als voorwaarde dat bedrijven die zich aansluiten, positief bijdragen aan de Sustainable Development Goals. Samen met Impact Hub gaan we een Noord-Hollands circulair netwerk van samenwerking opbouwen bestaande uit Startups en MKB-bedrijven. Ook gaat Impact Hub scouten voor onze innovatie-instrumenten (GO!-NH, Circulaire Business Design Tracks en PIM) om zo het aandeel circulaire bedrijven dat participeert in de innovatie instrumenten van de provincie verder te vergroten.
- Samenwerking en partnership met **Amsterdam Smart City** (**ASC**) richt zich op de twee circulaire thema's, namelijk up-cycling en gebiedsontwikkeling. Binnen ASC wordt ambtelijk en bestuurlijk met 9 partners aan deze thema's gewerkt. Dit zijn: HvA, gemeente Haarlemmermeer, Pakhuis de Zwijger, Metabolic, RoyalHaskoning/DHV, Amsterdam Economic Board, gemeente Amsterdam, en gemeente Amstelveen. De provincie is partner in dit netwerk om haar opgaven, waaronder de transitie naar een circulaire economie, meer data-gedreven te realiseren. Het netwerk binnen ASC kan een waardevolle bijdrage leveren in het up-cyclen van afvalstromen in Noord-Holland met nieuwe technologieën.

2 CREATIESPOOR 2: KETENVORMING

De beleidsaanname voor dit spoor was:

Ketens staan centraal in een circulaire economie. Grondstoffen verplaatsen zich van het ene naar het andere stadium in productie-consumptieketens. Wat afval is voor het ene bedrijf, kan een grondstof zijn voor een ander bedrijf. In een industriële symbiose is er sprake van een systematische uitwisseling van materialen die voordelig is voor alle betrokken partijen. Het idee van industriële symbiose klinkt aantrekkelijk en logisch, maar blijkt in de praktijk niet eenvoudig te realiseren. De conversie van reststroom naar grondstof gaat vaak gepaard met technische uitdagingen en bedrijven vinden het lastig om zelfstandig een keten te initiëren. Ook kan regelgeving in de weg zitten (relatie met creatiespoor 5). Daarnaast is er behoefte aan technische innovaties. Ondernemers geven aan een belangrijke verbindende rol te zien voor een regionale overheid in het tackelen van deze problemen, het samenbrengen van partijen en het tot stand komen van ketens. Wij voeren daarom de regie op de totstandkoming van vier icoonketens die zich richten op de reststromen 1) mineralen in de bouwsector, 2) biomassa en voedsel, 3) plastic verpakkingsmateriaal en 4) textiel en stellen ons daarbij op als verbinder tussen partijen.

Er is hierbij een concreet doel gesteld:

- *Vier icoonketens in de vorm van 'Living Labs', die als katalysator voor leren en experimenteren gaan dienen en die uiteindelijk leiden tot schaalbare en repliceerbare ketens die ook elders kunnen worden gerealiseerd.*

Begin 2018 is een analyse uitgevoerd naar verschillende bedrijfsclusters, om in beeld te krijgen welke clusters van bedrijven het hoogste potentieel hebben voor de vorming van icoonketens en wat hun geografische spreiding is in Noord-Holland. In combinatie met een kansenkaart is vastgesteld hoe bepaalde ketens een stap verder kunnen worden geholpen met circulaire strategieën. Er hebben verschillende validatiesessies plaatsgevonden met bedrijven en er is een inventarisatie op bedrijfsniveau uitgevoerd. Dit heeft in 2018 geresulteerd in een uitwerking van de Icoonketens Biomassa, Bouw, en Kunststoffen, als het meest kansrijk om tot een "Living Lab" te komen. In MRA-verband is gewerkt aan de icoonketen Textiel.

Er is een **CIRCO Business Design Track** georganiseerd waar bedrijven (keten) de mogelijkheid wordt geboden circulaire ideeën en producten te ontwikkelen. Andere instrumenten die zijn ingezet om

ketenvorming te stimuleren en te ondersteunen, zijn het opzetten van Innovation Challenges en de vorming van een digitaal platform Grondstoffen.

Ketens van grondstoffen/reststoffen kennen, afhankelijk van de soort stoffen, een andere schaal waarop de keten gesloten kan worden. Het verbinden van partijen heeft daarom in verschillende vormen plaatsgevonden:

- In de eerste helft van 2018 was er een Circo Business Design Track waaraan 12 bedrijven hebben meegedaan. De deelnemers waren enthousiast en twee hebben vervolgens deelgenomen aan de GO!-NH Accellerator programma.
- Binnen de MRA is in 2018 een competitie uitgeschreven ('Circulair en digitaal') en een marktconsultatie gehouden voor digitale toepassingen om economische kringlopen sluiten te maken, waarbij grondstoffenplatforms voor de uitwisseling van grondstoffen tot stand komen.
- Als partner in de Randstadregio zijn wij lid van het Vanguard Initiative. Dit is een netwerk van 34 industriële Europese regio's, die binnen Europa een voorhoede willen vormen op het implementeren van innovatief industrieel beleid. Het gaat met name om innovaties in 3D-printen, biobased economie, duurzame productietechnologiën, nanotechnologie en offshore energie.
- Met andere provincies vindt samenwerking en uitwisseling plaats. Vanuit IPO vindt samenwerking plaats met het Rijk en VNO-NCW om met een Versnellingshuis te gaan komen tot een nationale stimulering van innovaties en ketenvorming.

Voortgang punten actieagenda in 2018

Innovatie en ondernemerschap		**realisatie**
2.1 Icoonketens organiseren		**2020**
Actie:	*Samen met een externe partner voeren wij de regie op de vorming van vier icoonketens.*	
Gerealiseerd:	- Traject icoonketens gestart met Circle Economy - Een drietal icoonketens als kansrijk herkend (Bouw, Biomassa, Kunsstof). - In MRA-verband ingezet op de kledingindustrie.	
Vervolg:	- Verdere ontwikkeling icoonketens en het opzetten van Living Labs. Begin januari 2019 zullen op basis van de actieplannen voor de verschillende icoonketens workshops worden georganiseerd, afgestemd op behoefte uit de inventarisatie onder bedrijven. Elke keten verdient zijn eigen aanpak. Voor de icoonketens biomassa, kunststoffen en bouw zullen verschillende workshops worden georganiseerd en vervolgstappen worden gezet afgestemd op de behoefte van desbetreffende keten. De workshops staan gepland voor het eerste kwartaal van 2019. Er is vanuit verschillende stakeholders commitment uitgesproken voor medewerking aan verschillende workshops. Zo heeft een woningcorporatie een workshop over circulair sanitair toegezegd met twee producenten, een aannemer en een afvalverwerker. - Na dit traject wordt geëvalueerd en bepaald wat de meest effectieve manier is om de overige icoonketens uit de kansenkaart in de regio te realiseren.	
2.2 Circular business design tracks		**2020**
Actie:	*Ondersteunen van participerende MKB bedrijven in het ontwikkelen van hun eigen circulaire visie door hen de mogelijkheid te geven kosteloos te participeren in een circular Business Design Track.*	
Gerealiseerd:	- Eerste CIRCO Business Design Track georganiseerd en een tweede voorbereid. - Meerjarige strategie voor CIRCO Business Design Tracks ontwikkeld met CIRCO (CLICKNL).	
Vervolg:	- Meerdere tracks worden georganiseerd waarin ervaringen van de eerste CIRCO Business Design Track worden meegenomen. - Spreiding over meerdere typen maakindustrie, en een agrarische (biomassa).	
2.3 Innovation Challenges		**2020**
Actie:	*Via challenges, uit te zetten bij de creatieve industrie en kennisinstituten, stimuleren van gerichte innovatie om conversieproblemen op te lossen.*	
Gerealiseerd:	- Nog op te starten.	
Vervolg:	- In 2019 op te starten.	
2.4 Digitaal platform Grondstoffen		**2020**
Actie:	*Om tot een goede uitwisseling van grondstoffen te komen, wordt met living labs een bedrijf financieel ondersteund dat bezig is met de ontwikkeling van een uitwisselingsplatform voor grondstoffen en dat bereid is samen met ons te experimenteren.*	
Gerealiseerd:	- Wedstrijd 'digitaal circulair' georganiseerd samen met MRA/Board	
Vervolg:	- Uitwerking bestedingsplan voor gealloceerde middelen digitaal uitwisselingsplatform (na call MRA).	

2.5 Internationaal netwerk		2020
Actie:	*Om te zorgen dat de impact van de totstandkoming van icoonketens niet alleen regionaal is, wordt samengewerkt en worden ervaringen gedeeld met nationale en internationale circulaire netwerken.*	
Gerealiseerd:	- Bezoek gedeputeerde Brussel/EC. - Deelname EU conferentie. - Bezoek van regio Zuid-Oost Noorwegen. - Deelname met GO!-NH deelnemers en ASC aan Barcelona Sustainability Conference. - Lidmaatschap via Randstadregio van Vanguard Initiative	
Vervolg:	- Verdere uitwerking positie Noord-Holland in internationale circulaire netwerken	
2.0 Nieuwe acties		**2020**
Gerealiseerd:	- Inzet op textielketen in gang gezet. - Verkenning rol voor OD/RUD in signalering van kansen voor ketenvorming met daaraan gekoppeld een pilot.	
Vervolg:	- In een verkenning de mogelijkheden en aanpak voor textiel uitwerken. - Bijeenkomst over adviesrol voor OD/RUD in april (ook spoor 5)	

Financiën

Budget Actieagenda circulaire economie: € 610.000,-. In 2018 bedragen uitgaven en aangegane verplichtingen € 120.000,-.

Leerpunten

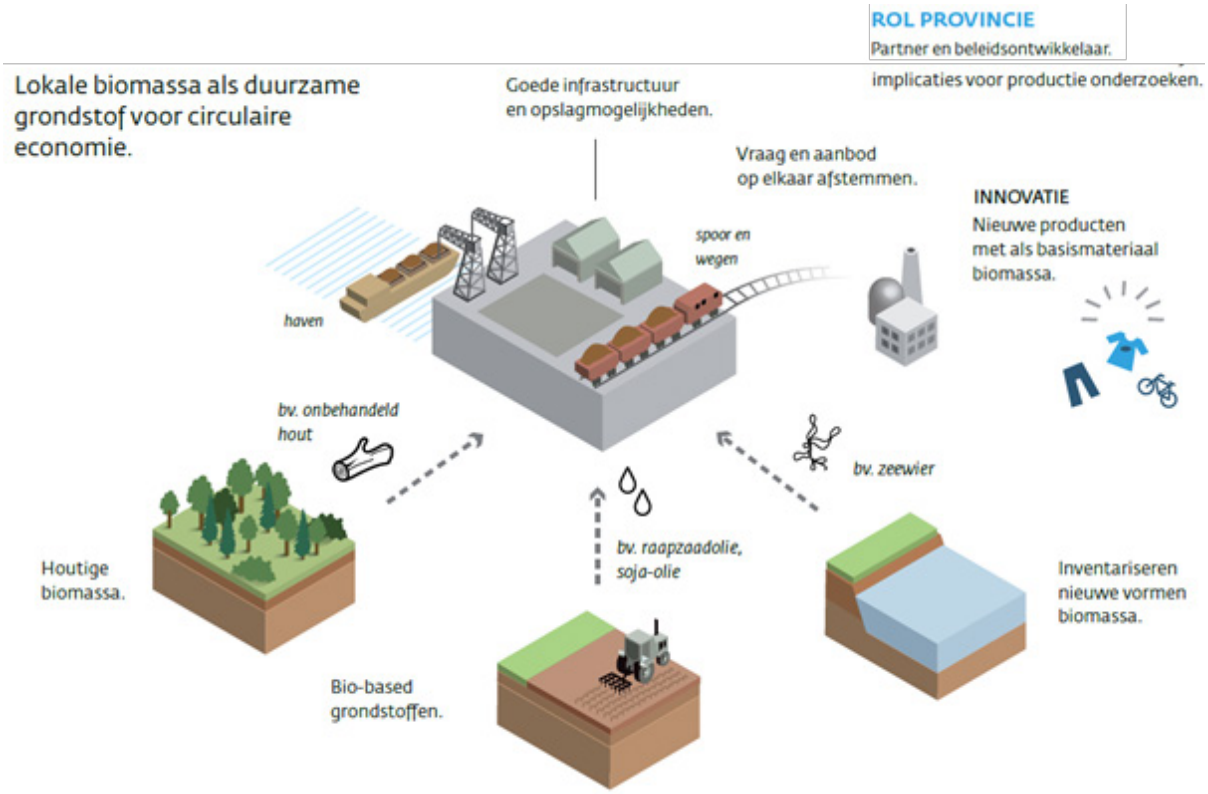
- De werving van bedrijven voor de Circo Business Design Track kostte meer tijd dan verwacht. Voor het MKB betekent deelname aan een Track enkele dagen geen verdiensten in een periode dat de economie juist goed is. De tweede Track is daardoor ook vertraagd. De benadering van bedrijven en de timing van de Track wordt verbeterd.
- Naast een verschil in schaal voor het realiseren van icoonketens, is een verschil in initiatief tussen bedrijven en regio's. De provincie zal zich sterker richten op ketens waar kansen nog niet of moeilijk worden opgepakt .
- Net als voor creatiespoor 1 is het onderhouden van goede contacten met het bedrijfsleven een aandachtspunt om effectief innovaties in gang te zetten die tot ketenvorming kunnen leiden. Hierbij is de inzet van voorlopers, zoals deelnemers aan een Circo-track, als ambassadeur voor ontwikkelingen en innovaties, een bewezen effectieve methode.
- De kansen voor ketenvorming in de verschillende sectoren zijn duidelijk verschillend:
  - Het sluiten van de kringlopen/icoonketens voor biomassa lijkt op korte termijn kansrijk.
  - In de bouw is juist sprake van enorme tijdsdruk door de aantrekkende economie, en wordt sterk ingezet op nieuwbouw en minder op renovatie. Als uitvragende partij ligt een sturende rol richting circulaire bouw voor de hand voor de provincie (en woningbouwverenigingen)
  - De kunststoffen sector blijkt conservatief en consumentgedreven. Verpakkingen en plastics worden op een lineaire manier geproduceerd. Wet en regelgeving is nodig om "de markt" in beweging te zetten, zoals met het verbod op wegwerptasjes en ander eenmalig gebruik van plastics. Innovaties zullen afgedwongen moeten worden om de "plastic soep" en vooral de vervuiling van mens en milieu met micro-plastics te beperken.
    Textiel is net als kunststoffen een complexe, internationale industrie met zeer grote milieu-effecten. Ook hier zal een combinatie van het goed organiseren van hergebruik als grondstof en wet- en regelgeving nodig zijn.

Achtergrond bij instrumenten

Icoonketens: In deze situatie is de reststroom van het ene bedrijf de grondstof voor de productie van een ander. Als twee of meer bedrijven in ruimtelijke zin in elkaars nabijheid zitten en tot wederzijds voordeel gebruik maken van elkaars bijproducten, wordt dit ook wel industriële symbiose genoemd. Belangrijk aan deze systeemverandering is dat afval of een reststof hiermee waarde kan krijgen. Dit is een ontwikkeling die zich in de toekomst met het schaarser worden van grondstoffen naar verwachting zal versnellen. Er is straks geen afval meer, alleen maar producten voor verschillende afzetmarkten.

CIRCO Circular Business Design Track is een 3-daags programma waarin samen met andere ondernemers wordt ingezet op circulair ondernemen. Met het door de MVO Nederland en TU Delft ontwikkelde product that last designprincipes worden kansen verkend en concrete stappen gezet in de ontwikkeling van nieuwe circulaire producten, diensten en businessmodellen. Een kerngedachte van de circulaire economie, "circular by design", krijgt hier invulling. Producten worden ontworpen als tijdelijk depot voor een volgend gebruik, in plaats van voor een eenmalig gebruik en wellicht wat recycling.

3 CREATIESPOOR 3: PRODUCTIE SCHONE GRONDSTOFFEN

Beleidsaanname voor dit spoor was:

De keten van biologische nutriënten maakt onderdeel uit van de circulaire economie conform het model van de Ellen MacArthur Foundation. De overgang van import van niet-hernieuwbare grondstoffen naar hernieuwbare, bij voorkeur lokaal geproduceerde biologische grondstoffen, hoort bij de transitie naar een circulaire economie.
Ook hiervoor is een grote innovatieslag nodig. Deze transitie heeft verschillende voordelen: als land en provincie worden we minder afhankelijk van instabiele regio's in de wereld en bio-based grondstoffen zijn niet of veel minder schadelijk voor het milieu en kunnen bovendien gemakkelijk hergebruikt worden of op natuurlijke wijze worden afgebroken. Ook draagt het gebruik van lokale geproduceerde bio-based grondstoffen bij aan het reduceren van de CO_2 uitstoot. De overgang naar een bio-based economie biedt ons land kansen.

Er zijn een vijftal concrete doelen gesteld:

- *Een onderzoeksrapportage waarbij de toekomstige vraag en aanbod van biomassa, de kansen voor landbouw en bosbouw, en de effecten van investeringen in nieuwe productiecapaciteit in beeld zijn gebracht.*
- *Een ruimtelijk plan voor de invulling van de toekomstige behoeftes aan productiecapaciteit, gezamenlijk opgesteld met partners in de voedingsindustrie, landbouw en natuur.*
- *Uitwerking van het onderdeel biomassa tezamen met het Rijk, in het kader van een nog op te stellen landelijk, overkoepelend basis duurzaamheidskader voor grondstoffen.*
- *Uitwerking van het landelijke Grondstoffenakkoord op het onderdeel 'voedsel en biomassa'.*
- *Uitvoering van motie 'zeewier als energiebron'.*

In samenwerking en uitvoering met gemeenten, RUD Noord-Holland Noord, provincie Flevoland en Metropoolregio Amsterdam, is in beeld gebracht welke biomassa en reststromen kansrijk zijn. Hierbij is

ook een inventarisatie uitgevoerd naar aanbieders, verwerkers en afnemers van biomassa, die zakelijke kansen zien in de hoogwaardige verwerking ervan in een circulaire keten.
In 2018 zijn verkenningen uitgevoerd, die de basis vormen voor een concreet vervolg. Op het vlak van onderzoek naar toepassingsmogelijkheden van zeewier is met de opening van het Seeweed Processing Lab in Petten een belangrijke stap gezet. Daarnaast zijn met Grass2Grit, Grassbloxxx en de waterplantproblematiek, in kansen voor verwaarding belangrijke stappen gezet. Grass2Grit is een publicitair aansprekend voorbeeld van circulair denken, waarvoor ook een Europese subsidie is verleend.

Voortgang punten actieagenda 2018:

Productie schone grondstoffen		**realisatie**
3.1 Marktkansen land- en bosbouw		**2019**
Actie:	*In beeld brengen waar de kansen liggen voor de landbouw en bosbouw en hoe een verdere marktontwikkeling bevorderd kan worden.*	
Gerealiseerd:	- De marktkansen voor land- en bosbouw zijn in beeld gebracht. - Voor de landbouwsector is een invulling uitgewerkt in de vorm van een Circo Business Design Track voor de agro-sector.	
Vervolg:	- Uitvoering Circo business Design Track agro-sector begin 2019.	
3.2 Productiecapaciteit biomassa		**2018/2019**
Actie:	*Productiecapaciteit biomassa onderzoeken en aansluiten bij het onderzoek van het Rijk naar het effect van het stimuleren van investeringen in nieuwe productiecapaciteit.*	
Gerealiseerd:	- Samen met de RUD-NHN en alle Noord-Hollandse gemeenten is een opdracht voor onderzoek gegeven aan Circle Economy. Hierbij is in beeld gebracht welke reststromen van biomassa kansrijk zijn voor exploitatie. - Vanuit de samenwerking binnen de Metropoolregio Amsterdam heeft Partners for Innovation opdracht gekregen in beeld te brengen welke aanbieders, verwerkers en afnemers van biomassa er zijn die zakelijke kansen zien in een hoogwaardige verwerking ervan. Met het rapport Kansrijke Stromen kunnen bedrijven aan de slag en circulaire ketens vormen. - Er zijn 'ondernemer tafels' georganiseerd om bedrijven bijeen te brengen en innovatie in het ondernemerschap te stimuleren.	
Vervolg:	- Verdere fine-tuning van de resultaten om te komen tot gerichte vervolgacties.	
3.3 Ruimtelijke planbehoefte biomassa i.s.m. creatiespoor 4 Ruimte		**2019**
Actie:	*Samen in co-creatie met partners in de voedselindustrie, landbouw en natuur een ruimtelijk plan uitwerken met inzicht in vraag/aanbod van biomassa en strategie om transitie te realiseren.*	
Gerealiseerd:	- Reservering van ruimte gevraagd binnen Omgevingsvisie.	
Vervolg:	- Wordt in 2019 opgepakt. Ruimtelijk plan voor biomassa uitwerken in samenwerking en samenhang met creatiespoor 4, Ruimte (inzet landbouwgronden, natuurgronden en zee).	
3.4 Uitwerken grondstoffenakkoord, voedsel/biomassa		**2019**
Actie:	*In samenwerking met het Rijk en andere provincies uitwerken van de strategische doelen van de transitieagenda 'voedsel en biomassa', als onderdeel van de uitwerking van het landelijke Grondstoffenakkoord.*	
Gerealiseerd:	- Met de gemeente Amsterdam is het project Circulaire Hotels gestart, om concrete kansen in praktijk te realiseren, zoals minder voedselverspilling, (minder dierlijke eiwitten, minder afval, minder verpakkingen (plastic)) en slimmere inkoop. - Enkele hotels oriënteren zich op een circulaire exploitatie. - Infographic gemaakt over hoe hotels meer circulair kunnen werken (klik **hier** voor infographic). - Deelname nationale taskforce reststoffen.	
Vervolg:	- Project Circulaire Hotels. - Deelname nationale taskforce reststoffen.	
3.5 Kader grondstoffen, cascadering biomassa		**2019**
Actie:	*In samenwerking met het Rijk en andere provincies onderzoek doen naar een basis-duurzaamheidskader voor grondstoffen en cascadering van biomassa te ontwikkelen.*	
Gerealiseerd:	- Nog op te starten.	
Vervolg:	- In 2019 op te starten.	

3.6 Toepassing Zeewier		2018/2019
Actie:	*Toepassingsmogelijkheden van zeewier onderzoeken.*	
Gerealiseerd:	- Opening Seeweed Processing Lab bij ECN-TNO Petten. - Realisatie van de eerste fase van onderzoek van ECN-TNO, Wageningen Universiteit (WUR) en het Koninklijk Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee (NIOZ). Dit onderzoek gaf uitvoering aan de aangenomen motie in Provinciale Staten nr. 62 (9 november 2015) over 'Zeewier als energiebron', ingediend door D66 en VVD.	
Vervolg:	- Rapportage van een verbreed inzicht in verschillende toepassings-mogelijkheden van zeewier. - Uitgewerkte resultaten van onderzoek (bestaande uit drie fasen), marktanalyse met kansen (afgerond), een kennisnetwerk en een semi-commerciële zeewierketen.	
3.0 Nieuwe acties		
Gerealiseerd:	- Met de gemeenten Almere en Hoorn onderzoek gedaan naar waterplanten-problematiek Markermeer-IJmeer en de Randmeren, naar de relatie van kosten voor verwijdering met mogelijkheden voor verwaarding. - Grass2Grit; Ondertekening intentieverklaring voor het opzetten van een keten voor de verwerking van bermgras (afkomstig van provinciale wegen) en groenresten. In samenwerking met NewFoss, Rijkswaterstaat, Waterschap Zuiderzeeland en Havenbedrijf Amsterdam. - Voor de ontwikkeling Grass2Grit is een Europese subsidie ontvangen.	
Vervolg:	- Verder onderzoek en de vorming van een keten voor waterplanten, en opschalen.daarvan bij producent, verwerker en afnemer. - Grass2Grit; meer afnemers zoeken. Grass2Grit gaat mogelijk als zelfstandig bedrijf verder.	

Financiën

Budget Actieagenda circulaire economie: € 110.000,-. De uitgaven bedroegen in 2018 € 80.000,-.

Leerpunten

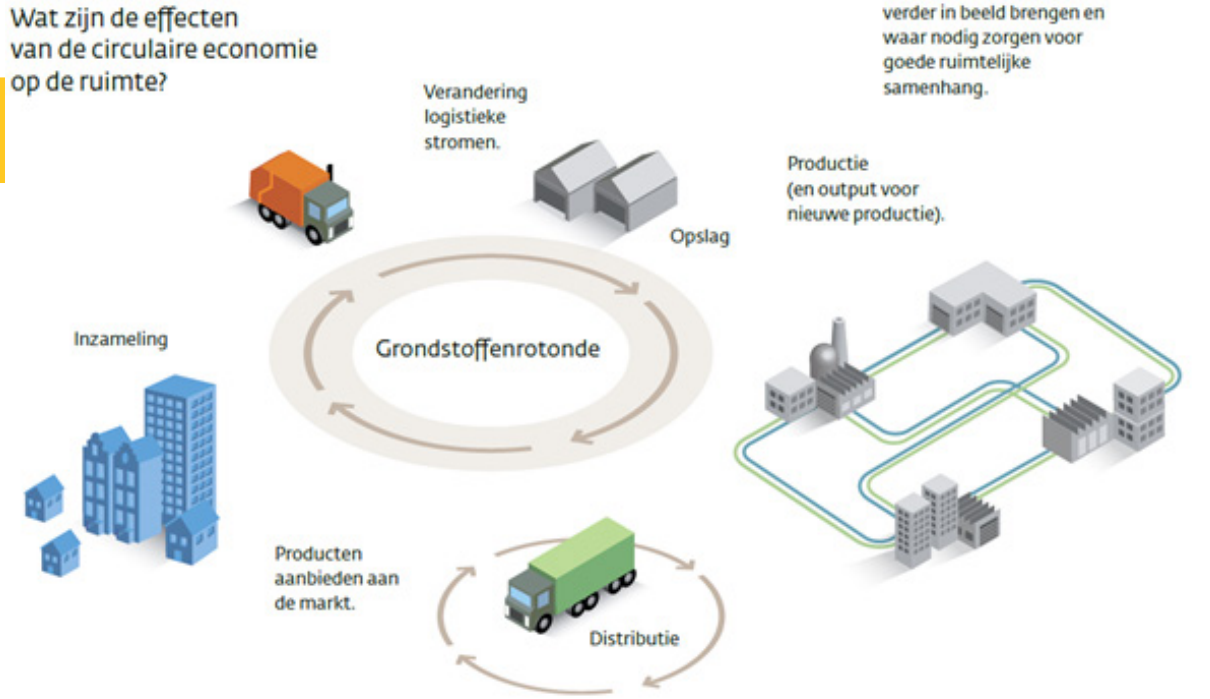
- Biomassa is een aandachtsveld waarvoor veel belangstelling is, en die zich ook langs verschillende wegen ontwikkelt. Aan dezelfde bron (en volume) van biomassa worden meerdere doeleinden toegedicht. Met name bermgras en zeewier mogen zich verheugen op veel belangstellenden.
- Hotels zijn als doelgroep in beeld gekomen om met name hun voedselreststroom sterk te gaan beperken. Mogelijk kan andere horeca zich daarbij gaan aansluiten. Ook de toeleveranciers en detailhandel in voedsel zijn als volgende doelgroep hierna in beeld.
- Naast circulair gezien laagwaardige verwerking (verbranding, bio-brandstoffen) zijn er ook diverse hoogwaardige mogelijkheden. Zo hebben de teelt van algen en olifantengras diverse toepassingen, naast een grote vastlegging van CO_2. Ook het gebruik als organische bemesting van gronden is hoogwaardiger door het positieve effect op bodemleven (biodiversiteit) en minerale huishouding op landbouwgronden (uitspoeling).
- Er is een directe relatie met het programma Natuurlijk Kapitaal en specifiek de eigen ontwikkeling Grass2Grit.

Achtergrond bij instrumenten

Circulair business design track gericht op de agro-sector is een 3-daags programma waarin samen met andere ondernemers wordt ingezet op duurzaam en circulair ondernemen. Met de door MVO Nederland en TU Delft ontwikkelde product that last designprincipes worden kansen verkend en concrete stappen gezet in de ontwikkeling van nieuwe circulaire producten, diensten en businessmodellen.
Een kerngedachte van de circulaire economie, "circular by design", krijgt hier invulling. Circulaire landbouw gaat verder dan agrarisch natuurbeheer, natuurinclusieve landbouw of kringlooplandbouw. De gehele agrarische bedrijfsvoering, van grondgebruik tot machines, van (chemische) hulpmiddelen tot afzetmarkt, wordt meegenomen in een circulair bedrijfsmodel, waarbij het behoud van natuurlijk aanwezige waarden uitgangspunt is.

4 CREATIESPOOR 4: RUIMTE

ROL PROVINCIE
Beleidsontwikkelaar. Ruimtelijke consequenties verder in beeld brengen en waar nodig zorgen voor goede ruimtelijke samenhang.

Beleidsaanname voor dit spoor was:

De transitie naar een circulaire economie zal effecten hebben op de fysieke leefomgeving. Dit kan op verschillende manieren tot uiting komen en in dit verband denken we vooral aan bedrijventerreinen, aan ruimtelijke clustervorming van bedrijven die 'iets' met elkaar hebben, aan opslag en distributie van grondstoffen (grondstoffenrotonde), aan uitwisseling van energie en warmte en de infrastructuur die daarvoor nodig is, en aan logistieke processen ter ondersteuning van ketens. Voor bedrijventerreinen is een vorm van industriële symbiose het ideaalbeeld richting een circulaire economie. Ook een systeemoplossing van afval en grondstoffen, bijvoorbeeld een grondstoffenrotonde, zal logistiek-ruimtelijke implicaties hebben. De provincie heeft een belangrijke kerntaak voor de ontwikkeling en gebruik van de ruimte in de regio en kan daarmee gewenste ontwikkelingen voor circulaire economie versnellen.

Er zijn een drietal concrete doelen gesteld:

- *Diverse projecten in verband met de verdere uitwerking van de Westas als circulaire werkplaats, op basis van de Ruimtelijk-Economische Verkenning Westas (REVW) van 2017.*
- *Diverse projecten voor het toekomstbestendig maken van werklocaties gericht op circulaire economie die vanuit de HIRB regeling financieel worden ondersteund.*
- *Een onderzoek naar de ruimtelijk-logistieke consequenties van circulaire economie.*

De samenwerking rond de Westas heeft nuttige inzichten opgeleverd voor het toekomstig bestendig maken van werklocaties voor circulaire economie. De circulaire economie stelt eisen aan (milieu)ruimte, vergunningverlening en netwerkinfrastructuur, naast reststroom specifieke schaalvereisten. Voor uitvoering bij invulling van werklocaties, wordt aangesloten bij de HIRB-regeling. Het onderzoek naar de logistiek-ruimtelijke consequenties is voor 2019 gepland.

Voortgang punten actieagenda 2018:

Ruimte		**realisatie**
4.1 Westas als circulaire werkplaats		**2020**
Actie:	*Samen met twaalf regionale partijen wordt de ontwikkeling van de Westas opgepakt als dé circulaire werkplaats van Nederland (NB: deze actie valt mede onder de portefeuille van economie).*	
Gerealiseerd:	De samenwerking rond de Westas heeft in 2018 de volgende producten opgeleverd: - Ruimtelijk Economisch Eindrapportage Westas (trekker: PNH). - Ruimtebehoefte van een circulaire MRA (Ecorys; trekker PNH). - Westas als circulaire werkplaats; ruimtelijke randvoorwaarden voor een circulaire economie (Metabolic; trekker: PNH). - Marktverkenning duurzame warmte Westas (Bloc; trekker: Greenport Aalsmeer). - Impact assessment (circulaire) bouwopgave MRA (TNO/EiB; trekker Haven Amsterdam). - Afwegingskader circulaire gronduitgifte (SADC, APTO, Metabolic, Ecorys; trekker Haarlemmermeer en SADC). - Slotverklaring Westas.	
Vervolg:	- Gebruik van de vele producten en inzichten die uit de samenwerking zijn voortgekomen. - In het verlengde van de Westas samenwerking wordt tot juni 2019 het Bouwprogramma van C-creators ondersteunt, met mogelijke verlenging.	
4.2 Inzetten HIRB voor CE		**2018**
Actie:	*De bestaande **HIRB-regeling (Herstructurering en Innovatief Ruimtegebruik Bedrijventerreinen)** voor het toekomstbestendig maken van werklocaties wordt ook ingezet om circulaire economie op werklocaties te stimuleren (NB: deze actie valt onder de portefeuille van economie).*	
Gerealiseerd:	- In november 2018 is een challenge Circulaire Werklocaties 2050 gestart (HIRB-prijsvraag). Zie ook: **Challenge circulaire werklocaties Noord-Holland**.	
Vervolg:	- Acht teams en zestien individuen hebben zich voor de challenge ingeschreven. Hieruit worden drie teams van vier personen geselecteerd in januari. Na werving en selectie volgen er vier atelierdagen in februari 2019. De challenge wordt afgerond met een symposium in Pakhuis de Zwijger op 11 april 2019. - De resultaten van de challenge vormen een inspiratie voor toekomstige activiteiten en beleid.	
4.3 Logistiek/ruimtelijke consequenties CE		**2020**
Actie:	*Samen met relevante belanghebbenden wordt provinciebreed onderzoek gedaan naar de ruimtelijke-logistieke consequenties van circulaire economie.*	
Gerealiseerd:	- Nog op te starten	
Vervolg:	- Het onderzoek naar de logistiek-ruimtelijke consequenties is voor 2019 gepland.	

Financiën

Het budget uit de Actieagenda Circulaire Economie 2017-2019, onderdeel ruimte is € 450.000, waarvan € 400.000 voor de Westas.
Besteed is € 131.000, restant: € 319.000, waarvan € 269.000 resteert voor de Westas.
NB: het deel Westas in het budget is in de Kaderbrief 2018 en Zomernota 2017 specifiek gelabeld aan de Westas voor de activiteiten van het programmabureau. Het programmamanagement voor de Westas is in november 2018 beëindigd. GS zal in 2019 via de Kaderbrief 2020 PS voorstellen om het restant voor de Westas, toe te voegen aan het budget voor de Actieagenda Circulaire Economie.
Voor de challenge Circulaire Werklocaties is € 125.000 gereserveerd. Deze wordt gedekt vanuit het HIRB (herstructurering bedrijventerreinen) budget, onderdeel HIRB-prijsvraag. Dit valt onder de portefeuille economie.

Leerpunten

De samenwerking rond de Westas heeft een groot aantal producten en inzichten opgeleverd. De belangrijkste inzichten zijn verankerd in de ‘slotverklaring Westas’. Hierin zijn op een compacte wijze de conclusies en aanbevelingen van de samenwerking verwoord. Samengevat zijn de belangrijkste bevindingen de volgende:

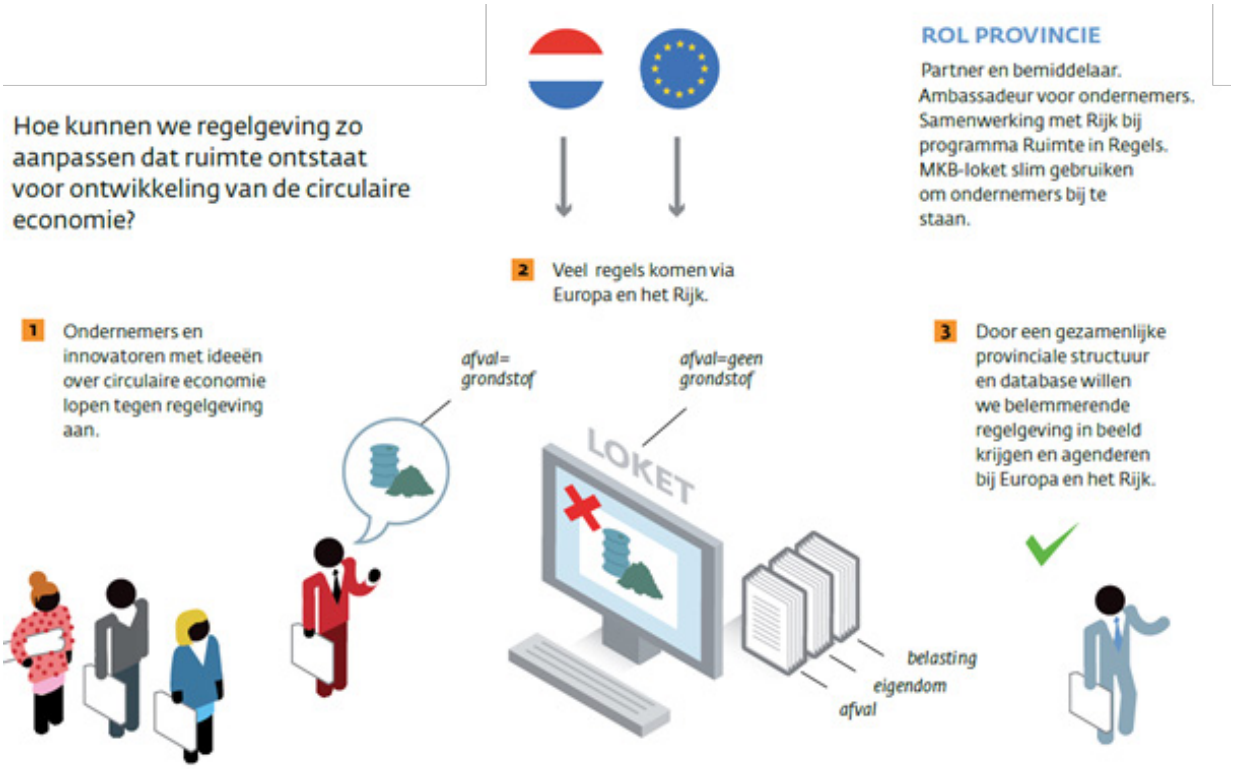
- De transitie naar een circulaire economie heeft urgentie en alle tekenen wijzen erop (denk bijvoorbeeld aan de discussie over klimaat en energietransitie) dat het urgentie zal blijven houden voor de komende decennia. Wil circulaire economie echt impact krijgen conform de ambities van partijen, dan is opschaling nodig.

- Circulaire economie is weliswaar zeer duurzaam, maar niet per definitie schoon en kleinschalig. Circulaire economie heeft fysieke ruimte nodig (zo'n 100-165 ha extra in de Westas) en vooral ook: milieuruimte. Dit is vooral nodig bij opschaling. Die ruimte is bijna alleen in Haven Amsterdam aanwezig, maar moet concurreren met andere ruimteclaims.
- Circulaire economie vraagt ook om een andere instelling bij ontwikkelen (bouw) en vergunningverlening: meer flexibiliteit en minder bouwen 'voor de eeuwigheid'. Dat vraagt ook om een houding van iedereen om meer onzekerheid te accepteren.
- Circulaire economie en energietransitie zijn nauw aan elkaar verbonden. Circulaire economie vraagt ook veel energie en een netwerkinfrastructuur (boven- en ondergronds). Circulaire economie kan bijdragen aan energietransitie bijvoorbeeld via warmtenetten, nuttig inzetten van CO_2 en de productie van synthetische brandstoffen. Beide zien het Noordzeekanaalgebied als meest geschikte plek om dit te accommoderen.
- Het besef dat circulaire economie (milieu)ruimte nodig heeft, vraagt ook om een zorgvuldige stedelijke planning. Ruimte bieden aan circulaire economie en de circulaire industrie is in het belang van de duurzame stad. De organisatie van de logistiek is daarbij een belangrijk element.
- De Westas is voor een aantal ketens niet de logische geografische schaal waarop de keten (circulair) georganiseerd moet worden. Sommige ketens (bv. sommige bouwmaterialen, metalen, plastics, etc.) kunnen heel goed op de schaal van de MRA, de Randstad, Nederland of zelfs veel groter dan dat georganiseerd worden. Andere ketens (bv. warmte, CO_2) kunnen beter wel lokaal of regionaal opgepakt worden.
- De Westas is wel een omgeving waar veel kansen liggen: bedrijven en clusters die betekenis hebben in een circulaire economie zijn aanwezig, er zijn veel circulaire initiatieven en de combinatie stad en groot industriegebied met milieuruimte is een goede uitgangspositie.
- De regio zou zich moeten specialiseren op bepaalde kernactiviteiten op basis van datgene waar een goede uitgangspositie ligt. Zorgen voor voldoende volume, voldoende stromen, en voldoende kennis daarvoor. En daarbij niet alles willen accommoderen, want voor sommige stromen zijn andere regio's beter uitgerust. Het kan zijn dat hiervoor ketens internationaal gesloten moeten worden om voldoende massa te creëren. Door bv. import van restmaterialen elders en benutting van die materialen in onze regio.

Achtergrond bij instrumenten

HIRB (Herstructurering en intelligent ruimtegebruik bedrijventerreinen Noord-Holland) is bedoeld om projecten te stimuleren die bijdragen aan het waarborgen van de kwaliteit van Noord-Hollandse bedrijventerreinen en haventerreinen. Het gaat om het herstructureren van verouderde bedrijventerreinen en haventerreinen in Noord-Holland waardoor de ruimtelijke kwaliteit van deze terreinen wordt vergroot. De provincie stimuleert met de HIRB-subsidie ook duurzaamheid op bedrijventerreinen, zoals circulaire economie.

CREATIESPOOR 5: REGELGEVING

Beleidsaanname voor dit spoor was:

Huidige wet- en regelgeving is geschreven in de context van een lineaire economie, waarmee in sommige gevallen de transitie naar een circulaire economie (onbedoeld) wordt belemmerd. Via onze regionale netwerken en inzicht in bedrijfsvoering van bedrijven bevinden wij ons in een goede positie om circulaire ondernemers bij te staan in het wegnemen van die regels. Het opheffen van belemmerende regelgeving zien wij niet als eenmalige actie, maar een continu proces.

Er zijn een vijftal concrete doelen gesteld:

- *Verdere invulling en input op Ruimte in Regels, de nationale database voor belemmerende regelgeving.*
- *Eenduidige inventarisatie van belemmerende regels in IPO-verband.*
- *MKB loket dat ook is uitgerust om belemmerende regels te signaleren.*
- *Onderzoek naar ruimte in regels bij vergunningverlening en handhaving via RUD's en OD's.*
- *Onderzoek naar mogelijkheden voor een regelvrije zone.*

Zowel vanuit een eigen loket voor belemmerende regelgeving, als regionale en nationale samenwerking hierover, is er een goed beeld ontstaan. Er is sprake van interpretatieruimte en er zijn belemmeringen zowel door bestaande als ontbrekende regelgeving. Rondom interpretatie van regels ligt dat bij de OD en RUD, hierin ondersteund door Ruimte in Regels van RVO.nl. Voor belemmeringen van bestaande regels hebben de OD en RUD het meest directe en frequente contact met bedrijven, zowel in het vastlopen in regels, als in het kiezen voor een andere optie om snel verder te kunnen. Belangrijkste belemmering is de definitie van een afvalstof die ook een grondstof is. Hierover is ook een bezoek gebracht aan de Europese Commissie samen met ondernemers.
Regelgeving kan ook nodig zijn om circulaire initiatieven een kans te geven in een lineair economische context, zoals het verbod op plastics. Soms is er ook tijdelijk een gecontroleerde vrijstelling van regels nodig om circulaire kansen te verkennen. Dergelijke regelluwe zones bestaan al in Zuid-Holland.

Voortgang punten actieagenda 2018:

Ruimte		**realisatie**
5.1 Samenwerken Ruimte in Regels		**2020**
Actie:	*Wij werken nauw samen met het Rijk om verder invulling en voeding te geven aan het programma Ruimte in Regels (RiR).*	
Gerealiseerd:	- Deelname nationale Taskforce herijking afvalstoffen en aan bijbehorende klankbordgroep. - In 2018 zijn er twee dialoogtafels belemmerende regelgeving met ondernemers georganiseerd. RiR was aanwezig bij deze dialoogtafels. - In MRA-verband is er een digitaal loket voor ondernemers opgericht om belemmeringen in wet- en regelgeving te melden. Hierin wordt nauw samengewerkt met het RiR.	
Vervolg:	- Bijdrage eindrapport Taskforce (september 2019)	
5.2 Ambassadeur ondernemers richting Rijk en Europese Commissie		**2018**
Actie:	*Waar nodig werken wij vanuit onze ambassadeursrol ambtelijk en bestuurlijk samen met het Noord-Hollandse bedrijfsleven om in Den Haag of Brussel benodigde veranderingen in regelgeving te realiseren.*	
Gerealiseerd:	- Gedeputeerde Van der Hoek heeft een bezoek gebracht aan Brussel en is in gesprek gegaan met de Plaatsvervangend Nederlandse Permanente Vertegenwoordiger en Europarlementariër Gerben-jan Gerbrandy. - Onder leiding van gedeputeerde Van der Hoek heeft een gesprek plaatsgevonden met de Europese Commissie en twee Noord-Hollandse ondernemingen over belemmeringen in internationale wet- en regelgeving.	
Vervolg:	- Nader te bepalen.	
5.3 IPO samenwerking knellende regels		**2020**
Actie:	*In IPO-verband zetten wij ons in voor een gezamenlijke provinciale structuur en database waarin wij gezamenlijk op een efficiënte wijze belemmerende regelgeving aggregeren.*	
Gerealiseerd:	- Deelname IPO overleg CE. - Deelname IPO overleg circulair inkopen. - Overleg over Versnellingshuis voor circulaire economie van het Rijk samen met VNO-NCW.	
Vervolg:	- Bijdrage aan invulling Versnellingshuis. - Afstemming met andere provincies voortzetten.	
5.4 MKB loket verzamelen knellende regels		**2020**
Actie:	*Ons MKB Innovatieloket (onderdeel van het MKB Investeringsgereedprogramma) richten wij zo in dat belemmeringen in regelgeving op goede wijze worden verzameld en tegelijk stimuleren wij via onze netwerken ondernemers om barrières die zij ervaren te melden.*	
Gerealiseerd:	- Van maart tot en met juni 2018 heeft de provincie een meldpunt opengesteld voor ondernemers om provinciale of gemeentelijke belemmeringen in regelgeving in te dienen. De ingediende casussen zijn in twee dialoogtafels besproken en afgehandeld. - Het loket is binnen MRA-verband overgenomen en verder ontwikkeld. - Vanuit PIM zijn ook belemmeringen in wet- en regelgeving doorgegeven.	
Vervolg:	- Openstelling loket voor belemmeringen in wet- en regelgeving binnen MRA.	
5.5 Samenwerking met koepelorganisaties		**2018**
Actie:	*Wij gaan een samenwerking aan met koepelorganisaties van werkgevers en met creatieve hubs – netwerkorganisaties in de haarvaten van de verschillende sectoren die weten tegen welke regelgevende barrières circulaire ondernemers aanlopen.*	
Gerealiseerd:	- Er is een partnership met Impact Hub gestart om een Noord-Hollands circulair ecosysteem verder uit te bouwen. Hierdoor zal er op regelmatige basis contact zijn met circulaire ondernemers. - Overleg met koepelorganisatie VNO-NCW.	
Vervolg:	- Met Impact Hub wordt het Noord-Hollandse circulaire ecosysteem verder uitgebouwd. Er zal in de evenementen aandacht worden besteed aan belemmeringen in wet- en regelgeving.	
5.6 Met RUD's en OD's Ruimte in Regels onderzoeken		**2019**
Actie:	*Wij organiseren samen met de Noord-Hollandse Regionale Uitvoeringsdiensten en Omgevingsdiensten een traject waarin wij ook kijken naar mogelijkheden om doorlooptijden en efficiëntie bij aanvragen van circulaire initiatieven te verbeteren. Als kader voor dit traject nemen wij de uitgangsprincipes van de Omgevingswet ter hand.*	
Gerealiseerd:	- Verkennen rol voor RUD/OD in belemmerende regelgeving.	
Vervolg:	- Bijeenkomst over rol voor OD/RUD in signalering belemmeringen regelgeving in april (ook spoor 2).	

5.7 Onderzoek naar experimenteerruimte en regelvrije zone's		2019
Actie:	*Om ruimte te geven aan experimenteren onderzoeken wij - bijvoorbeeld in combinatie met de uitvoering van Living Labs - de mogelijkheid tot toepassing van regelvrije zones*	
Gerealiseerd:	- Verkennen experimenteerruimte en regelvrije zones met provincie Zuid-Holland	
Vervolg:	- Beoordeling van mogelijk regelluwe locaties.	
5.8 Quick scan belemmeringen in provinciale regelgeving uit laten voeren		**2017**
Actie:	*Quickscan naar belemmeringen in provinciale regelgeving*	
Gerealiseerd:	- Uitgevoerd.	
Vervolg:	- Niet nodig.	

Financiën

Budget Actieagenda circulaire economie: € 95.000,-. In 2018 bedroegen de uitgaven € 40.000,-.

Leerpunten

Belemmerende regelgeving gaat over een drietal aspecten: vermeende belemmeringen door interpretatie, bestaande belemmeringen en gewenste belemmeringen. Het gaat ook over een zoektocht naar nieuwe regels voor circulaire economie en over de partners in signalering van kansen en beperkingen.

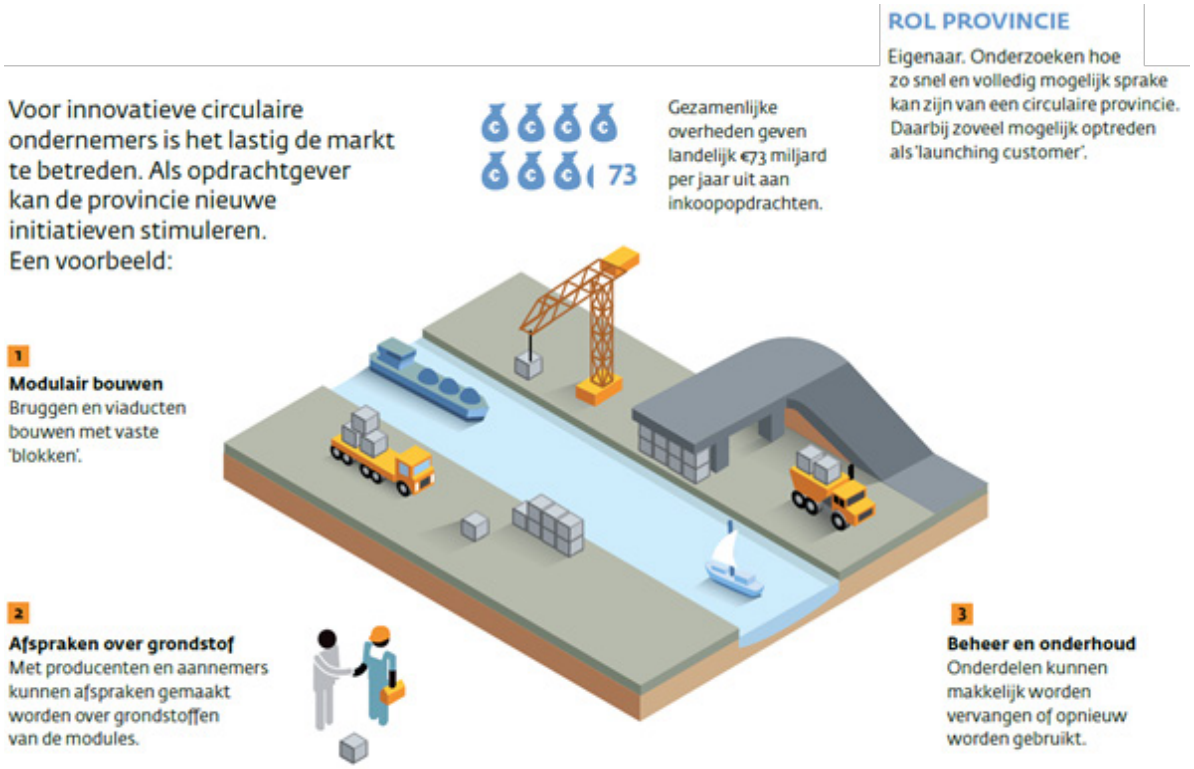
- Als het gaat om vermeende belemmeringen, dan speelt beleving bij de ondernemer en interpretatie bij de overheid een rol. In goed overleg is dit op te lossen.
- Als het gaat om bestaande belemmeringen dan is het met name de definitie van afvalstof die in een circulaire economie een grondstof is. Bedrijven willen geen afvalverwerker zijn en niet heel lang op vergunningen moeten wachten. Het gaat ook om NEN-normeringen van circulaire producten, zoals die gevraagd worden bij bijvoorbeeld aanbestedingen (zoals voor met natuurvezel versterkt beton).
- Als het gaat om gewenste belemmeringen dan is er de vraag om ruimte te maken voor circulaire producten tegenover de gangbare lineaire. Het gaat op korte termijn om belemmeringen op wegwerp-plastics, mengtextiel en virgin grondstoffen. Op langere termijn op alle producten waar duurzame alternatieven voor zijn.
- Als het gaat om nieuwe regels voor de circulaire economie dan gaat het om milieurisico's en hinder die bij verwerking en productie blijken te horen.
- Als het gaat om signalering van beperkingen dan is dat niet alleen het formele gesprek of melding bij het loket, maar ook de informele mededeling en bedrijfskennis van belang. De provincie zal hiervoor gebruik maken van OD/RUD, koepelorganisaties en netwerken, naast het directe contact. De OD/RUD zal hiervoor een adviserende rol verder moeten ontwikkelen.

Belemmerende regelgeving die gevonden wordt of gewenst is zal ook goed geadresseerd moeten worden. Gaat het om ruimtelijke regels van een gemeente of internationale afspraken, heeft de provincie een directe rol of is het Rijk aan zet.

Achtergrond bij instrumenten

Meldpunt regelgeving en dialoogtafels: Van maart tot en met juni 2018 heeft het meldpunt opengestaan. Er zijn 22 belemmeringen door 12 stakeholders ingezonden. Van de 17 concrete casussen zijn er 11 in behandeling genomen. De andere casussen vielen buiten de scope van de bevoegdheden van de provincie. Van de 11 in behandeling genomen casussen hebben 8 relatie met landelijke regels. Slecht 3 knelpunten houden verband met provinciaal en/of gemeentelijk beleid. Opvallend is dat de belemmeringen overwegend uit de agrosector afkomstig zijn. Het betrof onder meer de regelgeving die belemmeringen geeft bij 'bedrijfsmatige thuis-compostering' van eigen reststromen en reststromen van derden, knellende regelgeving bij kringloopstromen in de voedingsindustrie (status materiaal voor-, tijdens-, en na retournering) en status CO_2 bij levering voor (her)gebruik. De casussen zijn in twee dialoogtafels met provinciale vertegenwoordigers, adviseurs van drie Noord-Hollandse omgevingsdiensten en met de indieners van de casussen besproken. Ook het Rijksprogramma Ruimte in Regels was betrokken bij de dialoogtafels.

6 CREATIESPOOR 6: CIRCULAIRE ORGANISATIE

Beleidsaanname voor dit spoor was:

Alleen al de provincie Noord-Holland geeft jaarlijks zo'n € 200 miljoen uit aan inkoopopdrachten en de uitvoering van diverse publieke werken zoals wegenbouw. Alle overheden tezamen hebben een stevige positie als opdrachtgever en kunnen vanuit die positie veel invloed uitoefenen op bedrijven die opdrachten aannemen om wenselijke maatschappelijke veranderingen teweeg te brengen. In een markt waar vaak al gevestigde concurrerende spelers actief zijn is het soms lastig om met innovatieve circulaire productiemethoden of -modellen direct een meerwaarde en dus goede concurrentiepositie te creëren ten opzichte van bestaande producten. Door aanvullende prikkels in de markt aan te brengen kunnen deze circulaire toetreders door de lastige fasen heen geholpen worden. Met circulair inkopen moedigen wij daarmee potentiële opdrachtnemers, leveranciers en hun partners aan om circulair te opereren. Omdat nog niet altijd helder is wanneer sprake is van circulariteit zijn veel overheden en bedrijven op dit moment aan het onderzoeken wat gepaste criteria zijn voor circulair inkopen en wat daarbij realistische doelstellingen zijn.

Er zijn drie concrete doelen gesteld:

- *Aanscherping van inkoop en aanbestedingsbeleid provincie Noord-Holland t.b.v. circulaire economie.*
- *Helderheid hoe de provincie haar rol als 'launching customer' kan inzetten om innovaties op gebied van circulaire economie een marktkans te bieden.*
- *Onderzoek naar de vervlechting, verankering en kansen van circulaire economie in overig beleid van de provincie Noord-Holland*

Met diverse partijen als de MRA en Noord-Hollandse gemeenten wordt ingezet op circulair inkopen en om kennis hierover te delen. Binnen de eigen provinciale organisatie wordt hier ook op ingezet en ervaring

opgedaan in de vorm van meerdere pilots, zowel in uitvoering als bij de beleidsvorming. Er is ingezet om in breed verband ervaring op te doen met het circulair inkopen en de kennis die zo wordt opgebouwd met elkaar te delen, zowel regionaal als nationaal. Het circulair aanbesteden vraagt om een uitgebreid leer- en ervaringsproces van zowel aanbestedende partij als offrerende partij.

Voortgang punten actieagenda 2018:

Circulaire organisatie		**realisatie**
6.1 Circulair inkopen en aanbesteden		**2017**
Actie:	*Onderzoek naar de reële mogelijkheden voor organisatiebreed circulair inkopen en welke kennis en ontwikkelingsstappen daarvoor nodig zijn.*	
Gerealiseerd:	- Ondertekening intentieverklaring circulair inkopen/ circulair opdrachtgeven met MRA-partners (GS-besluit 19 juni 2018). - Ondertekening en participatie in Green Deal Circulair inkopen 2.0 (GS-besluit mei 2018).	
Vervolg:	- Oprichten betonketen (bouw circulair) en rolbepaling van provincie. - Ondertekening betonakkoord.	
6.2 Rol Launching Customer		**2017**
Actie:	*Onderzoek naar de mogelijkheden van invulling van de rol van de provincie als 'launching customer'.*	
Gerealiseerd:	- Samenwerking in MRA-verband in Community of Practice t.b.v. roadmap circulair inkopen & opdrachtgeverschap (doorlopen). Opbouw kennisbank circulair inkopen (in gang gezet). - Onderzoek reële mogelijkheden voor het organisatie breed circulair inkopen van producten.	
Vervolg:	- Deelname Community of Practice Greendeal Circulair inkopen 2.0. - Onderzoeken welke kennis en ontwikkelingsstappen nodig zijn om producten standaard circulair in te kopen.	
6.3 Actieplan CI (Circulair inkopen) en 3 pilots CI		**2017**
Actie:	*Uitvoering van 3 pilotprojecten circulair inkopen uit te voeren in 2017. Het Manifest Maatschappelijk Verantwoord Inkopen, waaraan de provincie zich heeft gecommitteerd wordt uitgewerkt in het Actieplan. Maatschappelijk Verantwoord Inkopen (MVI), met daarin inbegrepen circulair inkopen.*	
Gerealiseerd:	- Afronding (circulaire) Europese aanbesteding mobiele telefonie en twee andere circulaire aanbestedingen - Pilot in gang gezet met materialenpaspoort en ontwikkelingen volgen rond Madaster (i.s.m. Prorail en RWS).	
Vervolg:	- 100% circulair inkopen van alle Europese aanbestedingen van werken en leveringen. - Minimaal 3 circulaire aanbestedingen per jaar. - Materialenpaspoort breed inzetten voor GWW projecten (Grond, Weg en Waterbouw) in de provincie.	
6.4 Onderzoek naar volledig circulair bouwen en onderhouden		**2017**
Actie:	*Voor de uitvoeringsprojecten wordt onderzoek gedaan naar volledig circulair bouwen en onderhoud plegen. De mogelijkheden tot inzet van het grondstoffenpaspoort en grondstoffenrotonde wordt onderzocht. Daarbij wordt gekeken naar de mogelijkheden voor gestandaardiseerd modulair bouwen van kunstwerken, zodat onderdelen van kunstwerken eenvoudig te plaatsen zijn en ook uitwisselbaar zijn. Daarbij wordt bekeken welke rol de gebiedscontracten kunnen spelen in het bevorderen van circulariteit. Een en ander wordt uitgewerkt in een actieprogramma.*	
Gerealiseerd:	- Deelname Circulair inkopen Academy van Pianoo. - Lancering NTA (normering, Nederlandse Technische Afspraak) IFD (Industrieel, Flexibel, Demontabel) voor beweegbare bruggen. - Verbetering samenwerking Beleid B&U- Inkoop.	
Vervolg:	- Pilots aanscherpen en uitbreiding normering IFD bouwen - Uitwerken ambities ten behoeve van circulaire economie en energieneutraliteit. - Intern opleidingstraject rond MKI (Milieu Kosten Indicator) en circulair aanbesteden, Kennisopbouw. - Actieagenda met BNL (Bouwend Nederland) en de provincie spannen zich in om met 4 pilotprojecten over circulair bouwen of verbouwen aan de slag te gaan om huidige kennis en kunde verder te ontwikkelen en te delen met de doelgroepen. - Afspraak werkagenda Zaanstad-Midden. Beoordeling of er op dit moment kansrijke pilotprojecten in Zaanstad-Midden aanwezig zijn. Rol provincie: organiseren en faciliteren van het proces om te komen tot een inventarisatie. Inbreng van expertise op het gebied van circulair bouwen. - Meekoppelkansen benutten om circulaire bouwprincipes te arrangeren bij knooppunt ontwikkeling, woningbouwversnellingen en bij nieuwe woningbouwgebieden. - Realisatie Cruquiusbrug start in 2021-2022.	

6.5 CE in nieuw provinciaal beleid		2019
Actie:	*Er vindt toetsing plaats of circulariteit wordt meegenomen in nieuw provinciaal beleid.*	
Gerealiseerd:	- Cursus CE intern voor sector Wonen Grondzaken e.d. - Circulair inkopen als onderdeel van het inkoopbeleid. - Verkenning circulair bouwen plicht bij verkoop grond. - Diverse presentaties voor o.a. marktpartijen.	
Vervolg:	- Brede kennis in organisatie over CE voor eigen werkzaamheden. - Vast aandachtspunt in ontwikkeling beleid. - Versterken van processen om te komen tot circulaire bouwontwikkelingen. Inbrengen van expertise op het gebied van circulair bouwen.	
6.0 Met RUD's en OD's Ruimte in Regels onderzoeken		
Gerealiseerd:	- Oploop voor nieuwe raadsleden. - Deelname Elfwegentocht. - Deelname Hansa Green tour. - Aandacht op de Dag van de Duurzaamheid - Inbreng in Nationale Denktank 2018 over circulaire economie. - Transitiemarkt op 6 juni 2018.	
Vervolg:	- Aandacht in de Week van de circulaire economie - Sustainable Policy Lab, voor een jong volwassen blik op beleid voor de circulaire economie. - Roadshow voor gemeenten over circulair inkopen - Portal/serviceloket voor toegankelijk overzicht circulaire ontwikkelingen. - Circulaire relatiegeschenken.	

Financiën

Budget Actieagenda circulaire economie: € 90.000,-. In 2018 is € 98.000,- besteed. De kleine overschrijding van het budget wordt opgevangen binnen het totaal beschikbare budget voor CE.

Leerpunten

- De aandacht verschuift van het eind naar het begin van trajecten. Dit is een zoektocht waarbij het formuleren van de uitvraag een opgave is, net zoals het vinden van een aanbieder. Behalve een zoektocht is het daarmee ook een groeiproces, zowel aan de vraag als aan de aanbodkant.
- Circular by design vraagt kennis en ervaring die gaandeweg moet worden opgedaan.
- Het circulair inkopen (CI) vergt tijd in de opstartfase. Er zijn verschillende projecten gerealiseerd, maar de vertaalslag naar andere projecten blijkt lastig.
- Een uitwisseling van goede voorbeelden is een vraag intern, en extern. Het ontwikkelen van een ondersteunend portal met een logische verwijzing naar voorbeelden (of andere portals) zal hierbij goed helpen.
- Niet alleen de provincie is op zoek naar voorbeelden en het handen en voeten geven aan de intenties rond circulair inkopen. Met name ook kleine gemeenten worstelen er mee. Door het bundelen van capaciteit in denk- en organisatiekracht en van middelen kunnen we de circulaire economie versnellen.

Achtergrond bij instrumenten

Circulair inkopen betekent dat bij inkoop en aanbesteding de circulariteit van producten onderdeel is van de afweging tot aankoop. Dit is een ontwikkelproces doordat bij de uitvraag niet alle mogelijkheden bekend zijn, en dat deze ook bij de aanbieder niet zijn. In de voorbereiding van de uitvraag en bij de aanbiedingen komen nieuwe kansen in beeld. De provincie als launching customer en als signaleerder van stagnerende ontwikkelingen/belemmeringen. Belemmeringen zoals het nog ontbreken van NEN normen of een (juridisch, politiek) kader om circulariteit een wegingsfactor te laten zijn bij de gunning. Hoe vallen de kosten op de korte termijn te wegen tegen die op de lange termijn (gegeven de aanname van circulair op de korte termijn duurder en op de lange termijn goedkoper zal zijn).

HAARLEM, JANUARI 2019

Colofon

Uitgave
Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie
Provincie Noord-Holland
Directie Directie Beleid | Sector IOT,
Programma Transitie Energie & Grondstoffen

Fotografie
Voorzijde, Zeewierlab, ECN part of TNO

Grafische verzorging
Xeroxmediaservices

Haarlem, januari 2019

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 30 JAN. 2019

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw. A. de Rooij
BEL/OMB

Telefoonnummer +31235143583
rooija@noord-holland.nl

Verzenddatum
30 JAN. 2019

Kenmerk
1168768/ 1169608

Uw kenmerk

Betreft: Uitvoeringsregeling Warmtetransitie in de gebouwde omgeving

Geachte leden,

Op 29 januari 2019 hebben wij besloten :

1. De Uitvoeringsregeling warmtetransitie van de gebouwde omgeving 2019-2020 vast te stellen en deze, inclusief bijbehorend subsidieplafond en aanvraagperiode, te publiceren in het Provinciaal Blad.
2. De aanvraagperiode vast te stellen op 30 januari 2019 tot en met 31 december 2020. Het subsidieplafond vast te stellen op totaal € 2.890.000,- voor de periode 2019-2020.

Toelichting regeling

Op 8 oktober 2018 heeft u besloten ter uitvoering van de Voortgangsagenda Warmtetransitie, onderdeel Warmtetransitie van de gebouwde omgeving, een bedrag van € 2 miljoen beschikbaar te stellen uit de reserve EXIN-H, compartiment Duurzame Energie. Dit bedrag is toegevoegd aan het reeds bestaande budget van 890.000 euro.
U heeft ons de opdracht gegeven om met dit geld uitvoering op wijkniveau van warmte-transitiepaden te stimuleren.
Met deze regeling geven wij uitvoering aan uw opdracht.

In de voordracht en bespreking van de voortgangsagenda Warmtetransitie hebben wij aangegeven aan welke doelstelling de regeling moet voldoen.

Wij hebben ervoor gekozen om de te subsidiëren onderzoeken een extra onderdeel te laten zijn van de gemeentelijke Transitievisie Warmte, zoals door het Rijk verplicht is gesteld. Daarmee wordt het onderzoek onderdeel van de beraadslagingen van de gemeenteraad over dit onderwerp.
Alle onderzoeken worden aan de provincie beschikbaar gesteld en zullen worden gedeeld. Daarmee verwachten wij dat andere gemeenten kunnen leren en verder kunnen bouwen op de onderzoeksresultaten.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Wij hebben gemeend dat iedere gemeente zelf haar warmtebronnen, warmtegebruikers en bijbehorende infrastructuur moet kunnen onderzoeken. Onze eis dat tenminste één stakeholder betrokken moet zijn bij dit onderzoek draagt bij aan het gewenste draagvlak.

De heer Klein (CU-SGP) heeft bij de bespreking gevraagd naar de verdeling van de kosten. Wij hebben uiteindelijk gekozen voor 1/3 gedragen kosten door de ontvanger van de subsidie. De gemeente zal naast deze eigen bijdrage ook de ambtelijke inzet voor eigen rekening nemen.

Wij hebben er voor gekozen om geen spreidingsvoorwaarde in de regeling op te nemen. Iedere gemeente kan eenmalig een beroep doen op deze subsidieregeling. Door te kiezen voor een eenmalig plafond, zullen die gemeenten die al druk bezig zijn met warmtetransitie sneller een aanvraag kunnen indienen. Wij verwachten ongeveer 15 onderzoeksplannen te financieren.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A.Th.H. van Dijk

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 30 JAN. 2019

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw. I.H.W. Matheij-Pos
BEL/REE

Telefoonnummer +31235144382
matheiji@noord-holland.nl

Verzenddatum
30 JAN. 2019

Kenmerk
610106/1161265

Uw kenmerk

Betreft: Definitieve herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) brengen wij u het volgende besluit van ons college ter kennis.

In onze vergadering van 29 januari 2019 hebben wij definitief besloten om 21 van de 56 provinciale monumenten in de gemeente Hollands Kroon uit het provinciale erfgoedregister uit te schrijven.

Voor de start van het herijkingsproces stonden er 620 objecten op de provinciale monumentenlijst. In januari 2011 is de methodiek van de herijking van de provinciale monumentenlijst vastgesteld. Deze herijking vindt plaats omdat de provincie zich vooral wil richten op het behoud en ontwikkeling van objecten en structuren die bepalend zijn voor de identiteit van Noord-Holland. Dit zijn bijvoorbeeld historische dijken, stolpen, molens en industrieel erfgoed in het Noordzeekanaalgebied.

Binnen vijf jaar draagt de provincie ongeveer 120 objecten over aan gemeenten. Het gaat hier voornamelijk om woonhuizen binnen de dorpskernen. Dit zijn grotendeels monumenten die de provincie in de jaren 1980-1990 heeft beschermd omdat gemeenten nog niet in staat waren gemeentelijke lijsten samen te stellen. Om belangrijke lokale waarden niet verloren te laten gaan heeft de provincie deze monumenten toen beschermd. Nu gemeenten inmiddels eigen lijsten opstellen, stelt de provincie de gemeenten voor de monumenten bij hun eigen lijsten te voegen. Vast staat dat eigenaren van deze objecten nog drie jaar aanspraak kunnen maken op provinciale subsidies en laagrentedragende leningen.

De provincie zal ook op beperkte schaal nieuwe monumenten aanwijzen. Het gaat hier om objecten die bepalend zijn voor de identiteit van Noord-Holland en waarvoor een nieuwe bestemming gevonden is. Bij de gemeente Hollands Kroon is dit echter niet het geval.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

De uitschrijving van de objecten gebeurt in overleg met de gemeenten.

Wij maken nu dan ook bekend om in het kader van de herijking van het provinciale erfgoedregister en conform artikel 3, lid 1 van de Erfgoedverordening Noord-Holland 2017 in de gemeente Hollands Kroon per 1 juli 2019 de navolgende objecten uit het provinciale erfgoedregister uit te schrijven:

- 2 graftekens Heerenweg te Barsingerhorn,
- Koningstraat 29 te Hippolytushoef,
- Nieuwstraat 44 te Hippolytushoef,
- 2 graftekens Waardpolder Hoofdweg 42 te Kolhorn,
- Nieuwe Streek 30 te Kolhorn,
- Dorpsstraat 165 te Nieuwe Niedorp,
- Dorpsstraat 146 te Nieuwe Niedorp,
- Dorpsstraat 148 te Nieuwe Niedorp,
- Dorpsstraat 173 te Nieuwe Niedorp,
- Dorpsstraat 145 te Nieuwe Niedorp,
- Dorpsstraat 197 te Nieuwe Niedorp,
- Dorpsstraat 129 te Nieuwe Niedorp,
- Dorpsstraat 74 te Nieuwe Niedorp,
- Haukessluisweg 2A te Slootdorp,
- Westerlanderweg 113 te Westerland,
- Zuid Zijperweg 27 te Wieringerwaard,
- Zuid Zijperweg 41 te Wieringerwaard,
- Nieuwesluis 31 te Wieringerwaard,
- Bosstraat 2 te Winkel.

Het monument gelegen aan de Lotweg 20 te Anna Paulowna zal op basis van een ingediende zienswijze niet uit het provinciale erfgoedregister uitgeschreven worden. Reden hiervoor is dat zich in de boerderij een vierkantsconstructie bevindt en de boerderij derhalve is te beschouwen als een stolpboerderij. Deze laatste valt onder een van de structuurdragers van provinciaal belang en dient derhalve niet uit het erfgoedregister uitgeschreven te worden.

Dit is de laatste gemeente, waarbij provinciale monumenten in het kader van het herijkingsproces worden uitgeschreven uit het provinciaal erfgoedregister.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
Th.H. van Dijk

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN - 1 FEB. 2019

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
Mw. O. Prins
BEL/BS

Telefoonnummer +31235145320
prinso@noord-holland.nl

Verzenddatum
- 1 FEB. 2019

Kenmerk
1167928-1167933

Uw kenmerk

Betreft: bestuurlijke aanwezigheid Amsterdam bij regionale overleggen

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u onze reactie op de brief van het college van Amsterdam over hun bestuurlijke aanwezigheid bij regionale overleggen. Voor de inhoudelijke toelichting verwijzen wij kortheidshalve naar de brief zelf.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A.Th.H. van Dijk

2 bijlagen:

1. Brief van het college van Amsterdam over hun bestuurlijke aanwezigheid bij regionale overleggen (1167928-1167932)
2. Reactie op de brief van Amsterdam over hun bestuurlijke aanwezigheid bij regionale overleggen (1167928-1167933)

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Dreef 3
2012 HR Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 2001 DA HAARLEM

Burgemeester en Wethouders van de gemeente Amsterdam
Postbus 202
1000 AE AMSTERDAM

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw. O. Prins
BEL/BS

Telefoonnummer +31235145320
prinso@noord-holland.nl

Betreft: Uw bestuurlijke aanwezigheid bij regionale overleggen

Verzenddatum
- 1 FEB. 2019

Kenmerk
1167928-1167933

Uw kenmerk

Geacht college,

Op 13 december jl. ontvingen wij uw brief over de bestuurlijke aanwezigheid bij regionale overleggen in het ruimtelijk-economisch domein. Wij hebben deze brief met veel belangstelling gelezen en stellen de transparantie die uw prioritering oplevert op prijs. Ook waarderen wij uw ambitie om de inzet in de regio voor de urgente opgaven krachtiger en effectiever te maken en uw inhoudelijke betrokkenheid te versterken. Het belang van onze samenwerking binnen de Metropoolregio Amsterdam blijft hiermee onverminderd groot.

Op een aantal punten in uw afweging gaan wij graag nader in, omdat wij hier vanuit de actuele ontwikkelingen en bestaande afspraken enigszins verrast over zijn en er enkele vragen bij hebben. Wij wisselen hierover graag met u en de andere regionale partners van gedachten in de desbetreffende overleggen.

De herprioritering van het Bestuursplatform NZKG verbaast ons in dit verband, vanwege de buitengewoon vele ontwikkelingen in het gebied. Denk aan de (internationale) bedrijvigheid en logistiek, de gebieds-ontwikkeling Haven-Stad, verplaatsing van de Passagiersterminal Amsterdam, energietransitie en circulaire economie. Deze opgaven vragen bij uitstek om een integrale afweging. De regionale partners hebben gezamenlijk geconstateerd dat geen van hen hierover alleen kan beslissen, omdat het besluit van de één grote impact kan hebben op de ander. Bovendien hechten alle partners grote waarde aan de afspraken in de Visie NZKG. In het Bestuursplatform is daarom expliciet afgesproken dat bestuurders niet vervangen worden door ambtenaren. Structurele bestuurlijke aanwezigheid van Amsterdam als grootaandeelhouder van het Havenbedrijf Amsterdam en mede-overheid verantwoordelijk voor de beleidsontwikkeling is dan ook onontbeerlijk.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl

Helaas zien wij dat ambtelijke vervanging bij de Omgevingsdienst (OD) NZKG al vaak praktijk is. Dit is formeel-juridisch niet toegestaan. De OD is een openbaar lichaam volgens de Wet gemeenschappelijke regelingen (Wgr) en deze bepaalt dat uitsluitend collegeleden, burgemeesters en CdK's van de deelnemende overheden lid kunnen zijn van het bestuur. In de gemeenschappelijke regeling (GR) staat dat de leden die zijn aangewezen door de colleges van Amsterdam, Haarlemmermeer, Zaanstad en Noord-Holland in elk geval zitting hebben in het dagelijks bestuur. Ambtelijke vervanging bij besluitvorming in bestuurs-vergaderingen van de OD is uitgesloten in de GR, omdat het stemrecht in zowel het algemeen als het dagelijks bestuur persoonlijk is. In het geval van verhindering kunnen alleen leden 'uit hun midden' (i.e. andere bestuursleden) als vervanger optreden voor ieder lid van het AB. Afwezigheid van een bestuurder heeft bovendien gevolgen voor de doorgang van de bestuursvergaderingen van OD NZKG. Voor vergaderingen en besluitvorming is namelijk een quorum vereist.

Wij willen u verzoeken de bestuurlijke aanwezigheid bij de overleggen van het Bestuursplatform NZKG en bij de OD NZKG te heroverwegen. In plaats van ambtelijke vertegenwoordiging zouden we in de desbetreffende regionale overleggen ook gezamenlijke afspraken kunnen maken over eventuele plaatsvervanging door medebestuursleden. Zo zouden we elkaar kunnen helpen en onze samenwerking op die wijze versterken. Mede gelet op het gesprek dat onze commissaris van de Koning onlangs met uw burgemeester heeft gevoerd, gaan wij ervan uit dat de prioritering van uw bestuurlijke aanwezigheid geen consequenties heeft voor het bestuurlijke commitment op de betreffende dossiers

Wij kijken uit naar de verdere samenwerking in onze Metropoolregio Amsterdam en vertrouwen op mooie gezamenlijke resultaten.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

R.M. Bergkamp

voorzitter

A.Th.H. van Dijk

Gemeente Amsterdam

Bezoekadres
Amstel 1
1011 PN Amsterdam

Postbus 202
1000 AE Amsterdam
Telefoon 14 020
amsterdam.nl

Retouradres: Postbus 202, 1000 AE Amsterdam

Colleges van de Metropoolregio Amsterdam

Datum 11 december 2018
Ons kenmerk
Uw kenmerk
Behandeld door Marjolein Stamsnijder
Kopie aan
Bijlage

Onderwerp Bestuurlijke aanwezigheid bij regionale overleggen

Geacht college,

Het aantal inwoners, bezoekers en bedrijven in de metropoolregio stijgt, we willen energieneutraal worden en streven naar een inclusieve metropool. Om deze ambities waar te maken dient er veel werk verzet te worden, binnen en buiten onze gemeentegrenzen. Dit vergt nauwe samenwerking in onze regio, maar ook duidelijke keuzes met betrekking tot nut en noodzaak van bestuurlijke overleggen en de inhoud van die gesprekken. Het college van Amsterdam heeft daarom onlangs zijn inzet tegen het licht gehouden. Met deze brief willen we de uitkomsten van onze afweging met u delen.

Het college van Amsterdam wil zijn inzet in de regio voor de urgente opgaven krachtiger en effectiever maken en heeft besloten zich daarvoor gericht in te zetten. Het college neemt op dit moment deel aan 44 regionale bestuurlijke overleggen in het ruimtelijk-economisch domein. Dat legt een groot beslag op de agenda's van collegeleden. De druk op de agenda's leidt tot de praktijk waarbij regionale overleggen met enige regelmaat uit de agenda's vallen, soms op het laatste moment. Door tijdgebrek lukt het Amsterdam niet altijd de vergaderingen ambtelijk en bestuurlijk scherp voor te bereiden. Tevens zorgt de veelheid van overleggen ervoor dat menig onderwerp op meerdere tafels belandt, hetgeen de effectiviteit en helderheid niet ten goede komt.

Amsterdam heeft daarom besloten de betrokkenheid van bestuurders op een andere manier vorm te geven om zodoende meer duidelijkheid te scheppen. Allereerst zal de deelname van Amsterdam meer geijkt worden op de Amsterdamse bestuurlijke prioriteiten. Het lukt ons alleen in regioverband om voldoende te bouwen en de juiste woningen te bouwen voor toekomstbestendige groei. Door nu samen te werken kunnen we in de toekomst bereikbaar, aantrekkelijk en inclusief blijven als metropool. De uitdagingen met betrekking tot de

energietransitie pakken we ook graag gezamenlijk op. Daarnaast wil het college de samenwerking graag intensiveren op de dossiers arbeidsmarkt en toerisme. Het tweede uitgangspunt is dat Amsterdam altijd deelneemt aan overleggen, maar het college in principe niet meer zal deelnemen aan bestuurlijke overleggen die voorbereidend zijn op andere bestuurlijke overleggen, met uitzondering van het pho Bouwen en Wonen.

Bovengenoemde uitgangspunten hanterend komt het college tot 13 regionale overleggen in het ruimtelijk-economisch domein die prioriteit krijgen. Daarnaast zijn er 3 overleggen waar Amsterdam zich door middel van verlengd bestuur laat vertegenwoordigen. Voor 19 overleggen geldt dat de aanwezigheid van een bestuurder afhangt van de agenda van het betreffende overleg. Tot slot zijn er 9 overleggen waar Amsterdam alleen ambtelijk vertegenwoordigd zal zijn. De indeling van de overleggen vindt u in de bijlage.

Wij begrijpen dat het voor sommige regiopartners vervelend is wanneer Amsterdam bestuurlijk minder aanwezig is bij voor hen belangrijke regionale overleggen. Daarom zal Amsterdam de komende tijd zijn inbreng in de regionale overleggen stroomlijnen. Dit moet ertoe leiden dat vanuit Amsterdam de integraliteit bij complexe dossiers sneller gevonden wordt en verzoeken uit de regio sneller en beter worden afgehandeld. Tevens ziet Amsterdam een taak voor zichzelf weggelegd in het strakker voorbereiden van de overleggen. Wij hopen dat de prioritering die wij voor ogen hebben, zal leiden tot een inhoudelijk nog sterkere betrokkenheid, want het belang van de regio wordt steeds sterker gevoeld door de stad.

Hoogachtend,

Het college van burgemeester en wethouders van Amsterdam,

Femke Halsema
burgemeester

Wil Rutten
waarnemend gemeentesecretaris

Bijlage

A- Collegeleden geven prioriteit en zijn aanwezig

1. Amsterdam Economic Board
2. BO MIRT Bereikbaarheid
3. BO MRA Kunst, Cultuur en erfgoed
4. BO MRA Woningmarkt/ BO MIRT Wonen
5. BO RAP-regio Amsterdam
6. MRA: Agendacommissie
7. MRA: pho Bouwen en Wonen
8. MRA: Platform bereikbaarheid
9. MRA: Platform Economie
10. MRA: Platform Ruimte
11. MRA: Regiegroep
12. Programmaraad bereikbaarheid
13. Vervoerregio

B- Bestuurlijke vertegenwoordiging door stadsdeelbestuurders

14. Recreatieschap Groengebied Amstelland
15. Recreatieschap Spaarnwoude
16. Recreatieschap Twiske Waterland

C- Collegeleden kiezen op basis van de agenda voor bestuurlijke of ambtelijke vertegenwoordiging

17. Bestuurders platform NZKG
18. Bestuurlijke Regie Schiphol (BRS)
19. BO Amstelveenlijn/Uithoornlijn
20. BO Corridor Amsterdam Hoorn (A7)
21. BO Haven-Stad
22. BO Markermeerdijk-Durgerdam
23. BO MRA actie 1.1
24. BO Spoor gemeente Amsterdam
25. BO Zaan-IJ
26. Centraal Nautisch Beheer
27. MRA: pho Duurzaamheid
28. MRA: pho Landschap
29. NZKG: Coördinatiegroep Klimaatakkoord
30. Omgevingsdienst
31. Omgevingsraad Schiphol, College van Advies
32. Recreatieschap Goois Natuurreservaat
33. Regionaal OV Toekomstbeeld
34. Regionale energiestrategie
35. Regionaal overleg Warmte Koude

D- Ambtelijke vertegenwoordiging

36. BO MRA Food
37. Bestuurlijke begeleidingsgroep Floriade

38. BO Amstelscheg
39. BO Diemerscheg
40. BO Markermeerdijken
41. BO MRA Plabeka
42. BO Westas
43. Samenwerkingsagenda Amsterdam Almere
44. Stuurgroep Markermeer IJ-meer

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage

2012 HR HAARLEM

Gedeputeerde Staten

Uw contactpersoon
dhr. C.M. van Schaik

BEL/RO

Telefoonnummer +31235144056
schaikc@noord-holland.nl

INGEKOMEN 30 JAN. 2019

Verzenddatum
30 JAN. 2019

Kenmerk
1162424/1162427

Uw kenmerk

Betreft: Energieverkenning IJsselmeergebied

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u bijgaand rapport *Energieverkenning IJsselmeergebied* toe.

Aanleiding
De provincies Noord-Holland, Fryslân, Flevoland en Overijssel hebben een Energieverkenning IJsselmeergebied laten opstellen op grond van de Agenda IJsselmeergebied 2050. Deze verkenning is besproken in GS op 15 januari 2019 en in de Stuurgroep Energieverkenning IJsselmeergebied op 21 januari 2019. Deze stuurgroep, bestaande uit de vier betrokken gedeputeerden, heeft kennis genomen van de verkenning en besloten deze te verspreiden als mogelijke bouwsteen voor de Regionale Energie Strategieën rond het IJsselmeergebied.

Status van de verkenning
De verkenning is opgesteld door een consortium onder leiding van bureau H+N+S. In het rapport zijn indicatief energiepotenties in het IJsselmeergebied in beeld gebracht, rekening houdend met de kwaliteiten en huidig gebruik van het gebied. De verkenning is niet gericht op het realiseren van een bepaalde kwantitatieve energie-opgave in het IJsselmeergebied. Een dergelijke opgave komt pas in beeld binnen de Regionale Energie Strategieën die in de 2e helft van 2019 worden opgesteld. De verkenning is dus ook geen visie of plan en het bevat geen besluiten over energiemaatregelen in het gebied. Het is een

Postbus 3007

2001 DA Haarlem

Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33

schets van de mogelijkheden getoetst aan ruimtelijke kwaliteit en in samenhang met bestaand gebruik.

De verkenning biedt inzicht aan gemeenten en andere betrokken partijen om potentiele energiemaatregelen te beschouwen in relatie tot het totale IJsselmeergebied. Het is daarmee een bron voor verdere uitwerking.

De potentiele maatregelen zijn niet getoetst aan staand beleid van de provincies, aangezien de verkenning een doorkijk biedt naar de lange termijn en de energie-opgave groot is. Om die reden strookt deze verkenning ook niet met het huidige Wind op Land beleid van de provincie Noord-Holland. Het huidige provinciale beleid is er immers op gericht om de duurzame energietaakstelling voor 2020 te realiseren.

Gezien het indicatieve karakter van de verkenning zullen de precieze gevolgen en mogelijkheden voor gebruik en kwaliteiten van het gebied vooral bij de uitwerking van concrete maatregelen aan de orde komen.

Korte inhoud verkenning
De verkenning brengt op de schaal van het IJsselmeergebied de potentiele zones in beeld waar indien nodig en gewenst energiemaatregelen kunnen worden genomen. Dit met inachtneming van de ruimtelijke kwaliteit, landschap, ecologie en huidig gebruik. Er is gezocht naar energiemaatregelen waarin kan worden meegekoppeld met natuur (bijv. in de vorm van zonne-/natuureilanden) en bij nadere uitwerking met gebruik, zoals recreatie (bijv. aanlegsteigers) en visserij (luwte).

In de verkenning zijn eerst op de schaal van het totale gebied de kwaliteiten, waarden en gebruik ruimtelijk in beeld gebracht. Door de opsteller van de zogeheten 'gouden regels' uit de Agenda IJsselmeergebied 2050 (Frits Palmboom) is een specifieke uitwerking gemaakt van deze regels voor potentiele energiemaatregelen. Op basis daarvan is gekeken naar mogelijke zones voor verschillende typen energiemaatregelen.

Het totaal beeld dat naar voren komt is dat er in het IJsselmeergebied in potentie ruimte is voor opwekking van duurzame energie, waarbij rekening is gehouden met ruimtelijke kwaliteiten en andere belangen in het gebied. In een aantal zones zijn daarbij opties mogelijk voor zon op water en op een beperkt aantal plekken voor windturbines.

Relatie Agenda IJsselmeergebied en Regionale Energie Strategieën
Afgelopen jaar is de Agenda IJsselmeergebied 2050 opgesteld door Rijk

en provincies samen met waterschappen, gemeenten en maatschappelijke organisaties[1]. Deze Agenda biedt een integraal toekomstperspectief en signaleert onder meer opgaven voor klimaatadaptatie, het water- en natuursysteem, ruimtelijke kwaliteit, visserij, nautische economie en kansen voor recreatie en toerisme.

In elk van de totaal dertig RES-regio's in het land werken provincie, gemeenten en waterschappen aan een regionaal gedragen bod voor de grootschalige opwekking van elektriciteit uit (vooral) wind en zon. Onderdeel van een dergelijk bod is een visie op de toekomstige energie-infrastructuur en de toe- en verdeling van beschikbare (duurzame) warmtebronnen.

De Energieverkenning IJsselmeergebied komt voort uit de Agenda IJsselmeergebied 2050 en vormt één van de bouwstenen voor het opstellen van de RES-en rond het IJsselmeergebied. Dit zijn er in totaal zeven te weten: Noord-Holland Noord, Noord-Holland Zuid, Flevoland, Fryslân en West-Overijssel, plus Gelderland en Utrecht voor de randmeren. Afstemming van deze RES-en voor het IJsselmeergebied is noodzakelijk. Hier zullen wij ons voor inzetten.

Eerder hebben wij u (ruimtelijke) energieverkenningen toegestuurd voor o.a. de Metropoolregio Amsterdam en Noord-Holland Noord, die ook input leveren voor het opstellen van de Noord-Hollandse RES-en.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A.Th.H. van Dijk

---

[1] https://www.agendaijsselmeergebied2050.nl/documentatie/publicaties/2018/05/18/agenda-ijsselmeergebied-2050.

Provinciale Staten van Noord-Holland
T.a.v. mevrouw M. de Zwart
Postbus 3007
2001 DA HAARLEM

ons kenmerk
3340
behandeld door
S.J. Harkema
doorkiesnummer
(030) 234 76 66

Datum: 31 januari 2019
Onderwerp: Regionale energiestrategie (RES) en milieueffectrapportage

Geachte mevrouw De Zwart,

Graag vraagt de Commissie voor de milieueffectrapportage uw aandacht voor het volgende. Het (ontwerp) Klimaatakkoord moet leiden tot een halvering van de CO_2-uitstoot in Nederland. Per regio worden de haalbaarheid van dit doel en de ruimtelijke consequenties ervan verkend in een regionale energiestrategie (RES). Het resultaat van die verkenning wordt later vastgelegd in omgevingsvisies en -plannen.

De omgevingseffecten van zulke strategieën zijn in de praktijk vaak aanzienlijk. Verder is het bereiken van een breed draagvlak voor duurzame energievoorziening, gelet op die effecten, niet vanzelfsprekend. Het opstellen van een milieueffectrapport kan daarom voor de besluitvorming over een RES meerwaarde hebben. In de bijgevoegde factsheet gaat de Commissie in op die meerwaarde. Bovendien is de tijd voor het opstellen van een RES beperkt en leert de ervaring dat tijdig beginnen met milieueffectrapportage bijdraagt aan de kwaliteit van het besluit. Een milieueffectrapport bij een RES is ook goed bruikbaar bij de daaropvolgende discussie over de omgevingsvisies en -plannen van een provincie of gemeente.

De Commissie adviseert straks over de milieueffectrapporten voor uw omgevingsvisie en -plan en kan u ook adviseren over een dergelijk rapport bij de RES. Hiervoor kunt u contact opnemen met Sjoerd Harkema (030 234 76 66) of Johan Lembrechts (030 234 76 22).

Met vriendelijke groet,

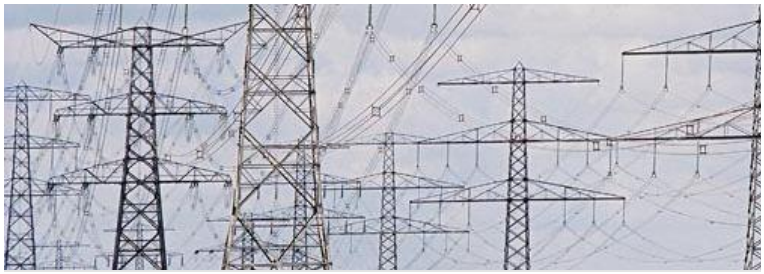

Kees Linse
Voorzitter Commissie voor de milieueffectrapportage

Bijlage: factsheet Commissie m.e.r. Regionale energiestrategieën

In afschrift aan PS, GS en m.e.r.-coördinatoren provincie, RUD('s) en gemeenten

Commissie voor de
milieueffectrapportage

Naar een regionale energiestrategie (RES)

Het Klimaatakkoord gaat over het halveren van de CO_2-uitstoot in Nederland. Per regio worden de haalbaarheid van dit doel en de ruimtelijke consequenties in een RES verkend. Het resultaat van die verkenning wordt later vastgelegd in omgevingsvisies en omgevingsplannen.

Deze factsheet laat zien hoe een milieueffectrapport (MER) nu al bij de verkenning behulpzaam kan zijn. Het vergelijken van keuzes en het tijdig in beeld brengen van de milieugevolgen staan centraal.

Wat is een regionale energiestrategie?

In een regionale energiestrategie (RES) onderzoekt een regionaal samenwerkingsverband van provincies, gemeenten en waterschappen de mogelijkheden voor de uitvoering van de energietransitie. Er zijn 30 samenwerkingsverbanden. Een RES zet de keuzes voor regionale warmtebronnen, de infrastructuur en de opgave voor duurzame energieopwekking (wind, zon, biomassa etc.) op een rij. De RES geeft de bouwstenen om de latere besluiten daarover in goed overleg voor te bereiden. Ook moet de RES de maatschappelijke acceptatie voor de transitie bevorderen, via bewustwording, kennisoverdracht en urgentiebesef bij de burger.

Meerwaarde milieueffectrapportage

Het opstellen van een milieueffectrapportage helpt om alle (ruimtelijke) belangen en claims zichtbaar te maken en onderling af te wegen. Daarbij gaat het onder meer om de gevolgen voor het landschap, de leefomgeving en de natuur.

Door voor een RES een dergelijk proces te doorlopen komen vroegtijdig de keuzemogelijkheden in een regio in beeld (handelingsperspectief) en kunnen de verschillende (conflicterende) belangen worden afgewogen. Alle overheden in de regio kunnen die milieu-informatie later hergebruiken bij hun planprocedures.

Proces regionale energiestrategie (RES)

Het proces van de RES en de (ruimtelijke) vertaling daarvan in omgevingsvisies, omgevingsplannen en vergunningen ziet er als volgt uit:

1. Klimaatakkoord
2. RES, keuzeopties per regio
3. Omgevingsvisie met een MER
4. Omgevingsplan met een MER
5. Vergunningen met mogelijk een MER

Meer informatie over de RES vindt u onder andere op de site van de VNG.

Deze aanpak voorkomt dat:

- de uitvoering van energieprojecten vertraging oploopt omdat juridisch en maatschappelijk onaanvaardbare milieueffecten te laat worden onderkend;
- de ruimtelijke samenhang ontbreekt en de kwaliteit van het landschap en de leefomgeving ongewild achteruitgaat;
- bij het opstellen van een plan of visie opnieuw de mogelijkheden voor de energietransitie onderzocht moeten worden, omdat dan pas blijkt dat de RES andere functies en belangen teveel in de weg staat.

In de praktijk blijkt namelijk vaak dat optimaal invullen van alle belangen van de omgeving meer (milieu)ruimte vraagt dan in eerste instantie was verwacht.

Milieueffectrapportage biedt daarnaast goede participatiemogelijkheden. Initiatiefnemers zoeken dan samen

met anderen naar oplossingen die niet alleen de doelen van het Klimaatakkoord realiseren, maar bijvoorbeeld ook een goede kwaliteit van de leefomgeving bevorderen. Doordat milieueffectrapportage een (h)erkend instrument is, geeft het deelnemers houvast in de dialoog over de RES. Ook biedt ze mogelijkheden om burgers vroegtijdig bij opties voor invulling van de RES te betrekken en draagvlak te creëren.

Wat staat er in een milieueffectrapport?

Een milieueffectrapport voorziet in de informatie voor de discussie over een voorgenomen ontwikkeling zoals de energietransitie (waarom, hoe, waar, hoeveel).

Het gaat daarbij vooral om de haalbaarheid van de gewenste ontwikkeling. Zijn gebieden bijvoorbeeld geschikt voor duurzame energie? Meer concreet: is de ondergrond bijvoorbeeld geschikt voor geothermie? Hoeveel aanbod van restwarmte is er? Is er voldoende ruimte voor windturbines in de buurt van woningen en gebieden met veel vogels of vleermuizen? Stedelijke regio's en regio's met veel industrie zullen daarbij andere oplossingen zoeken dan landelijke.

Het milieueffectrapport verkent hoe ambitieus het doel kan zijn en hoeveel ruimte mogelijk beschikbaar is voor groene energie en infrastructuur (warmte- en hoogspanningsnet). Centraal staat ook de keuze tussen enerzijds gebieden waar windturbines en zonneweides mogen komen en anderzijds te vrijwaren gebieden. Ten slotte gaat het rapport ook over gewenste randvoorwaarden, zoals eisen aan landschappelijke inpassing en aan afstanden tot woningen.

Voorbeelden

Er zijn veel voorbeelden van milieueffectrapporten over energietransitie, van strategisch tot zeer concreet. Denk aan regioplannen voor windenergie in Flevoland, het energiepark Pottendijk in Emmen of windparken zoals die op Goeree Overflakkee.

Parallellen RES- en MER-systematiek

Voor het maken van een RES is een handreiking opgesteld. De voorgestelde aanpak vertoont veel gelijkenis met die van milieueffectrapportage. Zo beginnen beide met het opstellen van een startdocument (uitgangspunten, beoogd resultaat, fasering, verantwoordelijkheden, planning). Ook moet voor beide de betrokkenheid van lokale partijen en bewoners worden georganiseerd. Het gezamenlijk doorlopen in één proces biedt voordelen (doorlooptijd, kosten, overzichtelijkheid).

Sociale en economische effecten

In een milieueffectrapport kunnen ook sociaalmaatschappelijke en economische thema's meegenomen worden. Voorbeelden zijn sociale effectrapportages (IFC) buiten en Economische effectrapportages (EER) in Nederland. Gezien de mogelijk verstrekkende consequenties van een RES kan het meerwaarde hebben deze thema's toe te voegen waarmee een complete duurzaamheidseffectrapportage ontstaat.

Vrijwillig of verplicht?

Aan het realiseren én plannen van activiteiten met grote milieugevolgen is de verplichting verbonden om voorafgaand aan het besluit een milieueffectrapport op te stellen. De activiteiten en ingrepen die in een RES worden verkend, zullen vaak zo omvangrijk zijn dat ook de milieugevolgen voor landschap, leefomgeving en natuur groot zijn.

Dit roept de vraag op of milieueffectrapportage voor een RES vrijwillig of verplicht is. Dit hangt af van de inhoud van het RES en de keuzes die daarin worden gemaakt. Vrijwillig of verplicht, de Commissie acht in alle gevallen het opstellen van een milieueffectrapport zinvol.

Benut onze kennis

Een advies van de Commissie m.e.r. kan helpen bij het opstellen en toetsen van een milieueffectrapport in het kader van de besluitvorming over een RES. Ook al omdat Commissie in een later stadium betrokken wordt bij de kwaliteitsbeoordeling van milieueffectrapporten voor omgevingsvisies en -plannen. Zij kan u nu al helpen door mee te denken.

Meer weten?

Meer weten over MER en regionale energiestrategieën?

- Sjoerd Harkema, 030 234 76 66, sharkema@eia.nl
- Johan Lembrechts, 030 234 76 22, jlembrechts@eia.nl

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 30 JAN. 2019

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw. Y. van Lent
AD/STAF

Telefoonnummer +31235144612
lentt@noord-holland.nl

Verzenddatum
30 JAN. 2019

Kenmerk
1167225/1173198

Uw kenmerk

Betreft: Beslissing op Wob-verzoek geheimhouding/ vertrouwelijkheid van stukken

Geachte leden,

Ter uitvoering van artikel 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) informeren wij u over het volgende.
Op 7 januari 2019 hebben wij een verzoek om informatie in het kader van de Wet openbaarheid van bestuur ontvangen betreffende de geheimhouding/ vertrouwelijkheid van stukken door uw Staten en ons college. De beantwoording van dit Wob-verzoek heeft plaatsgevonden in overleg met de Statengriffie.

Onze beslissing op dit verzoek zal met het verzoek en de openbare informatie in geanonimiseerde vorm gepubliceerd worden via www.noord-holland.nl/Wob.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A.Th.H. van Dijk

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Dreef 3
2012 HR Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN - 6 FEB. 2019

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr. O.G. Jonker
CZ/SI/SU

Telefoonnummer +31235143521
jonkero@noord-holland.nl

Verzenddatum
- 6 FEB. 2019

Kenmerk
1165684/1168771

Uw kenmerk

Betreft: Beantwoording vragen subsidie Duurzaamheidsinitiatieven

Geachte leden,

In uw vergadering van 12 november 2018 zijn door de heer Van der Sluijs (PVV) vragen gesteld over een subsidie die wij hebben verleend op grond van de uitvoeringsregeling subsidie Duurzaamheidsinitiatieven burgercollectieven Noord-Holland 2018 (verder: de uitvoeringsregeling). In voorliggende brief beantwoorden wij de gestelde vragen.

De vragen die zijn gesteld betreffen een subsidie van € 10.000,- aan Duurzaam Uitgeest Energie Coöperatie (DUEC). DUEC heeft het bedrijf IF Technology ingehuurd om een studie uit te laten voeren naar de mogelijkheden van toepassing van aquathermie en bodemenergie (verder: de studie). De voorzitter van DUEC is tevens werkzaam bij IF Technology. De vraag is of dit is toegestaan binnen de subsidievoorwaarden.

Gedeputeerde Staten verlenen subsidies aan projecten die een bijdrage leveren aan provinciale beleidsdoelen. Bij het beoordelen van een subsidieaanvraag wordt verder getoetst of de activiteiten binnen de betreffende uitvoeringsregeling passen, of de kosten die worden opgevoerd subsidiabele kosten in de zin van de uitvoeringsregeling zijn en of aan overige specifieke voorwaarden wordt voldaan.

Het doel van het project waar de heer Van der Sluijs vragen over heeft gesteld is om twee pilots voor duurzame warmte in Uitgeest uit te voeren. De samenwerking met IF Technology is door DUEC in de subsidieaanvraag omschreven en ook is een offerte van IF Technology bijgevoegd.

De in deze casus aangehaalde subsidieaanvraag past goed binnen de doelen die wij met de betreffende subsidieregeling willen bereiken en voldoet aan de ter uitvoering van deze doelen opgestelde uitvoeringsregeling opgenomen criteria en voorwaarden.
Wij willen daarbij opmerken dat het voorstelbaar is dat coöperaties voor specialistische technische kennis een beroep doen op marktpartijen die deze kennis kunnen leveren. De coöperatie dient er uiteraard zorg voor te dragen dat een eventuele opdracht conform haar statuten wordt

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

verstrekt. De coöperatie dient daarbij ook in het oog te houden dat de gesubsidieerde activiteiten worden uitgevoerd.

Het is binnen de subsidievoorwaarden niet uitgesloten dat een ontvanger van een subsidie ervoor kiest om een partij in te schakelen waar een betrokkene van de subsidieontvanger werkzaam is. Ook is niet uitgesloten dat een subsidieontvanger een bedrijf inhuurt dat is gevestigd buiten de provincie Noord-Holland. Voor subsidieverlening door de provincie is van belang dat de activiteiten ten goede komen aan Noord-Hollandse doelen.

Er is dus geen regelgeving die de wijze van handelen verbiedt.
Wij zijn daarom van mening dat wij op grond van de uitvoeringsregeling hebben kunnen besluiten om een subsidie te verstrekken voor het verrichten van de studie.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A.Th.H. van Dijk

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. Drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN - 6 FEB. 2019

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr. R.J. Louwman
BEL/GRN

Telefoonnummer +31235143392
louwmanr@noord-holland.nl

Verzenddatum

- 6 FEB. 2019

Kenmerk
1162865/1177221

Uw kenmerk

Betreft: uitstel reactie op initiatiefvoorstel van de fractie D66:"Next step": Een recreatie netwerk NH

Geachte leden,

Op 17 december 2018 hebben wij het initiatiefvoorstel van de fractie D66 inzake "Next Step: Een recreatie netwerk NH" ontvangen, met het verzoek een advies uit te brengen. Het formuleren van het advies vergt meer tijd dan voorzien, mede omdat de consequenties op capaciteit in beeld gebracht moeten worden. Wij vragen u daarom om uitstel van de beantwoording.

Wij voorzien de behandeling van het advies over het initiatiefvoorstel in onze vergadering van 12 februari 2018.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A.Th.H. van Dijk

Deze beslissing is namens gedeputeerde staten genomen door het lid van het college dat met dit onderwerp is belast.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Raad voor de leefomgeving en infrastructuur

Bezuidenhoutseweg 30
2594 AV Den Haag

Postbus 20906
2500 EX Den Haag

info@rli.nl
www.rli.nl

t. (+31)6 2180 0302

Aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Mevrouw drs. K.H. Ollongren
Postbus 20022
2500 EA DEN HAAG

Datum:	20 november 2018	**Contact:**	Tim Zwanikken (projectleider)
Kenmerk:	Rli-2018/2768	**Telefoon:**	06 5287 4404
Bijlage:	Advies	**Email:**	tim.zwanikken@rli.nl

Betreft: Rli-advies 'Nationale Omgevingsvisie: lakmoesproef voor het omgevingsbeleid'

Geachte mevrouw Ollongren,

Op 30 oktober heeft u de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) om advies gevraagd over de governance en sturingsaanpak van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI).

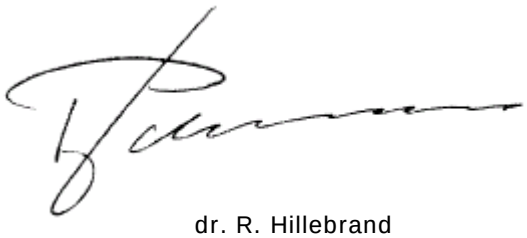
Aanleiding voor de adviesaanvraag is uw voornemen om begin 2019 een ontwerp-NOVI naar de Tweede Kamer te sturen. In dat licht heeft u op 5 oktober 2018 het Kabinetsperspectief NOVI uitgebracht met een schets van een aantal urgente beleidsdossiers en nog te maken keuzes. Concreet vraagt u de raad hoe de "hoofdlijnen van governance en sturing, al dan niet aangepast, effectief ingezet kunnen worden voor het realiseren van de inhoudelijke prioriteiten van het kabinet, zoals neergelegd in het Kabinetsperspectief."

De raad richt zich in bijgaand advies 'Nationale omgevingsvisie: lakmoesproef voor het omgevingsbeleid' op de ontwerp-NOVI, waarbij kennis is genomen van het Kabinetsperspectief en eerdere brieven aan de kamer. Voor het werk van de raad wordt de NOVI straks een belangrijk, zo niet het belangrijkste, beleidsmatige referentiekader. De raad hoopt dat de aanbevelingen uit dit advies u helpen bij het realiseren van een inspirerende en richtinggevende NOVI. Indien u daar prijs op stelt, wisselen wij hierover graag nader met u van gedachten. De raad wenst u ten slotte veel succes met het werk aan de NOVI.

Hoogachtend,

Raad voor de leefomgeving en infrastructuur,

ir. J.J. de Graeff
voorzitter

dr. R. Hillebrand
algemeen secretaris

Een afschrift van deze brief is verzonden aan:

- Minister van Defensie
- Minister van Economische Zaken en Klimaat
- Minister en staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat
- Minister van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit
- Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
- Minister van Medische Zorg en Sport
- Voorzitters van Eerste en Tweede Kamer

Nationale omgevingsvisie: lakmoesproef voor het omgevingsbeleid

Samenvatting

Werken aan majeure transitieopgaven
Nederland staat voor een aantal majeure transitieopgaven. De klimaatverandering, de energietransitie, de voedseltransitie, de mobiliteitstransitie en een circulaire economie impliceren voor Nederland een ingrijpende gedaanteverandering. De Rli ziet de eerste NOVI als een belangrijk instrument dat ervoor moet zorgen dat deze transities bijdragen aan een duurzame ontwikkeling van de leefomgeving. Van de NOVI moet daartoe allereerst een sturende werking uitgaan. Dit kan door het schetsen van een robuuste visie op Nederland in 2050. De tweede functie is om duidelijk te maken hoe samen met betrokken partijen uitvoering wordt gegeven aan de visie. Hiervoor zijn spelregels nodig voor de samenwerking tussen betrokken partijen gekoppeld aan de inzet van financiële en juridische instrumenten.

Een robuuste, wervende en gedragen visie
De NOVI moet overheden, bedrijven, maatschappelijke partijen en burgers een robuuste, samenhangende en wervende visie bieden opdat zij toekomstbestendige investeringen kunnen doen. Tegelijkertijd is draagvlak voor de uitvoering ervan onontbeerlijk. Dit stelt eisen aan het verwerven van draagvlak bij de betrokken partijen. De raad is hierbij geen voorstander van een allesomvattende blauwdruk. Het gaat om een langetermijnvisie die de knelpunten en keuzes op de vier eerder bepaalde prioriteiten van het kabinet in samenhang zichtbaar maakt.

Werken aan de NOVI
De raad hecht een groot belang aan het slagen van de NOVI als instrument binnen het vernieuwde stelsel van omgevingsrecht. Dit vergt een enorme cultuurverandering in de interdepartementale samenwerking. De ambitie om geen rijks- maar een nationale omgevingsvisie te maken betekent bovendien dat de verschillende bestuurslagen samen moeten optrekken. Op beide vlakken ligt er nog een belangrijke opdracht voor het kabinet. Bij deze communicatieve sturingsaanpak zijn ondersteunende financiële en juridische instrumenten onontbeerlijk.

Werken mét de NOVI
In de regio moet gewerkt worden aan de ruimtelijke inpassing van de verschillende opgaven. De raad beschrijft in dit advies wat dit betekent voor de organisatie van de governance, in het bijzonder in de regio. De regio kan de grote transitieopgaven niet oppakken zonder steun van het Rijk als partner. Er zal opnieuw geïnvesteerd moeten worden in de beleidsmatige aanwezigheid van het Rijk in de regio. De raad is in dit licht geen voorstander van de aanwijzing van perspectiefgebieden. Dit impliceert selectiviteit, terwijl de raad van mening is dat het Rijk in alle circa dertig regio's een bijdrage heeft te leveren.

1. Opdracht aan het kabinet

De Nationale Omgevingsvisie wordt de eerste nationale nota binnen het ingrijpend vernieuwde stelsel van het omgevingsrecht (die resulteerde in de Omgevingswet die 2021 in werking treedt). De NOVI is het centrale beleidsinstrument om op nationaal niveau inhoud en richting te geven aan het brede beleid voor de fysieke leefomgeving (zie kader). Dit betekent dat in de NOVI de belangrijkste nationale opgaven in samenhang moeten worden bekeken. Het Kabinetsperspectief[1] bevat een selectie van urgente beleidsdossiers, maar nog geen samenhangende visie op de aanpak daarvan. De raad heeft in dit licht grote zorgen of het NOVI-traject wel zal beantwoorden aan deze opdracht van de Omgevingswet. Hij tekent daarbij aan, dat alleen een NOVI die voldoende interdepartementaal en interbestuurlijk draagvlak heeft verworven, betekenisvol kan bijdragen aan de gewenste fundamentele verandering in cultuur bij de aanpak van opgaven in de fysieke leefomgeving.

Omgevingsvisie in de Omgevingswet

De omgevingsvisie is een nieuw instrument uit de Omgevingswet. Een omgevingsvisie is volgens die wet een politiek-bestuurlijk document met een integrale visie op de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving op de lange termijn. Het betreft een samenhangende visie op strategisch niveau die meer is dan een optelsom van sectorale beleidsvisies. De wet stelt geen inhouds- of vormvereisten aan omgevingsvisies. Uitgangspunt is dat een omgevingsvisie alleen het bestuursorgaan bindt dat het vaststelt. De binding voor burgers, bedrijven en medeoverheden vindt plaats door andere instrumenten (zoals Algemene Maatregelen van Bestuur (AMvB's), projectbesluiten of bestuurlijke afspraken).

De inhoud van het omgevingsbeleid bestrijkt het werkterrein van negen ministeries en een veelvoud aan beleidsdirecties. Dit leidt tot een enorme afstemmingsopgave en vereist ook een cultuurverandering in de interdepartementale samenwerking. Voorkomen moet worden dat de in de wet gewenste integrale benadering van de leefomgeving strandt in Haagse kokers en een sectorale verantwoordingscultuur. De raad is daarom van mening dat de stelselherziening van het omgevingsrecht gepaard moet gaan met een fundamentele aanpassing in de cultuur van samenwerken. Daarnaast vergt de ambitie om geen rijks- maar een nationale omgevingsvisie te maken dat verschillende bestuurslagen samen moeten optrekken. Het Interbestuurlijk Programma (IBP – Samen één overheid) geeft hier in de ogen van de raad nog te weinig hulp bij. De raad is zich bewust van de worsteling die bij de cultuurverandering hoort. Het is helder wat er niet meer moet, maar minder duidelijk is hoe het dan wél moet.

Tegen de achtergrond van de grote transitieopgaven (zie volgende paragraaf) is een gedeelde visie op de toekomst van Nederland onmisbaar. Het proces van totstandkoming van de NOVI tot nu toe laat zien dat de ontwikkeling van die gedeelde visie nog moeizaam verloopt. De raad ziet de totstandkoming daarvan – in nauwe samenwerking tussen betrokken departementen en bestuurslagen – als een lakmoesproef voor het werken aan het nieuwe omgevingsbeleid. Hier ligt een belangrijke opdracht voor het kabinet.

[1] Tweede Kamer (2018). *Kabinetsperspectief Nationale Omgevingsvisie (NOVI).* Bijlage bij brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 5 oktober 2018. Vergaderjaar 2018-2019, 34682, nr. 6. Den Haag.

2. Een inspirerende, richtinggevende en gedragen NOVI

Aanbevelingen:

1. ***Zorg dat de NOVI een inspirerende en robuuste visie op de toekomst van Nederland biedt, die overheden, bedrijven, maatschappelijke partijen en burgers in staat stelt toekomstbestendige beslissingen te nemen. Breng deze visie als concept zo snel mogelijk in discussie, zodat deze kan rijpen en kan worden verrijkt in het politiek-maatschappelijke debat.***
2. ***Werk deze langetermijnvisie in de ontwerp-NOVI vervolgens uit tot samenhangende perspectieven voor de vier prioriteiten, opdat knelpunten en te maken keuzes op deze prioriteiten inzichtelijk worden.***

In het Kabinetsperspectief staat dat de NOVI de gewenste ontwikkeling van de fysieke leefomgeving beschrijft, waarbij het kabinet streeft naar een gezonde en veilige leefomgeving met een goede omgevingskwaliteit. In een eerder advies gericht op de Nationale Omgevingsagenda adviseerde de raad te focussen op een selectief aantal integrerende opgaven.[2] In de Startnota NOVI[3] en de brief van 13 april 2018 aan de Tweede Kamer[4] schetst het Kabinet inderdaad **vier prioriteiten**:

- Duurzaam economisch groeipotentieel voor Nederland;
- Ruimte voor klimaatverandering en energietransitie;
- Sterke, leefbare en klimaatbestendige steden en regio's met voldoende ruimte om te wonen, werken en bewegen;
- Toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied.

In het Kabinetsperspectief worden deze vier prioriteiten nog niet uitgewerkt. De raad gaat er echter van uit dat de vier prioriteiten nog steeds richtinggevend zijn voor de inhoud van de ontwerp-NOVI.

2.1 Een richtinggevende visie

Van de NOVI moet een sturende werking uitgaan. Dit kan in de eerste plaats door het schetsen van een robuuste visie. De NOVI moet in de tweede plaats spelregels bevatten voor de samenwerking tussen betrokken partijen als het gaat om de uitvoering. Hier ligt een koppeling met de inzet van financiële en juridische instrumenten. In de paragrafen 3 en 4 gaat de raad hier nader op in.

Hoewel de Omgevingswet geen eisen stelt aan de vorm van de NOVI moet deze volgens de raad richting geven bij het nemen van beslissingen over de leefomgeving. Daarbij gaat het om het neerleggen van een robuuste visie op de toekomst van Nederland, die overheden, bedrijven, maatschappelijke partijen en burgers in staat stelt om toekomstbestendige beslissingen te nemen. Een visie die partijen uitnodigt om hun investeringen te richten op die nieuwe toekomst. De raad is in dit licht geen voorstander van een visie waarvan de doelen en randvoorwaarden voortdurend bijgesteld worden. De NOVI moet juist garanties bieden over de langdurige inzet van het Rijk, inclusief financiële middelen van de rijksoverheid. Adaptiviteit heeft dan betrekking op instrumentele doelen en middelen en is alleen mogelijk als er duidelijkheid is over de doelen op langere termijn.

---

[2] Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (2015). *Vernieuwing omgevingsrecht: maak de ambities waar*. Den Haag.
[3] Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2017). *De opgaven voor de Nationale Omgevingsvisie.* Den Haag.
[4] Tweede Kamer (2018). *De Nationale Omgevingsvisie.* Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 13 april 2018.

De door de raad bedoelde visie is zeker niet allesomvattend of ‘holistisch’ en ook geen blauwdruk voor de toekomst. Het gaat namelijk niet om een *integraal*, maar om een *integrerend* opgavegericht beeld. Hiermee bedoelt de raad dat de visie sectorale visies en plannen met beleid – nationaal én regionaal – voor de fysieke leefomgeving op strategisch niveau moet verbinden voor zover dat relevant is voor de geprioriteerde opgaven. Hierbij wordt relevant fysiek beleid voor de leefomgeving in samenhang bezien en wordt de sectorale logica overstegen.

De keuze om het Kabinetsperspectief vorm te geven rond drie actuele beleidsdossiers is enigszins te begrijpen vanuit het doel om politieke urgentie te creëren rond de NOVI. De raad betreurt het echter dat hiermee de discussie over een robuuste toekomstvisie onnodig is uitgesteld. De raad had graag gezien dat een dergelijke visie in de aanloop naar de NOVI tijdig aan de Tweede Kamer was voorgelegd en breed bediscussieerd met betrokken partijen. Politiek draagvlak voor het omgevingsbeleid is onontbeerlijk. Een dergelijke visie is geen vrijblijvende schets waarop consensus wordt gevonden, maar moet uitdagen tot een fundamentele discussie over de wenselijke toekomst van Nederland. Als bijvoorbeeld gekozen wordt voor een duurzaam economisch groeipotentieel voor Nederland, is er dan nog plek voor een fossiele economie, een niet-circulaire landbouw en een op groei gebaseerd luchtvaartbeleid? Zo niet, dan moet daar nu al op worden voorgesorteerd. De raad onderbouwt deze behoefte aan draagvlak mede vanuit zijn analyse dat de werking van de NOVI in belangrijke mate is gestoeld op zijn communicatieve functie (zie paragraaf 3).

2.2 Samenhangende perspectieven voor de vier prioriteiten

De NOVI moet openen met een robuuste visie op Nederland in 2050. De volgende stap is het uitwerken daarvan in perspectieven, waarbij knelpunten en keuzes inzichtelijk worden gemaakt. Hiervoor vormen de vier in de startnota genoemde prioriteiten een goed uitgangspunt. Tevens dienen daarbij bestaande regionale visies en kaders betrokken te worden. Door inzichtelijk te maken hoe regionale initiatieven passen bij deze prioriteiten, krijgt de toekomstvisie meer lading en draagvlak. Een scherpe scheiding is nodig tussen enerzijds nationale belangen die provinciegrensoverstijgende ruimtelijke keuzen noodzaken, en anderzijds nationale belangen die in een regionale afweging en synthese tot oplossingen kunnen worden gebracht. Of anders geformuleerd: waar moeten top-down keuzen worden gemaakt (bijvoorbeeld voor (inter)nationale infrastructuur), en waarvoor gelden bottom-up keuzen die het gevolg zijn van regionale afwegingen. De raad ziet die indeling in de NOVI graag verduidelijkt.

De uitwerking van perspectieven voor de vier prioriteiten is nodig omdat er in Nederland steeds minder fysieke ruimte is om opgaven apart van elkaar te realiseren. De verschillende prioriteiten raken elkaar en kunnen strijdig zijn of elkaar juist versterken. Dan zijn nationale keuzes nodig voor de wijze waarop belangen worden gecombineerd. Daarbij merkt de raad op dat ook sprake kan zijn van tegenstrijdige belangen binnen de afzonderlijke prioriteiten. Deze dienen eveneens verder uitgewerkt te worden door keuzen en belemmeringen inzichtelijk te maken.

De raad is van mening dat de NOVI nader invulling kan geven aan de vier prioriteiten door in te gaan op de consequenties van de verschillende transities die onze toekomst gaan bepalen. De klimaatverandering, de energietransitie, de voedseltransitie, de mobiliteitstransitie en een circulaire economie impliceren voor Nederland een ingrijpende gedaanteverandering.[5]

[5] De koppeling tussen het Kabinetsperspectief en de kabinetsreactie op het klimaatakkoord is daarom een goede stap.

Er zijn veel ontwikkelingen die al in de nabije toekomst om keuzes vragen en bovendien relevant zijn voor de te maken keuzes op de vier genoemde prioriteiten. Denk hierbij aan het luchtvaartdossier, de behoefte om Nederland beter aan te sluiten op het Europese netwerk van hogesnelheidslijnen, de wens tot een circulaire landbouw, de groeiende structurerende werking van het ondergrondse leidingensysteem voor de bovengrondse ordening et cetera. Een samenhangende weging impliceert volgens de raad dat de NOVI de ruimtelijke randvoorwaarden moet schetsen voor de dossiers die nu nog niet in de NOVI worden meegenomen (en niet andersom).

3. Werken aan de NOVI

Aanbevelingen:

3. ***Meer politieke aansturing door het kabinet en interbestuurlijke samenwerking zijn onmisbaar om tot afstemming en integratie van beleidsdossiers te komen.***
4. ***Versterk de ingezette communicatieve sturingsfilosofie met de selectieve inzet van een aantal juridische en financiële instrumenten.***
5. ***Juridisch: werk met inrichtingsprincipes, richtinggevende uitspraken en ladders in de NOVI. Geef daarbij invulling aan de gedachte dat overheden samen verantwoordelijkheid dragen voor de leefomgeving.***
6. ***Financieel: zorg voor een eigen NOVI-budget en ontwikkel het Infrafonds door in de richting van een omgevingsfonds.***

In deze paragraaf adviseert de raad over de totstandkoming van de NOVI. In paragraaf 4 wordt ingegaan op de periode na vaststelling daarvan.

3.1 Sturing

De raad heeft in paragraaf 1 geconstateerd dat de totstandkoming van de NOVI in de geest van de Omgevingswet vraagt om een fundamenteel nieuwe wijze van samenwerken. Dit past binnen de bestaande formele instituties, maar vraagt wel om een aanzienlijke cultuurverandering. De raad maakt hierbij een onderscheid tussen interdepartementaal en interbestuurlijk samenwerken. De wijze van samenwerken gedurende het proces van totstandkoming van de NOVI kan gezien worden als een leerschool voor de samenwerking bij de uitvoering ervan (zie paragraaf 4).

De raad maakt zich op basis van de ter voorbereiding van dit advies gevoerde gesprekken zorgen over zowel de interdepartementale bereidheid om relevante dossiers in de NOVI te voegen, als het proces van interbestuurlijke samenwerking. Dit kan afdoen aan samenhang als wezenskenmerk van de NOVI alsmede aan het noodzakelijke draagvlak.

Interdepartementale afstemming

De nieuwe cultuur van samenwerken – de éénoverheidsgedachte – is ook een opdracht voor de interdepartementale afstemming. De raad constateert dat de cultuur van het werken als één overheid, zoals beschreven in het IBP, in de praktijk nog weinig handen en voeten heeft gekregen. Het IBP stimuleert de samenwerking tussen departementen blijkbaar nog onvoldoende in de fase van beleidsontwikkeling. Werken als één overheid vergt spelregels en incentives. Samenwerking vangt nu vaak aan op basis van inhoud, zonder dat helder is wat de procesregels zijn en wat er gebeurt als de samenwerking spaak loopt. Welke dossiers worden wanneer in samenhang besproken? Hoe wordt voorkomen dat een voor de NOVI relevant dossier buiten het proces wordt

gehouden? De raad is daarom van mening dat er op korte termijn spelregels uitgewerkt moeten worden die resulteren in een nieuwe cultuur van samen optrekken op rijksniveau.

Nog belangrijker is dat de politiek verantwoordelijken nadrukkelijk sturen op de vereiste interdepartementale afstemming. De raad ziet hen als de motor achter de cultuurverandering. Met het IBP heeft het kabinet een belangrijk signaal afgegeven over een nieuwe sturingsfilosofie: samen één overheid. Nú moet het kabinet dat denken zelf uitdragen naar de ambtelijke organisatie en sturen op het doorbreken van de verkokering.

Interbestuurlijke afstemming
De éénoverheidsgedachte vraagt ook om een betere samenwerking tussen Rijk en medeoverheden. Het gaat hierbij niet slechts om de sturingsfilosofie van de NOVI, maar om de sturing van het gehele fysieke domein. Volgens de raad vraagt dit om een leerproces dat alle overheden samen nog moeten doorlopen en waar het Rijk het voortouw in moet nemen. Het totstandkomingsproces van de NOVI vraagt om een actieve rol van het Rijk als het gaat om het ophalen van opgaven en visies van decentrale overheden. Deze kunnen aanknopingspunten vormen voor de latere uitwerking en het succes van de NOVI. Dit onderstreept het belang van het investeren in goede samenwerkingsrelaties met decentrale overheden. In het REOS-traject[6] is hier al ervaring mee opgedaan. Voorkom dat de Haagse waan van de dag ten koste gaat van samenspraak met medeoverheden. Aanwezigheid van het Rijk in de regio als partner is verder belangrijk om samen de opgaven te kunnen aanpakken, niet om daar de 'lakens uit te delen'.

De raad denkt dat het borgen van bestuurlijke afspraken in een volgend bestuursakkoord goed past bij de uitgangspunten van de sturingsfilosofie (zie hierna). In dit bestuursakkoord moeten duidelijke spelregels staan over de vervolgstappen van de NOVI en over de gezamenlijke werkwijze. De raad denkt hierbij aan duidelijkheid over taken, rollen en verantwoordelijkheden en fasering van de stappen die gezet gaan worden. Ook is er een 'veiligheidsklep' nodig voor het geval een afspraak niet wordt nagekomen. Dit kan door in het bestuursakkoord afspraken over arbitrage op te nemen.

3.2 Sturingsfilosofie NOVI

Op basis van het Kabinetsperspectief constateert de raad dat de sturingsfilosofie van de Nationale Omgevingsvisie gebaseerd is op een viertal uitgangspunten:

1. De afspraken uit het *Interbestuurlijk Programma* (IBP).[7] Dit betekent werken als één overheid.
2. *Goed bestuur*, waarbij verwacht wordt dat overheden onderling rekening houden met het lopende beleid van medeoverheden.
3. *Vertrouwen,* is een van de belangrijkste uitgangspunten van zowel de Omgevingswet als het IPB.

[6] REOS (Ruimtelijk-Economische Ontwikkelstrategie) is een bestuurlijke samenwerking van drie departementen (BZK, IenW en EZK) en vijf steden, drie stedelijke regio's, vijf provincies en vier economic boards uit de Noordelijke en Zuidelijke Randstad en de Brainport Eindhoven met een aanjagend karakter voor het versterken van de concurrentiepositie van Nederland. (Tweede Kamer (2018). *Uitkomsten strategische bestuurlijke overleggen MIRT en REOS voorjaar 2018.* Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 21 juni 2018.)

[7] Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018). *Programmastart Interbestuurlijk Programma (IBP). Samen meer bereiken als één overheid. Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen starten met een interbestuurlijk programma en een gezamenlijke agenda.* Overhedenoverleg van 14 februari 2018.

4. *Samenwerken.* In het traject richting ontwerp-NOVI wordt intensief samengewerkt met verschillende ministeries, met medeoverheden, tijdens gebiedsdialogen in de regio's en in gesprekken met maatschappelijke organisaties en kennisinstituten. Deze samenwerking wordt voortgezet bij de totstandkoming van de omgevingsagenda's en de gebiedsgerichte uitwerkingen op onderdelen daarvan.

De raad constateert dat er hiermee sprake is van een communicatieve (deliberatieve) sturing gericht op betrokkenheid van een groot aantal partijen en het verwerven van draagvlak voor het beleid.[8] Hij onderschrijft deze aanpak, die past bij de communicatieve sturingstraditie van nationaal ruimtelijk beleid, en ook bij het voornemen om een nationale en niet een rijksvisie uit te brengen. Opgaven zijn immers meerschalig geworden en laten zich slecht sturen met interventies die gebaseerd zijn op een hiërarchisch sturingsmodel. In een netwerksamenleving met groeiende interdependenties in een wereld vol onzekerheden wordt het belang van communicatief instrumentarium steeds groter.

IBP – Interbestuurlijk Programma
'Alleen ga je sneller, maar samen bereik je meer' is het uitgangspunt van het Interbestuurlijke Programma (IBP) dat in februari 2018 van start is gegaan. De NOVI, die in het IBP als overkoepelend thema wordt geïdentificeerd, hanteert ditzelfde uitgangspunt. Het IBP is een uitvloeisel van het Regeerakkoord 'Vertrouwen in de toekomst' (2017 – 2021) waarin is gekozen voor interbestuurlijke en interdepartementale samenwerking als één overheid bij de aanpak van grote opgaven. De uitwerking en bestuurlijke toetsing per opgave is een verantwoordelijkheid van de trekker(s) per opgave. Voor alle opgaven zijn of worden interbestuurlijke stuurgroepen gevormd. Aandacht voor dwarsverbanden tussen opgaven is een taak voor de (hoogambtelijke) stuurgroep IBP+ en de interbestuurlijke regietafel.[9]

De raad is verder van mening dat ter ondersteuning van de communicatieve aanpak geïnvesteerd moet worden in juridische en financiële instrumenten. De inzet daarvan zal de ingezette sturingslijn ondersteunen en versterken. Een robuuste visie vergt een zekere mate van borging van keuzes. Het in het vooruitzicht stellen van een financiële rijksbijdrage stimuleert partijen tot samenwerking.

3.3 Juridisch instrumentarium

De sturingskracht van de NOVI kan worden versterkt als er naast het communicatieve instrumentarium wordt geïnvesteerd in de inzet van juridisch instrumentarium. Dit moet de (toekomstige) beleidsafstemming tussen (onderdelen van) overheden bevorderen. De stelselvernieuwing van het omgevingsrecht heeft geleid tot vernieuwing van het juridische instrumentarium in de Omgevingswet (van kracht in 2021) en vier nieuwe AMvB's. De raad heeft hier al eerder over geadviseerd. Bij het borgen van belangrijke keuzes – doelen en randvoorwaarden – kan een juridische borging helpen. Denk hierbij aan het vastleggen van klimaatdoelen in de Klimaatwet.[10]

[8] Verhaallijnen, ruimtelijke concepten en inrichtingsprincipes (bijvoorbeeld de genoemde ladders) zijn voorbeelden van communicatieve instrumenten. Hierbij wordt door woord en eventueel beeld uitdrukking gegeven aan de ruimtelijke ontwikkelingsrichting die het kabinet voor ogen heeft.
[9] Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018). *Programmastart Interbestuurlijk Programma (IBP). Samen meer bereiken als één overheid. Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen starten met een interbestuurlijk programma en een gezamenlijke agenda.* Overhedenoverleg, 14 februari 2018.
[10] Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (2015). *Rijk zonder CO_2: naar een duurzame energievoorziening in 2050*. Den Haag.

Vaak kan pas op regionaal schaalniveau de discussie worden gevoerd over hoe de verschillende opgaven en ambities in de praktijk bij elkaar kunnen worden gebracht. Dat vereist enerzijds een heldere toekomstvisie die steun biedt aan regionale initiatieven en ruimte geeft voor maatwerk, maar anderzijds is er ook richting en houvast nodig om te helpen bij regionale afwegingen in complexe situaties. Bijvoorbeeld, welke combinatie van functies krijgt wanneer, in welke situaties en waar (in welke gebieden) prioriteit boven andere functies? De raad is van mening dat de NOVI moet helpen bij het maken van dergelijke afwegingen. De afstemming tussen overheidslagen en met regionale partijen is gebaat bij heldere richtinggevende uitspraken, inrichtingsprincipes en afwegingsregels (zoals ladders). De NOVI dient deze mee te geven om de besluitvorming in de regio's te ondersteunen.

De raad is voorstander van het gebruik van ladders. Ladders geven duidelijk de voorkeursvolgorde van het Rijk aan. Daarnaast laten ze bestuurlijk maatwerk toe omdat er gemotiveerd naar een lagere trede kan worden afgedaald. De Ladder voor duurzame verstedelijking bijvoorbeeld blijkt in de praktijk steeds beter te werken.[11] Zo is raad bijvoorbeeld ook voorstander van een ladder voor duurzame energieopwekking. Omdat dergelijke ladders vooral de regionale besluitvorming moeten faciliteren en een interbestuurlijke functie hebben, is de raad geen voorstander van het vastleggen daarvan in AMvB's. Dit kan namelijk leiden tot ongewenste juridificering met bijkomende kosten en tijdsverlies. De raad denkt dat het opnemen van ladders in de NOVI zelf voldoende beleidsmatige borging biedt. Een reactieve aanwijzing kan overwogen worden als in het licht van nationale belangen door andere overheden in strijd met een ladder wordt gehandeld.

Het werken met inrichtingsprincipes, richtinggevende uitspraken en ladders in de *Nationale* Omgevingsvisie ziet de raad als een uitstekende invulling van de gedachte dat overheden samen verantwoordelijkheid dragen voor de leefomgeving. Die gezamenlijke verantwoordelijkheid kan beter in procesmatige termen worden verwoord, dan in concrete uitspraken over de gewenste keuzes op regionaal niveau.

3.4 Financieel instrumentarium

Van oudsher heeft de ruimtelijke ordening weinig eigen middelen. Ruimtelijk beleid was er vooral om investeringen van anderen (overheden, markt en samenleving) te richten. Het volledig ontbreken van middelen voor de uitvoering van het omgevingsbeleid leidt echter tot een desinteresse van de *spending departments* en medeoverheden, omdat de baten van participatie niet direct duidelijk zijn. Volgens de raad ligt daarom een belangrijke meerwaarde van de NOVI in het inzichtelijk maken van de aanwezige samenhang tussen ruimtelijke ingrepen en het feit dat een integrerende aanpak tot kostenbesparing en hogere doelmatigheid leidt. De raad is daarbij voorstander van een eigen NOVI-budget dat ingezet kan worden als 'smeermiddel' of 'plakgeld' om sectorale investeringen aan elkaar te koppelen. Denk hierbij aan de BIRK-gelden, waarmee heel wat projecten succesvol zijn vlot getrokken.[12]

[11] Kuiper, R. & Blom, W. (2018). *Monitor Infrastructuur en Ruimte 2018. Zicht op de effecten van de Structuurvisie.* Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

[12] Subsidies Budget Investeringen Ruimtelijke Kwaliteit gefinancierd uit het Fonds Economische Structuurversterking (FES). Ook met de nationale sleutelprojecten is geïnvesteerd in het verbeteren van de ruimtelijk-economische dynamiek en de leefbaarheid van gebieden, zoals transformatiegebieden en stations(omgevingen).

De raad is verder voorstander van het gebiedsgericht koppelen van beleid en middelen van vakdepartementen, medeoverheden, markt en samenleving ten behoeve van een integrale ontwikkeling. Een dergelijke koppeling verklaart het succes van het Vinex-verstedelijkingsbeleid (zie kader). Met een gebundelde inzet van instrumenten en budgetten kan de woningbouwopgave en de infrastructurele/mobiliteits-ontwikkeling beter op elkaar worden afgestemd. Daar komen nu ook nieuwe regionale opgaven en middelen bij in het kader van de energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire landbouw en economie. De NOVI kan door het maken van die gebiedsgerichte koppeling de gewenste geïntegreerde aanpak van de verdere ontwikkeling van regio's mogelijk maken.

Kader: Vinex-verstedelijkingsbeleid
Voor het Vinex-verstedelijkingsbeleid is ten behoeve van een integrale ontwikkeling van stadsgewesten een gecoördineerde inzet van budgetten en instrumenten ontwikkeld. De Vinex was daarin succesvol. Er kwam een gebundelde inzet van rijksmiddelen voor grondkosten (Besluit Locatiegebonden Subsidies), stadsvernieuwing (Belstato), bodemsanering en (OV-)infrastructuur. Ook de Kaderwet Bestuur in verandering was belangrijk, onder meer om regionale verevening tussen locaties mogelijk te maken. Er kwam een uitbreiding van de Wet voorkeursrecht gemeenten voor het tegengaan van speculatie met Vinex-bouwgronden. Restrictief beleid werd ingezet als tegenhanger van het bundelingsbeleid. Op basis van een regionaal onderhandelingsmodel werden per stadsgewest afspraken gemaakt over locatiekeuzes, investeringen in infrastructuur en de aantallen te bouwen woningen met een verdeling binnenstedelijk-buitenstedelijk en het aandeel sociale woningbouw. Aan de basis van de Vinex-afspraken lag een onderhandelingsmodel gericht op interdepartementale afstemming van beleid, afstemming met medeoverheden en beïnvloeding van het gedrag van partijen op de grond- en woningmarkt.[13]

De raad verwacht dat een gebiedsgerichte aanpak op korte termijn een enorme impuls kan krijgen als het Rijk toezegt zijn budgetten open te stellen voor herprioritering op basis van integrale regionale ontwikkelingsprogramma's. Een wervende visie in de NOVI kan het draagvlak voor herprioritering bij de departementen verhogen, waarbij inzichtelijk wordt gemaakt welke innovatieve ideeën er leven in de regio en hoe een integrale aanpak op regionaal niveau kan bijdragen aan het behalen van nationale doelstellingen.

Herprioritering zou volgens de raad een eerste stap zijn in een verdere ontwikkeling van het Infrafonds. Een Bereikbaarheidsfonds is dan een volgende stap.[14] De raad is voorstander van een verdere doorontwikkeling naar een Omgevingsfonds door een aanvulling met middelen – voor beleid met fysieke componenten – van vakdepartementen. Daarmee ontstaat de ruimte om bij de besteding van de middelen te kiezen voor een integrale aanpak van opgaven in de regio, waarbij het Rijk zo nodig ook meebetaalt aan regionale maatregelen als deze bijdragen aan nationale doelen.

De NOVI moet Kabinet en Kamer de argumenten bieden om nu te gaan werken aan een besluitvormingssystematiek, waarbij regionale prioriteiten tegenwicht bieden aan het dominante sectorale denken rondom bestedingen. Het huidige gebrek aan flexibiliteit bij het besteden van de middelen sluit immers niet aan op de gewenste adaptieve aanpak van transities (op gebied van mobiliteit, energie, klimaat, landbouw en circulaire economie) die de NOVI adresseert.

[13] Needham, B. et al (1994). *Evaluatie van het Vinex-verstedelijkingsbeleid.* Analyserapport Evaluatie Vino-Vinex. Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
[14] Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (2018). *Van B naar anders: Investeren in mobiliteit voor de toekomst.* Den Haag.

4 Werken mét de NOVI

Aanbevelingen:

7. ***De keuze voor een gebiedsgerichte benadering en actieve betrokkenheid van het Rijk bij regionale ontwikkeling, impliceert een regio-indeling (in circa dertig regio's) met een beleidsmatige aanwezigheid van het Rijk in deze regio's.***
8. ***Zie af van het instrument perspectiefgebieden. Voer in alle regio's een gebiedsgerichte aanpak in.***

Volgens het Kabinetsperspectief moet de uitwerking van de NOVI vooral plaatsvinden via een gebiedsgerichte aanpak, waarbij de verschillende overheden en partijen samenwerken. De raad ondersteunt deze conclusie en geeft hieronder een aantal suggesties ter verbetering van de sturende werking van de NOVI op regionaal schaalniveau. Het werken aan de grote transitieopgaven is al begonnen, maar moet met de NOVI een nieuwe impuls krijgen. Zeker als er sprake is van meervoudige opgaven die in de regio moeten worden ingepast.

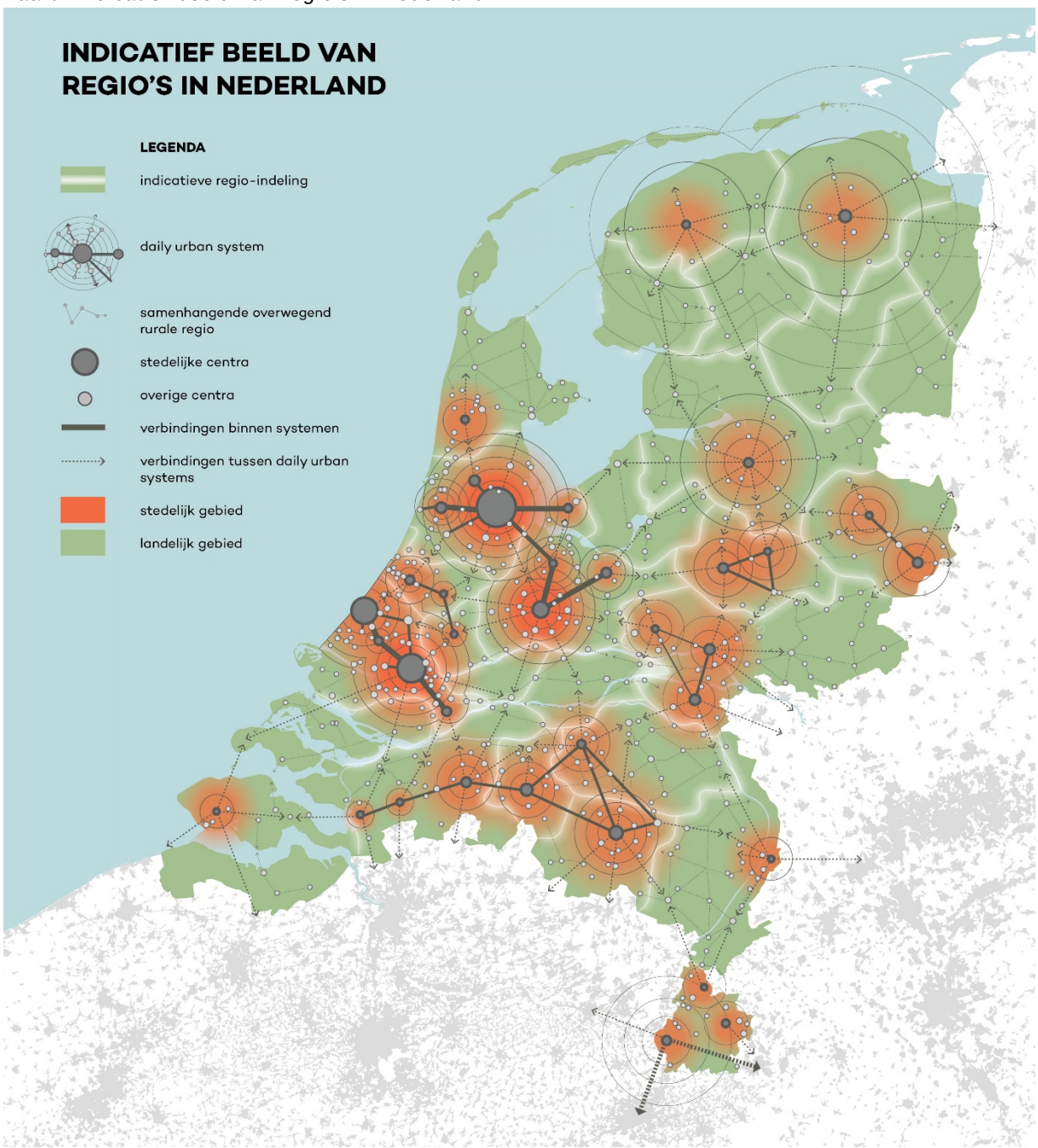
4.1 Richt de NOVI op het regionale schaalniveau

Veel opgaven komen samen op het regionaal schaalniveau. Hierbij worden in het Kabinetsperspectief NOVI twee niveaus onderscheiden. In omgevingsagenda's worden de nationale, provinciale en gemeentelijke omgevingsvisies op elkaar aangesloten. Daarbinnen kunnen gebiedsgerichte uitwerkingen worden opgesteld, waarvan een deel volgens het Kabinetsperspectief het label perspectiefgebied krijgt.

Ook de Rli constateert in zijn advisering dat opgaven vaak samenvallen in de regio. Die regio zit ergens tussen de provincie en gemeente in, en sluit aan bij de dagelijkse actieradius voor woon-werkverkeer van burgers. Alhoewel opgaven vaak meerschalig zijn en zich niet houden aan bestuurlijk grenzen, is er vanuit de noodzakelijke bestuurlijke aanpak ervan toch behoefte aan een zekere regionale duiding.

Om inzicht te geven over het schaalniveau waarop volgens de raad een samenhangende aanpak van opgaven aan de orde is, heeft de raad een kaartbeeld ontwikkeld met een indicatieve regio-indeling. Hierbij is door de raad uitgegaan van Daily Urban Systems, aangevuld met samenhangende overwegend rurale regio's. Naast dat elke stedelijke regio zijn eigen verstedelijkings- en transformatieopgaven heeft, kent ook elke rurale regio zijn eigen opgaven. In de veenweidegebieden gaat het bijvoorbeeld om het tegengaan van bodemdaling, op de zandgronden om de beperking van de gevolgen van intensieve veeteelt en in Noord-Nederland om de verduurzaming van de energiewinning (energy valley).

Kaart: Indicatief beeld van regio's in Nederland

De raad is van mening dat de gebiedsgerichte aanpak van opgaven – die de NOVI bepleit – moet worden gericht op deze circa dertig regio's. Landsdelen die in de MIRT-besluitvorming centraal staan, zijn hiervoor een te grofmazig en abstract aggregatieniveau. Dit betekent dat de

procesafspraken die Rijk, provincies en gemeenten maken in het bestuursakkoord zich moeten richten op de regio's waar de daadwerkelijke integratieopgaven spelen.

Het Rijk kan bijdragen aan een versterking van de regionale governance door de structurele inzet van meer ambtelijke capaciteit op beleidsniveau in de regio's. De raad heeft niet direct een vorm voor ogen waarin dat zou moeten. Denkrichtingen zijn hoog-ambtelijke regionale vertegenwoordiging van het Rijk met gedelegeerde bevoegdheden (denk aan de vroegere rijksvertegenwoordigers of de hoofdingenieurs-directeuren van Rijkswaterstaat (HID's)) waardoor sneller geschakeld kan worden en de inzet van meer ambtelijke capaciteit in de regio op beleidsniveau. Ook kan gedacht worden aan regionale beleidsdirecties bemenst vanuit Rijk én regio.

De raad wordt in deze gedachte gesterkt door zijn lopende verkenning over samenvallende duurzaamheidsopgaven in de regio. Een belangrijke conclusie uit die verkenning is dat er een gat is tussen de nationale opgaven en datgene wat regionaal wordt gedaan. Ook kan het zijn dat deze opgaven elkaar in de toekomst in de weg gaan zitten dan wel elkaar kunnen versterken. Dit benadrukt nog eens de noodzaak van regionale aansturing, met directe betrokkenheid van het Rijk.

4.2 Zie af van perspectiefgebieden

In het Kabinetsperspectief worden de perspectiefgebieden als nieuw instrument geïntroduceerd (zie kader). De raad verwacht dat deze perspectiefgebieden qua regioduiding samenvallen met het hierboven geschetste regioperspectief van de raad. De raad ziet weinig heil in een *rat race* of *beauty contest* waarbij regio's via politieke beïnvloeding of andere kanalen met elkaar in concurrentie gaan om de status van perspectiefgebied te bemachtigen. Het Rijk heeft in alle regio's een taak, en moet zich dus in alle regio's een goede partner tonen. Er is geen enkele regio zonder opgaven die raken aan de nationale belangen. De raad is geen voorstander van het aanwijzen van perspectiefgebieden omdat dit kan leiden tot eersterangs- en tweederangsgebieden. Het Rijk moet juist in alle regio's structureel met regionale partijen samenwerken aan een gebiedsgerichte aanpak. Dit laat onverlet dat de aard van de regionale opgaven zal bepalen waaruit die rijksinzet kwalitatief en kwantitatief moet bestaan.

Kader: Perspectiefgebieden

Volgens het Kabinetsperspectief werken betrokken overheden en maatschappelijke partijen in perspectiefgebieden vanuit een gezamenlijk te ontwikkelen toekomstperspectief aan urgente opgaven. Met de perspectiefgebieden wil het kabinet een vernieuwende integrale aanpak ontwikkelen die een voorbeeldwerking kan hebben voor andere gebieden. De aanpak is programmatisch, waarin uitvoering wordt gegeven aan beleidskeuzes met (vernieuwende) beleidsinstrumenten en budgetten. De komende maanden wordt verkend welke mogelijke instrumenten kunnen worden ingezet.

Criteria bij de keuze voor de gebieden zijn: samenkomen van meerdere prioriteiten, regionale schaal, noodzaak voor meerjarige aanpak, innovatie en betrokkenheid van meerdere overheden – waaronder het Rijk – en maatschappelijke partijen. In gesprekken en dialogen met regio's en maatschappelijke partners komen kansrijke gebieden naar boven. Op basis hiervan zal het kabinet voor perspectiefgebieden kiezen. Gedacht wordt aan acht tot tien gebieden.

TOELICHTING OP ADVIESVRAAG

Naar een Nationale Omgevingsvisie
De NOVI is een nieuw beleidsinstrument en geïntroduceerd met het vernieuwde stelsel van het omgevingsrecht. Met de stelselwijziging, waar de raad uw voorganger eerder over adviseerde[15], wil de overheid het wettelijk systeem 'eenvoudig beter' maken en laten aansluiten bij de behoeften van deze tijd. De NOVI is in dit nieuwe stelsel een belangrijk instrument.

Ter voorbereiding op de NOVI heeft u op 5 oktober 2018 het Kabinetsperspectief NOVI aan de Tweede Kamer gestuurd[16] (zie kader). Deze bevat een aantal inhoudelijke en governance-keuzen voor de ontwerp-NOVI. Vervolgens heeft u de Rli gevraagd te adviseren op de ontwerp-NOVI tegen de achtergrond van dat Kabinetsperspectief. De raad gaat daarom in dit advies niet expliciet in op de urgenties en richtinggevende uitspraken uit het Kabinetsperspectief.

U heeft de raad gevraagd om in november te adviseren, opdat het advies kan worden meegenomen in de ontwerp-NOVI. Vanwege de korte tijdsspanne tussen de adviesaanvraag en dit advies heeft de raad slechts een beperkt aantal externe partijen kunnen consulteren. Daarbij heeft in het licht van uw vragen omtrent sturing en governance de focus gelegen op bestuurders en bestuurskundigen. De Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) is betrokken bij de raadsdiscussie over dit advies.

De raad is niet de enige die u adviseert over de NOVI en de daaraan ten grondslag liggende Hoofdlijnenbrief. Ook het Planbureau voor de leefomgeving (PBL) en het College van Rijksadviseurs (CRa) voorzien u van advies. Het PBL richt zich daarbij op de haalbaarheid van inhoudelijke doelstellingen van de NOVI door middel van een ex-ante evaluatie. Het CRa adviseert over de betekenis van het begrip omgevingskwaliteit en biedt daarmee een handelingskader. De raad heeft actief afstemming gezocht met PBL en CRa om overlap tussen de adviezen zoveel mogelijk te voorkomen en is daarbij mede geholpen door uw onderscheidende vraagstelling.

Proces totstandkoming Nationale Omgevingsvisie (NOVI)
De totstandkoming van de NOVI volgt een getrapt proces dat grofweg bestaat uit de stappen inventarisatie, verdieping, versmalling en het formuleren van keuzes en vaststelling. Tijdens de vorige kabinetsperiode zijn de eerste stappen gezet. Een deel van de werkzaamheden bestond uit een gezamenlijke zoektocht met departementen, maatschappelijke partijen, burgers en bedrijven[17] naar de mogelijke inhoud ervan. Dit resulteerde in februari 2017 in de startnota 'De opgaven voor de Nationale Omgevingsvisie' waarin vier prioriteiten worden benoemd.[18] De Rli heeft in december 2015 over deze opgaven geadviseerd.[19] Bijzonder aan de startnota is het gedeelde penvoerderschap van acht ministeries. Op basis van de Startnota zijn vier verdiepingsrapporten opgesteld met verkenningen en bouwstenen voor het Kabinetsperspectief NOVI en de

[15] Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (2015). *Vernieuwing Omgevingsrecht: Maak de ambities waar*. Den Haag.
[16] Tweede Kamer (2018). *Kabinetsperspectief Nationale Omgevingsvisie (NOVI)*. Bijlage bij brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 5 oktober 2018. Vergaderjaar 2018-2019, 34682, nr. 6. Den Haag.
[17] Het maatschappelijke debat heeft mede plaatsgevonden in het kader van 'Het Jaar van de Ruimte' in 2015.
[18] Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2017). *De opgaven voor de Nationale Omgevingsvisie.* Den Haag.
[19] Raad voor leefomgeving en infrastructuur (2015). *Naar een nationale omgevingsvisie*. Ingepast in een breder advies van de raad over de stelselherziening van het omgevingsrecht: Rli (2015). *Vernieuwing omgevingsrecht; maak de ambities waar.* Den Haag.

ontwerp-NOVI. De verdiepingsrapporten zijn tot stand gekomen in een intensief traject met interdepartementale werkgroepen, waarbij ook veel andere partijen zijn betrokken.

Het Kabinetsperspectief NOVI (oktober 2018) is te zien als een tussenstap op weg naar de ontwerp-NOVI die begin 2019 moet verschijnen. Dit Kabinetsperspectief laat voor drie urgente thema's (klimaatverandering & energietransitie, verstedelijking en landbouw & landelijke gebied) zien welke keuzes daarbij aan de orde kunnen zijn.

In de ontwerp-NOVI worden de strategische nationale keuzes en richtinggevende uitspraken uitgewerkt en in hun onderlinge samenhang beschreven. Begin 2019 wordt de ontwerp-NOVI samen met een PlanMER voorgelegd aan de Tweede Kamer. De beoogde vaststelling van de NOVI vindt plaats in 2019.

Een laatste stap is de gebiedsgerichte uitwerking van de NOVI in regionale omgevingsagenda's en gebiedsgerichte uitwerkingen. De ontwerp-NOVI geeft vanuit het nationale kader richting aan deze regionale uitwerkingen. Een beperkt aantal gebiedsuitwerkingen komt in aanmerking voor de status van perspectiefgebied. Het kabinet ziet de NOVI als een cyclisch product omdat werken aan de ontwikkeling van de leefomgeving een continu proces is. Een voorbeeld hiervan is de discussie over het luchthavenbeleid, die pas wordt afgerond als de ontwerp-NOVI is verschenen.

Met de koepelorganisatie (IPO, VNG, UvW) wordt een Bestuursakkoord gesloten waarin de gezamenlijke NOVI-werkwijze met betrekking tot de regionale en gebiedsgerichte uitwerkingen wordt vastgelegd.[20]

TOTSTANDKOMING ADVIES

Raad voor de leefomgeving en infrastructuur

De Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) is het strategische adviescollege voor regering en parlement op het brede domein van duurzame ontwikkeling van de leefomgeving en infrastructuur. De raad is onafhankelijk en adviseert gevraagd en ongevraagd over langetermijnvraagstukken. Met een integrale benadering en advisering op strategisch niveau wil de raad bijdragen aan de verdieping en verbreding van het politiek en maatschappelijk debat en aan de kwaliteit van de besluitvorming.

De leden van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur

Ir. J.J. (Jan Jaap) de Graeff (voorzitter)
Ir. M. (Marjolein) Demmers MBA
Prof. dr. P. (Pieter) Hooimeijer
Prof. mr. N.S.J. (Niels) Koeman
Drs. J. (Jeroen) Kok
Ir. A.G. (Annemieke) Nijhof MBA
Drs. E. (Ellen) Peper
Drs. K.J. (Krijn) Poppe
Prof. dr. J.C. (Co) Verdaas
Prof. dr. A.N. (André) van der Zande

[20] Tweede Kamer (2018). *De Nationale Omgevingsvisie.* Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 13 april 2018.

Junior-raadsleden
S.P. (Sybren) Bosch MSc
M.W.B. (Mart) Lubben MSc
I.Y.R. (Ingrid) Odegard MSc

Algemeen secretaris
Dr. R. (Ron) Hillebrand

Samenstelling van de raadscommissie
Prof. dr. A.N. (André) van der Zande, voorzitter
Prof. dr. P. (Pieter) Hooimeijer
S.P. (Sybren) Bosch MSc

Samenstelling van het projectteam
Dr. T.H.C. (Tim) Zwanikken, projectleider
Dr. B. (Bas) Waterhout, projectmedewerker
Stefan Vaupel Kleijn, project-assistent

Geraadpleegde deskundigen
Ir. F.L.H. (Floris) Alkemade, Rijksbouwmeester, College van Rijksadviseurs
Drs. E.W. (Ed) Anker, wethouder Gemeente Zwolle
Drs. G.J. (Gijsbert) Borgman, Programma DG Omgevingswet, Ministerie van BZK,
Prof. dr. E.M. (Ellen) van Bueren, hoogleraar Urban Development Management, TU Delft
Drs. S.G.M. (Saskia) Engbers, strategisch adviseur Ruimte bij Gemeente Zwolle
Prof. dr. P.H.A. (Paul) Frissen, decaan en bestuursvoorzitter Nederlandse School voor Openbaar Bestuur/ hoogleraar bestuurskunde Tilburg University
Drs. M.A. (Marc) Hanou, Planbureau voor de Leefomgeving
Ir. R. (Rienke) Groot, secretaris College van Rijksadviseurs
Ir. V.J.H.M. (Veronica) ten Holder, directeur Commissie voor de milieueffectrapportage
Mr. drs. G.A.J.M. (Gijs) Hoevenaars, jurist en werkgroepsecretaris, Commissie voor de milieueffectrapportage
Ir. R. (Rienk) Kuiper, Planbureau voor de Leefomgeving
Mr. H.M. (Henry) Meijdam, algemeen directeur Interprovinciaal Overleg
Drs. M.E. (Mariëlle) Overboom, strategisch beleidsadviseur, gemeente Dordrecht
Drs. E. (Emiel) Reiding, programmadirecteur NOVI, Ministerie van BZK,
P.H. (Piet) Sleeking, wethouder Gemeente Dordrecht
Ir. S.R. (Rosa) Stapel, adviseur Verstedelijking en Mobiliteit, College van Rijksadviseurs
Drs. E.P. (Edward) Stigter, directeur Beleid Leefomgeving en Arbeidszaken, Vereniging Nederlandse Gemeenten
Ir. B.G.M. (Berno) Strootman, Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving, College van Rijksadviseurs
Prof. dr. ir. C.J.A.M. (Katrien) Termeer, lid Raad voor het Openbaar Bestuur/ hoogleraar bestuurskunde Wageningen Universiteit
Ir. D. (Daan) Zandbelt, Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving, College van Rijksadviseurs

Referenten
Prof. dr. M.A. (Martijn) van der Steen, co-decaan en adjunct-directeur Nederlandse School voor Openbaar Bestuur/hoogleraar strategie en toekomst, Erasmus Universiteit Rotterdam
Drs. J.J.M (Han) Polman, voorzitter Raad voor het Openbaar Bestuur/Commissaris van de Koning provincie Zeeland

Tekstredactie
Annemieke Diekman, journalist en eindredacteur

Visualisering
PosadMaxwan

Vertaling
Dit advies is vertaald in het Engels en te downloaden via www.rli.nl

Publicatie Rli 2018/06
November 2018

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 23 JAN. 2019

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw. H.S.E.D. van Velzen-Donker
BEL/BS

Telefoonnummer +31235145660
donkerh@noord-holland.nl

Verzenddatum

23 JAN. 2019

Kenmerk
1046103/1162979

Uw kenmerk

Betreft: Rapportage over 2018 Europastrategie Noord-Holland

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) brengen wij u het volgende besluit van ons college ter kennis.

Wij hebben kennisgenomen van de rapportage over 2018 van de Europastrategie Noord-Holland 2017-2021.

In de Europastrategie Noord-Holland 2017-2021 is toegezegd dat er jaarlijks wordt gerapporteerd over de voortgang en de uitvoering van de doelstellingen en de provinciale acties.

Deze rapportage geeft weer wat er is gebeurd op de prioriteiten en wat de huidige stand van zaken is op de verschillende dossiers in het jaar 2018.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
A. Th. H. van Dijk

1 bijlage(n)

Rapportage over 2018 Europastrategie Noord-Holland 2017-2021

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Rapportage Europastrategie Noord-Holland 2017-2021

Inleiding

Zoals u in de begroting kunt lezen rapporteren wij jaarlijks over de voortgang van de Europastrategie Noord-Holland 2017-2021. Deze rapportage behandelt de voortgang over het jaar 2018.
De Europastrategie is vastgesteld door Provinciale Staten op 6 februari 2017. De ambities en de acties geformuleerd in de strategie gelden voor de langere termijn, maar via een tussentijdse rapportage willen GS inzicht geven in welke voortgang er is behaald.

In deze rapportage wordt inhoudelijk ingegaan op de vier prioriteiten uit de strategie en nieuwe ontwikkelingen van het afgelopen jaar in Europa en in Noord-Holland. Ook zullen de Europese netwerken worden besproken en het doel, waarvoor deze gebruikt worden. Deelname aan de netwerken biedt een platform voor het kenbaar maken van onze provinciale doelen en het vervolgens samen optrekken met de netwerkpartners om Europees beleid te beïnvloeden.

Ontwikkelingen in Europa

Net als in 2017 is het dossier 'Brexit' veruit het meest dynamische dossier van het afgelopen jaar. In november 2018 wordt duidelijk dat de onderhandelingen tussen de Europese Unie en het Verenigd Koninkrijk hebben geleid tot een ontwerpakkoord over de terugtrekking van het VK. Bekrachtiging van het akkoord is echter erg onzeker en daarmee blijven de onzekerheden rondom de 'Brexit' bestaan. Zolang beide partijen het terugtrekkingsakkoord niet hebben geratificeerd behoren alle scenario's nog tot de mogelijkheden. Dit maakt het lastig voor overheden en andere belanghebbenden om zich voor te bereiden op de 'Brexit'. Het is wel duidelijk dat de economische gevolgen voor de Nederlandse economie, en dus ook de economie van Noord-Holland, overwegend negatief zijn. Uit een rapport van de Rekenkamer van 10 december 2018 blijkt dat bij een 'no-deal-Brexit' de gevolgen een stuk ernstiger zijn.

In april 2018 ondertekenden gedeputeerde Loggen en de regering van Wales een *Declaration of Friendship and Solidarity*. In de verklaring onderschrijven beide overheden dat samenwerking leidt tot goede verhoudingen, constructieve afspraken, kennisdeling en het samen ontwikkelen van initiatieven die leiden tot economische groei. Voortzetting van samenwerking op regionaal niveau is dus belangrijk en door het tekenen van deze verklaring onderstreept de provincie dat de 'Brexit' niet het einde van een goede samenwerking betekent. Hiermee willen beide overheden andere regio's inspireren om ook na de 'Brexit' samenwerking met elkaar te blijven zoeken.

Ondertussen bereidt de EU zich voor op de verkiezing van leden van het Europees Parlement en de benoeming van nieuwe topfunctionarissen in de Europese Commissie. 2019 is dan ook een overgangsjaar waarin de huidige Europese Commissie haar mandaat uitdient. Nieuwe beleidsontwikkelingen zijn niet te verwachten. De verkiezingen voor het Europees Parlement vinden in Nederland plaats op 23 mei 2019. Naar verwachting kiest het parlement voor de zomer een nieuwe Commissievoorzitter en is eind 2019 de nieuwe Europese Commissie bekend. Tevens lopen in het najaar van 2019 de mandaten van de voorzitter van de Europese Raad en van de president van de Europese Centrale Bank af.

Prioriteit 1 : Regionale economie[1]

Ambities voor de langere termijn

- Noord-Holland zet in op behoud en groei van werkgelegenheid in Noord-Holland door middel van innovaties en verduurzaming bij grote industrieën.
- Noord-Holland maakt hierbij optimaal gebruik van de Europese programma's Kansen voor West en INTERREG.
- Noord-Holland richt zich op het verbeteren van Europese regelgeving met als doel dat deze regelgeving bijdraagt aan zowel de regionale economie als het milieu en het klimaat. Wij kaarten de problematiek aan bij de Europese Commissie, o.a. door Europese beleidsmakers uit te nodigen voor werkbezoeken, en vragen aandacht voor uitvoeringsproblemen die de werkgelegenheid in Noord-Holland onder druk zetten.

Voortgang

MKB Innovatie

Ter bevordering van behoud en groei van werkgelegenheid in Noord-Holland en duurzame innovaties in het MKB zijn diverse instrumenten ingezet, zoals de PIM NH (Programma Innovatief Investeringsgereed MKB Noord-Holland) en het versnellingsprogramma GO!-NH. In 2018 is het Innovatiefonds Noord-Holland gelanceerd: een samenwerking tussen de Universiteit van Amsterdam, Sanquin en de provincie, waarbij leningen worden verstrekt aan ondernemers in de proof-of-conceptfase. Dit fonds heeft € 5 miljoen EFRO-subsidie ontvangen. Daarnaast zijn vanuit EFRO verschillende innovatieprojecten en -samenwerkingen met het MKB gesubsidieerd. Hier wordt verder op ingegaan onder de prioriteit Europees Cohesie- en investeringsbeleid.

Circulaire Economie

Gedeputeerde van der Hoek heeft met een tweetal bedrijven gesprekken gevoerd met beleidsmakers van de Europese Commissie en het Europees Parlement.
In mei 2018 heeft gedeputeerde van der Hoek een bezoek aan Brussel gebracht om samen met ondernemers in gesprek te gaan met Europese beleidsmakers ten behoeve van het verbeteren van Europese regelgeving in het kader van circulaire economie. Met de plaatsvervangend Permanent Vertegenwoordiger van Nederland en Europarlementariër Gerben-Jan Gerbrandy is gesproken over het beleid van de provincie Noord-Holland en Europese ontwikkelingen op het gebied van circulaire economie. Daarnaast is gedeputeerde Jack van der Hoek samen met twee Noord-Hollandse bedrijven, *Closing the Loop* en *Excess Materials Exchange*, in gesprek gegaan met vertegenwoordigers van de Europese Commissie om concrete belemmeringen in Europese wet- en regelgeving te agenderen. De Europese Commissie heeft aangegeven dergelijke praktijkvoorbeelden nuttig te vinden en zal deze meenemen bij het opstellen van nieuwe voorstellen voor wet- en regelgeving op het gebied van circulaire economie. Door dit gesprek heeft *Closing the Loop* de juiste contacten binnen de Europese Commissie gevonden om verder in gesprek te gaan over de uitvoering van de Basel-regels.
In 2018 is ook onderzocht of actieve deelname in het Vanguard Initiative een toegevoegde waarde kan hebben voor de uitvoering van het circulaire economie-beleid. De provincie Zuid-Holland is namens de Regio Randstad lid van het netwerk. Door GS is besloten om de betrokkenheid bij het Vanguard Initiative ongewijzigd via de provincie Zuid-Holland te laten lopen.

[1] In de Europastrategie Noord-Holland 2017-2021 vallen Regionale Economie en Land- en tuinbouw beiden onder prioriteit 1.

Tata Steel

Wij werken met Tata Steel samen op het gebied van Smart Grids, transitiepaden industrie/CO2 en voor de uitwerking van de energietransitie van het Noordzeekanaalgebied met het doel om TATA te verduurzamen door minder CO2 uitstoot en het gebruik van restwarmte.
Met betrekking tot de arbeidsmarkt werkt de provincie samen met Tata aan Techport, de Techniek Campus Techport. Techport bestaat uit een opleidingspoot die gericht is op de maakindustrie, de Techport academie en een innovation warehouse waarbij Tata en andere bedrijven elkaars innovaties gebruiken om zo tot verdere innovatie van de maakindustrie te komen.
Met andere Europese staalregio's wordt gekeken of het opzetten van een Europees netwerk nuttig kan zijn om de betekenis van de staalindustrie in de regio's te onderzoeken.

Schiphol(regio)

Ter versterking van de internationale concurrentiepositie van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) en het versterken van de werkgelegenheid, zet de provincie Noord-Holland in hoofdlijnen in op de versterking van de ruimtelijke economie van de Schipholregio waarvoor het netwerk van Schiphol een belangrijke pijler is. Hierbij wordt onder meer ingezet op de Westas (circulaire gebiedsontwikkeling) en EnterNL (corridor Schiphol-Amsterdam). Ten aanzien van de Westas hebben de Westas-partijen in november 2018 een Ruimtelijk Economische Eindrapportage Westas opgeleverd. Hierin zijn vooral de ruimtelijke aspecten van circulaire economie in de Westas tegen het licht gehouden en vertaalt in beleidsaanbevelingen voor een ruimtelijk-economische strategie. Daarmee is de samenwerking in de vorm van programmamanagement in Westas-verband beëindigd en wordt verder ingezet op realisatie van projecten in MRA-verband. De verdere uitwerking van EnterNL is sinds 2018 vorm gegeven in een MIRT-onderzoek ZWASH (Zuid West Amsterdam Schiphol Hoofddorp). In dit MIRT onderzoek worden zowel de bereikbaarheidsopgaven als een ontwikkelstrategie voor de kerncorridor Schiphol-Amsterdam (EnterNL) opgepakt.

De relatie MRA-regio en Europa

Binnen de MRA bekijken we op welke wijze we de relatie tussen MRA projecten en Europa kunnen versterken en daarmee regionale kansen beter te benutten. Vooruitlopend op de nieuwe MRA-uitvoeringsagenda, die in 2020 van kracht moet worden, is afgesproken om te experimenteren met één onderwerp. Op basis van eerdere verkenningen en een ronde langs MRA partners is gekozen voor het thema Circulaire Economie. Samen met MRA partners werken we concrete acties uit om te testen op welke wijze een MRA Europastrategie kan bijdragen aan MRA prioriteiten. We gaan daarbij uit van vier mogelijke sporen: beleidsbeïnvloeding, kennisuitwisseling, financiële middelen en zichtbaarheid en we maken zoveel mogelijk gebruik van de bestaande lijnen van de MRA partners richting Brussel. De geleerde lessen op het gebied van Circulaire Economie dienen als input voor de uitwerking van acties op overige thema's binnen de MRA-uitvoeringsagenda.

Prioriteit 1: Land- en tuinbouw

Ambities voor de langere termijn

- Noord-Holland heeft Brussel iets te bieden als het gaat om land- en tuinbouw. Daarom willen wij de tuinbouw op de kaart zetten in Brussel en de positie van de tuinbouw in onze provincie in de wereld benoemen en zichtbaar maken.
- Noord-Holland wil voorbereid zijn op eventuele decentralisatie van het Rijk naar de provincie, op onze taken, rollen en positie zodat wij onze taken en onze verantwoordelijkheden richting inwoners en agrariërs goed kunnen invullen, samen met hen.
- Noord-Holland wil de goede samenwerking met collectieven, die gebaseerd is op innovatief coöperatief denken, als praktijkvoorbeeld voor de EU neerzetten en tevens als inspiratie-bron voor andere Europese landen dienen.

- Noord-Holland stelt een position paper op met lobbydoelen voor het Europees landbouw-beleid na 2020, waarin we het beleid zodanig willen moderniseren dat Noord-Hollandse agrariërs er mee uit de voeten kunnen. Dat doen wij samen met de andere provincies (in IPO verband).
- Noord-Holland onderhoudt contact met Europese instanties, het Rijk, de gemeenten en provincies, de ngo's, agrarische natuurverenigingen, het Europese netwerk ERIAFF (European Regions for Innovation in Agriculture, Food and Forestry), de Greenports in Nederland, en organisaties zoals de LTO-Nederland en de Unie van Waterschappen, om over en weer kennis te delen.

Voortgang

Sinds de ERIAFF-conferentie van juni 2017 in Den Haag zijn wij lid van ERIAFF en betrokken bij de activiteiten van het netwerk om de tuinbouw zichtbaar te maken in Europa. De regio Toscane neemt hierbij het voortouw. Noord-Holland gebruikt de informatie uit ERIAFF in de landelijke EU lobbygroep Tuinbouw & Uitgangsmaterialen en brengt daarmee de Europese kaders bij de provinciale kaders. Op 23 mei 2018 organiseerde ERIAFF een evenement in het Europees Parlement voor Europarlementariërs van de landbouwcommissie. De provincies Noord- en Zuid-Holland hebben daar de resultaten van de conferentie uit 2017 gedeeld middels een presentatie. Ook daarin veel nadruk op het belang van Europese samenwerking tussen tuinbouwregio's in Europa.

Op 1 juni 2018 presenteerde de Europese Commissie de wetsvoorstellen voor het nieuwe gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) na 2020. Belangrijkste verandering is dat de Commissie een nieuw 'delivery model' voorstelt. De huidige systematiek van twee pijlers, met enerzijds rechtstreekse betalingen aan boeren (pijler 1) en anderzijds het ondersteunen van plattelandsontwikkeling (pijler 2), blijft behouden. In de voorstellen wordt veel verantwoordelijkheid teruggelegd bij de nationale overheden. Lidstaten moeten namelijk een *nationaal strategisch plan* (NSP) schrijven met daarin de voorgenomen plannen op GLB gebied. Dit plan bevat de acties die in het kader van de beide pijlers worden genomen om bij te dragen aan de GLB doelstellingen. SWOT-analyses moeten zorgen voor de onderbouwing van het ambitieniveau. Specifieke interventies voor het platteland zijn onderdeel van het nationaal plan.

Sinds de start van de behandeling van het wetsvoorstel fungeert de IPO werkgroep 'Toekomst GLB' als een belangrijke klankbordgroep. In deze IPO werkgroep formuleren experts vanuit diverse provincies de gezamenlijke standpunten. Deze worden in de BAC VP vastgesteld. Dit heeft geresulteerd in een breed gedragen position paper. Voornaamste kernpunt hieruit:

- Provincies steunen een grotere bijdrage vanuit het GLB aan het **klimaatakkoord** en een GLB dat meer gericht is op **innovatie** en **duurzaamheid** naast voedselzekerheid en voedselveiligheid.

Een volgende stap was de betrokkenheid van provincies bij de daadwerkelijke invulling van het nationaal strategisch plan (NSP) en de bijbehorende SWOT-analyse. Om de aansluiting tussen het Ministerie van LNV en de provincies te waarborgen is een provinciaal medewerker voor de duur van het proces gedetacheerd bij het Ministerie in Den Haag. Zij schrijft mee aan de SWOT-analyse en het NSP.

In mei 2018 heeft Noord-Holland geprobeerd om binnen het Europees Comité van de Regio's voor gedeputeerde Loggen het GLB rapporteurschap binnen te halen. De ALDE fractie bleek echter een te kleine speler en het rapporteurschap werd toegekend aan de socialisten (PES). Gedeputeerde Loggen werd vervolgens benoemd tot woordvoerder namens ALDE en hij heeft meerdere keren bijdrages geleverd aan het debat over de hervorming van het GLB in diverse (NAT) vergaderingen van het Comité van de Regio's. In deze bijdrages is telkens benadrukt dat modernisering, duurzaamheid en

vereenvoudiging van het beleid de prioriteiten zijn. Tevens heeft gedeputeerde Loggen benoemd dat het behoud van een level playing field binnen de EU interne markt van groot belang is.

Op het concept adviesrapport van Guillaume Cros (FR/PES) heeft gedeputeerde Loggen in november 2018, met steun van de Nederlandse delegatie, 22 amendementen ingediend op het rapport. Tijdens de stemming op 5 december 2018 zijn twintig hiervan aangenomen. Deze amendementen zorgen vooral voor het behoud van voldoende aandacht en ruimte in het adviesrapport voor de rol van digitalisering en nieuwe technologische ontwikkelingen. Daarnaast was het gericht op verdere vereenvoudiging. Een voorstel van de rapporteur voor de oprichting van een nieuw EU orgaan ter monitoring van marktverstoringen is door de amendementen van gedeputeerde Loggen tegengehouden. De argumentatie hiervoor is dat het instellen van zo'n nieuw EU orgaan indruist tegen de zo gewenste vereenvoudiging binnen het GLB. De voorgestelde maandelijkse rapportages lijken vooral extra administratieve lasten met zich mee te brengen.

De gezamenlijk opgestelde amendementen zijn tevens gedeeld met een drietal Europarlementariërs in de AGRI commissie: Ulrike Müller (DE), Jan Huitema en Annie Schreijer-Pierik (beiden NL Europarlementariërs). Daarnaast is er regelmatig contact met de landbouw attachés op de Nederlandse permanente vertegenwoordiging, bijvoorbeeld in de vorm van een terugkoppeling na de Landbouwraad.

Prioriteit 2: Water

Ambities voor de langere termijn

- Noord-Holland wil dat de interactie tussen ontwikkelingen op zee en op land én de rol die regio's daarbij spelen expliciet worden benoemd in nationale structuurvisies van de lidstaten rondom de Noordzee. Om dit proces van maritieme ruimtelijke ordening te beïnvloeden neemt Noord-Holland deel aan het INTERREG project 'NorthSEE' zodat de regionale inbreng bij de vorming van nationale structuurvisies verzekerd is. Daarmee bestendigen wij tevens de positie binnen het netwerk CPMR en de North Sea Commission.
- Noord-Holland wil bij de herziening van de Kaderrichtlijn Water de waterkwaliteit in Noord-Holland blijven garanderen. De ontwikkelingen omtrent de Kaderrichtlijn Water worden in samenwerking met regionale partners gevolgd en beïnvloed.
- Noord-Holland wil de positie van koploper op het gebied van innovatieve oplossingen voor toekomstig waterbeheer behouden en uitdragen naar andere Europese regio's. Wij schrijven daarom een adviesrapport voor het Comité van de Regio's over doeltreffende waterbeheersystemen met als doel dat het Comité van de Regio's een advies vaststelt over deze innovatieve oplossingen voor toekomstig waterbeheer en dat het wordt aangeboden aan de Europese Raad, de Europese Commissie en het Europees Parlement.
- Noord-Holland benut het CPMR netwerk om beleidsontwikkelingen op het gebied van maritieme ruimtelijke ordening en kustbeheer te beïnvloeden.

Voortgang

In de rapportage over 2017 stond dat een evaluatie van de Kaderrichtlijn Water (KRW) werd verwacht in 2018. Deze evaluatie, in de vorm van een zogeheten fitness check kwam echter pas in oktober 2018. Deze consultatie loopt tot maart 2019 en zal de basis vormen voor de herziening van de KRW. Waarbij we vooralsnog geen aanleiding zien om nu al te pleiten voor het verlengen van de deadline (van de implementatie van de KRW). Begin 2018 publiceerde de Europese Commissie een voorstel voor herschikking van de Drinkwaterrichtlijn. De Drinkwaterrichtlijn legt de minimumkwaliteit van het drinkwater in de EU vast. Ook geeft de richtlijn bepalingen over informatievoorziening naar het publiek, maatregelen, monitoring en analyse, en rapportage. Noord-

Holland en de andere Randstadprovincies sloten zich, samen met de Unie van Waterschappen en de Vewin, aan bij het Kabinetsstandpunt ter zake.

In juni bracht de Europese Commissie de Verordening Minimumvereisten Waterhergebruik in procedure. Primair doel van deze verordening is om waterhergebruik te stimuleren, om zo de druk op de schaarse zoetwatervoorraden te verminderen. Het concept was voor Noord-Holland en de andere Randstadprovincies aanleiding om richting het Kabinet enkele kritische kanttekeningen te plaatsen bij de door de Europese Commissie voorgestelde aanpak. Zo werd erop gewezen dat het onlogisch is dat een waterschap zichzelf vergunning verleent. Daarnaast werd erop gewezen dat het aantal vergunningen waarschijnlijk zeer beperkt zal zijn, maar dat elk bevoegd gezag in beginsel wel een vergunning moet kunnen verlenen en dus veel kennis in huis moet hebben. Dit is zelfs voor een provincie of een waterschap geen geringe vereiste. De Randstedelijke kritiek kreeg ook een plek in het advies dat het Comité van de Regio's over de verordening vaststelde.

Zoals bekend stelde het Comité van de Regio's in 2017 het advies "Een doeltreffend waterbeheersysteem: een benadering van innovatieve oplossingen" van rapporteur gedeputeerde Loggen vast. In 2018 werd de gedeputeerde bij diverse gelegenheden uitgenodigd om over de strekking van zijn rapport te spreken, o.a. door WssTP (het Europese technologienetwerk van waterproducenten en watergrootverbruikers), de Intermediterranean Commission van CPMR en bij de opening van een door de Europese Commissie georganiseerde conferentie over de Richtlijn Hergebruik Stedelijk Afvalwater.

Veel aspecten van water staan sterk onder invloed van de gevolgen van klimaatverandering. Via de Conference of Peripheral Maritime Regions is input geleverd op de consultatie van de Europese Commissie over de Langetermijn Strategie voor de vermindering van de uitstoot van broeikasgassen. Deze lobby zal in CPMR-verband worden voortgezet in reactie op de op 28 november 2018 door de Commissie gepubliceerde "strategische langetermijnvisie voor een bloeiende, moderne, concurrerende en klimaatneutrale economie tegen 2050."

Prioriteit 3: Europees Cohesie- en investeringsbeleid oftewel regionaal-economisch beleid

Ambities voor de langere termijn

- Noord-Holland maakt optimaal gebruik van de subsidiemogelijkheden van EFRO in de huidige programmaperiode. Daarom zetten we actief in op het stimuleren van de programma's Kansen voor West en INTERREG.
- Noord-Holland volgt en beïnvloedt op dit moment de beleidsontwikkelingen omtrent het nieuwe investeringsbeleid dat van kracht wordt na 2020.
- Noord-Holland is in IPO-verband actief betrokken bij toekomstige beleidsontwikkelingen om het investeringsbeleid na 2020 te beïnvloeden. In IPO-verband wordt er een standpunt namens de Nederlandse provincies ingenomen en uitgedragen.
- Noord-Holland zal parallel het gezamenlijke Nederlandse standpunt ook via het netwerk CPMR onder de aandacht brengen van Europese instellingen.

Voortgang

Het Europees regionaal-economisch beleid is succesvol geweest in het stimuleren van de regio om projecten in te dienen. De uitvoering van EFRO, KvW en Interreg, resulteert in 40 Interreg projecten waarbij ca. 1,5 miljoen provinciale cofinanciering geleid heeft tot ca. 20 miljoen aan Noord-Hollandse projectdeelname (waarvan iets meer dan 50% uit Europa wordt gesubsidieerd). Niet eerder was Noord-Holland zo succesvol in Interreg deelname. Het Interreg 2 Zeeënprogramma is het meest succesvolle programma (t.o.v. de drie andere Interreg programma's waar Noord-Holland in

deelneemt). Bij Kansen voor West gaat het om 16 projecten met ca. 19 miljoen EFRO-subsidie en 9 miljoen provinciale cofinanciering, gericht op innovatie in het MKB en duurzaamheid. EFRO projecten zijn hiermee een belangrijk instrument om de regionale economie te versterken. Dit onderstreept dan ook het belang van actieve provinciale betrokkenheid bij de totstandkoming van Europees structuurfondsen beleid.

In Europa wordt momenteel onderhandeld over de vormgeving van het Cohesiebeleid voor de periode 2021-2027. Hieronder valt een nieuw 'Kansen voor West 3' en de nieuwe Interreg programma's. Noord-Holland lobbyt in IPO verband en heeft input geleverd op basis van Noord-Hollandse doelstellingen en prioriteiten. Voor Interreg betekent het zowel een lobby om Interregionale samenwerking in het nieuwe Cohesiebeleid te verstevigen als de lobby voor behoud van maritieme dimensie in toekomstige programma's.

Prioriteit 4: Smart Mobility

Ambities voor de langere termijn

• Noord-Holland wil de beste regio in Europa zijn op het gebied van verkeersmanagement. Dit draagt bij aan de bereikbaarheid voor bewoners en bezoekers.
• Noord-Holland wil op Europese schaal een bijdrage leveren aan innovatieve ontwikkelingen van ITS en deze kennis delen met andere regio's, zodat de ontwikkelingen in Europees verband gelijk opgaan en er tevens goede regelgeving ontstaat.
• Noord-Holland wil op het gebied van E-mobility actief op Europees niveau samenwerken met andere regio's en steden om zo de uitrol van elektrisch rijden te bespoedigen en te kunnen leren van elkaars ervaringen.

Voortgang

In 2018 is gestart met het Uitvoeringsprogramma Smart Mobility waarin tot en met 2020 onderzoeken, testen, proeven en pilots op de vier kerngebieden van Smart Mobility worden uitgevoerd, te weten: data en informatie, fysieke en digitale infrastructuur, vaar- en voertuigtechnologie en Mobility as a Service (MaaS). Bij alle projecten die in dit kader worden uitgevoerd wordt gekeken wat de 'state of the art' in Europa is en of we van Europese projecten kunnen leren en of er standaards zijn ontwikkeld waar we in de projecten gebruik van kunnen maken. Zo is er voor de Impactstudie Autonome Voertuigen gebruik gemaakt van de zogenaamde Lissabon studie waar een dergelijk onderzoek in een andere context is uitgevoerd.
(zie: https://www.noord-holland.nl/Actueel/Archief/2018/Juli_2018/Effecten_van_de_komst_van_zelfrijdend_vervoer_nog_erg_onzeker)

In 2018 is ook de middellange termijn Koers Smart Mobility door GS vastgesteld. Hierin wordt ook verwezen naar de samenwerking die in Europa nodig is. Europese standaardisatie is vaak een vereiste voor de noodzakelijke opschaling van maatregelen. Bij de uitwerking van de MRA agenda Smart Mobility die is opgesteld samen met de Vervoerregio Amsterdam, Rijkswaterstaat West-Nederland Noord, de provincie Flevoland en diverse gemeenten (waaronder Amsterdam), staat Europa ook prominent op de agenda. Dit blijkt ook uit het bezoek van een delegatie van alle partijen aan het ITS Wereld congres in Kopenhagen dit jaar.

In 2018 heeft de provincie de volgende activiteiten ontplooid als uitwerking van het thema Smart Mobility in de Europastrategie:

a) Deelname aan de werkgroep Traffic Efficiency and Mobility van Polis met o.a. een bijeenkomst in Greenwhich over Europese best-practices en Europese regelgeving op het gebied van data. Dit wordt in 2019 omgezet in een discussiepaper. De provincie is voornemens om het lidmaatschap bij het platform Ertico aan te vragen.[2] Dat is in 2018 door omstandigheden niet gelukt. Bij de bijeenkomsten met Polis en Ertico brengt de provincie kennis in over de ontwikkeling van Smart Mobility, zowel inhoudelijk (o.a. ontwikkeling intelligente verkeerslichten, proeven met NISSAN en Daimler) als procesmatig (organiseren samenwerking tussen overheden en met de markt: hoe doe je dat?) en halen we kennis op over vergelijkbare initiatieven in andere landen en steden.

b) De provincie Noord-Holland heeft haar deelname aan de werkgroep 'C-ITS en automatisering voor stedelijke regio's en openbaar vervoer' van het Europese C-ITS Platform gecontinueerd. Er wordt nu gewerkt aan Europese regelgeving die in 2019 verwacht wordt, onder andere op het gebied van communicatietechnologie en het beschikbaar stellen van data. De provincie is hierbij betrokken en heeft daarmee direct invloed op maatregelen die de Europese Commissie op dit vlak wil voorstellen.

c) In het kader van de communicatietechnologie heeft de Provincie Noord-Holland gereageerd op het Nederlandse standpunt over WiFi-p vs G4/G5. De rijksoverheid dreigde haar standpunt over hybride communicatietechnologieën te verlaten om in te zetten op cellulaire technieken (G4/G5). De provincie heeft zowel schriftelijk als mondeling laten weten het hier niet mee eens te zijn omdat de cellulaire technieken in veiligheid gerelateerde usecases nog niet ver genoeg ontwikkeld zijn en omdat de Europese OEM's in willen zetten op WiFi-p. De Minister heeft laten weten het Nederlandse standpunt te nuanceren.

d) Om invloed uit te oefenen op Europees beleid en regelgeving heeft de provincie de afstemming tussen diverse overheidsinstellingen gecontinueerd en uitgebreid. Onder andere in het kader van de Smart Mobility Embassy, waarbij diverse Nederlandse initiatieven richting Europese partners worden gebundeld. Daarnaast zijn diverse bijeenkomsten bijgewoond van het RWS Europa overleg van Rijkswaterstaat (vanuit het Landelijk Verkeersmanagement Beraad (LVMB) én het voorzitterschap van de landelijke werkgroep Smart Mobility / ITS (ingevuld door directeur Beheer &Uitvoering). Gestart is met een Europa overleg voor decentrale overheden waaraan de meeste provincies en aantal grote gemeenten deelnemen. Onder andere is een gebundelde reactie gegeven op het voornemen van de Europese Commissie om een verordening te willen uitbrengen over verkeersdata in stedelijke gebieden. Onder andere is meegegeven dat veiligheid voorop hoort te staan en is aandacht gevraagd voor veiligheid en privacy bij divers data-items.

e) De provincie Noord-Holland was aanwezig bij het ITS wereldcongres in Kopenhagen en heeft daar afstemming gezocht met diverse nationale en internationale bedrijven. Daarnaast werkt de provincie mee aan de voorbereiding van het ITS congres 2019 dat in Eindhoven/Helmond wordt georganiseerd. Er zal onder meer een excursie naar de MRA worden georganiseerd.

f) De provincie Noord-Holland participeert via de Praktijkproef Amsterdam (PPA) in twee Europees gesubsidieerde projecten, te weten Socrates en Concorda. Bij beide projecten is de MRA pilotgebied voor de beproeving van Smart Mobility maatregelen die uiteindelijk in heel Europa uitgerold moeten worden. De provincie werkt hierin samen met partijen in de MRA en andere Europese regio's en internationale bedrijven. In Socrates worden 4 usecases

[2] Ertico is een samenwerkingsverband van ongeveer 100 Europese bedrijven en instellingen die betrokken zijn bij de productie van intelligente transportsystemen (ITS). Ze zijn zeer invloedrijk in Brussel en organiseren de Europese en wereldwijde ITS-congressen waar duizenden professionals naartoe komen.

uitgewerkt waarin data tussen overheden en serviceproviders worden gedeeld (o.a. over verkeersscenario's). In Concorda worden samen met Fiat/Chrysler en NXP proeven voorbereid waarmee zelfrijdende auto's op het wegennet in de MRA worden getest.

Afsluiting

Voor bovenstaande prioriteiten uit de Europastrategie zullen we ook in 2019 in Europees verband aandacht blijven vragen. De Europastrategie van Noord-Holland loopt tot 2021, maar de accenten op deze thema's kunnen in de loop van 2019 veranderen, afhankelijk van de uitkomst van de Provinciale Statenverkiezingen en het daaruit voortvloeiende coalitieakkoord. In het kader van de regionale economie blijven we de ontwikkelingen rondom de 'Brexit' en de Cohesieonderhandelingen volgen. In IPO-verband zetten we de lobby rondom de totstandkoming van de structuurfondsen voort en zitten we aan tafel bij de totstandkoming van het nieuwe Cohesiebeleid. Daarnaast verwachten we in 2019 een start te kunnen maken met het nieuwe EFRO-programma 'Kansen voor West', waarover we u zullen blijven informeren. Ook houden we u op de hoogte van de herziening van de Kaderrichtlijn Water en de ontwikkelingen van het toekomstig Europees Landbouw Beleid (GLB) na 2020.

Maandelijks MRA Raads- en Statenleden Bericht (**editie 23 - 29 januari 2019)**

Geachte Raadsleden en Statenleden van de Metropoolregio Amsterdam,

Met deze maandelijkse brief informeren wij u graag in het kort over actuele ontwikkelingen van de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam (MRA).

Het maandelijkse Bericht wordt ook gearchiveerd op de MRA-website.

Nieuws uit de Metropoolregio Amsterdam

- Eén op de vijf nieuwbouwwoningen staat in de MRA
- Versnelde uitrol Talking Traffic en slimme verkeerslichten in de MRA
- In 2018 recordoverslag in Amsterdam Haven
- Groen is het goud van de Metropoolregio Amsterdam
- Introductie slimme verkeerslichten verbetert doorstroming en veiligheid
- Impuls aan stationsgebieden in Zaanstad
- MRA in 2019: 35 overheden en 902 volksvertegenwoordigers
- Werken aan een gezonde en schone metropool voor iedereen
- Voortgangsrapportage metropolitane fietsroutes aangeboden

Regionale Raads- en Statenledenbijeenkomsten over de MRA Agenda 2.0 en Invest-MRA
Het traject om te komen tot de nieuwe MRA Agenda is gestart tijdens het MRA Congres in oktober 2018. Eind maart 2019 bespreekt de MRA Agendacommissie de zogenoemde '30 procent-versie', waarna in de verschillende deelregio's bijeenkomsten voor raads- en Statenleden worden georganiseerd om samen met bestuurders over de inhoud te spreken. Doel is te komen tot een voldragen conceptversie, die vanaf eind september het bekende traject van 'wensen en opvattingen' bij colleges, raden en Staten kan doorlopen. Het onderwerp Invest-MRA wordt als informatie-onderdeel aangeboden.

De regionale bijeenkomsten, die reeds gepland zijn, om met elkaar te spreken over de 30 procent-versie:

13 mei 2019	Gooi en Vechtstreek
14 mei 2019	IJmond
15 mei 2019	Zuid-Kennemerland
22 mei 2019	Zaanstreek-Waterland

Stoplichtenrapportage van de actiepuntenlijst en de MRA Agenda
De geüpdatete versie van de MRA Agenda kunt u downloaden via de MRA-website. Dat geldt ook voor de laatste update van de 45 actiepunten (per 28 januari 2019).

Langetermijn-agenda en MRA-Jaarplanning 2019-2021
Op de MRA-website staat bij de Regiegroep van 10 oktober de langetermijn-agenda.
Tevens de jaarplanning van 2019 (versie 21 januari 2019) en de komende jaren. Deze jaarplanning met overleggen, bijeenkomsten en conferenties wordt bijgewerkt wanneer dat wenselijk is.

Bestuurders in de MRA Agendacommissie en de MRA-platforms
De leden van de Regiegroep en de agendacommissie zijn bekend. Daarnaast telt de MRA drie platforms: Ruimte, Economie en Mobiliteit. Deze zijn samengesteld uit wethouders en gedeputeerden. Onder het platform Ruimte vallen de portefeuillehoudersoverleggen Wonen, Duurzaamheid en Landschap. Na de recente gemeenteraadsverkiezingen zijn er enkele mutaties binnen de platforms en de portefeuillehoudersoverleggen. Wie in welk platform zit, is vermeld op de MRA-website: www.metropoolregioamsterdam.nl.

Middels deze brief hopen wij u voor dit moment voldoende te hebben geïnformeerd.
Het volgende 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' verschijnt eind volgende maand.

Met vriendelijke groet,
Rijk van Ark
Directeur MRA Bureau

*) De 35 deelnemers van de MRA zijn de gemeenten Aalsmeer, Amstelveen, Diemen, Haarlemmermeer, Ouder-Amstel, Uithoorn, Amsterdam, Almere, Lelystad, Blaricum, Gooise Meren, Hilversum, Huizen, Laren, Weesp, Wijdemeren, Beverwijk, Heemskerk, Uitgeest, Velsen, Beemster, Edam-Volendam, Landsmeer, Oostzaan, Purmerend, Waterland, Wormerland, Zaanstad, Bloemendaal, Haarlem, Heemstede, Zandvoort, de provincies Noord-Holland en Flevoland, en de Vervoerregio Amsterdam.
**) De 7 regio's zijn: Almere-Lelystad, Amstelland-Meerlanden, Amsterdam, Gooi en Vechtstreek, IJmond, Zaanstreek-Waterland en Zuid-Kennemerland.

Dit digitale 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' verschijnt maandelijks, met uitzondering van de zomermaanden.